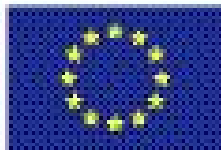


Magyarország célba ér

A projekt az Európai Unió társfinanszírozásával,
az Európa terv keretében valósul meg.



Szerkesztő:

Bálint János

Nagy Géza

VIDÉKFEJLESZTÉS



HEFOP 3.3.1–P.-2004-06-0071/1.0

Ez a kiadvány a
„Gyakorlatorientált képzési rendszerek kialakítása
és minőségi fejlesztése az agrár-felsőoktatásban”
című program keretében készült

Szerkesztő:

Bálint János

Nagy Géza

VIDÉKFEJLESZTÉS

Szerző:

Bálint János
Budapesti Corvinus Egyetem

Juhász Mária
Budapesti Corvinus Egyetem

Nagy Géza
Debreceni Egyetem

Bálint András
Budapesti Corvinus Egyetem

Gál-Berey Tünde
Budapesti Corvinus Egyetem

Holló Márta
Budapesti Corvinus Egyetem

Kocsis Márton
Budapesti Corvinus Egyetem

Korenyák Zsófia
ELTE

Kostyál L. Árpád
ELTE

Oláh Tímea
Budapesti Corvinus Egyetem

Lektor:

Pető Károly

© DE AMTC AVK 2007

ISBN 978-963-9732-75-9

**E tankönyv teljes mértékben megegyezik a Debreceni Egyetem honlapján,
a <http://odin.agr.unideb.hu/hefop/> elérési úton megtalálható, azonos című tankönyvvel.**

Első kiadás

A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A kiadványt, illetve annak részeit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában és bármilyen eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – a kiadó és a szerzők előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

Kiadó:

Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma
Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar
Debrecen, 2007.

Tartalomjegyzék

1	BEVEZETÉS.....	8
2	VIDÉK, VIDÉKISÉG, VIDÉKFEJLESZTÉS FOGALOMKÖRE.....	9
2.1	A SZAKMAI ÉRDEKLŐDÉST KIVÁLTÓ VIDÉKI SAJÁTOSSÁGOK.....	10
2.2	VIDÉKFEJLESZTÉS A TERÜLETI FEJLŐDÉSBEN – TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS.....	12
2.3	A FOGALMAK ÉRTELMEZÉSÉNEK MEGKÖZELÍTÉSI MÓDJAI.....	14
2.4	A FOGALMAK ÉRTELMEZÉSÉNEK MAI HELYZETE.....	16
2.4.1	A fogalmak köznyelvi értelmezése.....	17
2.4.2	A fogalmak szakmai-tudományos értelmezése.....	17
2.5	AJÁNLÁSOK A VIDÉK, VIDÉKISÉG, VIDÉKFEJLESZTÉS SZAKMAI-TUDOMÁNYOS TARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁHOZ.....	24
3	A VIDÉKFEJLESZTÉSI MENEDZSMENT ALAPJAI.....	28
3.1	GLOBALITÁS, REGIONALITÁS ÉS LOKALITÁS A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN	28
3.1.1	A globalizáció.....	28
3.1.1.1	Fejlődési pályák.....	29
3.1.1.2	Invazív növények (és állatok), elvaduló táj.....	30
3.1.1.3	Globálisan kezelendő problémák.....	36
3.1.2	Regionalitás.....	40
3.1.3	Lokalitás.....	49
3.2	TÉRSÉGI VERSENYKÉPESSÉG ÉS AZ INNOVÁCIÓ.....	50
3.2.1	A regionális fejlődés, versenyképesség.....	50
3.2.2	A térségi versenyképesség tényezői.....	51
3.2.3	Innováció a vidékfejlesztésben.....	53
3.3	A MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS KAPCSOLATA.....	56
3.3.1	Agrártörténet.....	56
3.3.2	A multifunkcionális mezőgazdaság és a vidékfejlesztés.....	60
3.3.3	Fenntarthatóság és vidékfejlesztés.....	68
3.4	A VIDÉKI MAGYARORSZÁG.....	70
3.4.1	A települések száma, a népesség aránya.....	70
3.4.2	A kistérségek rendszere.....	72
3.5	A VIDÉK HELYZETE MAGYARORSZÁGON.....	74
3.5.1	A régiók fejlettségbeli különbsége.....	74
3.5.2	A kistérségek fejlettségének összehasonlítása.....	75
3.5.3	A vidékfejlesztéshez kapcsolódó tévhitek.....	82
3.6	VIDÉKPOLITIKA – STRUKTURÁLIS POLITIKA.....	84
3.6.1	Az Európai Unió vidékpolitikájának változása napjainkig.....	84
3.6.1.1	A mezőgazdasági termelés támogatásától a vidékfejlesztésig.....	84
3.6.1.2	VidékJfejlesztési politika 2007-2013.....	87
3.6.2	A közös regionális politika fejlődése.....	91
3.6.2.1	A pénzügyi szolidaritás eszköze – a Strukturális Alapok.....	93
3.6.2.2	A regionális politika alapelvei.....	94
3.6.2.3	A strukturális politika célkitűzései 1994-1999.....	95

3.6.2.4	A strukturális politika célkitűzései 2000-2006.....	97
3.6.2.5	A strukturális politika célkitűzései 2007-2013.....	100
3.6.3	Vidékfejlesztési politika Magyarországon.....	104
3.6.3.1	Vidékfejlesztés 2004-2006.....	105
3.6.3.2	Vidékfejlesztés 2007-2013.....	109
3.7	A TERVEZÉS MÓDSZERTANA.....	115
3.7.1	Adatgyűjtés.....	115
3.7.2	STEP elemzés.....	118
3.7.3	SWOT elemzés.....	119
3.7.4	A kistérség érintettjeinek vizsgálata.....	121
3.7.5	Problémafa-Célfa	122
3.7.6	Logikai keretmátrix	125
3.7.7	A szűk keresztmetszetektől a strukturált problémakezelésig.....	127
4	GAZDASÁG ÉS PIAC	136
4.1	TERMŐHELY ÉS TERMESZTÉSI KÖRZET	136
4.2	A VIDÉK ENERGIAJA: A SZÁNTÓFÖLD, MINT ENERGIAFORRÁS	138
4.2.1	Helyzetkép.....	138
4.2.2	Alternatív megoldások	140
5	EMBER ÉS MUNKA	151
5.1	ESÉLYEGYENLŐSÉG	151
5.1.1	Egyenlőtlenségi elméletek.....	152
5.1.2	Esélyegyenlőség-egyenlőtlenség Magyarországon.....	153
5.1.3	Az esélyegyenlőség intézményrendszere	174
5.2	MODERN KALÁKÁK, SZÍVESSÉGCSERÉK	177
6	KÖRNYEZET ÉS TERMÉSZET	181
6.1	TERMÉSZETVÉDELEM, ÖKOLÓGIAI FOLYOSÓK, ZÖLDUTAK	181
6.1.1	Természetvédelem kezdetei, kialakulása	181
6.1.2	Nemzetközi egyezmények.....	183
6.1.3	Az Európai Unió természetvédelme.....	185
6.1.4	Magyarország és a természetvédelem.....	188
6.2	KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS — KÖRNYEZETPOLITIKA	201
6.2.1	Az Európai Unió környezetpolitikája.....	201
6.2.2	Az Európai Unió környezetvédelmi akcióprogramjai.....	202
6.3	A KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSAI MAGYARORSZÁGON.....	205
6.3.1	A klímaváltozás jelei.....	205
6.3.2	A VAHAVA projekt	206
6.3.3	A klímaváltozással kapcsolatos nemzetközi és hazai állásfoglalások	206
6.3.4	Éghajlati tendenciák Magyarországon	210
6.3.5	A klímaváltozás hatása a vidékre	219
6.4	ÖKOLÓGIAI GAZDÁLKODÁS, BIOTERMÉKEK PIACAI, ...	228
6.4.1	Az ökológiai gazdálkodás jelentősége a világon és magyarországi helyzete	229
6.4.2	A biotermesztés gazdaságtana.....	233
6.4.3	Az ökológiai termesztés és a piac	237
6.4.4	Az ökológiai termesztés és a vidékfejlesztés	238
6.5	MULTIFUNKCIONÁLIS ERŐFORRÁS-ANALÍZIS A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN	240

6.5.1	ALAPELVEK, DEFINÍCIÓ ÉS MÓDSZERTANI LEÍRÁS	241
6.5.2	A FÖLDHASZNÁLATI MÓDOK ESETTANULMÁNYA.....	243
7	MARKETING ÉS KERESKEDELEM	247
7.1	RÉGIÓ-, TÉRSÉG- ÉS TELEPÜLÉSMARKETING	247
7.1.1	A termék.....	247
7.1.2	Az eladó(k), a régió-, térségi- és településmarketing megvalósítói	250
7.1.3	A célcsoport(ok), vevő(k)	250
7.1.4	Marketingmódszerek és alkalmazásuk.....	252
7.1.5	Ellenőrzési rendszer, visszacsatolás, kontrolling	255
7.2	VIDÉKI TURIZMUS, FALUSI TURIZMUS	256
7.2.1	A vidéki turizmus formái	256
7.2.2	Falusi turizmus Magyarországon	262
7.2.3	A turizmus jogi háttere.....	263
7.2.4	A falusi turizmus a mezőgazdaság egyik bevételi forrása	265
7.3	DIREKTMARKETING: A MAGYAR VIDÉK TERMÉKEINEK KÖZVETLEN ÉRTÉKESÍTÉSE	266
7.4	KERESKEDELEM ÉS MÁRKA.....	276
7.4.1	Kereskedelmi márkák.....	276
7.4.2	Márkaképzés, branding	277
7.5	PROTEKCIONIZMUS, FAIR TRADE.....	278
7.6	ÁRUK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK TESTRESZABÁSA, PRECÍZIÓS MARKETING.....	281
7.7	AZ ÉLELMISZER ÉS AZ ÜZLET	281
7.7.1	A fogyasztói attitűd változása	281
7.7.2	Étkezési szokásaink.....	282
7.7.3	Funkcionális élelmiszerek.....	283
7.7.4	A perspektivikus termékek.....	284
7.7.5	Táplálkozásunk és az élelmiszerbiztonság.....	285
7.7.5.1	Új trendek a táplálkozásban	285
7.7.5.2	Címke, állítás (claim), ígéret.....	296
8	A KÖZÖSSÉG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZMÉNYRENDSZER HELYI ELEMEI	299
8.1	AZ APRÓFALVAK ÉS A TANYAVILÁG SPECIÁLIS PROBLÉMÁI.....	299
8.1.1	Aprófalvaink helyzete, jellemzői	299
8.1.2	A falugondnokság, falugondnoki szolgálat.....	301
8.1.3	A falugondnokság és az Európai Unió	308
8.2	TELEHÁZAK A VIDÉKFEJLESZTÉS SZOLGÁLATÁBAN	309
8.2.1	Teleházak	309
8.2.2	A teleházak működtetése.....	315
8.2.3	Távoktatás, távtanulás, távmunka	318
8.3	FELNÖTTOKTATÁS ÉS NÉPFŐISKOLÁK A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN	323
8.4	NEMZETI VIDÉKI HÁLÓZAT, HELYI VIDÉKFEJLESZTÉSI IRODÁK	326
8.5	FALUGAZDÁSZOK.....	328
8.6	SZOCIÁLIS FÖLDPROGRAMOK	330

9	ESETTANULMÁNYOK: TÉRSÉGI INNOVÁCIÓ A GYAKORLATBAN	335
9.1	VIDÉK- ÉS AGRÁRFEJLESZTÉSI PROGRAM TOLNA MEGYE HÁROM EGYÜTTMŰKÖDŐ KISTÉRSÉGÉBEN (TORCH = TOLNA COUNTY RURAL CHANGE PROGRAM)	335
9.2	NAGYSZÉKELY	338
9.3	KISVEJKE	342
9.4	HIGH-TECH ÁFONYA	345
10	A VIDÉKFEJLESZTÉS NAGY EGYÉNISÉGEI	349
10.1	SOMOGYI IMRE	349
10.2	ERDEI FERENC	350
10.3	WANGARI MUTA MAATHAI	351
10.4	MUHAMMAD YUNUS (JUNUS)	356
10.5	FRANZ FISCHLER	359
10.6	NORMAN ERNEST BORLAUG	361
10.7	BJORN LOMBORG	362
11	IRODALOMJEGYZÉK	365

1 BEVEZETÉS

A vidékfejlesztési menedzsment képzés célja, hogy a résztvevők számára összefoglaljuk Magyarországot, Európát, az EU-t, az ET-t, az OECD-t, az ILO-t és a FAO vidékfejlesztési és agrárpolitikájának legfrissebb ismereteit, és felkészítsük olvasóinkat és hallgatóinkat Kárpát-medencei vidékfejlesztési és agrárprojektek tervezésére, valamint a megvalósítás menedzselésére. Vidékfejlesztési alapismeretek mellett bemutatjuk a standard elemzési és tervezési módszereket, valamint igyekszünk fejleszteni az aktív felhasználók kreativitását, döntési és kockázatvállaló képességét. A képzés során jegyzetünket kiegészítve előadások, szemináriumok, viták, globális és helyi esettanulmányok, vidékfejlesztési PHARE, SAPARD, LEADER és ENESD programok bemutatói váltják egymást, előzetes hallgatói felkészüléssel és aktív részvétellel. A sikertényezők bemutatása és a kudarcok kudarcainak magyarázata fontos célkitűzése a munkánknak.

A Kárpát-medence területének legalább kétharmada vidéki térség, ahol a lakosság fele él. A kevésbé fejlett vagy elmaradott részeken a vidékfejlesztés a hiányzó húzóágazatokat – fejlett ipart, szolgáltatásokat és mezőgazdaságot – helyettesítő fejlesztési politika; míg a fejlettebb régiókban a mezőgazdasági – elsősorban élelmiszer – túltermelést részben kiegyensúlyozó, multifunkcionalitást megteremtő stratégia. Ez utóbbi célkitűzés a vidéki gazdaság többlábbon-állását kívánja megteremteni a vidéki tevékenységek diverzifikációjával, a tájmegőrzési funkciók hangsúlyozásával, a hagyományok ápolásával, a természet és a környezet védelmével. A vidékfejlesztés a hátrányos helyzetű és az ígéretesen fejlődő kistérségekben is fontos közösségteremtő program.

A célcsoport, azaz kinek szánjuk a jegyzetet:

- vidékfejlesztést szakirányként tanuló főiskolás, egyetemista, alap- és mesterképzésben résztvevő hallgatók,
- vidékfejlesztés vagy ahhoz kapcsolódó tárgyakat tanuló kurzusok, képzések, szakok, szakirányok résztvevői, hallgatói.
- kistérségi és önkormányzati vezetők, képviselők, munkatársak az ország és a Kárpát-medence egész területéről,
- vidékfejlesztéssel foglalkozó vagy abban érintett vállalkozások, civil szervezetek vezetői, munkatársai, képviselői.

Az itt következő fejezetek szerzői kollektíva munkái. A vidékfejlesztéssel is kapcsolatos stratégiai tervezés és üzleti modellek részletesebben olvashatók az üzleti tervezésre specializált jegyzetünkben. Mezőgazdasági technológiai témákkal azért nem foglalkozunk ebben a jegyzetben, mert a fő olvasói célcsoportunk valamilyen agrárképzésre jár vagy illetékes, azaz feltételezzük, hogy mezőgazdasági ismeretekkel rendelkezik. Amit mégis belevettünk, az az élelmiszertermeléssel kapcsolatos táplálkozási változások, valamint a mezőgazdasági energiatermelés, amelyek ma alapvetően átalakuló új piacok, és új megközelítéseket kívánnak. Ugyanilyen megfontolással tárgyaljuk a klímaváltozás vidéki hatásait, valamint a vidék termékeinek és szolgáltatásainak, különösen az öko-gazdálkodásnak a marketingjét.

Jegyzetünkben több helyütt található – eltérő betűtípussal jelölt – „betoldás”. Ezek a rövidebb-hosszabb anyagrészek többnyire túlmutatnak a szorosan vett tananyagban: mondanivalónk szemléltetését célozzák, vidékfejlesztési munkánk során tapasztalt pozitív vagy sajnálatos példákat adjuk közre, vagy továbbgondolásra ösztönözzük az olvasót.

2 VIDÉK, VIDÉKISÉG, VIDÉKFEJLESZTÉS FOGALOMKÖRE

Nagy Géza

A vidék, vidékiségi és vidékfejlesztés iránt az utóbbi évtizedben tapasztalt szakmai-tudományos és közéleti érdeklődés vitathatatlanul összefüggésbe hozható a 90-es évek elején deklarált európai integrációs törekvéseinkkel, illetve a már EU-konformnak minősíthető 1996. évi területfejlesztési törvénnyel. A szakmai-tudományos kihívás tudományterületek és tudományágak képviselőinek széles rétegeit kezdte foglalkoztatni. Kezdetekben a fogalmak értelmezése kapcsán természetesen jelent meg a szak- és tudományterületi elfogultság, amelyet elsősorban az agrárium oldaláról sérelmezett a tudományos közvélemény.

Hazánkban 1998-ban akadémiai vita bontakozott ki a terminológiai kérdésben, melyben számos kiváló kutató mondott véleményt. A célirányos vita akkor abbamaradt, néhány tanulmány és a mindennapok tervezési, stratégia-készítési, és operatív vidékfejlesztési gyakorlata azonban árnyalt finomságokkal egészítette ki a fogalmakról kialakult kompromisszumos képet.

Időközben beindult a vidékfejlesztés egyetemi szintű oktatása, tudományos iskolák vizsgálták a kérdéskörök részleteit. Az oktatásból kapott visszacsatolás és a témakörök elméleti vizsgálata számos olyan új szempontra irányította rá a figyelmet, melyek hozzájárulhatnak egy teljesebb tudományos vidékfogalom megalkotásához, segíthetik az „egy nyelven beszélést” szakmai-tudományos berkekben.

Ma már nyilvánvaló, hogy az információ-technológia korában csak a kiegyensúlyozott területi fejlődésre való törekvés hozhatja meg a társadalmi rétegek közötti konszenzust nemzeti szinten, és ez képes kohéziót biztosítani a nemzetek együttélésének és együttműködésének az Európai Unióban.

A területi fejlődés egyetlen elfogadható módja a fenntartható fejlődés, amely Kovács T. (2000) igen találó megfogalmazása szerint „az élet minőségét a fogyasztás mennyisége fölé rendeli”. Ebben az új fejlesztési filozófiában a vidék és a vidékfejlesztés kulcsfontosságú szereplővé válik nem csak az ott élők, de a társadalom egésze számára is. Ebben a helyzetben nem vitatható, hogy szükség van az új kihívások fogalom-rendszerének átgondolására, tisztázására. Ahogyan Rechnitzer (1998) az ESDP (The European Spatial Development Perspective – Az Európai Területfejlesztés Perspektívái) kapcsán a területfejlesztéssel kapcsolatban kifejti, a megváltozott körülményekre hivatkozva szükség van a területfejlesztés fogalmi rendszerének felülvizsgálatára, hogy az új kihívásokra új fogalmakkal, vagy a korábbi fogalmak megváltoztatott, átértékelt tartalmával lehessen reagálni. Példaként említi, hogy ma már Európában a rurális térségek nem föltétlen jelentenek elmaradottságot, így problémáik kezelése ma már más technikákat igényel.

Egy fogalom definíciója csak arra alkalmas, hogy az adott témát beazonosítsa az érintettek számára. A rövid tömör megfogalmazás azonban alkalmatlan arra, hogy feltárja mindazt, ami a fogalom körébe tartozik. Ehhez már egy részletesebb leírás, a tartalom körülírása szükséges a fogalomról. Ez igaz a formálódó területi tudományok minden ágára, köztük a vidékfejlesztésre is.

Szükség van tehát a vidék, a vidékiségi és a vidékfejlesztés fogalomkörének definiálására, tartalmuk, hatáskörük finomítására, pontosítására, folyamatos karbantartására. De látnunk kell azt is, hogy – a klasszikus tudományok példájából kiindulva – egy tudományterület tartalma legfeljebb csak közelíthet a teljesség felé, de a vidék összetettsége, sokszínűsége – különösen pedig a mindenkorai vidéki folyamatok eredményezte új helyzetek – miatt sosem lehet örökös érvényű, vagy lezárt.

A fejezet célirányos irodalomkutatással áttekinti a vidék fogalom eddigi fejlődését és újszerű megközelítési móddal próbálja teljesebbé tenni azt. Nem titkoltan az is a szándéka, hogy hangsúlyosabbá tegyen néhány olyan szempontot, melyek a vidék, vidékiségi és

vidékfejlesztés lényegét leginkább meghatározzák.

2.1 A SZAKMAI ÉRDEKLŐDÉST KIVÁLTÓ VIDÉKI SAJÁTOSSÁGOK

A vidék, vidékiség és vidékfejlesztés tartalmi-terminológiai kérdéseinek vizsgálatakor nem kerülhetők meg azok a folyamatok, amelyek hozzájárultak a téma iránti robbanásszerű közéleti és szakmai-tudományos érdeklődéshez. Természetesen csak a teljesség igénye nélkül lehet vállalkozni e folyamatok jellemzőinek kiemelésére.

A vidéki területek mai helyzetének értékelésekor nem hagyhatók figyelmen kívül azok a történelmi fejlemények, melyek indokolják a mai helyzetet. Történelmileg vizsgálva a vidék kiemelkedő szerepe nem vitatható a civilizáció fejlődése szempontjából. A kezdetekben ez a szerep meghatározó volt, majd a gazdasági-társadalmi haladással fokozatosan egyre mérséklődött. A vidéki területek juttatta gazdasági javak – származzanak azok a természet adományainak egyszerű begyűjtéséből (gyümölcs, gomba, hal, vad) vagy gazdálkodásból (mezőgazdaság, erdészet, kertészet) – még a XIX. században is meghatározó szerepet játszottak a nemzetgazdaságban és a társadalmi folyamatok alakulásában. E nagyon hosszú időszak alatt a vidéki területek elvülhetetlen érdemeket szereztek meghatározó kultúrtörténeti értékek létrehozásában (pl. örökérvényű tárgyi és nem tárgyi néprajzi értékek).

Az ipari forradalom indította el a gazdaság több lábon állását, és ekkor kezdett a vidéki területek szerepe csökkenni, ami máig tartó történelmi folyamat. Ebben az ipari termelés diverzifikálódása és a szolgáltató szféra súlyának erősödése összességében felgyorsította a vidéki térségek szerepvesztését. Erre a hosszú történelmi folyamatra a gazdaság és szociológiai tudományok analógiaként említik a gazdasági-társadalmi fejlődés centrum-periféria viszonyrendszerének alkalmazhatóságát, melyben a centrum az ipari (jobbára városi) térségeket a periféria a vidéki (jobbára falusi) térségeket jelenti. Ennek jó példája Baranyi (2004) tanulmánya, amelyben a keleti határ menti elmaradott, hátrányos helyzetű térségek jellemzésénél a ruralitás (vidékiség) mint az elmaradottság indikátora jelenik meg.

A vidéki területek perifériára szorulása törvényszerű. A gazdasági-társadalmi haladást megalapozó versenyképesség a vidék oldalán számos olyan korláttal rendelkezik, amely behatárolja a vidéki gazdaság lehetőségeit. A teljesség igénye nélkül említendő, hogy a vidéki gazdaság évezredes, mindmáig meghatározó alapja, a termőföld mennyisége nem növelhető. A termőföldet gyakran kivédhetetlen klimatikus szélsőségek (aszály, belvíz, fagykár, stb.) között kell művelni, amely erős korlát a kiegyensúlyozott és kiszámítható jövedelemtermelő-képesség terén. Ezen túl – a sok esetben igen látványos genetikai előrehaladás ellenére – a termőföldet hasznosító elsődleges értékteremtő ágazatok – mezőgazdaság, erdészet, kertészet – biológiai alapjainak genetikai potenciálja is behatárolt. Más nemzetgazdasági ágazatokban, – főképpen a mai húzó ágazatokban – ilyen korlátok nincsenek. Ezeken túl még azt is figyelembe kell venni, hogy a vidéki gazdaság termékei (főképpen az alapvető élelmiszerek) politikailag érzékeny árkategóriába tartoznak, ezért a tényleges ráfordítások (élőmunka, az egyre dráguló anyagjellegű inputok, stb.) piaci mechanizmusok szerinti ellentételezésére alig van lehetőség. Végezetül még azt is látni kell, hogy a fizetőképes világpiac az agrárgazdasági termékek területén mára telítetté vált, így a meghatározó vidéki gazdaság, az agrárium már csak a nagyobb hatékonyság révén, de más vidéki területek kárára lehet képes termelését legfeljebb egy adott országban vagy régióban növelni. Összességében így azt kell megállapítani, hogy az „önfenntartó vidéki gazdaság” esélyei a történelmi idők folyamán fokozatosan, a modern időkben egyre gyorsuló ütemben csökkennek.

Ha a vidéket érintő történelmi folyamat fenti értelmezését elfogadjuk – valójában ezt kell tennünk – akkor korunkban a „magára maradó vidék” válik jellemzővé hazánkban. Nem szándékokban, hanem mentálisan és objektív gazdasági-társadalmi folyamatok eredményeként.

Általánosan elmondható, hogy a vidéki területekről írt hazai tanulmányok, jellemzések – a legtöbb esetben – azokra a negatív jellemzőkre helyezik a hangsúlyt, amelyek a történelmi távlatú folyamatokból kiolvashatók, és amelyekből sajnos nagyon sok van a vidéki térségeinkben, területeinken. A teljesség igénye nélkül említsünk néhány példát:

- *Pangó a vidék gazdasága, tartósak a negatív össztársadalmi folyamatok* (népességfogyás, elöregedés, alacsony lakossági aktivitás), lassan halad a vidéki környezet össztársadalmi érdekként való megközelítése, elmaradott az agrár-környezetvédelem (Csatári, 2004).
- *A vidék gazdaságában még ma is meghatározó mezőgazdaság tartós válságban van*, nemzetgazdasági szerepének csökkenése nem állítható meg, legfeljebb csak lassítható (Varga Gy. 2004; Dorgai 1997; Fehér A. 1997). Napjainkban 750.000 család (másfél millióra tehető agrárnépesség) termelési tevékenysége alig haladja meg a korszerűtlennek minősíthető önellátás szintjét (Varga Gy., 2004).
- *Egyre nő a falusi társadalomban a deklasszáldott rétegek aránya* (pl. Dél-Dunántúlon, Észak-kelet Magyarországon), és ezek a rétegek ráadásul egyre kilátástalanabbnak ítélik meg saját helyzetüket, jövőjüket (Kovács T., 2004). Ezen rétegek számára valós veszély a „latin-amerikanizálódás”, vagyis hogy a felzárkózás esélyeit is elveszíthetik örökre (Andorka, 1999).
- *Nem indult még be kellően a vidéki gazdaság diverzifikációja*, a törekvések legfeljebb rész sikereket hoztak, a sokak által (nem csak itthon) mentőövnek tartott falusi turizmus nem akar igazán beindulni, aminek egyik bizonyítéka, hogy a falusi szálláshelyek kihasználása az új évezred küszöbén 4% körüli (Somogyi, 2004).
- *Kimerülőben vannak a felemelkedés helyi forrásai és lehetőségei*. Mint ahogy Baranyi (2004) az Alföld periférikus vidéki területeiről írja, „a tájszerető mentalitáson és identitáson kívül jobbadán ma már egyetlen olyan társadalmi tényező sincs, amely a korábbiakhoz hasonló kedvező társadalmi hatást tudna kiváltani az Alföldön”. Sajnos hazánk más vidéki területeiről – esetenként még hangsúlyosabban – mondható el ugyanez.

Meg kell állapítani, hogy nemzetközi összehasonlításban is hasonló folyamatok és állapotok jellemzik a vidéki területeket. Az 1994-es keltezésű Európa 2000+ című dokumentum tartalmának ismertetése során Rechnitzer (1998) úgy ír a vidéki térségekről, hogy „néhány vidéki térségben sikerült új jövedelemszerzési formákat találni, másutt azonban, kiváltképp a nehezen megközelíthető régiókban nem történt elmozdulás a periférikus helyzet mérséklésében”.

A hazai szakirodalomban többen (pl. Fehér I., 1993; Dorgai és Miskó, 1999; Kovács T., 2000) elemezték a vidéki területek kategorizálásáról szóló OECD (1993) és a The Future of Rural Society (1998) EK dokumentumot.

Mindkét dokumentumból kiolvasható, hogy nagy különbségek vannak az egyes vidéki térségek fejlettsége és fejlődési lehetőségei között. A fejlett országokban is találhatók elmaradott, periférikus, nehezen megközelíthető hátrányos vidéki területek, ahol a többi vidéki területhez képest más beavatkozásokra van szükség a fejlesztés érdekében (pl. előtérbe kell kerülnie a komplex vidékfejlesztésnek, az életkilátások fejlesztésével a gazdákat a farmokon kell tartani, mivel csak így van esély a kulturális és természeti értékek megőrzésére).

A vidékkel való szakmai-tudományos foglalkozás – a területi fejlődés szempontjából talán érthető módon – eddig sokkal jobban koncentrált a negatív vidéki állapotokra és jelenségekre, mint a vidék értékeire. A tudomány azonban csak félkarú, ha nem törekszik a teljesség bemutatására. Szükséges, hogy tudományos műhelymunka szintetizálja a vidékiséggel egyetemes pozitívumait, értékeit, hiszen a tapasztalat azt mutatja, hogy azzal a vidéki ember

sok esetben tisztában van, a városi emberben pedig a fenntartható fejlődés érdekében tudatosítani kell. Persze csíráiban ez utóbbi is jelen van ma már társadalmunkban, hiszen mivel lenne magyarázható, hogy nálunk is kezd életfilozófiává válni a „dolgozz a városban, lakj (élj) vidéken”.

2.2 VIDÉKFEJLESZTÉS A TERÜLETI FEJLŐDÉSBEN – TÖRTÉNETI VISSZATEKINTÉS

Kovács T. (2004) megfogalmazása szerint hazánkban a vidékfejlesztés a vidék évtizedes (évszázados) lemaradásának felszámolása jegyében tör előre. Megállapítása aligha vitatható. Véleményéből az is kiolvasható, hogy a vidék fejlesztése eddig a területi (elsősorban város-) fejlesztési törekvések és intézkedések sorában valahol hátul kullogott és csak a vitathatatlan tényekkel való szembesülés után kezd megfelelő helyre kerülni a területpolitikában. Történeti visszatekintésében Kovács T. a népi írók két világháború közötti tevékenységét tekinti kiinduló pontnak, akik a maguk eszközeivel sürgették a vidék halmozott hátrányainak felszámolását, és mozgalmat indítottak el ennek érdekében. Mozgalmuk hatása csupán korlátozott lehetett (bár nem vitatható a Klebersberg Kunó által véghezvitt tanyasi iskolaépítési program), mivel a II. világháború utáni államszocialista időszakban az lett a jellemző, hogy a településfejlesztést a városok esetében állami feladatnak, a falvakban azonban jórészt „magánügynek” tekintették (Enyedi, 1980).

Nagy léptékkel haladva a következő fontos történelmi mozzanatnak az 1976. évi XXI. törvényt a területfejlesztésről és területrendezésről, és az abból következő jogi dokumentumok megszületését kell tekintenünk. A törvény szerint a területfejlesztés és a területrendezés céljai közül kettő közvetlen vidékfejlesztési vonatkozású:

- 2.§ b.: „a főváros és a vidék, városok és községek, illetve a fejlett és az elmaradott térségek és települések közötti – életkörülményekben, gazdasági, kulturális és az infrastrukturális feltételekben megnyilvánuló – jelentős különbségek mérséklése és a további válságterületek kialakulásának megakadályozása, társadalmi esélyegyenlőség biztosítása érdekében, ...
- d.: a nemzeti és térségi identitás megtartása és erősítése.”

Mielőtt a történeti visszatekintő legújabb hazai vidékfejlesztési történéseire rátérnénk, szükséges az európai fejlemények rövid áttekintése, annál is inkább, mivel ezek hatása elvitathatatlan a formálódó új vidékpolitikánk számára.

Ebben a kérdésben Fehér I. (1993) elemző munkája az 1985-ös keltezésű Integrált Mediterrán Programokat tekinti az első célzatos vidékfejlesztési törekvéseknek, amelyek a legrosszabb helyzetben lévő görög, dél-francia és dél-olasz vidékek helyzetén próbáltak segíteni. Sem ezek, sem az „integrált vidékfejlesztési úttörő tanulmányok” (Peak Park, UK) nem hozták az elvárt eredményeket. Ugyancsak Fehér I. mutatja be, hogy az Európai Közösség megalakulása előtti közösségi politika még nem célzottan, hanem az általános közösségi politikába ágyazva tartalmazott a vidéket segítő elemeket, úgy mint

1. a mezőgazdaság modernizálása (termelékenység, versenyképesség növelés, a termékértékesítés segítése, beruházás pénzügyi támogatása),
2. a gazdasági bázis szélesítése (feldolgozás, turizmus, erdészet, kisvállalkozások ösztönzése),
3. a humán tőke fejlesztése (oktatás, képzés, átképzés), amely főleg az előző intézkedéscsoportot hivatott segíteni,
4. Infrastruktúrafejlesztés, amely főleg az úthálózat és a távközlés területét érintette.

Ennek az időszaknak a tapasztalatait összegezve Fehér I. (1993) végül arra a

megállapításra jutott, hogy a tagállamok vidéki területeit érintő intézkedések – az EK kezdeti tapasztalatait is figyelembe véve – általában szektor-centrikusak voltak. Így történetileg a vidékpolitika nem mint önálló egész, hanem mint a felmerült problémákra való reagálás, ún. ad hoc cselekvés jelent meg. Ezt bizonyítékként támasztja alá az Európai Bizottság szektorális szervezeti felépítése (pl. mezőgazdasági, oktatási, szolgáltatási, szociális igazgatóságok). A vidékpolitika egy szektorális hivatalok közötti együttműködést kívánt volna meg, melyre 1993-ban Fehér I. még kevés esélyt látott.

Tulajdonképpen hasonló tartalmú összegzést jelent a vidékpolitikáról Rechnitzer (1998) területpolitikáról szóló kiváló történeti áttekintésének első része. Ebben az európai területfejlesztési politika kezdeti fejlődését vizsgálva a területfejlesztést a gazdasági erővel, a fejlettséggel és gazdaság-fejlesztéssel azonosítja. A vidékfejlesztés a területi fejlődés önálló területeként még nem jelenik meg, csupán úgy említi a vidékfejlesztés problémakörét, mint a területileg „probléma térségek átlójaként” megjelenő fejletlen zónában az „elmaradott, vagy pontosabban vidéki térségeket”.

Később azonban tapasztalhatjuk, hogy a területfejlesztés legújabb európai dokumentumainak elemzése (Rechnitzer, 1998) során kirajzolódni látszik egy közvetlen vidék felé fordulás. Az Európa 2000 dokumentum a területfejlesztés tényezői között említi a városias és vidéki területek fejlődésének kérdéseit. Távlatilag azt prognosztizálja, hogy a területfejlesztési politika feladata lesz, hogy lassítsa, vagy megállítsa a vidéki területek elnéptelenedési folyamatát. A dokumentum szerint a vidéki térségek fejlesztése annak ellenére szükséges volt, hogy a Közösségben a mezőgazdasági termelés folyamatosan növekedett, még ha az együtt is járt a mezőgazdaság részesedésének visszaesésével a bruttó társadalmi termékben, és a foglalkoztatottak arányának csökkenésével. Ezzel együtt a mezőgazdaságot továbbra is a vidéki területek fejlődésében fontos tényezőnek tekinti, már nem csupán gazdasági, hanem társadalmi-kulturális szempontokból is. A mezőgazdaság mellett a vidéki térségek gazdasági fejlődése egyre nagyobb mértékben függ az olyan nem mezőgazdasági szektoroktól, mint az idegenforgalom, erdőgazdálkodás és a vidéken megtelepülő ipar. Előfordulhat, hogy az alternatív gazdasági ágazatok átveszik a mezőgazdaság helyét, vagy ahhoz hasonló lesz a gazdasági szerepük.

Szintén Rechnitzer (1998) bemutatására alapozva egy későbbi keltezésű európai dokumentum, az Európa 2000+ vizsgálata szükséges a vidékfejlesztés fokozatos európai térnyerésének bizonyítására. Ebben a területfejlesztés stratégiai céljai között már külön említik a vidékfejlesztést. Többek között a városok periferiáján fekvő vidéki térségek védelmét és a ritkán lakott – nyilvánvalóan vidéki – területek erőforrásainak megőrzését és fejlesztését irányozzák elő. Az Európa 2000+ három területfejlesztési stratégiai célja közül a fenntartható és kiegyenlített gazdasági fejlődés céljánál elengedhetetlennek tartják a fenntartható fejlődés elvének alkalmazását. Ennek alapelveit a Fehér könyv (White Paper, 1994) sorolja fel, melyek között több vidéki kötődésű is van, így pl.

- a természeti források átlátható felhasználása,
- a természeti környezet sokszínűségének megóvása,
- a vidéki térségekben a talajt kevésbé terhelő mezőgazdasági és erdészeti eljárások meghonosítása,
- a környezeti szempontok előtérbe kerülése a területfejlesztésben,
- a természeti örökség fokozottabb védelme.

Az európai területi fejlődés gyakorlatának vidéki vonatkozásai az 1993-1999 közötti tervezési-programozási időszakban minden korábbinál hangsúlyosabb szerepet kaptak. A regionális (struktúra) politika célterületein belül – az erre irányuló hazai elemzések (Rechnitzer, 1998; Fehér I., 1993; Dorgai és Miskó, 1999) egybehangzó álláspontja szerint – kettőben közvetlenül szerepelt a vidékfejlesztési irányultság, egyben pedig a mezőgazdaság segítségével közvetetten jelent meg a vidék fejlesztése. Az első célterület az elmaradott

régiók fejlődésének és szerkezeti alkalmazkodásának elősegítését tartalmazta, és az elmaradott térségek fejlesztését meghatározó feladatok között olyan vidékfejlesztési intézkedések sorakoztak, mint turizmus, mezőgazdasági struktúra átalakítás, a vidéki életmód és értékek védelme. Még ennél is közvetlenebb vidéki irányultságú az ún. 5.b célterület, ahol az 1. célterület alá nem tartozó kedvezőtlen adottságú vidéki térségekben vették célba a mezőgazdasági területek fejlődésének és szerkezeti átalakulásának elősegítését. A vidéki térségek jogosultságát olyan tipikus vidéki mutatókkal határolták le, mint

- a mezőgazdasági foglalkoztatottság magas aránya,
- alacsony mezőgazdasági jövedelmezőség, különösen az élők munkára vetített alacsony hozzáadott érték,
- alacsony népsűrűség és a csökkenő népesség.

Az 5.a célterület úgy irányult közvetetten a vidék fejlesztése felé, hogy mezőgazdasági (ezáltal természetesen a vidéki) területek fejlődését segítette.

Az ismertetett dokumentumokon és programokon túl az ESDP-ben (European Spatial Development Perspective), mint az egyik európai térhasználati stratégiában is megjelenik a vidék. A négy főcsoportba rendezett célok közül az első a város és a vidék kapcsolati rendszerének új megvilágításba helyezését látja szükségesnek. Ebből a kapcsolatrendszerből az osztársadalmi igényként megfogalmazódó kultúrtáj megőrzése és a természeti értékek védelme kap hangsúlyt, amit a vidéki területeknek kell gondozni. A harmadik célcsoportban a kulturális és természeti örökség védelmét fogalmazták meg, amely a meg nem újítható erőforrások megőrzését, a természeti erőforrások közül a természet, a föld és felszíni vizek, a levegőminőség és a termőtalaj védelmét jelenti.

Ha az előzőekben részletezett – inkább a térhasználat, területi fejlődés, területfejlesztés oldaláról megvilágított – európai vidékpolitikai fejlődés mellett számba vesszük a közvetlen vidékpolitikát befolyásoló (Cork Declaration, 1996; European Charter of Rural Areas, 1996), vagy a Közös Agrárpolitikát az integrált vidékfejlesztés irányába terelő dokumentumokat (Buckwell, 1997; CAP, 2000), akkor azonosulni lehet Horza és Tanka (1999) megállapításával, akik szerint a vidékfejlesztés késői megjelenése a vidékpolitikában nem időbeli kérdés, hanem egy szerves fejlődés eredménye. Hasonló véleményen van Kovács T. (2000) is, aki szerint a vidékfejlesztés az Európai Unió struktúra politikájában viszonylag későn – az elmúlt egy évtizedben – jelent meg, és ennek megfelelően fokozatosan intézményesül és épül ki az e területre vonatkozó közös stratégia. Kovács T. ennek megfelelően egy formálódó új tudományos diszciplínának tekinti a vidékfejlesztést. Azt kell látnunk, hogy az információ-technológia által hajtva az élet diktálja a területi fejlődés tudományos megalapozását és vizsgálatát. Ebben a folyamatban szakterületi sajátosságoknak megfelelően önálló szakterületté, majd tudományággá fejlődik a vidék, vidékiség és vidékfejlesztés fogalomköre.

2.3 A FOGALMAK ÉRTELMEZÉSÉNEK MEGKÖZELÍTÉSI MÓDJAI

A szakterületi önállóság, majd tudományággá fejlődés alapfeltétele, hogy identitása legyen a fogalomkörnek, oly módon tudja magát definiálni, hogy egyértelműen meg lehessen különböztetni a rokon szakterületektől és tudományágaktól. Ez sem egyik pillanatról a másikra következik be, ennek is megvan a maga szerves fejlődése, ami véleményünk szerint elkezdődött, és még biztosan nagyon sokáig tart majd. Mielőtt a fogalmakról eddig megismert hazai véleményeket számba vennénk, arra teszünk kísérletet, hogy a meghatározásokat jelentősen befolyásoló megközelítési módokat vegyük sorba. Csatári (2004) véleménye a vidék sokféle (köznyelvi, tudományos, politikai célzatú) értelmezéséből és használatából, másrészt az idegen nyelvi fordításból számos probléma adódhat, pl. öncélú (saját célú), vagy leegyszerűsítő (kevésbé árnyalt) értelmezés. Az eddigi hazai fogalmi meghatározásokból

először az szűrhető le, hogy erős hatása van a *definíálás céljának*. Az egyszerűség kedvéért most két végletet kell e tekintetben említeni:

- tényfeltáró, valóság-hű-e a tartalmi meghatározás célja, vagy
- célorientált, illetve célirányos.

Az előzőnek inkább szakmai-tudományos, az utóbbinak inkább gyakorlati jelentősége van. Mind a kettő életszerű, bár a szakmai-tudományos közéletben a második megközelítésből fakadó fogalom definiálására, tartalmi meghatározására született eddig több kísérlet. Az első megközelítésnek a nehézségét az adja, hogy a teljességre törekszik, ezért túlnövi a definíció kereteit. Véleményünk szerint a leíró jellegű értelmezés adhatja csak vissza a fogalomkör többé-kevésbé teljes valóságát. A második alkalmazását indokolhatják pl. az európai forrásokhoz való hozzájutás reménye (Csatári, 2004), esetleg más gazdasági vagy politikai érdekek is, de ezen indokok érvényesítése révén a tartalmi meghatározás nagyon hamar ellentmondásba kerülhet a tudományos valósággal (Fehér A., 1998a). A célorientált tartalmi-fogalmi meghatározás általában kiválasztott szempontok alapján valósul meg, melyek közül a leggyakrabban statisztikai mutatókat használnak. Azt, hogy a kétféle vidékfogalom meghatározás más-más eredményre vezet, a néhány éve lezajlott tudományos vita során Dorgai (1998) is szóvá tette, miután szorgalmazta eldönteni, hogy mutatószámokkal vagy anélkül, leíró formában, általános megfogalmazásban akarunk-e konszenzusos definícióra jutni. A vita eredményeként nyilvánvalóvá vált az is, hogy mennyire nehéz – nem is sikerült – dűlőre jutni a vidékiséget meghatározó mutatók kérdésében.

A szakterület vagy tudományterület jelenlegi fejlődési szakaszában a tartalmi meghatározásokra még jelentős hatással van a *véleményalkotó szakterületi kötődése*. A kibontakozó szakmai vita során az agrártudományi megszólalók (Dorgai, 1998; Fehér A., 1998b; Romány, 1998) „szemére vetették”, hogy elsősorban a mezőgazdasági és az agrártársadalom szemszögéből közelítettek a vidék fogalmi meghatározásához. Ugyanakkor érthetőnek is találták ezt (Csatári, 2004), mivel nálunk a vidékpolitikát még olyan agrárátalakulási tényezők határozzák meg, amelyeken a fejlett országok már két-három évtizede túljutottak (előregedés, elnéptelenedés, eltartó-képesség csökkenés). Kovács T. (2000) a vidékfejlesztés értelmezésének túlzott agrártudományi megközelítését abban látja többek között megnyilvánulni, hogy az agrárügytemeken (Gödöllőn, Debrecenben) vidékfejlesztési felsőoktatási szakokat, tanszékeket létesítettek.

Hazánkban az agrárgazdaság helye, és nemzeti léptékben mért meghatározó szerepe a vidékfejlesztésben még középtávon sem igen kérdőjelezhető meg. Ennek alátámasztására a Dorgai (1999) által megfogalmazott érvek nem igen cáfolhatók: „Az agrárgazdaság helye és szerepe” című tanulmányában három meghatározó szempontot emel ki:

- az agráriumnak a vidék gazdaságában, gazdasági teljesítményében betöltött szerepe,
- a foglalkoztatási és keresetviszonyokban játszott agrárgazdasági szerep,
- az élő és épített környezet formálásában betöltött szerepe a mezőgazdaságnak.

Az agrártermelésnek a térségfejlesztésben képviselt szerepéről Sántha (1997) véleménye a fentiek figyelembe vétele mellett is túlzónak tűnhet. Ő ugyanis úgy fogalmaz, hogy az agrárium nélkül egyetlen térség komplex és tényleges, hosszútávon is fenntartható fejlődése sem képzelhető el. Ha azonban arra gondolunk, hogy a természeti környezet egyedüli gazdája még hosszútávon is az agrárgazdaság lesz, akkor bele kell törödnünk abba, hogy az agrárium szerepe a legmeghatározóbb a ma már nem elsősorban termelés-centrikus vidéki erőforrás hasznosításban is.

A vidék, vidékiség és vidékfejlesztés témájában született eddigi tartalmi meghatározásokban azonban nem csak az agrártudományok képviselői részéről nyilvánult meg – véleményünk szerint megbocsátható – szakmai elfogultság. Csatári (2004) – eredendően

földrajzusként – a vidéket (countryside, rural area) a „benne lejátszódó jellegzetes földrajzi folyamatok” által véli meghatározhatónak.

Ilyen földrajzi folyamatnak tekinti:

- a táj- és környezetvédelmet,
- a sajátos vidéki erőforrások (víz és rekreációs lehetőségek) kihasználását,
- a klasszikus vidéki feladatnak számító élelmiszertermelést,
- a lakó és foglalkoztatási funkciókat,
- a „modernizált” vidéki életkörülményeket (lakó-, második otthon-, üdülő funkciók).

Ezen túl a város-vidék viszonylatban kiemelkedő szempontként kezeli a tipikus földrajzi kérdésnek tekinthető területi (gazdasági, közlekedési) és szolgáltató-ellátó kapcsolatokat. Ugyanebben a tanulmányában (Csatári, 2004) a vidék fogalmát egy másik – szintén földrajzi kötődésű – szemponttal látja értelmezhetőnek, nevezetesen a települések mérete, funkciói, épített környezete szerint.

Az előzőekben tárgyalt kétféle megközelítési mód mellett a vidéki fogalom-meghatározásban eddig véleményt nyilvánított az ún. „rendszer szemléletű” megközelítés (Szakál, 1999). Ebben a megközelítésben a vidéki térség egy multifunkcionális erőforrás rendszer, „amelynél az egyes erőforrás alrendszerekről ugyan külön-külön is beszélhetünk (természeti erőforrások, föld, táj, emberi erőforrások, kulturális értékek, stb.)”, de ezek különválasztása lényegi torzulásokhoz, „gyakran az eredeti identitások” lebomlásához vezet. Szakál F. véleménye tehát az egész, a teljes vidéki környezet megragadására irányul, ezért megközelítési módja elveiben – véleményünk szerint – azonos Enyedi (1972) elméletével, aki a teljes környezetre – a vidék nyilvánvalóan az – alkalmazza a nagyrendszer fogalmát, amely alatt a fizikai környezet és társadalmi környezet kapcsolatát, egységét érti. A fizikai környezetben külön alrendszer a természetes és az átalakított környezet. A társadalmi-gazdasági környezetben külön alrendszer a művi-, gazdasági és mentális környezet. Úgy ítéljük meg, hogy a legobjektívebb fogalom-meghatározás valahol a komplexitást a leginkább visszaadó rendszer szemléletű megközelítés mentén születhet majd meg.

Végezetül nem vitatható az a megállapítás, hogy az adott ország fejlettségi színvonala is jelentős hatást gyakorol a fogalmak megközelítésére, a fogalomrendszer meghatározására. Más-más jelzőkkel írható le a rurális tér a fejlett országokban és a félperiférikus országokban (Csatári, 2004). A cselekvés, valójában a vidékfejlesztés szándéka ugyanis erősen befolyásolja azt, hogy mit is akarunk, vagy egyáltalán az adott körülmények között „mit tud(hat)unk” fejleszteni.

2.4 A FOGALMAK ÉRTELMEZÉSÉNEK MAI HELYZETE

A vizsgált fogalmak definiálásának, a jelentésük által kirajzolható szakterület tartalmi meghatározásának – a tudománytörténeti mértékkel mért újszerűség ellenére – ma már meglehetősen gazdag szakirodalma van. Az általunk merített irodalmak vagy arra vállalkoznak, hogy a vidék, vidékiség és vidékfejlesztés témakörére általános, teljes körűnek vélt, „minden körülmények között helytálló”, „az egészet lefedő” fogalmi-tartalmi definíciót adjanak, vagy arra, hogy fontosnak ítélt „mozaikot illesszenek a vidék meglehetősen összetett mozaik képéhez”. De nyomon követhető az is a szakirodalomban, hogy bizonyos célok érdekében – leggyakrabban a vidékfejlesztési forrásokra való jogosultság megállapításához – foglalkoznak a vidék, vidékiség és vidékfejlesztés fogalmi lehatárolásával. Ezzel kapcsolatban figyelmet érdemel a Csatári (2004) által is citált vélemény, miszerint „mást kellene értenünk egy szakmailag sokoldalúan megalapozott, igényes, több tudományterület eredményén és konszenzusán alapuló vidék definíción, s mást azokon a különböző vidék besorolásokon vagy

elhatárolásokon, amelyekben a használt mutatók száma és súlyozása akár a különböző támogatásokkal elérendő célok függvénye is lehet” (Dorgai, 1998).

A kérdés elmélyült tanulmányozása olyan benyomást is adhat a kutatónak, miszerint jelen van egy, a köznyelv számára „eladható” fogalomkör, valamint a szak- vagy tudományterület által igényelt fogalomkör meghatározásának szándéka.

2.4.1 A fogalmak köznyelvi értelmezése

A *Magyar Értelmező Kéziszótár* (2003) a vidék főnévnek elsősorban területi tartalmat ad. Eszerint a vidék valamely szempontból egységes földrajzi terület (pl. sík, gabonatermő vidék) vagy valamihez közel lévő terület (pl. Győr vidéke), vagy az országnak a fővároson kívüli része. A vidéki melléknév vonatkozhat a vidéken lakóra (pl. vidéki író), a vidéki jellemzőre (pl. vidéki életmód), a vidékre irányuló cselekvésre (pl. vidéki utazás), vagy valaminek a vidékére valóra (pl. Szeged vidéki tanyavilág). Főnévként a vidéki jelenthet vidéken lakó személyt.

A *Magyar Szókincstár* (1999) szerint is elsősorban területi kötődésű a vidék főnév jelentése, úgy mint tartomány, provincia, országrész, táj, tájék, régió, terület, hely, övezet, körzet, térség, vagy úgy mint környék, környezet, periféria, külváros, peremváros, határ. Pejoratív tartalmat ad, ha a szót a falu vagy a porfészek értelemben használjuk. A vidéki akár főnév, akár melléknév, a falusi vagy provinciális jelentést hordozza, illetve a fővárosi, városi ellentétét jelenti.

A vidékfejlesztést egyik enciklopédikus szógyűjtemény sem definiálja, ami azt jelenti, hogy 2003-ig a vidékfejlesztés, mint új fogalom még nem kapott helyet a magyar nyelv akadémiai kiadványaiban.

A lexikális ismertetés kiegészítéseként említeni kell, hogy a fogalomkör része a mindennapjainknak. Egyrészt azért, mert a közfelfogás szerint vidékies ország vagyunk, a főváros körüli szűkebb agglomerációt kivéve gyakran az egész országot vidéknek minősítjük. Ahogyan Csátári (2004) írja, a nem budapesti vidékinek érzi magát. Budapestről „le”utazunk vidékre, vidékről „fel”megyünk a fővárosba. Sokszor a fővároson kívüli nagyvárosok is „vidéki városok”. Az ifjúság jelentős része vallja ma, hogy vidéken nincs élet, egyedül Budapesten van. Ezen a magyaros felfogáson túl úgy is részei a fogalmak mindennapjainknak, hogy mára divat lett a vidék. Kovács T. (2000) szerint nem is olyan rég a vidék a közgondolkodásban „pejoratív” fogalom volt, mára viszont az EU-hoz való felzárkózást, a haladást, sőt már erkölcsöt is jelent a vidék és vidékfejlesztés.

2.4.2 A fogalmak szakmai-tudományos értelmezése

Az 1998-ban indult akadémikus vita (Kovács T., 1998) két kérdésben jutott konszenzusra. Kell lennie egy valósághű, általános „vidéki fogalomkörnek”, továbbá, hogy bizonyos célok érdekében szükség lehet a „vidéki” nagy egész feldarabolására, sajátos vidéki területek lehatárolására. Ahogyan Csátári (2001) fogalmaz, a vitatkozók között a vidékértelmezés települési és térségi szintjeire vonatkozóan nem alakult ki közös álláspont, de egyetértés született a kistérségi szintre vonatkozóan.

Korábban a „vidéki fogalomkör” (vidék, vidékiség, vidékfejlesztés) lényegét a „három multi” kifejezéssel láttuk meghatározhatónak (Nagy G., 2002a), nevezetesen ma már *multifunkcionális* a vidéki területek küldetése, a területi fejlődés szempontjából felemelendő vidéki területek problémáinak feltárása *multidiszciplináris* megközelítést igényel, és a hátrányos helyzetű, elmaradott vidék felemelkedése csak *multiszektorális* programokon keresztül lehetséges.

Nem vitatható, hogy napjaink „vidéki kampányát” az európai vidékkép alakulása indította be. Fehér I. (1993) az európai vidékfejlesztés formálódása kapcsán az Európai Közösség megalakulása előtti időszakból az egyes országokra hivatkozva falufejlesztésről ír. Az arányos területi fejlődésért tevékenykedő OECD (1993) a *vidéket a városhoz való viszonya alapján* osztályozza gazdaságilag integrált (városokhoz közeli), továbbá elszigetelt, elmaradott (kedvezőtlen adottságú), és a mezőgazdaság kérdései által kezelhető „átmeneti” vidéki térségekre.

Szubjektív indíttatású európai meghatározást ad Cloke (1983) a fogalomkörre. Felfogása szerint ugyanis „falu illetve vidék az a település és tér, amelyről az ott élők többsége úgy vélekedik, hogy vidék”. Ezáltal Csatári (2004) szerint fogalom-meghatározó lesz a *vidéki funkciók* sajátos megjelenése, a vidéki funkció sajátos tartalma, a vidék tudatosult látványa, a vidék földrajzi képe. Fehér I. (1993) azt hangsúlyozza, hogy Európában „a vidék nem csak olyan helyek összessége, ahol emberek élnek és dolgoznak, hanem olyan területek is, amelyek a társadalomnak, mint egésznek az erőforrásait képezik. A gazdák részére történő kifizetések igazolhatók, ha környezeti szolgáltatást végeznek olyan helyeken, ahol már nem tartható a helyzet árutermelési célból”.

Kétségtelen, hogy a vidékfogalom kezdeti tudatosulásában az integrációs törekvéseink kapcsán közreadott EU-s dokumentumok vidék-értelmezéseinek nagy szerepe volt. Számos publikáció (Dorgai és Miskó, 1999; Nemessályi, 2000; Nagy és Pető, 2000; Sarudi, 1999) településre vagy nagyobb térségre vonatkoztatta az európai értelmezést (FVM, 1998), miszerint vidéken

- dominál a mezőgazdasági tevékenység,
- jellemző a zöld terület,
- alacsony a népsűrűség,
- alacsony a beépítettség,
- a lakosság jelentős hányada mező-, erdő-, vad- és halgazdálkodásból él.

Az akadémiai vitában Romány P. (1998) révén irányult figyelem a vidékiségre azon felfogására, amit Erdei Ferencről származtatnak, miszerint „vidéke a városnak van, ... a vidéknek pedig városa”. Ezzel a vidék élete szempontjából igen fontos térszerkezeti-térhasználati kérdés került a vidékiség fogalomkörébe, nevezetesen a *települési* (falu-város, város-tanya) *kapcsolatrendszer*.

Kovács T. (2000) a vidékpolitika küldetése szempontjából közelítve a kérdést úgy fogalmaz, hogy annak a perifériák, a legelmaradottabb térségek fejlesztését kell megcélózni. Ennek érdekében osztja Fehér A. (1998a) véleményét, aki szerint a hazai vidék meghatározásánál el kell hagyni a budapesti agglomerációt, a legnagyobb vagy legfejlettebb városi körzeteket (pécsi, győri, szegedi, miskolci, debreceni, székesfehérvári) pedig külön kell vizsgálni.

Csatári (2004) is azonosul az Erdeitől származtatott város-vidék szakmai fogalomrendszerrel és a vidéket legáltalánosabban „ritka települési szövetű, egy városhoz tartozó nem városi tér”-ként írja le.

Számtalan hazai definíció az EU-ból átvett nomenklatúra elveinek megfelelően a „város-vidék” szembeállítására épít, az egyszerűbbnek tűnő *városi definícióból kiindulva* adja meg a fogalomkör tartalmát. Ezek szerint vidéki település az, amelyik nem rendelkezik városi státusszal, vagy lakosainak száma nem éri el a 10.000 főt. Vidéki jellegű térségben a vidéki településen élő lakosság aránya 15% fölötti. A vidékfejlesztés pedig egy olyan komplex tevékenység, amelynek végső célja, hogy a vidéki térségek – elsősorban társadalmi célból – tartósan képesek legyenek a társadalomban betöltött funkcióik ellátására (Sipos, 1998).

Többen használták a fogalomkör leírásánál az OECD vidékfogalmának meghatározásában szereplő elvet, mely szerint a vidék a *földrajzi elhelyezkedés* (pl. a fejlett területektől, a városoktól való távolság) alapján definiálható. Hekliné (2002) ehhez még hozzáteszi, hogy

fontos szempont még az erőforrások mezőgazdasági felhasználása, illetve két olyan mutatószám, mint a népsűrűség és a városközeliség.

Szakál F. (1999) *rendszer szemléletű megközelítését* integráló, az egészet befogadó meghatározásnak tekinthetjük. „A vidéki térség maga is egy rendkívül bonyolult, sokoldalú, multifunkcionális erőforrásrendszer, amelynél az egyes erőforrás-alrendszerekről ugyan külön-külön is beszélhetünk (természeti erőforrások, föld, táj, emberi erőforrások, kulturális értékek, stb.), de ezek szétválasztása súlyos sérülések, gyakran eredeti identitásuk lebontása nélkül nem lehetséges. Ebből az is következik, hogy az ezen integrált erőforrásrendszerre épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek, valamint a nem gazdasági tevékenységek (kulturális és egyéb közösségi tevékenységek, életmód, stb.) között is nagyfokú integráltság jellemző. Ez az, ami alapvetően megkülönbözteti a vidéki térséget a városi (urbánus) térségtől. Ez a vidéki erőforrásrendszerre épülő gazdasági rendszer a «vidékgazdaság»”.

A vizsgált fogalomkörhöz kapcsolódó *vidékfejlesztés* a már említetten túl még számos megfogalmazást nyert. Pető és Nagy G. (1999) a többcélú (gazdasági, társadalmi, szociális és környezeti) fejlesztésre, a külső forrásokkal kiegészített helyi erőforrásokra, valamint a résztvevők partneri együttműködésére helyezik a hangsúlyt. Így a vidékfejlesztés nem más, mint „gazdasági-társadalmi haladás a helyi erőforrások racionális hasznosításával”. Hozzáteszik, hogy hazánkban a helyi erőforrások között kiemelkedő helyet foglal el vidéken az agrárgazdasági potenciál. Az integrált vidékfejlesztésben célként jelölik meg a helyi (lokális) erőforrások hasznosítási feltételeinek megteremtését, és az életfeltételek, jövedelemviszonyok javítását. Ebben a komplex rendszerben a legfontosabb összetevő az emberi tényező, melynek fejlesztésében fontos a képzés és a szaktanácsadás (Pető és Nagy, 1999).

Márczis (2002) szerint „a vidékfejlesztés nem több és nem kevesebb, mint azoknak a szakmai, szakmapolitikai eszközöknek, módszereknek, döntéseknek és pénzeszközöknek az összessége, amelyek révén a falvak és tájak, melyekre hagyományosan többnyire a mezőgazdasági alapú helyi kultúra és gazdaság a jellemző, mai tudásunk szerint képesek esélyegyenlőséggel indulni a gazdasági és társadalmi fejlődés nagy küzdelmében”.

Jávör (1999) is a vidéki térségek fejlesztésében látja a vidékfejlesztés lényegét. Ezek a vidéki térségek sajátos egyedi tulajdonságokkal (természeti, kulturális értékekkel) is rendelkező, de meghatározóan mezőgazdasági területhasználattal és foglalkoztatottsággal bíró területek. A fejlesztés (politika vagy stratégia) célja a vidéki térségekben élő népesség életminőségének javítása.

A vidékfejlesztési tevékenység komplexitása jelenik meg Dorgai (1998) sokak által hivatkozott meghatározásában. Ő a vidékfejlesztést olyan komplex tevékenységnek érti, amelynek az a végső célja, hogy a vidéki térségek – elsődlegesen társadalmi érdekből – a társadalomban betöltött funkcióik ellátására tartósan képesek legyenek. Ez a komplexitás olvasható ki Szörényiné Kukorelli (2001) vidékfejlesztési értelmezéséből, amikor „fenntartott és fenntartható gazdasági, társadalmi, kulturális, politikai és környezeti változások” megtervezett folyamatáról ír, amely hozzájárul a lakosság életminőségének javításához.

Sipos (1998) az agrártermelés megalapozásáról írt tanulmányában a szükséges vidékfejlesztési politika alapelveinek oldaláról közelítve jelenik meg a vidékfejlesztés komplexitása és a vidékfejlesztés célja:

- „teremtse olyan feltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy a vidéki területek gazdasági-, ökológiai-, társadalmi- és kulturális funkcióikat tartósan betölthessék és megterthassák;
- kezelje kiemelten a vidéki területek közötti feszültségeket, és az életkörülmények javítását”.

A fenti fogalom-meghatározásokban az a közös vonás, hogy önállónak nevezhető, elkülönített tartalmat tulajdonítanak a „vidékiségnek”. De születtek olyan vélemények is, ame-

lyek valamilyen *más szakterületbe ágyazva* látják a fogalomkör lényegét. Sarudi (1999) a vidékfejlesztést a területfejlesztés, Elek és Nemes (2000) az agrárpolitika részének tekinti. Gilbert (1992) a területfejlesztés egyik megközelítési módjának nevezi a vidékfejlesztést.

A vizsgált fogalomkör teljessé tételéhez hasznosnak ítéljük figyelembe venni azokat a megállapításokat, amelyek a kérdéskörhöz tartozó „vidéki” jellemzőket fogalmazzák meg. Jávorka K. (2000) a vidéki térségek jellemzői közül a természetközeli kapcsolatot, a mező- és erdőgazdasági területhasználat jelentős arányát, a hosszú történelmi generációk által létrehozott gazdálkodási és kulturális hagyományokat, sajátos tudást, ismereteket és képességeket, településszerkezetet és építészeti megoldásokat emeli ki. Csátsári (2004) a vidékies térségek nem városias jellegét, a sajátos táji adottságokat, a települések rurális jellegét, a település-szerkezet dominánsan falusias vagy tanyás jellegét, a települések kisvároshoz vagy mezővároshoz való kötődését, a gazdaság és intézményrendszer alacsony területi koncentrációját, a gazdasági ágak közül a mezőgazdaság dominanciáját, esetleg kiemelkedő szerepét, az érintett társadalom vidéki önazonosítását tekinti a magyar vidékiség területi jellemzőjének. Hivatkozott tanulmányában úgy véli, hogy a vidéki jelzős szerkezetek (vidéki ember, - város, - táj) minősítést is jelentenek, mivel jelentésükből kiérződik egy – történelmileg valójában igazolható – alá- és fölérendeltségi társadalmi viszony is, mely utalhat az elmaradottságra, kiszolgáltatottságra, kisebbségi érzésre, önbizalomhiányra a vidéki területeken.

Számos olyan szakirodalom van, melyek „*mi tartozik a témakörbe*” állásfoglalással járulnak hozzá a vidékiség fogalomkörének tartalmi meghatározásához:

Gilbert (1992) amikor a *mezőgazdaság és a vidék*, a vidéki társadalom összetartozását elemzi Európában, hangsúlyozza, hogy a vidékfejlesztés nem korlátozódhat a mezőgazdaságra, de a mező- és erdőgazdálkodás a vidék nagyon fontos és lényeges tényezői. Más megfogalmazásban ugyanezt mondja Csátsári (2004), amikor a mezőgazdaságot kulcságazatnak tekinti ugyan, de mégsem hiszi, hogy a vidék kívánatos fejlődését önállóan tudná biztosítani.

Az agráros indíttatású Dorgai (1997) és Varga Gy. (2004) ugyanilyen hitvallást tettek a mezőgazdaság szerepéről.

Papócsi (1999) tényfeltáró tanulmánya is a mezőgazdaság és a vidék egymásra utaltságát, összefonódását, hagyományait, a kettő meglévő szellemi háttérét, a falu és a vidék fejlesztésének időszerűségét elemzi, melyből a mezőgazdaság fontosságát, lehetőségeit olvashatjuk ki a vidékfejlesztésben.

Kovács T. (2000) a mezőgazdaság és a vidék elválaszthatatlanságáról ír. Hangsúlyozza, hogy a mezőgazdaság eredendően kihat a vidéki térségekben folyó összes gazdasági és nem gazdasági tevékenységre. Bizonyítékként hozza fel, hogy a magyar „paraszti gazdálkodás és a nyugat-európai farmergazdálkodás egymástól eltérő helyi közösségeket hozott létre”.

A mezőgazdasági vonatkozásokkal kapcsolatban Sarudi és Szabó G. (1997) úgy fogalmazzák, hogy a társadalom egésze számára végzett természetvédelmi és hagyomány-örző, -teremtő szolgáltatások nem választhatók el a mezőgazdaságtól. Újszerű állásfoglalás a véleményükben, miszerint *sikeres agrárpolitika ma már csak a komplex vidékfejlesztés keretében valósítható meg*.

A fogalomkör komplexitása jelenik meg más szerzők munkájában.

Fehér A. (1998a) a vidékfejlesztési politika bonyolult, szerteágazó kapcsolatrendszerét mutatja be az ágazati politikákhoz (2.1. ábra). A kapcsolatok csupán részleges lefedettséget mutatnak egymással, de – ábrája szerint – szinte minden ágazati politikában felfedezhető valamennyi tartalmi azonosság. Emiatt, bár a vidékpolitika szervesen kapcsolódik a területfejlesztési politikához, mégsem tekinthető azzal egyenlőnek. A legszorosabb kapcsolódást az agrárpolitika és vidékpolitika között nevez meg, ezért a kettő összehangolását fontosnak ítéli.



Forrás: Fehér A., 1998a

2.1. ábra: A vidékfejlesztési politika kapcsolatrendszere

Kulcsár (1999) a vidékfejlesztés jellemző területeinek bemutatásával fejezi ki a „vidéki fogalomkör” összetettségét (2.2. ábra).

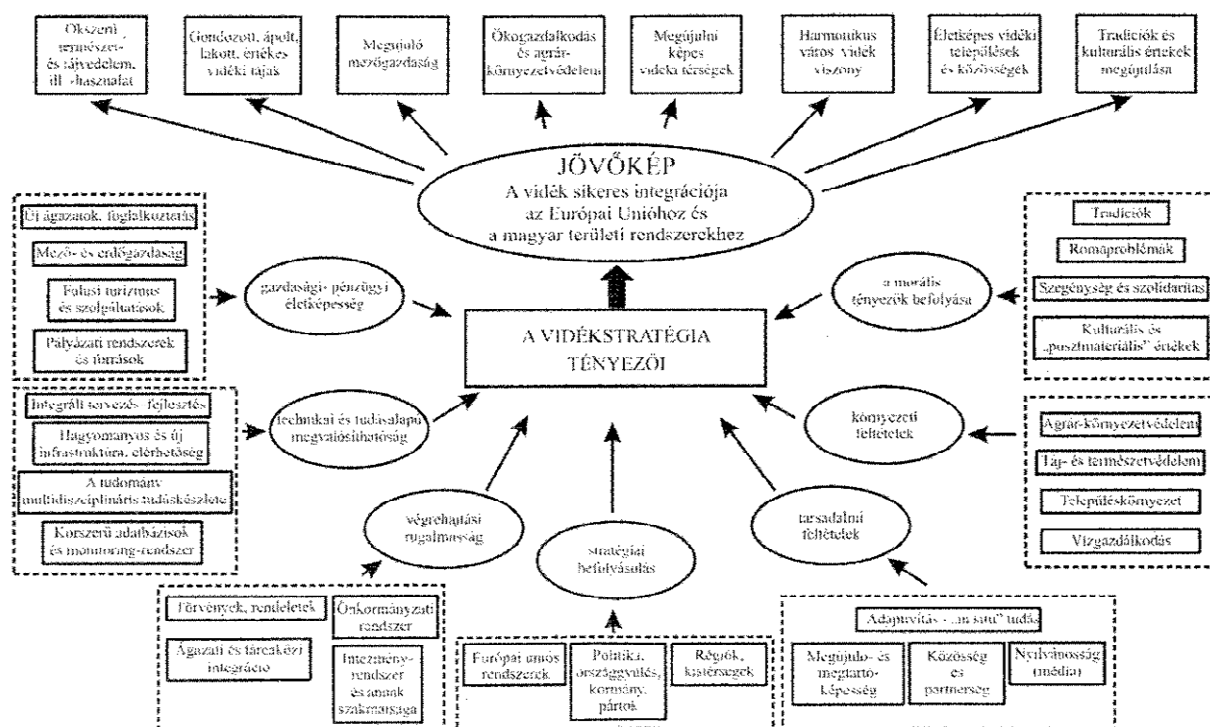


Forrás: Kulcsár, 1999

2.2. ábra: A vidékfejlesztési programok jellegzetes területei

Kovács T. (2000) a *tudományterületi kapcsolódások*, illetve a rokon tudományterületek együttműködése révén látja lehetségesnek a vidéki tudomány fejlődését. Együttműködő tudományoknak nevezi az agrár-, közgazdasági-, illetve földrajz tudományokat, valamint a pszichológiát, szociológiát.

Csatári (2004) a *vidékfejlesztés komplexitását* kifejező tényezők és kapcsolatrendszerük taglalásával fejezi ki a téma rendkívüli összetettségét (2.3. ábra). A vidékiség szociológiai-földrajzi vonatkozásaira irányítja a figyelmet, amikor a vidéki terekhez szorosan kapcsolódó sajátos életformáról és stílusról, valamint rokoni kapcsolatokról, az előzőekből fakadó erős területi kohézióról, a környezet és a „megélt vidéki-tér” sajátos minőségeiről, jól érzékelhető területi-földrajzi identitásáról ír.



Forrás: Csatári, 2004.

2.3. ábra: Egy új magyar vidékstratégia lehetséges tényezői

A fogalomkör tartalmának meghatározását segítheti az is, hogy *milyen indokok alapján tartják fontosnak* a vidékfejlesztést hazánkban. Példaként említhető Andorka (1999), aki a kistelepülések lemaradását, mások, mint pl. Dorgai (1997), Lak, (1999), Böhm (1998) a munkanélküliséget, vagy Bódi (1999), aki a vidéki népesség csökkenését, illetve infrastruktúra és szolgáltatások hiányosságait (Kovács T., 1997; Rajnai, 1999) nevezik a vidékfejlesztés által kezelendőnek.

Laczkó (1999) a vidékfejlesztést egy új, fejlődő, szerveződő tudományos diszciplínának nevezi. Hasonló véleményen van Kovács T. (2000), aki szerint a diszciplína tárgya feltárni a vidék fejlődéséhez szükséges intézkedéseket és technikákat, valamint módszerek kidolgozása, amelyek az intézkedésekhez szükségesek.

A vidékiség fogalomkörének, szakmai-tudományos tartalmának, lényegének meghatározásához hivatkozott számos irodalmi forrás, különösen pedig ezek rendkívül összetett szempontrendszerének áttekintésére készült a vidék, vidékiség, vidékfejlesztés fogalom-mátrixa a fontosabb hazai és néhány külföldi szakirodalom alapján (2.1. táblázat).

2.1. táblázat: A vidék, vidékiség, vidékfejlesztés tartalmi meghatározásának fogalom-mátrixa
a fontosabb hazai és néhány külföldi szakirodalom alapján

* A sorszámok a hivatkozott irodalmak irodalomjegyzékben szereplő sorszámát jelentik

A fogalomkör tartalmának lényegi elemei	Hivatkozott irodalom*	Említés gyakoriság
lemaradás felszámolása	144, 217, 15	3
elmaradottság, hátrányos helyzet	31, 48, 240, 145, 203	5
tájszeretet, identitás	31	1
gazdasági centrumtól való távolság	221, 98, 189	3
a területfejlesztés része	3, 203, 209	3
az EU területpolitika kiemelt területe	203, 6	2
mezőgazdasági kötődés	6, 56, 208, 194, 170, 120, 121, 48, 88, 192, 144, 212, 79, 140, 139	15
alacsony népsűrűség	6, 98, 189, 165	4
települési méret	6, 48, 170	3
természetes környezet/szoros kapcsolat a természettel	6, 121, 48	3
a vidéki területek funkciói	48, 45, 82, 217, 56	5
sajátos földrajzi folyamatok	48	1
város-vidék kapcsolat	48, 203, 206, 98, 164	5
környezeti nagyrendszerben elfoglalt hely	64	1
az adott ország fejlettsége	48	1
természeti környezet és kultúrtáj	202	1
új formálódó diszciplína	144, 153	2
területi dimenzió	165, 167	2
elmarasztaló jelzős minősítés	165, 167	2
pejoratív jelentés	144, 165	2
sajátos identitás	48, 46	2
multidiszciplinaritás	179, 144	2
„vizuális valóság”/táj	46, 170, 48	3
fizikai tér	64	1
a nagyvárosok agglomerációin kívüli területek	79, 144	2
ritka települési szövetű térség	48	1
nem város/városi tér	48, 206, 226	3
magas vidéki/települési lakosság arány	217	1
komplexitás	179, 217, 226, 194, 56, 229, 212, 79, 48, 151	10
multifunkcionalitás	226, 179,	2
életminőség javítás	120, 229	2
falufejlesztés	79	1
az agrárpolitika része	62	1
sajátos kultúra, ismeret, tudás, hagyomány	121, 97	2
sajátos építészet	121	1
sajátos településszerkezet	121	1
alacsony gazdasági, intézményi koncentráció	48	1
életforma és stílus	48	1
erős társadalmi kohézió	48	1
tudományterületek együttműködése	144	1

Bár a merített irodalomforrások korántsem jelenthetik a problémakör teljes feldolgozását, mégis iránymutatónak fogadhatjuk el a fogalom-mátrix üzenetét. A vidék, vidékiség, vidékfejlesztés fogalomkör tartalmának kereséskor első helyre került (15 említés gyakoriság) a mezőgazdasági kapcsolat vagy kötődés. Meggyőző említés-gyakorisággal (10) második helyre került a fogalomkör komplex jellege, összetettsége. Ezután három igen fontos lényegi elem következett: elmaradottság/hátrányos helyzet, a vidéki területek funkcióinak (gazdasági, ökológiai, szociális-kulturális) való megfelelés, és a város-falu települési kapcsolat oldaláról való megközelítés. Véleményünk szerint a formálódó új tudományterület rendkívül széles horizontját jól kijelöli az a további 35 gondolati elem, melynek révén a szakirodalom napjainkban értelmezi a fogalomkör tartalmát.

2.5 AJÁNLÁSOK A VIDÉK, VIDÉKISÉG, VIDÉKFEJLESZTÉS SZAKMAI-TUDOMÁNYOS TARTALMÁNAK MEGHATÁROZÁSÁHOZ

A korábban leírt történelmi folyamatok által kiváltott 1998-as akadémiai vita még elsősorban a fogalmak definiálására irányult. Az azóta született szakmai-tudományos munkák a definiálás szándékán túllépve már a fogalomkör által kirajzolódó tudományterület, mint új tudományos diszciplína tárgyának, tartalmának megfogalmazásához adnak építő gondolatokat. Véleményünk szerint is elindítható már az a folyamat, amely a területi tudományok „oldalvizen” építkező diszciplína tartalmát hivatott meghatározni. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a diszciplína tartalmának felvázolása ad majd lehetőséget a vidék, vidékiség, és vidékfejlesztés fogalmak olyan tömör definíciójára, amely kétségek nélkül teszi lehetővé az egy nyelven beszélést.

Mielőtt a tudományos párbeszédhez való hozzájárulás szándékával konkrét ajánlásokat fogalmaznánk meg a fogalomkör tartalmi meghatározásához, szükséges megemlíteni három fontos gondolatot.

1. A fogalomkör alapját jelentő vidék szinte *örökérvényű fogalom*, fizikai valóságát tekintve megelőzte az emberi társadalom kialakulását, majd azzal „együtt élve”, kölcsönösen hatva formálták egymást napjainkig. Korunk felgyorsult gazdasági-társadalmi folyamatai hozták olyan helyzetbe a vidéket, hogy egy sajátos új tudományterület kezd kialakulni körülötte.
2. Az előzőekre tekintettel a vidéknek *egyetemes tartalommal* is kell bírnia attól függetlenül, hogy a vidékfejlesztés napi gyakorlatában megfogalmazhatók olyan igények vagy elvárások, hogy az „egyetemesből elkülönítve” kezelhessünk külön sajátos vidéki területeket (települést, kisebb vagy nagyobb térséget, stb.). Véleményünk szerint a tudományos diszciplína tárgyának, tartalmának meghatározása akkor indul el a helyes irányba, ha az egyetemes vidék értelmezését tűzi ki célul. Csak e mellett lehet helye olyan törekvéseknek, amelyek különböző célok érdekében (pl. kedvezményezettség, támogatottság, sajátos társadalmi igények, vagy bármely más szempontból) kiemelnek az „egyetemes vidékből”, „sajátos, specifikus vidékeket”, és kezelik azokat saját érdekeik szerint. Az elkülönítés bizonyos szempontból egzakt módja a különféle mutatószámok használata, amelyekről az építő vita ellenére sem tudott közös nevezőre jutni eddig a szakmai-tudományos közvélemény. A fentieket elfogadva a vidék önmagában egy nagyon általános, de egyben ma már tudományos fogalom is, emiatt értelmezése csak egyes számban helyes. Ha ennek részeit vizsgáljuk – erre van lehetőség – már beszélhetünk különböző vidékekről, akár így, többes számban kifejezve.
3. Feltételezésünk szerint akkor járunk el helyesen, ha a *vidék tartalmát* a maga bonyolultságában, összetettségében, *komplexitásában* kíséreljük meg értelmezni

és leírni. A tudományterület fejlődését ez biztosítja a leginkább. Elfogadva természetesen azt, hogy a vidékfejlesztéshez szükség van az egész feldarabolására, bizonyos szempontok szerinti célterület szűkítésre, de ez nem csorbíthatja a vidék egyetemességét, mint egészet.

A vidéki fogalomkör tartalmi meghatározásához megfogalmazott ajánlásaink vagy újszerű megközelítést, vagy fontosnak ítélt szempontokat jelentenek, vagy a már mások által is leírt szempontoknak adnak új hangsúlyokat, de mindenképpen azzal a szándékkal teszik ezt, hogy kiegészítsék, netalán javítsák, vagy pontosítsák a fogalomkör tartalmáról eddig kialakult képet.

A vidék és vidékfejlesztés tudománya csak úgy fejlődik az általunk szorgalmazott „egyetemes” irányba, ha a vidéket elfogadjuk *örökérvényű objektív valóságnak*. Volt, van és lesz, nyilvánvalóan függetlenül attól, hogy a társadalmi vagy tudományos érdeklődés mennyire fordul felé. A vidéket nem a területi tudományok fejlődése „szülte”. Vidék már akkor is volt, amikor még az emberi társadalom nem próbálta „hatalmába venni”, és a vidék – az egyetemes felfogásba illően – bizonyos elemeit tekintve úgy is létezhet, hogy nincs rajta település, nem folyik gazdasági tevékenység, ha a komplex erőforrás rendszerből hiányzik az emberi közösség, nem működnek a társadalmi folyamatok. A tudomány feladata, hogy a vidék valóságát az emberiség számára közérthetően, minél egyértelműbben és minél teljesebben tárja fel. A teljesség az alapkövetelmény, és ez elbír olyan túlzónak tűnő megállapításokat is, hogy a vidéket kell tekintenünk a civilizáció bölcsőjének. Ugyanis nem kell ahhoz erőltetett érvelés, hogy belássuk, mindannak nagy része, amit ma a civilizáció vívmányának tekintünk, közvetlenül vagy közvetve a „vidék kútjából” eredeztethető. Látnunk kell persze azt is, hogy a vidékhez kötődő tudományos és kultúrtörténeti értékek az urbanizáció térnyerésével, ha nem is szűnnek meg, de társadalmi szerepük bizonyos szempontból csökken.

Véleményünk szerint a vidék és vidékfejlesztés tudományterület egyetemes tartama oly összetett és bonyolult, hogy teljességében csak *rendszerszemléletű megközelítéssel* tárható fel. Nagyon leegyszerűsítve, a vidék sajátos tárgyiasult és nem tárgyiasult valóság. A tárgyiasult környezet jelenti a vidék fizikai valóságát (élő és élettelen környezet), amit a vidék vizuális megjelenése tükröz. Az élő környezetben a vidék értékei közé tartozik a természetes növény- és állatvilág, valamint maga az ember. Az élettelen környezetbe tartoznak a természetes (talaj, kőzet, víz) és a mesterséges, vagy épített tájjelemek. De az élő- és élettelen környezet egyúttal olyan, csak fogalmakkal leírható folyamatokat is megvalósít, amely rendkívül összetetté, bonyolulttá teszi az „egyetemes vidék” fogalmát. A vidék fogalmának komplexitását az adja, hogy felrajzolhatatlanul sokrétű kapcsolat van a tárgyi és nem tárgyi világ között.

Ha a vidéket a legáltalánosabb megközelítésben tárgyiasult és nem tárgyiasult valóságnak fogjuk fel, akkor minden olyan próbálkozást, amely azt szűkíteni akarja, olyan kísérletnek kell tekintenünk, amely a vidék, mint egyetemes fogalom egy szeletét képviseli csupán. Példaként álljon itt néhány gondolat:

- A vidék nem lehet azonos az agrárgazdasággal, mert sokkal több annál.
- A vidék nem jelentheti csak az elmaradottságot, mert tudjuk, hogy Európában vannak csodálatosan fejlett vidéki területek.
- Nem csak a városnak lehet vidéke, mivel tudjuk, hogy hazánkban, különösen Trianon után, számos vidéki település elvesztette városi kapcsolódását.
- A vidék által determinált „vidékiségnek” nem lehet méret-küszöböt adni.
- Nem csak egy település, de annak egy része is lehet vidéki, ha meghatározó jellemzői a vidékhez teszik hasonlónak (pl. városszél is lehet vidéki megjelenésű, lakói élhetnek vidékinek mondott életmódot).

Annak nyilvánvalóan nem szabad csorbítania a vidék fogalom egyetemességét, ha az említett példákat bizonyos megfontolásból vidéknek, vagy éppen városnak tekintjük a mindennapok gyakorlatában.

Véleményünk szerint a termőföld mind a mai napig nem került az öt megillető helyre a vidék, vidékiség, vidékfejlesztés formálódó fogalomkörében. A *termőföld és annak hozadéka* – legyen az tudatos gazdálkodás (mezőgazdaság, kertészet, erdészet) eredménye, vagy a természet ajándékainak egyszerű összegyűjtése (gyümölcs, gomba, gyógynövény, vad) – a vidékiség alapját jelenti. A termőföld még akkor is hozzátartozik a vidékhez, ha történetesen más természeti erőforrás (pl. víz) jellemzi adott helyen a vidéket. Gondoljunk csak arra, hogy pl. a tengervidék, vagy a tó-vidék szóhasználat is csak akkor állja meg a helyét, ha a vízfelülethez kisebb-nagyobb szárazföldi részt is odagondolunk. Ahogyan Kovács F. (1999) fogalmazza, a „termőföld, amely legnagyobb nemzeti kincsünk, és amely az európai átlagot messze meghaladó lehetőséget kínál számunkra, vidéken van. Ennek differenciált használata nem választható el a terület- és vidékfejlesztéstől”. A termőföld különleges sajátosságai közé tartozik (Stefanovits, 1998), hogy nem szüntethető meg, nem „állítható üzemén kívül”, évről-évre „teszi a dolgát”, vagyis terem. Ezt a termelést irányítani kell, mivel a gazdátlan termőföld akár veszélyt is jelenthet a társadalomra, gondoljunk csak a ma már szinte népbetegségnek számító allergiát kiváltó pollenekre. Ez persze ma már nem jelentheti azt, hogy a termőföld használója, az agrárgazdaság önállóan képes lenne a vidék gazdasági-társadalmi gondjait felvállalni. De csak rá és hosszabb távon is csak rá marad a vidék legnagyobb kincsének, a termőföldnek, vele együtt az élővilágnak, a tájnak a társadalmi igények szerinti gondozása. Ezért nem szabad a vidékfejlesztésen belül a termőföldről való gondoskodás fontosságát az agrárszakma elfoglaltságának tekinteni, sokkal inkább olyan ösztársadalmi igénynek és felelősségnek, amely a vidék- és vidékfejlesztés alapvető lényegét jelenti.

Szándékosan különválasztva a gazdasági-társadalmi fejlődés esélyeit meghatározó *városi és vidéki térségeket*, megfogalmazható ma már az ezen térségekre vonatkozó *ösztársadalmi küldetés*. A városi területek mára vitathatatlanul a fenntartható gazdasági fejlődés színtereivé váltak. A minden szempontból koncentrált városi térségek fenntartható gazdasági fejlődésének azonban megvannak a maga hátrányai, elsősorban az ökológiai környezetre. A városok az ökológiai erőforrások hatványozott hasznosításával „környezetfelélő” életterek (lásd zöldmezős beruházások a természetes földfelület csökkentése által, az egyre növekvő energiafelhasználás révén káros anyagok, pl. CO₂ hatványozott kibocsátása révén a makroökológiai rendszer egyensúlyának veszélyeztetése, stb.). A minden szempontból felgyorsult mai korban a vidéki területek önállóan is fenntartható gazdasági fejlődéséről már nem beszélhetünk. Ösztársadalmi hozzájárulás nélkül az már ma sem megy, ezért a vidéki térségek rá vannak és rá lesznek utalva a társadalom többségének támogatására. De tud-e ajánlani valamit a vidék ezen támogatás fejében? Bizonyíthatóan igen. A világ ökológiai rendszerében okozott sérülések egyedüli gyógyítói csak a vidéki térségek lehetnek azáltal, hogy gondozói a termőföldnek és a természetes ökoszisztémáknak. Ahogyan Glatz (2005) fogalmaz, az ország területének 80%-át jelentő vidéki térségekben a természet karbantartását a helyben lakóknak kell elvégezniük, ezzel csökkentve az ipari tevékenység környezetpusztító hatását, „Gaianak”, a földanya életének megrövidítését. Emellett a többségi városi lakosság számára örökérvényű szociális-kulturális értékek (életmód, hagyomány, néprajzi értékek, kultúrtájak, stb.) fennmaradását is biztosítják a támogatások által vitálissá váló vidéki térségek. Társadalmi konszenzusra van tehát szükség a városi és vidéki térségek társadalma között, melyben kiemelkedő szerepet kap a kötelességtudat és a vidékkel való szolidaritás. Napjaink hazai társadalmából ez még hiányzik. Tudatos nemzeti stratégia gyakorlásával lehet majd eljutni odáig, hogy a társadalmi többség (a város) elfogadja és valós értékének megfelelően támogassa a vidéki térségek küldetés teljesítésének „produktumait”.

A termőföldről leírt véleménnyel együtt a vidékfejlesztés csak integráló megközelítéssel, interdiszciplináris alapokon lesz képes a lábán önállóan megálló tudományterületté fejlődni: a faluszociológia, természetföldrajz, regionális és vidéki politika, erdészet, turizmus, falusi turizmus, falusi vendéglátás, vadgazdálkodás, természetvédelem, tájtervezés, tájépítészet, néprajz, területfejlesztés, mezőgazdaság (növénytermesztés, kertészet, állattenyésztés), turizmus és marketing egyaránt alkotóeleme.

3 A VIDÉKFEJLESZTÉSI MENEDZSMENT ALAPJAI

3.1 GLOBALITÁS, REGIONALITÁS ÉS LOKALITÁS A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Bálint János – Juhász Mária

3.1.1 A globalizáció

Korunk legnagyobb kihívása a *globalizáció*, mert az összes többi fontos (természeti, társadalmi, gazdasági) tényezőt is áthatja. A globalizáció az anyagi szféra, a gazdasági folyamatok (termelés, kereskedelem, piac, közlekedés, energetika) mellett a szellemi-tudati-civilizációs (oktatás, művészetek, kutatás, térszerveződés stb.) szinten is érvényesül. A nemzetek közötti (szubregionális) vagy a nemzeti (nacionális) folyamatok és struktúrák részben alávetettek a globalizációnak, ugyanakkor alakítják, módosítják is azt. A globalizációs folyamat része, világjelenség az állami, az agrár-, az öko- és az etikai protekcionizmus elterjedése, illetve az ellenük való védekezés, tiltakozás.

Hazánk szempontjából fontosságban ezt követi az *EU csatlakozás*, amely csak közvetett és lassított integrációt jelent a nagy világfolyamatokhoz, valamint a globális kihívásokra regionális és lokális válaszokat kényszerít ki.

A *vidék alapvető termelőtevékenysége mezőgazdaság*, az erre épülő *agrobiznisz*. A világ élelmiszertermelését alapvetően változtatja meg a második zöld forradalom, a genetikailag módosított növények, állatok és mikroorganizmusok térhódítása. A hagyományos mezőgazdasági technológiákat a környezetkímélő, integrált és ökogazdálkodás váltja fel, a biotermékek speciális piacokat igényelnek. Az élelmiszerfogyasztás is alapvető változáson megy át a zoonózisoktól való félelem, valamint a funkcionális- és bio táplálékok – tudományosan megalapozott vagy csak divatos – elterjedésével. Megváltoznak a fogyasztói attitűdök; új kereskedelmi és marketing technikák születnek, az óriás-kiskereskedők, a kereskedelmi márkák, a közvetlen értékesítés (direktmarketing), a termékek és szolgáltatások testreszabása újraértékeltek velünk a korábbi marketing nézeteinket.

Megváltozik az *agrárvilág társadalmi beágyazódottsága* is: gazdálkodóként felelősséget kell vállalnunk a természeti és társadalmi környezetért, az esélyegyenlőségért, az élethosszig tartó tanulásért, a foglalkoztatásért és a vidéki térségek fejlesztéséért.

A közvélekedéssel ellentétben a globalizáció nem napjainkban kezdődött és nem csak a pénzügyek és az azt kiszolgáló számítástechnika világméretű elterjedését jelenti, hanem az éghajlat korábbinál erősebb ingadozását, szélsőséges szárazságot vagy csapadékot, El Niño-t, globális felmelegedést/lehűlést, internetes információáramlást, drogokat, járványokat, környezeti károkat, a mezőgazdáknek új invazív gyomokat és kártevőket, azaz *számos hasznát és ártalmát hordoz*. Csak példaként említve; Cortez és Pizarro az 1500-as években azt hitték, hogy „pénzügyekben” járnak az Újvilágban, és valóban aranyat és más kincseket kerestek, meghódították az azték és az inka birodalmat, de közben kiirtottak néhány tízezer embert a fegyvereikkel és néhány százezret vagy milliót az általuk behurcolt mikrobákkal (Guns and Germs). Tudtukon kívül olyan eurázsiai zoonózisokat vittek magukkal, amelyeket a háziasítás során az állatoktól kapott a fehér ember, és az évezredek alatt valamennyire hozzászokott ezekhez (marhapestis/kanyaró, sertés- és kacsá influenza) (Diamond, 1999). Amerika néhány évezreddel korábban érkezett "öslakói" viszont védtelenek voltak ezekkel szemben éppúgy, mint ahogy a lovat, a puskát és a keresztény hittérítést sem ismerték.

Nekünk óvilágiaknak felkészültebbeknek kellene lennünk a fordított irányú globalizáció hatásaira. Meg kell kísérelnünk *kiaknázni az előnyöket, elhárítani a hátrányokat*. Semmi sem rosszabb a globalizációnál, mint kimaradni belőle. „A globalizáció nem választás kérdése, ezért érdektelen, hogy ki szereti és ki nem. Egyedül csak az érdekes, hogy ki hogyan alkalmazkodik hozzá” (Krémer B., 2002).

A globalizációról – és mint majd látjuk, az ehhez kapcsolódó témákról, mint a regionalitás, lokáltság, vagy mint az előző fejezetben részletesen elemeztük, a vidék – könyvtári szakirodalom született, ennek ellenére a kutatók szinte egyetlen részletben (fogalmi keretek, a kifejlesztett hatások stb.) sem egyeztek meg teljes mértékben. Egy részük a globalizáció pozitív oldalát emeli ki (a gazdasági fejlődés dinamizmusa, a technikai haladás, információs-kommunikációs fejlődés, stb.), míg mások a negatívumokat (az egyenlőtlenségek fokozódása, az egyes folyamatok ellenőrizhetetlensége stb.).

Hankiss Elemér (2002) szerint „... a globalizáció egyfelől csökkenti, másfelől viszont drámaian növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket. Csökkenti, mert a kommunikációs háló kiépítésével, az internet elterjesztésével és más eszközökkel a világ korábban elmaradott, elzárt térségeit is bekapcsolja a nemzetközi vérkeringésbe. De másfelől növeli az egyenlőtlenségeket, mert azok az országok és emberek, akik bekerülnek a globalizáció központjaiba és úgynevezett «korridorjaiba» (amelyek összekötik a központokat), sokszorta több lehetőséggel rendelkeznek, és sokszorta magasabb színvonalon élnek, mint azok, akik kívül rekedtek. Ez élesen megosztja a világ országait, és minden egyes országban szélesíti a szakadékot a «globális polgárok» és a páriák között.”

3.1.1.1 Fejlődési pályák

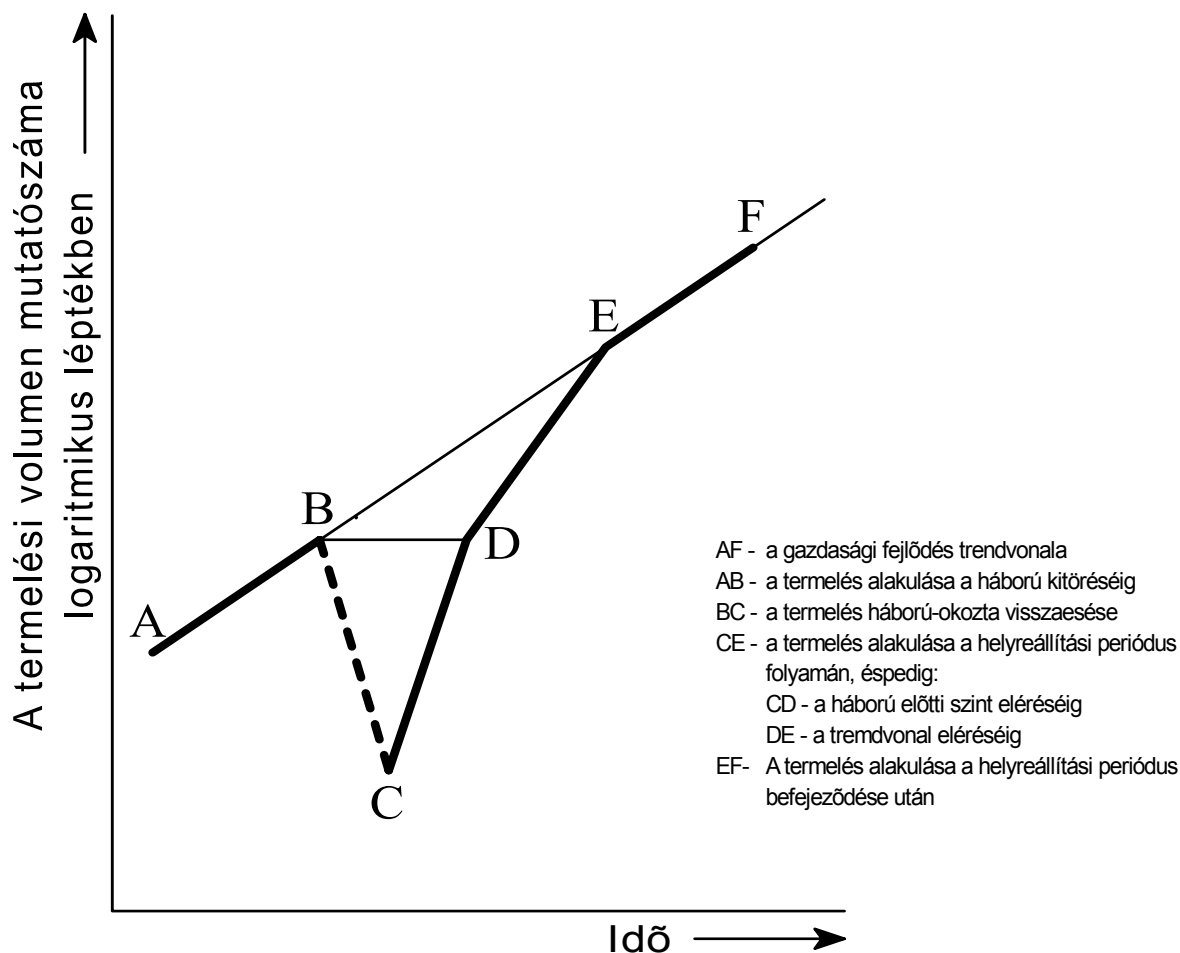
A fejlődési pályák képezik a modern gazdaság egyik legnagyobb rejtélyét. Mitől fejlődik az egyik ország vagy térség gyorsabban, mint a másik? Jánossy Ferenc¹ trendvonalai óta (1966) sejtjük, hogy valami endogén tényező a meghatározó; szerinte valószínűleg a szakmastruktúra, azaz a népesség változtatási és tanulási képessége. Ami persze nem csak iskolai tanulást jelent, hiszen nem lehet egy ország lakosságát gyorstalpalókon valami korszerűre átképezni.

Jánossy példájával élve; ugyan ki merne kilépni annak a világvárosnak az utcájára, ahol mindenkinek csak hathetes autóvezetési tapasztalata van. A tanulnivalók jelentős része iskolában nem tanítható *"tacit knowledge"*, *hallgatólagos tudás*, amit csak ellesni lehet az elődöktől. Ha a tanítható dolgokat egyszerre sok embernek akarjuk továbbadni, akkor a "hígító" elv működik, azaz elvész a minőség. Ha túl kevés ember az újdonság ismerője, akkor nem jön létre az a kritikus tömeg, amely a társadalmi-gazdasági hatáshoz szükséges. Mindezekből következik, hogy kicsi az esély a gyorsításra, a trendvonal megbillentésére. Optimista politikusaink persze könnyen dicsekedtek néhány éve, hogy a GDP növekedése nálunk majdnem kétszerese volt az Európai Unióénak, többnyire hallgatva róla, hogy abszolút értéke pedig majdnem a fele. A kicsit is számolni tudóknak egyértelmű, hogy a két „majdnem” szorzata azt jelenti, hogy tágul a szakadék.

A maradék remény a szintén Jánossytól származó helyreállítási periódus elmélete, amely szerint a háborúk, forradalmak, válságok és rendszerváltások után legalább a saját trendvonalunkat újra elérhetjük (3.1. ábra).

A káosz-elmélet és a pozitív visszacsatolás ismeretében talán a trendvonalak közötti átjárhatóság sem teljesen lehetetlen; a jelenleg lassabban fejlődő országnak vagy ágazatnak is van lehetősége pályamódosításra illetve a fejlődés gyorsítására.

¹ Jánossy Ferenc (1914-1997) közgazdász



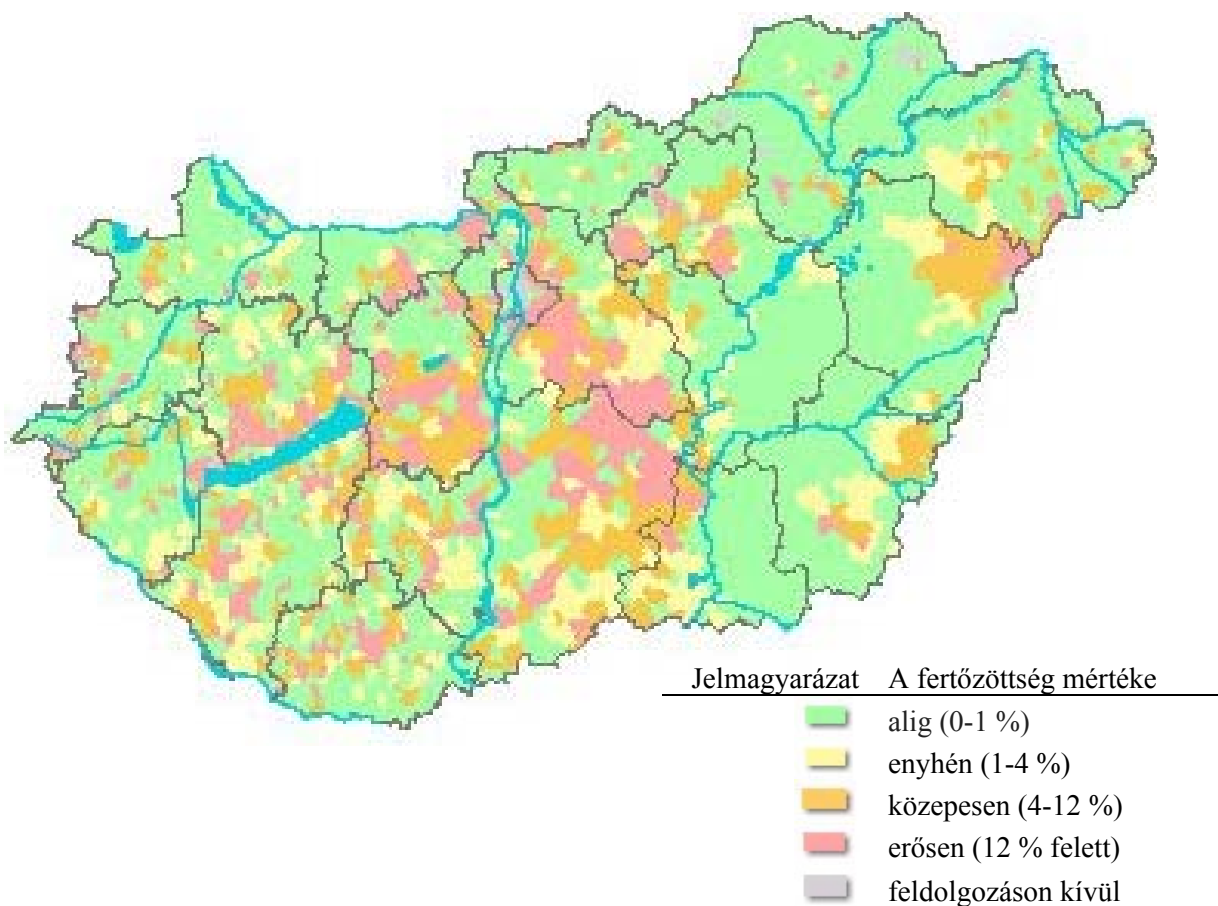
Forrás: Jánossy F. (1966)

3.1. ábra: A háborút követő helyreállítási periódus jellegzetes alakulásának vázlatos rajza

3.1.1.2 Invazív növények (és állatok), elvaduló táj

A vidéket, a kultúrtáját közvetlenül érintő egyik legnagyobb globalizációs hatás az invazív (inváziós, betolakodó, adventív, özön) növények megjelenése a hazai flórában és a mezőgazdaságilag művelt területeken. Más tájak élőlényei a történelem folyamán természetes úton is hódítottak, ember is telepítette őket, de leggyakrabban a világhíró globalizált ember hurcolta azokat akaratlanul is magával. Korábban a növények számára áthághatatlan természetes akadályok, a tengerek, sivatagok és hegységek gátolták a terjedést, de a globalizált népesség átrepül vagy áthajózik ezeken, és viszi magával a „potyautasokat”. A korábbi csekély átjárhatóságnak is van történelmi ellenpéldája; az ókor óta ismert saskajárás. A mai invázió legnagyobb veszélye, hogy az új élőlényeknek egyelőre nincs itt a természetes parazitája, hiányoznak a versenytársai és főképpen a fogyasztói, azaz a táplálékláncban fölötté álló élőlények. Erre ellenpélda a konkoly, amely behurcolt búza-gyom volt Magyarországon, de mára – főleg a vegyszeres gyomirtás áldozataként – ritka védett növényünké vált.

A hazai vasútvonalak, vizek, folyóvölgyek ökológiai folyosóként vezetnek be az országba az újabb és újabb invazív növényeket. A legnagyobb károkat, a lakosság egészségét és a turizmusunkat is veszélyeztetve napjainkban a *parlagfű* okozza, amely 1922-ben lépte át a határt a Dráva mellett, és mára valóban szinte minden parlagot beborítva az elhanyagolt ország szimbólumává vált (3.2. ábra).



Forrás: Földmérési és Távérzékelési Intézet (FÖMI), 2006

3.2. ábra: Magyarország parlagfű-szennyezettsége az ország településeinek külterületein (2006-os (márc.-okt.) felmérés alapján)



Forrás: Google Earth

Fotó: Bálint J., 2007



3.3. ábra: A gyepek legeltetés nélkül túskebozóttá válnak

Ahogy a parlagfű a bolygatott, de nem művelt területek növénye, a felhagyott legelő is benépesül a nem oda való növényekkel és állatokkal. A gyepek helyén túskebozót nő, galagonya, szeder, kökény, vadrózsa borítja be a tájat, eleinte átláthatatlan majd később átjárhatatlan szövevényt alkotva turisztikailag is értéktelenné teszi azt (3.3. ábra). A hiedelem szerint a legelők a legveszélyesebb kullancsos területek, ami statisztikailag igaz, mert a kérődzőkön és közelükben rengeteg kullancs van, viszont ezek nem hordozzák a Lyme borreliosis betegséget, népiesebben a Lyme-kórt. A túskebozót kullancsainak viszont a kistrágyaszálók a köztes gazdái, nagyon erős Lyme fertőzöttséggel. (A "kullancs elleni oltások" nem a Lyme ellen védenek, hanem az agyhártyagyulladás vírusa ellen.)

A Duna völgyéből már több száz kilométerre kirepülő másik veszélyes inváziós gyom a *selyemkóró* (vad-dohány, *Asclepias syriaca*), amely szó szerint is repülve terjed magától is, de valószínűleg jelentős terjesztői a méhészek, akik ugyan helyesen ismerték fel benne a jó mézelőt, de figyelmen kívül hagyták a hódító faj rendkívüli veszélyességét (3.4. ábra).



Forrás: www.delattinia.de

3.4. ábra: Virágzó selyemkóró (*Asclepias syriaca*)

Sokan gyönyörködnek a hazai vízpartok függöny-társulásaiban, amelyeket a nedves talajtól a fák csúcsáig kapaszkodó lián-növények alkotnak, holott ezek a vizes élőhelyek eredeti biodiverzitását csökkentő betolakodók (*Bryonia*, *Echinocystis* és *Vitis*, - de ez utóbbi a hiedelemmel szemben nem a honos, ősi európai vadszőlő, hanem a felhagyott szőlőskertekből kivadult amerikai szőlőalany) szinte megállíthatatlan burjánzása. A 3.5. ábrán látható színpompás növényfüggöny a Tisza árterében található (Pécsi — László, 2000). A folyószabályozás után az eredeti mocsaras árteret erdészeti nyárfa-hibridekkel (*Populus alba* x *Populus tremula*) telepítették be a töltések erősítésére. Az így kialakított mesterséges társulásban megjelentek a Tiszát kísérő gyomfajok (*Bryonia*, *Rubus*), ezért egy növénytanilag értéktelen gyomtársulás alakult ki. A gyomtársulásba betelepült az Amerikából származó, alanyának használt *Vitis riparia* x *Vitis berlandieri*, amely a filoxeravész idején került Magyarországra, és települések házikertjeiből vadult ki. Az alany szőlő több méteres magasságba felkapaszkodik a fák lombkoronájába, és lehajló hajtásrendszere adja a galériaerdőt, amely a gát felől nézve függőnytársulás hatását kelti.



3.5. ábra: A tiszauki galériaerdő (Fotó: Pécsi P. 2000)

A falvak és városok utcáin, az elpusztult ültetvények helyén, szeméttelpek környékén pedig egy fa hódít, a többnyire *ecetfának* becézett *bálványfa* (*Ailanthus*), amelynek eleinte néhányan még örültek is, mert ott is megél, ahol már minden más kipusztult, de kiderült, hogy kiirthatatlan szupergyom (3.6. ábra).



Forrás: Ury I. (1992)

3.6. ábra: Mácsai István (1922-2005): Az ecetfa (*Ailanthus Altissima*)

Vadonatúj jó hír viszont, hogy puha fája miatt könnyen megtámadja a *hasadtlemező gomba* (*Schizophyllum*) (3.7. ábra), sőt mesterségesen is fertőzhető vele. Ily módon mégis kiirthatjuk a bálványfa gyomerdőket, viszont sajnos még tisztázatlan, hogy az agresszív farontó gomba nem fog-e túlságosan elszaporodni az emberi beavatkozás révén.



3.7. ábra: A bálványfát megtámadó hasadtlemező gomba (*Schizophyllum*)

Jövőre, vagy az első csapadékosabb nyár után éri el az ország közepét a nyugati határszélen, a folyóvölgyeket és patakpartokat már teljesen beborító *bíbor nebáncsvirág* (*Impatiens glandulifera*), amely állítólag sokszoros nektárkínálatával győzi le a honos növényi konkurenciát (3.8. ábra).



Forrás: The Applied Vegetation Dynamics Laboratory – <http://138.253.199.114>

3.8. ábra: A patakparton pompázó bíbor nebáncsvirág (*Impatiens glandulifera*)

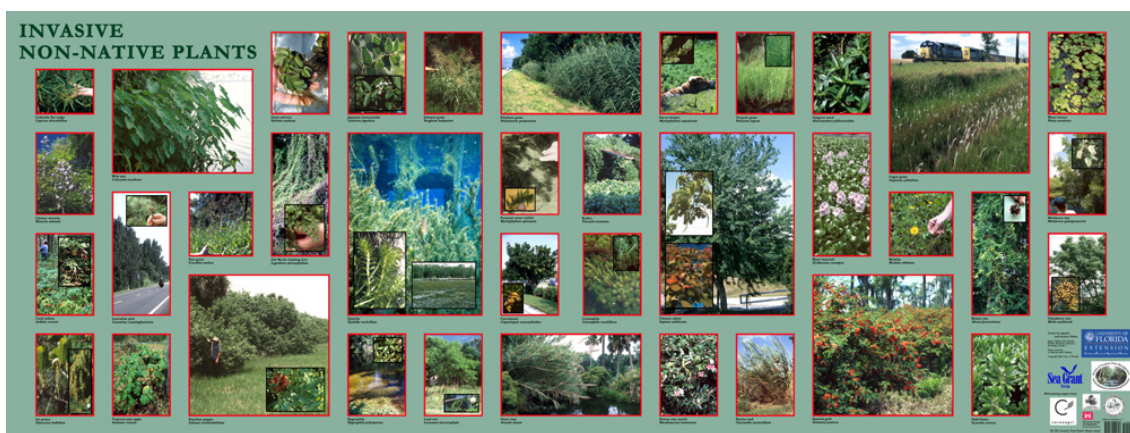
A *fagyöngy és fakín* (*Viscum* és *Loranthus*) esetében mindig tudtuk, hogy fáinkon élősködnek, de ritkaságuk miatt inkább csak gyönyörködtünk a télen is üdezőld levelekben vagy a sárga bogyókban (3.9. ábra). Számunkra ismeretlen okból - talán a felmelegedés vagy egy új, őket terjesztő madárfaj miatt - annyira elszaporodtak, hogy szenvednek tőlük és törnek alattuk az útmenti fasorok.



3.9. ábra: **Fagyöngy (Viscum)** Fotó: Juhász M., 2007

Később persze az sem kizárt, hogy némelyik betolakodót vagy telepített idegent megkedveljük, mint ahogy az akác és a nyárfasor a magyar táj megszokott elemévé vált, de ettől még nem csökken a biodiverzitást csökkentő káros hatása.

„Minden ezer behozott fajból, a természetbe kiszabadulva átlagosan egy okoz idővel komoly problémát” – véli Botta-Dukát Zoltán MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézetének munkatársa (Andacs, 2006). Hogy miért okoz fejfájást ez a látszólag elhanyagolható arány? Előre kiszámíthatatlan, hogy melyik válik özönnövényé, milyen hatással lesz a természetes növény- és állatvilágra, illetve milyen környezeti- és gazdasági kárt fog okozni a vidéken.



3.10. ábra: **Az iskolai ismeretterjesztés sokat tehet az invazív növényfajok terjedésének visszaszorításában.**

Az invazív növények terjedését meg kell állítani (3.10. ábra), hiszen ha hódít a parlagfű, akkor nem lesz falusi és borturizmus, külföldi befektető, azaz közvetlen gazdasági kár is származik belőle. A folyamat ellenkezője, az invazívok megállítása pedig a legjobb

reklám egy régiónak, kistérségnek, önkormányzatnak vagy akár egy üzemnek, és lakossági együttműködésre sarkall, ily módon piaci előnnyé válik.

Az invazív emlősállatokkal legalább ennyi baj van, és legalább ennyi gondot okoznak a vízgyűeseknek, erdészeknek, s az özönnövényekhez hasonló kedvezőtlen folyamatokat generálnak.

3.1.1.3 Globálisan kezelendő problémák

A globalizáció nem csak egy megállíthatatlan, előnyöket és hátrányokat egyaránt hordozó, szabályozandó világfolyamat, hanem néhány esetben szükségszerű választás is. Vannak ugyanis az emberiség által csak globálisan kezelhető problémák: mint az éghajlatváltozás, az ózonlyuk, a vízhiány, a szegénység, a migráció, az erdőpusztulás, amelyek esetében csak az egész földkerekségen, együttesen lehet és érdemes beavatkozni. (CopenhagenConsensus, Lomborg, 2001).

Fejér megyei agrárvállalkozók körében 2004-ben végzett – nem reprezentatív – felmérésünkben kiderült, hogy a globalizációt a megkérdezettek többsége a globális környezeti problémákkal és a multinacionális – főként élelmiszeripari és élelmiszerkereskedelmi – vállalat fogalmával azonosította, és magától szinte senki nem beszélt a globalizációból fakadó, felhasználható és kihasználható előnyökről. Általánosságban a környezetszennyezés gondjait (felmelegedés, üvegház-hatás stb.) mindenki jól ismeri, saját szerepéről a megelőzésben vagy a leküzdésben elhanyagolhatónak látja. A gazdasági-társadalmi globalizáció jelensége a többség számára csupa rosszat jelent, de nem fenyegető, inkább csak kellemetlen vagy érzelmileg elutasítandó. Sokan úgy érzik, hogy a globalizációval szembeni ellenállás a magyar mezőgazdaság megmaradásának záloga.

Globális klímaváltozás (Kocsis Márton)

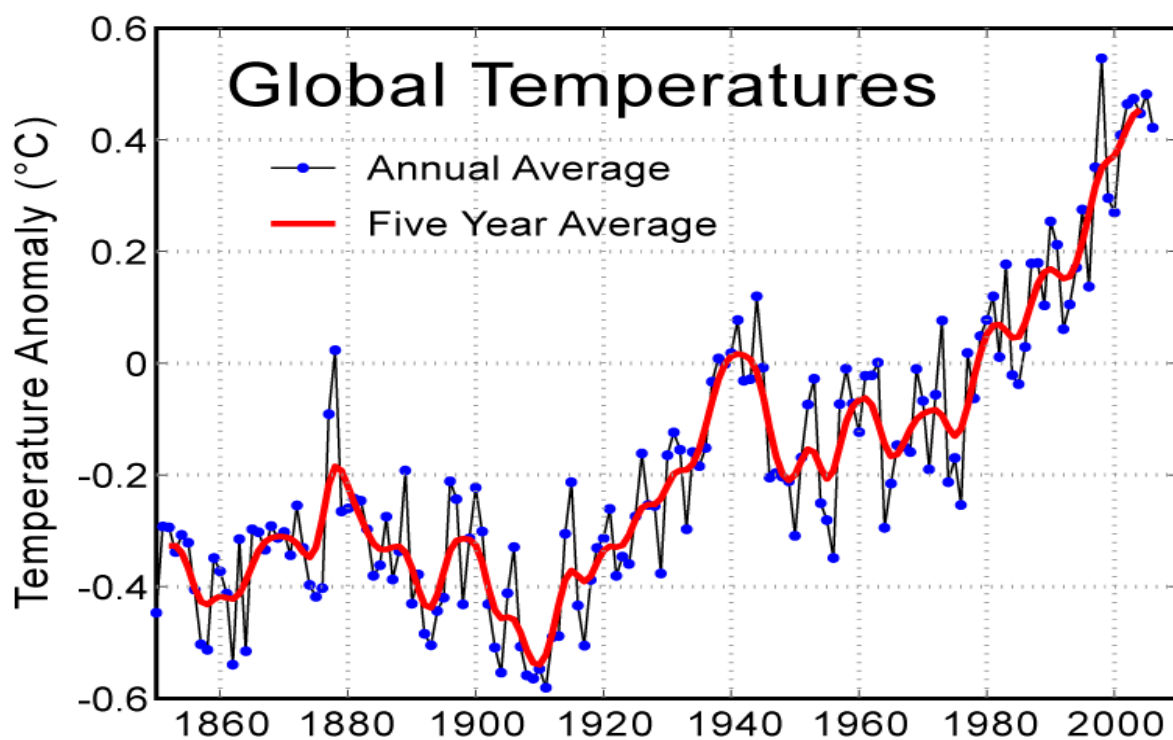
Perzselő nyarak, enyhe telek, pusztító tornádók, felhőszakadásszerű esőzések, El Niño-jelenség, földcsuszamlások – szinte minden héten hallunk a hírekben valamilyen természeti katasztrófáról. Valóban gyakoribbá váltak a katasztrófák, a szélsőséges időjárási jelenségek?

Bolygónk éghajlata számottevő változásokat mutatott az elmúlt másfél évszázad során. A globális léptékben egyelőre kis mértékű (0,6-0,8°C-os) felmelegedés, a tengerszint 10-20 cm-es emelkedése, a szélsőséges időjárási jelenségek gyakoribbá válása, a gleccserek visszahúzódása, a mérsékelt égövben a korábbi kitavaszkodás objektív mérési adatokkal alátámasztott tény. Vitatkozni legfeljebb azon lehet, hogy az antropogén hatások – a robbanásszerűen növekvő népesség és a gyorsuló iparosodás, a légkörbe jutó szennyező anyagok mennyiségének emelkedése – mekkora szerepet játszanak a folyamatban. Nagy biztonsággal kijelenthető, hogy természetes és humán tevékenység által együttesen előidézett melegedésről van szó, hiszen amennyiben csak természetes hatást feltételezünk, úgy az elmúlt pár évtized, míg tisztán antropogén hatást alapul véve a XX. század első felének melegedése maradna magyarázat nélkül (Mika, 2002.) **(3.11. ábra).**

Megjósolható-e bolygónk klímájának alakulása a következő 20, 50 vagy 100 évre? Földünk éghajlati rendszere – melyet a légkör, a szárazföldek, óceánok, a bioszféra és a krioszféra (szilárd víz, azaz a tengeri és szárazföldi jég és hó összessége) alkot – egyike a valaha modellezett legbonyolultabb rendszereknek. Ezt ma már képesek vagyunk ugyan minden részrendszerre kiterjedően modellezni, de egyrészt csak korlátozott felbontással, másrészt ebben a rendszerben bizonyos változékonyság minden külső kényszer nélkül is ki tud alakulni.

Az azért már a jelenleg használatos modellekből is kiderül, hogy a XX. században megfigyelt tartós és egyirányú változás önmagától a rendszeren belül csak igen kis

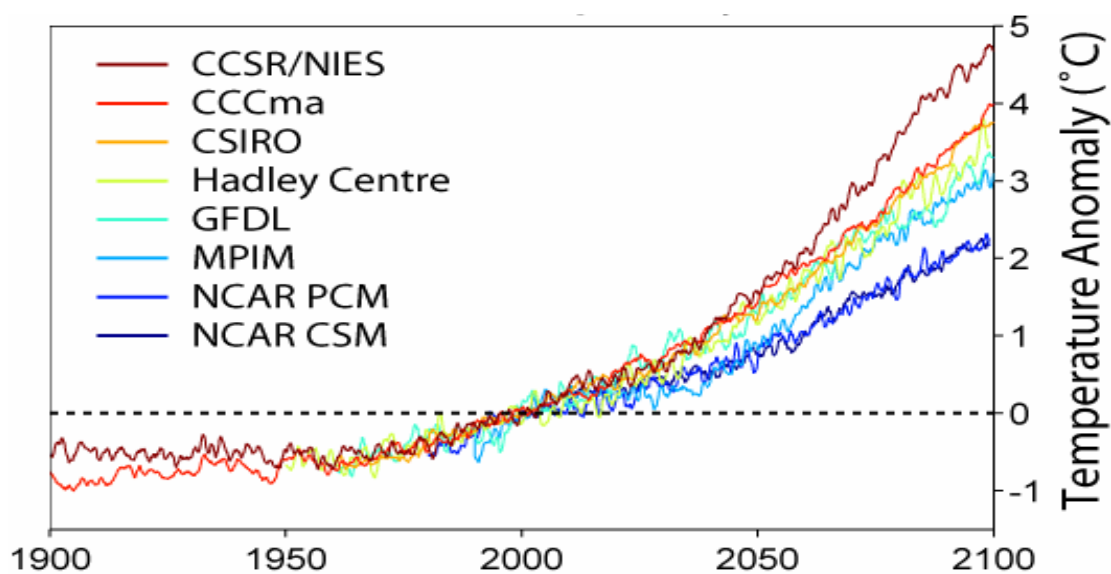
valószínűséggel jöhetett volna létre.



Forrás: (Kennedy et al., 2006)

3.11. ábra: Az utóbbi másfél évszázad globális éves átlaghőmérséklet-adatainak eltérése az 1961-1990-es időszak átlagához képest.

Az 1994-2006 közötti időszakból mind a 13 év szerepel az utóbbi másfél évszázad legmelegebb 20 éve között



Forrás: IPCC, 2001

3.12. ábra: Az IPCC különböző klíma-szenáriói által becsült felmelegedés értékei 2100-ra.

1988-ban az ENSZ létrehozta az éghajlatváltozással foglalkozó nemzetközi szervezetet, az IPCC-t (Intergovernmental Panel on Climate Change), mely több éghajlati forgatókönyvet (szcenárió) dolgozott ki a következő 50-100 évre. Azért beszélünk forgatókönyvről és nem előrejelzésről, mert a modellek bemenő paramétereinek megadásához már most ismernünk kellene például a következő 50-100 év gazdasági-társadalmi helyzetének alakulását, ami nyilván lehetetlen, de lehetséges irányai elképzelhetők. A legutóbbi IPCC-jelentés négy alapszcenárión belül 19 kiinduló forgatókönyvet tartalmaz, melyek szerint a földi átlaghőmérséklet 2100-ra előreláthatólag 1,4-5,8°C-kal nő (3.12. ábra).

Több modell kiértékelte (simított) eredménye alapján az éves csapadékösszeg általános emelkedésére lehet számítani globálisan, de néhány régióban – így a Földközi-tenger térségében és a Kárpát-medencében is – csapadécsökkenés várható. Gondot okozhat az is, ha a csapadék mennyisége esetleg éves átlagban nagyobb lesz, időbeli eloszlása azonban kedvezőtlenebbé válik, mondjuk száraz időszakok és felhőszakadásszerű esőzések váltják egymást. A Kárpát-medencében például amellet, hogy a csapadék mennyisége a XX. század során fokozatosan csökkent, az extrém csapadékok gyakorisága növekedett. A növekvő éves átlaghőmérséklet ráadásul fokozza az időjárási rendszerek instabilitását. Az ún. extrémindexek (pl. hőségnapok, 20 mm-t meghaladó csapadékú napok évi száma stb.) is egyértelmű melegedést mutatnak, továbbá a szélsőséges időjárási események gyakoribbá válását jelzik. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a klímakatasztrófák, szélsőséges időjárási események előfordulási valószínűsége valóban növekszik.

Természetkárosítás, környezetszennyezés (Oláh Tímea)

A természet károsítása nem napjainkban kezdődött. Már az ipari forradalom idején folyamatosan igénybe vettük környezetünk megújuló erőforrásait, de a felhasználás csak mostanra érte el azt a szintet, amely már jelentős negatív hatással van közvetlen és tágabb környezetünkre, természeti értékeinkre.

Ezt mérlegelve jutottunk el addig a felismerésig, hogy a profittermelés nem lehet a legfőbb cél, saját túlélésünk érdekében a természet és környezetünk sokszínűségének megőrzésével kiemelten kell foglalkoznunk és minden eszközt fel kell használnunk a további leromlás, kihasználás megakadályozása, az esetleges helyreállítás érdekében. A természetvédelem célja ezen felül a bioszféra állapotának, működőképességének, biodiverzitásának, valamint ezzel összefüggésben az élőhelyeknek és a természeti tájnak a megőrzése, károsodásainak megelőzése, mérséklése vagy elhárítása is.

A világon egyre több országban terjed az a vélemény, hogy az emberi tevékenységek által okozott kedvezőtlen környezeti és természeti hatásokat a természetvédelem hagyományos – a problémákat elszigetelten kezelő – módszereivel csak lassítani lehet, megállítani nem. A cél egyre inkább az, hogy a természetvédelmi kezelés adott területhez legjobban alkalmazható módszereit és gyakorlatát dolgozzák ki, a természeti értékek és természeti területek fenntartása, állapotuk javítása, a biológiai sokféleség megőrzése érdekében. Mivel a legtöbb környezeti probléma több országon átível (pl. folyók, tengerpartok, levegőszennyezés), azokat csak összefogással, a fejlett országok és a harmadik világ együttműködésével lehet megoldani. A cél érdekében történő közös fellépés országhatárokon átnyúló programok létrehozásával, nemzetközi egyezmények megkötésével lehetséges oly módon, hogy a résztvevő országok közösen elfogadott alapelvek (pl. közös felelősség-, elővigyázatosság-, megelőzés-, szubszidiaritás elve) szerint valósítanak meg környezet- és természetvédelmi projekteket.

Az emberi környezet megővásával foglalkozó első világméretű programot 1972-ben dolgozták ki a stockholmi Környezeti Világkonferencián, ahol a résztvevő országok nyilatkozatot fogadtak el a környezetvédelem alapelveiről és nemzetközi feladatairól. Az 1984-ben létrehozott Környezet és Fejlődés Bizottság elkészítette a "Közös Jövők" című

jelentést, melyben először fogalmazták meg a fenntartható fejlődés fogalmát, s amely kimondja, hogy a gazdaság csak a környezet megőrzésével növekedhet, és alapvető fontosságú a gazdaság, a társadalom és a környezet – mint a fenntartható fejlődés alappillérei – közötti egyensúly biztosítása.

Az elmúlt évek során a nemzetközi szintű környezet- és természetvédelem terén szükségesnek tartott egyezmények köre egyre bővült, melyek meghatározták az alapvető irányokat:

- erőforrástakarékos gazdálkodás
- megújuló erőforrások használata
- környezetbarát technológiák alkalmazása a gazdasági tevékenységek során
- környezeti elemek (pl. levegő, víz, talaj) szennyezésének csökkentése, megszüntetése
- a természeti állapot megóvása, helyreállítása, a biológiai sokféleség megőrzése.

Reményeink szerint ezen törekvések megvalósításával elérhető egy olyan világ, amely megbecsüli a természet értékeit, egészségesebb emberi környezetet biztosít és a megújuló erőforrások használatával, környezetbarát technológiák alkalmazásával lehetővé teszi az "emberi" életet az elkövetkező nemzedékeknek.

Ezek a célok szorosan kapcsolódnak a vidékfejlesztéshez (megújuló erőforrások alapanyagtermelése, környezet- és tájmegőrzés stb). és az ezekben rejlő lehetőségeket ki kellene használnunk. Az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentését célul tűző Kiotói Egyezményt (1997) aláíró országok közül néhány nemhogy nem tudta betartani a magukra vállalt mértéket, hanem az aláírás óta még tovább növelték széndioxid-kibocsátásukat: Portugália és Spanyolország mintegy 40%-kal. 2003-ra Ausztria 16,6%-kal haladta meg az előírt mértéket, míg Japán széndioxid-emissziója 7,6%-kal múlta felül az 1990-es szintet (Ladányi L., 2005). A fejlett ipari országok a széndioxid-emisszió-kereskedelemben bízva szándékoznak vállalásaiknak eleget tenni. Az Európai Unió 2005. január 1-én hozta létre a Emissions Trading Scheme (EU-ETS)-t, amely a széndioxid-kvótákkal kereskedik. 25 ország mintegy 12.000 vállalata adja-veszi a kibocsátható széndioxidot. A széndioxid-emissziókereskedelemben való együttműködés Magyarországnak még kedvező gazdasági lehetőséget is teremthet. Mi reméljük, hogy a nagy klímaváltozás nem fog bekövetkezni, de ha csak a valószínűsége is növekszik (és az előrejelzések ezt bizonygatják), akkor a hazai agrártermelőknek is érdemes lesz támogatandó tevékenységként csökkenteni a széndioxid-kibocsátást; kevesebb talajbolygatással (minimum-tillage, no-tillage), zárt termelési körfolyamatokkal, megújuló energiaforrások használatával, erdőtelepítéssel, azaz a fölösleges széndioxid tartósan fatestbe zárásával. Az esetleg mégis bekövetkező klímaváltozáshoz (amely a kezdeti globális felmelegedést követő, a Golf áramlat megszűnésével beköszöntő európai lehűlés) pedig minden termelőnek alkalmazkodnia kell, például a hideg és/vagy szárazságtűrő növények termesztésével. Ilyen eset persze alapvető lendületet adna a ma még Európában jobbra elutasított, genetikai módosítással szárazság és/vagy hidegtűrővé tett növények elterjedésének. Ózonlyuk ügyben a mezőgazdáknek még egy ideig „lapítaniuk” kellene, mert a fő gyanúsított CFC gázokat az aeroszolos palackokból és tűzoltó készülékekből már kitiltották ugyan, de a talajfertőtlenítő szereink még mindig tartalmazzák azokat, amíg a tudomány erre is ki nem talál valami kevésbé károsat.

A WWF által két évente kiadott Élő Bolygó Jelentés 2004-es adatai szerint 2050-ig a Föld lakóinak száma elérheti a 9 milliárd főt. Ezzel együtt jár a fogyasztásunk növekedése is, amely kielégítése érdekében újabb és újabb területeket és tartalék erőforrásokat kell „igénybe vennünk” a természettől. Ennek beláthatatlan következményei lehetnek, annál is inkább, mivel már jelenleg is „20%-kal több erőforrást használunk fel, mint amennyit a Föld elő tud teremteni” (www.wwf.hu/sajtokozlemenye.php?id=379). A tendencia jól látszik az emberiség „ökológiai lábnyomából”, amely egy mutatószám, megmutatja egy ember vagy egy csoport

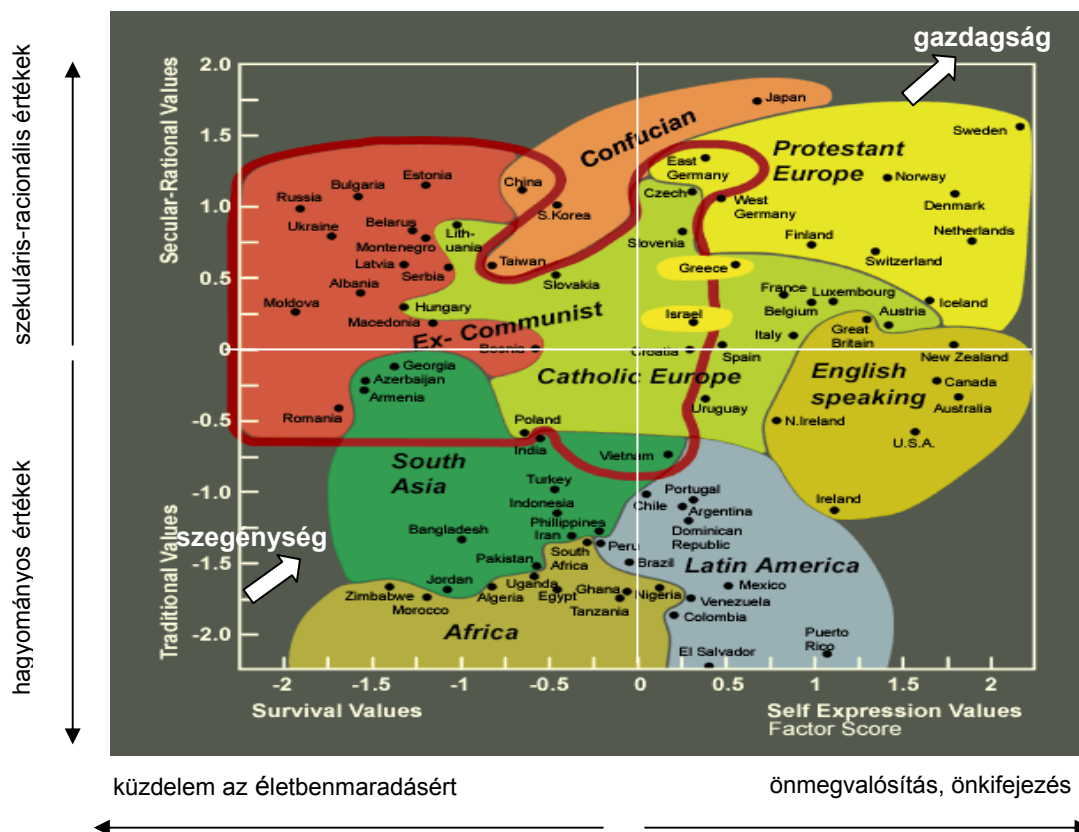
természetre gyakorolt hatását, az erőforrásokkal szemben támasztott igényeik nagyságát hektárban kifejezve. A lábnyom méretét befolyásolja az adott ország földrajzi elhelyezkedése, gazdasági helyzete, népsűrűsége, lakosai életszínvonala és energiafogyasztása.

A WWF elemzése szerint egy ember ökológiai lábnyoma² jelenleg 2,2 hektár, több, mint amit a Föld biztosítani tud egy-egy lakosának (1,8 hektár) (www.wwf.hu, www.prof.iif.hu/iucn), és ez a különbség az előrejelzések szerint tovább növekszik, ha az emberiség ebben az ütemben folytatja kizsákmányoló jellegű gazdasági tevékenységét.

3.1.2 Regionalitás

A népek, nemzetek a globalizáció korában is megőrzik identitásukat. Az eltérő történelmi gyökerek, a különböző értékrendek, életmód, eltérő fejlődési úthoz vezet(het)nek.

Ronald F. Inglehart a Michigan Egyetem társadalomtudósa az 1980-1990-es években megvizsgálta huszonhat ország különböző – leginkább az értékrendekkel, gondolkodásmóddal összefüggő – jellemzőit, többek között a vallásos hitet, a lakosok munkához való hozzáállását, munkakultúráját, a politikai konfliktusok kezelését, az emberek hozzáállását a családhoz, a gyermekekhez valamint a váláshoz, az abortuszhoz és a homoszexualitáshoz való viszonyulásukat (3.13. ábra).



Forrás: Inglehart, R. (1997)

3.13. ábra: A világ kulturális térképe

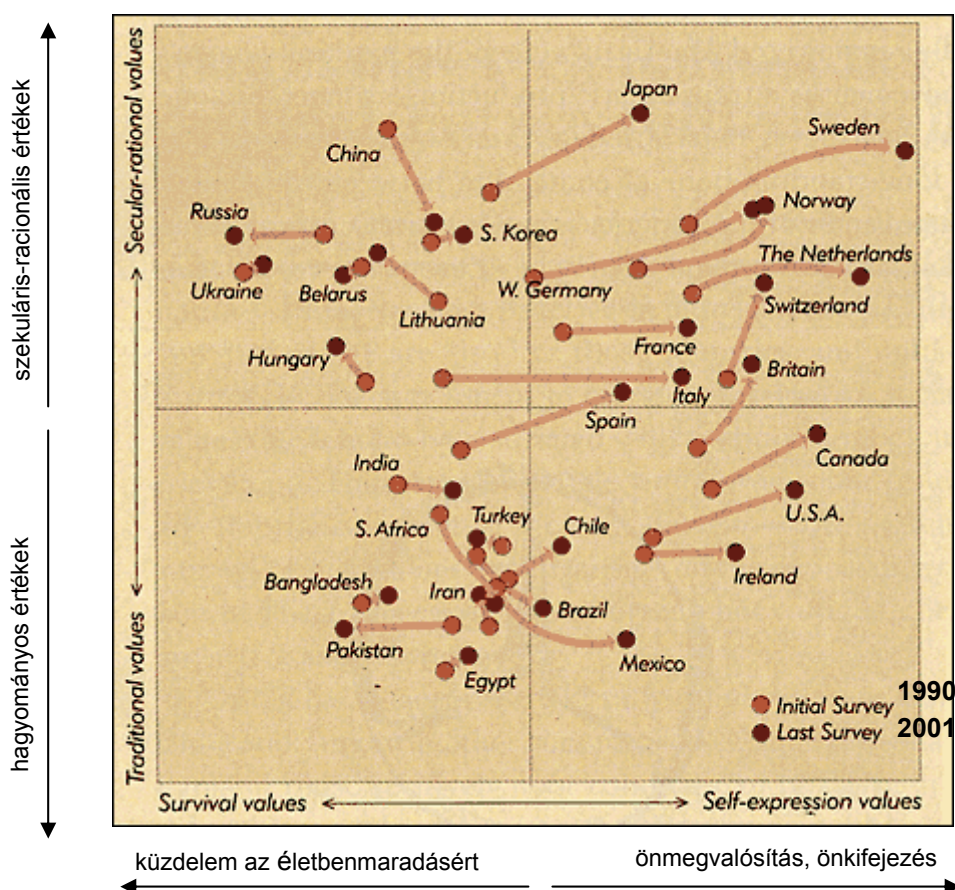
Véleménye szerint a fejlett ipari társadalmak kultúráját az utóbbi néhány évtizedben jelentősen befolyásolták a kulturális, szociális és politikai változások, amelyek részben

² annak a földterületnek az átlagos nagysága, ami a létfenntartásához szükséges

egymással, részben pedig a gazdasági fejlődéssel függnek össze. Arra a véleményre jutott, hogy ezek a folyamatok bizonyos fokig előre kiszámíthatóak. Az általa vezetett World Values Survey nevű kutatóhálózat mára már hat kontinens kutatóit fogja össze, és kutatási területe lefedi a Föld lakosságának 80%-át. Az 1990-es évek elején megkezdett kutatást több országra is kiterjesztették és az eredményeket egy ábrában közölték (3.13. ábra).

A konzervatív – liberális társadalom (hagyományos értékek – szekuláris³, racionális értékek) illetve a túlélés – önmegvalósítás tengelyek mentén besorolt országok bizonyos szempontból klasztereket képeztek: pl.: a protestáns⁴ Európa országai a maguk értékeivel, moráljával, munkakultúrájával minden tekintetben a legfejlettebbek közé tartoznak és folytatják fejlődésüket. A volt szocialista országoknak feltehetően sokat kell küzdeniük azért, hogy ezt a fejlettséget elérjék. A gazdasági, politikai beilleszkedés csak a társadalmi közeledés (értékrend, magatartásformák, munkamorál, életstratégia, a társadalmi szerkezet változása) révén képzelhető el. A jobb helyzetben lévő országok megközelítése – többek között – azért is lassú folyamat, mert az alapvető értékek, preferenciák csak lassan, évek, évtizedek alatt változnak, és egy megkövült értékrend jelentősen hátráltathatja az adott ország gyors és sikeres fejlődését.

A kutatók 2001-ben megismételték a vizsgálatot, és a felmérés eredményét összehasonlították az előzővel, amelyet jellemzően 1990-ben (illetve néhány esetben 1981-ben) végeztek el (3.14. ábra).



Forrás: www.theatlantic.com

3.14. ábra: Az egyes országok gazdasági-társadalmi helyzetének változása (1990-2001)

³ A szekularizált társadalom annyit jelent, hogy az emberek a mindennapi és üzleti döntéseiket nem vallási, hanem racionális megfontolások alapján hozzák meg.

⁴ A protestáns Európa ma már nem vallást, hanem a puritanizmus értékeit jelenti.

Amennyire eltérőek lehetnek egymástól a világ országai, legalább annyira eltérőek lehetnek egy-egy országon belül az egyes régiók is.

A régió, regionalitás, regionalizmus fogalma több megközelítésből is értelmezhető. Hogy mennyire „divatos” kifejezésekről van szó, mi sem mutatja jobban, mint hogy a Google internetes keresőbe beírva a megfelelő szavakat, a másodperc törtrésze alatt többmillió találatot jelez.

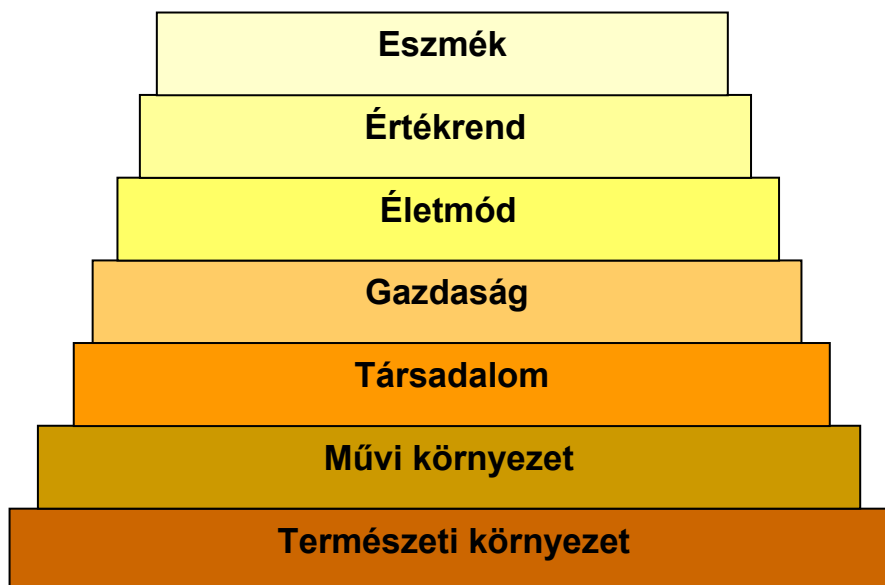
Sokan, sokféleképpen igyekeztek definiálni a régió fogalmát – legalább annyi próbálkozás történt ezen a téren, mint a vidék, vidékiség meghatározására. Az okok mindkét esetben azonosak: egy-egy olyan sokrétű, több dimenziós fogalomról van szó, amelynek egyértelmű, mindent magában foglaló definiálása meglehetősen nehéz. A szakemberek azonban egyetértenek abban, hogy a régió nem létezhet négy tartalmi elem megléte nélkül (Rák V. 2002):

- földrajzi elem (a régiók kialakulásának történelmi alapja)
- politikai elem (a régiót alkotók közös problémái, közös érdekei)
- gazdasági elem (azonos gazdasági érdekek, a gazdasági önellátás lehetetlensége)
- történelmi elem (azonos történelmi, kulturális gyökerek, szociális homogenitás)

Látható, hogy a régió fogalma sokféle tartalmat takar szakmai értelemben és a köznyelvben egyaránt. A kifejezés eredetileg földrajzi-területi tartalommal bírt, mára már közigazgatási jelentéssel is gyarapodott.

Szabó Pál (2005) egy csaknem ötven oldalas tanulmányt írt ebben a témában, amely 137 magyar és külföldi szakirodalom és mintegy húsz másodhivatkozás felhasználásával tekintette át a „régión” jelentés-változásait.

Kiindulópontként Bartke István (1999) által összefoglalt regionális szerkezeti modellt érdemes tekinteni, amely hét – egymásra épülő – szintet határoz meg. Logikus, hogy a régiók alapja a természeti környezet (maga a tér, természeti folyamatok, jelenségek, erőforrások). Ebbe a természeti környezetbe illeszkedik az emberek által létrehozott művi környezet (épületek, építmények és az infrastruktúra). A művi tér nem tölt ki teljes mértékben a természeti teret, de kölcsönhatásuk nyilvánvaló. A művi környezetbe épül a társadalom (a lakosság, a társadalmi viszonyok, intézményrendszer), jobbra szoros kölcsönhatás mutatható ki közöttük (3.15. ábra).



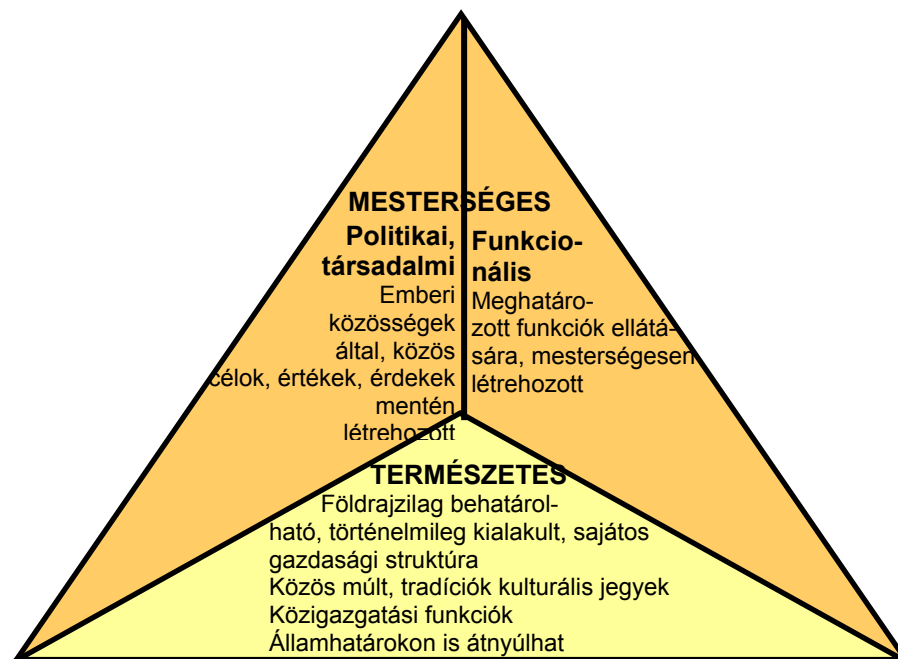
Forrás: Bartke I. (1999) alapján saját szerkesztés

3.15. ábra: A régiók szerkezeti sémája

A fent leírt vertikális viszony (természet-mesterséges környezet-társadalom) az alapja a régió gazdaságának, befolyásolja annak fejlődését, és ezen keresztül a régióban élő emberek életminőségét, életmódját. Az első négy tényező inkább az anyagi szférához tartozik, míg a lakosság életmódja mintegy átmenetet képvisel az anyagi és szellemi tartalom között: a régióban élő emberek értékrendje, az általuk vallott és képviselt eszmék ugyancsak elemei a régióknak (Bartke I.,1999), és vissza is hatnak arra. A regionális fejlesztés feladata a térben eltérő erőforrások feltárása után a meglévő potenciál hasznosítása, fejlesztése, illetve a hiányzók pótlása, s az ezek révén elért eredmény tartós megőrzése.

A fentiekből látható, hogy egy-egy régió állapota, jellemzői több – még tovább bontható, részletezhető – tényező függvénye. Ebből következik, hogy a regionális fejlődés többváltozós folyamat, több kimeneti lehetőséggel.

A régiókat *kialakító, létrehozó tényezők alapján* megkülönböztethetők földrajzi, kulturális, etnikai, vallási, szociális, politikai, gazdasági, statisztikai, turisztikai stb. régiók. Az egyes régiók *nemzetállamokhoz való viszonyuk* alapján beszélhetünk nemzetállamon belüli, nemzeteken átnyúló (transznacionális), és nemzetközi (internacionális) régiókról. (Rák V. 2002). Más szempontból vizsgálva a *régiók kialakulását*, megkülönböztethetünk természetesen létrejött illetve mesterségesen létrehozott régiókat (**3.16. ábra**). Ez utóbbiakat kialakíthatják politikai, társadalmi tényezők vagy funkcionális szempontok.



Forrás: Radács E. (2006) alapján saját szerkesztés

3.16. ábra: A régiók kialakulásának útja

Regionalitás az Európai Unióban

Ötven évvel ezelőtt a Római Szerződés (1957.03.25.) bevezető részében (preambulum) az Európai Gazdasági Közösséget megalapító hat állam megfogalmazta: céljuk hogy „erősítsék gazdaságaik egységét és biztosítsák harmonikus fejlődésüket a különböző régiók között meglévő különbségek és a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának csökkentésével”, mert „a meglévő akadályok elhárítása összehangolt cselekvést igényel annak érdekében, hogy garantálják az egyenletes gazdasági növekedést, a kiegyensúlyozott kereskedelmet és a tisztességes piaci versenyt”.

A Szerződés ezeket az alapelveket annak ellenére fogalmazta meg így, hogy a II világháborút követően, az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején a Közösséget alkotó hat ország viszonylag kiegyenlített gazdasági színvonalon állt.

Bár már a kezdetektől (1957) a régiókról, regionális különbségekről tettek említést az európai dokumentumok, a regionális szint szerepéről nem sok szó esett. 1960-ban, az Európa Tanács konferenciáján definiálták: „az államoknál kisebb területek összessége, melyeken az emberek különböző természetű közös érdekekre lelnek, és amelyeken földrajzi, történelmi és gazdasági természetű kapcsolatok élnek (ET Helyi Közhatóság 3. Konferenciájának 12. sz. határozata, Róma). Ezt a meghatározást pontosította az ET Helyi és Regionális Közhatóság Konferenciáján kiadott Bordeaux-i Nyilatkozat, amely szerint a régió a tagországok „legnagyobb területi egységein élő emberi közösségekre vonatkozik, és e közösségekre a történelmi, kulturális, földrajzi vagy gazdasági homogenitás a jellemző”, és országonként más-más tartalommal bír (Kurucsai Cs., (1998) in Nemes Nagy J. szerk. (2005)).

Az eltérő fejlettségű régiók egymáshoz közelítését, kiegyenlítését célzó Európai Unió támogatásokra a tagállamokon keresztül az egyes régiók pályázhatnak. Természetesen ezeknek a pályázatoknak az elbírálása, a felhasznált fejlesztési eszközök hatékonyságának ellenőrzése feltételezi, hogy azok összehasonlíthatóak, összemérhetőek legyenek. Az egyes régiók adatainak egységes értelmezésére, az elemzések egységesítésének megvalósítása érdekében az Európai Unió Statisztikai Szolgálya (EUROSTAT) 1988-ban kidolgozta az Egységes Területi Osztályozási Rendszert (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques = Nomenclature of Territorial Units for Statistics – NUTS). Az 1988-ban kidolgozott rendszert 2003-ban korszerűsítették, az egyes szinteket egységesítették, részletes eljárási szabályokat határoztak meg a NUTS-szint meghatározásához, módosításához. Az egyes szintek hozzávetőleges területére, lakosságszámára keretszámokat határoztak meg. Ezeknek az előírásoknak a célja az volt, hogy az eltérő fejlettségű területeket összehasonlítható módon elemezhesek, gazdasági folyamataikat összemérhesek, illetve ezek alapján támogathassák azokat.

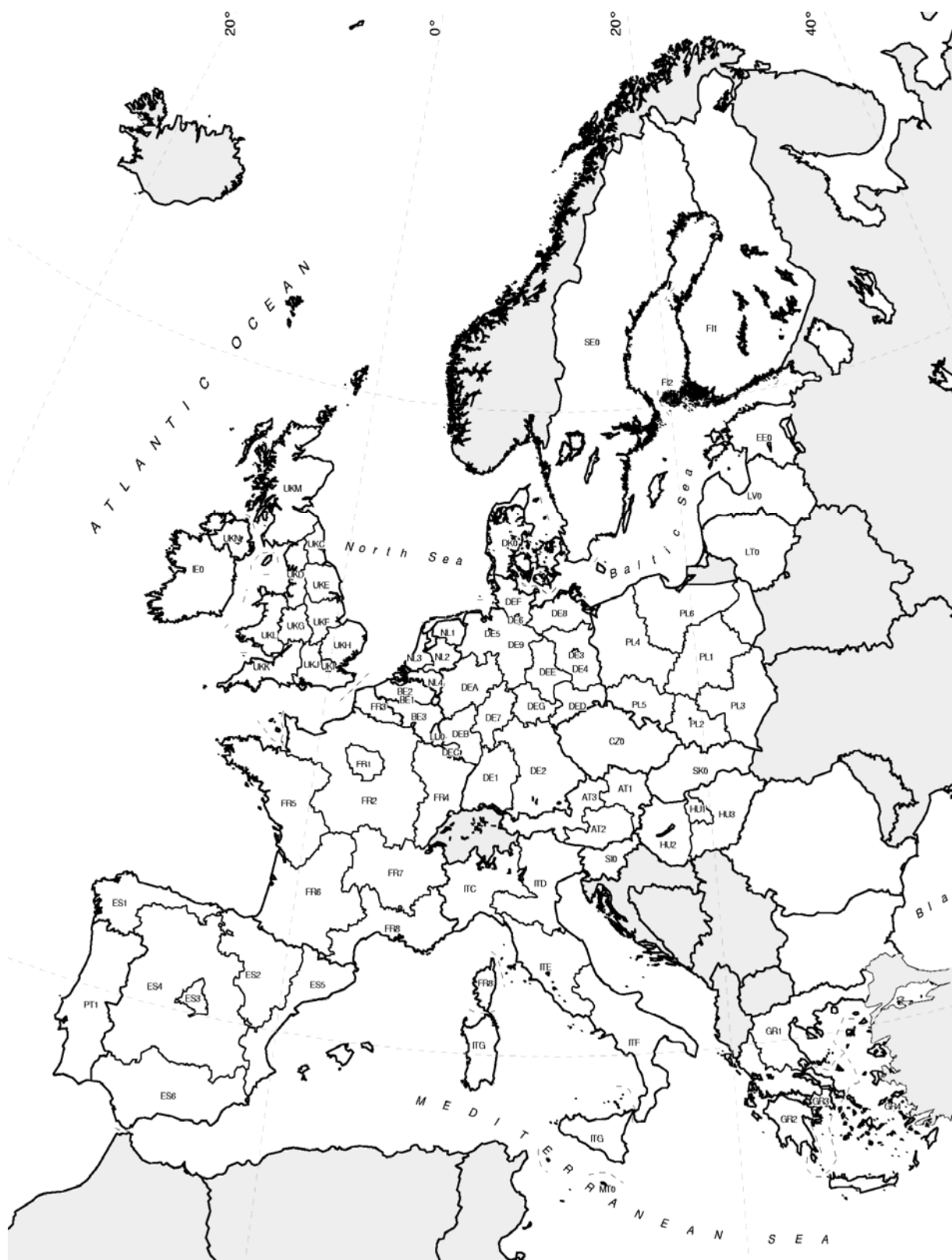
Előbb az Európai Parlament és az Európai Tanács 2001/0046 számú ajánlása, majd az Európai Parlament és a Tanács 1059/2003/EK rendelete alapján a közigazgatási egységek népesség szerinti besorolását a **3.1. táblázat** mutatja:

3.1. táblázat: A statisztikai szintek mérete az Európai Unióban

Szint	Lakosságszám – minimum	Lakosságszám – maximum
NUTS1	3 millió	7 millió
NUTS2	800 ezer	3 millió
NUTS3	150 ezer	800 ezer

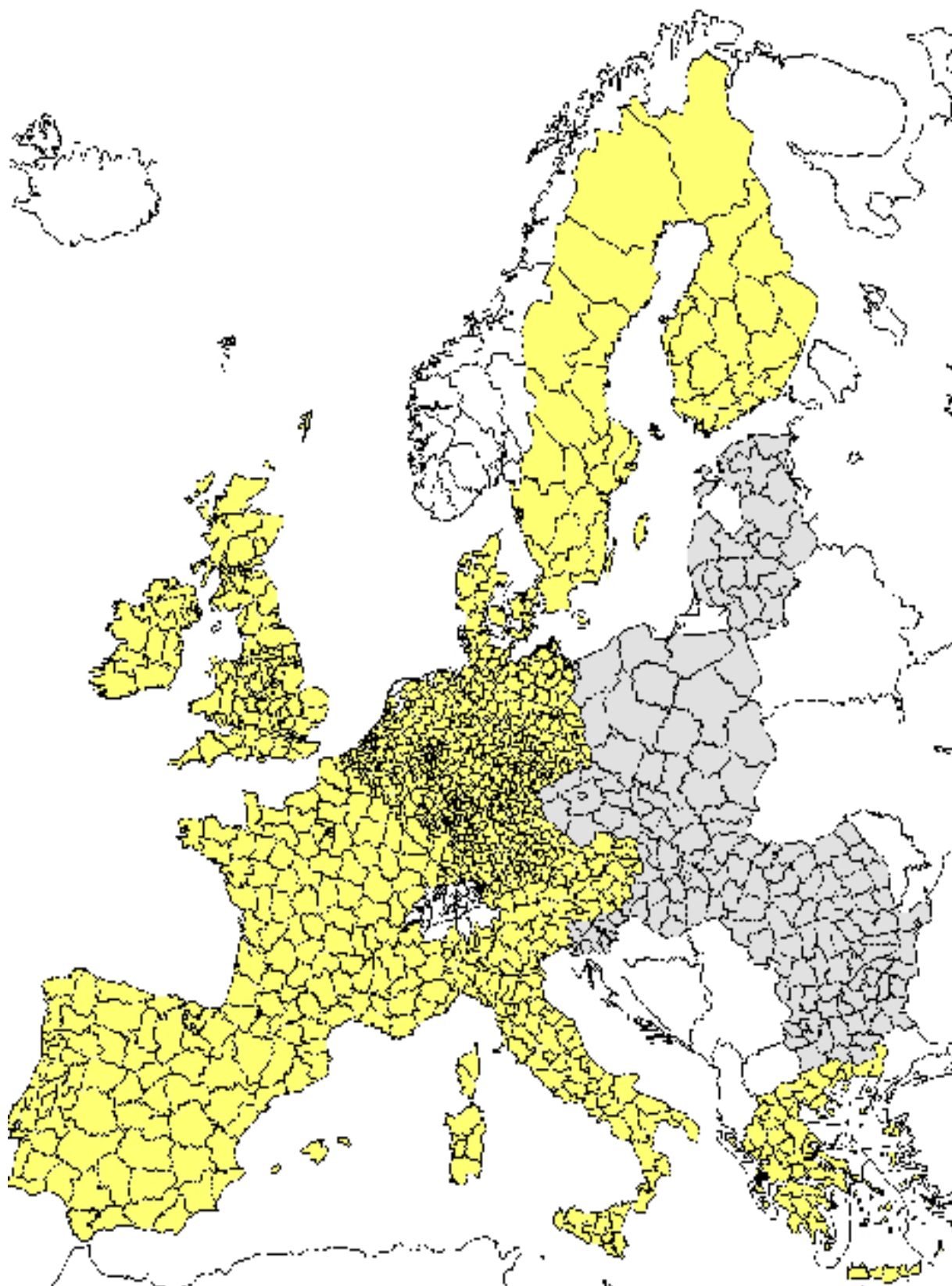
Forrás: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/g24218.htm>

Az Európai Unió 27 tagállamában jelenleg 92 NUTS1-es (makro)régió (**3.17. ábra**), 268 NUTS2-es (**3.18. ábra**) és 1.284 NUTS3 szintű területi egység van. Magyarországon a NUTS1-es szintet az országrészek (a Dunántúl, Közép-Magyarország, valamint az Alföld, **3.19. ábra**), a NUTS2 szintet a hét statisztikai régió (**3.20. ábra**), míg a NUTS3 szintet a 19 megye és Budapest képviselik. Ezt a három statisztikai szintet egészíti ki a helyi adminisztratív egységek (*local administrative units* – LAUs) két szintje, a kistérségi és a települési. Magyarország 168 statisztikai kistérségében (**3.21. ábra**) összesen 3.145 település található. (A statisztikai beosztás az ország méretétől is függ: nem minden országban lehet megtalálni az összes területi szintet: Luxemburg a legkisebb tagállamként csak LAUs szintű egységekre van felosztva.)



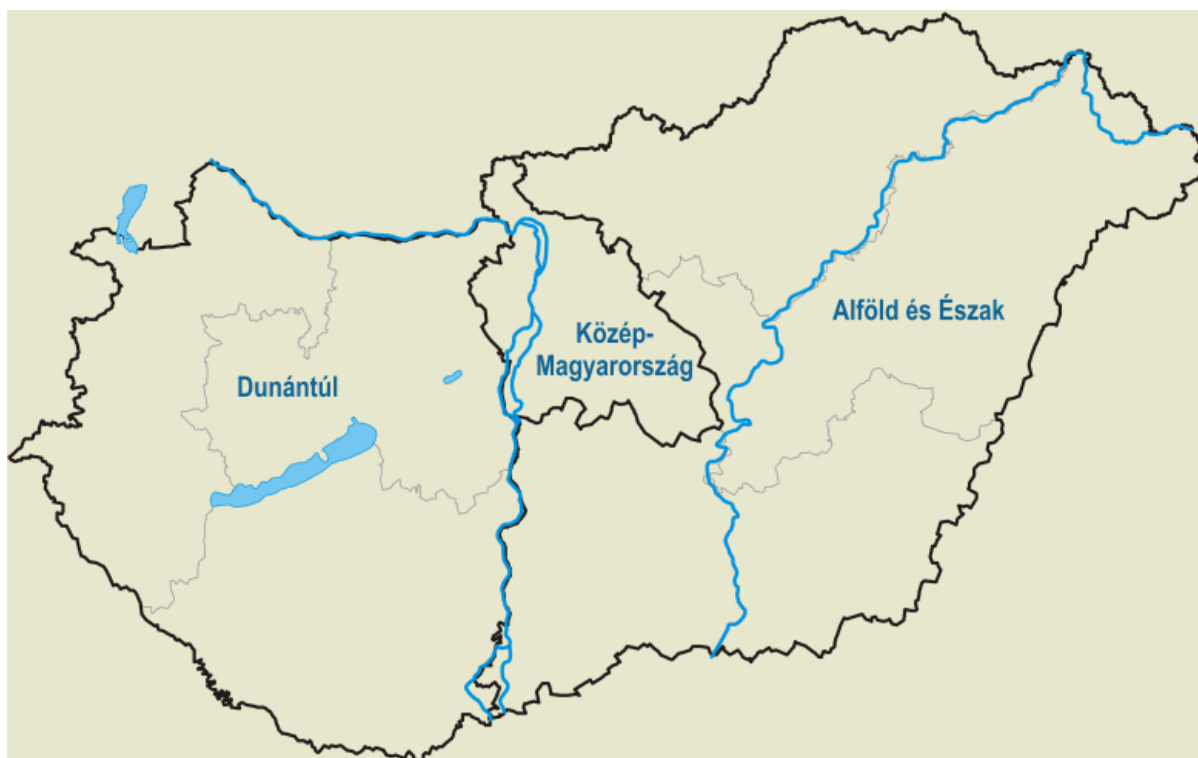
Forrás: <http://ec.europa.eu/comm/eurostat/ramon/nuts/>

3.17. ábra: NUTS1-es (makro) régiók az Európai Unió 25 tagállamában (2005)



www.raumplanung.uni-dortmund.de

3.18. ábra: Az Európai Unió 27 tagállamának NUTS2 régiói



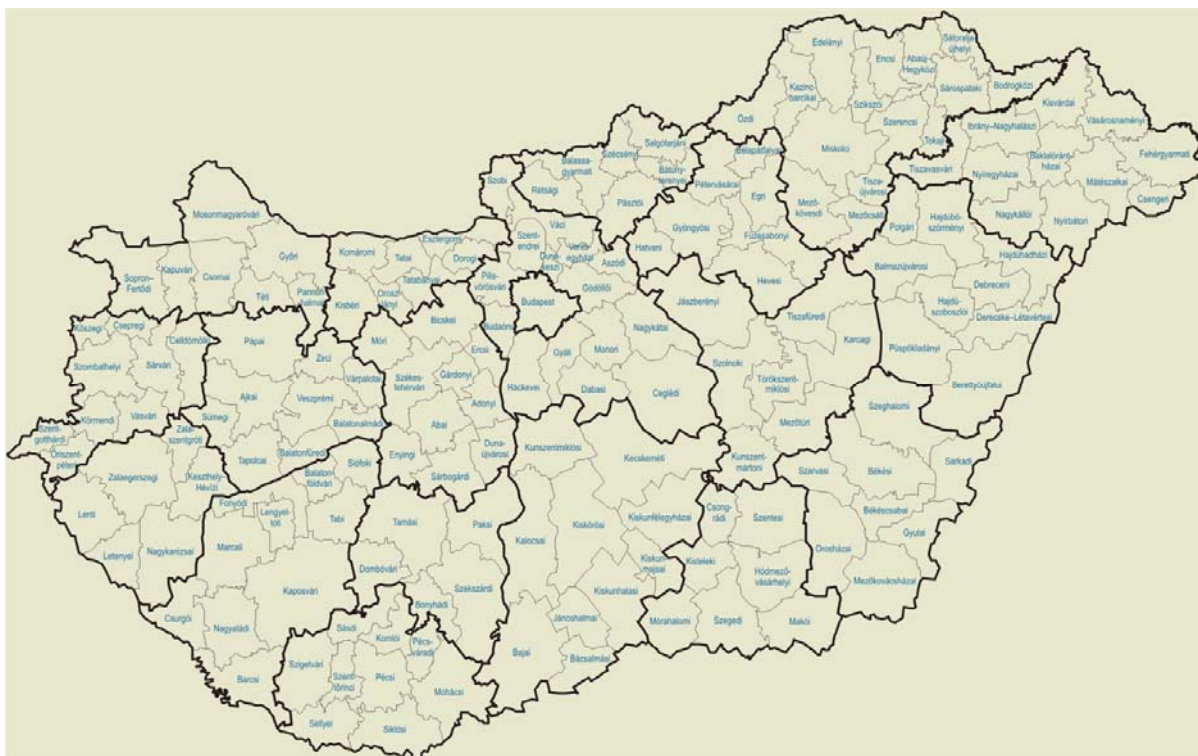
Forrás: www.ksh.hu

3.19. ábra: Magyarország nagyrégiói (NUTS1)



Forrás: www.ksh.hu

3.20. ábra: Magyarország hét régiója (NUTS2)



Forrás: www.ksh.hu

3.21. ábra: A magyarországi megyék (NUTS3) és a kistérségek (LAU1)

A globalizáció – regionalitás párhuzamossága vagy ellentmondása az Európai Unióban is megjelenik. Maga az Unió is egy globalizáló(dó) intézmény, egyre több területen dolgoznak ki közös politikát és intézményrendszert. Ezzel egyidőben a régiók szerepe is felértékelődik, hiszen a tervezés, fejlesztés ezen a szinten történik, és az Unió is nagy hangsúlyt fektet a régiók sokszínűségének megőrzésére.

Az EU-val kapcsolatban is hajlamosak vagyunk sokszor a veszélyeket látni, holott a tagállamok és Brüsszel is csupán védekezni próbálnak a globalizáció nagy kihívásaival szemben. Megpróbálják a maguk számára lassítani, kíméletesebbé tenni a folyamatot, időt akarnak nyerni a felkészüléshez, az USA-val való versenyben. Mi csak nyerhetünk ez alatt a védőernyő alatt.

Aki az EU tagságunkat ellenzi, az kiszolgáltat minket a gyors és kíméletlen globalizációnak. Derogációkat kérni a később jelentéktelennek bizonyuló ügyekben, és vesztetni más fontosabban, ez a legrosszabb csere, amit csak kialakíthatunk magunknak. A földpiac befagyasztása például elsősorban éppen az eladót korlátozza, és joggal merül fel a kérdés: Kinek az érdekében? A helyben lakó, letelepedő külföldi, agrár iskolai végzettséggel és saját művelésű földekkel aligha árthat az országnak. Szomszédainkat is be kellett segítenünk az EU-ba, mert ez az egyetlen esélyünk a határainkon túl élő magyarság megtartására. A legjobb szándékú közvetlen beavatkozásaink is csak ellenérzéseket szülnek, többnyire a határöntúliak bőrét vesszük vásárra a saját belpolitikai játékaik kedvéért. A legtöbbet a tapasztalataink átadásával, az agrárképzéssel és a vidékfejlesztési szaktanácsadással, testvér falvak és kistérségek menedzselésével tehetjük. A migráció természetesen felgyorsul. A képzett, tehetséges, fiatal, motivált, magyar anyanyelvű betelepülők persze jól jönnek szinte minden hazai térségben, hiszen alapvetően kevesen vagyunk, és csekély a népsűrűség az egész országban, de a legértékesebb rétegek elvándorlása súlyos helyzetet teremthet az eredeti lakóhelyen. Időszaki vendégmunkásként számolnunk kell az egész Kárpát-medence, nem csak

magyar ajkú lakosságával is, hiszen az Európai Unióban munkát vállalni most számukra nagyon vonzónak tűnik.

Az EU agrárszabályozásához – a Közös Agrárpolitikához (CAP) – természetesen alkalmazkodnunk kell, annak minden ellentmondásossága és zavarossága ellenére, mert nem engedhetjük meg magunknak, hogy kivárjuk a rendbetételét vagy korszerűsítését. De annak tudatosulnia kell bennünk, hogy ez csak egy adaptációs folyamat és nem igazi innováció. A valóban innovatív, jövőépítő stratégiánkat nem az EU protekcionista agrárszabályozásában találjuk meg, hanem a globalizált és versenyképes élelmiszergazdaságunkban.

A már hivatkozott Fejér megyei felmérés azt mutatta, hogy az Európai Unióhoz történő csatlakozásunk inkább félelmet keltett a gazdáknál, mint kíváncsi folyamatnak tartották volna azt. Csak kevesen vélekedtek úgy, hogy szükségszerű folyamat részesei. Többnyire fenyegetettnek érzik jövőjüket az Unióban, kiszolgáltatottnak tartják a magyar mezőgazdaságot, a magyar gazdákat. Sokan félnek a piacok megnyílásától – az olcsóbb mezőgazdasági termékek elárasztják Magyarországot, megfojtják a magyar termelőket – a külföldiek földvásárlásától. Úgy vélik, nehéz meglátni az előnyöket, sok a hátrány, „nem törődnek velünk”, és a támogatások igénybevétele terén nagyon sok a bizonytalanság.

3.1.3 Lokalitás

Első hallásra úgy tűnik, hogy a globalitás és a lokalitás egymásnak ellentmondó fogalmak illetve folyamatok. A valóság ezzel éppen ellentétes: „Nemcsak gazdasági és politikai értelemben, hanem teljes általánosságban is érvényes a megállapítás, miszerint globalizáció és lokalizáció nem ellentétek, amelyek egymást kizárnák, hanem éppenséggel előfeltételei egymásnak”- véli Nyíri Kristóf (1998). A globalitás a lokális elemek összessége révén alakul ki, és a helyi, lokális cselekvés összességében hatást fejt ki a globális folyamatokra. Ezt a gondolatot tükrözi az Európai Unió „Think globally, act locally!” jelmondata, amely mára a vidékfejlesztés egyik meghatározó elvévé vált. A „gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan” (szemben: „gondolkodj nagyban, cselekedj kicsiben”) azt a gondolatmenetet tükrözi, hogy minden egyes ember a saját környezetében részben felelős a globális történésekért (legyen szó akár környezetszennyezésről, akár társadalmi folyamatokról stb.) – és nem is vonhatja ki magát ez alól a felelősség alól – részben pedig tudatos cselekvésével alakíthatja is azt. „A lokalizáció nem csupán divat, hanem olyan gazdasági törvényszerűség, amely az egész globalizálódó világban, elsősorban a tudásalapú gazdasághoz kapcsolódva, a fejlett országokban szinte mindenütt megfigyelhető” (Lengyel I., 2003).

A lokalitás szó jelentése változott az utóbbi évtizedek során: régen egyet jelentett az elszigeteltséggel, alávétettséggel, mára a lokalizáció – a vidékfejlesztés kontextusában – éppenséggel feltételezi a nyitottságot a globális folyamatokra és az önállóságot a döntésekben, az érdekvérvényesítésben.

A lokalitás előtérbe kerülése, a lokális gondolkodás egyfajta viszontválasz a globalizációs folyamatokra - néha tiltakozás azok ellen. A lokalizáció egyik fő jellemzője, hogy a globális folyamatokkal sok esetben ellentétes helyi törekvések nagymértékben a globalizáció kínálta lehetőségek (pl.: informatika, hírközlés) kihasználás révén valósulnak meg. A helyi érdekekért markánsan síkraszálló települési, térségi identitások a világ legkülönbözőbb részein megjelennek – „a lokalizáció globális jelenséggé válik” (Petrás E. 2005).

A globalizáció és lokalizáció egymáshoz való viszonyát, összekapcsolódásukat jól érzékelteti a köztudatban már gyökeret verő kifejezés, a glocalizáció. (A kifejezést először 1992-ben alkalmazta Roland Robertson szociológus arra a folyamatra, amely során a lokális és regionális problémák globálisan megismerhetővé, elemezhetővé, összehasonlíthatóvá válnak, ugyanakkor a globális hatások érvényesülnek lokális szinten (Szabó M. 2004, és

Lévai I. 2005)).

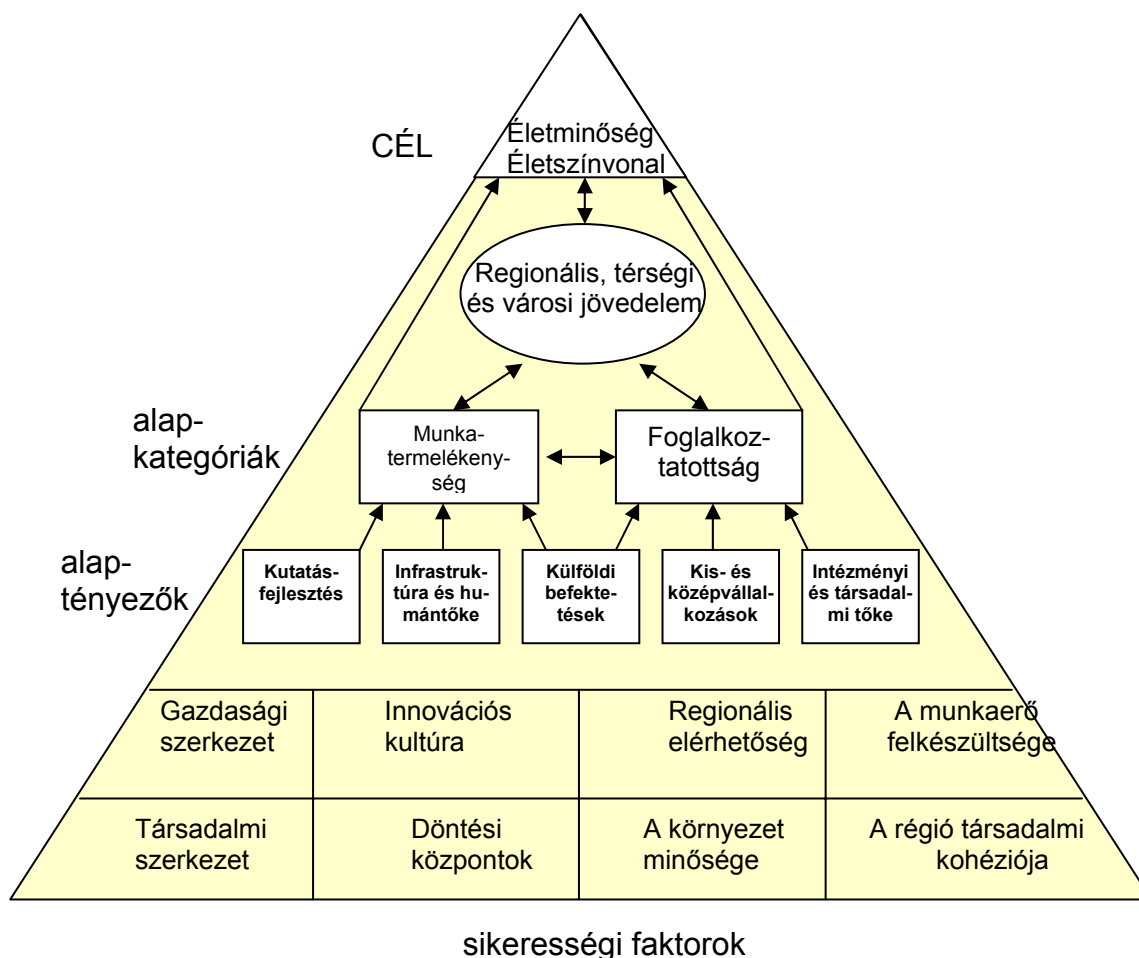
A különféle radikális zöld mozgalmak ideológiájával szemben – amelyek jobbra a globalizáció különféle erősségű támadásában értenek csak egyet – úgy gondoljuk, hogy a globalizáció és a lokalitás békésen megfér egymás mellett, és ugyanaz az ember egy személyben képviselhet globális és lokális értékeket egyaránt.

3.2 TÉRSÉGI VERSENYKÉPESSÉG ÉS AZ INNOVÁCIÓ

Juhász Mária – Holló Márta

3.2.1 A regionális fejlődés, versenyképesség

A globalizáció – regionalizáció (lokalizáció) párhuzamosan végbemenő folyamatai felértékelik a földrajzi koncentrációt, a helyi adottságokat, az agglomerációs előnyöket és hátrányokat is. „A regionális versenyképesség fogalma a globalizációval került előtérbe, mivel az új gazdasági folyamatok és következményeik a nemzetközi verseny hagyományos kategóriáival (világpiaci részesedés, külkereskedelmi egyensúly stb.) egyre pontatlanabbul írhatók le.... A kormányok alig tudnak közvetlenül beavatkozni a piaci versenybe, ezért felértékelődtek a közvetett eszközök, amelyek leírására a versenyképesség kifejezés vált általánossá.” (Lengyel I. 2000). A régiók versenyképességének értelmezése túlnyúlik a „gazdasági” versenyképességen, mert annál több, a gazdaságon túl a társadalom, az oktatás, innováció stb. területeit is magában foglalja (3.22 ábra).



Forrás: Lengyel I. (2000), Lengyel I. (2003)

3.22. ábra: A régiók, térségek és városok versenyképességének piramismodellje

A régiók versenyképessége és a reménybeli fejlődésük szorosan összefügg egymással: Enyedi György (1997) szerint az alábbi tényezők jelenléte tehet sikeressé egy régiót:

- a gazdasági szerkezet változtatási képessége, kiemelten az értéknövelő, multiplikátor hatású ágazatok térnyerése,
- értékfűző, szolgáltató ágazatok magas aránya (üzleti szolgáltatások, kutatás – fejlesztés, felsőoktatás, kultúra),
- jellemző a tudás-alapú termelés,
- erős az innovációs készség,
- a sikeres régióban születnek a döntések,
- erős és gyarapodó középosztály,
- értékes településkörnyezet, igényes várospolitikai és színvonalas közszolgáltatások biztosítása,
- sikeres konfliktuskezelés,
- jelentős külső (nemzetközi) kapcsolatok, illeszkedés egy nemzetközi nagyrégió város- és kapcsolatrendszerébe,
- növekvő jövedelem és foglalkoztatás.

3.2.2 A térségi versenyképesség tényezői

Egy kisebb térség versenyképességéhez – csakúgy mint a régióknál – ma már nem elegendők a hagyományos erőforrások (a természet, a tőke, a technika és az ember): ezek létezési és működési alapfeltételekké váltak. A fentiekkel (Lengyel I. (2000, 2003), Enyedi Gy. (1997) megegyezően (és időben talán kissé előbb is) Hoványi (1995) 6 „i”-vel terjesztette ki a vállalatok igazi versenytényezőit, de a vidékfejlesztésre adaptálva ezek még tovább bővítendőek:

- *információ, kommunikáció*: az információhoz-jutás lehetősége, gyorsabb és megbízhatóbb információáramlás. A megfelelő időben megszerzett információ érezhető versenyelőnyé válik a(z) egyébként általában szűkösen rendelkezésre álló) fejlesztési források megszerzésében. Az információáramlás megbízhatósága elengedhetetlen követelmény akkor, amikor az interneten nyújtjuk be pályázatainkat, intézzük pénzügyeinket, adóbevallásunkat. A gyors, megbízható információcsere költségkímélő technika is egyben.
- *az innováció* képessége a „versenyben maradás nélkülözhetetlen feltétele a felgyorsult műszaki és gazdasági fejlődésben” (Hoványi, 1995) a vidék esetében sokszor a megmaradás feltételévé is válik.
- *az irányítási-szervezeti rendszer* Hoványi (1995) által javasolt decentralizálása a helyi lehetőségek jobb ismerete és jobb kihasználása révén a vidékfejlesztési elvek közül a szubszidiaritásnak feleltethető meg.
- *az immateriális javak* közül a vidék arculata, jó hírneve, imázsa mint térségi vonzerő jelenthet versenyelőnyt.
- *az illeszkedés* a hálózatokhoz egyre fontosabb erőforrássá válik: a különböző kooperációkban, integrációkban való részvétel a fejlődés egyik kulcstényezője. Különböző szempontokból ki lehet maradni ezekből az együttműködések közül, de akkor azzal kell számolni, hogy a változás nagy valószínűséggel elkerüli a térséget, konzerválódik jelenlegi (nem kívánatos) helyzet. A hálózatokhoz történő csatlakozás azonban fejlett együttműködési készséget, képességet feltételez.
- *az idő*, mint erőforrás Hoványi (1995) szerint két irányból is értékelendő: a környezeti hatásokra való reagálás („külső”) és „belső” működés gyorsasága egyaránt hatással van a versenyképességre. Legalább ennyire fontos azonban az

idővel való gazdálkodás, illetve a vidékfejlesztési akciók időzítése. Az elszalasztott idő(pillanat) hosszú távon visszavetheti egy térség fejlődését, míg a döntéshozatalra alkalmas/megfelelő idő felismerése jelentős nyereséget hozhat.

- a sikeres vidékfejlesztés szempontjából a *változás elviselése, a változtatás képessége: konfliktus- és kockázatvállalás* legalább annyira fontos tényező, mint az előzőek. A változással járó konfliktus vállalására, kezelésére nem mindenki alkalmas, a változástól való félelem (vagy akár csak a kényelem maga) már sok kezdeményezést derékba tört.
- a *döntési helyzet felismerése, a döntési képesség* (elemzés, bizonytalanság, támogatás) – egyszerű döntésekre a legtöbb egészséges gondolkodású ember képes, a súlyosabb problémák akkor jelentkeznek, ha kevés információval, szűkös időkeretben, az összes lehetséges kimenetet nem is ismerve kell bizonytalan kimenetű döntéseket hoznunk. Az ilyen helyzetek felismerése és helyes kezelése viszont ritka adottság, amely viszont gyakorlással, esetjátékokkal valamennyire fejleszthető. A legsúlyosabb hiba, ha fel sem ismerjük a döntési helyzetet, vagy a bonyolultságtól és a kockázattól félve halogatjuk a döntést.
- a fenti – többnyire tudatosságot feltételező – tényezők megléte mellett sokszor szükség van még a *szerencsére és a szerencsés véletlenekre*, de csak azok számára jelentenek valódi versenyelőnyt, akik várják és készülnek rá, akik nyitottak a világra.
- a *tudásgazdaság: knowledge management szerepe* – tudásgazdaságnak (korábban tudásiparnak) a fentiek komplex összhangját nevezik, amely esetben minden szükséges feltétel együtt van a sikeres fejlesztéshez.
- a *pozitív visszacsatolás* –: önerősítő folyamatok, agglomerációs előnyök – a pozitív visszacsatolás az önerősítő, öngerjesztő folyamatok működését leíró jelenség, amelyben a visszacsatolás (feed-back) zárt kört alkot az egyes tényezőkkel, és minden körben felerősödik a folyamat. Ilyen a természetben is létezik, a gazdasági folyamatokban is mindennapos. Az ellentéte a tényezők nyílt kapcsolódása, önszabályozással, amely csillapítólag hat, és a folyamat az eredeti szinten stabilizálódik.

A fejlesztés tartós sikeréhez nem csak az egyes tényezők külön-külön való megléte szükséges, hanem a fentiek komplex összhangja is.



Forrás: De Boon, 1995

3.23. ábra: A változások hajtóerői (De Boon, H, 1995)

A világ számos országát ismerő holland mezőgazdasági és világkereskedelmi szakértő, Herman De Boon más nézőpontból közelíti meg a versenyképességi modellt: szerinte a változások hajtóerői között kiemelten szerepel — a már ismert tényezők (globalizáció, politika, technológia) mellett — az individualizmus, a koncentráció és a logisztika is (3.23. ábra).

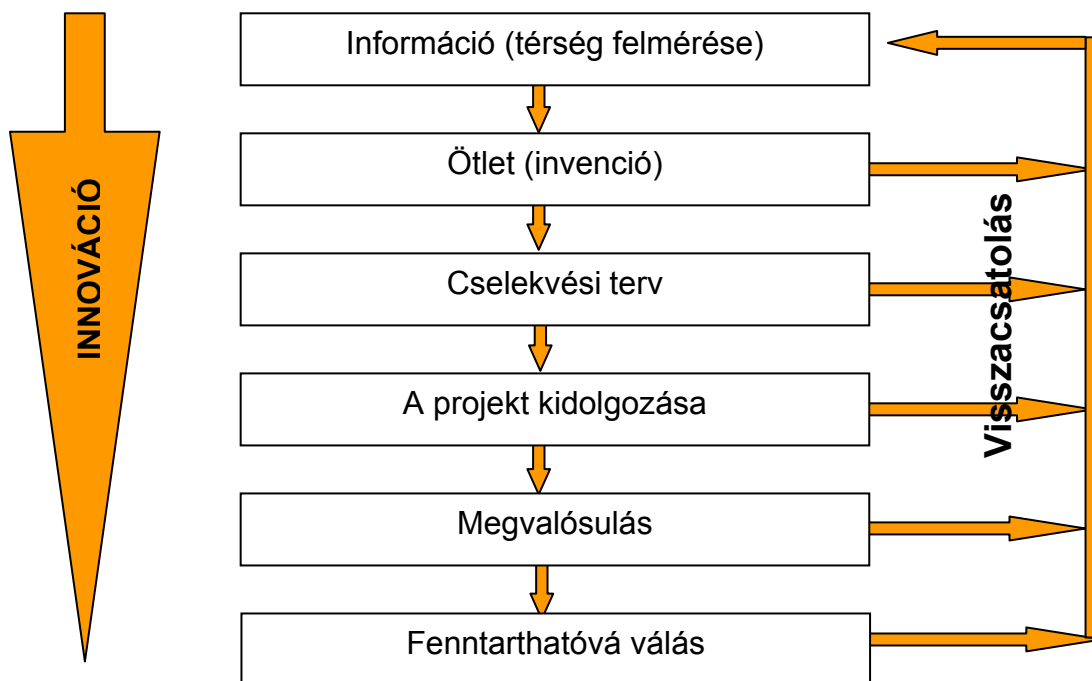
3.2.3 Innováció a vidékfejlesztésben

Az innováció mára már divatos kifejezéssé vált. Köznapi nyelvünkben általában „újítás” értelemben használjuk (= Innováció, innoválás lat, ritk újítás — Bakos F., 1989), míg a szaknyelvben jószerével a műszaki fejlesztéshez kötődő értelmében használatos (Schumpeter, J. A. (1980): „az innovációt egy új termelési forma kialakításaként definiáljuk. Az innováció éppúgy magába foglalja egy új termék feltalálását, mint új piacok vagy egy új szervezeti forma feltárását ... „)

G. Fekete É. (2000) szerint a kistérségi fejlesztésben az innováció két nézőpontból vizsgálható:

- olyan folyamat, amely a helyi műszaki-technikai innovációk térbeli megjelenését és terjedését takarja,
- magának a helyi fejlesztési tevékenységnek innovációjaként értelmezzük.

Az is kérdéses, hogy magát a fejlődést hogyan határozzuk meg. Egy felülről lefelé irányuló fejlődési modell általában gazdasági növekedést eredményez, ennek megfelelően az innováció a termelés korszerűsítéséhez, az ehhez szükséges új termékek, technológiák, infrastruktúrák, munkaszervezési, irányítási, üzemgazdasági és marketing eljárások megjelenéséhez és azok terjedéséhez kapcsolódik. A vidékfejlesztésre jellemző ún. „bottom up” folyamatok az innovációnak nagyobb teret engednek.



3.24. ábra: Sikeres térségi innováció folyamata

Véleményünk szerint az innováció – nemcsak technológiai értelemben véve – magában foglalja ugyan az ötletet, a kreativitást, az újítási hajlamot, újítást és a fejlesztést, de ezeknél

több, hiszen a megvalósítást is feltételezi. A sikeres térségi innováció pedig fenntarthatóvá is válik ökológiai-, ökonómiai- és szervezeti értelemben egyaránt (3.24. ábra).

A fenntarthatóság a térségi siker egyik legfontosabb követelménye, de egyúttal a legkritikusabb pontja is. Különböző külső támogatások, pályázatok elnyerésével egy-egy innovatív ötlet megvalósítható ugyan, de ha nem válik önfenntartóvá, állandóan újabb és újabb külső támogatásokra szorul, akkor valójában nem szolgálja a térség fejlődését, s végül a legkiválóbb ötlet, kezdeményezés is elhalhat. A térségi kezdeményezések kapcsán elkövetett leggyakoribb hiba az, hogy a fenntarthatóságot nem komplexitásában értelmezik: csak gazdasági vagy kizárólag ökológiai, esetleg technológiai-, szervezeti megközelítésből vizsgálják és törekednek a maximalizálására. Holott ezeknek a tényezőknek az összehangolására, optimális kombinációjuk megteremtésére kellene törekedni. Jóllehet így egy-egy optimum/maximumponttól távol eső helyzet következik be, de a pozitív és negatív hatások eredője végül fenntartható projektet eredményez. (A hazai és az uniós pályázati bürokrácia és gondolatmenet éppen ebben a kérdéskörben a legellentmondásosabb: többnyire a gazdasági eredmények maximalizálását követeli meg: a megtérülési idő, a nyereségesség számonkérésével és a valódi (környezeti-társadalmi-szociális) hatásokat figyelmen kívül hagyja. Való igaz, hogy ez utóbbiak kevésbé számszerűsíthetők, „indikálhatók” és számonkérhetők.)

Melyek a sikeres (és fenntartható) térségi innováció feltételei? Ez a kérdés több megközelítésből is vizsgálható: a megfelelő kiindulási információk, a helyes helyzetfelmérés és -értékelés, a jó ötlet, annak alapos kidolgozása, az átgondolt cselekvési terv és a körültekintő megvalósítás mind segíti a projekt sikerre vitelét.

Az innováció kiindulópontja G. Fekete (2001) szerint a térségben élők által érzékelt társadalmi-gazdasági elmaradottság, egyensúlytalanság, a tudatosuló válsághelyzet, a globális hatások érvényesülése, a mindezekből fakadó cselekvési kényszer felismerése. Általánosabban fogalmazva (hogy ne csak az elmaradottsághoz, válsághelyzethez kötődjön az innováció) többnyire valamilyen hiány, illetve a hiányérzet leküzdésére való törekvés indítja el az innovációs folyamatot.

Az általunk egyik legfontosabbnak tartott tényező, az *innovátor* személye és környezete. A sikeres térségi kezdeményezéseknél mindenütt található egy vezéregyéniség, aki rendelkezik a szükséges innovációs-készséggel. Ez magában foglalja az újra való nyitottságot, a kreativitást, a kezdeményező-készséget. Ezek mellé a tulajdonságok mellé társulási-, együttműködési készség, meggyőző-erő és szervezőkészség is párosul. Környezetükben nem feltétlenül töltenek be formális vezető szerepet (sőt ezt az általunk vizsgált közösségek egyikében sem tapasztaltuk). Többnyire jelentős, a közvetlen környezetükön, közösségükön túlnyúló kapcsolatokkal rendelkeznek, a helyitől eltérő ismeret-anyaggal bírnak, amelyet hasznosítanak ötleteik megvalósításában. Gazdaságilag-érzelmileg függetlenek, vagy függetleníteni tudják magukat a helyi érdek- és rokonsági viszonyoktól. Ezek a tulajdonságok nem mindig párosulnak egyetlen személyben, így az „innovátor” egy csoport lesz, ahol a kreatív emberen kívül megfelelő tulajdonságokkal és hatáskörökkel rendelkező személyek működnek együtt. Az innovátorok maguk sikerkeresők és konstruktív versenyt folytatnak, ezért sokszor megütköznek kudarckerülő esetleg destruktív vetélkedést folytató környezetükkel (3.2 és 3.3 táblázat).

Ha az innovátor erős helyi kapcsolati hátteret alakított ki (jelentős formális vagy informális hatalommal bír), az elfogadása viszonylag hamar megtörténik, az innováció elterjedése gyors, hatása maradandó, a fenntarthatóságára nagy az esély: egy sikeresen véghezvitt projekt – amely fenntarthatóvá tehető – újabb innovatív ötletek és fejlesztések kiindulópontja lehet (többnyire az is), és ez újraindítja az innovációs láncot.

Ellenkező esetben – kudarckerülő, destruktív környezetben – az innovációs lánc hamar megszakad, az innováció megtörik a környezet ellenállásán, gáncsoskodásán. Esetleg még néhány bátortalan kezdeményezés tanúja lehet az innovátor környezete, de ezek többnyire

már eleve kudarokra ítélték. A térség nem indul el a fejlődés útján, megreked, sőt egyre inkább le is szakad a környező településektől.

3.2. táblázat: **A sikerkereső és a kudarckerülő magatartás jellemzői**

Sikerkereső magatartás	Kudarckerülő magatartás
Bátor kockázatvállalás	Félelem a kockázatvállalástól
Jövőorientáltság	Múltorientáltság
Innováció és rendszerszemlélet	Deduktív gondolkodás
Emberközpontúság	Szervezet-központúság
Optimizmus és humor	Pesszimizmus és komolyság

3.3. táblázat: **A konstruktív és a destruktív versengés jellemzői**

Konstruktív versengés	Destruktív versengés
Ellenfél	Ellenségkép
Versenyelőny/győzelem	Megsemmisítés
Egyenjogúság	Alattvalói attitűd
Szolidaritás	Kirekesztés
Tiszta verseny	„Pizkos” módszerek
Árnyalt gondolkodás	Érzelmi, indulati politizálás
Racionalitás	Érzelempontosság
Együttműködés, érdekérvényesítés	Az együttműködési készség hiánya

Letenyei (2000) T. W. Valente-t idézve a következőképpen vezeti be az innovációk terjedésének fontosságát: „Az innovációk terjedése mindig egy társadalom tagjai között ragadható meg, ezen egyének közötti érintkezés pedig maga a társadalmi kapcsolatháló. Az érintkezések hálózata határozza meg, hogy milyen gyorsan terjednek az innovációk, és milyen gyorsan fogadják be őket.” Úgy gondolja: a falusi környezetben megjelenő innovációk átvezetnek a hagyományos paraszti létből a vállalkozói létbe úgy, hogy közben nem feltétlenül rombolják le a hagyományosnak tekinthető falusi kapcsolati rendszereket. A falusi társadalom szereplői gyakran a helyi társadalom igen erős gazdasági szereplői, így könnyen betölthetnek innovátor ill. mintakövető szerepeket. Ebben a környezetben a magasabb presztízzsel bíró falusiak gyakran lehetnek példaképek, az ő útjait mintaként szolgálhatnak a közösség többi tagjának is. A kapcsolati hálók vállalkozói – és innovációs – erőforrásként való felhasználása lehet többek között a hagyományos közös munka, a kalács, ami időről időre veszíthet ugyan a jelentőségéből, de sohasem szűnt meg és napjainkban is életképesnek tekinthető (5.3. fejezet).

3.3 A MEZŐGAZDASÁG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉS KAPCSOLATA

Bálint András – Bálint János – Gál-Berey Tünde – Holló Márta – Juhász Mária

3.3.1 Agrártörténet

Bálint János

A mezőgazdaságé talán a világ leghosszabb története, a kezdete az Édenkert homályába vész, a jelene politikai viharokat kavár, a jövője bizonytalan. Sokan az agrárium jelentőségét csekélynek látják, hiszen a nemzetgazdaságban csak 4-5 százalékos nálunk a szerepe, és a legfejlettebb országokban még kisebb a részesedése a GDP-ből. Szerintünk hibás a megközelítés; mindannyian a mezőgazdaságból származó élelmiszereket esszük, azaz itt 100 százalékos az érintettségünk, a ruházatunknak legalább a fele agrár eredetű termék, a fejlett gazdaságokban is minden negyedik ember termel, tervez vagy beszállít valamit a mezőgazdaságnak, vagy éppen a terményeit dolgozza fel, a szolgáltatásaival kereskedik. A tájat Európa közepén kilencven százalékig a mező- és erdőgazdálkodás uralja, a városok és az autópályák is parkosítottak. Tehát mindannyian nyakig benne vagyunk, holott még csak most következik a nyaktól fölfelé, merthogy állítólag az eszünk is innen származik.

Igen, az *emberré-válás* története is némileg agrártörténet. Bölcs régészek persze szeretnék hinni, hogy majom őseink a felegyenesedéssel, a beszéddel és művészi barlangrajzaikkal váltak emberré, de nagy valószínűséggel nem így kezdődött. Az emberi evolúció akkoriban még nem díjazta a mai humán tudományokat. Az őseink alighanem alapvetően *növényevők* voltak, és csak egyetlen olyan növénycsoport létezik, amely akarja, hogy megegyék, ez a gyümölcs. Míg az összes többi növény okosan védi magát a megevéstől, – mérgező, rossz ízű, szúrós, emészthetetlen lesz, csak hogy fennmaradhasson – ezzel szemben a gyümölcsök még segítenek is a fogyasztónak. Érésük színével, illatával csábítják az arra járókat és repülőket: harapj belém, légy boldog a hússal és vidd messzire a magjaimat, ha egy mód van rá ne köpj ki, hanem inkább trágyázd meg a leendő palántámat. Földhözragadt racionalitás, de bizonyára így helyes.

Afrika őserdeiben mindig volt éredő gyümölcs, de véletlenszerű a gyümölcstermő növények eloszlása a szövevényes rengetegben, nehéz felfedezni és a megfelelő érési időpontban újra megtalálni őket. Az ilyen feladatokhoz *kognitív térkép* kell, azaz légifotók hiányában olyan agy, amely leképezi az amúgy átláthatatlan teret három dimenzióban, a talajtól a lombkorona szintig. Mivel a legtöbb gyümölcs rövid időszak alatt tömegesen ér, nagy csapat majom lakmározhat belőle egyszerre. A *csoportos életmódhoz kommunikáció szükséges*, a békés egymásmellett-éléshez viszonylag fejlett változatban, amely bizalmat és együttműködést is lehetővé tesz. Ezek már szinte emberi tulajdonságok. Lehet, hogy így valóban az almafától kaptuk a kezdeti tudást, és az esemény valóban az Édenkertben történt.

Az *ember gyűjtögető, halász-vadász életmódja* valószínűleg mindig létezett, de a Föld benépesítéséhez ez nem elegendő gazdasági alap. A magyar ősök minden bizonnyal *pásztornépek* voltak, ahogy a földterület kétharmadát ma is legeltetéssel hasznosítják szerte a világban, szegény sivatagi országoktól a gazdag Új-Zélandig. Az állatokat sem könnyű szelídíteni, de a növényeket még sokkal nehezebb. Az állattartáshoz óriási terület kellett, amelyet nagy családok férfitagjai őriztek, harcias népek voltak, akik állattolvajlásért hamar öltek, mint a western filmekben is. *Államot* viszont csak *ritkán alkottak*, inkább csak a háborúzó, területvédő vagy új vidékeket elfoglaló hadjárataikhoz. Nem is lett volna fölös élelmiszerük az állami hivatalnokok és a katonák eltartásához.

A Föld meghódításához később, az állatok után meg kellett szelídíteni a növényeket is, az évről évre kiválasztott legnagyobb fűmagvak elvetéséhez fel kellett törni a földet. Néhány év alatt a talaj természetes termőképessége kimerül, ezért az *első földművelőknek vándorolniuk* kellett, évtizedenként új földeket keresve, erdőket irtva, réteket feltörve tehettek

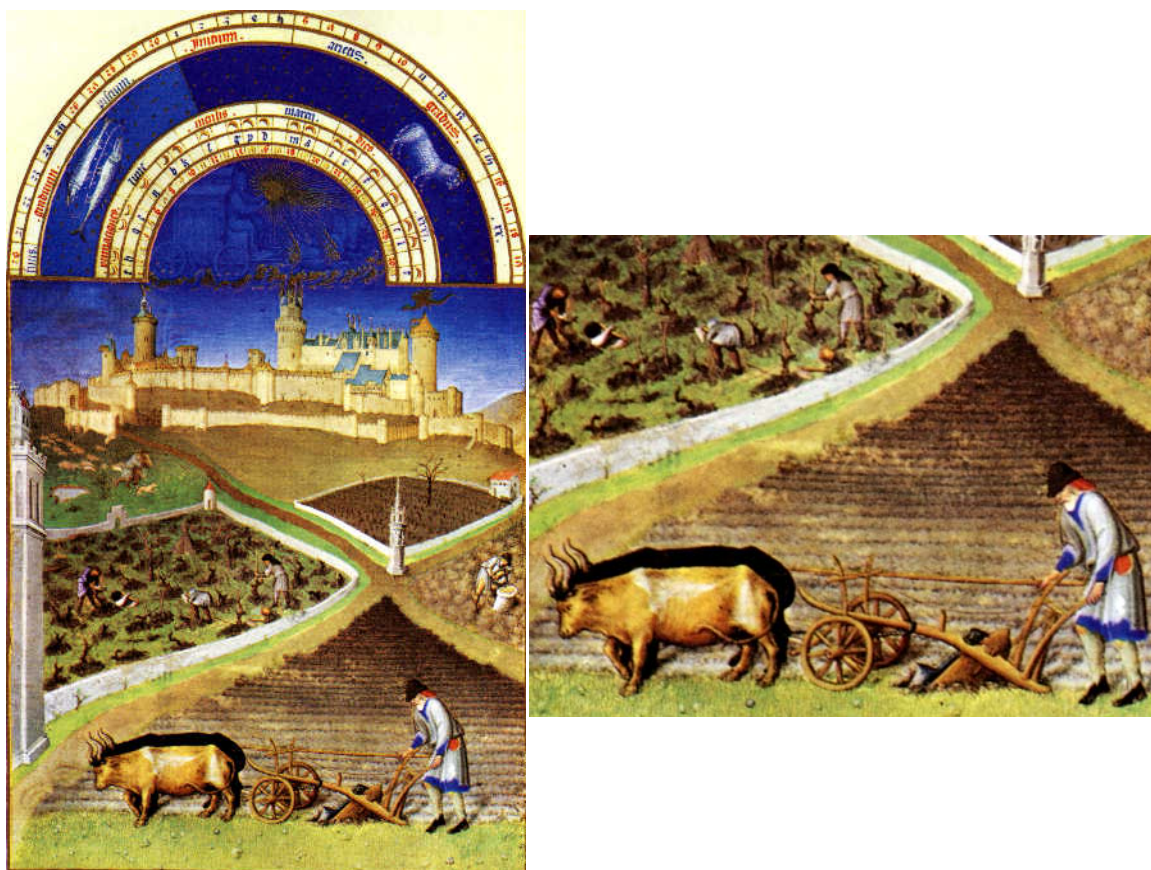
csak szert új táptalajra. Csak néhány kivételes hely volt alkalmas az állandó földműves életre; a Nílus és az Eufrátesz széles lapályához hasonló folyóvölgyek a vízzel kapták a megújuló tápanyagot. A történelemkönyvek szerint az évről-évre *a folyó áradásával* előntött és így tápláló iszappal megtrágyázott földek bizonyultak alkalmasnak a tartós művelésre. Lehet hogy így volt, de lehetnek kétségeink. A víz egész évben hordozhat oldott tápanyagokat, amelyek csatornás-barázdás öntözéssel a növényekhez vezethetők. Ezek az ókori kultúrák sivatagi éghajlaton jöttek létre, az öntözés nélkülözhetetlen volt, a víz vezetéséhez technika kell, a technika összehangolt működtetéséhez *fegyelmezett közösség, azaz állam*. Így talán az ókori birodalmak alapjai is a mezőgazdaságban gyökereznek.

A megszelídített fűmag, a *gabona* már alkalmas a mérsékelt égöv meghódítására, Európa nagy részén öntözés nélkül is természetű a táplálékban szűkös télre, a következő évig jól tárolható, önmaga a szaporító képlet, azaz ha ellen tud állni az éhező száj az utolsó, de legszebb szemeknek, akkor azokat elvetheti, és belőle újra gabona lesz. Nem lehetett könnyű élet, ilyesmire mondják, hogy az éhezés az emberiség természetes állapota, de szerencsére egyre jobban távolodunk ettől a természetességtől.

Ezer évvel ezelőtt Európára aranykor köszöntött. Az évgyűrű vizsgálatok szerint kedvezőre fordult az éghajlat, gazdag terméseket arattak, a mocsárvidék visszaszorításával csökkent a malária fenyegetése. Évezredes találmányok használata vált általánossá; a *szélmalmok* elterjedésével a *földművelő elhagyhatta a folyóvölgyeket*, az alföldek közepén is tudott örölni. Alkalmazták *a földek pihentetését, a vetésforgót és a trágyázást*. A *patkó* használata megsokszorozta a lovak igavonó képességét, a *kengyellel* együtt persze a harci készségeket is fokozta. Megszületett a nyugat-európai farmgazdaság, a kis család által intenzíven művelt földterület és a kapcsolódó dús legelő, amely fontos volt, mert a gabonából még nemigen jutott az állatnak. A föld egybentartásához korlátozni kellett az emberi szaporaságot; az első fiú elment szerzetesnek, a második katedrális épített, a harmadik katonáskodott, és a háborúba hurcolt betegségeivel tízszer-százszor több embert ölt meg, mint a kardjával, azaz kegyetlenül hangzik, de működött a *népességszabályozás*. Általánosan elterjedt az *alkohol*, ahol megél a szőlő ott a bor, ahol csak a gabona, ott a sör, amelyek remekül beváltak víztisztítóként és jól adagolható kábítószerként. Mindkettő kellett az életbenmaradáshoz. Talán nem véletlen, hogy a kender alapú civilizációkról nem tudunk, bár állítólag az Andokban való magashegyi boldoguláshoz szintén elengedhetetlen volt a koka-cserje. Nem akarunk senkit megbántani vallásos hitében, de állítólag ezer évvel Krisztus születése után lett általános a kereszténység, amely megvigasztalta a parasztot a nyomorúságos életében, és megfékezte az uralkodókat a kegyetlenkedésben és a harácsolásban. Szükséges ideológia volt az akkori európai életkörülmények elviseléséhez. Az „aranykor” körülbelül háromszáz évig tartott, a legszebb képi bizonyítékot a virágzó agráriumról talán Berry herceg kalendáriumában találhatjuk (3.25. ábra).

A *magyar változat* nem volt ennyire sikeres, a Kárpát-medencében száraz és csapadékos évtizedek váltogatták egymást, az utóbbiakban az Alföld szinte összefüggő mocsárrá változott. A síkvidéki erdőket hamar kiirtották az állatokat vándoroltató pásztorok. A földművesek sajnos csak karcolták a földet, sem az ekék, sem az igavonók minősége nem érte el a nyugat-európaiakat. Pannónia szőlőskertjei viszont talán tényleg virágozhattak.

1300 után kisebb jégkorszak köszöntött Európára, a lakosság újra megtanulta az éhezést. Brueghel festményein sok a hó, korcsolyáznak azokon a németalföldi csatornákon, amelyek a mi életünkben talán be sem fagytak (3.26. ábra). Kevés az élelem, sok az ember, nagyvárosok születnek, ahol az utcán egybefolynak az emberi tevékenység levei. A betegségek alapjaiban korlátozzák az emberi munkaképességet, a túlélők zöme a mai értelemben csökkent munkaképességű. Kimerül a szántóföldek termőképessége, amelyen átmenetileg segít ugyan a déli félteke guanótelepeinek majd természetes foszfátbányáinak kitermelése és az európai földekre szállítása, de alapvetően reménytelen a helyzet.



Forrás: www.christusrex.org/www2/berry/f3v.html

3.25. ábra: A március hónap Berry herceg kalendáriumából
(Limbours testvérek, 1412 - 1416 között)



Forrás: members.iif.hu/.../bruegel-evszakok-nyar_sm.jpg

3.26. ábra: id. Pieter Brueghel (1525-69): Téli táj korcsolyázókkal

Thomas Robert Malthus (1766-1834) a zseniális lelkész-közgazdász (3.27. ábra) a 18. század végén, az ipari forradalom Angliájában rávilágított a népesség-robbanás és a bekövetkező élelmiszerhiány összefüggésére. Szerinte a mezőgazdaság élelmiszertermelő képessége nem tud lépést tartani a rohamosan növekvő létszámú lakosság táplálék-szükségletével. Sajnos az előrejelzése igaznak bizonyult, és az 1950-es évekig az éhező milliók, éhenhaló százezrek, kalória- fehérje- és vitaminhiányosan táplálkozó milliárdok jellemezték a földgolyónk legnagyobb részét. (Malthus talán ennél a felfedezésénél is nagyobb érdeme, hogy társadalmi megfigyeléseivel inspirálta a fiatal *Darwint* (3.28. ábra), a szűkös erőforrások melletti túlélésért folytatott, a fajok és egyedek közötti harc, az evolúciós elmélet felismerésére a növény- és állatvilágban. Malthus hírhedtté később azzal a gyanúsítással vált, hogy ő lenne az eugénika, a náci fajnemesítés tudományos szülőatyja, de ez az „apasági per” azóta szerencsére eredménytelenül zárult; bebizonyosodott, hogy a száz évvel később élő gonoszok az önkényes „apanevesítők”.)



Forrás: <http://cepa.newschool.edu>

3.27. ábra: **Thomas Robert Malthus**
(1766-1834)



<http://taggart.glg.msu.edu>

3.28. ábra: **Charles Darwin**
(1809-1882)

Az új ígéretes korszak csak a második világháború utolsó éveiben kezdődik, amikor egy amerikai mezőgazda és csapata elkezdte megváltani az éhező világot. Szerény keretek között indult az akció, a Rockefeller Alapítvány megbízásából néhány fiatal amerikai gabonaszakértő áttelepült az éhező Mexikóba, hogy ott szintén fiatal agrárszakembereket korszerű gabonatermelésre tanítson. Meghonosították az eredetileg Japánból származó rövidszárú búzákat, amelyek meghálálták a természetes és műtrágyázást, valamint az öntözést. (A korábbi európai „ringó búzamezők” szinte embermagasak voltak, hosszú száron, karcsú, könnyű kalászokkal, amelyek ennek ellenére is elfeküdtek és megpenészedtek a földön, ha trágyázták, öntözték vagy ha csak a vihar döntögette őket.) *Norman Ernest Borlaug* és csapata sikerrel működött Mexikóban, később Indiában és számos afrikai országban alapítottak helyi szakemberekből tanácsadó intézményeket, megsokszorozva a termést és hátrahagyva egy-egy működő kutatóbázist. Borlaug a többé-kevésbé sikeres forradalmáért 1970-ben Nobel Béke Díjat kapott. A nevét az egész világon ismerik, többnyire áldják, néhányan átkozzák, Magyarországon alig említik. Műve – a zöld forradalom – enni adott az

emberiségnek; nem segélyt osztott, hanem földművelést, növénytermesztést és nemesítést tanított szerte a világon. Lehet, hogy ő alkalmazta a tudástranszfert is először, a fejlődő országok segítségének máig legkorszerűbbnek tartott módszerét, amely "hal helyett háló" formájában persze több ezer éve ismert. Borlaug gabonanemesítő és technológiafejlesztő tevékenysége nyomán az éhező Mexikó gabona-exportáló országgá vált, India, Pakisztán és Afrika számos régiójának parasztjai és kutatói tanulták meg tőle, hogyan kell a zöld forradalom újításait a termőhelyhez, a gazdasághoz és az adott társadalomhoz illeszteni (Borlaug életéről részletesebben olvashatnak a 8.8.6. fejezetben).

Ma is sokan éheznek a világon. Az ENSZ mezőgazdasági szervezete október 16-át a világ élelmezési napjának választotta (World Food Day, UN-FAO). Jelmondata szerint az élelemhez és a táplálkozáshoz való jog az emberi alapjogok egyike. Mindannyian tudjuk, hogy éhező társadalmakban sajnos nem épülhet demokrácia sem; az éhség és a hiányos táplálkozás (ne hallgassuk el, a Kárpát-medence szegényeinek is) sok egyéb gazdasági és szociális problémát okoz. Az ezredforduló közeli évekre a hagyományos keresztezéses növénynemesítés tartalékai részben kimerültek, illetve már nem elég gyorsak és hatékonyak ahhoz, hogy lépést tartsanak a népesség-robbanással. A második zöld forradalom, a biotechnológia és a génmódosítás forradalma talán megoldja a régi problémákat, bár bizonyára újakat is teremt. Ellenségei szerint Borlaug is inkább csak teremtette az újabbakat, a műtrágyázás és a vegyszeres növényvédelem elterjesztésével, valamint az egyébként talán meg sem születő népesség életben tartásával. Nem éppen keresztényi nézetek! Az idős Nobel-díjas tudós ma is a haladást támogatja, híve a géntechnológia alkalmazásának; ebben látja a reményt hatmilliárd ember jobb élelmezésére.

2000 körül fordult a kocka, az egymilliárd éhező, alultáplált, vitamin- és mikroelemhiányos ember mellett egymilliárd túltáplált kortársunk is él, rajtuk nem a több, hanem a jobb táplálék és az egészségesebb életmód segítene. A vidék elsődleges funkciója a gazdag országokban ma már nem az élelmiszertermelés, hanem a táj, a hagyományos élőhelyek, a természet és a tradicionális életközösségek megőrzése, amelynek a neve már nem mezőgazdaság, hanem multifunkcionális agrárium vagy komplex térségfejlesztés.

3.3.2 A multifunkcionális mezőgazdaság és a vidékfejlesztés

Bálint János – Holló Márta – Juhász Mária

Az 1960-as évektől egész Európában a mezőgazdaság fejlődésére az igen intenzív iparosodás volt a jellemző, aminek hatására 25 év alatt a területegységre jutó hozamok megkétszereződtek, a termésingadozás jelentősen csökkent (Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program). Ezzel párhuzamosan káros folyamatok is lejátszódtak: megváltozott a parasztság évszázadok alatt kialakult hagyományos, természetközeli életmódja, termelési módszerei, az alkalmazott fajták, a tápanyagellátás és növényvédelem egész rendszere. Olyan *negatív externáliák* mutatkoztak, mint pl. a termőtalaj pusztulása, a növényi és állati genetikai alapok beszűkülése, a biodiverzitás csökkenése, a gyomosodás, stb. Az emberi egészségre is káros folyamatok indultak el, elszennyeződtek a talajvizeink, az ivóvízbázisok, az élelmiszerekben szennyezőanyagok dúsultak fel, ugyanakkor a beltartalmi értékek „felhígultak”. Ezek a negatív környezeti externáliák a környezetszennyezéstől a környezetromboláson át a környezetpusztításig terjedhetnek. A vidéki társadalomban is negatív folyamatok indultak el (munkanélküliség és elvándorlás felgyorsulása, a lakosság egészségi állapotának romlása), melyek hatásai a mai napig érezhetőek. Az emberöltők során átörökölt tudásanyag elértékeltelenedésével, a vidéki társadalom bomlásával egyidőben az épített környezet is romlásnak indult.

A hagyományos értelmezés szerint a mezőgazdaság elsődleges célja az élelmiszertermelés, ehhez különféle erőforrások szükségesek, és amelynek elsődleges színtere a vidéki élet. Az alábbi 3.29. ábra a mezőgazdasági vállalkozások három oldalát mutatja be:



Forrás: van der Ploeg et al, 2002

3.29. ábra: A hagyományos mezőgazdaság három oldala

A háromszög egyik oldala a mezőgazdaság klasszikus élelmiszertermelő funkcióját jelöli. A másik oldalon a vidéki élet szerepel, hiszen a gazdaságok részesei a vidéki életnek, és felelősek annak fenntarthatóságáért, fejlődéséért. A harmadik oldalon az erőforrások mozgósítása jelenik meg, hiszen mind a termeléshez, mind a vidéki élet fenntartásához állatok, növények, földterület, víz, gépek, szakmai tudás, tőke, valamint beszerzési és értékesítési csatornák, azaz erőforrások szükségesek (Ploeg, J. D. van der - Roep, D. 2003.).

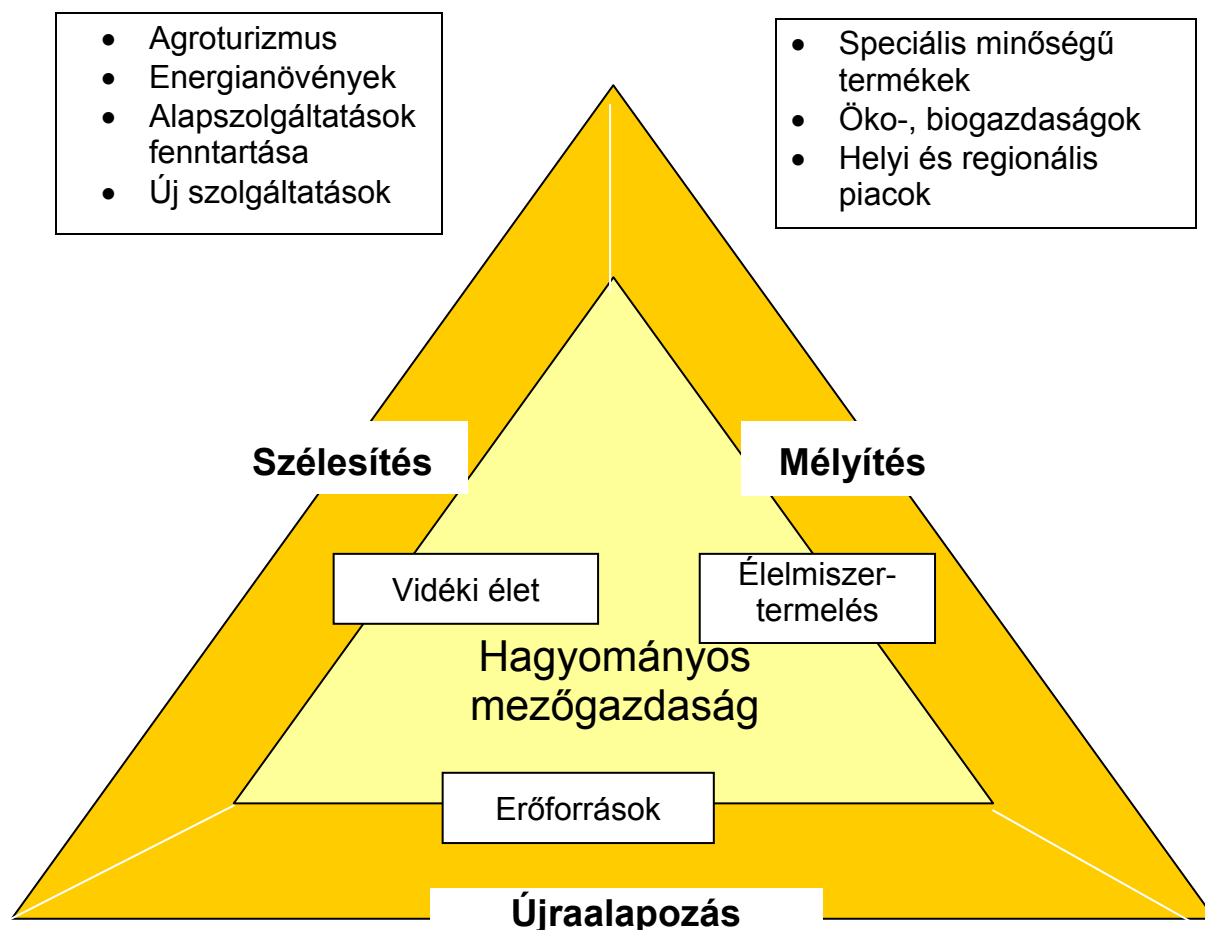
A hagyományos mezőgazdasági termelés negatív hatásainak kiküszöbölése érdekében az Európai Unió országaiban az utóbbi évtizedben egyre fontosabb szemponttá vált a fenntartható gazdaság, multifunkcionális mezőgazdasági vállalkozások kialakítása. Az egyes országok, illetve maga az Unió is kiemelt szerepet szán a biztonságos termékeknek, a környezet megóvásának, a vidék értékeinek megőrzésének. A speciális, tájjellegű termékek előállítása, azok helyben, illetve a régióban történő értékesítése, a helyi jellegzetességekre alapuló turizmus fejlesztése szinte minden ország kormányának támogatási céljaiban megjelenik.

A multifunkcionalitás eléréséhez azonban az eredeti összefüggéseket (3.29. ábra) újra kell értelmezni, kissé át kell alakítani, a hagyományos mezőgazdaság fogalmát horizontális és vertikális irányban is ki kell bővíteni (3.30. ábra).

A multifunkcionális mezőgazdaságban az eredeti termelés mellett megjelennek más tevékenységi körök, új szereplők kapcsolódnak be, melyek hatására a mezőgazdaság új, a változó társadalmi igényeket kielégítő termékeket állít elő. Ilyen „mélyítő” tevékenységek például a hatékony és mégis környezetkímélő, fenntartható mezőgazdasági termelés (pl. ökológiai és biogazdálkodás), és piaci viszonyainak fejlesztése, a közvetlen termékértékesítés. A fogyasztói attitűd változása (a környezet- és egészségtudatos táplálkozás, vagy a dúsított élelmiszerek iránti igény), és az ehhez kapcsolódó piac is összenő a természetes alapanyag iránti igényel. (Bálint – Juhász, 2002).

A helyi innovációs képességek, az ipar, a kis- és középvállalkozások, a népi kézművesség támogatása, a népművészet, a hagyományok és a kultúra ápolása, a közösségek, a civil társadalom fejlesztése *szélesíti a vidék gazdasági tevékenységét*. A „mélyítés” és „szélesítés” együtt a vidéket, ezen belül a mezőgazdasági vállalkozást egy olyan komplex

gazdasággá alakítja, amely újfajta növénytermesztéssel és szolgáltatásokkal több piacot von be az értékesítésbe.

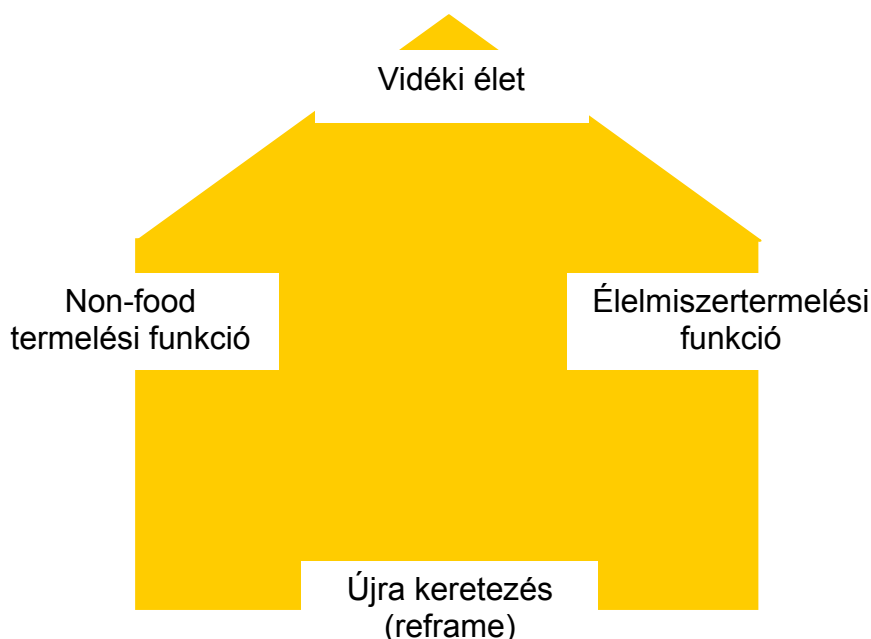


Forrás: van der Ploeg et al, 2002

3.30. ábra: **A multifunkcionális mezőgazdaság modellje**

A multifunkcionális mezőgazdaságban az erőforrások szintjén is „újraalapozási” folyamat megy végbe. Ez azt jelenti, hogy pl. a gazda a meglévő forrásainak hatékonyabb kihasználására törekszik, vagy új, alternatív nyersanyagot, energiát használ fel, esetleg a mezőgazdasági termelés mellett a gazdának más foglalkozása is van, így a megélhetése biztosabb. Ha az „újraalapozási folyamatokat” a vidék dimenziójába helyezzük, akkor a térségi versenyképességhez szükséges hagyományos erőforrások – a természet, a tőke, a technika és az ember – már nem elegendőek (Hoványi, 1995).

Véleményünk szerint napjainkban a mezőgazdasági termelésen belül is jelentős változási folyamat megindulásának lehetünk tanúi: az élelmiszertermelés mellett egyre nagyobb szerepet kap a non-food termelési funkció: a bioalkohol, a rost-, színezék-anyagok, energiatermelő biomassza, polimer és olajnövények (biodízel). Ez a jelenség a mezőgazdasági termelés szélesítéseként értelmezhető, és jól illeszthető a multifunkcionális agrárgazdaságba. Ugyanakkor az eddig használatos fogalmak, az alkalmazott folyamatok, az ismert jelenségek újragondolása, más megvilágításba helyezése révén, az új összefüggések felismerésével, az „újra-keretezéssel” (reframe) a komplex vidékfejlesztés eredményessége fokozható (3.31. ábra).



3.31. ábra: A mezőgazdasági termelési folyamat új hangsúlyai

Az Európai Unió agrárpolitikájának reformtörekvése(i) kapcsán a mezőgazdaság szorosan vett termelőtevékenysége mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a vidék népességeltartó és -megtartó szerepe, az agrárkörnyezetvédelmi, tájképi funkciók, és ezeknek a tényezőknek csupán egyik alkotóeleme a mezőgazdasági termelés. Ezt a szemléletváltást tükrözte a Vidéki Térségek Európai Kartája, a Corki Nyilatkozat, és ez tükröződik az Unió jelenlegi regionális politikájában is. A vidéki lakosságot nemcsak a mezőgazdaságból élő emberek alkotják. Többek között ezért is tolódt el a hangsúly a vidékfejlesztés javára (és a mezőgazdasági (túl)termelési támogatások rovására) az EU-n belül. A térség- és vidékfejlesztés sokkal komplexebb tevékenység a mezőgazdaságnál, logikailag is megelőzi azt.

A „multifunkcionális mezőgazdaság” kifejezés az 1992. évben Rio de Janeiro-ban tartott Egyesült Nemzetek Környezet és Fejlődés konferenciájának jegyzőkönyveiben bukkant fel először.

„...a mezőgazdaság többfunkciós szemlélete főként az élelmiszerbiztonsággal és a fenntartható fejlődéssel van kapcsolatban.” (Agenda 21, 14. fejezet, DeVries, 2002) A multifunkcionalitás azokra az előnyökre irányítja a figyelmet, amelyek a termelők tevékenységéből a piaci értékesítésen felül keletkeznek. Ezen „termékek” széles körűen értendők, de általában tartalmaznak olyan vidéki közösségi értékeket is – mint pl. nagyszámú családi gazdaságok, foglalkoztatottság, vidéki hagyományok és kultúra ápolása – amelyek túlmutatnak a mezőgazdasági termelőtevékenységen. A gazdasági előnyök közé sorolható a biodiverzitás fenntartása, a tiszta ivóvíz és levegő, illetve bioenergia előállítás. Más vélemények szerint az élelmiszerbiztonság, természeti értékek, állati „jól(l)ét” ugyancsak ezek közé az előnyök közé sorolhatók. (Bálint et al, 2001a).

A Vidéki Térségek Európai Kartája a vidéket hármas funkcióval jellemzi, s ezeken belül további alkotóelemeket említ:

Gazdasági (termelési) funkció

- mező- és erdőgazdálkodás,
- halászat,
- a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítása,
- a falusi turizmus, üdülés, rekreáció,
- vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató szervezetek működése.

Ökológiai funkció

- az egészséges élet természetes alapjainak védelme (föld, víz, levegő),
- a tájak sokszínűségének, a tájjellegnek a megőrzése,
- a biológiai sokszínűség (biodiverzitás),
- az erdő és más élőhelyek megóvása,
- általában az ökológiai rendszerek védelme.

Társadalmi (közösségi) és kulturális funkció

- az évszázadok során a vidéki életformához szorosan kapcsolódó közösségi és kulturális értékek megtartása,
- a falusi közösségekben megtestesülő értékek megőrzése.

A multifunkcionális agrárgazdaság a fenti három funkciót komplexitásában tekinti.

A komplex vidékfejlesztés alapeleme a multifunkcionális mezőgazdaság, de annál tágabb kört, az élet szinte minden területét érinti, és a fejlesztés eredményeként az alábbi területeken kell célt érnie (Bálint et al., 2000):

- gazdaság - fenntarthatóság, növekedés, fejlődés,
- munka - foglalkoztatás, racionalitás, hasznosság,
- környezet - védelem, gazdálkodás, természet,
- tudásgazdaság - tanulás, holtig, tacit, e-társadalom,
- kultúra - életmód, hagyomány, örökség, érték,
- társadalom - együttműködés, szolidaritás, közösség.

gazdaság -

a sikeresen működő vidékgazdaság⁵ a versenyképesség mellett ökológiai, ökonómiai és társadalmi szempontból egyaránt fenntartható, a növekedése, fejlődése folyamatos

munka –

a komplex térségfejlesztés, a multifunkcionális agrárgazdaság nem csupán munkahelyeket teremt, hanem racionális foglalkoztatást is, amelynek révén a vidéken lakók munkájuk hasznosságának tudatában vannak, és képesek tudásukat hasznosítani és gyarapítani

környezet –

a természetes környezet egészének és az összefüggések figyelembevételével végeznek minden tevékenységet, ahol a termelési folyamat szem előtt tartja az ésszerű környezet- és tájgazdálkodást, a károkozás - károsodás megelőzését, és csak ezt követően kell foglalkozni a környezet-, táj- és természet-védelemmel.

tudásgazdaság –

a vidéken élők képzettsége, korszerű ismeretanyaga a záloga a vidék valódi fejlődésének, hiszen csak megfelelő felkészültséggel képesek követni a technikai, technológiai változásokat, kiaknázni a XXI. század és az e-társadalom kínálta lehetőségeket, és csak a tudás birtokában lehetnek az európai piac versenyképes szereplői. Ehhez viszont állandó (holtig tartó) tanulás, képzés szükséges, de emellett egyre nagyobb szerephez jut a szervezett oktatásban nem elsajátítható, „hallgatólagos” tudás, tacit-knowledge.

kultúra –

a vidék hanyatlásával egyidejűleg általában megindul a vidékhez kötődő kultúra pusztulása is. Feledésbe mennek a hagyományok, a verbális és írott örökség elemei, az épített környezet rommá válik. A komplex vidékfejlesztés megőrzi magát a vidéket és benne annak értékeit is.

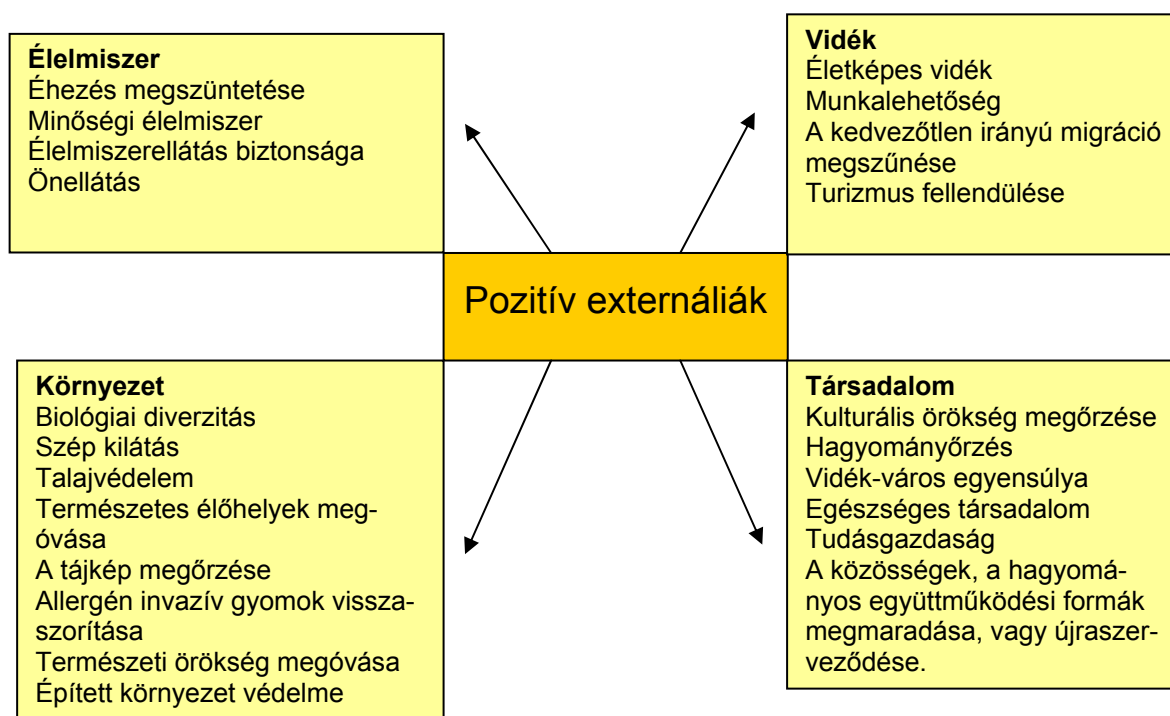
társadalom –

a jól működő vidékfejlesztési modellek az igazolják, hogy bármily elképzelés csak a helyi szereplők összefogásával vihető sikerre. Ehhez azonban a kirekesztéssel szemben együttműködés kell, a közösség érdekeinek felismerése, és a közös cél érdekében történő tenni akarás. A közösségi összefogás elősegíti az esélyegyenlőség érvényesítését és a

⁵ a vidéki területeken található, nagy részben földhasználati irányultságú, regionális gazdaság (Fehér A, 2005)

társadalmi szolidaritás kialakulását.

Mindezek hatására felerősödnek a multifunkcionális agrárgazdaság *pozitív externáliái*, amelyek tudatos kiaknázása a komplex vidékfejlesztés feladata (3.32. ábra):



3.32. ábra: A multifunkcionális mezőgazdaság pozitív externáliái

A mezőgazdaság termelőtevékenysége eredményeképp az élelmiszerellátás biztonsága megvalósult, a feldolgozóipar alapanyag-szükséglete kielégíthető. A vidéki és a városi lakosság esetleges éhezése mára már nem mezőgazdasági, hanem szociális okokra vezethető vissza. A korszerű növénytermesztés (okszerű tápanyagutánpótlás és növényvédelem) és állattenyésztés az önellátás mellett az ország export árualapját is növeli. A mezőgazdaságra – a mennyiségi élelmiszertermelésen túl – nagy felelősség hárul az élelmiszerminőség és az élelmiszerbiztonság területén, ugyanakkor – közvetett módon – a lakosság egészséges táplálkozására is hatást gyakorol.

A föld megművelése eredményeként kialakult rendezett *környezet* már önmagában is pozitív externáliaként értékelhető. További kedvező hatás, hogy a gondozottság gátat szab az invazív gyomok terjedésének, s ha azok allergizáló növények (és többnyire azok), az allergiás megbetegedések száma sem növekszik drasztikusan tovább. A rendezett tájon az arra jellemző élővilág marad meg, nem károsodnak a természetes élőhelyek, a szép kilátás vonzza a turistákat. A természeti környezet megóvása mellett az épített környezet is megmarad.

A fejlesztési folyamat nyertese maga a *vidék*: lelassul az elvándorlás, a rohamos előregedés, a növekvő számú munkahely eltartja – és megtartja – az ott lakókat, és fokozatos bevételnövekedést eredményez az önkormányzatnál, amely egyre nagyobb összegeket tud fejlesztési célokra fordítani, és ezáltal beindulhat a növekedési spirál. A meginduló fejlődés másokat is odavonz, növekszik a térség iránti érdeklődés és ez nemcsak az odalátogató turisták számán mérhető, hanem idővel megindulhat a vidékre a betelepülés is.

A megmaradó, sőt reményeink szerint fejlődésnek induló vidéki települések *társadalmában* is érzékelhetőek a pozitív externáliák: egészséges egyensúly alakul ki a vidék és a város között (lakóhely, üdülés, rekreáció, mezőgazdasági termelés stb.). Erősödik a

vidéken élők azonosság-tudata és lokálpatriotizmusa, ezért fennmaradnak a hagyományok, megőrizhető a kulturális örökség és megmaradnak vagy újraszerveződnek a közösségek, a hagyományos együttműködési formák (pl. kaláka). A végeredmény: fizikailag és lelkileg egészséges vidéki társadalom.

A komplex térség- és vidékfejlesztés legfőbb céljai (Bálint et al, 2000)

- a tartalmas élet és az értelmes munka lehetőségeinek a megteremtése;
- az infrastruktúra (elsősorban az úthálózat, a közlekedés és a telematika) fejlesztése;
- a terület és a települések népességeltartó és -megtartó képességének növelése;
- a vidéki térségek vonzónak tétele sokféle ember és minden korosztály lakó-, munka- és üdülőhelyeként;
- a táj és a természet ökológiai értékeinek felmérése, megőrzése, a biodiverzitás megtartása;
- a hatékony és mégis környezetkímélő, fenntartható mezőgazdaság és piaci viszonyainak fejlesztése, ökológiai és biogazdálkodás;
- a helyi innovációs képességek, az ipar, a kis- és középvállalkozások, a kézművesség támogatása;
- a népművészet, a hagyományok és a kulturális örökség (újra)élesztése, ápolása,
- az együttműködés, a közösségek és a civil társadalom fejlesztése.

Magyarországon is egyre nagyobb jelentőséggel bír az ökológiai szemlélet, a bio-élelmiszerek fogyasztásának mértéke emelkedik. Felelevenednek a régi hagyományok, régi mesterségek, az ezekhez kapcsolódó falusi/agroturizmus jelentősége felértékelődik. A vállalkozások „több lábon állásával” a bevételek ingadozása csökken, a gazdálkodás kifizetőbb.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a multifunkcionális mezőgazdaság egy adott helyszínen nem feltétlenül öleli fel a fent felsorolt összes előnyt, ezek nagymértékben függenek a gazdaságok méretétől, földrajzi fekvésétől (ország, régió), a termelés jellegétől, illetve ezek kölcsönhatásától. Arra viszont törekedni kell, hogy az egy-egy funkciónak (gazdasági, társadalmi, ökológiai) való megfelelés, vagy az állapot javítására való törekvés ne rontsa valamely másik funkció helyzetét.

A tavasszal agárkosborral (*Orchis morio*) (3.33., 3.34. ábra) borított dombok övezte falvakban nagy a munkanélküliség. Két évvel ezelőtt a helyi önkormányzat vezetői munkahelyteremtési pályázaton jelentős összeget nyertek, a pályázat révén a helyi cigány lakosságnak nyújtottak munkát: a dombokra többszáz akáccsemetét telepítettek. A pályázat zárultával büszkén számoltak be az eredményekről: X ember Y munkanapján Q számú facsemetét ültetett, és ezzel Z-nyi jövedelemre tett szert.

Ami szerepelt a pályázati beszámolóban: a tájidegen akác előbb-utóbb özönnövénnyé válna – ha jól érezné magát a környéken. De bármily igénytelennek tűnő növény is, a dombtetőn csak sínylődnek a fácskák a tápanyaghiány és a szárazság miatt (3.35. ábra). A munkahelyteremtés is csupán időleges volt: addig tartott, míg elültették a csemetéket: nem gondozták, nem kell metszeni, nem kell szüretelni (és később feldolgozni) a termést. És ami a legfájdalmasabb: a ritka növényekkel pompázó réteket megbolygatták, az élőhelyet feltúrták.

Az eset kiváló példa arra, hogy a vidékfejlesztési kérdéseket komplexitásukban kell kezelni (lásd még: strukturált problémakezelés fejezetben).



3.33. ábra: **Agárkosbor (Orchis morio)** 3.34. ábra: **Orchidea-rét**
(Fotó: Juhász M. 2007.)



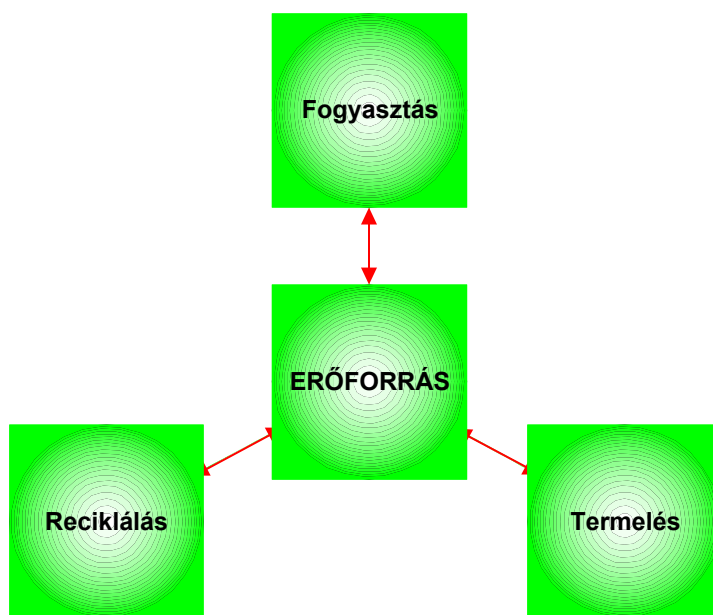
3.35. ábra: A kedvezőtlen helyre ültetett, sínylődő, tájidegen akác-csemeték megkérdőjelezzik a vidékfejlesztési projekt értelmét
(Fotó: Juhász M. 2007)

3.3.3 Fenntarthatóság és vidékfejlesztés

Bálint András – Gál-Berey Tünde

A fenntarthatóság elméletének közgazdasági alapjai a természeti erőforrások szűkösségéből vezethetők le. A természeti erőforrások a természet olyan adományai, amelyeket a gazdasági vállalkozások az output-jóságok előállítása során hasznosíthatnak (Koppányi, 1993). Az agrárgazdaság alapját képező föld alapvető természeti erőforrásnak tekinthető; nemcsak mint termőterület, hanem telephelyként, az ipari termelés nélkülözhetetlen tényezőjeként is. A nyersanyagok kimeríthető készleteik révén szintén a természeti erőforrások körébe tartoznak.

De akár egy táj sajátos állat- és növényvilága, különleges kulturális hagyományai is természeti erőforrásnak tekinthetők, hiszen az idegenforgalomban fontos jövedelemtermelő szerepe lehet ezeknek az adottságoknak. A természeti erőforrások határozzák meg az emberi lét minőségét. Prioritásuk történelmünk konstans jelensége, de abszolút hasznosságuk az utóbbi száz évben gyorsuló ütemben nőtt, vagyis e javak egyre értékesebbek lesznek. A fogytán lévő erőforrások kényszerítik ki a technikai újítást, hiszen a dráguló anyagokat valamivel pótolni kell. A technológiák gyorsuló fejlődése így mindennél láthatóbban nyomja rá bélyegét a gazdaságra. Az erőforrásokat megőrző társadalomnak a következő fő kihívásokkal kell szembenéznie: a népesség növekedésével, az erőforrások szétosztásával és az erőforrások újrahasznosításával (3.36. ábra).



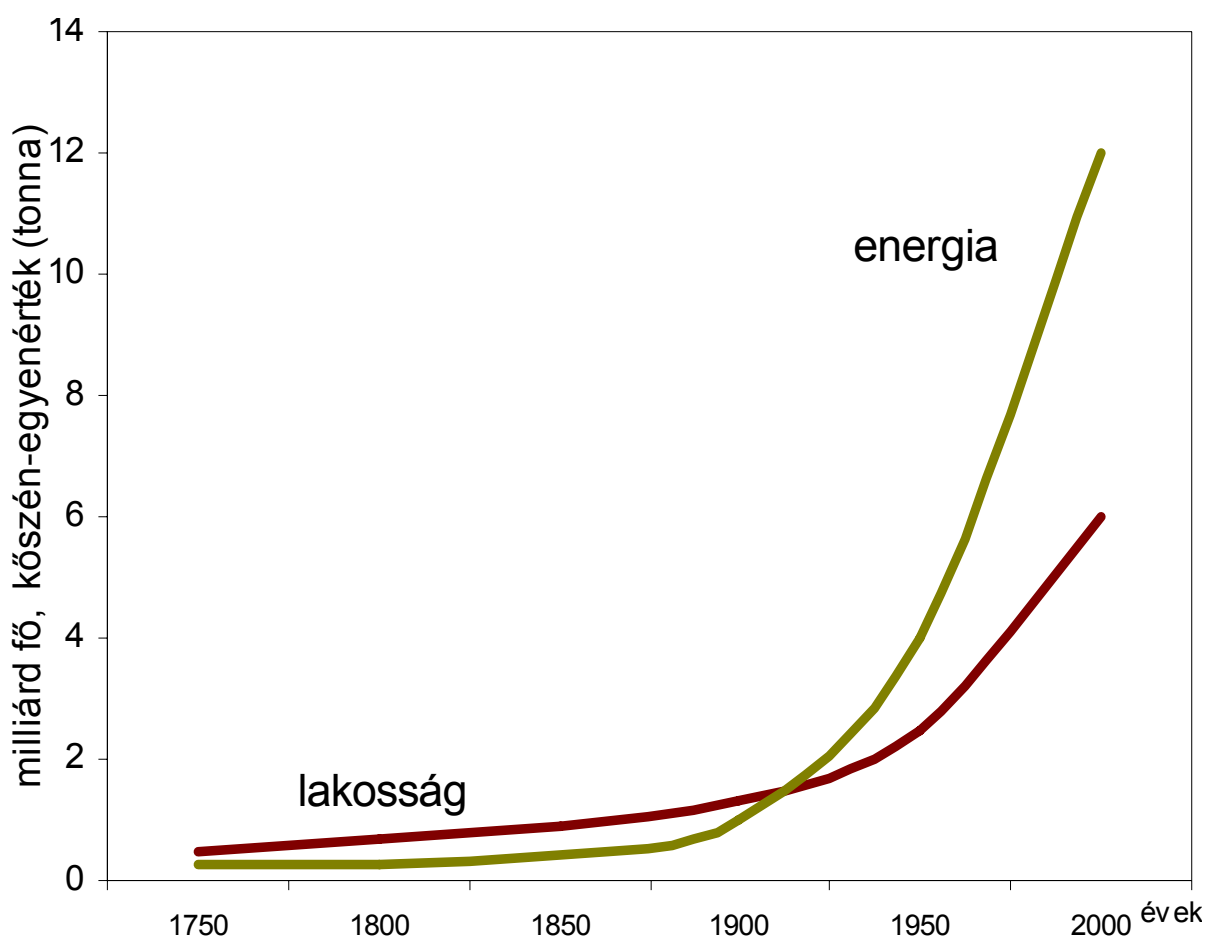
3.36. ábra: Az erőforrásigény által támasztott kihívások az agrárgazdaságban

A *népességnövekedést* néha *népességrobbanásnak* nevezik, utalva a jelenség explozív dinamikájára. Az exponenciális trendet támasztja alá, hogy a Krisztus születésekor a Földet benépesítő negyedmilliárdos lakosság csak az 1600-as évek első felére duplázódott meg, s az egymilliárdos határt csak 1830-ban lépte át (FAO 2001). Ma 6,5 milliárdnyian vagyunk. A fejlődő országokban napjainkban is növekvő népszaporulat a gazdaság megingásakor a jobb megélhetést biztosító vidékek felé veszi útját. Az *erőforrások fogyasztása* a népességnél is gyorsabb növekedésnek indult. Az ásványi anyagok még egyrészt viszonylagos bőségben állnak rendelkezésünkre, másrészt innovatív eljárásokkal pótolhatóak is. A tiszta vízből és

levegőből azonban már nem mindenkinek jut; s külön feszültségforrás lehet a jövőben, hogy épp a gazdag országok szegények a fenti javakban. Míg a népesség 1900-tól 2000-ig „csupán” 3,5-szeresére nőtt, primer energiafogyasztása (egyenértéken számolva) 13-szorosára emelkedett (FAO 2001). Tehát a fejlett világ energiaszükséglete lényegesen gyorsabban nőtt, mint a népessége (3.37. ábra). Társadalmunk pedig ma még a meg nem újuló erőforrásokra támaszkodik.

Az erőforrások újrahasznosítása jelenti a harmadik nagy kihívást az értékeihez ragaszkodó társadalom számára, bár az előző két problémakörrel is szorosan összefügg. Az elhasznált erőforrások gyakran tönkreteszik a még rendelkezésünkre állókat. Gondoljunk csak az üvegházhatásra, az ózonlyukra, az erdők pusztulására, a hegyekben álló szemétre, a vegyi gyárak szennyezett talajára, a folyókban hömpölygő szennyvízre, a szmogos levegőre vagy a percenként kiháló növény- és állatfajokra! Fenntarthatóságra törekedve a gazdaság feladata a halmozódó hulladék visszavezetése az erőforrások természetes keringésébe.

Az embernek nem állt mindig rendelkezésre ennyiféle anyag és energia; a civilizáció első évezredeiben csupán saját és állatai izomerejére, valamint a biomassza elégetésére hagyatkozhatott. A fosszilis energiahordozókat, azokon belül is elsősorban a kőszénét gyakorlatilag csak az ipari forradalom óta, tehát körülbelül 200 éve használjuk. Két technikai innováció tette különösen értékesé a kőszénét: az egyik a gőzgép volt, amely az egykori napenergiát mozgássá alakította, a másik a koksz, amely a vasat acéllá nemesítette. A kőolajat csak száz évvel később, az autóipar és a vegyipar térhódítása idején kezdte értékelni a gazdaság, s a földgázt (az atomenergiával együtt) csak 50 éve hasznosítjuk.



Forrás: Lomborg (2001)

3.37. ábra: Az energiafelhasználás alakulása 1750 és 2000 között
(a dinamika szemléltetésére)

A fentiekből következően be kell látnunk, hogy a harmadik világ sohasem élhet majd úgy, mint ahogy most mi élünk, és azt is el kell fogadnunk, hogy mi sem fogyaszthatunk úgy a jövőben, mint ahogyan napjainkban tesszük. A 20. század erőforrás-menedzsmentje nem tartható fenn a 21. században, és semmiképp nem alkalmas a fejlődő országok gondjainak megoldására.

A jövő fenntartható erőforrás-gazdálkodását tehát nem csak a gazdaság, hanem azzal egy szinten a környezet és a társadalom érdekeit figyelembe véve kell végeznünk. A fenntarthatóság ökológiai értelemben a bioszféra terhelésének határát jelöli; azt, amit környezetünk maradandó károsodás nélkül elvisel, és amivel folyamatosan megújulva hasonló szinten fennmaradhat. A fenntarthatóság társadalmi értelemben az egyén szabadságát jelenti.

Az ökológiai megfontolások is vezethetnek ahhoz, hogy a biotermesztés lehet a vidékfejlesztés egyik eszköze. A legfontosabb tényező, hogy az ökológiai gazdálkodás inputigénye alacsony, legalábbis a mezőgazdák által vásárolt, kereskedelmi forgalomban lévő termékek tekintetében: nem jellemző a műtrágya-felhasználás, alacsony a növényvédőszer-igény. Az ökogazdák kerülnek a géntechnológiával nemesített, drága növényfajtákat, nem alkalmazzák a biotechnológia révén nyert állatgyógyászati készítményeket. A talaj túlzott bolygatása is kerülendő, így talán a mezőgazdasági gépigény is kisebb. Az állattenyésztésben az állattartó berendezések jóval kevésbé gépesítettek. Egyedül az élőmunka-igény és az értékesítés költségei magasabbak, mint a hagyományos, iparszerű mezőgazdasági termelésben. És épp ez utóbbi két tényező játszik szerepet leginkább abban, hogy a biotermesztést a vidékfejlesztés eszközeként, sőt akár céljaként tartsuk számon.

3.4 A VIDÉKI MAGYARORSZÁG

Juhász Mária

3.4.1 A települések száma, a népesség aránya

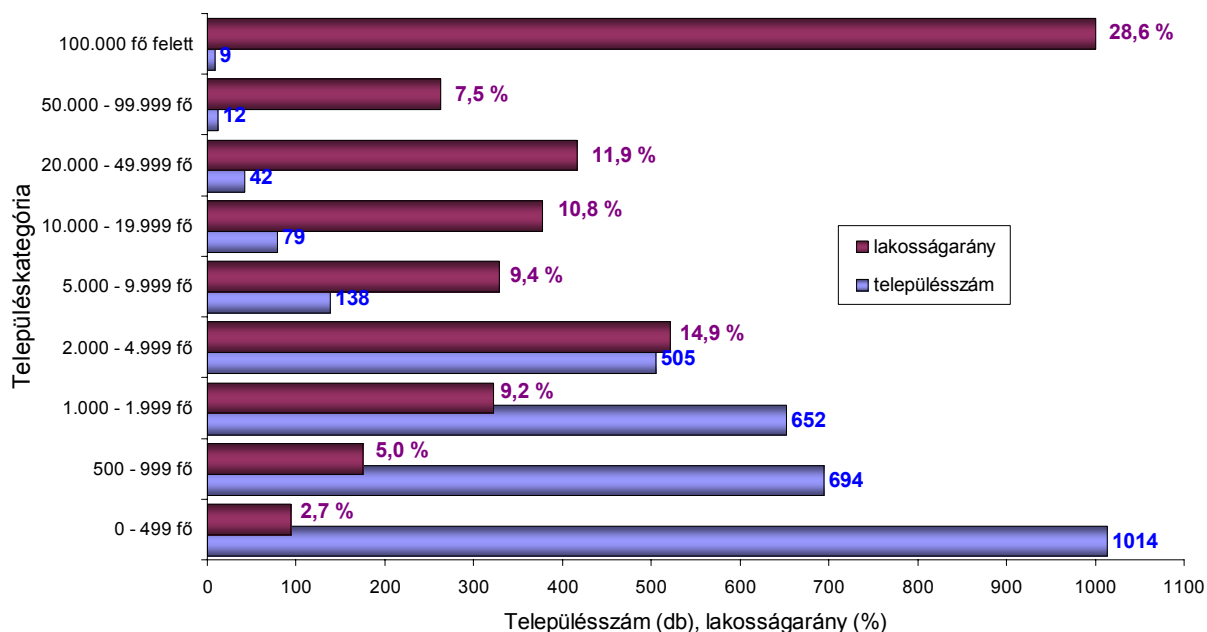
Hazánk településszerkezete és ezzel összefüggésben a jelenleg érvényben lévő közigazgatási szerkezet részben hosszú történelmi folyamat eredménye (pl. mezővárosok, hajdúvárosok létrejötte, a tanyák kialakulása), részben pedig tudatos politikai, közigazgatási munka eredménye. Ezek a múltbéli folyamatok önmagukban is több könyvet megtöltő szakirodalomban követhetők nyomon, ezért a következő fejezetben csupán a jelenlegi állapot ismertetésére szorítkozhatunk.

Magyarországon a 2003. évi adatok alapján 3.145 településben éltek emberek (2007. január 1-én ez a szám 3.154 volt). A magyarországi településszerkezetre jellemző, hogy a települések mintegy harmadát kitevő úgynevezett törpetelepüléseken (amelyben az ott lakók száma nem éri el az ötszázat) mindössze a hazai lakosság alig három százaléka él. Ugyanakkor az emberek csaknem harmada csupán kilenc nagyvárost választott lakóhelyül **(3.38. ábra).**

Még szemléletesebben érzékelhető ez arány a **3.39. ábrán,** amely a magyarországi lakosság össznépességének településkategóriánkénti megoszlását mutatja. A kördiagramon jól látszik, hogy az ország 1.708 (1.000 fő alatti lakónépességű) kistelepülésén mintegy 700-800 ezer ember él, míg a már említett kilenc nagyvárosban csaknem hárommillióan laknak. A települések többsége közigazgatási szempontból község, míg 2007. januárjában 289 település (és a fővárosi kerületek) birtokolta a városi rangot⁶ (NFÜ, 2007). Ezek az adatok nem csupán a népességeloszlás szempontjából érdekesek, hanem – mint a későbbiekben szólunk róla – a

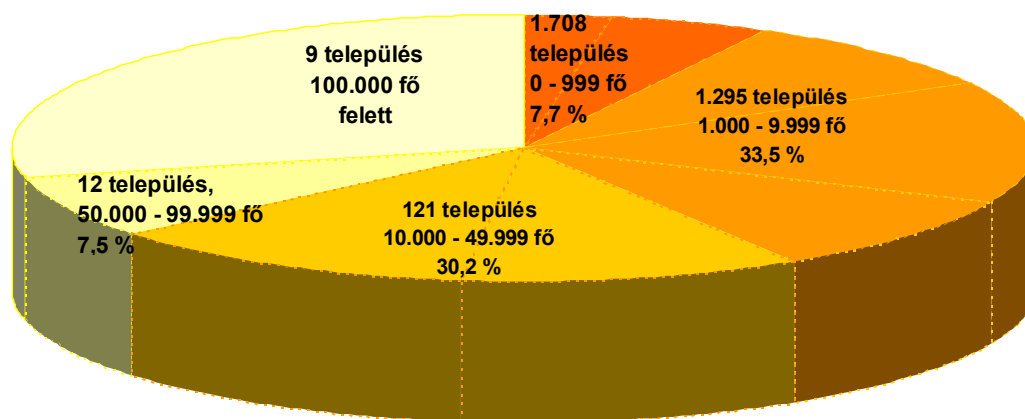
⁶ Megoszlása: város = 266, megyei jogú város = 4, megyeszékhely, amely egyben megyei jogú város is = 18, főváros = 1, + fővárosi kerületek = 23, míg 2007. július 1.-én újabb 9 település kapott városi rangot

különböző intézményrendszerek (pl.: falugondnoki hálózat) és a támogatások szempontjából is döntő jelentőségűek.



Forrás: KSH Helységnévtár 2003, www.ncsszi.hu alapján saját szerkesztés

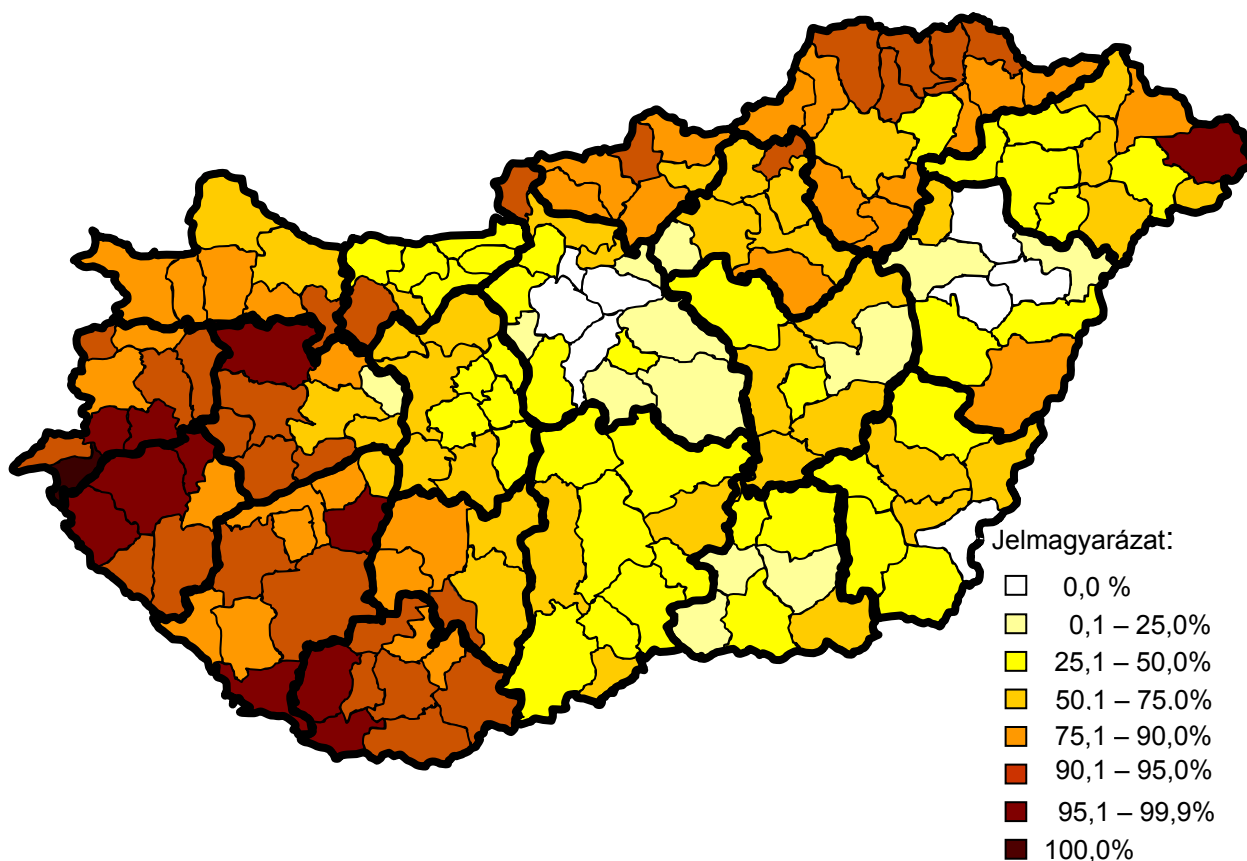
3.38. ábra: A magyarországi települések száma és az ott élők aránya



Forrás: KSH Helységnévtár 2003, www.ncsszi.hu alapján saját szerkesztés

3.39. ábra: A településkategóriák lakossági aránya az össznépeességből

A kistelepülések területi eloszlását szemlélteti a 3.40. ábra. A térképen jól látható, a 2.000 fő alatti települések magas aránya a Dunántúlra és Észak-Magyarországra jellemző. A figyelmes szemlélőben hiányérzet támad, ha a Bács-Kiskun megyei, vagy a kelet-magyarországi részre veti a szemét, hiszen ezek közismerten tanyás vagy bokros területek, és ez nem tükröződik a térképen. Ennek az az oka, hogy a tanyás külterületeken élő családokat a közeli község közigazgatásán belül tartják nyilván, így azok lélekszámát gyarapítják.



Forrás: KSH Helyiségnévtár 2003, www.ncssz.hu alapján saját szerkesztés

3.40. ábra: **A kistelepülések aránya a kistérségekben**
(a 2.000 fő alatti települések aránya a kistérségeket alkotó települések számához viszonyítva)

3.4.2 A kistérségek rendszere

A rendszerváltást megelőzően a körzetesített termelőszövetkezetek egy-egy mikro-térségben kikényszerítették a kis vidéki települések egymás közötti együttműködését, amely jellegzetes, jobbra gazdasági-szervezeti kapcsolatot jelentett és évtizede(ke)n keresztül többé-kevésbé jól működött (Hajdú Z. 2001). A rendszerváltást követő gazdasági és közigazgatási változások (pl.: a termelőszövetkezetek megszűnése, a körjegyzőségek kialakítása) megváltoztatták a településközi kapcsolatokat is. A TSZ-ek felbomlásával létrejött új gazdálkodási formák (új típusú szövetkezetek, különféle vállalkozások) már más gazdasági tartalmat hordoznak, és teljesen levetkőzték a politikai meghatározottságot. A folyamat eredményeként ezek a települések újabb együttműködési formákat kerestek, amelyekre az önkormányzatok működését szabályozó törvény lehetőséget is nyújtott. Ezeknek az úgynevezett *önkormányzati kistérségi társulásoknak* a kialakítását, megszervezését a központi közigazgatás közvetett módon szorgalmazta is oly módon, hogy egy-egy pályázat elnyerésének, a támogatás odaítélésének feltétele volt a településközi együttműködés. A kistérségi szerveződés folyamata már 1991-ben megkezdődött, de nagyon sok település fenntartással viseltetett az új – önkéntes – formák iránt. Ennek ellenére is 1994-re mintegy 140 kistérség alakult ki, bár ezek nem fedték le az ország teljes területét (Hajdú Z. 2001), és a kistérségi együttműködések száma 1999-2000-re már meghaladta a 250-et. Ezek a társulások önkéntesen, a kölcsönösség alapján jöttek létre, és együttműködésük, a közös

fejlesztési pályázatok (pl.: közös infrastrukturális beruházások megvalósítása és működtetése) jelentősen hozzájárultak jó néhány vidéki terület fejlődéséhez, a településközi és térségi kapcsolatok, az integráció megerősödéséhez a 90-es években.

Az 1990-es évek során öt folyamat hatott a kistérségek működésére, megítélésére:

- az addig pozitívként értékelt önkormányzati önállóság, autonómia a területi igazgatás szétforgácsolódásához vezetett,
- az ország közelgő Európai Unió csatlakozása által elvárt decentralizáció (a központi irányítás és szervezet lebontása),
- ugyancsak az uniós csatlakozás által szükségessé váló, megyei szint alatti statisztikai feldolgozások, folyamatelemzések,
- az önkormányzati kistérségi társulási rendszer átláthatatlanná válása
- az a tény, hogy a nagy számú önkéntes társulás annak ellenére sem fedte le az ország egész területét, hogy több helyütt többszörös átfedés jött létre.

A fentiek szükségessé tették a települési és a megyei szint közötti statisztikai számbavételi egységek kialakítását, a *statisztikai kistérségeket*. "A statisztikai kistérségek rendszere az ország egész területét átfogó, megyehatárokat át nem lépő rendszer. Egy-egy kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amelyek a települések közötti valós munka, lakóhelyi, közlekedési, középfokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) stb. kapcsolatokon alapul."- definiálja Faluvégi Albert (2004). A Központi Statisztikai Hivatal – két éven keresztül végzett funkcionális vizsgálat után – 1994. január 1-től 138 statisztikai körzetre osztotta az ország területét (9006/1994 (S.K.3) KSH elnök közleménye), amelyet 1987-ben 150-re (9002/1998 (S.K.1.) KSH elnök közleménye), majd 2004-ben 168-ra módosítottak (244/2003. (XII. 18.) Korm. rendelet). Közben hivatalosan is meghatározták a kistérség fogalmát: „A kistérség a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján lehatárolható területfejlesztési-statisztikai egység” (A területfejlesztésről és területrendezésről szóló – többször módosított – 1996. évi XXI. törvény). Ezt a definíciót a *többcélú kistérségi társulások* létrehozásakor újrafogalmazták: „A kistérség földrajzilag egymással határos, funkcionális kapcsolatot mutató, egy vagy esetleg több központra szerveződő településcsoport, amely a tagtelepülések között lévő kapcsolatok révén lehetővé teszi a térségi feladatok ellátását.” (2004. évi CVII. törvény a települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásáról). A többcélú kistérségek létrehozatalát azzal indokolták, hogy – a társulás önkéntes kialakítását szem előtt tartva – a települések ne csak egy feladat megvalósítása érdekében fogjanak össze (mint általában az önkormányzati kistérségi társulások), hanem komplex módon, az összehangolt terület- és településfejlesztésben, a kistérségi közszolgáltatások biztosításában, fejlesztésében működjenek együtt. Ennek megfelelően e kistérségeknek hármas funkciót kell ellátniuk:

- önkormányzati-közszolgáltatási feladatok – amelyeket a törvény által meghatározott feladat- és hatáskörökön belül – a helyi igényeknek megfelelően – a tagönkormányzatok átruháznak a társulásra azok közös ellátása céljából
- területfejlesztési funkció – a kistérségi fejlesztési programok, infrastrukturális fejlesztések kidolgozása
- államigazgatási feladat- és hatáskörök ellátása – tömegesen előforduló, speciális szakértelmet, fejlett technikát igénylő államigazgatási ügyek intézése (Tóthné Bobonka M., 2005)

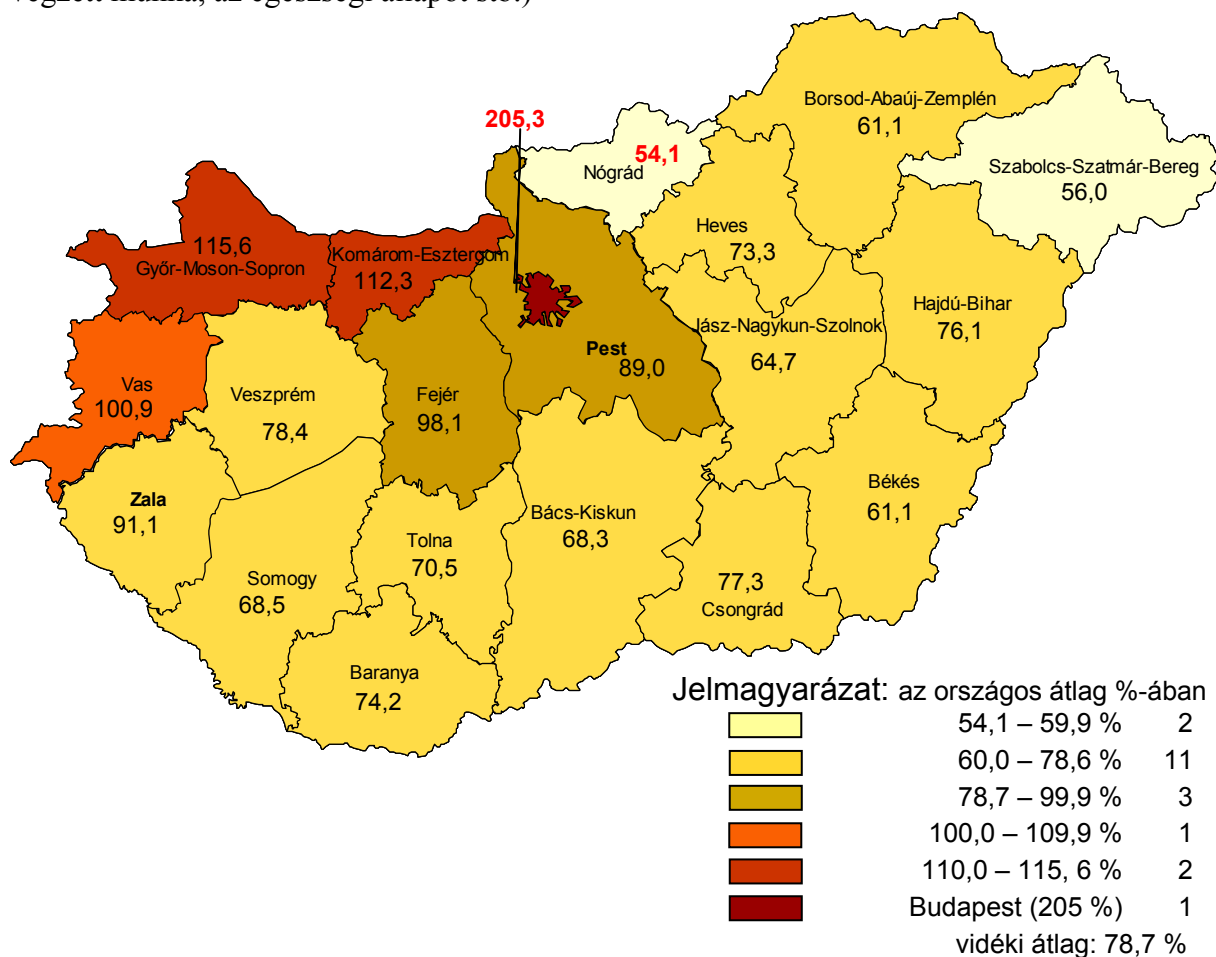
Az Európai Unió 2007. január 1-től indult vidékfejlesztési támogatásainak negyedik pillére, a LEADER+ program támogatásaira pályázó településeknek kistérségi *társulást, akciócsoportot* kell létrehozniuk. Ezek az együttműködések egy pontban jelentősen eltérnek az előbbiektől: előírás, hogy a LEADER akciócsoportokban az önkormányzatok mellett a civil- és a vállalkozói szférának is részt kell vennie.

3.5 A VIDÉK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

Bálint János – Juhász Mária

3.5.1 A régiók fejlettségbeli különbsége

Egy ország, régió gazdasági fejlettségének kifejezésére általánosan elfogadott mérőszám a GDP (Gross Domestic Product = bruttó hazai termék) egy főre jutó értéke. Ez olyan közgazdasági mutató, amely lehetővé teszi a nemzetközi viszonyítást is, hiszen fő tartalma egyezményesen elfogadott: egy adott időszakon (általában egy éven) belül, egy adott megfigyelési egységben (megye, régió, ország stb.) a teljes gazdasági tevékenységben előállított, pénzértékben mért új érték, azaz belföldi hozzáadott érték (Nemes Nagy J., 2005). (Az egyes közgazdasági iskolák vitatkoznak azon, hogy mit (és mit nem) tartalmaz a GDP, jól vagy torzítva mutatja-e egy társadalom valódi fejlettségét, jólétét. A különböző alternatív növekedési mutatók – többek között – olyan elemeket is tartalmaznak (jellegüktől függően pozitív vagy negatív előjellel) mint a környezetszennyezés, az ingázás, a közösség érdekében végzett munka, az egészségi állapot stb.)



Forrás: KSH (2006)

3.41. ábra: A megyék közötti különbség (%) az egy főre eső GDP-ben mérve, 2004.

A Központi Statisztikai Hivatal 1994 óta számítja ki megyei szinten is a GDP-t. E számítás alapján az ország tizenkilenc megyéje és a főváros nagyon eltérő fejlődési pályát futott be: a már 1994-ben is leszakadónak tűnő megyék nem tudták lemaradásukat csökkenteni. 2004-ben a leggyengébb Nógrád megye és a kiemelkedő teljesítményű Budapest

között a különbség mintegy négyszeres volt (3.41. ábra). Magyarország a vásárlóerő-paritáson mért GDP-je 2004-ben 13.646 €/fő (15.960 \$/fő) volt.

3.5.2 A kistérségek fejlettségének összehasonlítása

Magyarország területének legalább kétharmada vidéki térség, amelyben a teljes lakosság több mint fele él. Főképp ezek az arányok jellemzőek az általában városiasabbnak gondolt Európai Unióra és persze a Kárpát-medence határainkon túli magyarlakta területeire is.

Ahogy a fejlettség, fejlődés GDP-vel való mérése körül sincs egyetértés a gazdasági és társadalomtudományi szakemberek között, úgy a kistérségek összehasonlítása körül is sok vita van.

A magyarországi vidéki térségek fejlettségének mérése, az eredmények összehasonlítása a rendszerváltás óta folyamatosan történik. Több tudományos kutatóműhely és intézmény törekedett arra, hogy a kistérség fejlettségét objektíven kifejező mutatórendszer dolgozzon ki és értékeljen. Ezek a mutatók természetesen a számszerűsíthető adatokból kiindulva igyekeznek vizsgálni a térség helyzetét, az olyan kevésbé megfogható faktorokat, mint a történelmi hagyományokból fakadó szemléletmód, munkakultúra, nyitottság, befogadó-készség, politikai tőke, stb. – amelyek pedig a fejlődés mozgatórugói lehetnek – nem tartalmazzák.

Faluvégi Albert (2004) még hazánk Európai Unió csatlakozás előtt felmérte a hazai kistérségek fejlettségét: munkatársaival kilenc gazdasági-társadalmi jellegű mutatót vizsgált:

- a külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi saját tőkéje egy lakosra, 2002;
- a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, 2002;
- a személyi jövedelemadó-alapot képező jövedelem egy lakosra, 2002/1992;
- a működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma, 2002;
- a működő gazdasági szervezetek száma, 2002/1996;
- a munkanélküliek aránya, 2002;
- a vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma, 1990-2002;
- a távbeszélő-főállomások ezer lakosra jutó száma, 2002;
- a személygépkocsik száma ezer lakosra, 2002.

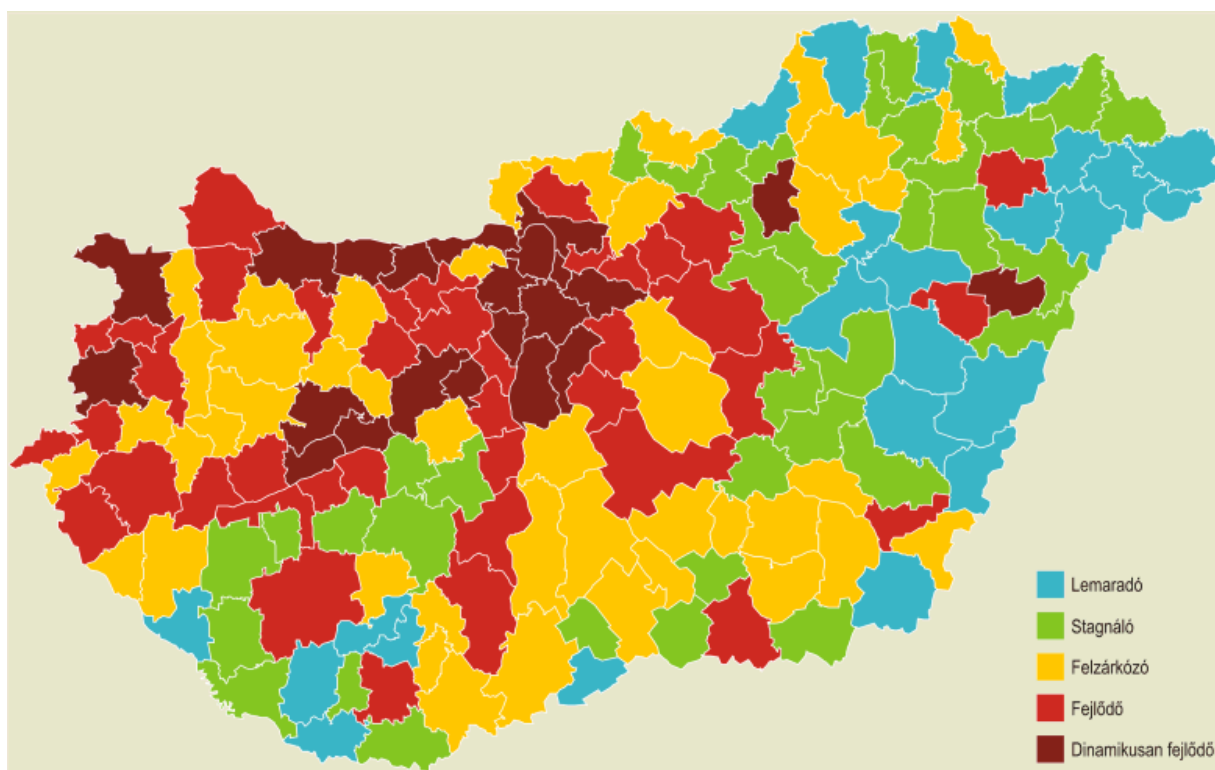
A fenti statisztikai adatokból öt összevont *fejlettségi térségtípust* alakítottak ki:

- a *dinamikusan fejlődő* térségekben a mutatók zöme több mint 10%-kal meghaladja az átlagértéket,
- a *fejlődő* térségek mutatói zömmel a vidéki átlag felett vannak, de az eltérés mértéke nem haladja meg a 10%-ot,
- a *felzárkózó* térségekben a gazdasági-társadalmi mutatók értéke többségében közelíti a vidéki átlagot, s a növekedés jeleit is mutatják,
- a *stagnáló* térségek azok, ahol a vidéki átlagtól való elmaradás a jelzőszámok zöménél eléri, illetve közelíti a 10%-ot,
- a *lemaradó* térségek esetében a jelzőszámok zöménél a vidéki átlagtól való elmaradás minimum 15%.

A vizsgálat megállapításai szerint a *dinamikusan fejlődő és fejlődő* – relatíve kedvező helyzetű – térségekben él az ország népességének 59%-a (arányuk 35% és 24%). A *felzárkózó* térségekben az ország népességének alig több mint 21%-a él, úgy tűnik, nekik még van némi esélyük a kitörésre. A vizsgált gazdasági-társadalmi mutatók tükrében kilátástalannak tűnik viszont a *stagnáló* és a *lemaradó* térségeken élő 12, illetve 8%-nyi népesség helyzete, jövője (3.42. ábra).

A különböző fejlettségű kistérségek szembeötlően megoszlanak Nyugat- és Kelet-

Magyarország között: míg a huszonkét dinamikus fejlődésűnek ítélt kistérség közül csupán egy-egy található Észak-Magyarországon és az Alföldön, és a negyven fejlődő közül is csupán tíz fekszik a Dunán innen, addig a huszonnégy leszakadó kistérségből tizenkilenc található az ország keleti felén.



Forrás: Faluvégi A. (2004), www.ksh.hu

3.42. ábra: A magyarországi kistérségek helyzete

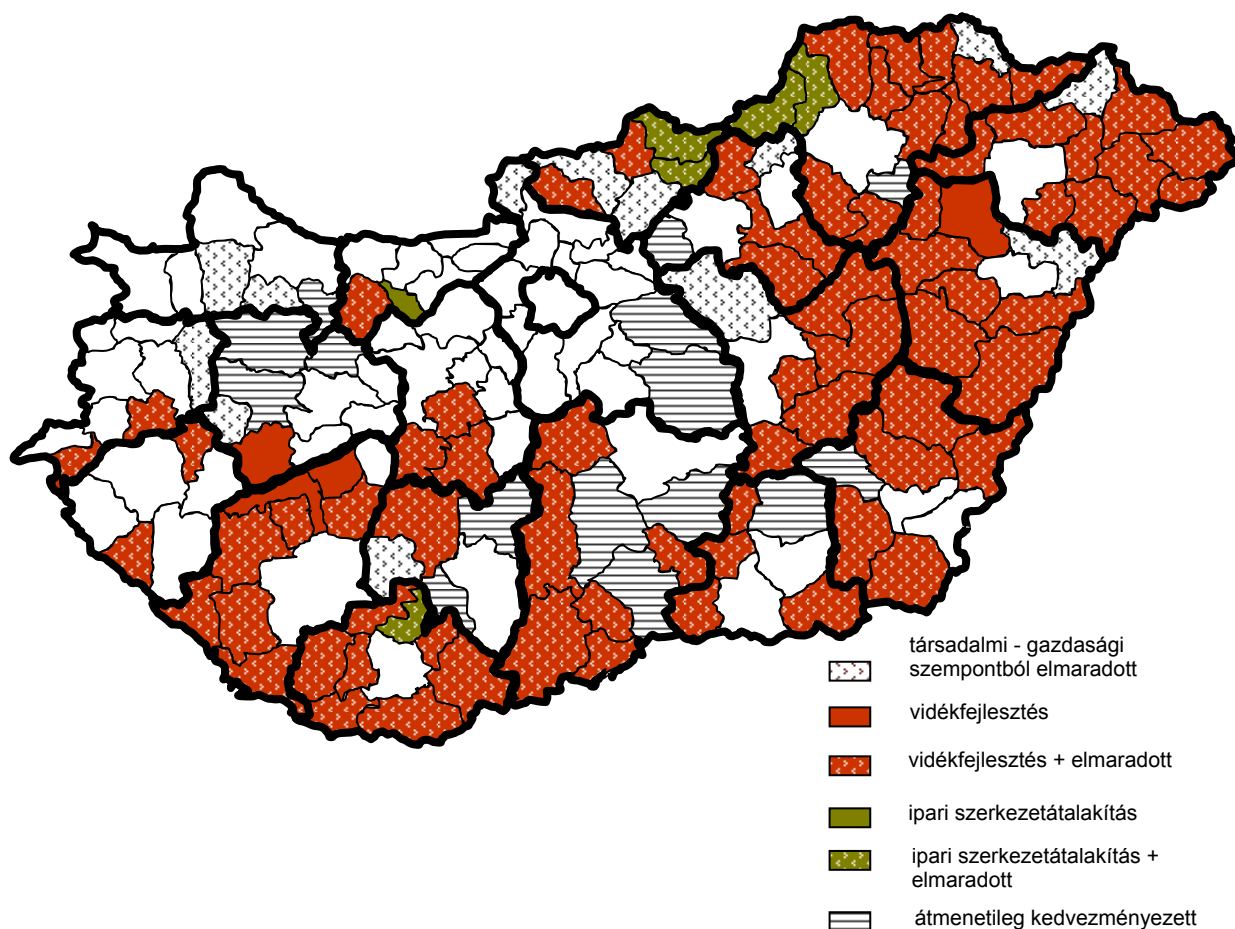
A mutatórendszerek alapján képzett kategóriák segítik a kormányzati szerveket a támogatási rendszer kialakításában is.

Ahhoz, hogy képet kapjunk a hazai kistérségek fejlettségéről, egymáshoz való viszonyáról, segítségül hívjuk a területfejlesztés *kedvezményezett térségeinek* jegyzékét tartalmazó 64/2004. (IV. 15.) Korm. rendeletet.

A rendelet három kedvezményezetti kategóriát határoz meg (3.43. ábra):

- a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségek*
a (rendeletben közölt) mutatórendszer alapján kialakított komplex mutató az országos átlaggal azonos vagy attól elmaradt;
- az ipari szerkezetátalakítás térségei*, amelyekben
az iparban foglalkoztatottak aránya 1990-ben meghaladta az országos átlag másfélszeresét,
az iparban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1990-1999 között, valamint
a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta;
- vidékfejlesztési térségek*, amelyekben
a terület népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél magasabb
népsűrűségű településen,
az 1990. évi népszámláláskor az országos vidéki átlagot meghaladó volt a
mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya,

az országos átlag alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap,
a munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.



Forrás: 64/2004. (IV. 15.) Korm. rendelet alapján saját szerkesztés

3.43. ábra: A fejlesztés szempontjából kedvezményezett kistérségek

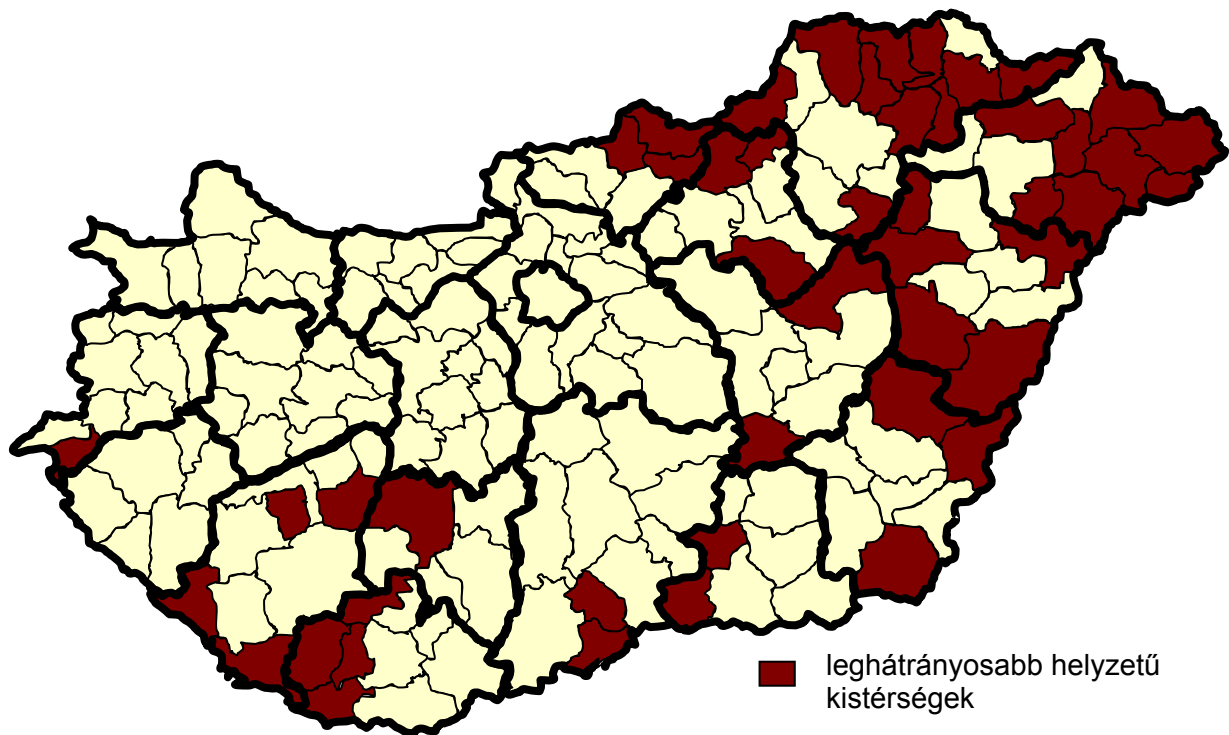
A területfejlesztés szempontjából kedvezményezett térségek közül azok a kistérségek, amelyeknek komplex mutatója nem éri el Budapest komplex mutatójának 60%-át, területfejlesztési szempontból a *leghátrányosabb helyzetű kistérségeknek* minősülnek (3.44. ábra). Ezeknek a térségeknek a fekvését összevetve a 3.42. ábra „lemaradó” kategóriájával, könnyen felfedezhető az átfedés a kistérségek között: a negyvenhét leghátrányosabb helyzetű kistérség többsége a lemaradók közé tartozik, további tizenöt a stagnáló, kettő felzárkózó és egy a fejlődő kistérségek között szerepel.

Mint már a bevezető fejezetben szót ejtettünk róla, *a vidékiség nem azonos az elmaradottsággal*.

Az elmaradott térség ismérvei (Bálint J. et al. 2000):

- az utak, a közlekedés, a távközlés és az Internet fejletlensége,
- a víz, csatorna, gáz, elektromos hálózat és közművei fejletlensége,
- az ipar hiánya, megszűnése vagy hanyatlása,
- a mezőgazdaság hanyatlása, műveletlen földek,
- a legjobban képzett fiatalok elköltözése,
- az aktív foglalkoztatottak alacsony aránya,
- a munkanélküliség fokozódása, kevés munkahely,

- a lakosság létbizonytalanságának növekedése,
- növekvő elszigeteltség és a szociális szolgáltatások hiánya,
- környezeti és természeti károk, a táj leromlása,
- az épületek és építmények rossz állapota, pusztulása,
- a lakosság rossz egészségi állapota
- a kulturális örökség elvesztése,
- a társadalmi mobilitás hiánya,
- a közösségek, a hagyományos együttműködési formák felbomlása.



Forrás: 64/2004. (IV. 15.) Korm. Rendelet alapján saját szerkesztés

3.44. ábra: A területfejlesztés szempontjából leghátrányosabb helyzetű kistérségek

A térség és a vidék szavakat akár szinonimaként is használhatnánk, de a hagyományok szerint a területfejlesztés a nagyobb léptékű infrastrukturális programokra illik, mint pl. autópályák nyomvonala, folyószabályozás stb., a vidékiség pedig csak a falusias kistérségi (agrár)programok jellemzője (3.4. táblázat). (Persze a területfejlesztés és a vidékfejlesztés használhat – és használ is – azonos alapokon álló vizsgálati módszereket). Számunkra jó kompromisszumnak tűnik a falusi és kisvárosi komplex programokra alkalmazható térségfejlesztés kifejezés. EU-angolul is van átfedés a *regional*, *spatial*, *countryside* és a *rural* kifejezések között. Elfogadhatatlan viszont számunkra az a törekvés, amely a vidékiséget a támogatandóságból vezeti le, és az elmaradottság statisztikai ismérveivel jellemzi. A hazai vidék nagy része sajnos a fenti elvtől függetlenül egyben elmaradott térség is, a példamutatóan sikeresek ma még kisebbségben vannak.

3.4. táblázat: A területfejlesztés és a vidékfejlesztés összehasonlítása

Jellemzők	Területfejlesztés	Vidékfejlesztés
Lépték	Jellemzően nagyléptékű (ország, régió, megye)	Jellemzően kisléptékű (kistérség, táj)
Jelleg	Fentről lefele irányuló	Alulról felfelé irányuló
Tartalom	Nagytérségi közlekedési és egyéb infrastruktúra-hálózatok, nagy volumenű beruházások stb.	Helyi erőforrások aktivizálásával a helyi adottságok hasznosítása (struktúraváltás, minőségi termékek, infrastruktúra, kulturális örökség, népességmegtartás feltételei)
Társadalmi hatás	Elsősorban közvetett módon érvényesül, csak közép-, illetve hosszú távon	Elsősorban közvetlen módon hat az emberekre és már rövidtávon belül is
Állami szerepvállalás	Döntő, meghatározó	Orientáló, kezdeményező, támogató
Finanszírozás	Társfinanszírozás, de döntően állami centralizált közpénzekből	Társfinanszírozás, de döntően helyi saját, illetve decentralizált állami forrásokból
Megvalósítás eszköze	Program	Program
Megvalósítás alapfeltételei	Központi döntés	Partnerség

Forrás: Jávor (1999)

A vidéki térség létrejöttét és elhatárolhatóságát a *kohézió*, valamilyen *összetartó erő* határozza meg, amelyek közül a leggyakoribbak (Bálint J. et al. 2000):

- *földrajzi viszonyok*, elzárt területek, azonos természeti formák,
- *etnikai*, származási, nemzeti, nyelvi azonosság vagy hasonlóság,
- *foglalkozási*, termelőkörzeti *azonosság* vagy hasonlóság,
- *vallási*, világnézeti, etikai azonosság vagy hasonlóság,
- *életszínvonal*, szegénység vagy az azon alapuló politika.
- *fejlődéstörténet*, pionírok, kondenzációs mag, felvirágzás, hanyatlás,
- *véletlenek*, kaotikus állapotok, agglomerációs előnyök, pozitív visszacsatolás,
- *közös sors* (Szondi Lipót nyomán, sorsanalízis), közös döntések és választások.

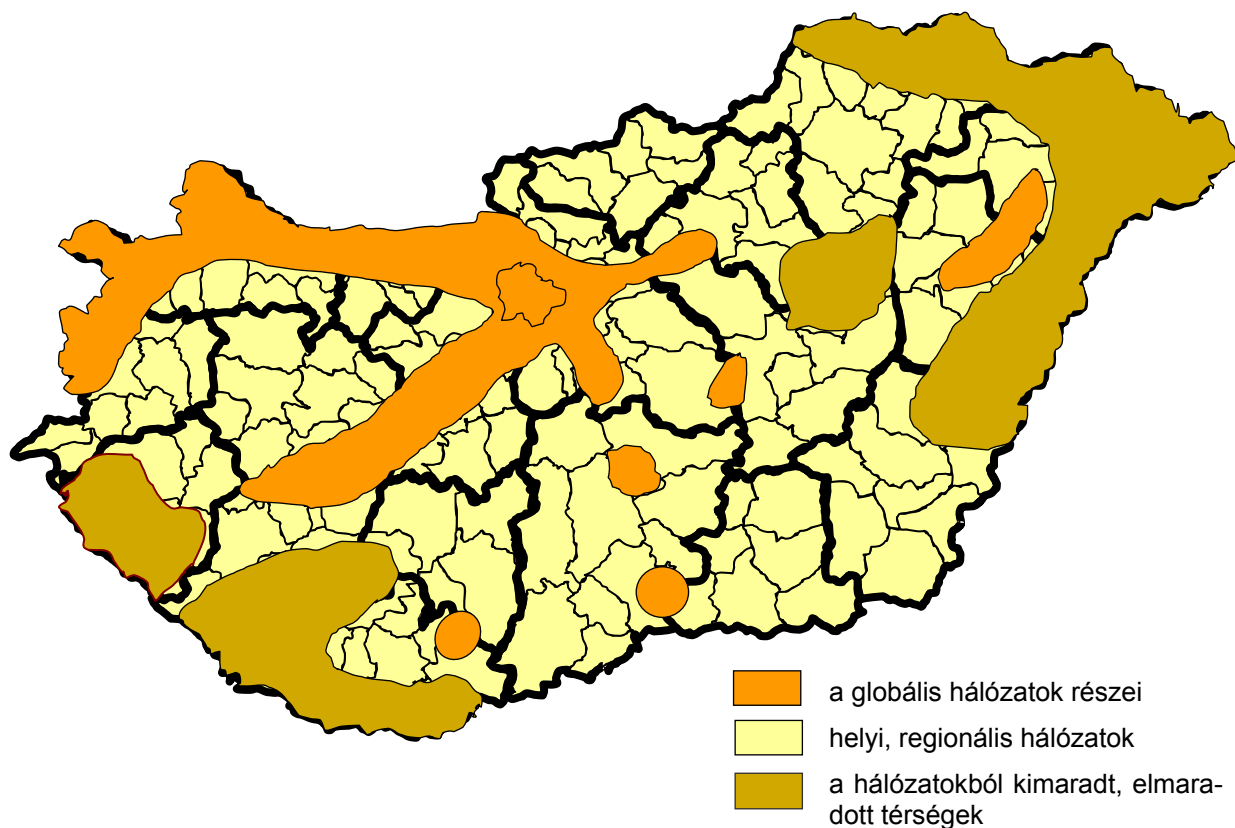
Ezeknek az összetartó erőnek egy része csak a kisebbségben érvényesül: az etnikai, származási, vallási stb. azonosság a kisebbségi létben kovácsolja egységgé a közösséget, a vidéket (pl.: mást jelent magyarnak lenni Magyarországon és a határon túli magyarlakta területeken.). Sokszor éppen az egymásrautaltság, a közös érdekérvényesítés (vagy éppen a közös ellenség-kép) tart össze közösségeket – és ezek megszűnte egyúttal megbontja az együvé-tartozás érzését is, sok esetben egymás ellen fordulnak az addig együttműködők.

Az utolsó sorokat (a véletlenek szerepe, agglomerációs előnyök, közös sors) részletesebben kifejtve: számos hazai és Kárpát-medencei kistérség és mezőgazdasági termelési körzet történetének, valamint nyugat-európai esettanulmányoknak az elemzése során győződünk meg arról, hogy a térségeknek ugyanúgy, mint az embereknek és családoknak vannak sorsválasztó döntéseik. Szondi Lipót nyomán továbbgondolva ezek a döntések is nagy valószínűséggel öröklődnek, a vidék is hajlamos az "élete" során ugyanazokat a jó és rossz döntéseket meghozni, saját fejlődését serkenteni vagy blokkolni, a változásokat katalizálni vagy megakadályozni. A Szondi-féle sorselemzéshez hasonló térség-

kutatás lehetővé teszi, hogy a múlt elemzésével felkészüljünk a kritikus helyzetekre, a jobb döntésekre, a sikeresebb sorsválasztásra.

Sors alatt nem a görög tragédiák megmásíthatatlan végzetét értjük; nem hisszük, hogy sorsunk a csillagokban van megírva; sokkal inkább a génjeinkben, illetve a térségek esetében *az ott élők örökölt és tanult viselkedési mintáiban, munkakultúrájában és életmódjában*. A helyi problémakezelés megtanulása viszont a múltban a legritkább esetben jelentett tényleges iskolai tanítást, hanem a “tacit knowledge”, a hallgatólagos vagy csendben ellesett és mintákkal továbbadott tudás kategóriájába tartozott. Ezen feltétlenül változtatni kell, mert a jó döntésekhez jó elemzés és döntéselőkészítés kell, ami csak tudatosságon alapulhat. Fel kell tárnunk a korábbi döntési helyzeteket, motivációkat és az esetlegesen elkövetett elemzési vagy döntési hibákat is. Nem az áltudományosságnak a reprezentatív kérdőívezéssel való számszerűsítése a lényeg; az intuíció, a kreativitás és az innováció sokkal inkább a fejlesztendő tényezők közé tartoznak. A racionalitásnál is fontosabb a csoportképző, együttműködést serkentő célkitűzés. Ilyen egyértelmű cél a tanulószervezet kialakítása, amely az elkövetett hibákból és az elért sikerekből egyaránt képes tanulságokat levonni, és az újra és újra bekövetkező sorsfordulóknál egyre jobb döntéseket hozni. Sőt egy lépéssel továbbgondolva, a múlt döntéseinek sincs abszolút mércéje, nincsenek ideális döntések, csak sorsválasztó helyzetek, ahol a lehető legjobbat vagy a legkevésbé rosszat kell választanunk, és utána kemény és következetes munkával mindent megtenni azért, hogy döntésünk utólag jónak és sorsunk sikeresnek bizonyuljon.

A hálózatokhoz – legyen szó akár közlekedési, szállítás, akár infrastrukturális vagy társadalmi-szociális hálózatokról – való csatlakozás vagy az azokból való kimaradás jelentős mértékben befolyásolja a vidék fejlődési esélyeit (3.45. ábra).



Forrás: Enyedi Gy. (2004)

3.45. ábra: A hálózatokból való kimaradás jelentős mértékben befolyásolja a vidék fejlődési esélyeit

Sorsválasztó döntési példák, amelyekből ma is tanulhatunk.

1. Évezredekkel későbből visszatekintve az egyiptomi piramisok építése irracionális és embertelen tevékenység volt; ma ebből a turisztikai attrakcióból él a fél ország.
2. Száz évvel ezelőtt Gazdagfalva jómódú parasztjai elutasították, a falujuk közelében vezetendő vasutat, mert zavarná a nyugalmukat és az állataik békés kérődését. A vonat hiányát azóta sem heverte ki a település; a szomszédos Szegényháza a vasútállomással, azóta behozta a lemaradását. Az egyik nagyvárosi lakótelep száz évvel később ugyanígy döntött; "haragoszöld" aktivistáik bíróságilag akadályozták meg az autópályához való bekötésüket.
3. A híres szőlővidék minden erejét latbavetve akadályozza a csúnya nevű hulladék-gazdálkodási iparág betelepülését, holott a térségbeli munkanélküliség sokkal rosszabb reklám számukra, mint a (biztonságosan elvégzett és sokszorosan ellenőrzött) környezetvédelmi tevékenység.
4. Az EU országok többsége a környezeti veszélyekre hivatkozva elutasítja a biotechnológia GM újításait, holott számos genetikai módosítás éppen a vegyszerhasználat csökkentését teszi lehetővé.
5. A falusi turizmus támogatásaként kicsempéztetjük a parasztházak fürdőszobáit, néhányan kívülről is kicsempézik a házaikat, holott a szelíd turistákat a láncon tartott kutya riasztja el, nem az egyébként tiszta kerti árnyékszék.

A térségi elválasztók, a törésvonalak érdekes, de tulajdonképpen logikus módon nem teljesen szimmetrikusak a kohéziós erőkkel (Bálint J. et al. 2000):

- civilizációs és kulturális (gyakran nemzeti köntösben megjelenő) különbségek,
- vallás, borszín, viselet, nyelv, gazdagság – szegénység,
- pártoskodás, személyi ellentétek, féltékenység, előítélet,
- centrum és periféria, város vonzaskörzete és vidék,
- földrajz, hegyek, völgyek, vizek, vízválasztók,
- közigazgatási határ; ország, megye, (korábbi) járás,
- választási, egészségügyi, egyházi és iskolai körzetek,
- kitelepítések, betelepítések, történelmi sérelmek,
- eltérő sors, fejlettség, fejlődési szakasz, jövőkép,
- út, vasút, autóbuszvonal, kerékpárút, telefon, fax, internet, e-mail hiánya,
- digitális vízválasztó (digital divide), amely ma már a szélessávú internet hiánya,
- és – talán a leggyakrabban – a hiányzó híd. (Nem véletlen, hogy az EURO bankjegyek kapukat és hidakat szimbolizálnak.)

A sikertelen vagy kevésbé sikeres térségek történetéből levonható következtetés, hogy eredetileg is volt valamilyen hajlamosító tényező, amely akadályozta a fejlődést. Például eredendően is nagyon kicsi a falu, vagy zsáktelepülés jellegű, azaz csak egyetlen úton megközelíthető, holott tudjuk, hogy az élénk és természetes kapcsolatokhoz csillagszerű (mindent mindennel összekötő, redundáns) utak kellenek a falvak között. A leggyakoribb mai hátrányos hajlamosító tényező a lakosság elöregedése, ami nem csak korosodó embereket jelent, hanem azt is, hogy a fiatalok, különösen az iskolázottabbak és a gyerekeiknek jobb iskolára vágyók már elköltöztek. A sorsot rossz irányba eldöntő pillangó-effektus lehet a vasúti vagy autópálya-nyomvonal másfelé vezetése, az új ipari létesítmény vagy akár hulladéktároló elutasítása, a postahivatal megszűnése, az iskolai felső tagozat, majd az alsó teljes kiürülése, amely többnyire megpecsételi a falu sorsát, hiszen iskola nélkül a fiatal párok nem szívesen maradnak. Ez annak ellenére is így van, hogy szerte az országban ismert az iskolabusz intézménye, sok szülő a nagyvárosban is autóval viszi a gyereket iskolába. A magyar falvakban mégis inkább a szülő ingázik a saját munkahelyére. Az egyetlen kivétel talán, hogy gyakran az állattartó telepén akar lakni gazda, és így ő maga nem tud a nagyobb, iskolázott településre költözni. *A sikertelen település* legnagyobb hátránya, hogy idővel

immunizálódik az innovációval szemben, a „jöttment eszmék” sorozatos elutasításával megtanul könnyen hárítani, az újabb kísérletek egyszerűen lepattannak róla. A sorozatos kudarcok egymást is erősítik, a kritikus tömeg (lakosság, iskolás gyerek, gazdaság stb.) elvesztésével, a rossz irányú pozitív visszacsatolással folyamatosan leépül a település. A nagy kérdés az, hogy lehet-e fordítani ezen a folyamaton. Az az optimista véleményünk, hogy talán igen, és mindenképpen érdemes megpróbálni (a tigrislovaglást), hogy legalább elmondhassuk, hogy mi megkíséreltük, még ha bele is buktunk.

A *sikeres térségek* fejlődéstörténetéből látható, hogy a kedvező ökológiai adottságok mellett mindig volt egy *kondenzációs mag*, valamilyen helyi kezdeményezés, amely többnyire szerencsés *véletlenek* (pillangó-effektus) hatására, gyakran “gyüttmentek” (nem helyben született, betelepült, beházasodott stb.) vezetésével kezdett fejlődni, majd az agglomerációs előnyök kibontakozásával, szinergikus hatásokkal és pozitív visszacsatolással érett igazi sikertörténétté. Ezek a régen bevált folyamatok ma talán mesterségesen lemásolhatók, tudatosan felépíthetők; ezt nevezzük komplex térségfejlesztésnek. Elvi alapjait ma az EU Corki Deklarációja képezi, a mai európai sikertörténeteket pedig LEADER (Liaison Entre Action de Développement de l’Economie Rurale) programnak hívják, amelyből már ezer működik az Európai Unióban.

A szerény optimizmusra az adja az okot, hogy ma már tudjuk, hogy a sikertényezőket nem csupán a hagyományos négyes – a természeti adottságok, a technika, a tőke és a munk – alkothák, ahogy évszázadokon át hittük. A mai tudásunk szerint a hagyományos négy tényező is fontos, lehet alapja a fejlődésnek, a versenyképességnek és a sikernek, de más is kell. Sokkal inkább a kreativitás, az innovációs és integrációs készség, az információ kezelés és az irányítási rendszer fejlettsége, az időgazdálkodási és időzítési képesség (Hoványi, 1995), valamint mindenek fölött és a tapasztalatok szerint minden más által helyettesíthetetlenül az *együttműködési készség*, amely egész Kelet-Európában hiánycikk, de ránk különösen jellemző a viccbéli “Dögöljön meg a szomszéd lova is!”. Az e téren mutatkozó hiányosságaink gyakran jelentős versenyhátránnyá összegződhetnek, de fordítva is igaz, azaz helyettesíthetik az alapvető kedvező adottságokat. Meg kell találnunk azokat az információs és innovációs (és talán hatalmi) folyosókat, amelyek mentén mégis áttörhető az “immunrendszer”, és az elmaradott helyzetből új fejlődési pályára állítható a település. A folyosó példáját az ökológiai folyosókból vettük át, amelyek az értékesebb természeti területeket kötik össze a megművelt vagy beépített kultúrtájban, és alkalmasak az állat- és növényfajok vándorlására, fenntartására és általában a fellazításra, ami egyszer már sikeres politikának bizonyult. A frontális támadást a visszamaradott falvak nem viselnék el, túl nagy lenne az ellenállás; a folyosók talán áttörhetik a falakat, a begyepesedett koponyákat. A 21. század legfontosabb információs folyosója a szélessávú Internet, amely nem lebecsülve a korábbi évszázadok világhódító találmányait, a könyvnyomtatást, a vasutat és a távközlést (telefont, rádiót, tévét), talán még azoknál is átütőbb erejű fejlődéshez vezethet. Ma már drót sem kell hozzá, a wireless forró pontok (hot-spot) lehetnek a változás magvai a falvakban. Még az ökofolyosók példájánál maradva, van ahol a természet már keskeny csíkban sem folyamatos, az ilyen foltokat lépegető köveknek (stepping stones) hívja a szakirodalom. A szomorú helyzetű falvakban is előfordulhat, hogy már folyosók sincsenek, csak egymástól elszigetelődött, de talán még változtatni tudó emberek, családok, civil szervezetek.

3.5.3 A vidékfejlesztéshez kapcsolódó tévhitek

A vidékfejlesztésről szólva meg kell említeni néhány hiedelmet, amelynek csapdájába tapasztalatunk szerint sokan beleesnek hazánkban és a határainkon túl egyaránt (3.46. ábra).

Az első ilyen hiedelem, hogy a vidékfejlesztési forrásokat elsősorban a kulturális identitás, a *hagyományok megőrzésére* kell fordítani. Nem ellentmondás, hogy ezek az

értékek valóban méltóak továbbörökítésre, de a munkahelyteremtésnek, a gazdaság fenntartható fejlesztésének elsőbbsége vitathatatlan (ez utóbbi teszi majd később lehetővé az előbbi).



3.46. ábra: **Vidékfejlesztési tévhitek** (Fotó: Juhász M.)

A másik sokat hangoztatott – és sokak által az egyik kitörési lehetőségnek tartott – tévhit, hogy a különleges, de kis volumenű termékek a „*hungarikumok*” sokaságára "szinte korlátlan a piac". Apró termékek sokaságát termelni valóban vonzó koncepció, a siker valószínűsége ugyanis lényegesen nagyobb, mint tízből az egy, és az esetleges kudarc szinte mindig csak néhány termékre szorítkozik, így nemzetgazdasági szinten elviselhető, az érintettek vesztesége pedig kompenzálható. A korlátlan piac persze badarság, hiszen csak apró résekről van szó, amelyek az esetleg sikeres offenzíva után hamar telítődnek. Ezekbe a résekbe is betörni azonban csak kiváló minőségű, versenyképesen előállított, szépen csomagolt, ügyesen piacra vitt termékekkel lehet.

A harmadik illúziónk a *falusi turizmusban rejlik*: szinte mindegyik SWOT-analízis lehetőségei között szerepel, ha semmi kilátás, ötlet nincs a fejlesztésre, legfeljebb ezt elő lehet húzni. Számos településen a falusi turizmustól várják a válságba került mezőgazdaság fellendítését. Kétségkívül pozitív hatással van a mezőgazdaságra, de önmagában nem lehet a válság megoldásának a kulcsa. A térségfejlesztésnek a falusi turizmuson túl ki kell hatnia a vidéki élet egészére. A jól működő falusi turizmus programokat, kínálatot, divatos kifejezéssel turisztikai terméket teremt, felméri a leendő látogatók igényét, alkalmazkodik is ahhoz (sőt még jobb, ha keresletet gerjeszt), és tevékenységét összehangolja, együttműködik a környék többi vendégfogadójával. Még így is többnyire csupán idényjövedelmet nyújt az ezzel foglalkozóknak. Ugyancsak a turizmushoz kapcsolódó tévhit, hogy a házhoz érkező vendégek általában luxus-körülményeket várnak el a vendéglátóktól, de legalábbis az autópályához ragaszkodnak, pedig csak járható utakra számítanak, vagy a hálósobába egy olvasólámpára az esti olvasáshoz.

3.6 VIDÉKPOLITIKA – STRUKTURÁLIS POLITIKA

Juhász Mária

3.6.1 Az Európai Unió vidékpolitikájának változása napjainkig

3.6.1.1 A mezőgazdasági termelés támogatásától a vidékfejlesztésig

Az 1950-es évek Európája még nemigen heverte ki a II. világháborút. Az emberek éheztek, nemzetgazdaságok romokban heverték, a termelési eszközök döntő többsége a háborúban megsemmisült. Az európai államok legfőbb gondja az újjáépítés, az ipar és a mezőgazdaság újraindítása – ezen belül a lakosság biztonságos élelmiszerellátásának megszervezése – volt. Részből ez is volt az oka, hogy a megalakuló Európai Gazdasági Közösség egyik fő célkitűzése a közös mezőgazdasági politika megteremtése volt. A Római szerződés 39. cikkelye szerint „A közös mezőgazdasági politika célja, hogy

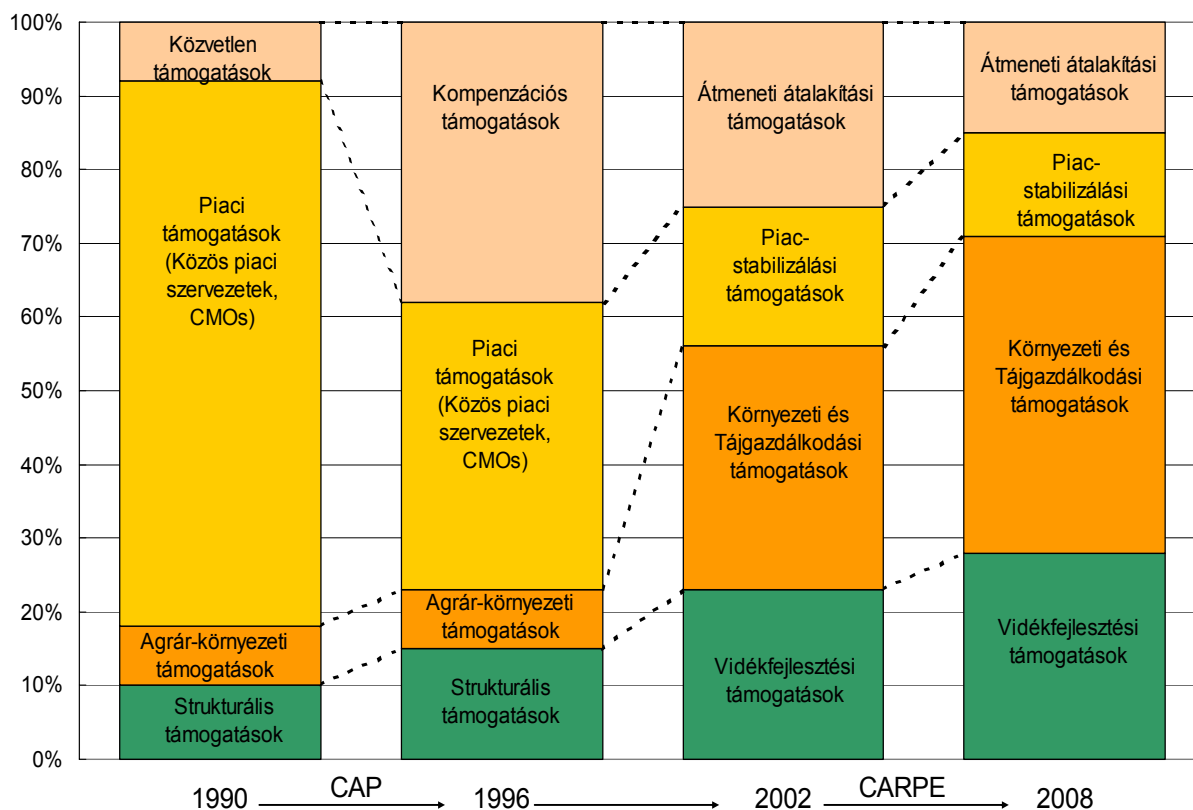
- a) a műszaki haladás fokozásával, a mezőgazdasági termelés ésszerűsítésével, különösen a munkaerő lehető legjobb felhasználásával a mezőgazdaság termelékenységét növelje,
- b) a mezőgazdasági népességnek megfelelő életszínvonalat biztosítson, elsősorban a mezőgazdaságban élők egy főre jutó jövedelmének növelésével,
- c) stabilizálja a piacot,
- d) biztosítsa az ellátást,
- e) gondoskodjék a fogyasztóknak megfelelő ár ellenében történő ellátásáról.”

http://www.okm.gov.hu/doc/upload/200509/romai_szerzodes.doc

Ez a korai *Közös Agrárpolitika (KAP)* az élelmiszertermelés mennyiségi növelését ösztönözte a támogatásokon és az árgaranciákon keresztül. A támogatásoknak ez a formája annyira sikeres volt, hogy alig harminc év múlva a Közösség (a folyamatos bővítés ellenére) nem csupán önellátóvá vált a mezőgazdasági termékekből, hanem jelentős és szinte állandósuló feleslegei voltak a legfőbb termékekből (gabonafélék, tej, vaj, marhahús, alma stb).

A felesleg egy részét exportálták, ami újabb gondot jelentett: a jelentős termelési támogatás révén „elkényelmesedett” – és emiatt alacsony hatékonysággal – termelők világpiaci versenyképessége alacsony volt, ezért termékeiket csak újabb támogatással lehetett tovább értékesíteni. A támogatással megtermelt és újabb támogatással értékesített mezőgazdasági termékek jelentősen torzították a világpiacot (annál is inkább, mert ugyanakkor a Közösség jelentős vámokkal védte saját piacát). A termelés további növekedésével a világpiac sem tudta felvenni a termékfelesleget, a maradék tárolásáról, vagy

végző esetben megsemmisítéséről (újabb támogatások igénybevételével) az EU-n belül kellett gondoskodni. A sikeres KAP a *támogatott termelés-támogatott értékesítés-támogatott megsemmisítés* „mókuskerekéhez” vezetett. Más oldalról nézve a termelés növekedését: az intenzív mezőgazdálkodáshoz felhasznált kemikáliák jelentősen hozzájárultak a környezet általános romlásához. A társadalom aggodalma a mezőgazdaság környezeti fenntarthatósága iránt és a termelés egyre növekvő túlzott támogatásigénye miatti elégedetlensége vezetett a Közös Agrárpolitika reformjaihoz. A 90-es évek elejétől bevezetett termelési korlátozások, a termelési támogatások visszafogása, átalakítása segítették a feleslegek csökkenését, de ez együtt járt volna a termelők jövedelem-csökkenésével, amit Községi forrásokból kompenzáltak. A gazdálkodóknak nyújtott támogatás egyre inkább függetlenedik attól, hogy mit és mennyit termelnek, a közvetlen *jövedelem-kiegészítő támogatások* sokkal inkább egyéb értékeket helyeznek előtérbe: a természet- és környezetvédelmet, a tájmegőrzést, tájgazdálkodást és a vidék népességmegtartó erejét (3.47. ábra). Ez a hangsúlyeltolódás felerősítette a vidékfejlesztési politikát, ami összeeszengett azzal az uniós szándékkal, amely a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának csökkentését, a régiók közötti különbségek, kiegyenlítését célozta. A *vidékfejlesztési politika* előtérbe kerülését mutatja az tény, hogy 1999-ben az AGENDA 2000 megfogalmazásakor már a KAP második pillérévé vált.



Forrás: Buckwell Report, 1998

Közös Agrárpolitika (Common Agricultural Policy), Európai Közös Agrár és Vidékfejlesztési Politika (Common Agricultural and Rural Policy for Europe)

3.47. ábra: Hangsúlyeltolódás a mezőgazdasági termelés támogatásától a vidékfejlesztés irányába

A Közös Agrárpolitika reformjával a Közösség egyre inkább elismeri a mezőgazdaság több-funkciós voltát, (multifunkcionalitását), azon belül is a nem közvetlenül a termeléshez

kötődő funkcióit (természeti, környezeti, társadalmi, foglalkoztatási, szociális, egészségügyi, kulturális stb.). Ebben az összefüggésben a mezőgazdasági politika területileg meghatározott integrált politikává válik, amely az egyéb szakpolitikákkal szorosan együttműködve járul hozzá a vidéki térségek fejlődéséhez. Ennek értelmében a gazdálkodók és a vidéken élő lakosság a következő tevékenységekhez kaphatnak támogatást:

- az új mezőgazdasági technológiák és a (hagyományos) vidéki mesterségek területén (tovább)képzés és oktatás,
- az idősebb gazdálkodók korai nyugdíjba vonulása,
- a fiatal gazdálkodók gazdaságának kialakítása, elindítása,
- szaktanácsadás igénybevétele,
- a gazdaságba, illetve erdőgazdálkodásba történő beruházás,
- a gazdaság épületeinek és gépeinek modernizációja,
- a nagy követelményeket támasztó uniós előírásoknak (környezetvédelmi, közegészségügyi, állatvédelmi előírások) való megfelelés,
- a helyi, termelői élelmiszer-feldolgozó létesítmények létrehozása a hozzáadott érték növelésére,
- a termények értékesítése,
- a termékminőség javítása és a minőségi termékek marketingje,
- termelési társulások/társaságok létrehozása az új tagállamokban,
- a gazdálkodás támogatása hegyvidékeken és egyéb hátrányos helyzetű területeken,
- a kárt szenvedett mezőgazdasági és erdészeti termelési potenciál helyreállítása
- további előrelépések az állatjóllét területén,
- falvak és vidéki létesítmények felújítása,
- a turizmus ösztönzése,
- az alapvető szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása a vidéki lakosság számára,
- környezettudatos mezőgazdasági intézkedések megvalósítása,
- a Natura 2000⁷-ben szereplő területek gazdálkodóinak kompenzációja,
- erdősítés, fásítás,
- az erdőgazdálkodás javítását célzó lépések (de Lacroix, E. L., 2005).

Az új megközelítés másik oldala a fejlesztések helyi közösségi oldalának megerősítése, amely a *LEADER+* támogatásokban ölt testet. Ez a program azt igyekszik megvalósítani – és pénzügyi forrásait megteremteni – hogy a vidéki közösségek maguk határozzák meg, válasszák ki és részben finanszírozzák azokat a projekteket, amelyek illeszkednek a környezetükbe, és hosszú távon is hasznosak lehetnek. Igen nagy hangsúlyt fektetnek a *horizontális integrációra*: a helyi közösségek kialakítására, összefogására és összehangolt cselekvésére, a kormányzati és a nem kormányzati (NGO = Non Governmental Organizations) szervezetek, intézmények és az üzleti szféra között. A projektek finanszírozásában a *vertikális integráció* jelenik meg: az EU, az adott nemzet kormánya, valamint helyi magántestületek anyagi hozzájárulásával valósulnak meg. A LEADER+ az újszerű vidékfejlesztési megoldások kifejlesztését támogatja, amelyek fenntarthatóak és túlmutatnak a megvalósulás környezetén: példaértékűek és adaptálhatóak EU-szerte.

A vidékfejlesztés szempontjából kiemelkedő jelentőségű, és máig meghatározó az 1996-ban megfogalmazott *Cork-i Nyilatkozat* (*The Cork Declaration: A living countryside*), amely szerint az Európai Unió eddigi agrár- és vidékfejlesztési politikája önmagában is felülvizsgálatra szorul, de az újonnan csatlakozó országok miatt mindenképpen korszerűsíteni

⁷ Natura 2000 – a madár-direktíva és a vadélőhely-direktíva értelmében a tagállamok által kijelölt helyek Európa-szintű láncolata (bővebben a 6.1. fejezetben).

kell azt az alábbi szempontok figyelembevételével:

- *Rural preference – a vidékfejlesztés prioritása* – elsőbbséget kell kapnia a vidékfejlesztési politikának, és le kell váltania vagy magába kell foglalnia az agrárpolitikát.
- *Integrated approach – integrált megközelítés* – problémákat és a fejlesztési lehetőségeket nem a hagyományos gazdasági és társadalmi szektorok szerint kell vizsgálni, hanem komplexitásukban.
- *Diversification – a térségek gazdasági-társadalmi sokszínűségének megőrzése* mellett a fejlesztési módszerek és a fejlesztési területek változatosságára kell törekedni.
- *Sustainability – fenntarthatóság* – a kiváltott térségi fejlődésnek ökológiai, ökonómiai és társadalmi szempontból egyaránt fenntarthatónak kell lennie. A helyi akcióknál figyelembe kell venni a globális hatásokat.
- *Subsidiarity – szubszidiaritás*, a sikeres fejlesztés érdekében elengedhetetlen a lakossági részvétel, az alulról-felfelé való megközelítés és a szolidaritás.
- *Simplification – egyszerűsítés*. A vidékfejlesztési politika sikerességéhez szükségessé válik a bürokrácia csökkentése, a rugalmasság egyidejű fokozása mellett.
- *Programming – koherens és átlátható térségfejlesztési programokat* kell megfogalmazni, amelyeket térségenként egy egységes, átfogó programba kell foglalni.
- *Finance – ki kell kihasználni a több-csatornás finanszírozás szinergikus hatásait* (be kell vonni a fejlesztésbe a helyi forrásokat is), és a vidéki hitelezési technikák megfelelő kidolgozásával ki kell küszöbölni a kisvállalkozások hátrányait.
- *Management – növelni kell a helyi igazgatás és az önálló kezdeményezések hatékonyságát* technikai segítségnyújtással, oktatással és képzéssel, jobb kommunikációval, a kutatási eredmények és tapasztalatok átadásával valamint a nemzetközi hálózatokba való bekapcsolódással.
- *Evaluation and Research – a programok, folyamatok átláthatósága, a közpénzek felhasználásának ellenőrizhetősége érdekében erősíteni kell az utólagos értékelést, a monitoringot és a hasznossági elemzést.* (<http://ec.europa.eu>)

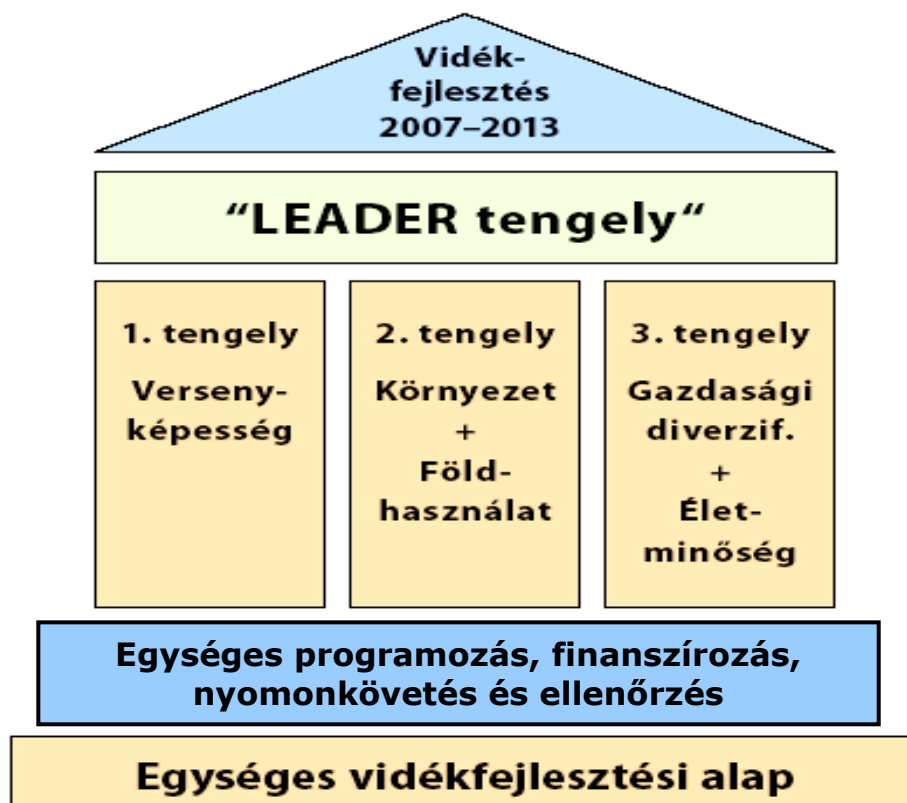
3.6.1.2 Vidékfejlesztési politika 2007-2013

Az Európai Unió új vidékfejlesztési politikáját az 1698/2005/EK tanácsi rendelet határozza meg, illetve hirdeti ki, és a „folytonosság és a változás” jellemzi (3.48. ábra).

Ez a vidékfejlesztési politika továbbra is intézkedések sorozatát ajánlja, amelyek közül a tagállamok választják ki, hogy melyiket építik be az integrált vidékfejlesztési programjukba és kérnek pénzügyi támogatást a Közösségtől. A politika változatlanul a vidéki területek fenntartható fejlődését tartja szem előtt és ennek érdekében – közösen megállapított – három fő szakpolitikai célra összpontosít:

- a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása;
- a termőföld-hasznosítás támogatása és a környezet minőségének javítása,
- valamint; az életminőség javítása és a gazdasági tevékenység diverzifikálásának ösztönzése.

A fenti három szakmapolitikai cél alkotja a vidékfejlesztési programok tematikus tengelyeit, amelyeket a LEADER tengely mint „módszertani” tengely köt össze (3.48. ábra).



Forrás: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/hu_2007.pdf

3.48. ábra: Az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának felépítése 2007-2013

A *LEADER* (=Liaison Entre Actions de Développement de l'Economie Rurale) magyarul: „Közösségi Kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében” a vidék-fejlesztés speciális eszköze, amely vidék gazdaság-fejlesztési tevékenységei között hivatott kapcsolatot teremteni oly módon, hogy projektjeit a vidéken élők összefogásából kiindulva valósítja meg. A LEADER-közösséget több – egymással szomszédos, összefüggő térséget képező – település alkothat. Az úgynevezett *Helyi Akciócsoport* (*LAG = Local Action Group*) (amelynek tagjai a résztvevő önkormányzatok, a térség vállalkozói és civil szerveződései) elkészíti a térség fejlesztési stratégiáját az ott élők bevonásával. A döntéshozó nemzeti intézmény meghatározza az Akciócsoport rendelkezésére álló keretösszeget, amely a térségi pályáztatás révén jut el a végső kedvezményezettekhez (azaz a pályázó szervezetekhez, intézményekhez, vállalkozásokhoz stb.).

A LEADER programokat hét követelmény teljesítése – EU-s nyelven hét alappillér megléte – köré építik fel (3.49. ábra): *innovatív jelleg, a területalapú megközelítés, az alúlról történő építkezés, az önálló pénzügyi felelősség, a háromoldali partnerség, az integrált megközelítés és a hálózatépítés.*

A támogatás odaítélésének egyik legfontosabb szempontja a fejlesztés innovativitása, amely megnyilvánulhat:

1. a térség egyediségét tükröző új termék/szolgáltatás létrehozásában,
2. a térségi adottságok jobb kihasználását célzó új eljárások alkalmazásában,
3. meglévő erőforrások kombinálásában, újszerű összekapcsolásában,
4. új – közösségi részvételen alapuló – szervezeti forma létrehozásában,
5. kihasználatlan belső erőforrásokra való építkezésben.

A támogatást elnyerő projektekre is érvényes az a követelményrendszer, amely a helyi vidékfejlesztési terv egészére:

- gazdasági, társadalmi és környezeti fenntarthatóság,
- térségi szemlélet, térség-specifikusság,
- partnerség, együttműködés, kapcsolatok (a fejlesztés nemcsak egy pályázó érdekét szolgálja),
- alulról jövő kezdeményezés, helyi igények alapján történő tervezés és megvalósítás,
- kísérleti jelleg (más közegbe is átvihető, példaértékű modellek),
- kiegészítő jelleg (a más forrásokból, vidékfejlesztési intézkedésekből nem támogatható fejlesztések elősegítése),
- kisléptékű projektek (a maximális projektméreteket a pályázati felhívások határozzák meg).



Forrás: www.fvm.hu

3.49. ábra: A LEADER programok hét alappillére

A 2007-2013 közötti vidékfejlesztési politika LEADER programja gyakorlatilag a negyedik ciklusa a LEADER kezdeményezéseknek, tehát jelentős előzménnyel rendelkezik, és ezek tapasztalatai mind a programok kialakításába, mind pedig az irányításba, szabályozásba beépíthetők. A tapasztalatok szerint a LEADER-rendszerű megközelítés igen hatékony a vidékfejlesztésben, mert:

- a tervezési és a fejlesztési folyamatokba bevonja a helyi lakosságot és közösséget,
- az alulról jövő (bottom up) kezdeményezésre építi a fejlesztést,
- térségi alapú, multi-szektorális, integrált stratégiát készít, erre alapozza a fejlesztést,
- a helyi gazdasági potenciál egészének hasznosítására törekszik,
- innovatív megoldásokat keres illetve támogat,
- a közös érdekeltiség felismerésével és megvalósításával megteremti és erősíti a helyi partnerséget,
- élő kapcsolatrendszert és együttműködést alakít ki – egymástól talán távol eső – vidéki térségek között a tapasztalatcsere céljából.

3.5. táblázat: Az EU vidékfejlesztési politikája 2007-2013 között

Célkitűzések meghatározása		EU Stratégia Nemzeti stratégia Vidékfejlesztési programok
1. tengely versenyképesség	intézkedések	Emberi erőforrások Szakképzési és információs tevékenységek Fiatal gazdák Korkedvezményes nyugdíj Tanácsadási szolgáltatások igénybevétele Gazdaságvezetési, helyettesítési és gazdálkodási, valamint erdőgazdálkodási tanácsadási szolgáltatások Anyagi tőke: Termelő gazdaságba/erdészetbe történő befektetések feldolgozási/értékesítési együttműködés az innováció érdekében Mezőgazdasági/erdészeti infrastruktúra Mezőgazdasági termelési potenciál helyreállítása Mezőgazdasági termelés és termékek minősége: Előírások betartásának ideiglenes támogatása Élelmiszerminőségi ösztönző rendszer Élelmiszerek minőségének előmozdítása Átmeneti intézkedések: Félig önálló gazdálkodás Termelői csoportok megszervezése
	finanszírozási arány	minimum 10%
	EU társfinanszírozás	maximum 50-75%
	területi alkalmazás	minden vidéki terület
2. tengely földhasználat	intézkedések	Mezőgazdasági földterületek fenntartható használata: Hátrányos helyzetű hegyvidéki területek Egyéb hátrányos helyzetű területek Natura 2000 mezőgazdasági területek Agrár-környezetvédelem és állattjólét (kötelező) Nem termelő beruházások támogatása Erdőterületek fenntartható használata: Agrár-erdészeti rendszerek Natura 2000 erdőterületek Erdészeti-környezetvédelmi tevékenységek Erdészeti termelési potenciál helyreállítása Nem termelő beruházások támogatása
	Kiindulás (mezőgazd.)	Kölcsönös megfeleltetés
	finanszírozási arány	minimum 25%
	EU társfinanszírozás*	maximum 55/80%
	területi alkalmazás	minden vidéki terület
3. tengely szélesebb körű vidékfejlesztés	intézkedések	Életminőség: A vidéki gazdaság és lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások (kialakítás és infrastruktúra) Falvak felújítása és fejlesztése A vidéki örökség megőrzése és korszerűsítése Gazdasági diverzifikáció: Nem mezőgazdasági tevékenységekké történő diverzifikálás Mikrovállalkozások támogatása Turisztikai tevékenységek elősegítése Képzés, készségek elsajátítása és ösztönzése Képzés és tájékoztatás Készségek elsajátítása, ösztönzés és végrehajtás
	finanszírozási arány	minimum 10%
	EU társfinanszírozás*	maximum 50/75%
	területi alkalmazás	minden vidéki terület
LEADER tengely	végrehajtás	LEADER megközelítés a kiválasztott területeken a 3 tematikus tengely által lefedett témakörökben
	finanszírozási arány	minimum 5% (az új tagállamokban 2,5%)
	EU társfinanszírozás*	maximum 55/80%
	területi alkalmazás	minden vidéki terület, kiválasztott területek
* = az első társfinanszírozási ráta a felzárkózó régiók kivételével az összes régióra vonatkozik, a második társfinanszírozási ráta a felzárkózó régiókra alkalmazandó		

Forrás: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/hu_2007.pdf

Az Európai Unió vidékfejlesztési programjának átfogó egyensúlyteremtése érdekében meghatározták az egyes tengelyekre jutó finanszírozás *minimális mértékét*: az 1. tengely 10%, a 2. tengely 25 %, a 3. tengely 10 % és a LEADER tengely 5 % (az új tagállamokban 2,5 %).

Minden tematikus tengelyben – mintegy építőelemként – számos vidékfejlesztési intézkedést határoztak meg előre **(3.5. táblázat)**. A tagállamok ezekből választhatják ki azokat, amelyek a saját vidékük fejlesztése szempontjából fontosak, relevánsak, és várhatóan a legnagyobb hozzáadott értéket eredményezik a megvalósítás során. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a vidékfejlesztés számára rendelkezésre álló EU források a politikai prioritásoknak megfelelő három tengelyre összpontosuljanak, miközben megfelelő rugalmasságot nyújt a tagállamok specialitásainak beépítésre is. Ezt az összhangteremtést szolgálja a 2007. január 1-től működő új, egységes alap, az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA): az egységes programozási, finanszírozási, jelentési és ellenőrzési szabályok jelentősen egyszerűsítik – és ezzel hatékonyabbá teszik – a politika végrehajtását.

3.6.2 A közös regionális politika fejlődése

A 3.1.2. fejezetben már hivatkoztunk a Római Szerződés preambuluma, amely megfogalmazta a hat alapító állam szándékát, hogy „erősítsék gazdaságaik egységét és biztosítsák harmonikus fejlődésüket a különböző régiók között meglévő különbségek és a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának csökkentésével”. Erre azért van szükség, mert „a meglévő akadályok elhárítása összehangolt cselekvést igényel annak érdekében, hogy garantálják az egyenletes gazdasági növekedést, a kiegyensúlyozott kereskedelmet és a tisztességes piaci versenyt”.

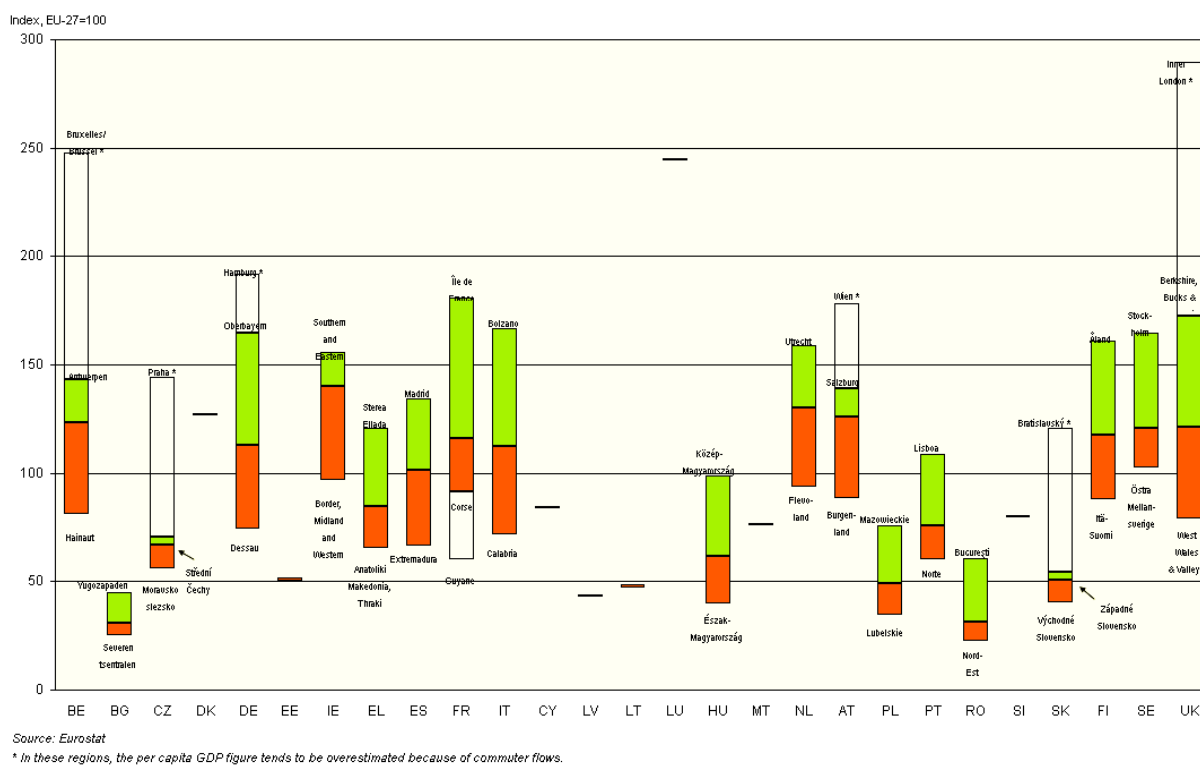
A fenti megfogalmazás ellenére 1957-ben még nem merült fel a közös cselekvés, a közös regionális politika kialakításának szükségessége, a megfogalmazás a nemzeti kereteken belül működő regionális fejlesztésekre alapozott. A Közösség bővítésének előkészítése (Írország, később a mediterrán államok) során felismerték, hogy a Közösségen belül egyre inkább mélyültek a területi – regionális különbségek, és nyilvánvalóvá vált, hogy a gazdasági integráció tovább súlyosbíthatja az eredetileg is elmaradott és periférikus régiók helyzetét (Sarudi Cs. 2003). Ez a helyzet hozta előtérbe a közös regionális politika kialakítását, amelyet a már említett nemzeti politikák formáltak.

A regionális politika, mint közösségi cél először 1964-ben fogalmazódott meg – mint a Gazdasági Bizottság egyik feladata – és ennek irányítására, szervezésére 1967-ben létrehozták a Regionális Politikai és Kohéziós Főigazgatóságot (DG XVI = Directorate General XVI).

Ahhoz, hogy a kitűzött cél, „a régiók között meglévő különbségek és a hátrányos helyzetű régiók elmaradottságának” csökkentése megvalósítható legyen, a politikai akarat mellett fejlesztési pénzeszközökre is szükség volt/van. Az 1960-ban létrehozott Európai Szociális Alap mellett – ha áttételesen is – az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapot (1962) (illetve annak Orientációs szekcióját), majd az Európai Regionális Fejlesztési Alapot (1975) is a felzárkóztatás szolgálatába állították. Ez a három – egymást kiegészítő – pénzügyi alap és a mellettük 1993-ban létrehozott Európai Halászati Pénzügyi Eszköz alkotta 2007. január 1-ig a Strukturális Alapokat. 1986-ban, az Egységes Európai Okmány megfogalmazásában már a Közösség új politikájaként nevezi meg a regionális (fejlesztési) politikát.

A Közösség további bővítései kapcsán – különösen a 2004. május 1-i, tíz ország tagfelvételével járó kör – még inkább elmélyítette az egyes tagállamok, és ezeken belül az egyes régiók közötti különbségeket. (A **3.50. ábrán** a jelenlegi 27 tagállam gazdasági fejlettségét mutatva az egyes régiók egy főre jutó GDP-jét hasonlítja a 27 tagállam átlagához. Jól látható, hogy a legfejletlenebb bolgár és a legfejlettebb Egyesült Királyság-beli régió

között több mint tízszeres volt a különbség 2003-ban.)



Forrás: http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/why/gdp-large.gi

3.50. ábra: A tagállamok régióinak fejlettsége 2003.

1988-ban az Európai Tanács elfogadta a Strukturális Alapok működésének szabályozását, ami először 1989-től mondta ki, hogy

- az EU strukturális politikáját tényleges gazdasági eredményeket, hatásokat hozó eszközökkel kell megvalósítani,
- a tagállamok támogatását azok hosszú távú fejlesztési programjaihoz kell kötni, illetve
- a strukturális politika megvalósításában szorosan együtt kell működniük a közösségi, a nemzeti és a helyi intézményeknek, szervezeteknek és együttesen kell finanszírozniuk azt (Sarudi, 2003).

A fentiek értelmében a 1989-től a támogatott programok:

- az adott térségek jövőbeli célkitűzéseire épülnek, azok részét képezik,
- meghatározott fejlesztési célokat, azok rendszerét jelölik ki,
- önálló költségvetéssel rendelkeznek,
- a partnerek (érintettek, régió, tagállam, EU Bizottság) egyetértésén alapulnak.

Ugyancsak 1988-ban határozott az Európai Tanács arról, hogy a jövőben – a hosszabb távú tervezhetőség érdekében – hét éves költségvetési időszakokra jelölik ki a fejlesztés irányait, a prioritásokat és határozzák meg a megvalósításra rendelkezésre álló összegeket illetve azok felhasználási módját.

3.6.2.1 A pénzügyi szolidaritás eszköze – a Strukturális Alapok

A négy Strukturális Alap nem egyetlen pénzügyi forrást képez az Unió költségvetésében; jóllehet együttműködnek, mindegyiknek megvan a saját konkrét tematikus területe.

Az 1960-ban – elsőként – létrehozott *Európai Szociális Alap* (ESZA = European Social Fund = ESF) a munkanélküliek és a hátrányos helyzetű csoportok munkaerőpiacra történő újbóli beilleszkedését hivatott elősegíteni. Az alap elsősorban képzési programokon és munkaerőtoborzási támogatási rendszereken keresztül az alábbi szakpolitikai területeket támogatja:

- a munkanélküliség megelőzését és leküzdését célzó *aktív munkaerőpiaci politikák* kidolgozása és támogatása, a hosszútávú munkanélküliség megelőzését, a hosszútávú munkanélküliek visszasegítését a munka világába, valamint a fiatalok és a munkaerőpiacra bizonyos ideig tartó távollét után visszatérni szándékozók integrálását a munka világába;
- a munkaerőpiac elérhetősége szempontjából *esélyegyenlőség* mindenki számára, különös tekintettel a társadalmi kirekesztettség áldozataira;
- a *foglalkoztathatóság elérése* érdekében a *képzés*; oktatási tanácsadás, az élethosszig tartó tanulás megvalósítása, hogy az érintettek elérhessék a munkaerőpiacot, illetve integrálódhassanak abba;
- *képzett, képesített és alkalmazkodóképes munkaerő kialakulásának*, a munkaszervezet innovációjának és alkalmazkodóképességének elősegítése, a vállalkozókedv és a munkahelyteremtést elősegítő feltételek fejlesztése, valamint a kutatás, tudomány és technológia területén összegyűlt képességek és emberi potenciál növelése;
- a *nők munkaerőpiaci bejutását és részvételét javító* specifikus intézkedések, beleértve a karrierfejlődést, az új állásokhoz és vállalkozásokhoz való hozzáférést elősegítő intézkedéseket, és a nemi alapokon létrejövő vertikális és horizontális megkülönböztetés csökkentését a munkaerőpiacon. (www.esf.hu)

Az *Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapot* (EMOGA = European Agricultural Guidance and Guarantee Fund = EAGGF) 1962-ben azzal a céllal hozták létre, hogy segítse elő a mezőgazdasági termékek piacának stabilitását, valamint a mezőgazdaság termelékenységének és a szektorban dolgozók bérének növekedését. Míg az úgynevezett Garancia szekció többnyire közvetlenül a Közös Agrárpolitikához, a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó támogatásokkal foglalkozott, addig az Orientációs szekció – amely 1988-ban integrálódott a Strukturális Alapokba – a vidékfejlesztés támogatására helyezte a hangsúlyt, és vidékfejlesztési intézkedéseket valamint termelői támogatásokat finanszírozott, elsősorban az elmaradott fejlettségű régiókban. 2007. január 1-től már valójában is kettévált az EMOGA: egyrészt a Garancia szekció szerepét az *Európai Mezőgazdasági Garancia Alap* (EMGA = European Agricultural Fund for Guarantee – EAFG)) vette át, másrészt pedig az Orientációs szekció helyébe az *Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap* (EMVA = European Agricultural Fund for Rural Development – EAFRD) lépett, amely a 3.6.1.2. fejezetben már felsorolt vidékfejlesztési célú tevékenységeket, akciókat támogatja.

Az Európai Tanács 1698/2005/EK rendelete szerint az EMVA feladata: „A vidéki területek fenntartható fejlődésének biztosítása érdekében közösségi szinten a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességére, a termőföld-hasznosításra és a környezetre, az életminőségre, valamint e területeken a tevékenységek diverzifikálására vonatkozó, korlátozott számú alapvető célkitűzésre kell összpontosítani, figyelembe véve az eltérő körülményeket, az elnéptelenedéssel és hanyatlással küzdő távoli vidéki területektől a városi

központok egyre erősebb nyomása alatt álló városkörnyéki vidéki területekig.”

Az *Európai Regionális Fejlesztési Alap* (ERFA = European Regional Development Fund = ERDF) infrastrukturális és munkahelyteremtő beruházásokat, helyi fejlesztési projekteket valamint kisvállalkozásokat segítő programokat finanszíroz 1975 óta. A Strukturális Alapok legjelentősebb összetevője, hiszen a regionális politikára szánt összegek döntő része ezen az alapon keresztül jut el a tagállamokba. Kezdetben – amikor a Közösség még nem rendelkezett önálló regionális politikai célokkal és prioritásokkal – a nemzeti regionális politikák támogatását szolgálta, még projekt-finanszírozási szemlélettel. 1984-től, a közösségi regionális politika önállósodásától kezdve az ERFA szabályozása a programfinanszírozásává vált. Általánosságban az alábbi fejlesztésekhez nyújt támogatást:

- olyan termelőberuházások, amelyek létesítése munkahelyteremtést eredményez,
- infrastrukturális beruházások,
- a kis és közepes méretű vállalkozások helyi kezdeményezései,
- a régiók versenyképességét előmozdító programok,
- az információs társadalom kialakítása, fejlesztése,
- turisztikai és kulturális, valamint környezetvédelmi beruházások társfinanszírozása,
- határokon átnyúló regionális együttműködések elősegítése,
- a férfiak és nők esélyegyenlőségének támogatása.

A *Halászati Orientáció Pénzügyi Eszköze* (HOPE = Financial Instrument for Fisheries Guidance = FIFG) főként a tengerparton és a tengerből élő régiók fejlődéséhez járul hozzá. A tenger és a tenger biztosította erőforrások hatékony, de mégis környezetkímélő fenntartható kiaknázását, vízi szállítás és a turizmus fejlesztését szolgálja 1993 óta.

Az utóbbi évtizedben a Strukturális Alapokkal együtt említik a *Kohéziós Alapot* (Cohesion Fund = CF), mint a régiók fejlettségének egymáshoz való közelítését szolgáló pénzügyi eszközt, bár nem része a Strukturális Alapoknak, mert különálló szabályozás vonatkozik rá, és nem régiókat, hanem országokat támogat. Az Alap célja olyan környezetvédelmi és közlekedési hálózat kiépítését segítő beruházások támogatása, amelyek értéke meghaladja a 10 millió eurót. Csak a legszegényebb országok részesülhetnek az Alap támogatásaiból, azok, amelyekben a GNP (bruttó nemzeti termék) (vagy az újabb kritérium szerint a GNI (bruttó nemzeti jövedelem) nem éri el az Unió átlag 90% -át. (A 2004. május 1-e után csatlakozott valamennyi ország jogosult a Kohéziós Alap támogatásainak igénybevételére. A régi tagállamok közül Görögország, Spanyolország és Portugália részesül az Alap támogatásaiból).

3.6.2.2 A regionális politika alapelvei

Szubszidiaritás és decentralizáció

A szubszidiaritás kifejezésnek még nem sikerült megtalálni a magyar megfelelőjét, jobbra csupán körülírással lehet megfogalmazni a jelentését: a döntéseket (és a végrehajtást) azon a lehető legalacsonyabb területi szinten kell meghozni (és véghezvinni), amelyen az a leginkább átlátható, és a leghatékonyabban, a legnagyobb kompetenciával megtehető. Az elvnek megfelelő működés kiküszöböli a felesleges szinteket a döntéshozatalban és a végrehajtásban: a magasabb szintű szerv nem intézkedhet olyan esetben, amikor az adott célkitűzést – eredménnyel – az alacsonyabb szinten is el lehet érni. Természetesen a döntési kompetenciával együtt jár a nagyobb felelősség is, amelyet szintén az adott szinten kell vállalni.

A szubszidiaritás és a decentralizáció révén érhető el az Európai Unió regionális politikájában, hogy a fejlesztés igazodjék a helyi adottságokhoz, aktivizálják a helyi erőforrásokat, és növekedjék a helyi szintek felelőssége is.

Partnerség

A projektek tervezése, kidolgozása, végrehajtása és ellenőrzése során kiemelten fontos a vertikális és a horizontális együttműködés a szereplők között. A vertikális együttműködés az Európai Unió és a tagállamok intézményei, valamint a régiók közötti, míg a horizontális a regionális és helyi hatóságok, oktatási intézmények, civil szervezetek, vállalatok és szociális partnerek, az egyes ágazatokhoz tartozó intézmények szoros együttműködését feltételezi. Mindez azért szükséges, mert a projektek kedvezményezettjei, végrehajtói nem jelentkezhetnek közvetlenül a támogatásért, hanem az egyes projektek mindig egy átfogóbb program (regionális, ágazati) részét képezik.

Programozás

A fejlesztési stratégiák előbb említett – vertikális és horizontális partnerségen alapuló – kidolgozása, a fő célkitűzések egyértelmű meghatározása, illetve a fejlesztések egymásra épülése, időbeli ütemezése jelenti a programozást. A programozás elve az Európai Unió regionális politikájában azt szolgálja, hogy ne egy-egy elszigetelt projektet (azaz egy-egy létesítményt, egy-egy akciót) támogassanak, hanem a régió egészének vagy annak meghatározott területének fejlődését befolyásoló célkitűzéseket vagy azok sorozatát.

Koncentráció és adicionalitás

A koncentráció egyszerre értelmezhető területi és a finansziális szempontból: a támogatásokat a leginkább elmaradott régiókra kell koncentrálni, és oda kell összpontosítani a pénzügyi források jelentős részét. A koncentráció célja, hogy a fejlesztési célkitűzések megvalósítása során kiküszöbölhetőek legyenek a felesleges párhuzamosságok, megakadályozva a pazarlást és az elaprózódást.

Az adicionalitás úgy értelmezendő, hogy a Közösség által nyújtott pénzügyi támogatás minden esetben csupán kiegészíti az adott ország fejlesztési pénzeszközeit (még akkor is, ha arányaiban esetleg a Közösségi források nagyobb hányadot képviselnek a nemzetinél). Ezáltal járul hozzá a Közösség a nemzet területfejlesztési stratégiájához, amelyet azonban összhangba kell hozni a Közösség strukturális politikájával. Emellett a nemzeteknek nyújtott támogatásokat be kell illeszteni a Közösségnek a tervidőszakra meghatározott támogatási rendszerébe, összhangban az integráció elveinek érvényesítésével.

3.6.2.3 A strukturális politika célkitűzései 1994-1999

Az 1994-ben kezdődő költségvetési időszakra az Európai Unió strukturális politikája hat jogosult területet jelölt ki támogatásra. Ezek egy része földrajzilag jól meghatározható (a különböző fejlettségi mutatók alapján értékelhető) hátrányos helyzetű régiókat fedte le, más részük a szerkezeti (strukturális) problémákkal küzdő régiókat érintette **(3.51. ábra)**.

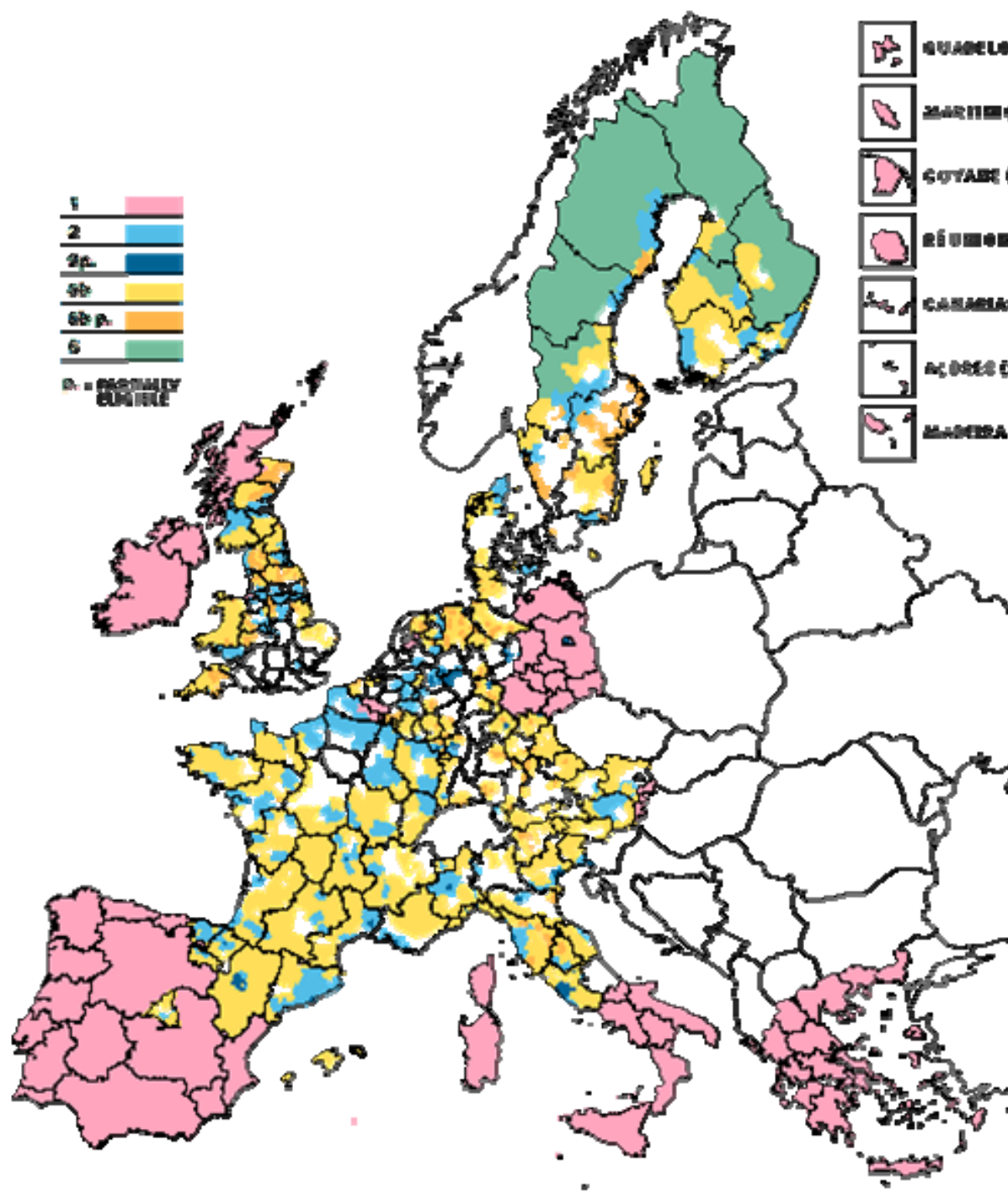
A strukturális politika célterületei ebben az időszakban:

1. a gazdaságilag elmaradott régiók felzárkóztatása,
2. az iparilag hanyatló térségek gazdasági átalakítása,
3. a tartós munkanélküliség felszámolása, a fiatalok és a munkaerő piacról kiszoruló személyek szakmai beilleszkedése,
4. a munkavállalók segítése, az ipari és technológiai átalakuláshoz való alkalmazkodásuk megkönnyítése,
- 5a. a mezőgazdasági üzemi szerkezet alkalmazkodásának gyorsítása a közös agrárpolitika reformjának keretében,
- 5b. a vidéki térségek fejlesztése és strukturális alkalmazkodása,
6. a nagyon alacsony (8 fő/km² kisebb) népsűrűségű régiók fejlesztése.

Az 1. célcsoport azokat NUTS2 szintű régiókat érintette, amelyeknek a GDP-ben kifejezett (egy főre jutó GDP) fejlettsége nem érte el az uniós átlag 75%-kát, a gyenge

gazdasági teljesítményhez többnyire magas munkanélküliség társult. Ezeknek a területeknek a lakossága nagymértékben függött az alacsony termelékenységű agráriumtól.

A 2. célcsoport azoknak a NUTS3 szintű térségeknek nyújtott támogatást, amelyek az ipari szerkezetátalakítás következtében szembesültek magas – és huzamos ideig tartó – munkanélküliséggel. Itt főként az új ipari, szolgáltatási tevékenységek kialakítása illetve a környezet helyreállítása tartozott a támogatandó tevékenységek közé.



Forrás: <http://www1.worldbank.org/wbiep/decentralization/convergence/map2.gif>

3.51. ábra: A strukturális politika célterületei 1994-1999

Az 5.a. fejlesztési célkitűzés a Község egészére vonatkozott, és NUTS2 (regionális) illetve NUTS3 szinteket egyaránt érintett. Legfőképp mező- és erdőgazdálkodási termelési-feldolgozási és értékesítési (marketing) támogatásokban részesültek ezek a területek a tagországok részletes tervei alapján.

Az 5.b. célcsoport pénzeszközeit a kifejezetten vidéki, rurális NUTS3 szintű térségekre szánták, amelyeket a fejletlenség, a magas agrárfoglalkoztatottság, a kedvezőtlen fekvés illetve a demográfiai erózió jellemzett (3.51. ábra).

A különböző célterületek fejlesztésnek finanszírozását a Strukturális Alapokból az alábbiak szerint fedezték (3.6. táblázat):

3.6. táblázat: A strukturális politika finanszírozása 1994-1999

	1. célkitű- zés	2. célkitű- zés	3. célkitű- zés	4. célkitű- zés	5.a. célkitű- zés	5.b. célkitű- zés	6. célkitű- zés
ERFA							
ESZA							
EMOGA-O							
HOPE							

A fenti hét fejlesztési célkitűzés mellett az úgynevezett *Közösségi Kezdeményezések* rendszere is megvalósult. Ezek körébe az Európai Unió egészét érintő, de egyedi elbírálást követelő regionális fejlesztési célkitűzések támogatása tartozik. Ilyenek például a vidékfejlesztést szolgáló LEADER, a határmenti együttműködéseket elősegítő INTERREG, vagy a kis- és középvállalkozások nemzetközi versenyképességét javítani célzó SME stb. Az 1994-1999 közötti időszakban 13 Közösségi Kezdeményezés működött.

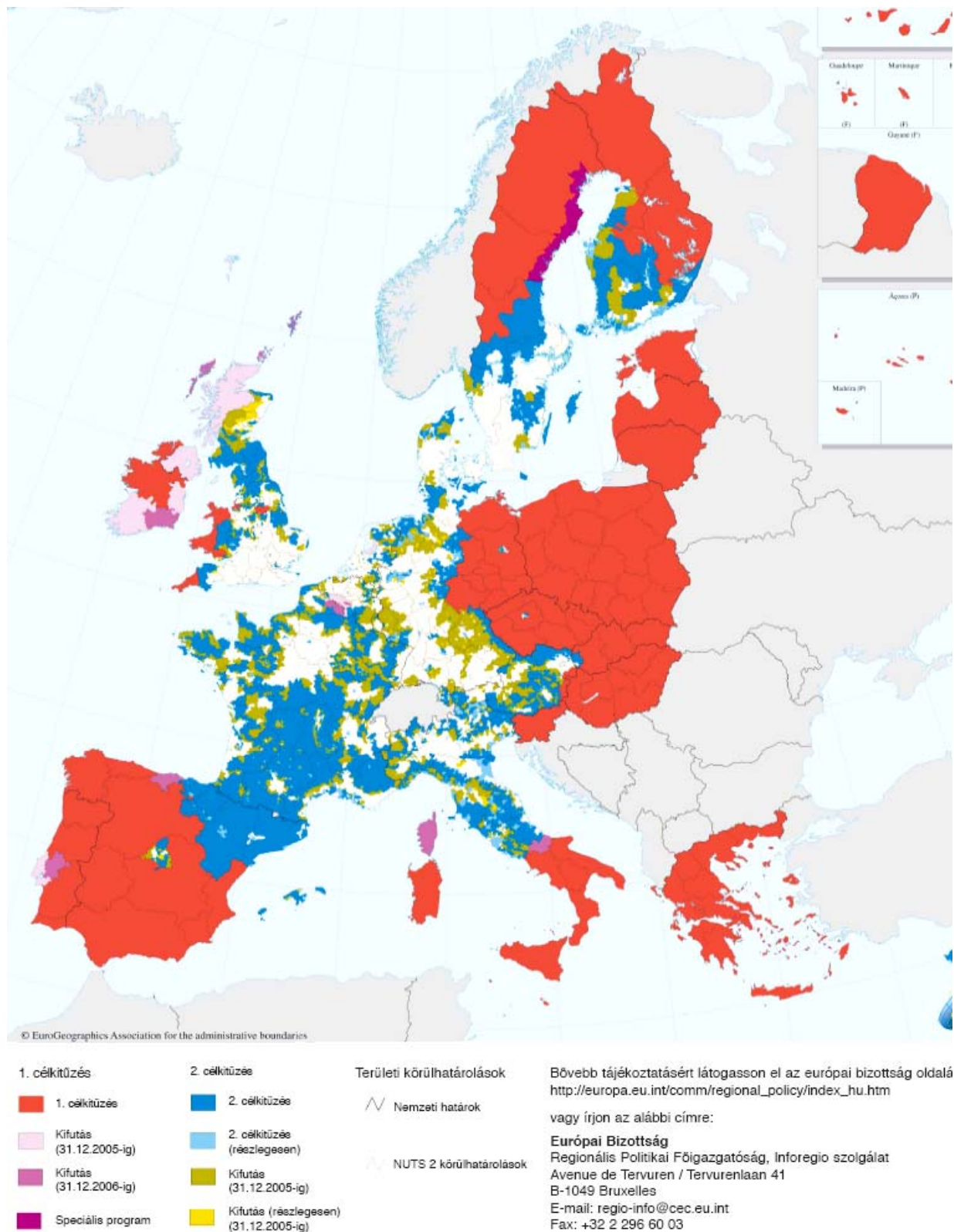
3.6.2.4 A strukturális politika célkitűzései 2000-2006

Az új költségvetési időszakban jelentős új kihívások elé nézett az Európai Unió: tizenkét olyan ország készült az Unióhoz csatlakozni, amelyek csaknem egésze a rosszabb társadalmi-gazdasági helyzetben volt, mint az addigi tizenöt tagállam legszegényebb régiói. Az addigi kedvezményezett régiók ambivalens érzésekkel várták a bővítést: érdekeik ellen való volt, hogy az újonnan csatlakozók alacsony fejlettsége miatt várhatóan jelentősen csökken a Község egy főre jutó GDP-jének átlaga, és ez azzal járhatott, hogy néhány régió kikerülhet a támogatottak köréből. E probléma kezelésére az úgynevezett „phasing out = kifutás, kivezetés” lehetőségét teremtették meg: átmeneti ideig továbbra is támogatást kaptak ezek a régiók.

2000 és 2006 között a strukturális politika három célterületet és négy közösségi kezdeményezést támogatott (3.52. ábra):

1. *Célkitűzés (Objective 1):* a fejlődésben elmaradott régiók fejlesztésének és strukturális alkalmazkodásának támogatása. Ez a kategória vitte tovább az előző költségvetési periódus 1. és 6. célterületének támogatásait, tehát továbbra is azok a NUTS2 szintű régiók tartoztak a hatálya alá, amelyeknek az egy főre jutó GDP-je az utolsó három évben nem érte el az uniós átlag 75%-át, valamint a

tagországok peremterületei és alacsony népsűrűségű területek. Erre a célra a rendelkezésre álló Strukturális Alapok 69,7%-át, hét év alatt mintegy 136 milliárd eurót használtak fel.



Forrás: http://ec.europa.eu/regional_policy/atlas/factsheets/pdf/fact_eu25_hu.pdf

3.52. ábra: A strukturális politika támogatott területei 2000-2006

2. *Célkitűzés (Objective 2)*: a hagyományos iparágak hanyatlásával (strukturális problémákkal) küzdő területek felzárkóztatásának, gazdasági és társadalmi átalakulásának támogatása. Ezeken a területeken az addig hagyományosnak számító gazdasági tevékenységek hanyatlása, megszűnése a gond.

A 2. célkitűzés támogatásai az Európai Unió lakosságának maximum 18%-át érinthették, országonként nagyon különböző mértékben. Négy különböző típusú, a gazdasági és társadalmi változások nyomán fokozott problémákkal szembesülő terület volt jogosult ilyen jellegű támogatásra:

- *ipari területek* – a változások a kulcsfontosságú ágazatokban következtek be, és jelentős mértékben csökkent foglalkoztatottság az iparban és a szolgáltatásokban. NUTS3 szintű területek részesültek támogatásban, a Közösség össznépeségének 10%-áig.
- *vidéki területek* – a hagyományos tevékenységek hanyatlásával és a vidéki területek elnéptelenedésével küzdő NUTS3 szintek tartoztak ide, az össznépeség 5%-áig.
- *városi területek* – gazdasági és társadalmi válság (tartós munkanélküliség, szegénység, magas bűnözési szint, alacsony iskolázottság) és a városi lakónegyedek állagának romlása – (az össznépeség 2%-a).
- *halászból élő területek* – a foglalkoztatottság és a halászat hanyatlása a gazdaságilag a halászból élő területeken (az össznépeség 1%-a).

A támogatásoknak ez a formája az előző ciklus 2., 5.b. és 6. célterületi támogatásainak volt a folytatása. Az intézkedésekre a 2000-2006 időszakra összesen 22,5 milliárd euró (a strukturális alapok 11,5%-a) állt rendelkezésre.

3. *Célkitűzés (Objective 3)*: az oktatási, képzési és foglalkoztatási politikák és rendszerek alkalmazásának és korszerűsítésének támogatásával foglalkozott (az előző ciklus 3., 4. és 5.a célterület támogatásainak továbbvitele). A célkitűzés támogatásával olyan fejlesztéseket hajtottak végre, amelyek kívül estek mind az 1., mind pedig a 2. célkitűzés hatókörén és a munkanélküli fiatalok, az alulképzett munkások, tartós munkanélküliek, illetve a munkaerőpiacon diszkriminációt szenvedők (nemi, faji, származási, vallási, fizikai vagy szellemi fogyatékosok, életkor, szexuális irányultság miatt) érdekeit szolgálta. A fejlesztések megvalósítására a hét év alatt összesen 24,05 milliárd eurót (a strukturális alapok 12,3%-át) használhatták fel (A régiók szolgálatában, 2003 – http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/27/working2004_hu.pdf).

Az átmeneti, „kivezető” (*phasing-out*) támogatások célja az adott régiók zökkenőmentes átvezetése volt a támogatott létből a nem támogatottba (3.52. ábra). Két okból kerülhetett egy régió ebbe a kategóriába: „természetes” úton (az addig juttatott és sikeresen felhasznált támogatások révén olyan gazdasági fejlődés indulhatott meg a régióban, amely a kritikus, 75%-os GDP-határ fölé emelte a régiót), vagy „statisztikailag” (a csatlakozások hatásaként statisztikailag lecsökkent uniós GDP-átlag fölé kerülve különösebb fejlődés nélkül). Erre a célra a 2000-2006 időszakban 11,1 milliárd eurót szántak.

Közösségi kezdeményezések: a korábbi hét év tizenhárom közösségi kezdeményezésével szemben 2000-2006 között négy programot finanszíroztak:

- INTERREG III.: a határokon átnyúló, a nemzetek és régiók közötti együttműködésen alapuló programok támogatása
- LEADER+: a vidékfejlesztés támogatása
- EQUAL: nemzetek közötti együttműködés a munkaerőpiacon tapasztalható diszkrimináció és megkülönböztetés csökkentésére
- URBAN: a városfejlesztés, városrehabilitáció támogatása a válság sújtotta városrészekben

A támogatások finanszírozásából mind a négy Strukturális Alap kivette a részét az alábbiak szerint (3.7. táblázat):

3.7. táblázat: A strukturális politika finanszírozása 2000-2006

	1. célkitű- zés	2. célkitű- zés	3. célkitű- zés	INTERREG	LEADER	EQUAL	URBAN
ERFA							
ESZA							
EMOGA-O							
HOPE							

A Kohéziós Alap a 2000-2006-os költségvetési periódusban is eredeti céljának megfelelően működött: a ciklus elején négy országban (Írország, Portugália, Spanyolország és Görögország) környezetvédelmi és közlekedési hálózatfejlesztéseket támogatott. A 2004. évi csatlakozási hullám során mind a tíz újonnan csatlakozott ország jogosulttá vált a Kohéziós Alap támogatására.

A strukturális politika céljaira 2000-2006 között összesen 195 milliárd euró, míg a kohéziós politika finanszírozására 18 milliárd euró állt fejlesztési célokra a jogosultak rendelkezésére (3.8. táblázat):

3.8. táblázat: A strukturális politika finanszírozása (2000-2006)
(millió euró, 1999-es áron)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Strukturális Alapok	29.430	28.840	28.250	27.670	27.080	27.080	26.660
Kohéziós Alap	2.615	2.615	2.615	2.615	2.515	2.515	2.510
Összesen	32.045	31.455	30.865	30.285	29.595	29.595	29.170

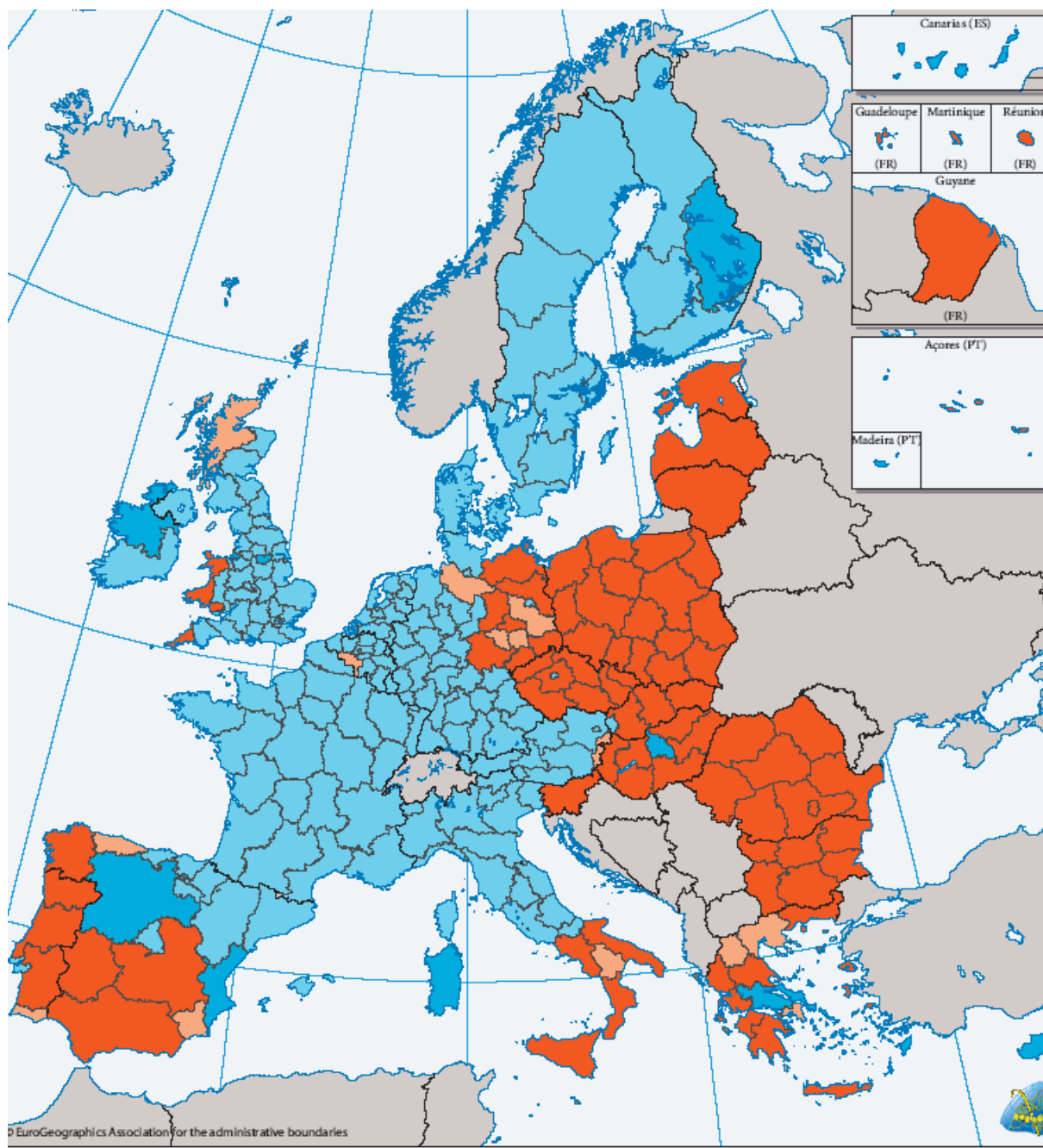
Forrás: <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l60013.htm>

3.6.2.5 A strukturális politika célkitűzései 2007-2013

Az előző fejezetekben már utaltunk arra, hogy a Strukturális Alapok pénzeszközei némileg átalakultak a 2007. január 1-vel kezdődő költségvetési ciklusra. A korábbi négy strukturális alap helyett csupán kettő, az Európai Regionális Fejlesztési Alap (ERFA) és az Európai Szociális Alap maradt fenn a Kohéziós Alap mellett. A Strukturális Alapokról leválasztották a közös agrárpolitikához, illetve a közös halászati politikához kapcsolódó pénzügyi eszközöket, és az agrártermelés finanszírozását szolgáló Európai Mezőgazdasági Garancia Alap (EMGA) mellett a vidékhez (mezőgazdasághoz) illetve a halászathoz kapcsolódó fejlesztések finanszírozására létrehozták az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapot (EMVA), valamint az Európai Halászati Alapot (EHA).

1988 óta az Európai Unió mintegy 480 milliárd eurót költött a kedvezőtlen helyzetű

régiókra. A 2007 és 2013 közötti időszakban az ERFA, ESZA és Kohéziós Alapból 308 milliárd euró forrás áll rendelkezésre (2004-es árakon) (<http://europa.eu>).



Structural Funds 2007- 2013: Convergence and Regional Competitiveness Objectives

- Convergence Regions
- Phasing-out Regions
- Phasing-in Regions
- Competitiveness and Employment Regions

Position as of October 2006.
Regional boundaries in Bulgaria and Romania are indicative only

Forrás: <http://europa.eu>

3.53. ábra: A Strukturális Alapok támogatására jogosult területek 2007-2013

2007-2013 között az Európai Unió strukturális politikája három célkitűzés megvalósítását finanszírozza három pénzügyi forrásból (ESZA, ERFA, Kohéziós Alap):

1. Konvergencia célkitűzés:

A legszegényebb régiók (és országok) felzárkóztatását célzó támogatás mintegy folytatása a 2000-2006 időszak 1. célterületének és a Kohéziós Alap nyújtotta támogatásnak. E célkitűzés megvalósítására a hét év alatt 251,1 milliárd eurót szán az Európai Unió, amely a rendelkezésre álló összes forrás mintegy 81,5%-a.

A strukturális alapok forrásaira (ERFA, ESZA), azok a NUTS2 szintű régiók jogosultak, amelyekben a 2000-2002 időszakra vonatkozó adatok alapján az egy főre eső bruttó hazai termék (GDP) nem éri el az immár 27 tagúra bővült Unió átlagának 75 százalékát (3.53. ábra). Erre a támogatásra várhatóan az 1. célkitűzés forrásainak 70,5%-át, 177,1 milliárd eurót szándékoznak költeni (2004-es árakon számítva).

Azok a régiók (a már említett „phasing out” térségek), ahol a GDP az EU bővítéssel járó statisztikai hatás következtében haladja meg a 75%-os küszöbértéket, a célkitűzés forrásaiból – ha csupán átmeneti jelleggel is, és fokozatosan csökkenő mértékben – továbbra is részesülnek támogatásban. Ezek a régiók a célkitűzés forrásainak 4,9%-ra, 12,5 milliárd euróra számíthatnak.

A Kohéziós Alap támogatásaira az a 17 tagállam jogosult, amelyben a 2001-2003 időszakra vonatkozó adatok alapján az egy főre eső bruttó nemzeti jövedelem (GNI) nem éri el az uniós átlag 90%-át. Továbbra is nagy volumenű környezetvédelmi, infrastrukturális és a megújuló energiaforrásokhoz kötődő beruházásokat támogatják hét éven keresztül.

2. Regionális versenyképesség és foglalkoztatás célkitűzés:

A 2. célkitűzés azokra a régiókra érvényes, amelyek nem tartoznak a konvergencia célkitűzés hatálya alá – mert azoknál jobb gazdasági helyzetben vannak – de ennek ellenére versenyképességi és foglalkoztatási gondokkal küzdenek. A célkitűzés keretében 19 tagállam 155 régiója részesülhet támogatásban, ezen felül pedig 13 úgynevezett „phasing-in” régió van, amelyekben a 2. célkitűzés támogatásait fokozatosan vezetnek be. (Ezek a régiók – a korábbi 1. célkitűzés alá tartozó egykori státuszuknál fogva – különleges pénzügyi juttatásban részesülnek). A célkitűzés keretében 49,1 milliárd euró áll rendelkezésre, ami a teljes összeg csaknem 16 százaléka, és megközelítően 4/5-1/5 arányban oszlik meg a jogosult és a „phasing-in” területek között. A programok finanszírozása egyenlő arányban oszlik meg az ESZA és az ERFA között.

3. Európai területi együttműködés célkitűzés:

A célkitűzés a korábbi INTERREG közösségi kezdeményezésen alapul, és célja, hogy a közös helyi és regionális kezdeményezések révén tovább erősítse a határokon átnyúló együttműködéseket. Az évi mintegy 1,1 milliárd euró támogatásra a NUTS3 szintű térségek jogosultak az ERFA keretéből (<http://europa.eu>).

A 2007-2013 közötti strukturális politika programjait, prioritásait és a rendelkezésre álló összeget a 3.8. táblázat foglalja össze:

3.9. táblázat: Az Európai Unió strukturális politikájának jellemzői 2007-2013

Programok és pénzügyi eszközök	Támogathatóság	Prioritások	Előírány- zatok
Konvergencia célkitűzés81,5% a legkülső régiók és térségek speciális programjait is ideértve(251 milliárd euró)			
Regionális és nemzeti programok ERFA ESZA	Az EU25 átlagának 75%-a alatti GDP/fő mutatójú régiók	• innováció • környezetvédelem/ kockázatmegelőzés • elérhetőség • infrastruktúrák • emberi erőforrások • közigazgatási kapacitás	70,6% = 177,1 Mrd euró
	Statisztikai hatás: Az EU15 átlagának 75%-a alatti és az EU25 átlagának 75%-a feletti GDP/fő mutatójú régiók		4,9% = 12,5 Mrd euró
Kohéziós Alap	Az EU25 átlagának 90%-a alatti GNI/fő mutatójú tagállamok	• közlekedés (TEH) • tartós szállítás • környezetvédelem • megújuló energia- források	24,5% = 61,6 Mrd euró
Regionális Versenyképesség és Foglalkoztatás célkitűzés16,6% (49,1 milliárd euró)			
Regionális programok (ERFA) és nemzeti programok (ESZA)	A tagállamok javasolják a régiók listáját (NUTS1 vagy NUTS2)	• innováció • környezetvédelem/ kockázat-megelőzés • elérhetőség • európai foglalkoz- tatási • stratégia	78,8% = 38,7 Mrd euró
	Fokozatos bevezetés: A 2000 és 2006 között az 1. célkitűzés alá tartozó, de a Konver- gencia célkitűzés alá nem tartozó régiók		21,2% = 10,4 Mrd euró
Európai Területi Együttműködés célkitűzés2,5% (7,7 milliárd euró)			
Határon átnyúló és transznacionális programok és hálózatok (ERFA)	Határmenti régiók és nagy transzna- cionális együttműködési régiók	• innováció • környezetvédelem/ kockázatmegelőzés • elérhetőség • kultúra, oktatás	72,6% határon átnyúló 20,8 transz- nacionális 5,2% hálózatok

Forrás: http://ec.europa.eu/regional_policy, www.euvonal.hu

3.6.3 Vidékfejlesztési politika Magyarországon

A magyarországi vidékfejlesztési politika nem csupán az EU politikáiból származtatható, bár kétségtelen, hogy valódi intézményesülése az uniós csatlakozásunkra való felkészülés során valósult meg. Ebben a folyamatban a magyar intézményrendszer – a későbbi támogatások reményében – nyilvánvalóan igyekezett alkalmazkodni az Európai Unió elvárásaihoz és elsajátítani azokat a módszereket, amelyeket a Közösségben használtak, használnak. Véleményünk szerint részben ebből az igyekezetből eredeztethető a magyarországi vidékfejlesztés problémáinak jó része: túlzott megfelelési szándék, a módszertani megoldások már-már szolgai átvétele, a hosszú tanulási folyamat kevésbé adott teret a hazai jellegzetességek érvényesülésének. A magyar vidékfejlesztés egyre inkább intézményközpontúvá vált, semmint a problémamegoldásra törekedne (a vidékfejlesztési tervet érintő társadalmi egyeztetések ellenére).

A vidék gazdaságát – és ezen belül a mezőgazdaságot – már az 1980-as évek dekonjunktúrája is kedvezőtlenül érintette. A termelőszövetkezetek, állami gazdaságok – a külső szemlélő számára még láthatatlanul – egyre súlyosabb gondokkal küzdöttek, egyre inkább eladósodtak. Az állami propaganda még a sikerekről számolt be (s való igaz, hogy a mezőgazdaság mennyiségi teljesítménye egyre nőtt), de a termelés hatékony(talan)sága miatt a magyar termékek versenyképessége egyre romlott. Bár a szocialista országok és főként a Szovjetunió még vásárolta a másutt eladhatatlan magyar almát, pezsőt és egyéb termékeket, a szakemberek egy része számára nyilvánvaló volt a helyzet tarthatatlansága. A lakosság többsége mindebből nem sokat érzékelt: az állam egyre gyorsuló és egyre nagyobb mérvű eladósodása révén még sikerült az életszínvonalát fenntartani, sőt időnként növelni is, megőrizve a látszatot.

A rendszerváltást követően, 1990 után tovább erősödtek azok a társadalmi-gazdasági folyamatok, amelyek a lakosságot – és ezen belül a vidéken élőket – nagyon súlyosan érintették, és ez már a számukra is érezhetővé vált. Ezek a kedvezőtlen folyamatok nagyon összetettek – és sajnálatos módon egymást erősítők – voltak. Az ipari és mezőgazdasági (állami gazdasági, termelőszövetkezeti) munkahelyek megszűnésével talajukat veszített emberek társadalmi helyzete romlott, ami előbb mentális, később már fizikai problémákat is okozott, egyre inkább megnehezítve (sőt lehetetlenné téve) a munka világába való visszajutást. Ez a lecsúszás a későbbiekben már az új generációkat is veszélyezteti (szociális helyzet, iskoláztatás, egészség).

A mezőgazdaság megszűnt a vidék legnagyobb munkaadójának lenni, és egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar vidéken nincs olyan ágazat, amely a kiesett munkahelyeket pótolhatná (a falusi turizmusba vetett hit a fizetőképes kereslet hiánya miatt részben megingott). „A mezőgazdasági termelésnek számottevő variánsai léteznek az önellátásra termeléstől a több ezer hektáros gazdaságokig és a vidéki háztartások döntő többségének van valamilyen kapcsolódása az agrártermeléshez. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a mezőgazdaság visszanyerheti azt a funkcióját, amelyet 1988-ig a vidék életében betöltött.” (Kovács I. 2003)

A szaporodó társadalmi-gazdasági gondok a vidéket súlyosabban érintették. Bár mindegyik települési önkormányzat igyekezett – a saját erejéhez mérten – megállítani a leszakadást, elősegíteni a fejlesztést, önmagukban nem sok eredményt voltak képesek elérni. Az egyéni, önkormányzati vidékfejlesztési kezdeményezésekhez képest az állami intézkedések, a fejlesztés intézményesülése néhány év késéssel indult el. Az első – a vidék fejlesztését is célul tűző – jogszabályok az 1990-es évek második felében születtek meg. A hazai költségvetésből finanszírozott programok, céllelőirányzatok (pl.: VFC = Vidékfejlesztési Céllelőirányzat, TFC = Területfejlesztési Céllelőirányzat, vagy a Széchenyi Terv kapcsolódó pályázatai) már csupán a 2000. évet követően indultak el, illetve nyíltak meg.

1989-et követően, a volt szocialista országok piacgazdaságra való áttérését, demokratikus átmenetét segítő az Európai Unió egy pénzalapot hozott létre (*PHARE* = Poland Hungary Aid for Reconstruction of Economy, mert eredetileg lengyel és magyarországi programok finanszírozását célozta, később a közép-kelet európai országok EU-s integrációjának gyorsítását segítette), amely többek között a környezetvédelem és a mezőgazdaság átalakítását (Beruházás előkészítési és elősegítési projekt, *IPP*), ezen keresztül a vidékfejlesztést támogatta. Az Európai Unió csatlakozás előtt álló országok – így Magyarország is – 2000-től férhettek hozzá az úgynevezett Előcsatlakozási Alapokhoz. Ezek közül az *ISPA* (= Instrument for Structural Policies for PreAccession) a csatlakozásra váró országok felkészítését szolgálta a Strukturális Alapok támogatásának fogadására; különösen a csatlakozást hátráltató konkrét problémák megoldását segítette az infrastruktúra és a környezetvédelem területén. A *SAPARD* (= Special Aid for Preaccession for Agriculture and Rural Development; Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development) az agrárágazat és általában a vidéki területek fenntartható fejlődéséhez járult hozzá, illetve támogatta a Közöségi Vívmányok befogadásának előkészítését a KAP és a hozzá kapcsolódó egyéb politikák terén. A SAPARD forrásokhoz való hozzájutás feltétele volt, hogy a támogatandó prioritások meghatározására elkészüljön az országos vidékfejlesztési program. 2004. május 1-ét követően a magyarországi vidékfejlesztési politika integrálódott az Európai Unió strukturális és mezőgazdasági politikájához.

3.6.3.1 Vidékfejlesztés 2004-2006

Az Európai Unió 2000-2006 költségvetési ciklusának a Strukturális Alapokból nyújtott támogatásai a *Nemzeti Fejlesztési Terven (NFT)* (3.54. ábra) keresztül jutottak el a kedvezményezettekhez (értelmszerűen 2004. május 1., a csatlakozásunkat követően).



Forrás: Miniszterelnöki Hivatal, 2004

3.54. ábra: A Nemzeti Fejlesztési Terv célrendszere (2004-2006)

Az NFT fejlesztési területeit az úgynevezett Operatív Programok jelölték ki:

AVOP = Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program

GVOP = Gazdasági versenyképesség operatív program

HEFOP = Humán erőforrás-fejlesztési operatív program

KIOP = Környezetvédelmi és infrastruktúrafejlesztési operatív program

ROP = Regionális fejlesztési operatív program

A három év alatt (2004-2006) a fejlesztésekre rendelkezésre álló összeget a **3.10. táblázatban** közöljük:

3.10. táblázat: A Nemzeti Fejlesztési Terv költségvetése (2004-2006)

(milliárd Ft)

Operatív program	SA ⁸ forrás	hazai forrás	EU + hazai forrás együtt	Magán forrás	Összes beruházás	KA ⁹ forrás	hazai forrás	Összes NFT beruházás
Gazdasági versenyképességi OP	109,4	45,2	154,6	135,9	290,6	0	0	290,6
Humán erőforrás-fejlesztési OP	143,5	47,8	191,3	0	191,4	0	0	191,4
Környezetvédelmi és infrastruktúra OP	83,4	28,9	112,4	9,7	122,1	283,7	113,5	519,3
Agrár- és vidékfejlesztési OP	80,8	26,9	107,8	115,4	223,2	0	0	223,2
Regionális fejlesztési OP	91,7	29,7	121,4	19,5	140,8	0	0	140,8
Összesen	508,9	178,6	587,5	280,5	967,9	283,7	113,5	1.365,1

Forrás: VÁTI 2004

Az operatív programok közül az AVOP közvetlenül szolgálta a vidékfejlesztést, míg a ROP főként a turizmus fejlesztésén keresztül juttatta forrásokhoz a vidéken élőket. A GVOP, a HEFOP vagy a KIOP többnyire közvetett módon hatott a magyar vidék fejlődésére.

Az AVOP elsősorban a mezőgazdaságra, az élelmiszer-feldolgozásra és a vidéki térségek fejlesztéseire koncentrált. A programba beépültek a SAPARD előcsatlakozási program tapasztalatai és gyakorlata, valamint a hazai agrártámogatási rendszer elemei is. Így az Agrár és Vidékfejlesztési Operatív Programban meghatározott fő fejlesztési területek (prioritások) az alábbiak voltak:

1. versenyképes alapanyag-termelés megalapozása a mezőgazdaságban,
2. az élelmiszer-feldolgozás modernizálása,
3. a vidéki térségek fejlesztése, valamint
4. a technikai segítségnyújtás.

A prioritások alapján az alábbi intézkedéseket határozták meg az AVOP-ban:

- Mezőgazdasági üzemek beruházásai
- Akvakultúra és halászat fejlesztése
- Fiatal gazdák támogatása

⁸ Strukturális Alapok

⁹ Kohéziós Alap

- Szakképzés
- Mezőgazdasági termékek feldolgozása
- Vidéki jövedelemszerzési lehetőségek fejlesztése
- Mezőgazdasághoz kapcsolódó infrastruktúra fejlesztése
- Falumegújítás
- LEADER+
- Technikai segítségnyújtás

Magyarországon (az újonnan csatlakozott országok többségéhez hasonlóan) a Nemzeti Fejlesztési Terv operatív programja (AVOP) tartalmazta a LEADER+ intézkedést is (annak ellenére, hogy a LEADER program Községi Kezdeményezés). LEADER+ Községi Kezdeményezésként része az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának, amely 2006 végéig a Közös Agrárpolitika második pillérét alkotta. A program a 15 régi uniós tagállamban három végrehajtandó tevékenységet határozott meg:

1. Integrált, térségi alapú, kísérleti jellegű fejlesztési stratégiák megvalósítása alulról jövő kezdeményezésként,
2. Vidéki térségek közötti együttműködés támogatása,
3. Hálózatépítés és -működtetés

Az újonnan csatlakozott országokban a fenti három tevékenység még kiegészült egy negyedikkel: az előbbi tevékenységeket megalapozó képzési modullal.

A magyarországi LEADER+ program globális céljai:

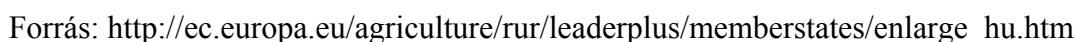
- vidéki élet- és munkalehetőségek javítása, a vidéki jólét növelése,
- életképes vidéki közösségek kialakítása, az együttműködési képesség és szervezethezesség javítása,
- új, fenntartható jövedelemszerzési lehetőségek teremtése,
- munkahelyteremtés és -megőrzés (www.fvm.hu).

Az AVOP keretében indított hazai LEADER+ program költségvetésében 6,7 milliárd forintot bocsátottak rendelkezésre az integrált vidékfejlesztés megvalósítására. (Bodnár D. – Hortobágyi A. 2007). A 2005-ben indult programmal azt kívánják elérni, hogy a helyi közösségek kisebb projektjeinek támogatásán keresztül szélesebb rétegekhez jusson el az Európai Unió vidékfejlesztési politikája. Az önmagukért tenni akaró vidéki közösségekben a kezdeményezések, a cél elérése érdekében történő összefogás, együttműködés önmagában is közösségformáló és -erősítő tényezők. A helyi közösségek magukénak érzik a fejlesztés eredményét, amely megalapozhatja a térség fejlődését.

A hazai LEADER+ program általános felkészítése során a résztvevők Helyi Akciócsoportokat alakítottak, amelyeknek a tagjai az adott térség gazdasági, önkormányzati és egyesületi életének képviselői:

- *természetes személyek vagy azok egyesülései* – amelyeket elsősorban a társadalmi, a foglalkoztatási és az életminőséggel kapcsolatos problémák foglalkoztatnak, és az akciócsoportban a *szociális szféra* érdekeit képviselik,
- *az üzleti szféra, pénzügyi szektor képviselői* – akik főként a jövedelmezőség, a gazdasági haszon és a helyi gazdaság piaci alkalmazkodásának szempontjait tartják szem előtt, és a *versenyszféra* érdekeit képviselik,
- *regionális, nemzeti és európai közintézmények, önkormányzatok, állami szervezetek* – elsődleges feladatuk a regionális politika megvalósítása, a térség szociális, foglalkoztatási, gazdasági, környezeti helyzetének javítása, kulturális örökségének védelme, valamint az ágazati és a területi politika összhangjának megteremtése, miközben az *állam, az államigazgatás érdekeit* képviselik. (www.leaderkozpont.hu)

Helyi Akciócsoportok a későbbiekben megfogalmazták a helyi vidékfejlesztési elképzeléseiket, alapját képezve a későbbi pályázatoknak. A jelentkező Helyi Akciócsoportok közül több lépcsőben választották ki azokat, akik végül is támogatást nyernek terveik megvalósításához (3.55. ábra). 2006. márciusában hetven LEADER akciócsoportot választottak ki a már említett 6,7 milliárd forint támogatás felhasználására. A nyertes akciócsoportok területén 920 település található és mintegy 1,5 millió ember él.



A hazai vidék Uniós források segítségével finanszírozott fejlesztési lehetőségeinek másik útja az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alap Garancia szekciójához kötődött a *Nemzeti Vidékfejlesztési Terven* keresztül:

- 108

- Termelői csoportok támogatása
- Korai nyugdíjazás
- Technikai segítségnyújtás

Természetesen annak nincs elvi akadály, hogy erre a célra nemzeti pénzügyi forrásokból fizetett – az Európai Unió forrásaitól független – támogatást nyújtson a vidékfejlesztésért felelős szaktárca. Egyetlen behatároló kritériuma van az ilyenfajta nemzeti támogatásoknak: prioritásai, támogatási területei nem mondhatnak ellent az Európai Unió politikájának. Magyarországon jelenleg a költségvetés szűkössége az akadály az ilyen jellegű nemzeti támogatásoknak (hiszen az uniós támogatásokhoz kötelezően kapcsolódó nemzeti forrásokról is gondoskodni kell a költségvetésben).

3.6.3.2 Vidékfejlesztés 2007-2013

A 2007-2013 költségvetési időszak Strukturális Alapok támogatásának igénybevitelére az *Új Magyarország Fejlesztési Terv* alapján kerülhet sor. Az ÚMFT-nek természetesen szorosan kell illeszkednie az Unió strukturális politikájához.

Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv készítése során részben összegezték az addigi tapasztalatokat az Európai Unió támogatásainak felhasználásáról (hiszen az előző időszak tanulási folyamatnak is felfogható volt a kormányzati szervek, a vidékfejlesztési intézményrendszer alkotóelemei, az önkormányzatok és a pályázók számára egyaránt), részben pedig alkalmazkodni kell az ország gazdasági-társadalmi változásaihoz is. Az ÚMFT két legfontosabb célkitűzése – amely hozzájárul a hosszú távú cél eléréséhez, azaz az ország társadalmi-gazdasági fejlettségének közelítése az Európai Unió átlagához – a *foglalkoztatás bővítése és a tartós gazdasági növekedés feltételeinek megteremtése*.

A *foglalkoztatás bővítése* terén az ÚMFT specifikus céljai:

- az egyén *foglalkoztathatóságának* javítása, munkaerő-piaci aktivitásának növelése, a regionális sajátosságokhoz igazodó összehangolt beavatkozásokkal,
- a *munkaerő-kereslet bővítése*, azaz több és jobb munkahely teremtésének ösztönzése (különösen a hátrányos helyzetű térségekben), valamint
- kereslet és a kínálat összhangját biztosító *munkaerő-piaci környezet* fejlesztése.

A *tartós növekedés* specifikus céljai:

- a versenyképesség javítása, ezen belül
 - a tudásgazdaság és az innováció erősítése,
 - a termelékenység növelése;
- a gazdaság bázisának szélesítése, ezen belül
 - a regionális különbségek mérséklése,
 - a tőkebevonási képességek fejlesztése,
 - piacbővítés,
 - a magasabb piaci integráltsági szinthez való kapcsolódás,
 - a korszerű technológiák széles körű elterjesztése;
- az üzleti környezet fejlesztése, ezen belül
 - az elérhetőség megkönnyítése,
 - a szabályozási környezet javítása,
 - valamint az állam szolgáltatásainak és működésének hatékonyabbá tétele.

2007-2013 között az egy főre számított GDP átlaga miatt a hazai hét régió közül hat a *Konvergencia célkitűzés* hatálya alá került, mert a mutató értéke rendre alatta marad az EU átlagának, amely 2000-2002 között 20.478 euró volt. A hetedik, a Közép-magyarországi régió már nem tartozik a Konvergencia célkitűzés alá, mert az időszak GDP átlaga meghaladta a határértéket (az EU-átlag 89,7%-át érte el), ezért a *Regionális versenyképesség és foglalkozta-*

tás célkitűzés alapján jogosult átmeneti és egyedi alapon nyújtott („phasing-in”) támogatásra.

A fő célkitűzések (foglalkoztatás és gazdasági növekedés) az operatív programok intézkedésein keresztül valósulhatnak meg. Az előző tervezési időszakhoz (2004-2006) képest a legjelentősebb változás, hogy az ÚMFT lehetőséget nyújt a régiók fejlettségbeli különbségeinek speciális kezelésére azáltal, hogy az egyes régiókra külön operatív programok készültek (3.11. táblázat).

3.11. táblázat: Az Új Magyarország Fejlesztési Terv prioritásai és operatív programjai

Prioritások	Operatív program (OP)
1. Gazdaságfejlesztés	Gazdaságfejlesztés OP – GOP
2. Közlekedésfejlesztés	Közlekedés OP – KÖZOP
3. Társadalmi megújulás	Társadalmi megújulás OP – TÁMOP
	Társadalmi infrastruktúra OP – TIOP
4. Környezeti és energetikai fejlesztés	Környezet és energia OP – KEOP
5. Területfejlesztés	Nyugat-dunántúli OP – NYDOP
	Közép-dunántúli OP – KDOP
	Dél-dunántúli OP – DDOP
	Észak-magyarországi OP – EMOP
	Észak-alföldi OP – EAOP
	Dél-alföldi OP – DAOP
	Közép-magyarországi OP – KMOP
	Európai Területi Együttműködések OP
6. Államreform	Államreform OP – AROP
	Elektronikus közigazgatás OP – EKOP
Az Új Magyarország Fejlesztési Terv koordinációja és kommunikációja	Végrehajtás OP – VOP

Forrás: www.nfu.gov.hu

A vidékfejlesztést leginkább a regionális operatív programok szolgálják oly módon, hogy az ÚMFT intézkedései a kiegyensúlyozott területi fejlődést szolgálják a

- regionális központok megerősítésével – az innovációs gazdaságfejlesztési prioritást is szolgáló fejlesztési pólusok kiemelt fejlesztésén keresztül, az együttműködő és versenyképes városhálózat kialakításával;
 - Debrecen = „a tudás iparosítása” (gyógyszeripar, agrárinnováció),
 - Miskolc = „Technopolis” (nanotechnológia, vegyipar, mechatronika, megújuló, alternatív energiák),
 - Szeged = „Biopolisz” (egészségipari, környezetipari, agrárgazdasági biotechnológia),
 - Pécs = „az életminőség pólusa” (kulturális és környezetipar),
 - Győr = „Autopolis” (autóipar, gépgyártás, megújuló energiák),
 - Székesfehérvár és Veszprém = IKT (információs és kommunikációs technika), mechatronika, logisztika,
- az emberi erőforrások fejlesztése révén,
- megújuló vidék: a rurális térségek területileg integrált, fenntartható fejlesztésével;
- az elmaradott térségek komplex felzárkóztatásával;
- a Balaton, a Duna és a Tisza vidékének fenntartható fejlesztésével (www.nfu.gov.hu).

A vidékies térségek megújulási lehetőségei eltérőek a különböző adottságú területeken, és a fejlesztés integrált megközelítést igényel az egyes ágazati és regionális fejlesztéseken, illetve agrár-vidékfejlesztésen keresztül, ezért a beavatkozások egy része az Európai Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Alapból valósulhat meg. Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv vidéki térségekre koncentráló intézkedései:

- a gazdasági diverzifikáció, az agráriumhoz közvetlenül nem kapcsolódó gazdaságfejlesztés,
- a természeti, táji és kulturális értékekben gazdag területeken a helyi értékek és erőforrások fenntartható helyi, térségi kiaknázása a térségfejlesztés, természet- és örökségvédelem valamint a turizmus szoros együttműködése révén;
- a tanyás térségek revitalizálása, a funkcióváltást és örökségvédelmet megeremtő fejlesztések révén;
- az aprófalvas térségekben az értékmegőrzés, funkcióváltás és az esélyegyenlőség megeremtése;
- a nemzeti kisebbségek által lakott vidékies térségek fejlesztésénél a kisebbségek által képviselt sajátos értékek megerősítése és kamatoztatása;
- a nagyarányú cigány népességgel rendelkező térségek társadalmi-gazdasági integrálása a munkaerő mobilizálásával, a szociális fejlesztések koncentrálásával, a cigányság hagyományainak, értékeinek befogadásával.

Az elmaradott térségek felzárkóztatása szintén központi koordinációjú integrált megközelítést igényel: a tervezett fejlesztések a regionális és az ágazati szemléleten túlmutató intézkedéseken alapulnak. A beavatkozások térbeli és időbeli összehangolása elősegítheti a szinergia érvényesülését és ezáltal leghátrányosabb helyzetű kistérségek esélyhez jutását. Ezeknek a programoknak a célja, hogy csökkenjen a távolság a jó helyzetű, fejlett területek közelében elhelyezkedő és a perifériára szorult, súlyosan hátrányos helyzetű térségekben élők megélhetési lehetőségei, életminősége és életkilátásai között. Fontos cél, hogy a megvalósuló fejlesztési projektek eredményeképpen csökkenjen a szociális ellátórendszerre gyakorolt nyomás, és nőjön a gazdaság teljesítőképessége. Ezen a területen különösen fontos, hogy a fejlesztések következtében tartós, hosszú távon (15–20 év) is fenntartható fejlesztések valósuljanak meg. (www.nfu.gov.hu)

A fentiekből is látható, hogy maga az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv is erősen redundáns, integrált megközelítésű: a regionális operatív programok fejlesztéseit erősítik az ágazati operatív programok is, teret adva a területi, regionális, kistérségi sajátosságok érvényesülésének.

2007 és 2013 között Magyarország az Európa Unió 22,4 milliárd eurós támogatására számíthat a Strukturális Alapokból, amely a vidékfejlesztési támogatásokkal együtt közel 8.000 milliárd forintot jelent.

A 2007. január 1-én újonnan alakult Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) támogatásai az *Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv* célkitűzésein, akcióin keresztül jutnak el a vidéken élőkhez (3.12. táblázat).

Az ország 168 kistérségéből 165-ben fekszik olyan terület (település), amely jogosult a Vidékfejlesztési Alap támogatására.

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv jellegzetessége a megelőző tervezési időszakhoz (2004-2006) képest, hogy a LEADER-támogatások átkerültek ebbe a tervformába (a Nemzeti Fejlesztési Terv helyett). A struktúraváltás oka az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap létrehozása volt.

3.12. táblázat: Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv

Közösségi fejlesztési irány (intézkedéscsoport)	I. A mezőgazdasági és erdőgazdálkodási ágazat versenyképességének javítása		II. A környezet és a vidék minőségének javítása	III. Az életminőség javítása a vidéki területeken és a diverzifikáció ösztönzése	IV. A helyi kapacitás kiépítése a foglalkoztatottság és a diverzifikáció érdekében
Nemzeti fejlesztési irány	I. A mezőgazdaság, az élelmiszerfeldolgozás és az erdészeti szektor versenyképességének javítása, a strukturális feszültségek enyhítése, a termelési szerkezetváltás elősegítése	II. A versenyképes agrárgazdaság humán feltételeinek megteremtése, különös tekintettel az innovációs készség, a piacorientált szemlélet elterjedésére	III. A fenntartható termelés és földhasználat garanciáinak erősítése	IV. A vidéki foglalkoztatási feszültségek csökkentése, a vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítése, illetve a vidéki életminőség javítása, a szolgáltatásokhoz való hozzáférés javítása a vidéki települések lakosainak	V. Helyi közösségek fejlesztése
Beavatkozási akciók	I/1 Megújuló energia-források I/2 Technológiai fejlesztés I/3 Állattenyésztés I/4 Élelmiszerfeldolgozás I/5 Kertészet I/6 Birtokrendezés I/7 Vízgazdálkodás, belvízvédelem	II/1 Korszerkezetváltás II/2 Innováció és piaci orientáció a termékpályás szerveződések mentén II/3 Tudásalapú vidéki társadalom	III/1 Erdészeti III/2 Környezet-kímélő gazdálkodási módszerek III/3 Kedvezőtlen Adottságú Területek (KAT) III/4 Állatjóléti előírások	IV/1 Vidéki vállalkozásfejlesztés IV/2 A falumegújítás IV/3 A vidéki közösségek szolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetősége	A helyi közösségek fejlesztése (Ez a fejlesztési irány alapvetően a negyedik fejlesztési irány megvalósítását szolgálja)

Forrás: www.strategia.fvm.hu

Gráf József (földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter) nyilatkozata szerint a 2007-2013 közötti időszakban a magyar vidék támogatására szánt 1.300 milliárd forinthez pályázati úton lehet hozzájutni, míg 1.500-1.600 milliárd forint a közvetlen támogatás (www.fvm.hu).

Az egyes intézkedéscsoportok forrásmegoszlását a [3.13. táblázat](#) közli.

3.13. táblázat: ÚMVP intézkedéscsoportjai és forrás felosztása

Intézkedéscsoportok	Pénzügyi súly (összes közkiadás arányában*)
I. intézkedéscsoport: A mezőgazdasági és erdészeti ágazat versenyképességének növelése	47%
II. intézkedéscsoport: A környezet és a vidék fejlesztése	32%
III. intézkedéscsoport: A vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása	17%
IV. intézkedéscsoport: LEADER+	(5,5% = I-III. intézkedéscsoportokra allokált összegekből kerül levonásra 25-10-65%-os arányban)
Technikai segítségnyújtás	4%

*az 1290/2005 EK rendelet 12. cikkének (2) bekezdése szerint

Forrás: www.strategia.fvm.hu

A komplex vidékfejlesztési elképzelések gyakorlati megvalósítására 2007 és 2013 között az *Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP)* III. intézkedéscsoportja keretében több mint 200 milliárd forint áll rendelkezésre. A programot irányító hatóság, az FVM a vidéki térségekben lakók életminőségének javítását és a vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítését tűzte ki célul (a fő hangsúlyt ez utóbbira helyezve) (Bodnár D. – Hortobágyi A. 2007).

A fentiek tükrében az ÚMVP „klasszikus vidékfejlesztési lábának” tervezett átfogó fejlesztési céljai és a hozzárendelt források az alábbiak **(3.14. táblázat)**:

3.14. táblázat: Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) III. intézkedéscsoportjának fejlesztési céljai és forrásai

Megnevezés	Mrd Ft
1. Vidéki vállalkozásfejlesztés	109,4
1. Nem mezőgazdasági tevékenységgé történő diverzifikálás: a diverzifikáció, mikro-vállalkozások és turizmus természeti és kulturális örökségre épülő támogatása	7,6
2. Mikro-vállalkozások létrehozásának és fejlesztésének támogatása	85,2
3. A turisztikai tevékenységek ösztönzése	16,6
2. A falumegújítás	59,6
1. A gazdaság és a vidéki lakosság számára nyújtott alapszolgáltatások	30,0
2. Falumegújítás és –fejlesztés	20,0
3. A vidéki örökség megőrzése, korszerűsítése és fenntartható fejlesztése	9,6
A vidéki örökség megőrzése, korszerűsítése	9,0
Natura 2000	0,6
3. A vidéki közösségek szolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetősége	18,8
1. Képzés és tájékoztatás	7,0
2. Készségek elsajátítása, ösztönzés és a helyi fejlesztési stratégiák kidolgozása és végrehajtása	11,8

Forrás: FVM (2007), (Bodnár D. – Hortobágyi A. 2007)

Ezeknek a célkitűzéseknek megvalósítása a Helyi Vidékfejlesztési Terveken (HVT) keresztül történik, amelyek kialakítása és elfogadása a partnerségi alapon szerveződő Helyi Vidékfejlesztési Közösségek (HVK) feladata. A Közösségek működését, a tervekészítést és a

pályázatokat Helyi Vidékfejlesztési Irodák (HVI) segítik. Magukat az Irodákat is pályázati úton választotta ki az FVM, és minden kistérségben alakul egy-egy (lásd erről bővebben a 8.4. fejezetet). A „vidéki vállalkozásfejlesztés” intézkedéscsoport keretében átlagosan kb. 800 millió forint forrás juthat egy-egy kistérségbe. A helyben kidolgozott – a helyi vidékfejlesztési tervhez illeszkedő – projekteket a HVK pontozásos rendszer alapján rangsorolja a támogatásra. A „közösségi célú fejlesztések” átfogó cél keretében átlagosan kb. 300 millió forint támogatásra lehet számítani kistérségenként. A hét év alatt erre a célra összesen 60 milliárd forint áll rendelkezésre, amelynek lekötésében a HVK-k közvetlenül vesznek részt, azaz támogatási jogosultság feltétele HVK általi támogatottság (Bodnár D. – Hortobágyi A. 2007).

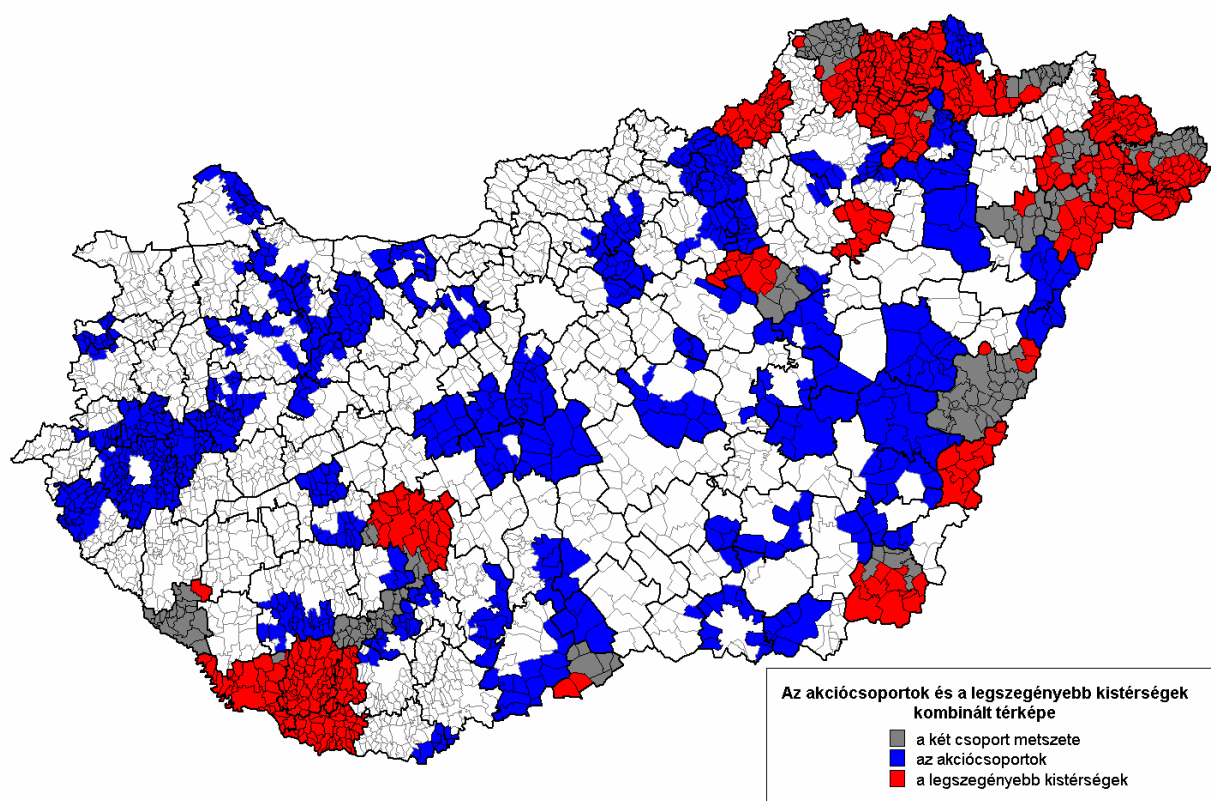
Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) hangsúlyos fejezete a LEADER program, melyre közel 74 milliárd forint áll rendelkezésre a következő hét évben.

Az FVM szakemberei (Bodnár D. – Hortobágyi A. 2007) szerint LEADER+ program eddigi hazai tapasztalatai alapján a 2007-2013 tervezési-programozási időszakban több olyan módosítás várható, amelyek figyelembe veszik a helyi akciócsoportok igényeit:

- a program kiszélesítése érdekében nagyobb területet lefedő akciócsoportok kialakítása;
- az akciócsoportok szervezeti formájának várható átalakítása jogi személyiséggel rendelkező szervezetekké;
- egyszerűsödő eljárásrend a fejlesztéspolitikai alapelvekkel összhangban;
- magasabb támogatási összegek állnak az akcióterületek rendelkezésére: akár az 1 milliárd forintot is elérheti akciócsoportonként;
- a helyi akcióterveknek fokozottabban kell illeszkednie a kistérségi fejlesztési tervekhez.

A hazai vidékfejlesztési programok egyik legnagyobb feladata a leghátrányosabb helyzetű, leszakadó kistérségek komplex fejlesztése, felzárkóztatása. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség irányítása alatt készül az „*Esély a leghátrányosabb helyzetű kistérségben élőknek – Zászlóshajó program a térségi szegénység felszámolására*” című program, amely a jelenlegi elképzelések szerint a 28 leghátrányosabb helyzetű statisztikai kistérség (ezen belül 664 település) komplex fejlesztését célozza, és amelyre részben elkülönítetten összesen 120 milliárd forintot szánnak. Erre a fokozott támogatásra az ország területén zárványszerűen elhelyezkedő, úgynevezett depressziós térségek jogosultak. A fejlesztés fő célkitűzései – a versenyképesség erősítése, a lokális gazdaság élénkítése mellett – a helyi közösségek megfelelő felkészítése az európai uniós, és egyéb elérhető források megszerzésére. Ez a kormányzati szándék összhangban van az EU regionális politikájának fő céljával, a területi kohézió erősítésével (Bodnár D. – Hortobágyi A. 2007).

A hátrányos települések *kiemelt támogatása* – a tervek szerint – megnyilvánulhat a *magasabb támogatási intenzitásban*. A kiemelt támogatás másik iránya, hogy a tervek szerint figyelembe veszik a *különböző fejlettségű* (halmozottan hátrányos, hátrányos, illetve nem hátrányos) *településen élők arányát* a LEADER akciócsoport területén. Meg kell jegyezni, hogy a LEADER programban részt vevő 70 akciócsoport közül összesen 17-ben található olyan település, amelyik az említett 28 legelmaradottabb statisztikai kistérség területén fekszik, illetve a 944 LEADER település között csupán 180 ilyen akad. A LEADER akciócsoportok működése a 28 hátrányos helyzetű kistérségből csupán 15-öt érint. Ugyanakkor van nyolc akciócsoport melyek egész területe elmaradottnak minősül (Baranyai-Hegyhát, Népmese Vidék, Közép-Nyírségért, Bodrogi LEADER+, Dél-Kelet-Nyírségi, Felső-Bódva-völgy, Szatmár hagyományápolásáért és felzárkóztatásáért, valamint az Összefogás Biharért akciócsoportok) (3.56. ábra).



Forrás: Bodnár D., 2007

3.56. ábra: A LEADER akciócsoportok és a leghátrányosabb helyzetű kistérségek kombinált térképe

A Zászlóshajó program során a tervezési és végrehajtási folyamatokban egyaránt figyelembe kell venni a helyi gazdasági-társadalmi kapacitásokat, szükségleteket, amelyekhez rugalmasan igazítják a vidékfejlesztési beavatkozásokat, és teszik lehetővé a támogatásokhoz való hozzáférést. A fenti elképzelés megvalósításában jelentős szerep hárul az adott kistérségekben működő Helyi Vidékfejlesztési Irodákra.

3.7 A TERVEZÉS MÓDSZERTANA

Bálint János – Holló Márta – Juhász Mária

3.7.1 Adatgyűjtés

Holló Márta – Juhász Mária

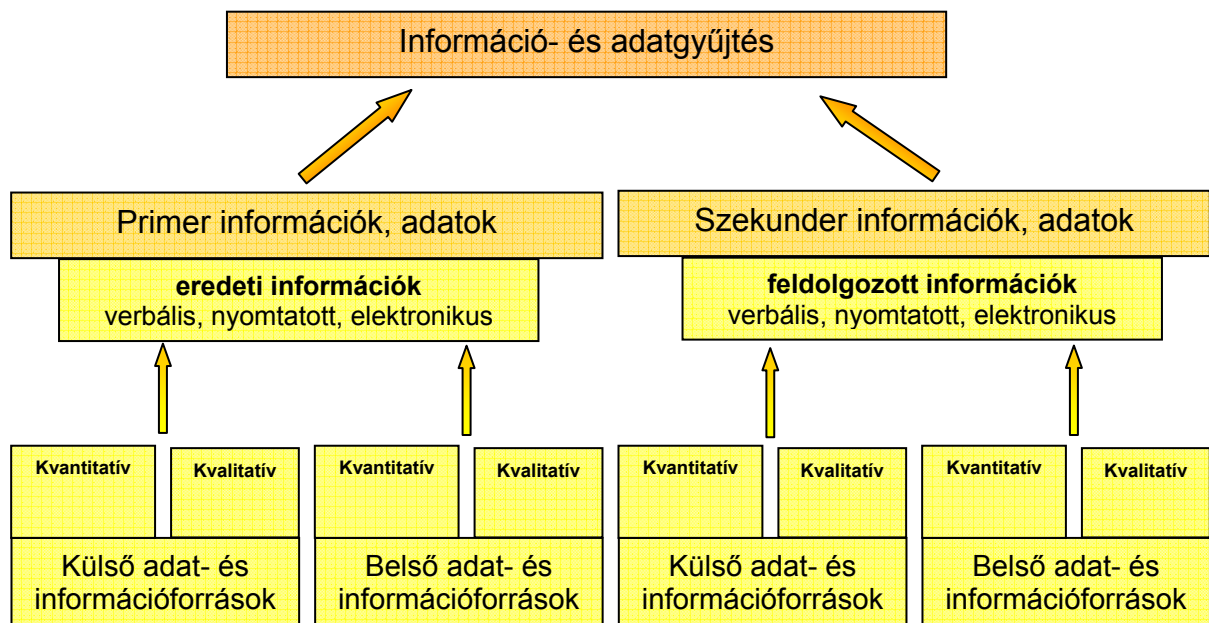
A vidékfejlesztéshez kapcsolódó kutatások egyik része úgynevezett *szekunder kutatás* (Tomcsányi P., 2000), amikor *a meglévő adatokat, szakirodalmat tekintjük át és dolgozzuk fel.* A vidékfejlesztés a hazai tudományos életben, és elsősorban a mezőgazdasági tudományokban igen fiatal, de divatos terület, hazai és nemzetközi szakirodalma igen változatos.

Kutatások másik része az úgynevezett *primer kutatás* (Tomcsányi P., 2000), amikor *terepmunka során közvetlen információkat* gyűjtünk. Ez települések, térségek megismerését, az ott zajló folyamatok bemutatását, interpretációját jelenti. A terep megismerése során a következő menetrendet követhetjük:

1. terepbejárás, helyzetelemzés
2. statisztikai adatok elemzése
3. interjúkészítés (önkormányzat, vállalkozók, civil szervezetek, magánszemélyek)
4. javaslatok közös kidolgozása (helyi szereplőkkel együtt, falugyűlés)
5. tanulmány, pályázat készítés (interpretáció)

A kutatásoknál általában kétféle adatgyűjtési technikát különböztetnek meg: *kvalitatív és kvantitatív technikát* (3.57. ábra). A vidékfejlesztésben, települési koncepciók elkészítésekor mindkét technikának, módszernek nagy jelentősége van, egymást kiegészíthetik.

A statisztikai adatok általában a helyi önkormányzattól, esetleg statisztikai hivatalból beszerezhetők, bár pontosságuk, aktualitásuk gyakran megkérdőjelezhető.



3.57. ábra: **Információ- és adatforrás típusok**

A helyi társadalmak, a helyi kultúra és gazdaság megismerésére használt adatgyűjtési technikákat Letenyei (2005) a következő módon osztályozza, annak megfelelően, hogy mennyire kvalitatív illetve kvantitatív a gyűjtés jellege:

1. Mennyire strukturált az adatgyűjtés, azaz pontosan meghatározzuk-e, hogy milyen adatot és információt gyűjtünk?
2. Hány alanyt (hány embert, vállalkozást) lehet az adott technikával megkeresni, sok vagy kevés megkérdezetről lesz adatunk?
3. Mennyire „terepspecifikus”, azaz csak az adott településre/térségre érthető eredményeket kapunk, vagy más településekkel összehasonlítható adatokat gyűjtünk?
4. A kutató mennyire van közel a terephez, részt vesz-e személyesen az adatgyűjtésben?

Egy kutatás annál inkább kvalitatív, minél inkább terephez igazodik, a kutató maga végzi személyesen, ami általában be is határolja a megkérdezhető adatközlők körét és számát (3.58. ábra).

Megfigyelés	Résztvevő megfigyelés	Strukturálatlan interjú	Strukturált interjú	Kérdőív	Másodlagos adatelemzés

Kvalitatív

Kvantitatív



Forrás: Letenyei (2005)

3.58. ábra: Adatgyűjtési technikák egy kvalitatív-kvantitatív skálán

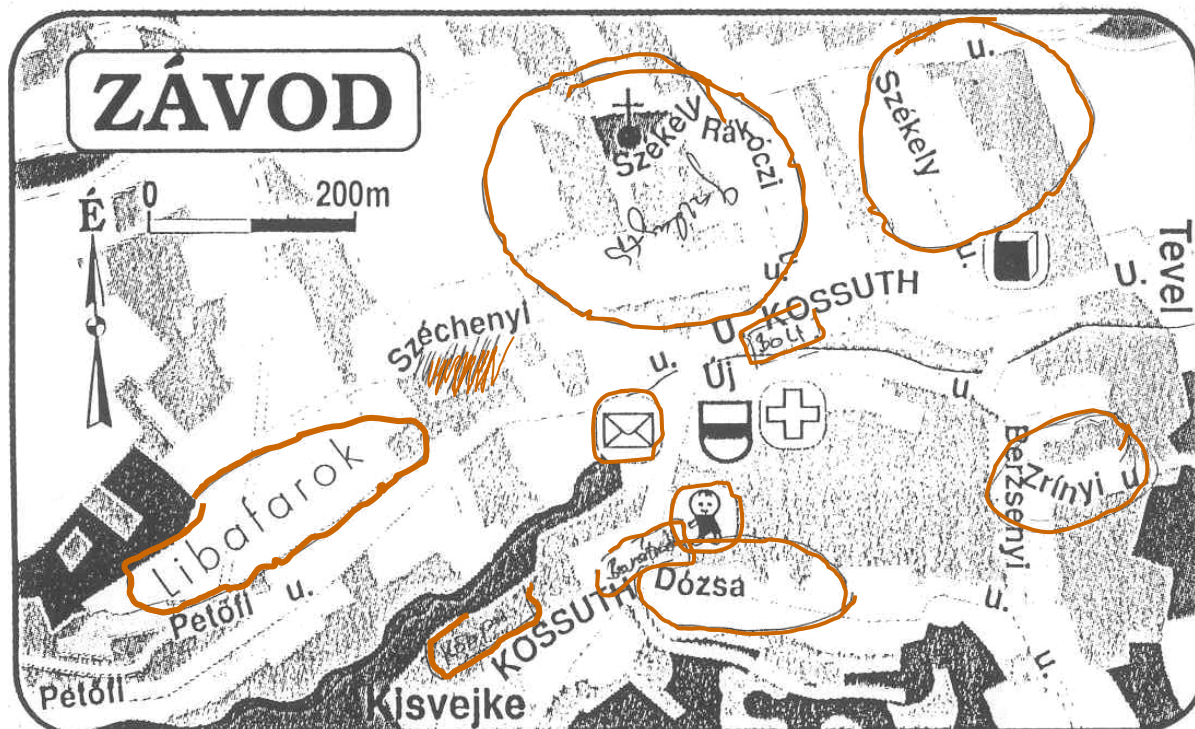
Egy-egy település megismerésére az antropológusok és szociológusok által jól ismert és használt résztvevő *megfigyelés* módszerét használhatjuk. A módszert eredetileg az ismeretlen népcsoportok kultúrájának és társadalmának tanulmányozására dolgozták ki antropológusok. A módszer azonban alkalmas a mai társadalom és helyi gazdaság megismerésére is, helyi társadalmak, kistérségi vagy települési lakóközösségek vizsgálatakor, elsősorban a kutatások kezdeti szakaszában. Az ilyen kutatásnak fontos eleme, hogy a kutató magát „felfedezőnek” tekinti, a terepet pedig „ismeretlennek”. Természetesen tájékozódni kell a leendő helyszínről, azonban fontos, hogy a terepre érkezve a kutató félre tudja tenni korábbi ismereteit, tapasztalatait és előzetes koncepciók nélkül tudjon saját tapasztalatokat, személyes élményeket gyűjteni. A megszerzett információkat is rugalmasan kell kezelni és bátran félre kell tenni a régi értelmezéseket és újakat találni a helyükre, ha a korábbi tapasztalatok félrevitték. A *résztvevő megfigyelés* végső célja az interpretáció, amikor az összegyűjtött tapasztalatokat és azok személyes értelmezését a kutató lefordítja a szélesebb közönség részére (Letenyei L., 2005).

A résztvevő megfigyeléseket nagyon jól kiegészítették a terepen készített *strukturálatlan interjúk*, amelyek a két beszélgető kapcsolatán alapulnak, a két fél között bizonyos interakció jön létre. Solt O. (1998) szerint az interjú olyan előre megtervezett, bizonyos adott kérdésekre választ váró beszélgetés, amelyik a megkérdezett személyiségének vagy az adott interjú tárgyának mélyebb megismerését szolgálja. Az interjúknál használhatunk interjútervet, ez azonban nem a kérdezés sorrendjét határozza meg, hanem annyit jelent, hogy az interjútervben szereplő kérdések mindegyikére választ szeretnénk kapni az interjú folyamán. A kérdések egy részét nem is érdemes "direktben" feltenni, mert az előbbi definícióból következően azokra direkt módon nem lehet válaszolni. Gyakorlatban is tapasztaltuk, hogy az interjúkészítésnél mennyire lényeges a kérdező személye. Általában a megkérdezettek ugyanúgy elvárják, hogy a megkérdező őszintén beszéljen magáról, ahogy a kutató is az interjú során valós, őszinte válaszokat feltételez. Az interjúkészítés előtt a kutatónak világosan el kell magyaráznia azt, hogy honnan jött és mit akar.

A *mentális térképezés* módszerét egyaránt használják az antropológusok, szociológusok, térképészek és alkalmazott településkutatók a terület, mint környezet egy vagy akár több személy általi, annak saját szemszögéből történő bemutatására. Hasonlóan alkalmazható kis- és középvállalkozások, önkormányzatok irányítási rendszerében a problémák felmérésére, új fejlesztéseket megelőző helyzetértékelésre (pl. ökotérképezés). A mentális és kognitív térképezés fogalmát szinonimaként használtuk. Mivel a módszertan alapjai még kidolgozás alatt állnak, mi is kísérleteztünk: így kezdetben a szabad térképrajzoláson alapuló adat-felvételével próbálkoztunk, majd áttértünk a kész térképekből kiinduló adatfelvételekre.

A kutatás során arra kértük a megkérdezett személyeket, hogy a már létező térképekbe a rajzolják be a számukra fontos eligazodási, tájékozódási pontokat, a különböző falurészeket, a számukra gazdaságilag (itt elsősorban a mezőgazdaságra fókuszáltunk) kiemelkedő területeket (3.58. ábra). Az így kapott térképek később a vidékfejlesztési projekteknél jól

hasznosultak, hiszen ezeken az ábrákon a helyi lakosok számára fontos falurészek és azok esetleges hiányosságai is megjelentek.



3.59. ábra: Mentális térkép Závod községről

Az adatgyűjtést követően az adatok feldolgozására használható módszereket a vállalati gazdaságtan és marketing szakemberek már régóta használják, némelyiket pedig a pályázatok kapcsán szinte kötelező módszertanként javasolják a vidékfejlesztésben. Az első lépés minden esetben a helyzetfelmérés/értékelés (STEP, SWOT elemzéssel), majd ezt követi valamilyen stratégiai elemzés (Problémafa-célfa, Logikai keretmátrix alkalmazásával).

3.7.2 STEP elemzés

Juhász Mária – Holló Márta

A módszert a vállalati gazdaságtanban az üzleti terv részeként alkalmazhatják egy-egy vállalat külső környezetének bemutatására. A vidékfejlesztésben a módszer alkalmazható kistérségi, települési szinten is. Olyan külső tényezőket vesz számításba, amelyekre a térség szereplőinek közvetlenül nincs hatása, de életüket, gazdasági tevékenységüket, környezetüket nagyban befolyásolja. Klasszikus értelemben négy tényezőt vizsgál, ebből áll össze az eredeti elnevezés:

S	Social	társadalmi tényezők
T	Technological	technológiai tényezők
E	Economical	gazdasági tényezők
P	Political	politikai tényezők

A mezőgazdasági termelés sajátosságaiból fakadóan a vidékfejlesztésben jelentős szereppel bírnak a környezeti tényezők, valamint az utóbbi évtizedek környezettudatos szemléletváltása egyaránt indokolja, hogy a külső tényezők elemzésébe is bekerüljenek.

(E)	Environmental	környezeti tényezők

A tényezők további bővítése is szokásos, sőt ajánlják is pl. az oktatás ((Education) és ezen keresztül az emberi erőforrás, valamint a jogi környezet (Legal) külön tényezőként való figyelembevételét.

Néhány javasolt szempont, amelyeket a vizsgálat során érdemes érinteni:

Social (társadalmi tényezők)

- demográfiai helyzet,
 - életmód és annak változása,
 - a társadalmi rétegek helyzete,
 - esélyegyenlőség (kisebbségek, nők, hátrányos helyzet),
 - a társadalom által preferált értékek, azok változása,
 - életstílus,
 - társadalmi, szociális felelősségvállalás
 - munkakultúra
- stb.

Technological (technológiai tényezők)

- a tudományos- technikai fejlődés konkrét hatásai,
 - a csúcstechnika, technológia megjelenése és hatásai,
 - biotechnika, biotechnológia, GM,
 - informatika, számítástechnika,
- stb.

Economical (gazdasági tényezők)

- konjunktúra, recesszió hatásai,
 - kormányzati gazdaságpolitika hatásai,
 - infláció,
 - árfolyamváltozások,
 - kamatváltozások,
 - adópolitika változása,
 - munkanélküliség,
- stb.

Enviromental (környezeti tényezők):

- környezetvédelmi követelmények, hatások,
 - éghajlatváltozásból fakadó hatások,
 - környezeti felelősségvállalás,
 - állat- és növény-egészségügyi követelmények, intézkedések hatása,
 - élelmiszerbiztonság kérdései,
- stb.

Political (politikai tényezők)

- gazdaságpolitika kiszámíthatósága, stabilitása,
 - jogszabályalkotás,
 - adópolitika,
 - állami szerepvállalás,
 - érdekcsoportok, ~értvényesítés,
 - külkapcsolatok (súlypont, irány, hatás),
- stb.

3.7.3 SWOT elemzés

Holló Márta

A versenyképességi elemzések során jól használható módszer a SWOT elemzés, amit a vidékfejlesztésben is gyakran használnak egy-egy kistérség/település/vállalkozás általános helyzetelemzésének bemutatására. (Az analízist különösebb magyarázat nélkül mutatjuk be, néhány általános, szinte mindenütt felmerülő szempont felsorolásával.)

A SWOT-analízis klasszikus értelmezésében az Erősségek-Gyengeségek tényező-páros a szervezet belső tényezőit, míg a Lehetőségek-Veszélyek páros a külső tényezőket

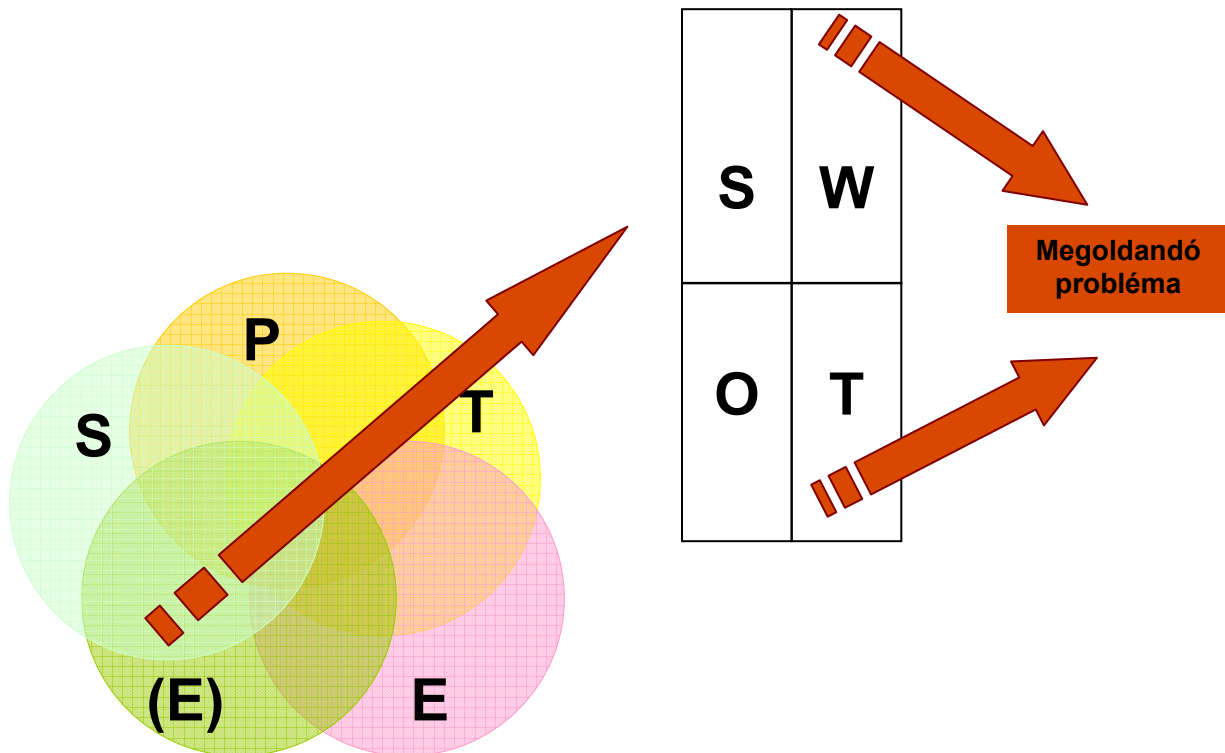
elemzi. Ez az éles különbségtétel nem minden esetben ennyire egyértelmű, hiszen egy-egy tényezőnek külső és belső aspektusai egyaránt lehetnek. Ugyancsak gyakran fordul elő, hogy ugyanaz a tényező egyaránt lehet erősség és gyengeség, vagy egyaránt rejlik benne lehetőség vagy rejt veszélyeket a vállalkozás számára.

A SWOT-analízist ma már a legtöbb versenyképességi elemzés tartalmazza már-már köteleességszerűen, mechanikusan felsorolva az egyes tényezőket, gondosan a „megfelelő” oszlopba sorolva azokat. Az ebből fakadó teendőkre, a követendő versenysztratégia átgondolására már kevesebb energiát fordítanak az elemzők. A SWOT elemzés véleményünk szerint inkább közösségformáló, aktivizáló tevékenység, mint igazi szembenézés a problémákkal.

Az alábbi példánkban néhány olyan tényezőt soroltunk fel, amelyek egy térség vagy település jellemzői lehetnek:

Erősségek • A terület kiemelkedően magas hányada alkalmas mezőgazdasági termelésre • Kedvező termőhelyi adottságok és gazdag hagyományok a tájjellegű, egyedi minőségű termékek előállításához • Gazdag természeti- és épített környezet, jellegzetes kulturális örökség • Nagymúltú és megőrzött kézműipar • Több célú, jól működő mezőgazdasági termelés • Az ott élők tennivágyása • Kiváló együttműködési készség • Stb.	Gyengeségek • Mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége és a tőkehiány • Termékek minősége nem egyenletes • Elavult, elhasználódott eszközállomány • Kisméretű gazdaságok • Korszerűtlen termelési módok • Öregedő, kedvezőtlen korösszetételű népesség • Hiányzó vagy alacsony színvonalú alapszolgáltatások, elmaradott infrastruktúra • Hiányzó vállalkozókészség • Stb.
Lehetőségek • Növekvő fizetőképes kereslet • Termelési integrációk (szövetkezetek, egyéb szerveződések) • Falusi, egészség- ökoturizmus népszerűsödése • Szakpolitika, támogatások kihasználása • Stb.	Veszélyek • Nem versenyképes hazai termékek • Regionálisan is megjelenő piacvesztés • Szigorodó előírások miatti költség-növekedés • Vidéki, természeti-, kulturális örökségek és az életminőség további romlása (leszakadó térségek) • Fokozódó elvándorlás • Hagyományok és helyi ismeretek eltűnése • Stb.

A STE(E)P- és a SWOT-analízis egymáshoz kapcsolható két módszer, amelyek a vidékfejlesztési tervek készítése kapcsán a helyzetfelmérés elvégzését és a kistérség stratégiájának kialakítását segítik. A STE(E)P módszerrel felmért külső környezeti hatásokból leszűrhetők a térség lehetőségei és azok a veszélyek, amelyek fenyegetik a sikeres működését. A térség gyenge pontjai és a veszélytényezők rávilágítanak azokra a problémákra, amelyek megoldást igényelnek a vállalkozás menedzsmentjétől (3.60. ábra).

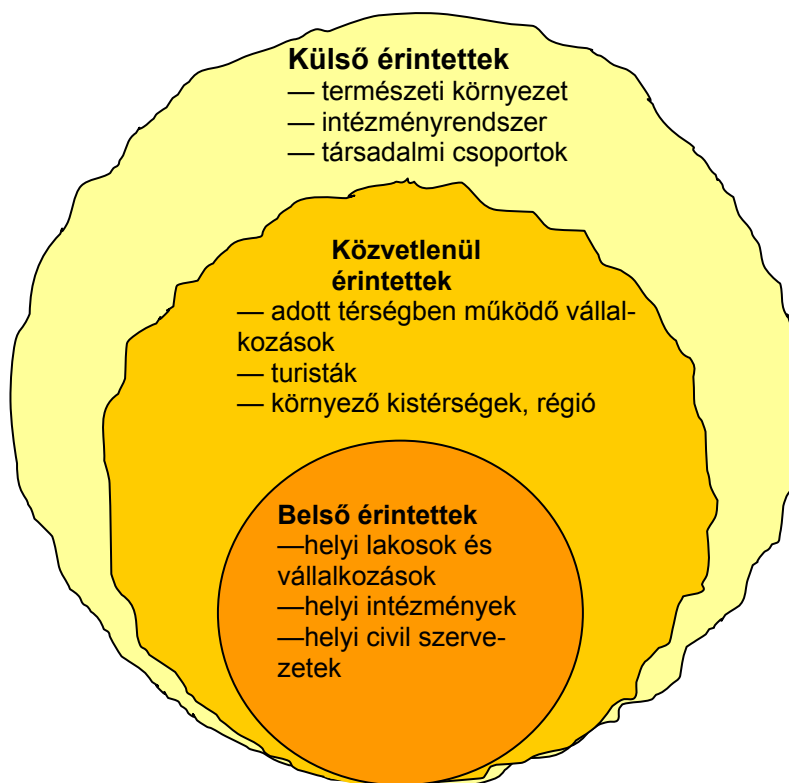


STYLEREF 1 \s 10.60. ábra: A STE(E)P/PE(E)ST és a SWOT-analízis összefüggése, szerepük a stratégia-alkotásban

3.7.4 A kistérség érintettjeinek vizsgálata

Holló Márta – Juhász Mária

Egy kistérség működését természeti, társadalmi és gazdasági tényezők befolyásolják, ezért működése során kölcsönhatásba kerül azok alkotóelemeivel. A kistérséggel lényeges, tartós és kölcsönös kapcsolatban álló személyek és/vagy szervezetek, intézmények a térség érintettjei. A települések életében fontos szerepet betöltő személyek, helyi intézmények és szervezetek a térség belső érintettjei, míg tágabb értelemben a térséggel kapcsolatba kerülő személyek, intézmények és szervezetek a külső érintettek. Ezek a határok és szerepek nem mindig választhatók el élesen, egy-egy érintett több szinten is a kapcsolatba kerülhet a térséggel, akár több szerepben is megjelenhet (3.60. ábra). Az érintettek vizsgálatának az a szerepe, hogy a vidékfejlesztési tervek során felmérjék, hogy az elképzelések, tervek miként hatnak ezekre a csoportokra, és ők miként reagálhatnak a változásokra. Az elemzés az érdekeltek azonosításával kezdődik, majd elegendő számú és mélységű információt kell róluk gyűjteni. Az információk birtokában törekedni kell érdekeik azonosítására és lehetőség szerint meg kell határozni az erős és gyenge pontjaikat, hogy a velük együtt vagy velük szemben követendő stratégiát kidolgozza a kistérség.



3.61. ábra: A kistérség érintettjei

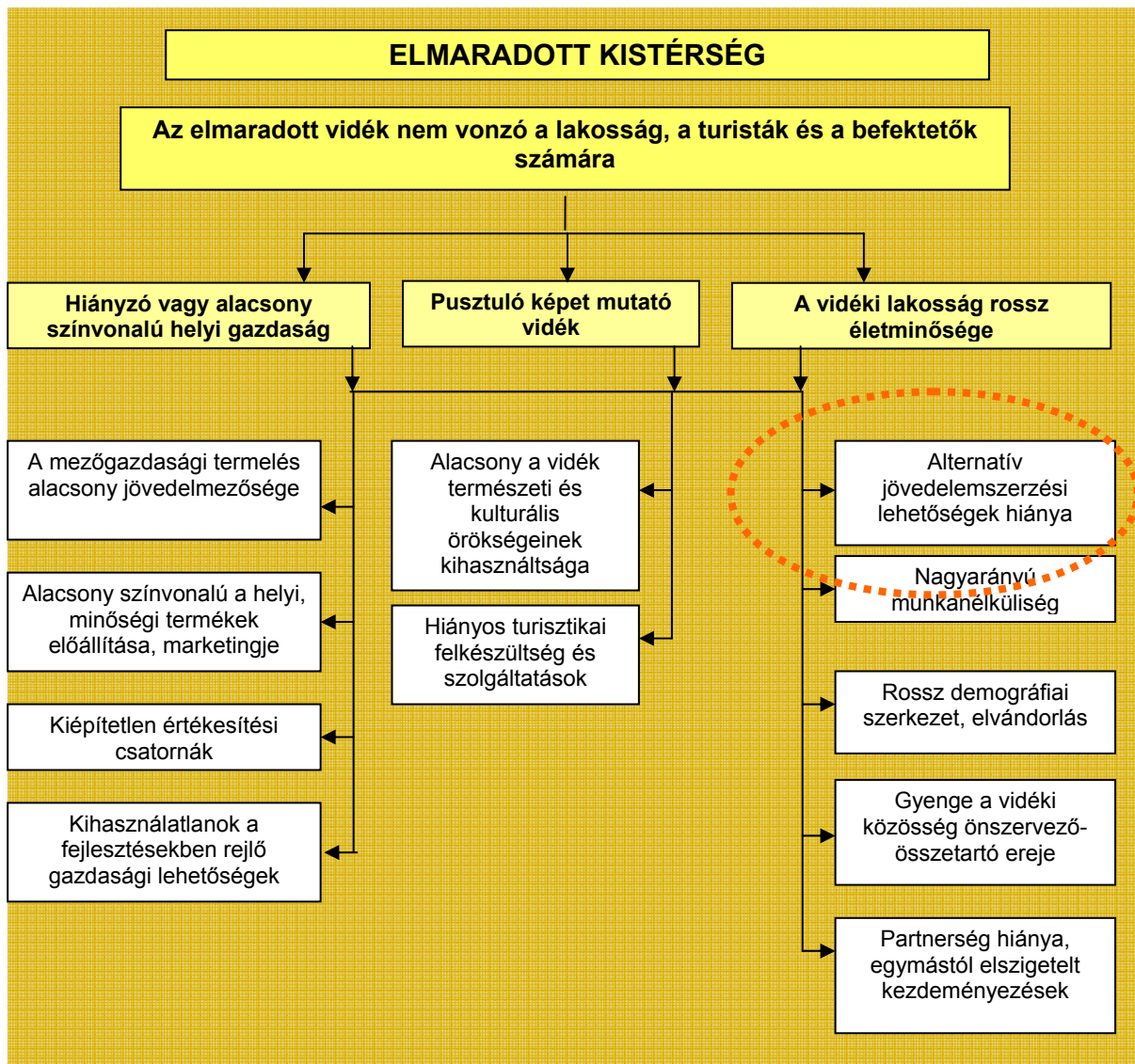
3.7.5 Problémafa-Célfa

Holló Márta

Bár az eddig leírt többféle módszer is sikeresen alkalmazható a vidéki területek helyzetelemzésére, az Európai Unió Strukturális Alapjaihoz kapcsolódó pályázatokban előszeretettel kéri a problémafa-célfa kettősének meghatározását és használatát.

A módszer lényege, hogy az elemzés során először azonosítja a megoldásra váró problémákat, azaz azokat a negatív állapotokat fogalmazza meg, amelyeken a kistérség változtatni kíván (ez a munka többek között a STE(E)P- és a SWOT-analízissel is elvégezhető), majd azok hierarchiájának meghatározásával feltárja az ok-okozati összefüggéseket. A problémák elemzése során végig kell gondolni, hogy melyik az ok és melyik annak következménye, s ez hierarchikus rendszerbe helyezhető. Amennyiben a felmerült problémák nincsenek egymással ok-okozati kapcsolatban, egymás mellett ábrázolhatók (és bízhatunk abban, hogy a „fa” terebélyesedése során előbb-utóbb valamelyik szinten összeérnek).

Az alábbi ábrákon (3.62. és 3.63. ábra) egy kistérség falusi turizmusának fejlesztéséhez készült probléma- és célfa mutatjuk be. A 3.62. ábrán számos egyéb problémát is feltüntethetnénk, de csupán néhány megoldásra váró általános gondot ábrázoltunk, és a példa kedvéért a falusi turizmus szemszögéből közelítettünk. (Természetesen egy komplex vidékfejlesztési program kidolgozásánál az összes „lábat” részletesen elemezni kell, egy konkrét kistérség esetében pedig ezek speciális problémákkal és célokkal egészülnek ki.)

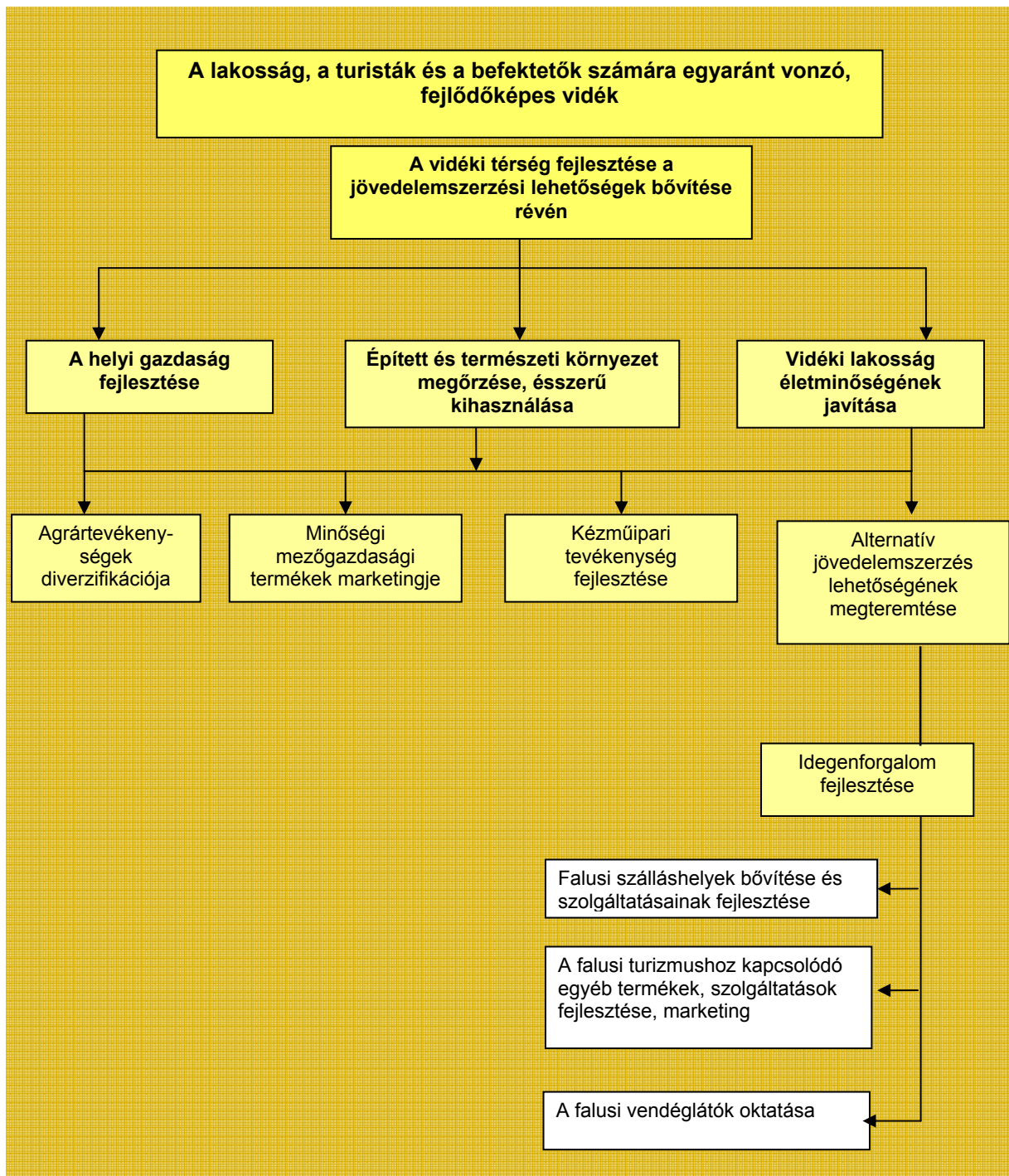


3.62. ábra: Egy elmaradott kistérség lehetséges problémafája

Példánkban feltételezzük, hogy az elmaradott vidéken elterülő település sem a lakosság, sem a befektetők, sem pedig a turisták számára nem bizonyul vonzóknak. S milyen problémák vezettek az elmaradottsághoz? Hiányzik, vagy ha van is, alacsony színvonalú a helyi gazdaság (hiányoznak a szolgáltatások, nincs helyi ipar, a mezőgazdaság hanyatlik), a természeti környezet pusztuló képet mutat (részben a nem működő mezőgazdaság miatt is) és az ott élők életminősége rossz. Ha tovább vizsgáljuk az okokat, felfedezhetők (és tovább elemezhetők) azok a problémák, amelyek a kedvezőtlen helyzet kialakulásához vezettek. A példánkban a lakosság kedvezőtlené váló életminőségéért az alternatív jövedelem hiányától a helyi önszerveződés gyengeségén át az elszigetelt kezdeményezésekig több jelenség is okolható (3.62. ábra).

Az *ok-okozati elemzés*, a *problémafa* „felépítése” után „nincs más dolga” a tervezőnek, mint hogy megalkossa annak tükörképét, a *célfát*: a negatívumokat eredményekké fordítva ábrázolja a problémák megoldását (3.63. ábra).

A célkitűzések egymásra épülése *eszköz-eredmény összefüggést* eredményez. A célok megfogalmazása ebben az esetben egy kívánatos, jövőbeli állapot meghatározását jelenti, még az elvégzendő konkrét tevékenységek meghatározása nélkül.



3.63. ábra: A kistérség fejlesztésének célfája

Példánkban az alternatív jövedelemszerzési lehetőség bővítését, az idegenforgalom fejlesztési lehetőségét dolgoztuk ki bővebben: a fejlesztési célok közé a falusi szálláshelyek bővítését és szolgáltatásainak fejlesztését, a falusi turizmushoz kapcsolódó egyéb termékek, szolgáltatások fejlesztését, marketingjét és a falusi vendéglátók oktatását célszerű beemlíteni. Ezzel a fejlesztéssel párhuzamosan végezhető az agrártevékenységek diverzifikációja, javítható a mezőgazdasági termékek marketingje vagy bővíthetők a kézműipari tevékenységek (3.63. ábra).

A célfa felépítése után választható(k) ki az(ok) a megoldási változat(ok), amely(ek) a továbblépéshez vezethet(nek).

A projekttervezéshez és irányításhoz használt módszer a logikai keretmátrix, amely alkalmas arra, hogy az érdekcsoportok azonosítsák és elemezzék a problémáikat, valamint abból könnyen és világosan meghatározzák a fejlesztések célját, az elvégzendő tevékenységeket, valamint a megvalósítás nyomon követését is segítheti.

A módszert az 1960-as években fejlesztette ki az USA külföldi segélyek kihelyezésével foglalkozó szervezete (USAID) abból a célból, hogy segítse a fejlesztési tevékenységek tervezését, irányítását és értékelését. A mátrix alkalmazott módszer a vállalati projektciklus-menedzsmentben és egyes Európai Unió forrásokra kiírt pályázatoknál is, a pályázat stratégiai tervezésének a részét képezi.

A logikai keretmátrix összefoglalja a projekt szempontjából legfontosabb információkat:

- miért szeretnénk megvalósítani a projektet? – beavatkozási logika
- mit szeretnénk elérni? – beavatkozási logika és indikátorok
- ezt hogyan szeretnénk elérni? – tevékenységek, eszközök, források meghatározása
- milyen külső tényezőket kell figyelembe venni? - feltételezések és kockázatok elemzése
- hol találjuk meg az értékeléshez, ellenőrzéshez szükséges információkat? – indikátorok forrásai
- projekt költségvetésére vonatkozó adatok
- milyen előfeltételezéseket kell teljesíteni? – előfeltételezések

A logikai keretmátrix általában egy négy oszlopot és négy sort tartalmazó táblázat. A „vertikális logika” a projekt tevékenységét, az ok-okozati összefüggéseket és a legfontosabb feltételezéseket tartalmazza, itt jelennek meg azok a külső bizonytalansági tényezők is, amelyekre nincs a tervezőnek befolyása. A „horizontális logika” a projekt hatásaihoz és a felhasznált erőforrások méréséhez kapcsolódik a főbb mérési mutatók és az ellenőrzéshez szükséges eszközök meghatározásán keresztül. (Nagy S. – Trombitás Z., 2004)

A következő példán a falusi turizmus fejlesztésére kitalált projektet mutatjuk be logikai keretmátrix segítségével (3.64. ábra)

A mátrix első oszlopa a hierarchikusan egymásra épülő célokat jelenti, melyekhez logikusan kapcsolódó beavatkozási pontokat illesztünk. Ebben az esetben (az ábra első oszlopában alulról felfelé haladva) pl. konkrét tevékenységünk falusi szálláshelyek kialakítása, melynek érdekében épületeket újítunk fel és megfelelő berendezésekkel látunk el, valamint a lakosságot kurzusokon készítjük fel a vendégek fogadására. Természetesen a tevékenységünknek vannak bizonyos eredményei, közvetlen és közvetett hatásai, a jelen esetben falusi szálláshelyek megnyitása, azok értékesítése, jól képzett helyi szereplőkkel. Ezzel eleget teszünk a projekt céljának, miszerint falusi turizmust indítunk el a faluban annak érdekében, hogy javítsuk a település kulturális, épített és természeti értékeinek kihasználását, új munkahelyeket teremtsünk és alternatív bevételi forrásokat biztosítsunk.

A második oszlop azokat a számszerűsített mutatókat (indikátorok) tartalmazza, melyeket az első oszlopban meghatározott beavatkozási pontokon keresztül kívánunk elérni. Ilyen lehet pl. oktatásban résztvevő személyek száma, a vendégéjszakák száma, stb. Minden kitűzött cél, eredmény, tevékenység következménye valamilyen mérhető hatás. Az adott szinten rögzített mutatók a projekt megvalósításának ideális állapotát jelölik, melyek a projekt készítőjének eredeti szándékát tükrözik.

A beavatkozás területei Projektleírás	Objektíven igazolható eredményességi mutatók	Az ellenőrzés forrásai és eszközei	Feltételezések és kockázatok (Külső tényezők)
Általános (hosszú távú, átfogó) célok A falu gazdag szellemi-, kulturális-, épített-, és természeti értékeinek kihasználása, megőrzése Alternatív bevételi forrás a vállalkozónak Munkahelyteremtés	Hatás indikátorok A faluban létrehozott új munkahelyek számának növekedése A falu megújítása A helyi vidékfejlesztési program megvalósításával támogatott helyi akciócsoport	Statisztikák, bevallások, kérdőívek	
Projekt konkrét célkitűzései Falusi turizmus elindítása Helyi vendéglátók összefogása, közös programlehetőségek	Cél indikátorok Vendégéjszakák számának növekedése Faluba látogató vendégek számának növekedése	Falusi vendéglátó számlatömbje felmérések, megkérdezések	Igény a falusi turizmusra az adott térségben
Várt eredmények Falusi szálláshely megnyitása Internet honlap elindítása Falusi vendéglátói ismeretekkel rendelkező aktív lakosság	Eredmény (output) indikátorok Működő szálláshely Reklám eredményességi mutatók Oktatásban résztvevő személyek száma	Épület használatbavételi engedélye Felmérések Kurzus napló/jelenléti ív	Minimális falusi vendéglátói ismeretek
Tevékenységek Szálláshely kialakítása Szálláshely népszerűsítése (marketing tevékenység) Falusi vendéglátó tanfolyamok szervezése	Eszközök Épület átalakítás eszközei Vendéglátás berendezései Reklám anyagok, hirdetés, internetes honlap Oktatási helyszín, eszközök	Jelentések, építési napló	Alkalmas meglévő épület a projekt megvalósításához
			Előfeltételek A lakosság hajlandósága az idegenforgalom elfogadására, támogatására

3.64. ábra: A falusi turizmus fejlesztésének logikai keretmátrixa

Az egyes szintekhez tartozó indikátorok szerint megkülönböztetünk hatás-, eredmény- és output indikátorokat. A hatásindikátorok az átfogó célok mérésére, az eredményindikátorok a konkrét célok megvalósításának mérésére, az output indikátorok a szűkebb eredmények mérésére szolgálnak. A mérőszámokkal szemben támasztott követelmények megfelelnek a SMART – kritériumrendszernek (S - specific, M – measurable, A – available, R – relevant, T – time-bound):

- *specifikusak (Specific)*, tehát arról szolgáltatassanak információt, amihez rendeljük őket,
- *mérhetőek (Measurable)*, tehát olyan összehasonlítható információkat nyújtsanak, amelyekkel egy korábbi állapothoz képest elért eredményt szemléltetni tudunk,
- *elérhetőek (Available)*, adott legyen az információ hozzáférése a lehetséges,
- *releváns (Relevant)*, tehát hordozzon lényeges és hasznos információkat,
- meghatározott időhöz kötött (*Time-bound*) legyen.

Az indikátorokat úgy kell megjelölni, hogy a következő – *harmadik* – *oszlopban* hivatkozni tudjunk arra a forráshelyre, ahonnan a mutatószámokkal jellemzett események tényleges megvalósulásáról bizonyosságot szerezhethünk.

A projekt sikerének sarkalatos pontja az esetlegesen *felmerülő problémák, feltételek* előzetes végiggondolása. Ezeket a kockázatokat – általában külső tényezőket – a *negyedik oszlopban kell* feltüntetni. Ehhez nagy segítséget nyújthat egy korábban elkészített helyzetelemzés SWOT-analízisében feltárt „veszélyek” fegyelembé vétele. Olyan feltételeket kell számításba vennünk, amelyek az egymásra épülő beavatkozási pontokon az eggyel magasabb szintű cél eléréséhez szükségesek (mátrixban alulról felfelé haladva). Tehát minden szinten azt keressük, hogy az adott szinten elért eredmények, hatások mellett mire van még szükség a következő szint céljának teljesüléséhez. Léteznek olyan előfeltételek (a mi példánkban: „A lakosság hajlandósága az idegenforgalom elfogadására, támogatására”), amelyek teljesülése nélkül a projekt megvalósítása értelmét veszti (Nagy S. – Trombitás Z., 2004).

A mátrix kitöltésének legegyszerűbb módja, ha elsőként az első oszlopot felülről lefelé haladva készítjük el, amely során a kitűzött célnak megfelelően rögzítjük a megvalósításhoz vezető utat, azaz az egyes konkrét célokat, tevékenységeket. Ezután a negyedik oszlopban meghatározzuk azokat a feltételeket, amelyek a sorban következő cél, eredmény eléréséhez szükségesek (alulról felfelé haladva). Végül az alsó sorból kiindulva, a nyilaknak megfelelően kitöltjük a még hiányzó adatokat.

A logikai keretmátrix legnagyobb előnye, hogy egyetlen dokumentumban összefoglalja a projekt belső logikáját, ezáltal nyilvánvalóvá teszi, hogy a tevékenységek, eredmények és célok valóban kapcsolódnak-e egymáshoz. Egyúttal lehetőséget nyújt a az eredmények ellenőrzésére, nyomon követésére projekt megvalósítása során.

3.7.7 A szűk keresztmetszetektől a strukturált problémakezelésig

Bálint János

Szűk keresztmetszetek

A szűk keresztmetszeti tényezők, a fejlődést, kibontakozást akadályozó problémák pontos feltárása nemcsak a termelőtevékenység, hanem a vidékfejlesztés során is fontos. „A szűk keresztmetszetek alapvető tétele értelmében minden gazdasági és társadalmi folyamat eredményességét szűk keresztmetszeteik határozzák meg. Mindazok a tevékenységek (operációk), amelyek a *szűk keresztmetszeteket tágtítják, hatékonyak és a folyamatok eredményességét fokozzák*. Azok a tevékenységek, amelyek *nem befolyásolják, csak kárba vesztett időt, pénzt és fáradságot jelentenek*.” A szűk keresztmetszet csak egy szemléletes hasonlat, amellyel a természeti, gazdasági és társadalmi folyamatok legérzékenyebb – azok sebességét és eredményességét meghatározó – pontjait, szakaszait jelöljük.

A tudomány szerint a döntési mechanizmus a tranzakciós költségektől függ, az esemény súlyának, a résztvevők számának és az ismétlődés gyakoriságának függvényében. Szerintünk itt is a szűk keresztmetszet a döntő, de minél bonyolultabb és minél kevésbé szemléletes egy probléma, annál nehezebb a szűk keresztmetszet megkeresése. Tovább nehezíti a helyzetet, hogy többnyire nemcsak egy szűk keresztmetszet korlátoz egy folyamatot, hanem egyidejűleg vagy váltakozva több is, illetve az egyik megszüntetésekor egy alig tágabb veszi át annak helyét (Liebig dézsája). A valóságban tehát elemző módszerek szükségesek a szűk keresztmetszetek megtalálásához és szorosságuk vizsgálatához (Linear Response and Plateau modell).

Az alábbi felsorolás olyan tényezőket tartalmaz, amelyek szinte minden versenyképességi elemzésnél érdemesek a vizsgálatra, mert gyakran szűk keresztmetszetként jelentkeznek:

- csökkenő pénzügyi források,
- a kölcsönös (üzleti) bizalom és tisztelet hiánya,
- csekély kockázatvállalási hajlam,
- sok a múltra emlékezés, kevés a jövőkép,
- problémának látjuk az új lehetőségeket,
- a szervezetet csak a tehetetlenség mozgatja,
- a célok, feladatok nem világosak,
- nem esnek egybe a közösségi és egyéni célok,
- az együttműködési készség hiánya,
- a helybéliek és a „jöttmentek” konfliktusai.

A felsorolásból jól látható, hogy a szűk keresztmetszetek az anyagi, fizikai tényezőkön túl szervezeti és társadalmi is lehetnek, és talán épp ez utóbbiak leküzdése, megváltoztatása a hosszadalmasabb, nehezebb feladat.

Szabályozottság és káosz

A vidékfejlesztés sikerességében biztos, hogy óriási szerepe van a szakmai és a gazdasági hozzáértésnek, valamint a számtalanszor emlegetett pénz - pénz - pénznek. Mégis szilárd meggyőződésünk, hogy a véletlen események és a káosz legalább olyan fontos szerepet játszanak benne. A káoszelmélet ma az üzleti világ egyik legtöbbet emlegetett, egyre divatosabb eszméje, a magyar vidékfejlesztőknek is ismerniük és használniuk kell.

A *káosz* a BAKOS-féle (1989) idegen szavak szótárában a teljes zűrzavart, fejtelenséget, rendtelenséget és összeviesszágát jelenti, illetve a görög mitológiában a világ létrejöttét megelőző ősállapotot, sőt a magyar nyelvi hagyományoknak megfelelően – mint az idegen szavak többségének – még pejoratív értelme is van. A társadalom és a gazdaság komplexitását a képzetlen vagy a világ egyszerűségében szilárdan hívó emberek sajnos valamiféle káoszként fogják fel és ez pánikreakciókat vált ki belőlük. Védekezésésként előítéletekhez és sztereotípiákhoz menekülnek, régi rendre és vasfegyelemre vágynak, átlátható alá- és fölérendeltséget, tiszta hierarchiát kívánnak; a dolgok állandó jogi újraszabályozását kérik, ahelyett, hogy megismernék és megtanulnák kezelni a valóban egyre összetettebbé váló környezetünket.

A káosz-kutatók szerint viszont a káosz egyáltalán nem valami rossz dolog, hanem a világ legmindennapiabb alapállapota, amely ugyan gyakran zavar minket, pedig megpróbálhatnánk az esetleges előnyeit kihasználni és értékelhetnénk a kreativitást segítő hatását: a káosz pontosan azt a szabadságot és játékeret adja meg az alkotó és újító embernek, amely az egyébként gyakran túlszabályozott rendszerekben nem állna rendelkezésére.

Társadalmak esetében – különösen térségünkben – viszont rosszabb a helyzet. Sok az okafogyott szabályozás, megmerevedik a társadalom, lelassul a fejlődés. Sajnos gyakori az elvtelenség és a doktrínárság¹⁰ keveredése, ahelyett, hogy elvszerűek és pragmatikusak¹¹ lennénk. Üzleti elveink jelentős részét a kíméletlen versenyre hivatkozva elfelejtettük, és szeretünk szabályzatok alapján dönteni, ahelyett, hogy szilárd küldetésnyilatkozatunkra támaszkodva, az adott problémát az adott helyzetnek megfelelően gyakorlatiasan kezelnénk. Társadalomtudásaink szerint rangkórosak, halogatók és problémakerülők vagyunk.

A merev, (túl)szabályozott társadalmi és gazdasági környezetben az innovátoroknak is alkalmazkodniuk kell bizonyos mértékig. Az új eszmék sokszor divatos és formális köntösben, személytelen, tárgyyszerű megközelítésben jobban eladhatók, mint a valóság. Ennek veszélye persze, hogy a konzervatív szemléletet is konzerváljuk, még az igényünket is elveszítjük a friss áruk és eszmék iránt.

¹⁰ értelmetlenül merev ragaszkodás az elvekhez

¹¹ az adott körülmények között a legcélszerűbb megoldást kereső

Az elmúlt századok fizikai világképe – amely az ökológiára és az ökonómiára is jócskán kisugárzott – két alapvető paradigmán nyugszik. A teljes kauzalitás elvén, azaz ok és okozat tiszta megkülönböztethetőségén, és a determinizmuson, azaz azonos körülmények között azonosan bekövetkező események előrejelezhetőségén. Az élő természetre és a gazdaságra azonban valószínűleg sosem volt igaz és használható nyugvópont a két fenti paradigma. Az életben nincsenek azonos körülmények és azonosan ismétlődő események.

Az okot és az okozatot gyakran nem csak tudatlanságunk miatt nem tudjuk határozottan elkülöníteni; sokkal inkább cirkuláris kauzalitásról kellene beszélnünk, ahol ok és okozat között kölcsönhatás van, mégpedig többnyire nem közvetlenül, hanem kauzális láncokon át visszacsatolva, tyúk és tojás örök körforgásában. Ha a teljes ok-okozati kör nem is fedezhető fel mindig, minimum-programként feltétlenül ajánljuk a hagyományos merev kapcsolat feltételezésének feloldását az alábbi hármas csoportra:

- hajlamosító tényezők,
- közvetlen kiváltó okok,
- párhuzamos jelenségek.

A *hajlamosító tényezők* az események kiváltásában szerepet játszó faktorok, amelyek együttese, sőt együttállása megteremti a feltételeket az esemény valamikori bekövetkezéséhez. A *közvetlen kiváltó okok* önmagukban nem elegendők a változáshoz, de érett szituációban ezek az utolsó cseppek a pohárban. A *párhuzamos jelenségek* a szűkebben vett ok-okozati kapcsolaton kívül álló események, de ugyanakkor következnek be, és esetleg azonos háttérváltozók játszanak szerepet a kiváltásukban. A legfontosabb tudnivalónk a fenti hármasról, hogy ha nem is tudjuk minden esetben biztosan megkülönböztetni őket, legalább ne keverjük a tényezőket.

Más a helyzet, ha magunk vagyunk, vagy lehetnénk az események alakítói. Ilyenkor nagyon előnyös lenne észrevenni, hogy "helyzet" van, azaz a hajlamosító tényezők számunkra kedvező együttállása bekövetkezett. A kedvező pillanatot megérezve, a számunkra fontos eseményt viszonylag kis energiával magunk is kiválthatjuk, ha helyes az időzítés. Ha mindezt elmulasztjuk vagy rosszul időzítjük – amint ez gyakran előfordul az életben, az üzletben, a politikában – akkor az elszalasztott lehetőségeinkről beszélhetünk, ami – társadalomkutatók szerint – a korszak egyik hazai sajátossága.

A fejlesztés célfüggvényei, strukturált problémakezelés

Az stratégiai tervezés egyszerű alapelve, hogy minden vállalkozásnak legyen jól definiált küldetése (esetleg küldetésnyilatkozata), célja és feladata. A vidékfejlesztési terv készítésénél sincs másképp: a településnek, kistérségnek definiálni kell önmagát, tudnia kell, hogy kik és mik vagyunk, mi a célunk, feladatunk. Gyakorlatiasabban megfogalmazva: – milyen közös értékeket képviselünk?, – mit teszünk a közösségért? A rendszerváltás után – a kapitalizmust addig csupán messziről szemlélve – sokáig azt hittük, hogy az egyetlen cél a profit, holott a fejlett országok átlagos vállalata is háromszoros célfüggvényről (triple bottom line) készít küldetésnyilatkozatot és éves jelentést; a profit mellett a környezeti és a szociális hatásokról. Igazán eredményes fejlesztési stratégiához szerintünk legalább tizenegy célfüggvény kell:

- *Gazdaságosság*: nyereséges gazdálkodás, az árbevételek meghaladják a költségeket, a termelési volumen a fedezeti pont fölött van.
- *Hatékonyág*: a ráfordítások jól hasznosulnak a hozamokban, az előállított termékekben és a nyújtott szolgáltatásokban, nem pazarlunk az erőforrásokkal, kihasználjuk a lehetőségeket.
- *Eredményesség*: a termék vagy szolgáltatás értékesül a piacon, eljut a vevőkhöz, hasznosul a fogyasztóknál, szükségletet elégít ki vagy generál, nincs hiány és fölösleg a piacon.

- *Összehangolt termékpálya:* az értéklánc megfelelően alakul, az input olyan amire szükségünk van, az output használható a következő lépcsőben.
- *A beruházások és befektetések* szükségesek, gazdaságosak, jól időzítettek és megtérülnek.
- *Jövőorientáltság:* nem éljük fel a jövő lehetőségeit, a mai döntéseink a jövőnket is szolgálják.
- *Humán erőforrás:* jól gazdálkodunk az emberi erőforrásokkal, sokat tanulunk és még többet tanítunk.
- *Környezettudatosság:* minden döntésünknek megvizsgáljuk előre a környezeti hatásait, minimalizáljuk a környezetterhelést.
- *Szociális felelősséget* vállalunk a társadalmi környezetünkért, az esélyegyenlőségért, az összes érintettért.
- *Fenntarthatóság:* a vállalkozásunk környezeti és gazdasági értelemben is önjáró, nem pusztít el semmit, amit elhasznál, azt újrateremti. Elfogad ugyan külső támogatást, de azt jól hasznosítja, visszafizeti a társadalomnak, hogy az utódokat is támogathassák.
- *Tanuló környezet:* nem csak a vezetők és a munkatársak tanulnak, hanem a település és környezete is rugalmasan alkalmazkodik, megújul, új lehetőségeket terem.

Sajnos el kell ismernünk, hogy rövid távon a mai Magyarországon inkább hátrány a sokszempontú célfüggvény, de reméljük, hogy hosszú távon megtérül. Az azonnali érvényesülés két legfőbb akadálya, hogy a jó verseny mellett rossz verseny is létezik, a másik a szürke és fekete gazdaság léte. A jó verseny azt jelenti, hogy a piacon sok hasonló méretű szereplő van és a piac átlátható, transzparens, ilyenkor többnyire a jobbik győz. A rossz verseny sajnos általános a hazai mezőgazdaságban és az élelmiszerkereskedelemben, ami az árversenyben (árcsökkenő spirál) valósul meg; egyre alacsonyabb árak, ami csak egyre csökkenő minőséggel követhető. A szürke és fekete (nem adózó, járulékot nem fizető stb.) gazdaság ugyanígy hat; a becsületesek vagy mulyák nem bírják a versenyt. Enyhíteni az ő terheiken lehetne. Társadalmi felmérések szerint alapvetően szabálykövetőek vagyunk, azaz az elviselhető terheket inkább megfizetjük az államnak vagy egyéb közösségnek, ha cserébe élni hagynak bennünket. Ezért nagyon finoman kell egyensúlyoznunk a küldetésünk céljai között.

A felmerülő problémák többirányú megközelítésére, a strukturált problémakezelésre már eddig is szolgáltunk példával (orchideás rét-akácerdő). A szemléletesség kedvéért álljon itt még két példa:

Malária

Első példánkban csak röviden vázoljuk a malária terjesztésének megállításáért folyó küzdelem, mint a strukturált problémakezelés egyik példáját.

A *malária-kutatás* fő tudományos vonala a vakcina előállítása, ami nagyon lassan halad, és nagyon sokba kerül.

A pragmatikus megoldás az 5 dolláros, rovarölőszerrel impregnált *moszkító háló*. Mezőgazdáknak nagy lehetőség a maláriás beteg kezelésére alkalmas hatóanyagot termelő gyógynövény az *Artemisia annua* termesztése.

A környezetvédők számára nehezen tolerálható eljárás a *moszkító* (3.65. ábra) tömeges irtása, a számos hasznos rovar károsítása miatt. Lehet, hogy a génmódosításos likvidálást is elleneznek.

Izgalmas lehetőség a *malária parazitára rezisztens moszkító* szelekciója vagy GM előállítása, amelyek aztán evolúciós előnyt hordozva lecserélik az eredeti moszkító populációt. Így a csípés marad, a fertőzés elmarad.



Forrás: www.digesa.sld.pe/imagenes/anopheles.jpg

3.65. ábra: A maláriát terjesztő *Anopheles*

Tejesemberek

A magyar *tej-ágazat* száz sebből vérző, rendkívül összetett, kaotikus rendszer. Az alábbiakban megpróbáljuk felsorolni a termékpálya betegségének tüneteit, a hajlamosító tényezőket, a párhuzamos jelenségeket, a véletlen egybeeséseket, valamint az okoknak és okozatoknak azt a körkörös láncolatát (cirkuláris kauzalitás), amely az egészet mozgatja, de benne az ok és az okozat, a kiváltó esemény és a következmény nem mindig azonosítható, néha fordítva is lehet, mint az első látszat. A legfontosabb tünet, hogy gazdák tüntetnek az közutakon, mert félnek, hogy tönkremennek. Panaszozzák, hogy keveset fizetnek nekik a tehéntejért, így ők sem tudják törleszteni a korábban felvett hiteleiket. A kifizetetlen adósság az egyik legnyomósabb ok a pánikra, gyakran halálos. A fő hajlamosító tényezők a lakosság és a gazdák szegénysége, az együttműködési készség hiánya, a sok potyautas a rendszerben, az átláthatóság (piaci transzparencia) hiánya, a relatív túltermelés és főleg az, hogy felnőtt emberként nemigen iszunk tejet. A főbb szereplők: a szarvasmarhák, a tehenes gazdák, a tejfeldolgozók, az állam, az Európai Unió, az óriás-kiskereskedők, az élelmiszerbiztonsági szabályok, a fogyasztók, az adófizetők és a politikusok. A kevésbé jelentős szereplők a terméktanács és a szövetkezesek, amelyekkel a fő baj az, hogy sajnos nagyon csekély a hatásuk, holott ideális esetben ők irányítanák az egész ágazatot. Végül a legjelentéktelenebb szereplő, a bűnbaknak kinevezett, tejet alig tartalmazó, reggeli ital.

A főszereplők gondoljai:

A *szarvasmarha* nem tehet róla, de már nem ugyanaz, mint hajdanában. Régen nálunk a magyartarkát tartották, amely főleg a szimentáli (Simmental, Svájc) fajtából származik, tájbaillően pirostarka, nem ad sok tejet, de a teje feldolgozásra nagyon jó, az állat kevésbé igényes, a hizlalt bikaborjak húsmínősége jó, azaz úgynevezett kettős hasznosítású fajta. (A tehenek teje, a bikaborjak húsa mellett az ökrök igavonása volt a harmadik hasznosítás, de erre ma már nincs igény.) A mostani fekete-tarkákat holstein-fríznek hívják, de ők már korábban kivándoroltak, így a nevükkel ellentétben hozzánk nem a fríz lapályról, hanem leginkább Amerikából érkeztek, és itthon is keresztezgették őket. Sok és zsírszegényebb tejet adnak, jól legelnek a Atlanti-óceán csapadékos partjain növekvő tápanyaggazdag füvekből, de nehezen boldogulnak a hazai száraz legelőkön. A szarvasmarháknak jót tesz a legelő, az állati jóllétükhöz szükséges is, de nagy hidegben istállózni, valamint a nagy tej- és húshozamhoz abrakolni

kell, azaz gabonaféléket termelnek vagy a belőlük kevert takarmányt vásárolják az állattartó gazdák. A legnagyobb gond az, hogy a hízott bikák húsát a fogyasztók nem kedvelik, azaz a holsteinnek csak a teje igazán értékes, a tudomány mai állása szerint még mindig fele arányú hímnemű utód nem hoz elég hasznot. Összegezve tehát ez a szarvasmarha a soványabb magyar legelőkön és a hosszabb-hidegebb télben többet abrakolva, kevesebb hasznot hoz a gazdáknak, mint a nyugat-európai társai.

Tehenes gazdából túlságosan sok van, túl kicsik az üzemek, nem eléggé szövetkeznek, sokuknak nincs legelője és takarmánytermő területe. A föld nélküliek az aszályos előző év miatt megdrágult vásárolt takarmányt etetnek, és művelt föld hiányában területalapú támogatást sem remélnek. Sokan eddig bérelt területen legeltettek vagy takarmányt termeltek, de a területalapú EU támogatás hírére rájöttek, hogy ezentúl nem lesz sem olyan olcsó, sem olyan egyszerű a bérlet. Az elmúlt években mindig egy másik támogatási rendszerről esett szó, amelynél a megtermelt termény és nem a földterület után járt volna a támogatás. Nagyon valószínű, hogy ezentúl a földtulajdonos maga akarja művelni a területét, vagy a hektáronkénti bérleti díj a hektáronkénti uniós támogatás összegétől indul fölfelé. Felezhetnének is a bérlővel, de ismerve a kapzsiságunkat, alig reménykedhetünk. Szerintünk ez a felismerés volt az a pillangó-effektus, amely kiváltotta a pánikot a tehenes gazdák között.

Némelyik *tejfeldolgozó* a gazdákhoz képest hatalmas, a kiskereskedőkhöz képest viszont általában nem elég súlyosak, alacsony áron vásárolnak és értékesítenek, szerény profitjukon nem osztoznak a termelővel, viszont szívesen biztatják a tehenesgazdákat az állami támogatás megszerzésére és a tej-termékpályán lévő többi multi ellen. Egyikük-másikuk időnként fizetéseképtelen vagy tönkremegy, az egyik éppen pont most, ami csak párhuzamos jelenség ugyan, véletlen egybeesés, de fokozza a gazdák amúgyis kihegyezett veszélyérzetét.

Az *államnak* alig vannak eszközei a piacszabályozásra, pénze még kevesebb, amiből szerintünk helyesen, inkább a kvótákat vásárolja vissza. Most már persze utólag látjuk, hogy kár volt kemény brüsszeli csatákat vívni a fölösleges országos tejkvótáért, és még nagyobb kár volt olyan sokat kiosztani belőle a gazdáknak. A politika kikövetelte mindkettőt. Ha az állam kevesebb tejtermelési engedélyt szerzett és osztott volna, akkor most ő lenne a bűnbak, amit az éppen hatalmon lévők sajnos nem engedhetnek meg maguknak. Itt középkeleten szinte kötelező a kudarckerülő magatartás, a jövőben esetleg megtérülő sikerkereső politizálás helyett. Eddig minden kormány megtámogatta a kistermelőit, most is nehéz kimondani, hogy egy részükre nincs szükség. A kényszervállalkozók az államnak csak állandó támogatási igényt, a politikának elégedetlenkedő tömeget, a piacnak kiszámíthatatlan piaczavaró tényezőt jelentenek. Agrárközgazdák szerint inkább a szociális szférában kellene támogatni őket, annak kevesebb lenne a hátránya. Logikus érvelés, de a tömeges munkanélküliség is nagy gazdasági teher lenne a köznek, nem beszélve a személyes, a családtagokra is kiterjedő tragédiákról. Valószínűleg mégis ezt az utat kell választanunk, de csak lassan, megfontoltan, ha szerény pénzügyi lehetőségekkel is, de legalább kissé mérsékelve a fájdalmakat.

Az *EU* is tejfelesleggel küzd, a legeltetett marhahizlálásra való átállást támogatja, de csak a régi uniós tagok (a törzsgárda) támogatásának negyedét adja a (gyüttment) újaknak. Persze, ha a mélyére nézünk a dolognak, akkor hamar kiderül, hogy az EU a régi tagokat is csak nagyon csekély mértékben támogatja közvetlenül, intervenciókkal, a terhek nagy részét a fogyasztók

viselik, azáltal, hogy a tej és tejtermék árak magasabbak a belső piacon, mint kívül a világpiacon. Ez a fogyasztók általi termelői támogatás négy-ötszöröse a közvetlen juttatásoknak. Ennek a szisztémának az egyik fő hibája, hogy nagyon vonzónak láttatja a belső piacot az ide exportálni szándékozók számára, és őket vámokkal, lefölözésekkel valamint egyéb trükkökkel (non-tariff barriers) kell távoltartani. A másik fő hiba, hogy a benti magas árakon az EU sem tudja exportálni a tejfölöslegét, illetve ehhez exporttámogatást kell nyújtania. A világkereskedelmi szervezetnek (WTO) mindez nem tetszik, hiszen nyilvánvaló kereskedelemkorlátozó intézkedésekről van szó, mindkét irányban. Részben a WTO nyomására, de az ésszerűsítés érdekében is az EU folyamatosan csökkenti a termékek támogatását, és távlatilag elválasztja a támogatást a megtermelt mennyiségtől (decoupling), később a régi uniós parasztok is a nálunk most bevezetendő terület- vagy farmgazdaság alapú támogatást, esetleg valami hasonlót fognak kapni.

Az *óriás-kiskereskedő* (a magyar is, nem csak a multi) élet-halál harcot vív ellenfeleivel a piacért, és árleszorító, minőségcsökkentő spirálba kerül, ami a legszegényebb vásárlónak kedvez ugyan, de közben akaratlanul is tönkretesz a termékpiacra védtelen beszállítóit (rossz verseny). Igen, nem tévedés, a verseny is lehet jó és rossz, csak a szocializmust elhagyó általános örvendezésünkben hittük azt, hogy a piacgazdaságban a verseny mindent megold, automatikusan a jobbik győz. Sajnos nem így van, illetve ez egy századnyi versenyelmélet. Először is nagyon kevés az ideális versenypiac, gyakran túl sok vagy túl kevés a szereplő, csekély az átláthatóság (a piaci transzparencia), gyakran aszimmetrikus az információ, néha a rosszabbik győz, ha tökéletes volt az időzítése, a legtöbb állam is nagyokat kavar, felborítja az egyensúlyt. Az FMCG (élelmiszer és háztartási cikk) kiskereskedelemben nálunk bekövetkezett a legrosszabb verseny is, az óriások nem egymás felül-, hanem alulmúlásában jeleskednek, olyan mélyre szorítják a beszerzési árakat, hogy attól a beszállító és a termékminőség is tönkremehet.

A *fogyasztó* felnőtt korában alig iszik tejet, (nem emészt a tejcukrot és/vagy a fehérjét); a gyerek inkább az édeset kedveli, fogyasztói felvilágosítás nem működik, az utolsó fogyasztóvédelmi folyóirat is megszűnt; a kevésbé szegény fogyasztó is élvezettel spórol (Geiz ist Geil). A fogyasztóban nem tudatosul, hogy a kizsákmányolt mezőgazdaság szenved el az alacsony élelmiszerárak következményeit, a fogyasztót semmi nem ösztönzi a minőségi választásra. A tejtermelés hiányáról persze senki nem tehet, ez egy genetikai adottság, állítólag Európában északról délre és nyugatról keletre egyre gyakoribb tulajdonság. Azt nem tudjuk, hogy véletlen vagy szelekció következménye. Logikusnak tűnne, hogy délen és keleten, ahol a meleg miatt, fridzsider hiányában korábban nem állt el a friss tej, a lakosság csak a savanyított tejtermékeket itta, és mára az erjesztetlent nem is emészt. Északon és nyugaton pedig, ahol napokig sem romlik meg a tehéntej, megmaradt a tejivás szokása. Csecsemő és kisgyermekkorban persze szinte mindannyian emésztjük a tejet, de az életkor előrehaladtával ez lassan elmúlik, majd néhány évnyi kínlás után magunk is rájövünk, hogy mi a baj. Tapasztalataink szerint inkább utóbb, mint időben. Ismerjük ugyan a szlogent, hogy a tej élet, erő, egészség, de ez csak a felnőtt lakosság kisebbségére igaz. Természetesnek nevezni a tejfogyasztást badarság, a legkevésbé sem természetes, hogy egy felnőtt lény csecsemőtápot fogyaszt, pláne egy másik emlőst.

A feldolgozott, savanyított (erjesztett) tejtermékek alig tartalmaznak tejcukrot (az erjedt meg bennük), így ezeket sokkal többen fogyaszthatják. Nem véletlen

a joghurtok, kefirek, sajtok hódító diadalútja az egész világon. Az ínycsecknek mindez gyümölcsökkel, aromákkal, magvakkal, müzlikkel ízesítve és baktériumokkal (Bifidus, LGG, LA1, pro-, pre- és szinbiotika) felturbózva maga az ehető egészség. A magyar tejpiacot tehermentesíthetné a nagyobb mértékű feldolgozás, de sajnos egyelőre a vásárlóerőnk nem tud lépést tartani a feldolgozott termékek áraival. Praktikus és olcsó megoldás, hogy együnk/igyunk aludttejet, amelyet magunk altatunk a frissen fejt (nem pasztőrözött) falusi tejből. Régen a forralatlan tej veszélyesnek számított a TBC (tuberkulózis, gümőkór) emberi és állati elterjedtsége miatt, de ma egészséges, tiszta tehenészetből, egészséges felnőtt ember aligha fertőződhet. (Az ÁNTSZ ezt biztosan másképp látja.)

Az alapvető gondokon keveset javítana, mégis szépítene a képen, ha a tej kevesebbet utazna. Jelenleg ugyanis számos kis faluban gyűjtik a tejet, feldolgozásra a városba viszik, és csomagolt tejként visszaszállítják a kistelepülés boltjaiba. Ennek kiváltására jó megoldás a közvetlen értékesítés (direktmarketing) néhány formája; a háztól való kannás eladás vagy csak egyszerűen az utcán álló hűtőkocsiból való frissen fejt tej csapolása a literes palackokba. Még szebb lenne a városi embernek élményt is nyújtó parasztpiacok elterjedése. Ha az élelmiszerbiztonsági hatóságok szerint ezek veszélyes technikák, akkor használat előtt forraljuk fel a tejet.

Az *adófizető* nem akarja pénzelni a minden részében alkalmatlan tejtámogatási rendszert, hiszen csak konzerválná a problémákat. A gazdagabb EU tagországok lakóinak ma még nincs kibúvó, de a szegényebb új tagok nem vágnak rá, hogy eltarthassák a tehenészeiket. A nemzetközi tapasztalatok szerint ez egyébként sem hatékony, az állami támogatásnak csak a töredéke jut el a parasztokhoz, és az adófizetőnek többbe kerül, mint amennyi a haszna. A támogatás egy része fennakad a bürokrácián, eltartja az elosztó intézményeket, más részük a tejvertikum magasabb szintjein megáll. Nem beszélve arról a sajátosságról, hogy profi pályázók azonnal új intézményeket alakítanak a támogatás lenyúlására.

Az iskolatejet persze mindannyian szívesen támogatnánk, hiszen olyan derék dolognak néz ki. Nem kerül nagyon sokba az államnak, kicsit tehermentesíti a túlermeléses piacot, értékes táplálékot ad a reggeli vagy tízórai nélkül iskolába induló gyerekeknek, akik viszont nem szeretik a tejet, inkább valami vanília vagy kakaó ízű édeset innának. A pedagógus nem rajong a gondnoki munkáért, utálja a tejtócsákat az osztályteremben és a folyosón, a tejespoharaktól kicsorduló szemetes kukát. Biztos van jó megoldás is, terjeszteni kellene az átvehető technikát.

A *politikus* szinte mindig visszafelé mutogat, nem vállal felelősséget, az éppen ellenzékben lévő inkább tüntetésre biztatja az elégedetleneket. A mutogatás annyiból jogos, hogy az elődök sem tettek sokat a problémák megoldásáért, sőt csináltak is néhány újat.

Végül néhány szó a *bűnbakról*, az olcsó, a szegény ember számára is megvehető, a tej szó viselésétől eltiltott reggeli italról. Ha a margarint tiltanak be vagy üldöznék el a tejpultokról vagy büntetnék magasabb áfával, akkor mindannyian visszatérnénk a vajfogyasztásra, és nem lenne többé tejfelesleg. Persze a napraforgó természetők tönkre mennének, mert olajukból nem készülne ipari átalakítással margarin. Érdekes, hogy ez a mesterséges kence és növényi főzőzsiradék, kezdetben ugyanolyan olcsó pótlék volt, mint a reggeli ital. A több évtizedes marketing munka viszont magasra emelte, igazi egészség táplálék lett belőle, magára valamit is adó ember margarinnal keni a kenyerét és diétásan

süt-főz vele. Az emberi hiszékenységek végtelen. A vaj egészségesebb!
Összességében a tejágazat tényezői ördögi kört alkotnak, ami ugyan nem megoldhatatlan, de sok ponton kell egyszerre beavatkozni, hogy kiléphessünk belőle. A beavatkozás fájdalmas, sok pénzbe kerül, és még így is kétségesek az eredmények, mert a termékpálya minden szintjén sok a (támogatások megszerzésére specializálódott vagy csak egyszerűen játékrontó) potyautas, csekély a transzparencia, rögzült a rossz mentalitás.

A káoszelmélet tanácsai:

- Minél összetettebb egy rendszer, annál messzebb kerülnek egymástól térben és időben is az okok és az okozatok. Azonosíthatóságuk bizonytalan.
- Egy rendszer tartós megváltoztatásához meg kell változtatnunk annak szerkezetét is, különben hamarosan visszarendeződik.
- Az összetett rendszerekben csak nagyon kevés olyan beavatkozási pont van, amelyeken keresztül az egész rendszer viselkedését tartósan meg tudjuk változtatni.
- Ezeken a kritikus pontokon lehetőleg egyidejűleg, azonos irányban és céllal, nagy elszántsággal kell beavatkozni.

Egyszer valaki biztos megfogadja és kipróbálja a fenti tanácsokat. Talán sikerrel. Erre szokták mondani, hogy olyan, mint a tigrislovaglás. Lehet hogy nem sikerül, de (ha véletlenül nem evett meg) legalább elmondhatjuk, hogy mi megpróbáltuk. A magyar agrárium és a vidék többi problémája sem egyszerűbb, így a „tigrislovaglás” számos, új, korszerű munkahelyet teremthet.

4 GAZDASÁG ÉS PIAC

4.1 TERMŐHELY ÉS TERMESZTÉSI KÖRZET

Bálint János

A perspektívikus termékekhez, a „hungarikumok”-hoz kapcsolódó régi hiedelmünk – és egyben a magyar mezőgazdák többé-kevésbé szilárd meggyőződése is, - hogy természeti és társadalmi erőforrások tekintetében kompetitív (divatosabban, de nem egészen szabatosan komparatív) előnyeink vannak, és ezek kedvezően befolyásolják távlati versenyképességünket az európai piacokon. Az általánosan elterjedt nézet szerint legfontosabb versenyelőnyeink a 2000 napfényes óra és az ezzel kapcsolatos - a kedvező termőhelyi viszonyokból fakadó - kiemelkedő termékminőség valamint az olcsó munkaerő miatti kedvezőbb költségek.

Részben ezt a nézetet osztja az előzőekben már hivatkozott Herman De Boon (1995) is, aki szerint a magyar gazdaság esélyei a következőképpen alakulnak: (a “++” a nagyon jó, a “--” a nagyon gyenge versenyképességet jelenti) **(4.1. táblázat):**

4.1. táblázat: A magyar gazdaság helyzete, esélyei 1995

Földrajzi fekvés	++
Éghajlat	+
Eszköz-ellátottság	--
Munkaerő	+
Tőke	--
Infrastruktúra	--
Hazai piac	-
Hálózatok	-
Kormány(zat)	+/-

Forrás: De Boon, 1995

De vajon valóságosak-e ezek az előnyök? A kétezer napfényes óra az egész Mediterránban általános; a termőhelyi viszonyaink lehetnének jók, ha a kiválasztás nem a tűrőképesség, hanem az optimum alapján történt volna; a kiváló termékminőségünk inkább illúzió, mint valóság; az állítólag olcsó munkaerőből pedig csak az alacsony bér az igaz, a rárakódó terhek és a gyengébb termelékenység sajnos többnyire kiegyenlítik a különbséget (arról nem is beszélve, hogy nagyon sok magyar gazdálkodó is szívesebben alkalmazza – „feketén” – a még olcsóbb, bár sokszor képzetlenebb határon túli munkaerőt).

A termesztési körzetek kialakulása

Alaposabban vizsgálva a termőhely és a termesztési körzet kérdését meg kell állapítanunk, hogy a magyar mezőgazdaság termesztési körzetei többnyire véletlenszerű kiválasztással, az optimumtól gyakran nagyon távoli tolerancia alapján születtek. (Botanikai példával élve; a növénytudós Soó Rezső megfigyelte, hogy a közép-európai gyepeket alkotó fűfélék vízigénye alig tér el egymástól. A homokpusztán élő sovány csenkesz és a mocsárban élő nád nem a vízgazdálkodási optimumukban különböznek egymástól, hanem a szárazság- illetve víztűrő-képességükben.) Sajnos az ország mezőgazdasági termőterületének felosztódása az egyes növénykultúrák között is ugyanígy történt; a termesztett növények nem az optimális, hanem a még tolerált termőhelyre kerültek.

Sokszor csupán egy apró véletlen múlott, hogy hol alakult ki az azután esetleg híressé vált termőtáj. Az egyik neves hazai gyümölcsstermesztő körzet története például egy

tanítónak a faluba településével kezdődött, aki értett a baracktermesztéshez. A környezetről azóta kiderült a korlátozott alkalmasság, versenyelőnynek maradt a szakértelem. Mindez nem csupán hazai specialitás, hasonló jelenséget már korábban tudományosan bizonyítottak a híres németországi faiskolákra. A nagy amerikai almatermelő körzetek is a kétszáz éve élt vándor kertész, Johnny Appleseed csavargásai nyomán születtek. Ellenpéldaként csak a legkirívóbbakat említve; Hollandiában kevés a termőföld és nagyon szigorúan szabályozzák a gazdálkodást, Izraelben alig van víz, Kaliforniában biztos minden nagyon drága, mégis a világ legfejlettebb kertkultúrái alakultak ki ezekben az államokban.

Az apró véletlen persze nem elég egy egész termesztési körzet kialakulásához, az csak egy "*kondenzációs magot*" képez, ami a pillanatnyi lehetőséget hordozza magában. Az első kertészt vagy mezőgazdát követi a többi, mert jobb együtt küszködni a helyi viszonyokkal. Azután odaszoknak a kereskedők, megnyílik egy gazdabolt, egy képzett szakember elkezd szaktanácsot adni, azaz fokozatosan kifejlődnek az *agglomerációs előnyök*. Ha ezek egyre jobban felerősítik egymást, akkor már *pozitív visszacsatolásról* beszélhetünk és kialakul a *termőtáj*. Biztos, hogy a kedvező termőhelyi viszonyok is az erősítő tényezőkhöz tartoznak, de a tapasztalat azt bizonyítja, hogy legtöbbször a *tűrhető termőhely és a toleráns mezőgazdasági kultúra* is elegendő volt. Bizonyára sokszor végződött ez a folyamat vetéléssel is, azaz valamelyik tényező hiányzott, az agglomerációs előnyök nem hatottak, a termesztők együttműködés helyett csak marakodtak, a visszacsatolás negatív volt, és a termőtáj nem született meg, így nem is nagyon tudunk róla.

Agglomerációs előnyök és hátrányok

Az agglomeráció a térségfejlesztésben nem csak a szokásos nagyváros-környéki települések gyarapodását jelenti, hanem a térségbe betelepülő vállalkozások szinergikus, egymásra épülő sokasodását, egy közös termék vagy technológia elterjedését. Egészen modern értelmezésben akár a *klaszterek (cluster)* kialakulását és a *hálózatos előnyök (network externalities)* megszületését is mondhatnánk. Bár egyértelmű ok-okozati kapcsolatot a klaszterképződés és a gazdasági fejlődés között nem sikerült kimutatni, de párhuzamos és szinergikus jelenséggént bátran jellemezhetjük ezeket.

Agglomerációs előnyök a vidék fejlődésében (Bálint J. et al. 2000):

A beszerzést megkönnyítő adottságok

- eszközök/anyagok előállítói helybe települnek, helyi kereskedők,
- alkatrész raktárak, szervíz szolgáltatások, bankfiókok, képviselők,

A termelést elősegítő adottságok

- gépkörök, szomszéd szolgáltatások, munkaerő, helybeni szakképzés,
- tapasztalatcsere, empátia, közös próbálkozások, kísérletek, kutatás,
- közös termelő és termesztő berendezések, lehetőség a specializációra,
- horizontális és vertikális integráció, tanácsadói szolgáltatások,

Az értékesítést megkönnyítő adottságok

- a kínálat nagyobb mennyisége, szortiment bővítés, kiegyenlítés,
- nagyobb kereskedői érdeklődés, nagyobb piac, értékesítő létesítmények,
- feldolgozó üzemek betelepülése.

Agglomerációs hátrányok a térség fejlődésében:

- konkurencia a beszerzésben, szezonális munkaerőhiány,
- növekvő munkabérek, növekvő föld- és ingatlan árak,
- konkurencia az értékesítésben, piaci telítettség,
- az infrastruktúra és a környezet túlterhelése.

4.2 A VIDÉK ENERGIÁJA: A SZÁNTÓFÖLD, MINT ENERGIAFORRÁS

Bálint János

A 21. század elején általános nézetté vált, hogy az emberiség egyik legsúlyosabb közös gondja a globális felmelegedés (bővebben a 6.3. fejezetben), amelyet főleg a civilizációnk széndioxid-kibocsátása okoz, és a problémát hatékonyan kezelni az emisszió korlátozásával lehet. Véleményünk szerint ez a „zöld” körökben szinte kizárólagos álláspont számos ponton megalapozatlan. A mezőgazdasági energiatermelés és az emisszió-kereskedelem viszont ettől függetlenül is jó üzlet lehet az agrárvilágnak.

A globális felmelegedés ténye és antropogén eredete a szofisztikált matematikai modellek ellenére sem teljesen bizonyított. A fővonaltól eltérő tudományos vizsgálatok szerint egyszerűbb alkalmazkodni a felmelegedéshez, mint megkísérelni megváltoztatni azt, vagy olcsóbb kivonni és/vagy elrejtteni a CO₂-ot, vagy esetleg egyéb módon is tudnánk hűteni a bolygónkat.

Hazánkban a szántóföldi energianövények termelése kiváló üzleti lehetőségnek tűnik, bár nem olyan egyszerű, mint a szénhidrogén-gazdaságról a szénhidrát-gazdaságra való átállás jelszava. A cukornövények nálunk nincsenek ideális termőhelyen, az olajnövények közül a repce reménytelenül gazdaságtalan, a napraforgó pedig élelmiszeripari alapanyagként jobban értékesül, a keményítő-gabonák sem érik el a 100%-os hatásfokot, azaz a belőlük készült etanol üzemanyag előállításakor több energiát használunk fel, és több CO₂-ot bocsátunk ki, mint amennyi a „motalko” elégetésével előállítható illetve csökkenthető. Az áttörés a magas cellulóz tartalmú növények teljes testtömegének alkohollá bontásával érhető majd el, amelyhez még növényi és mikroba gének módosítása kell, ami önmagában is évekig tarthat, nem beszélve Európa GMO-t elutasító álláspontjának megváltoztatási nehézségeiről.

4.2.1 Helyzetkép

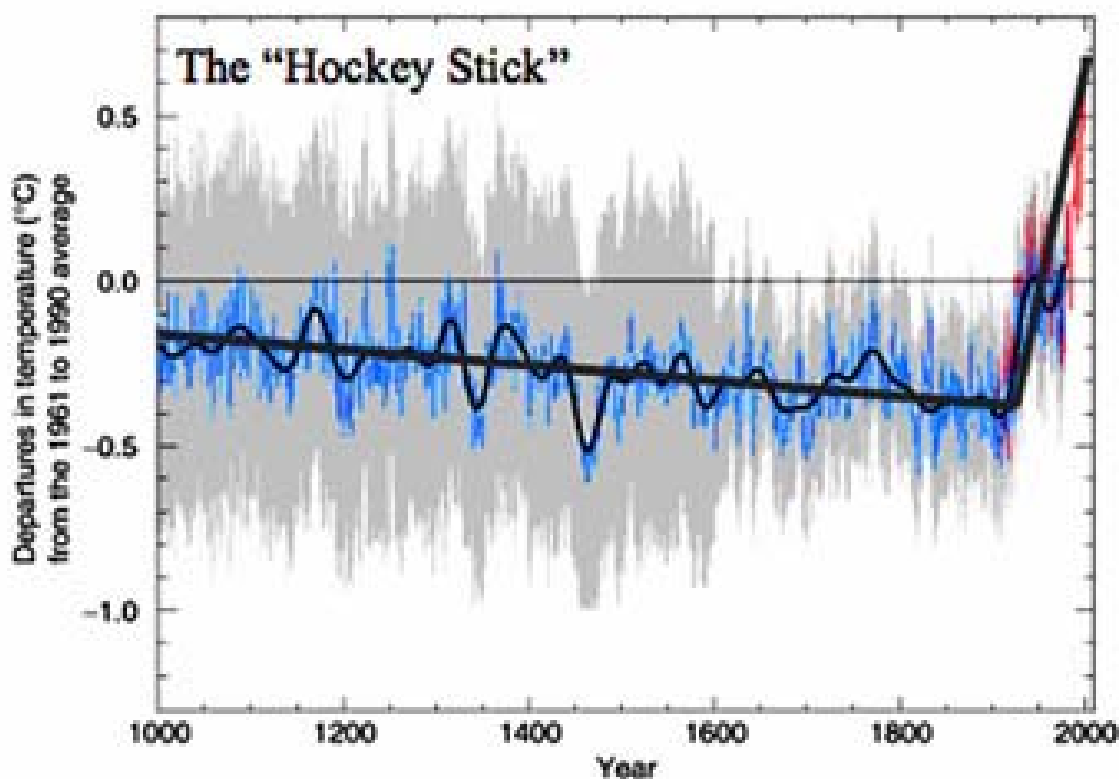
A globális felmelegedés az általánosan elterjedt nézet szerint az emberiség legfőbb és szó szerint is legégetőbb problémája, amelyet az üvegházhatás fokozódásával a széndioxid civilizáció okozta légköri feldúsulása vált ki. Ezt az okot, a CO₂ emissziót minden áron csökkenteni vagy legalábbis korlátozni kell, ahogy ezt a kiotói egyezmény is előírja a világ országainak. Véleményünk szerint ez egyáltalán nem bizonyított tény; nem biztos, hogy létezik a globális felmelegedés, nem biztos, hogy ember okozza, lehet hogy nem harcolni kell ellene, hanem inkább alkalmazkodni hozzá, lehet, hogy a korlátozott közös pénzügyi forrásokat más területen hatékonyabban tudnánk elkölteni.

Az emisszió kifejezés eredeti értelme kibocsátás, nem feltétlenül környezeti vagy káros értelemben. Napjaink környezeti ügyeiben viszont valamilyen káros anyag kibocsátását jelenti, például port, kormot, széndioxidot, a kéményfüstök és a kipufogó gázok sokszor mérgező összetevőit. Az immisszió ezeknek a káros anyagoknak a többnyire mérhető megjelenése a környezetünkben, például a levegőben, a talajvízben, a növények felületén stb.

A problémát részletezve a gond ott kezdődik, hogy a bolygónk hőmérsékletét nem lehet csak úgy megmérni, mint egy lázas betegét; nincsenek fix hőmérsékletű pontok, a műltra vonatkozóan nagyon megbízhatatlanok a közvetett adatok (évgyűrűk, feljegyzések, jégminták stb.). Ciklikus, szezonális és véletlen ingadozások idősoraiból rendkívül nehéz kiszűrni a tartós tendenciákat (4.1. ábra). Ha mégis van globális fölmelegedés, akkor sem biztos, hogy antropogén, azaz emberi tevékenység váltja ki.

A földtörténetben gyakoriak a meleg és jeges periódusok, bizonyíthatóak a vulkáni tevékenység okozta lehűlések, valamint a nap(folt)tevékenység (radiative forcing) bizonyosan befolyásolja bolygónk hőháztartását. Ma már azt is biztosan tudjuk, hogy a széndioxid mellett

a metán és a vízpára legalább olyan hatékony üvegházhatás fokozó, sőt az aeroszolok és egyéb mikroszemcsék a felhőképződésen keresztül szintén alapvetően befolyásolják a Föld albedóját.



Forrás: www.middlebury.edu

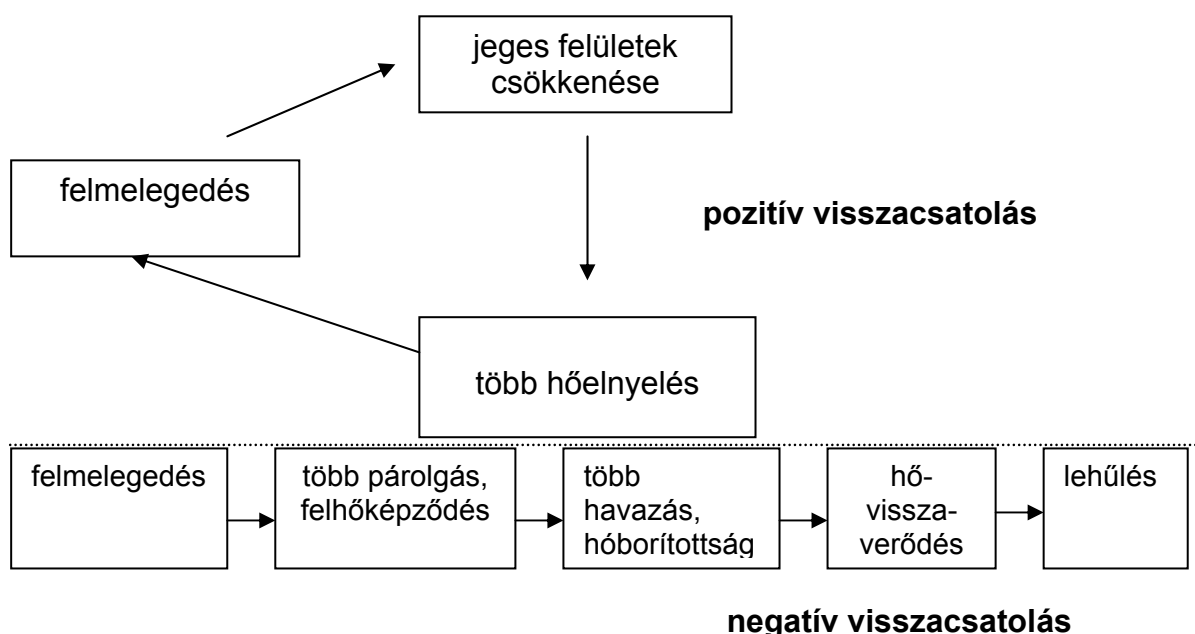
4.1. ábra: A sokat vitatott „hokiütő” ábra, amely szerint az utolsó évtizedekben felgyorsult a globális felmelegedés.

A legnagyobb szerepet a hővisszatükrözésben és elnyelésben a hó és jégtakaró játsza, csak sajnos azt nem tudjuk, hogy a visszacsatolás negatív vagy pozitív.

Az *albedó* a testekre érkező elektromágneses sugarak visszaverődési mértékének mutatója, amelyet leginkább csak a látható fény tartományában mérnek, és leggyakrabban az égitestek fényességével kapcsolatban emlegetnek. A fehér (latinul albus, alba) felszín, mint a hótakaró vagy a sarki jégmezők akár 90%-ot is visszatükröznek, míg a Földön a legnagyobb területű óceánok sajnos a sugárzás nagy részét elnyelik, és fűtik az amúgy is éppen túlmelegedő bolygónkat.

A *visszacsatolás* (*feedback*), mint rendszerelméleti fogalom annyit jelent, hogy a folyamat önmagát is szabályozza, a kimenete (output) visszahat a bemenetre (input) vagy a folyamat valamelyik közbenső elemére. A pozitív és a negatív változat itt a közbeszéddel szemben nem valami jót vagy rosszat jelent. A *pozitív visszacsatolás* mindig önerősítő, öngerjesztő folyamat, a *negatív visszacsatolás* a folyamat csillapítását, kiegyenlítését jelenti, függetlenül attól, hogy az számunkra kedvező vagy hátrányos-e.

Pedig – amint az a 4.2. ábrából láthat – egyáltalán nem mindegy, hogy egy folyamat csillapított vagy gerjesztett-e. Tetszetős matematikai klímamodelleket könnyebb készíteni, mint a Föld hőmérsékletét megmérni.



4.2. ábra: A pozitív és negatív visszacsatolás ugyanazokból a kiindulási tényezőkből is ellentétes eredményre vezet

Lomborg CopenhagenConsensus-a szerint a széndioxid-kibocsátás csökkentése szinte megvalósíthatatlan fejlődés-korlátozó tényező, valamint nagyon drága, és főleg évszázadokba telne, mire észrevehető hatása lenne. A szakértő tudósok szerint a fejlődő országok ivóvíz és öntözővíz problémái sokkal súlyosabbak, ezek orvoslásával több életet olcsóbban lehet megmenteni, illetve több ember életminősége javítható ugyanazon az áron. A virtuálisan koppenhágai tudósok szerint egyéb világmegváltó ügyeinkben is a megváltoztatható dolgokra kellene koncentrálnia az emberiségnek; ne a vágyálmaink, hanem a költség-haszon elemzések vezessenek bennünket.

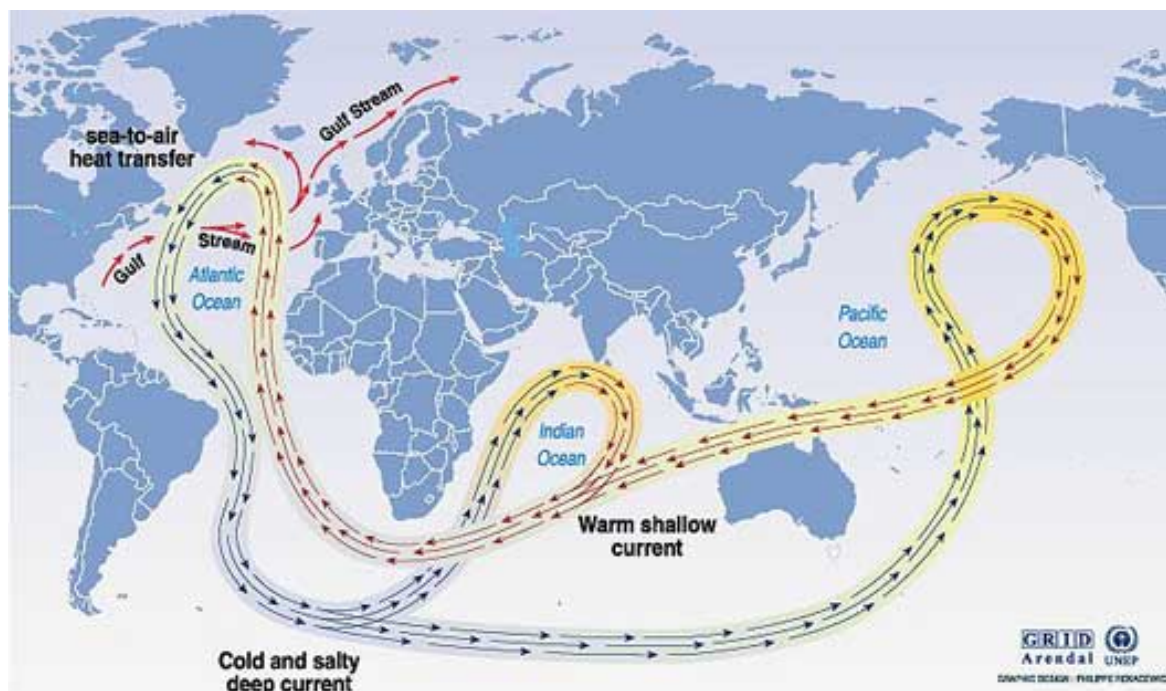
A helyesen végzett *költség-haszon elemzés* nem csak a várható ráfordítások és eredmények értékét veszi figyelembe a lehetőségek közötti választásnál, hanem a döntésünkkel kizárt, és így soha meg nem valósuló egyéb változatok elmaradt hasznával is kalkulál, amelyet a közgazdaság *opportunity cost* vagy újmagyarul *lehetőségeköltség* néven ismer.

4.2.2 Alternatív megoldások

Ha a felmelegedés mégis széndioxid eredetű, akkor sem bizonyos, hogy a CO₂ emisszió korlátozása a megoldás. Ugyanilyen hatékony lehet a széndioxid mesterséges kivonása a légkörből, és a folyékony széndioxid föld vagy a tenger mélyén való tárolása (carbon sequestration). Sőt kutyaharapást nem csak szőrével lehet gyógyítani; komoly tudósok fontolgatják, hogy talán a kezelés nem csak a széndioxiddal kapcsolatos lehet, hanem például a felhőképződés fokozása aeroszolok, kénszemcsék légkörbe juttatásával, amely egyrészt fokozná a napsugárzás hővisszaverődését, másrészt árnyékolná a civilizációt. Az is felmerült, hogy ha minden emberi létesítményt tükrözőre vagy legalább fehérre festenénk,

akkor a hőt visszaverő autóink, épületeink, útjaink stb. mind hozzájárulnának valamennyire – ha csekély mértékben is – bolygónk hűtéséhez.

Földünk klímáját nem csak a civilizációs eredetű széndioxid befolyásolhatja, hiszen a vulkáni kitörések, a természetes széndioxid források és az élővilág is jelentős kibocsátók. A trópusi óceánok planktonjainak CO₂ anyagszerke egy számítások szerint nagyságrendekkel meghaladja az emberi civilizációét. Ugyanígy az óceáni termohalin vagy szélhajtotta tengeráramlatok klímahatása (4.3. ábra) is meghaladhatja az antropogén beavatkozásokét. Sőt az óceánok és általában a víz önmagában is főszerepet játszik a széndioxid elnyelésben és kibocsátásban, a hőmérsékletétől függően oldott állapotban tartva vagy kibocsátva a széndioxidot.



Forrás: http://www.notre-planete.info/actualites/actu_784.php

4.3. ábra: Az óceáni áramlatok egy nagyságrenddel nagyobb hatást gyakorolnak klímánkra, mint a széndioxid-kibocsátás emelkedése

Ha a fenti tudományosodó ellenvetésekkel szemben mégis bebizonyosodna, hogy van globális felmelegedés, az antropogén eredetű – az ipari, energetikai és közlekedési széndioxid-kibocsátás a kiváltója – akkor az utólag az emberiség legnagyobb piaci kudarcának bizonyulna; “market failure on the greatest scale the world has seen” Sir Nicholas Stern (2006) szerint. Ez a piaci kudarc leghatékonyabban korszerű energiagazdálkodással kezelhető. Az egész világ pazarol az energiával, a fejlődők (szegények) minden szervesanyagot elégetnek, a fejlettek pedig messze a szükségletek felett fogyasztanak. Magyarország energetikailag a rosszabbak közé tartozik; termékeinkben, szolgáltatásainkban sokkal több az energia a szükségesnél, nagy lángon főzünk, épületeink rosszul szigeteltek, az iparunk és mezőgazdaságunk energiaigényes, járműveink nagy fogyasztásúak, az energia(hordozók) jelentős részét importáljuk, kicsi a tárolókapacitásunk, nagy a függőségünk. A tudatos és okszerű takarékoság, a számítógépes folyamat-optimalizálás, a jó időztetés sokat segíthetnek bolygónk „low-carb” diétájában, az energiatakarékos életstílus „low-carbon lifestyle” megteremtésében. Okos műszakiak és közgazdák szerint az egyik legbiztosabb energiatakarékosági intézkedés az lenne, ha az összes (főleg hőt termelő)

izzólámpát kicserélnénk energiatakarékos égőre és világító diódára. Sajnos az Unió által nagy hévvel szorgalmazott innovatív üzleti modell, az emissziókereskedelem, legalább is az első éveiben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket; lazák voltak a kvóták, nem áramlott a pénz a hatékonyabb CO₂ kibocsátás csökkentő beruházásokhoz.

Az *emissziókereskedelem* egy mesterségesen kifejlesztett piaci mechanizmus a széndioxid kibocsátás gazdaságos csökkentésére. A közgazdasági elv szerint a közösség pénzét ott kell felhasználni a széndioxid kibocsátás csökkentésére, ahol az a legnagyobb hatékonysággal megvalósulhat. Ezt lehetőleg ne okos emberek vagy államok döntsék el, hanem a jól működő piac. Az elv jónak látszik, elméletileg a piac javíthatja a környezetsztító pénzek allokációját, de a gyakorlatban túl alacsonyan szabták meg a résztvevő országok kibocsátási kvótáit, a piac egyelőre nem működik.

Biomassza égetése

A legtöbb környezeti szakember által javasolt, és valóban járható út a megújuló energiaforrások szélesebb körű használata, azaz fosszilis szén, olaj és földgáz helyett fa, erdészeti hulladék, nap (kollektoros és fotovoltaiikus), nukleáris (ma hasadó, később fúziós atomenergia), szél, víz, geotermikus energia és a biomassza égetése. Azonban tudnunk kell, hogy ez a járható út is rögös. A nap, szél, geotermikus és vízenergia berendezései nagyon drágák, gyakran környezetpusztítók, megépítésük is széndioxid kibocsátással jár. Az atomenergiát a zöld mozgalmak üldözik, számos országban az erőművek leállítását fontolgatják, a kiégett fűtőelemek és egyéb radioaktív hulladékok elhelyezése nálunk is problémás, nagy a lakossági ellenállás. A fa, hulladék és biomassza égetés ugyanúgy széndioxid kibocsátó, mint a fosszilis társaik, csak az erdők újrानövesztésekor a korábbi kibocsátás ismét lekötődik a friss biomasszában. Magyar realitásként marad a mezőgazdasági energia termelés, az olaj és földgázmezőket repce és kukoricatáblák válthatják fel.

Évezredekken keresztül az erdők fája volt az emberiség alapvető fűtőanyaga, az ipari társadalmakban egészen az erdők kipusztításáig, és a széntelepek feltárásáig. A kiotói egyezmény is lehetővé teszi, hogy a fejlődő országok ne az ipari fejlődésük korlátozásával, hanem erdősítéssel tegyenek eleget a széndioxid csökkentési követelményeknek. Az úgynevezett „beszámított erdőgazdálkodás” a korábbi vizsgálatok szerint karbonsemleges egyenlegű. A mai tudomány szerint a trópusokon ez igaz lehet, de ott is csak nagy késéssel, 15 – 20 év után javul a széndioxid megkötési egyenleg, a mérsékeltövi erdőkben viszont valószínűleg végig negatív marad a mérleg, azaz a mi erdeink nem tudnak több szédioxidot megkötni a fatestben, mint amennyi az égetéskor a légkörbe kerül. Ennek ellenére Magyarországon az erdőkben kezdődött a globális felmelegedés elleni küzdelem, eleinte az erdészeti hulladék, majd a rönkfa erőművi égetésével (4.4. ábra). Az erdészeti kapacitások azonban kimerülőben vannak, a zöld mozgalmak is támadják a fatüzelést. Új energiaforrást kellett keresni, az erdőn kívül.

Új divat a faültetési széndioxid kompenzáció (carbon compensation). Az egyik légitársaság felajánlotta az utasainak, hogy a jegyár néhány százalékából erdősítést támogat, a repüléssel járó széndioxid-kibocsátás ellensúlyozására. A vállalat ezt a CSR (Corporate Social Responsibility = társadalmi felelősségvállalás) tevékenysége legszebb példájának tudja be. Hasonszőrű ajánlatok azóta számos változatban terjednek, de a józanabb szakértők szerint ez csak annyira hatékony kezelés, mint a középkorban a pénzzel megváltható egyházi bűnbocsánat volt.



4.4. ábra: Rönkfa előkészítése az erőművi égetésre (Fotó: Juhász M., 2007)

A kézenfekvő ötlet az *energiaerdő*, azaz gyorsan növő fajok (fűz, nyár, akác stb.) sűrű telepítése, és néhány éves korban, a százéves fákhöz képest mindenképpen fiatalkori betakarítása. A zúzott apríték eredeti formájában vagy bálákba préselve szállítható az erőművekbe. A gazdaságosságot több helyen próbálják fokozni a fák szennyvízzel történő öntözésével, amelyhez olyan súlyosan szennyezett öntözővizet használnak, amely élelmiszer vagy takarmánynövényeknél nem lenne engedélyezett, itt mégis jól hasznosul a biomassa tömegének fokozására. Új, erre a célra nemesített fajták fokozhatják a gazdaságosságot, de egyelőre szerények az eredmények. Az igazi erdővel szemben, amely szinte magától gyarapszik, az energiaerdők több mesterséges inputot igényelnek, ami lerontja a széndioxid mérlegüket.



Forrás: <http://www.chic.hu/konz/images/geomontan.jpg>

4.5. ábra: **Energiaerdő**

Sikeresen terjedő új energiaforrás az *energiafű* (4.6. ábra), az egyszeri telepítéssel évtizedekig kaszálható, nagy biomassza-tömeget termő, természetben talált vagy erre a célra nemesített fű. A nemesítő cég adja a vetőmagot, a termeszőknek nem engedi a magfogást, megszervezi a betakarított biomassza átvételét. A kritikus pontok a fű napon való szárítása, a bálázás, a bálák szállítása az erőművekbe. Sajnos a nap nem mindig süt, így a fű nedves maradhat, ami jelentősen lerontja az égetési hatásfokot. A mesterséges szárítás nagyon drága és széndioxid kibocsátó lenne. A bálázás és a tömörítés mára megoldódott, de még a tömör bálák sem szállíthatók gazdaságosan nagy távolságra, azaz az erőművek közvetlen közelében kell termelni.



Forrás: www.pannonpower.hu

4.6. ábra: A „Szarvasi-1” energiafű

Ígéretesen versenyző biomassza-növény az *energianád* (4.7. ábra).



Forrás: www.nol.hu

4.7. ábra: **Energianád**

Az üzleti modell ebben az esetben trükkösebb, mert az ajánlott nádfajtának nincs vetőmagja, csak vegetatív módon szaporítható. Ez egyrészt nagyobb biztonságot adna a termelőnek, hogy tényleg értékes, télálló növényfajtát telepít, és a biomassa tömege is legalább a kétszerese az energiafűnek. Másrészt viszont még nagyobb a termelő függése a nemesítőtől, kialakulhat a piramisjáték, a csúcson a gazdagodó szaporítóanyag előállítókkal, alul pedig az elszegényedő nád-ültetvény tulajdonosokkal. A 4-5 méteresre növő nád betakarítása a kiszáradás után, késő ősztől tavaszig folyik, a bálázás itt is megoldott, de a szállítás és az erőművek folyamatos ellátása gondot jelent. A nád lehetne esetleg a téli fűtőanyag.

Az energiafű és az energianád közös problémája a drága logisztika, mert kis energiasűrűségű, nem mindig elég alacsony nedvességtartalmu, az erőművek időbeli és mennyiségi igényeihez nehezen ütemezhető, nagyobb távolságra nem vagy csak drágán szállítható, nehézkesen tárolható és bonyolultan készíthető a bálázott anyaguk. A másik közös gond velük, hogy saját terjesztésükről viszont gondoskodhatnak, lehetnek közöttük gyorsan terjedő, más honos növénytársulásokat elnyomó, agresszíven gyomosító invazív fajok és fajták, amelyek megfékezése magától értetődően a termesztők feladata.

Az energiafűnek már ismerjük az első hátrányait; magas szilikáttartalma bevonatot képezett az erőművek tűzterében, amit így rendszeresen tisztítani kell. Az energiafű és az energianád is használható kisebb tüzelőberendezésekben is, de ehhez nem a csak gépesítve bontható bálákat alkalmazzák, hanem a megdarált biomasszából brikettet vagy pelletet préselnek. A brikett arasznyi hosszú, fahasáb méretű, de annál súlyosabb és magasabb energiataralmú tüzelő, amely többnyire kézi mozgatást igényel, kandallókba, tábortüzekbe való. A pellet csak hüvelyknyi préselmeny, gyakran gabonaliszt adalékkal segítenek a formatartásában. A kemény pellet-szemcsék alkalmasak a kazánoknál automatikus adagolásra is, a tökéletes pellet csúszdákön, boltozódás nélkül adagolható, silókban tárolható, tartálykocsikban „folyadékként” szállítható. A széndioxid mérleget persze alaposan lerontja az alapanyagok szárítása, őrlése, préselése, szállítása.

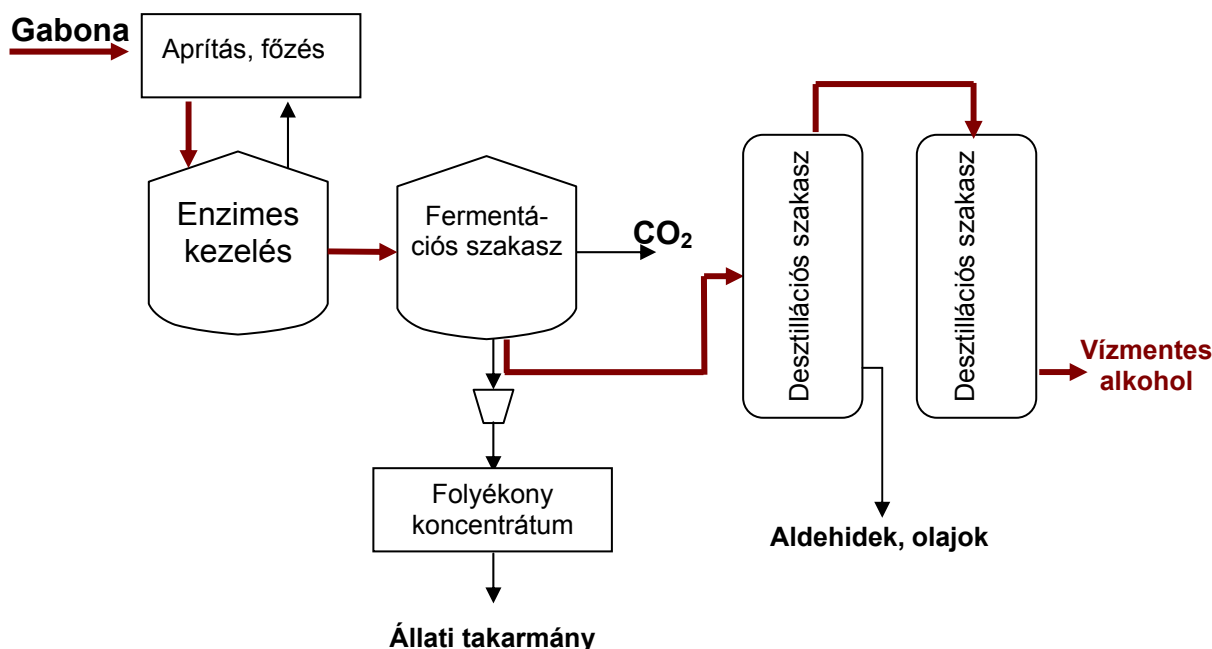
A magas nitrogén- és víztartalmú biomasszát, mint a friss trágya, a törköly, a zöld hulladék és melléktermék, nem érdemes égetni, hanem inkább *biogázzá* kell alakítani. Az anaerob körülmények között lezajló mikrobiológiai lebontó folyamatok során ugyan sok széndioxid is felszabadul, de jelentős mértékű metán is keletkezik, amely helyi erőművekben elektromos árammá alakítható. A maradék – többé-kevésbé szilárd hulladék – komposzt értékű trágya, vagy tovább komposztálható, keverhető növényi tápanyagforrás.

„Rural fuel”, gépjármű üzemanyag a szántóföldekről

Az üzemanyag előállításban az első ötlet a mezőgazdasági *olajtermelés* volt, amely talán abból származott, hogy a traktorokat is olaj hajtja. A hazai klíma a repcetermesztéshez nem elég hűvös és csapadékos, a hagyományos repcefajták hozama Magyarországon csak fele a nyugati szomszédainkéénak. Ezen majd talán a génmódosítás változtathat, szárazságtűrő és magas olajtartalmú repceből majd egyszer lehet annyi üzemanyagot előállítani, amennyit a megtermeléséhez a traktorok, a műtrágya és növényvédőszer gyártók felhasználnak. A cukornövények trópusi körülmények között már bizonyítottak, Brazíliában általánosan használt a közlekedésben a cukornádból készült *bioalkohol*, amelyet 15-től 85 százalékban a benzínhez kevernek.

A Kárpát-medencében a kukorica a nagy reménység, amelynek magas a keményítőtartalma, nagy a területegységre jutó hozama, és az évszázados gabonaalapú alkohol-előállítási tapasztalat (sör, vodka, whiskey stb.) miatt valóban elképzelhető a gazdaságos bioalkohol gyártás (4.8. ábra). Tudnunk kell azonban, hogy a kukoricatermesztéshez is használunk szénhidrogén hajtású erőgépeket, szénhidrogén alapanyagú műtrágyákat és növényvédőszereket. Tudományos számítások szerint a felhasznált energia és a kibocsátott

széndioxid több, mint ami a kukoricával megtermelhető illetve a növényi testben megköthető. Tehát felelőtlenség és tudománytalan olyat állítani, hogy valamely energianövény termesztése „karbonsemleges” vagy „zéró CO₂ kibocsátású”. Ettől még a mezőgazdának és az alkoholgyárosnak lehet nyereséges a tevékenység, különösen, ha adópreferenciákat élveznek, állami és EU támogatásokat építenek be a teljes folyamatba.



Forrás: www.agrener.hu alapján saját szerkesztés

4.8. ábra: A gabona alapú bioetanol-előállítás technológiai vázlata

Elvileg *cukornövényekből* könnyebb alkoholt előállítani, mint keményítőből. A trópusi országokban valószínűleg a cukornád lesz a slágernövény. Bár a kubai vezér, Fidel Castro szerint bolond ötlet élelmiszerből üzemanyagot előállítani („sinister idea of converting food into fuel”), ami egy élelemhiányos országban tényleg így látszik, de ha az energiát több élelemre lehet cserélni, akkor nem olyan rossz az üzleti modell. A mérsékelt égöv alatt a cukorrépának nincsenek elég jó esélyei, és egyelőre a többi gabona sem versenyképes a kukoricával. Ezek a versenyviszonyok viszont hirtelen megváltozhatnak egy sikeres génmódosítással, vagy egyéb innovatív nemesítéssel.

A *kukoricából* való alkoholgyártás egyik mellékterméke a DDGS (Dried Distillers Grains with Solubles), hagyományos nevén a héjat, rostokat és sok fehérjét tartalmazó törköly, amely elméletileg kiváló állati takarmány vagy takarmánykiegészítő. A valóságban akadnak majd vele problémák. A mai kis mennyiségű szeszgyártás mellett nem gond az elhelyezése, bőven jelentkeznek az állattartók a kedvező árú takarmányért. De ha később több tízezer hektáron terem az „energiagabona”, akkor a sokszoros törkölymennyiséghez nem lesz elég állat, ami megenné azt. A másik probléma, hogy a hazai klímában nagyon gyakori a gabonafélék fuzáriumos és egyéb penészgombás fertőzése, amely a szeszgyártást alig hátráltatja, de a melléktermék takarmányban mikotoxin (fuzariotoxin, ochratoxin stb.) szennyezést okoz, amely mérgezi az állatokat, sőt az azok húásával táplálkozó embert is. Ha a frissen eladhatatlan szeszmoslékot szárítani kell (DDGS), akkor az energiaigényes folyamatként rontja a bioalkohol előállítás széndioxid mérlegét. Ha a gombaméreg miatt

egyáltalán nem takarmányozható a törköly, akkor magas hőmérsékletű komposztálás szükséges, amely szintén széndioxid-kibocsátással jár együtt. Az alkoholgyártás előtt elválasztott csírából értékes étkezési olajat és magas fehérjetartalmú élelmiszert vagy takarmányt lehet előállítani.

Ma illúzióknak tűnik, hogy a 15 - 20 tonna/hektár éves termésű energiafűvet, vagy a 20 - 40 tonna/hektár biomasszát termő energianádat, és méginkább a 7 - 10 tonna/hektár szemtermésű kukoricát extenzív körülmények között termesszük. Ilyen testtömeget és gabonatermést trágyázás, rendszeres tápanyagutánpótlás nélkül a mai tudásunk szerint nem lehet fenntartani, a rossz földek szerintünk szóba sem jöhetnek, illetve ilyen esetben jelentős terméseszkökenesssel kellene számolnunk. A problémát az okozza, hogy a termesztési intenzitás növelésével, az ipari vagy csak szállított anyagok felhasználásával romlik a széndioxid mérleg. A másik illúzió a vidéki munkahelyteremtés; az eddig vizsgált és szóbaajehető növények mind kevés munkaerőt igénylő, gépesített kultúrák. Kézi munkát az ültetvények telepítésnél, illetve a kukorica gyomirtásánál lehetne használni, de ez csak időszakos munkaerő igény.

Az energia célú kukoricatermesztést persze összehasonlíthatjuk a jelenlegi magyar helyzettel is, ahol millió tonnás tételben termelünk fölösleges takarmánykukoricát, amelynek megetetéséhez nincs elég haszonállatunk. Ezért a kukoricát adófizetői pénzből, állami és EU támogatással épített raktárakban tároljuk évekig, miközben elveszíti minden takarmányozási értékét, felszaporodnak a mikotoxinos szennyeződések. Esetleg újabb összegeket emészt fel az intervenciós felvásárlás, vagy az unió kívüli export támogatása. Erre mondhatjuk, hogy az állami és különösen a nemzetközi szervezetek mindig biztos kézzel találják meg a legrosszabb megoldásokat. Ezeknél a bioetanol üzleti modellje csak jobb lehet.

A bioetanol Magyarországon már valóság, mert két nagyüzemben máris folyik a gyártás, és állítólag több szeszgyártó kapacitás épül ki a következő években, mint amit a hazai kukoricatermesztés el tud látni alapanyaggal. A gépkocsi benzinbe már ma is szántóföldi eredetű ETBE-t (etil-tercier-butil-éter) kevernek, a korábbi kopogáscsökkentő, ólomptó MTBE helyett. Az EU támogatja a benzinbe további 5,75% energiatartalomra vetített bioetanol bekeverését, ami persze még messze van az E85 üzemanyag 85%-os értékétől.

A jövő a cellulózbontás

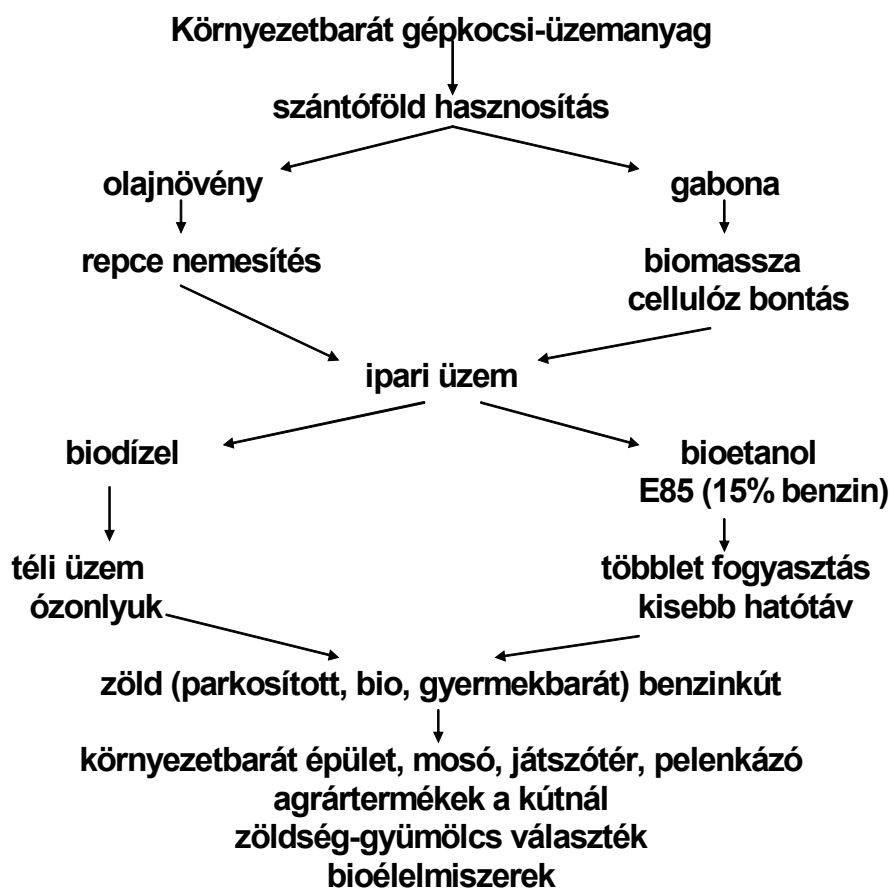
A ma előre látható tartós és megnyugtató megoldás az élelmiszertermelésre kevésbé értékes mezőgazdasági területeken folyó biomassza termelés lenne, valamilyen gyorsan növény fával, csodafűvel vagy náddal, de akár kukoricával is, ha nem csak a keményítőt tudnánk hasznosítani, hanem az egész növény cellulóz tartalmát, amely a gabonák esetében is ötször, tízszer több energiát tartalmaz a szemtermésnél. Ehhez azonban a konzervatív európai társadalmaknak is el kell fogadniuk a génmódosítást a termesztett növényben, a cellulózt cukorrá és/vagy alkohollá lebontó mikrobák enzimjeiben. Azaz a megoldás kulcsa a biotechnológia, amely egyelőre nagyon távol áll az inkább a biotermelést megkedvelő európaiaktól. Ha egyszer mégis elkezdődik ez a jövő, akkor a cellulóz alapú bioetanol termék neve talán fatanol lesz, a szellemes angol nevének már emlegetett „treethanol” mintájára.

Az eszmék marketingje

A széndioxid-energia üzletág érdekes módon tág lehetőségeket nyújt némi politikai marketingnek is. A környezetvédő és antiglobalizációs mozgalmak támadják Amerikát, és ördögítik az elnököt, amiért Bush nem írta alá a kiotói egyezményt. Bush elnök egyik fő tanácsadója pedig az évszázad blöffjének (“the greatest hoax ever perpetrated on the American people”) nevezte a globális felmelegedés businesst, amely nem tudományos érvekkel, hanem ijesztgetéssel próbálja befolyásolni az embereket és kormányait. (“much of the debate over global warming is predicated on fear, rather than science”) Szerintünk

mindkettő erős túlzás, bár van bennük valami..... Mára mindenesetre változott a tényállás, hiszen az USA Brazília után a világ második legnagyobb bioetanol termelője lett, és így rövidesen túlteljesíti a többi ország kiotói fogadalmait a széndioxid emisszió csökkentésére vonatkozóan. Az USA a kukoricatermelő farmerjeit így nyugodtan támogathatja, egy ideig megússza a WTO (világkereskedelmi szervezet) agrárszubszenciákat üldöző eljárásait.

Az igazán fenntartható megoldás megszületéséig is virágoznak azonban egyéb üzleti modellek. A **4.9. ábránkon** is bemutatott „zöld” üzemanyag business, amely az EU *ugaroltatási (set-aside)* támogatásával kezdődik, és a környezetbarát, bio-termékeket is áruló benzinkútnál végződik. Nagy verseny lesz a részecskeszűrős szuper-dízelekkel, a földgázos autókkal, az új katalizátorokkal, a hibrid hajtással és az üzemanyagcellákkal. Sajnos a rendszerek nagyrészt inkompatibilisek, így lesz jó pár vesztes.



4.9. ábra: A „zöld” üzemanyag business üzleti modellje

A másik nagy energia-business a vidéki *kistelepülések önálló energiaellátása helyi erőművekkel*, amelyek biztosan sok pénzt hoznak a „cutting edge” technikai berendezések (biogáz-erőművek, faapríték erőművek stb.) gyártóinak; a falunak az uniós támogatás miatt nem kerül semmibe, sőt a kogenerációs (cogeneration = combined heat and power = CHP) előírások miatt talán még az iskola fűtése is megoldódik, viszont a tényleges költségeket a közösség, az EU adófizetői viselik.

A *kogeneráció* azt jelenti, hogy az erőművek forró gőzével áramot termelnek, amelyet a helyi áramszolgáltató köteles átvenni (mostanában nagyon kedvezményes, a „zöld áram” termelését gazdagon támogató áron), az áramtermelésre már nem alkalmas, kevésbé forró vizet pedig például lakások,

irodák, gyárak fűtésére használják. Ez javítja az erőmű gazdaságosságát, mert a meleg vizet egyébként csak visszahűtve lehetne a természetes vízfolyásokba visszavezetni, különben környezetterhelőnek számítana. Ma már *trigenerációról* is beszélnek, ami a melegvíz harmadik hasznosítása, például épületek hűtésére, azaz speciális klímaberendezések energiaellátására. A mezőgazdaság ideális kogenerációs hasznosító lehet; üvegházak, fóliás növényházak, gabonaszárítók jól hasznosítják a melegvizet.

Jó marketing fogásként gyakran „tisztá energia”-ként emlegetik a *szélkerékkel* (4.10. ábra) vagy *napelemekkel előállított áramot*, holott ezek környezeti, gazdasági és társadalmi hatása ugyanolyan tisztázatlan, mint a szántóföldi energiatermelésé.



Forrás: www.vati.hu

4.10. ábra: A nyugat-dunántúli Újrónafő határában 2005-ben átadott szélerőmű

A színvonalas értékelési megoldás az lenne, ha az összes energiaelőállítási technikát azonos szempontok szerint elemeznénk, nem csak a széndioxid kibocsátás szempontjából. Az első lépés az lenne, hogy mennyibe kerül például a szélgenerátor anyagainak előállítása, a tornyok felállítása és üzembehelyezése, a kapcsolódó vezeték kiépítése, az esetleges áramtárolási technikák beruházása, az élettartam végén a létesítmény bontása és hulladékkezelése, azaz a teljes életciklus és a kapcsolódó létesítmények bevonása az elemzésbe. A második lépés a környezeti hatásvizsgálat; ha maradunk a szélkeréknél, akkor például a zajterhelés, a széljárás befolyásolása, a madárvonulások zavarása. A harmadik lépés a vidéki hatás, a munkahelyteremtés, a regionális marketing, a tájképváltozás. Végül a lehetőségekkel való jó gazdálkodás, azaz olyasmibe fektettük-e a közösség pénzét, ami

tényleg javít a helyzeten, nem vettük-e el valamilyen más, jobb lehetőségtől a beruházási forrásokat. A legfontosabb az összhang lenne, nem az egyes tényezők optimalizálása. Az a technológia az ideális, amelyik a legtöbb szempont szerint jól teljesít, és nem az, amelyik csak egy vagy néhány tényezőben világszínvonalú.

A szélkeréknek az energia-business-en kívül is van szerepe, hiszen életbevágóan fontos létesítmény a legelők közepén az állatok itatásához, és a tanyák villamosításában is nélkülözhetetlen. A vezetékes árammal csak nagyon költségesen ellátható területeken, ahol nem érdemes kiépíteni a távvezetékét, ott minden lehetőséget meg kell ragadni az elviselhető emberi élet- és állattartási körülmények megteremtéséhez. A gazdaságosságtól függetlenül szükség van (akár bioüzemanyaggal hajtott) áramfejlesztő generátorokra, szélérőművekre, melegvizet szolgáltató napkollektorokra, áramot termelő fotovoltikus napelemekre, korszerű akkumulátorokra vagy egyéb energiát raktározni képes berendezésekre. De ez alapvetően egy másik üzletág, amely az energiát csak eszközként termeli, a kedvezőbb élet- és munkakörülmények megteremtése érdekében.

5 EMBER ÉS MUNKA

5.1 ESÉLYEGYENLŐSÉG

Juhász Mária – Korenyák Zsófia

Az esélyegyenlőség szót sokkal gyakrabban halljuk, mint az esélyegyenlőtlenséget (bár a diszkriminációt már gyakrabban) és ezek hallatán sok minden eszünkbe juthat. Kik azok, akik veszélyeztetettek, akik nem indulnak egyenlő eséllyel az élet valamely területén? Szegények, fogyatékosok, romák és más kisebbségek, nők-férfiak (és a sor folytatható).

Az esélyegyenlőség megteremtése többnyire akkor kerül szóba, ha az élet valamely területén esélyegyenlőtlenséget tapasztalunk. Ennek az egyenlőtlenségnek több – sokszor egymással kölcsönhatásban is lévő – oka vagy tényezője lehet: az ember

- egészségi állapota,
- jövedelmi helyzete,
- származása,
- oktatása,
- neme,
- munkája,
- szokásai,
- közlekedési lehetőségek és más infrastrukturális javak,
- információ hiánya,
- érdekképviselő hiánya, stb, a sor még folytatható.

Esélyegyenlőtlenségről akkor beszélünk, ha egyes – valamilyen okból hátrányos helyzetben lévő – emberek vagy társadalmi csoportok korlátozottan férnek hozzá az anyagi javakhoz, szolgáltatásokhoz (akár a termelés, akár a fogyasztás oldalán), vagy az információkhoz, illetve valami miatt korlátozott a részvételük a gazdasági, politikai életben és a civil szférában.

Az egyenlőség-másság kérdéskört nézve egyszerűen belátható, hogy a másság, a sokszínűség a fejlődés kimeríthetetlen forrása. Az újat kereső – és akaró – kistérségekben, falvakban megfigyelhető, hogy gyakran a „jöttmentek”, a kirekesztettek az innovátorok, az új eszmék hordozói. Sok esetben magából a kicsinységből is fakadhat hátrány, hátrányos helyzet (etnikai-, nemzeti kisebbség, kisvállalat, méretgazdaságosság). Ugyanakkor valamilyen szempontból mindannyian valamilyen kisebbséghez tartozunk (értelmiségi, vidéki), és sokszor halmozódnak ezek a szempontok (pl. vidéki, határon túli, cigány, képzetlen, nő). Az esélyegyenlőséget mindenki számára meg kell teremteni, a lehetőségeket mindenki számára meg kell adni, és engedni kell, hogy önmaga döntse el: kíván-e élni azokkal. Könnyen belátható, hogy az esélyegyenlőségért tenni önzésből is lehet (nem szükséges az altruizmus), mert hosszú távon belátható az önérdék (Bálint, 2003): magunkért, és egyúttal a többségért is tesszük (nem halmozódnak vagy mélyülnek el a gondok, a beláthatóan felmerülő probléma megelőzése többnyire olcsóbb, mint a „tűzoltás” stb.).

Az esélyegyenlőtlenséggel-esélyegyenlőséggel foglalkozó (gender) kutatás – eredetileg women studies – a nők társadalmi és gazdasági problémáinak a feltárásával és orvoslásával foglalkozott. Az újabb értelmezés szerint a nemből és az életkorból fakadó gondok tanulmányozása a gender szélesebb témaköre. Például az idősödő farmer nyugdíjba vonulása, a gazdaság átruházása az utódokra, a korábbi tulajdonos új alkalmazotti státusa és az ebből fakadó problémák ma szintén gender témának számítanak. Az esélyegyenlőség megteremtése még szélesebb kört érint, nem csak a nőkkel, hanem a vidéki társadalom és gazdaság gender – és más kisebbségi (nemzetiségi, hátrányos helyzetű, szegény stb.) – problémáival is foglalkozik. A vidéki nők a nemükből adódó hátrányos helyzet mellett még a vidéki térségek problémáitól is szenved(het)nek. A magyar esélyegyenlőségi intézkedések kiemelt területe a

fogyatékosok, a nemzeti és vallási kisebbségek, a roma közösségek, a fiatalok és öregek támogatása.

Esélyegyenlőség ügyében általában közös álláspont, hogy tilos a (negatív) diszkrimináció, de állandó vitatéma, hogy megengedett-e a pozitív megkülönböztetés, azaz a hátrányos helyzetűek kivételezett segítése. Szélsőségesen liberális nézőpontból minden beavatkozás hibás, de véleményünk szerint nem lehet semmilyen segítségnyújtást megtagadni elvi álláspontból; adott esetekben a helyzetnek megfelelően, pragmatikusan kell döntenie és beavatkozni. Sőt, környezetgazdasági tapasztalatokon is okulva, akkor működik valami Magyarországon, ha gazdasági érdek is fűződik hozzá, azaz a hátrányos helyzetűek segítése járjon anyagi haszonnal is a segítőnek. Ha valakit sért az így megszerezhető állami támogatás vagy adókedvezmény, akkor persze önként lemondhat róla, de általában legyen gazdasági ösztönzés is esélyegyenlőségi ügyekben. Az EU strukturális alapjaihoz benyújtandó fejlesztési pályázatoknál már ma is követelmény az esélyegyenlőségre nézve pozitív, semleges vagy negatív minősítés (Bálint J. et al. 2002).

Esélyegyenlőség — esélyegyenlőtlenség

Az esélyegyenlőség tárgyalásánál fontosnak tartjuk néhány szociológiai fogalom – az előítélet, a sztereotípa és a diszkrimináció – pontos definiálását.

Előítéletnek nevezzük a személyekről, csoportokról kialakított — logikailag téves és többnyire negatív — elképzeléseket, amelyek a cáfoló (ellenkező értelmű) tapasztalatok hatására sem módosulnak.

Sztereotípiának egy csoport bizonyos (vélt vagy valós) jellemvonásainak általánosítását nevezzük. Sokszor tapasztalható, hogy ezek a kategóriák (vagy címkék) újratemtik önmagukat, és végül a megbélyegzett ember önmaga is elhiszi magáról a ráragasztott tulajdonságot. Az érintetteknek általában nagyon nehéz a sztereotípiáktól megszabadulniuk. (Czike – Csizmady – Ligeti - Rózsavölgyi, 2000).

(Negatív) diszkrimináció az egyes emberek hátrányos megkülönböztetése, azzal az indokkal, hogy az illető egy meghatározott csoport tagja, vagy meghatározott csoportból származik (45 év feletti, nő, fogyatékos, cigány stb.) (Andorka, 2001).

Szegregációról akkor beszélünk, amikor a különböző társadalmi rétegek egy-egy településen belül erősen elkülönülnek egymástól (Andorka, 2001.)

A vidékfejlesztéshez kapcsolódóan a továbbiakban a társadalmi és a területi egyenlőtlenséggel általában, a szegénységgel, a cigánysággal illetve a vidéki nők helyzetével kissé részletesebben foglalkozunk.

5.1.1 Egyenlőtlenségi elméletek

Annak ellenére, hogy az esélyegyenlőség megteremtése a XX. század társadalmában jelentkezett először hangsúlyosan, a társadalomtudósokat már régebben is foglalkoztatta ez a téma.

Az emberek közötti egyenlőtlenség kialakulása két alapvető okra vezethető vissza:

- *természeti okokból* kialakult egyenlőtlenség: az emberek fizikai vagy szellemi tulajdonságaiból, képességeiből fakadó fizikai (nem, kor, egészségi állapot, testi erő), szellemi vagy lelki tulajdonságok,
- *társadalmi okokból* kialakult különbségek: egyfajta konvenció hozza létre, vagy legalábbis „engedélyezi” (kiváltságok megléte, oktatásbeli különbségből fakadó, jövedelmi stb.).

Sokan sokféleképpen magyarázták a társadalom viszonyát az egyenlőtlenséghez, illetve az egyenlőséghez:

- Egyes vélemények szerint az emberek közötti *egyenlőtlenség szükségszerű*, mert

ez teszi lehetővé a természetes kiválasztódást: a rátermettebb, „életrevalóbb” sikerét, és annak továbbadását.

- Mások úgy vélik, hogy *a mérsékelt egyenlőtlenség* elfogadható ugyan, de csak egy bizonyos szintig. Az igazságos társadalomban az ember olyan mértékben gyakorolhatja teljes szabadságjogát, míg ezzel másokat meg nem sért. Az ezen felül felmerülő egyenlőtlenségeket rendezni kell, mégpedig úgy, hogy az a legszegényebbek helyzetét javítsa, s egyenlő esélyeket teremtsen a kedvező pozíciókba való bejutáshoz.
- *A teljes egyenlőség elvének* hívei szerint minden szempontból meg kell adni a társadalom tagjai számára az egyenlőséget.

A fizikai vagy társadalmi egyenlőtlenségen túl – és valójában azzal összefüggésben – a területi, regionális eredetű problémák is megjelennek. Magyarországon több évtizedes vita folyik (Andorka R., 2001) a (bevezető fejezetben már részletesen elemzett) regionális egyenlőtlenségről,

- centrum – periféria ellentéte (Budapest, és a tőle távolabbi városok, falvak)
- északnyugati – keleti-délkeleti országrész (Pannónia és Hunnia) közötti egyenlőtlenséget. (Országhatáron túli komoly gazdasági együttműködés csak a nyugati területeken alakult ki, a tőkeerős nyugati cégek leginkább ide telepedtek le.)

azok okairól. Ez utóbbi – a nyugat-keleti megkülönböztetés – leginkább a nagyrégiók szintjén érzékelhető, a kistérségek esetében jóval töredezettebb a kép. Ugyanakkor egy Bécs-Budapest-Belgrád tengely mentén található egyenlőtlenségi zóna is megfigyelhető, hiszen a külföldi beruházások nagy része itt található meg (Kovács, 2006).

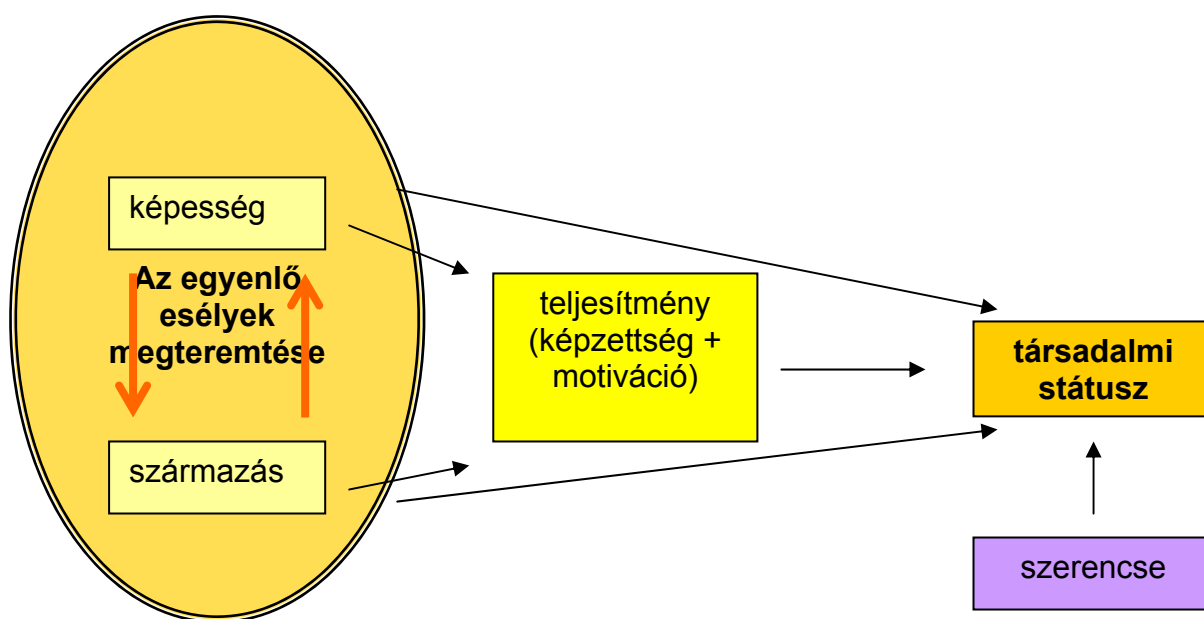
5.1.2 Esélyegyenlőség-egyenlőtlenség Magyarországon

Társadalmi egyenlőtlenségek

A társadalmi egyenlőtlenség észlelése, érzékelése meglehetősen szubjektív. A társadalomról az egyénben élő kép jelentősen függ attól a környezettől, közegtől, amelyben született, amelyben él. Az alacsonyabb társadalmi helyzetű emberek többnyire jóval nagyobbak érzékelik a társadalmi különbségeket, mint a magasabb társadalmi státuszban lévők. Egy-egy jelenséget több tényező is feltűnővé tehet: részben a távolság (a magasabb társadalmi státusz, a gazdagság, a kiváltságok mindig feltűnőbbek, szembeötlőbbek, mint azok ellentéte), részben pedig a jelenség szokatlansága, ritkasága (Kolosi T. 2000). Az egyenlőtlenségek érzékelésénél az is meghatározó lehet, hogy kihez viszonyítják jövedelmi szintjüket, társadalmi helyzetüket az emberek. Jelentős részük általában a saját közvetlen környezetet (barátok, szomszédok, saját régebbi életszínvonalát) veszi viszonyítási alapként, és ez az embercsoport lényegesen elégedettebb, bizakodóbb is, mint akik a fejlettebb színvonalú országokhoz, gazdagabb emberekhez hasonlítják önmagukat. Ez utóbbi viszonyítási alap többnyire az amúgy is magasabb jövedelmi, társadalmi szintet elérő csoportokra jellemző. A magasabb életszínvonal tehát nem (feltétlenül) eredményez nagyobb elégedettséget, mert egy bizonyos státus és jövedelemszint elérése után az emberek másik csoporthoz kezdik hasonlítani helyzetüket (Kolosi, 2000).

Az *egyén származása és a képességei* nagymértékben befolyásolják későbbi teljesítményét (az általa elérhető képzettséget és motivációit) és ezen keresztül az élete során elérhető társadalmi státuszt. Ezért nagyon fontos, hogy a származásból illetve a képességekből fakadó esetleges hátrányok az esélyegyenlőség megteremtésével leküzdhetőek. Az objektív tényezőkön túl nagy jelentősége van a szerencsének (vagy annak hiányának) is, akár makroszinten (háborúk, történelmi fordulatok, gazdasági recesszió vagy fellendülés, új gazdasági ágazatok megjelenése) akár az egyén szintjén (véletlen találkozás, baleset,

betegség, stb.) jelenik meg (5.1. ábra) (Kolosi T. 2007).



Forrás: Kolosi T. (2007) ábrája nyomán

5.1. ábra: A társadalmi státusz megszerzésének modellje

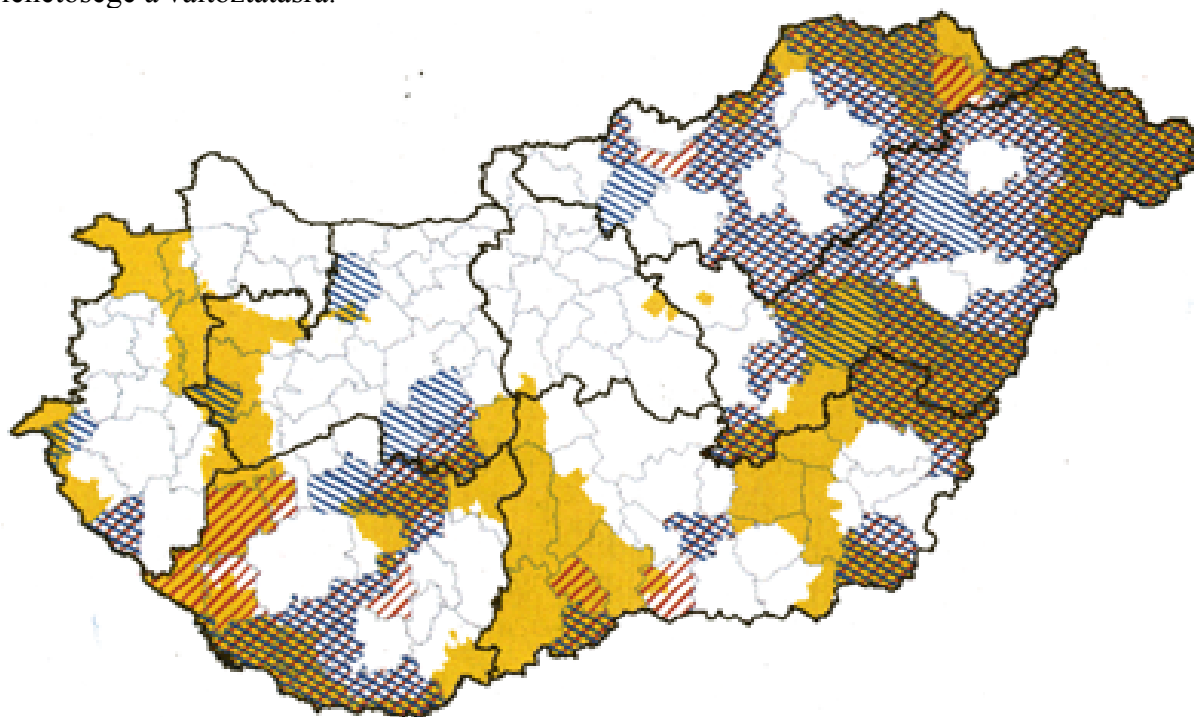
Területi egyenlőtlenségek és okai

Az egyenlőtlenségi elméletek kapcsán már szót ejtettünk Andorka Rudolf (2001) véleményéről, aki részben a centrum-periféria, részben pedig a nyugat-kelet közötti egyenlőtlenségekről tesz említést. Ennek a helyzetnek a kialakulása nagyon összetett folyamat volt, amihez a történelem során sok tényező járult hozzá, de most csupán a 20. század második felére tekintünk vissza:

Az 1960-as évek erőltetett iparfejlesztése során öt kiemelt város (Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged) indult fejlődésnek, és ebből fakadóan ezeknek a városoknak a környéke is fejlődött. Ez a folyamat a 80-as évek végéig tartott, ezáltal csökkentve az országon belüli területi egyenlőtlenségeket. Az úgynevezett extenzív iparosítást azonban nem követte megfelelő iramú lakásépítés, ami ingázást kényszerített a városban dolgozóakra. A felépült lakótelepeken élő legtöbb embernek a lakótelepi lakása mellett volt hétvégi háza, nyaralója, ahol nem volt ritka a saját célra történő növénytermesztés, esetleg állattenyésztés. A rendszerváltást megelőzően ez a második gazdaság további lehetőségeket nyújtott mind a vidéki, mind a városi lakosság jövedelem-kiegészítésére (Kovách, 2006).

A korszerűtlen, gazdaságtalan termelés miatt azonban ezek az ipari körzetek már a rendszerváltást megelőzően válságba kerültek. A rendszerváltást követően, a munkanélküliség tömeges megjelenésével ezek a területek lettek a kilencvenes évek elsőszámú depressziós *válságtértségei* (5.2. ábra). A 90-es években elindult a városi lakosság falura vándorlása, ami jellemzően két társadalmi csoport életvezetési stratégiájává vált: az egyik a magasabb társadalmi státuszú réteg, akik a jobb életkörülmények megteremtése (nyugodtabb élettempó, tiszta levegő, nagyobb közbiztonság stb) érdekében költöztek „ki” az agglomerációba. Ők valójában nem lettek szerves részesei a helyi társadalomnak, identitásukban többnyire megőrizték városiasságukat. A másik csoport a kifejezetten alacsony státuszú réteg, akiknek vidékre költözése szociális okokra – az olcsóbbnak vélt megélhetésre – vezethető vissza (Kovách, 2006). Így a városi – nem ritkán kritikán aluli állapotban lévő – panelekbe ma már leginkább azok az alacsony társadalmi státuszú emberek maradtak, akiknek nem volt

lehetősége a változtatásra.



Jelmagyarázat:

	társadalmi mutatók alapján a kistérségek legrosszabb helyzetű harmadába tartozó térség
	gazdasági mutatók alapján a kistérségek legrosszabb helyzetű harmadába tartozó térség
	a gyorsforgalmi úttól és a megyeszékhelytől egyaránt távol (min. 30 km) eső területek

Forrás: 96/2005. (XII. 25.) OGY határozat

5.2. ábra: Elmaradott térségek és perifériák

Szegénység

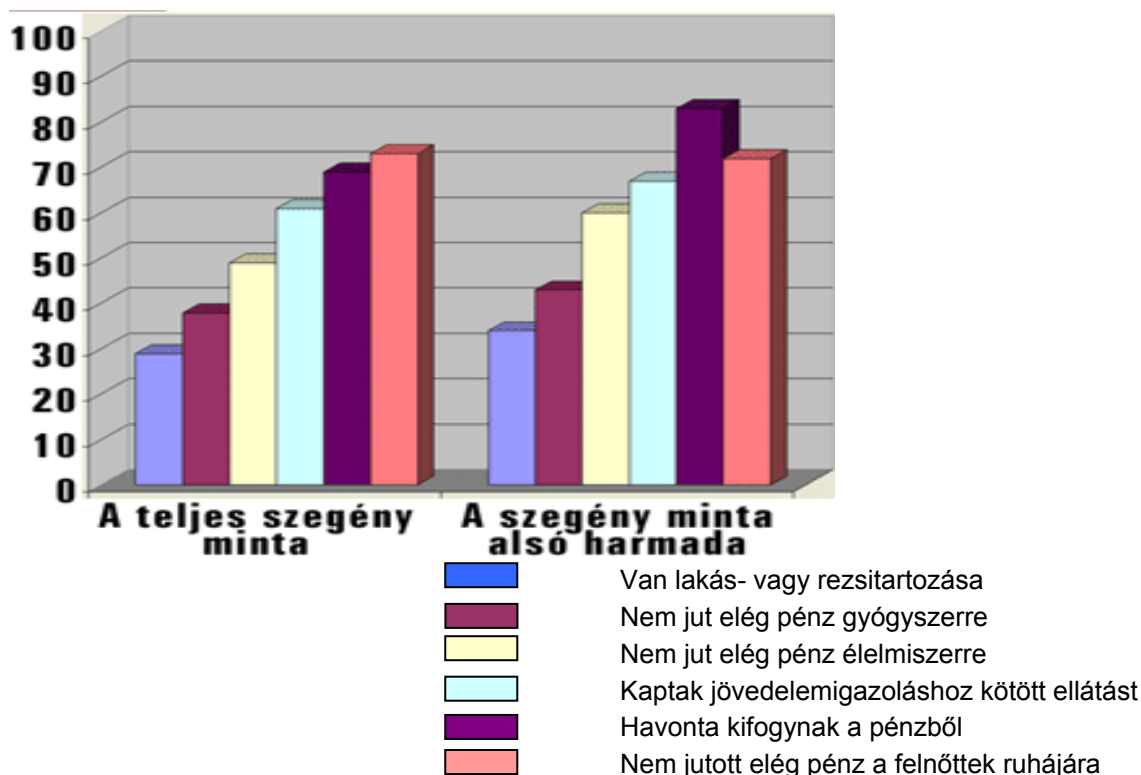
A szegénység fogalmát többféle nézet szerint is értelmezhetjük: egyes *szociálpolitikusok* szerint szegény az, aki részben vagy teljesen képtelen külső segítség nélküli öfenntartásra. Van olyan nézet, amely a szegénységet *szubkulturaként* határozza meg: az emberek természetüknél fogva különbözőek, ezért értékeik, és életcéljaik is mások. E szerint a nézet szerint a szegények nem egyenlőtlenebbek másoknál, hanem csupán csak mások. Mégis a leggyakoribb a *jövedelmi* viszonyok alapján történő meghatározás: miszerint szegény az, "aki a megélhetési küszöböt jelentő, vagy ezt el nem érő jövedelemből él." (Valuch, 2005) A hazai jövedelmi viszonyok sajátosságai miatt a létminimum (megélhetési küszöb) viszonylag közel esik az egy főre jutó átlagos jövedelemhez. Ezért szokás a tényleges szegénység szintjét a fejenkénti átlagos havi jövedelem 50 százalékánál meghúzni. Így számítva a mai Magyarországon a szegények aránya 13–15 százalék (www.magyaragora.org).

A szegénységből fakadó egyenlőtlenség okai, kockázati tényezői:

- a szociológia által „kemény változók”-nak nevezett tényezők – iskolai végzettség, településtípus, jövedelem stb,
- tartós munkanélküliség,
- alacsony nettó keresetek,
- nem megfelelő, nem kielégítő szociális juttatások,
- (csonka)családforma (gyermekét egyedül nevelő szülő),

- meg nem felelés a munkahelyek betöltésére vonatkozó feltételeknek (jogosítvány, nyelvvizsga, internet...),
- kapcsolatok hiánya, információhiány,
- rossz egészségügyi állapot, tartós betegség.

A II világháború után a szegénység mértékének gyors csökkenése a munkanélküliség jelentős csökkenésével magyarázható, ami az ötvenes évek extenzív iparosításának köszönhető, azonban a később elért – látszólag – teljes foglalkoztatottság "kapun belüli" munkanélküliséget eredményezett. 1949 után a hajléktalanságot nem létezőnek nyilvánították, és a munkanélküli, hajléktalan, „közveszélyes munkakerülő”-nek (KMK) nyilvánított embereket büntették. A szocialista Magyarországon hivatalosan nem létezett a szegénység, és még a szegényeken segíteni akaró csoportokat is üldözték (pl.: SZETA =Szegényeket Támogató Alap). Az 1970-es évek végén a szegények főként falvakban élők közül kerültek ki, ahol azonban a közösség összetartó ereje valamennyire működve igyekezett segítségükre lenni. Az 1980-as évek végén már a városi aktív keresős háztartásokban élők adták a szegények többségét. A rendszerváltást követően, 1993-ig több százezren veszítették el a munkahelyüket – a vidéken élők emellett még a jövedelem kiegészítésére szolgáló háztáji gazdálkodás lehetőségét is – ami oda vezetett, hogy mind a falusi, mind a városi szegények köre jelentősen bővült (Valuch, 2005). A magas vidéki munkanélküliség egyik következménye a kényszervállalkozások elterjedése a mezőgazdaságban és az egyéb ágazatokban egyaránt. A szegénység – és ezen belül a vidéki szegénység – látványos megjelenése az úgynevezett társadalom alatti (underclass) léthelyzet kialakulásával járt együtt. A magyar társadalomban – más közép-európai társadalmakhoz hasonlóan – a szegénység gettói nem a városokban, hanem a falvakban jöttek létre. A rurális szegénység különösen észak-keleti és dél-nyugati országrész aprófalvaiban mélyült el, és hosszú időre be is záródhat ezekbe az övezetekbe (Kovács et al. 2003).



Forrás: Ferge Zs. (2002). www.mindentudas.hu/ferge/index.html

5.3. ábra: Az anyagi szűkösség néhány mutatója a szegények körében

Hazánkban többek között Ferge Zsuzsa szociológus foglalkozik mélyrehatóan a szegénységgel és az abból fakadó társadalmi problémákkal. 2002-ben a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában ábrán (5.3. ábra) szemléltette azokat a mutatókat, amelyek a szegénységből, az anyagi szűkösségből fakadóan a szegény családokat jellemzik.

A szegénységi adatok értékelésénél a kutatók véleménye szerint figyelembe kell venni, hogy a szegénység-számítások módszerei erőteljesen módosíthatják a szegények számának a megállapítását. A KSH 2001-ben öt mutató alapján végzett számításokat a szegénység arányának a megállapítására. Eszerint az összes magyar háztartás (3.758.630) csaknem tizede, 321.378 háztartás (920.582 fő) tekinthető úgynevezett *mélyszegénységben*¹² élőknek, és ennek több mint fele, 168.104 községi háztartás (488.341 fő).

A KSH az Európai Unióban használatos – egyetlen mutatóra, a jövedelemre alapozott – módszerrel is méri a szegénységet. Ez a módszer azonban jelentősen alulbecsli a szegénységet, mert az nem csak a jövedelem, hanem több egyéb tényező (pl. képzettség, munkaerő piaci helyzet) szerint is értelmezhető. Az európai gyakorlatnak megfelelő számítás szerint az összes magyar háztartás közel tíz százaléka tekinthető jövedelmileg szegénynek (343.813 háztartás, 1.037.017 fő) ebből a falusiak aránya 47,2%, 532.680 fő (Kovách et al., 2003). Természetesen az ország néhány körzetében ezek az arányok lényegesen rosszabbak is lehetnek, hiszen a fenti adatok az átlagot képviselik. A valóságos helyzet ezért a „vidék” és a „szegénység” összefüggéseinek bemutatásakor Kováchék szerint az, hogy a nagyon szegény magyar lakosság megközelítőleg kétharmada a vidékinek tartható településeken él, és ezek legalább 20-30 százaléka nélküli felzárkózás legcsekélyebb esélyét is.

Napjaink riasztó jelensége a falvakban a második munkanélküli generáció megjelenése. A társadalmi differenciálódás a rurális társadalmakban egyre nagyobb különbségeket hoz létre. A vidékiek legalább harmadának reménytelen a helyzete, nagyrészüknél munkája, képzettsége és mobilizálható vagyona sincs (Kovách et al., 2003). A vidéki szegénység társadalmi problémája az ezredfordulóra az egyik legnagyobb társadalmi problémává emelkedett. A rendszerváltást követően néhány év alatt megnöttek – és azóta tovább mélyültek – a vidéki társadalom egyes szegmensei közötti társadalmi különbségek Magyarországon, és a volt szocialista országok közül a magyar vidéki társadalomban a legnagyobbak.

Nemzetiségek

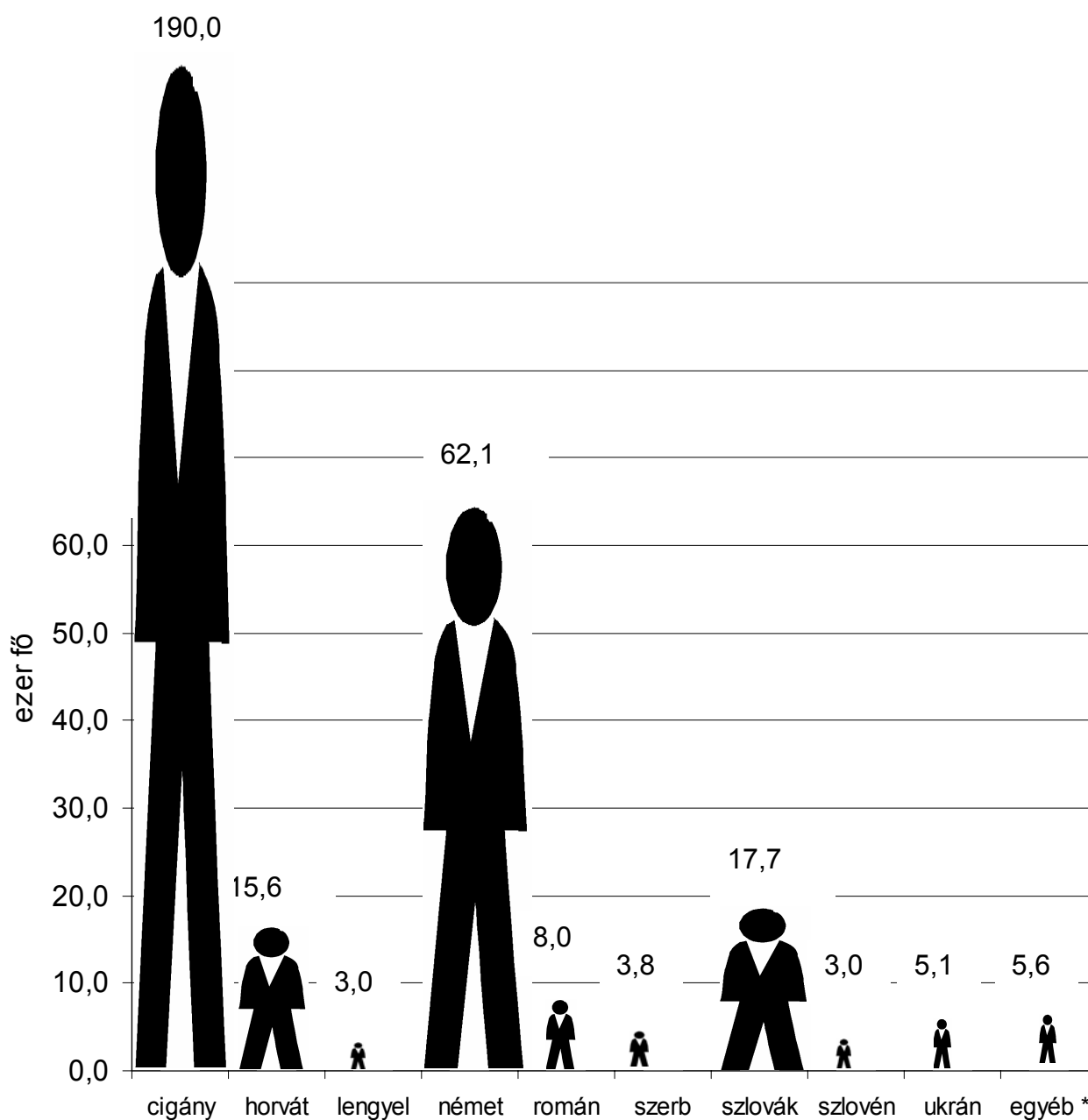
Magyarországon tizenhárom – számottevő létszámú – nemzeti kisebbség él. Legnagyobb számban a cigányok, a németek és a szlovákok, míg a legkisebb lélekszámú nemzetiségek a bolgár, görög, örmény és a ruszin (az 5.4. ábrában az egyéb* jelölés alatt).

A magyarországi nemzetiségek létszámáról eltérő adatokat lehet találni. A népszámlálási adatokban azok szerepelnek, akik magukat valamely nemzetiséghez tartozónak vallották magukat, míg a valós adatokra többnyire becslések utalnak. E tekintetben a legnagyobb eltérés a *cigány* kisebbségnél figyelhető meg: míg 2001. évi népszámlálás során 190.046 fő (a becsült cigány lakosság 33-34%-a) vallotta magát cigány nemzetiségűnek, addig számukat egyes becslések 570-600 ezerre teszik, más vélemények 800 ezer – egymillió létszámmra utalnak (A Magyar Köztársaság Kormányának beszámolója, – a továbbiakban: MKKB – 2005).

A Beszámoló úgy ítéli meg a cigányság helyzetét, hogy azt sem szegénységi, sem pedig kisebbségpolitikai problémává nem lehet leegyszerűsíteni. Sajátosan összetett problémáról van szó, amelyek gazdasági folyamatokból, szociális hátrányokból, a többségitől

¹² A mélyszegénységben élőknek nemcsak a jövedelme igen alacsony, hanem súlyosan hátrányos lakáskörülmények, magas munkanélküliség, magas betegségi arányok stb. közepette élnek (<http://www.magyaragora.org/dinamikus/File/magora2005.pdf>). Számukra reménytelen, hogy bármely dimenzióban is változtatásnak helyzetükön.

eltérő kultúrából, szokásrendből fakadnak és nap mint nap szembesülniük kell a többségi társadalom értékítéletével, szemléletével. A cigányság esetében is el kellene különülnie a szociális ügyek kezelésének a kisebbségpolitikai szempontoktól, bár mindkettőt integráltan kell kezelni.



* egyéb = bolgár, görög, örmény, ruszin

Forrás: 2001. évi népszámlálási adatok, KSH, 2002 in. Figyelő, 2007/7. alapján saját szerkesztés

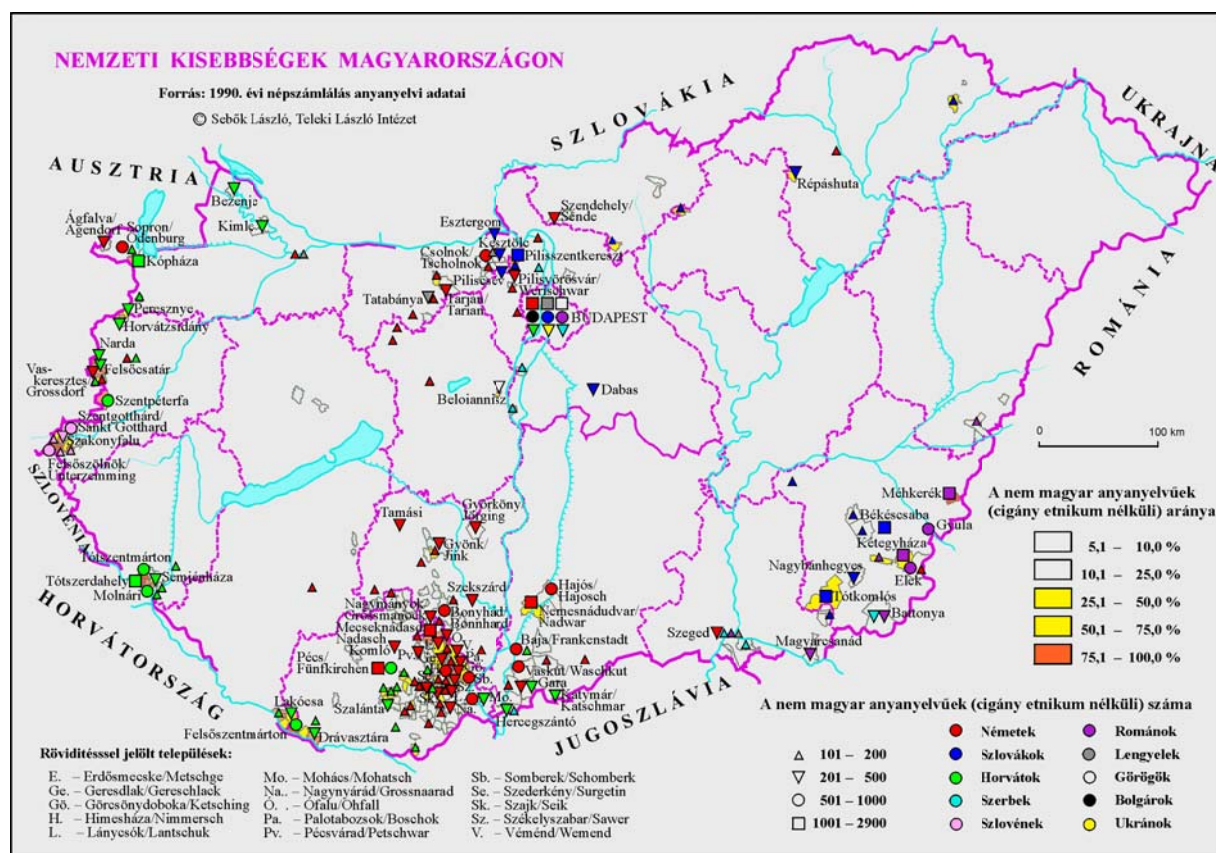
5.4. ábra: A magyarországi nemzetiségek létszáma, 2001

Népessége számát tekintve hazánkban a második a *német* nemzetiség. A 2001. évi népszámlálás adatai szerint 62.233 német nemzetiségű, 33.792 német anyanyelvű állampolgár él Magyarországon, mintegy 53 ezren használják a német nyelvet családi, baráti közösségben

és csaknem 90 ezren kötődnek valamilyen módon a német kultúrához, hagyományokhoz.

Bár a népszámlálási adatok szerint 2001-ben 17.692 fő vallotta magát *szlovák* nemzetiségűnek – és ezzel a szlovákok sorrendben a harmadik legnagyobb számú nemzeti kisebbséget alkotják Magyarországon – a közösségükön belül általánosan becsült adatok mintegy 100-110 ezer magyarországi szlovákról tesznek említést. A népszámlálási adatok alapján csaknem 27 ezren vallják magukénak a szlovák kulturális értékeket és több, mint 18 ezren használják a szlovák nyelvet a családban.

A Magyarországon élő különböző nemzetiségek területi eloszlását szemlélteti az **5.5. ábra**, amely az 1990. évi népszámlálás adatai alapján készült (az ábra nem tartalmazza a cigány kisebbséget, az általuk jellemzően lakott területeket külön ábra **(5.8. és 5.9. ábra)** szemlélteti). Bár az adatok az 1990. évi állapotot tükrözik, az eltelt időben az arányok némileg változhattak, de a jellegzetes nemzetiségi települések nem.



Forrás: Magyar Köztársaság Kormánya, 2001 – www.mkogy.hu/irom37/0641/0641.htm

5.5. ábra: Nemzeti kisebbségek Magyarországon (1990)

A Magyarországon élő nemzeti és etnikai kisebbségek jogait a 1993. évi LXXVII. törvény rögzíti, amely szerint „a törvény értelmében nemzeti és etnikai kisebbség minden olyan, a Magyar Köztársaság területén legalább egy évszázada honos népcsoport, amely az állam lakossága körében számszerű kisebbségben van, tagjai magyar állampolgárok és a lakosság többi részétől saját nyelve és kultúrája, hagyományai különböztetik meg, egyben olyan összetartozás-tudatról tesz bizonyosságot, amely mindezek megőrzésére, történelmileg kialakult közösségeik érdekeinek kifejezésére és védelmére irányul.”

A törvény 1. fejezet 3.§ 4. pontja kimondja: „A kisebbségek tekintetében tilos az egyenlő bánásmód követelményének bármilyenű megsértése.”

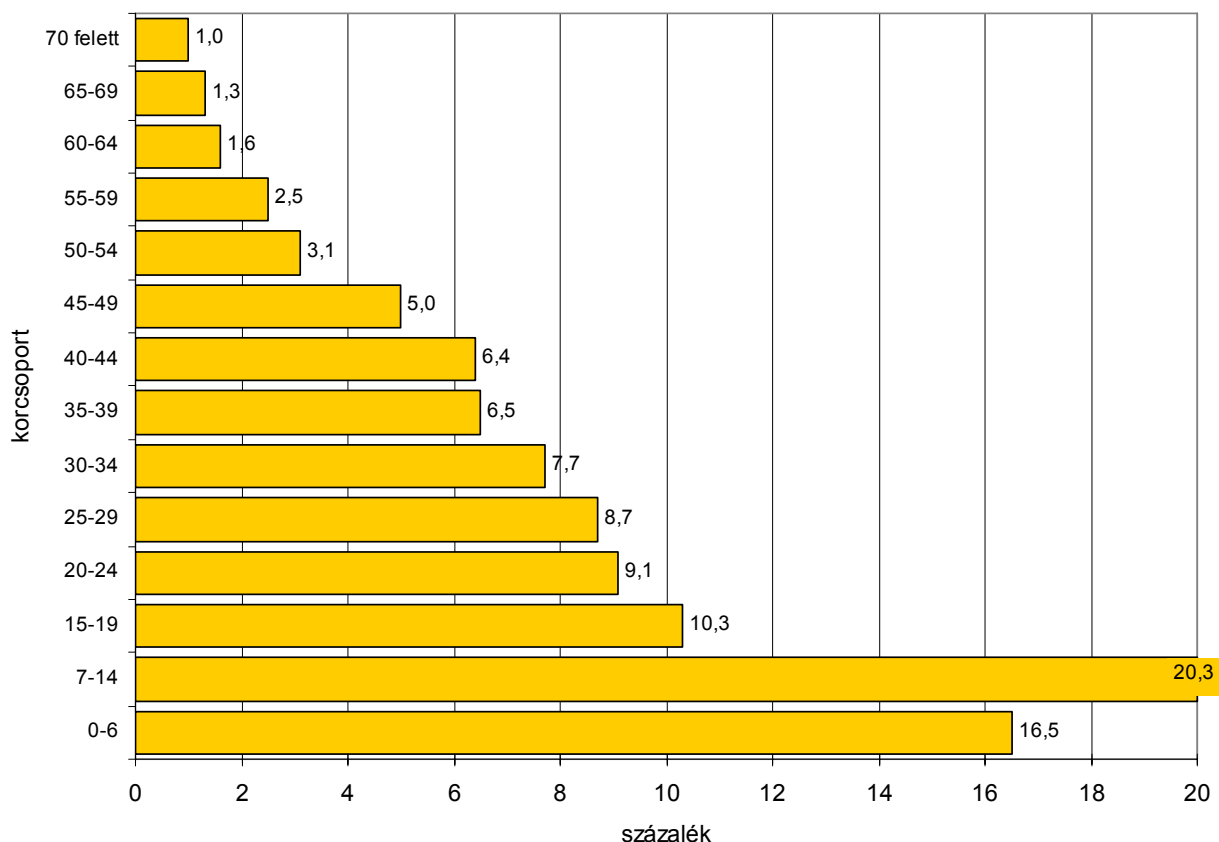
A törvény szellemének megfelelően a kisebbségek helyi és országos szinten – képviselőik, érdekvédelemük megvalósítása érdekében – önkormányzatot választhatnak.

Cigányság

A hazai esélyegyenlőtlenségi problémák közül talán a cigánysággal kapcsolatos gondok a legismertebbek, és ezeket terheli a legtöbb előítélet is.

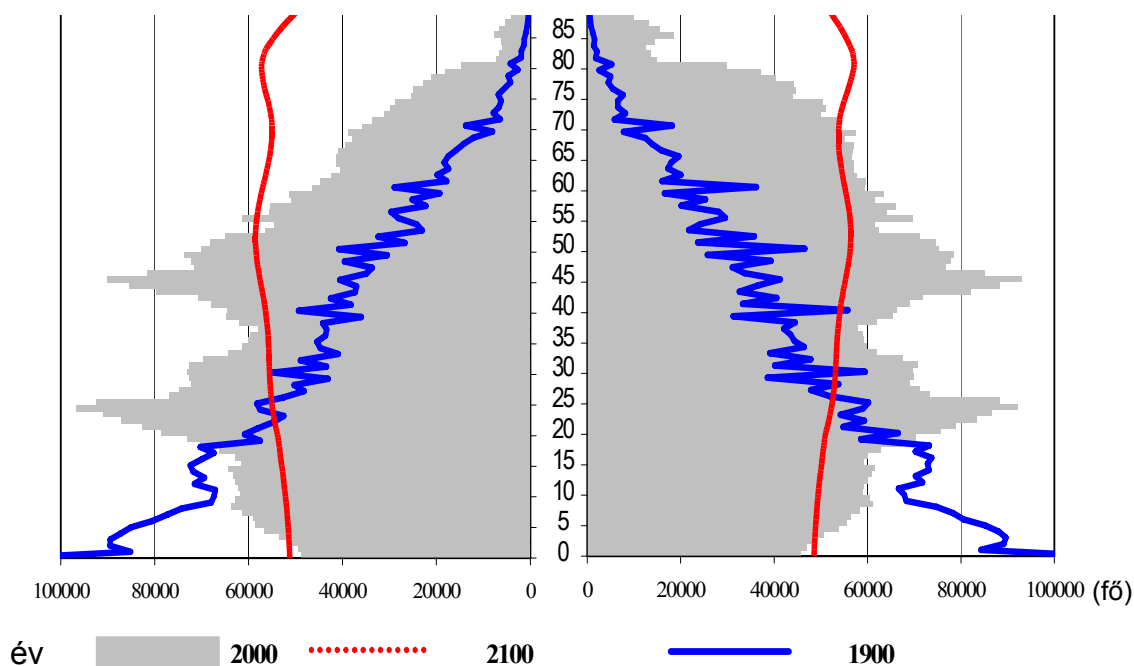
Egy etnikai közösséghez való tartozás objektív – és adatvédelmi szempontból megfelelő – meghatározása szinte lehetetlen. A Magyarországon élő cigányok számáról ellentmondó adatokat lehet találni, mert különféle megközelítésekkel határozzák meg: a népszámlálási adatok az „önmeghatározásra” alapoznak. Eszerint ehhez az etnikumhoz tartozik az az ember, aki önmagát (nyelvi, vagy nemzetiségi szempontból) cigánynak vallja. A másik megközelítés szerint azokat az embereket sorolják a cigányság körébe, akiket a "társadalmi környezetük" annak tekint (az Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársai Kemény I., Jankó B és Lengyel G. (2004) A magyarországi cigányság, 1971-2003. című tanulmányukban ez utóbbit tekintették mérvadónak). Mint látható, a különböző megközelítések egyike sem objektív. Kemény István kutatásai alapján a cigányság létszámát 1972-ben 320 ezerre, 1993-ban 468 ezerre, 2003-ban 520-650 ezerre becsülik. (Korábban már említettük, hogy nyolcszázezer-egymilliós becsléssel is találkozhatunk.)

A cigányságra jellemző a magyar össz lakosságnál jóval fiatalabb korösszetétel és a kiemelkedően magas halálozási arány. A 15 év alatti korosztály aránya kétszer akkora, mint a teljes népességben, míg a 60 éves és annál idősebb cigány lakosság aránya csak egyötöde a teljes népesség hasonló korú csoportjának (Kemény I., Jankó B és Lengyel G. 2004) (5.6. és 5.7. ábra).



Forrás: Kemény I.- Jankó B. – Lengyel G. (2004) alapján saját szerkesztés

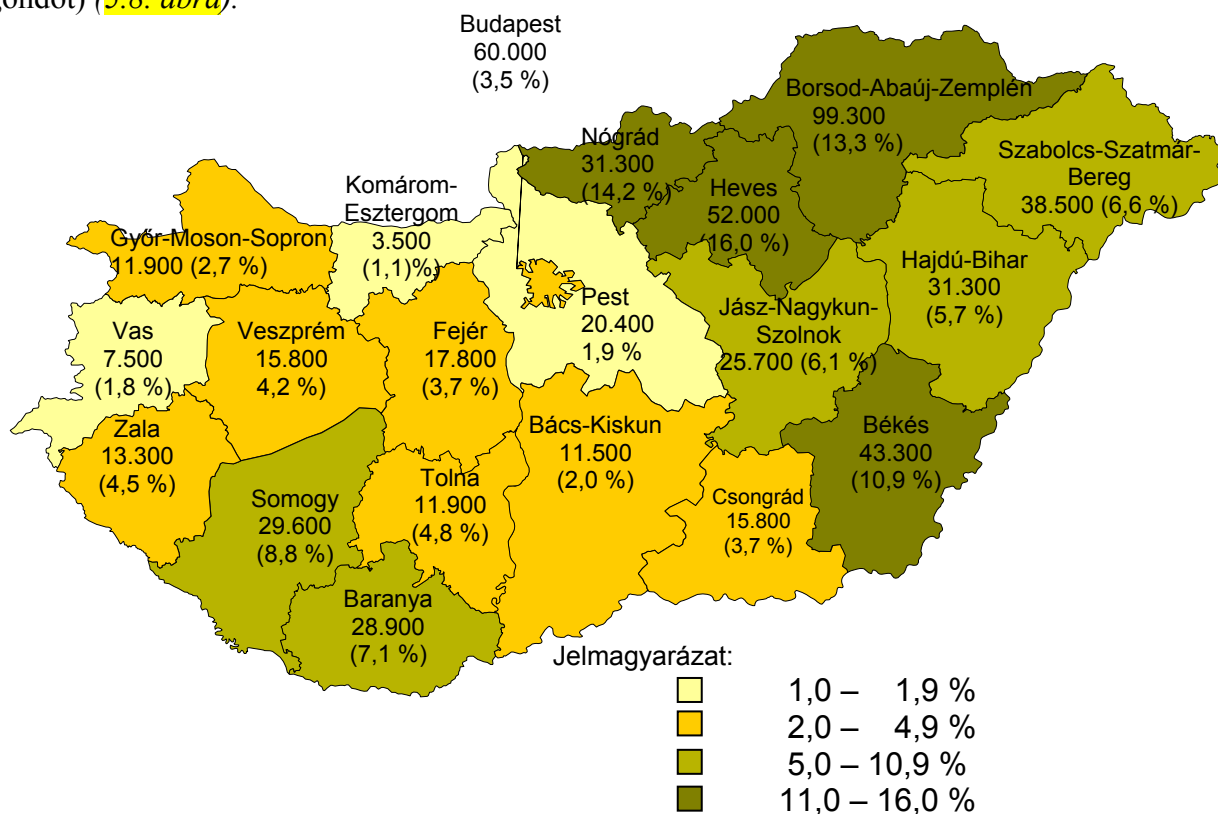
5.6. ábra: A cigány háztartásokban élő népesség életkor szerint megoszlása (%) (2003)



Forrás: Józán P. 2005.

5.7. ábra: A lakosság korösszetételének alakulása Magyarországon, 1900, 2000, 2100

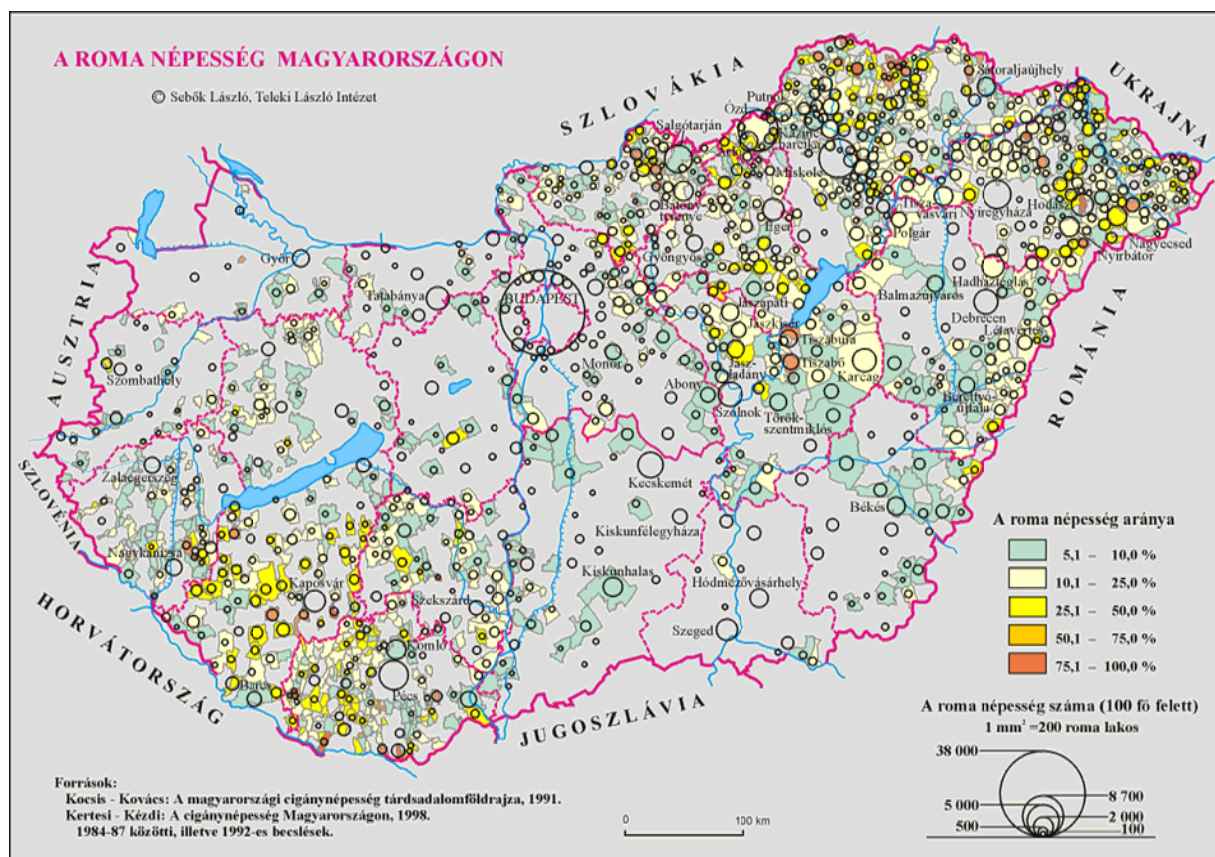
A cigány népesség leginkább a dél-nyugati, valamint az észak-keleti régióban lakik, egyes településeken akár 80-90%-os aránnyal (ami a szegregáció miatt jelent leginkább gondot) (5.8. ábra).



Forrás: Kemény I.- Janky B. – Lengyel G. (2004) alapján saját szerkesztés

5.8. ábra: A cigány lakosság aránya a megye teljes népességében (2003)

A megyei átlagadatok azonban sok mindent elfednek. A jellemzően cigányok lakta megyéken belül is vannak olyan települések, kistérségek, ahol nőtt, vagy meghatározó a cigány lakosság aránya. Erre nézve az 1990-es évek elejének adatai alapján szerkesztett térkép áll rendelkezésünkre, annak tudatában, hogy ebben a tekintetben sok változást hozhatott az elmúlt 17 év (5.9. ábra), hiszen az 1993-2003 közötti tíz évben – becslések szerint – évente 10-13 ezer fővel nőtt a cigányok száma (Kemény I. - Janky B. - Lengyel G. 2004).



Forrás: Magyar Köztársaság Kormánya, 2001 – www.mkogy.hu/irom37/0641/0641.htm

5.9. ábra: A roma népesség Magyarországon (1990-es évek eleje)

A térképből (5.9. ábra) jó látható, hogy egy-egy település, kistérség megindult a *települési szegregáció útján*: a lakónépesség egyre nagyobb arányát adják a cigányok, és ezzel egyenes arányban hagyják el a helységet a nem cigány lakosok.

A *településen belüli szegregáció* két irányban is megnyilvánulhat: egyrészt a cigány lakosság elhelyezkedésében a településen belül, másrészt abban, hogy a cigány családok közvetlen környezetében milyen arányban élnek cigányok vagy nem cigány lakosok.

Az 1971. évi 60%-os arányhoz képest 2003-ban a cigányok 6 százaléka, vagyis megközelítően 36 ezer ember élt elkülönült tömbben, telepeken. A lakások fekvése szempontjából igen nagyok a regionális különbségek: míg Észak- és Kelet-Magyarországon illetve az Alföldön a cigányok 10%-a élt telepen, addig Budapestre ez egyáltalán nem volt jellemző, és a Dunántúlon is 1% alatt volt ez az arány. A telepi lakások jellemzően Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megyében voltak találhatóak (5.1. táblázat).

5.1. táblázat: A lakás fekvése a településtípusok szerinti százalékos megoszlásban (%)

	Falu	Város	Budapest	Összesen
Település belsejében	40,5	46,8	100,0	49,8
Település szélén	54,7	39,7	–	41,6
Távol, de nem telepen	3,0	1,6	–	2,0
Telepen	1,7	11,3	–	6,3
Egyéb	–	0,7	–	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kemény I.- Janky B. - Lengyel G. (2004)

A területi szegregálódás 1993 és 2003 között nagymértékben nőtt. Már 1990 előtt is jobbra csak azokba a településekbe (illetve településrészekbe) tudtak költözni a cigányok, amelyeket valamilyen okból (többnyire a hátrányos helyzet miatt) a nem cigány népesség fokozatosan elhagyott. A kilencvenes évek elején a már akkor is alacsony képzettségű, sokszor ingázó cigányok váltak leghamarabb munkanélkülivé, többségük már nem tudott visszatérni a munkaerőpiacra, és vált inaktívvá, vagy maradt meg munkanélkülinek még napjainkban is. A munkanélkülivé vált családok egy része új, olcsóbb lakóhelyet keresett, a szegények és cigányok településeibe és lakónegyedeibe. „A kedvezőtlen helyekről elmennek azok, akik mozdulni tudnak, és maradnak azok, akik erre nem képesek” (Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. 2004) (5.2. táblázat).

5.2. táblázat: A környezeti szegregáltság településtípusok szerinti százalékos megoszlása

A család közvetlen környezetében lakók	Falu	Város	Budapest	Összesen
Kizárólag cigányok	24,0	25,5	6,7	23,4
Túlnyomórészt cigányok	31,9	33,6	23,3	31,8
Vegyesen	24,5	19,0	29,2	22,3
Többség nem cigány	13,2	15,8	39,3	17,2
Nincsenek cigányok	5,4	5,2	1,7	4,9
Nem lehet megállapítani	–	0,5	–	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0,0	100,0

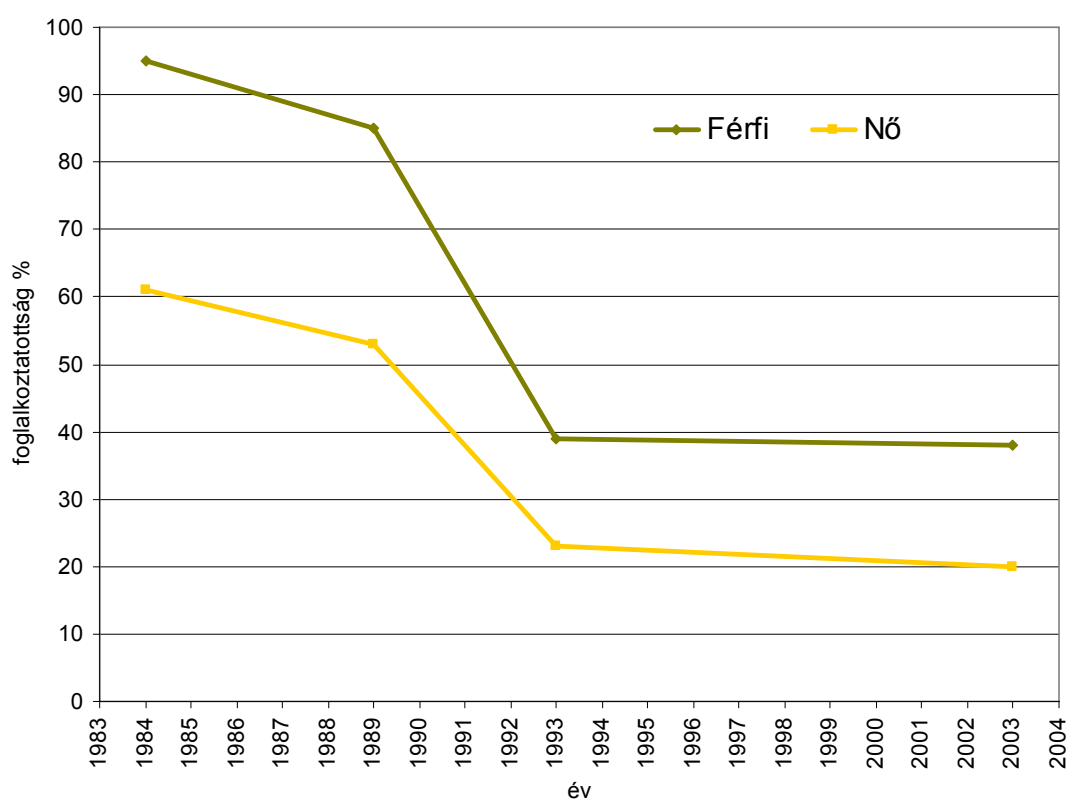
Forrás: Kemény I.- Janky B. - Lengyel G. (2004)

Az elkülönítést, a szegregációt csak fokozta az úgynevezett „szocpolos” és a „Cs”-lakások (csökkent komfortfokozatú lakások) építése. Ez utóbbiak során már az 1970-es évektől kezdve komfortnélküli lakásokhoz segítették cigány lakosságot, s bár ennek révén nagyon sok cigány család jutott egészségesebb lakáshoz, mégis, hosszú távon újratermelődött a cigány családok hátrányos lakáshelyzete. (A lakáshoz jutás feltétele az 1970-es években egy év munkaviszony és 35.000 Ft előtakarékosság volt, de ennyi pénzt csak kevesen tudtak összegyűjteni). Ezeknek a lakásoknak az építése „tömbökben” történt, külön utcákat jelöltek ki a cigányoknak, így a beköltöző családok elkülönültek a település nem cigány lakóitól. Ennél is nagyobb hatást gyakoroltak az 1990-es években elindult nagyvárosi rehabilitációk, amelyeknek során a régi, korszerűtlen, leromlott épületek lebontása miatt a belső városrészekből a külterületekre kényszerültek a cigány családok.

Az iskolázottsági adatok egy ideig jelentős javulást mutattak a 30 évvel ezelőtti állapotokhoz képest a cigány népesség körében, napjainkra azonban ismét – és jelentősen – romlott a cigánygyerekek iskolázottsága, és ez a jövőben tovább csökkenti a foglalkoztatottsági kilátásokat. A roma fiatalok nagy százaléka kerül az alacsony presztízsű

szakmunkásképzőkbe (már ha egyáltalán bekerül, vagy ha igen, akkor el is végzi azt), ahonnan kevés sikerrel találnak olyan állást, ami az életfenntartáshoz elegendő mennyiségű jövedelmet biztosítana számukra. A cigány fiatalok esetében felmerül a *foglalkoztathatóság* kérdése, ami hosszú távon kijelöli ezeknek az embereknek a sorsát. A Kormány beszámolója (MKKB – 2005) és előrejelzése szerint „A jövőben a társadalom legszegényebb és leginkább kirekesztett csoportját képezi majd a cigánygyerekeknek az általános iskolát el nem végző egyötöde, az általános iskolát késve elvégző másik ötöde és az a további 40-50 százalék, amely az általános iskola elvégzése után nem tanul tovább, vagy beiratkozik a középiskolába de lemorzsolódik.” – ezzel mintegy jelezve az egyik legégetőbb esélyegyenlőtlenséget.

Korábban már beszéltünk a kapun belüli munkanélküliségről, arról, hogy a rendszerváltás előtt az ideológiai okokból megvalósított „teljes foglalkoztatottság” még a kevésbé képzett cigány munkavállalóknak is rendszeres és biztos jövedelmet nyújtott (5.10. ábra).



Forrás: Kemény I.- Janky B. - Lengyel G. (2004)

5.10. ábra: **A cigányok foglalkoztatottsága**
(a foglalkoztatottak aránya a 15-49 éves romák körében)

(a referenciacsoporthoz nem tartoznak a nappali tagozatos tanulók és a nyugdíjazottak)

Mint említettük, a rendszerváltás hozta igazán felszínre azokat a problémákat a cigányság életében, amelyek bár többnyire korábban is fennálltak, de a szocialista *foglalkoztatáspolitiká* elfedte azokat. A „szocialista nagyipar” szétesése elsősorban azokat a munkahelyeket szüntette meg, amelyekben dolgozni tudtak a korábban is többnyire alulképzett cigányok. A – zömmel külföldi tőkével – átalakuló ipar és a szolgáltatási szféra, a hatékonyságra alapozott profitorientált termelési mód nem bírja el a képzetlen munkaerőt. Ugyanilyen hatású – és különösképpen a falusi cigányokra nézve – a mezőgazdaság átalakulása is. A termelőszövetkezetek, állami gazdaságok – amelyek igen sok falusi

cigánynak (is) állandó munkát biztosítottak – felbomlottak, az „utódszervezetekben” (ahol ilyenek egyáltalán létrejöttek) a *gazdák* már nem fogadták maguk közé a cigányokat (nincs szükség a viszonylag nagy volumenű nyers munkaerőre). A cigányok a kárpótlásból is kimaradtak, hiszen korábban sem volt vagyonuk, nem kellett őket kárpótolni, ezért a rendszerváltást követően sem jutottak földhöz. A vállalkozói szférába a cigányok – induló tőke és szaktudás híján – nem tudnak bekapcsolódni nagyobb tömegben. Amellett, hogy a romák jelentős része kirekesztődött a munkaerőpiacról, egy részük kényszerűen megjelent az informális gazdaságban – különböző eredményességgel. Mindennek következménye a rendkívül magas cigány munkanélküliség, annak minden következményes hatásával együtt (Bánlaky P. – Kevy B., 1999).

Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv megfogalmazása szerint a cigány népesség társadalmi integrációját nem egyszeri akciókkal, hanem komplex társadalom- és gazdaságpolitikai beavatkozásokkal szükséges elősegíteni. A programok sikerének érdekében különféle megközelítéseket alkalmaznak (www.nfu.gov.hu):

- *Csoportos célzás:* A programok egy része a roma népességet azon jellemzők mentén célozza meg, amelyekeken keresztül jól megragadhatók hátrányaik a társadalom egészéhez képest. Ilyen jellemzők lehetnek például a munkaerő-piaci státusz (munkanélküliség, inaktivitás) és az iskolai végzettség.
- *Területi célzás:* A programok egy része azokra az elmaradott térségekre, településekre, településrészekre koncentrálódik, ahol jellemzően magas a roma népesség aránya. Ezekben a térségekben a többszörös hátrány felszámolása érdekében *komplex megközelítésre épülő fejlesztések szükségesek*.
- *Speciális programok:* amelyek célcsoportját közvetlenül a roma népesség jelenti.

Ahhoz, hogy a fejlesztések ténylegesen eljussanak a cigány népességhez, a roma szervezetekkel történő együttműködés alapján ki kell alakítani a hozzáférést segítő mechanizmusokat

Oktatási egyenlőtlenség

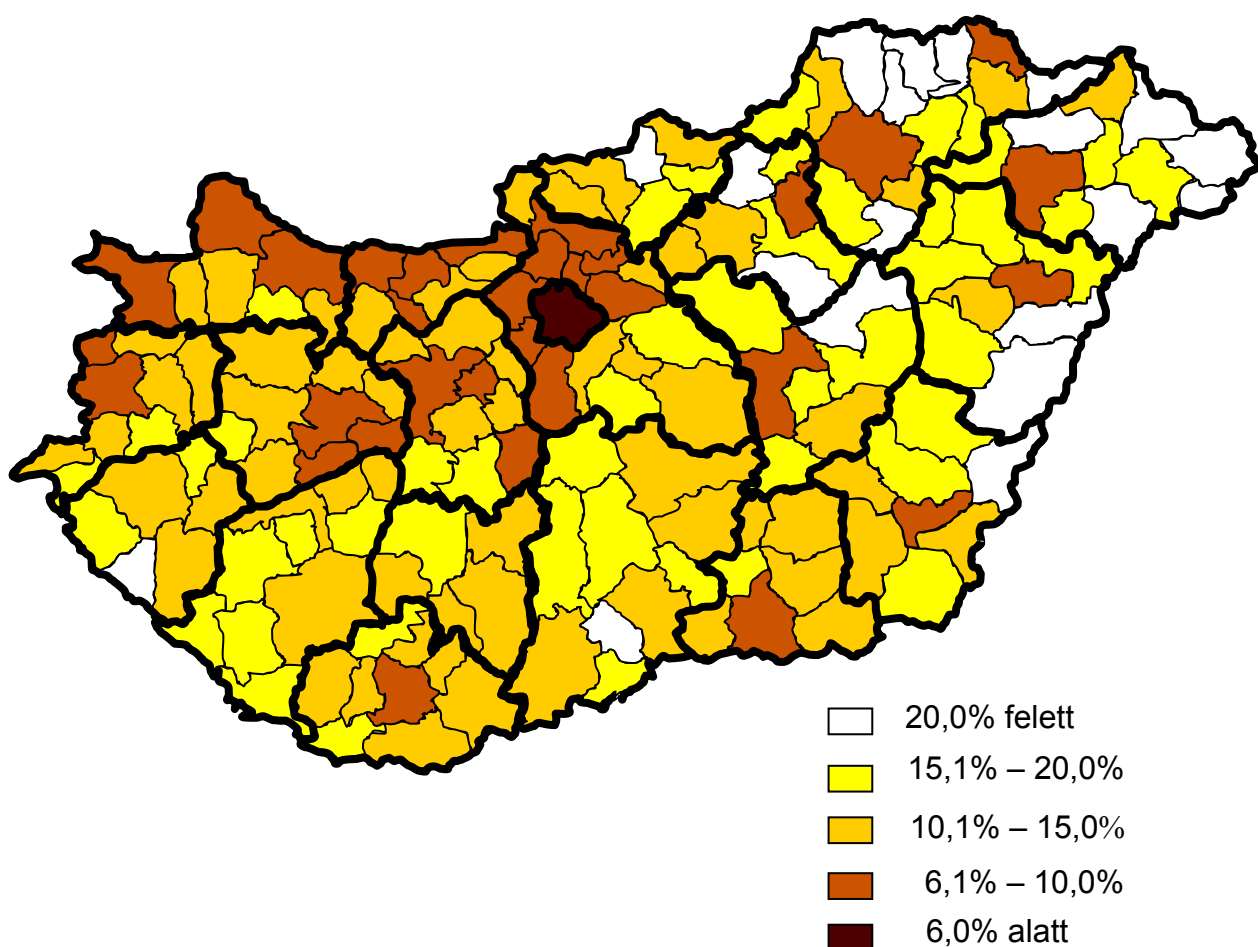
Az oktatásban megfigyelhető egyenlőtlenségek részben területi, részben pedig származási (etnikai, gazdasági) különbségekre vezethetők vissza, de ez a két tényező sok esetben felerősíti egymás (kedvezőtlen) hatását.

Bourdieu (1978) francia szociológus állítása szerint az iskolarendszer a származási egyenlőtlenségeket iskolai egyenlőtlenségekké alakítja, az iskolai kudarcokat az egyén személyes tulajdonságaira visszavezetve, majd ezek később, az iskolából kikerülve gazdasági hátránnyá alakulnak. Ebből a szempontból is érdemes vizsgálni a magyar kistérségeket: nem nehéz összefüggést találni a az iskolai végzettség, vagy annak hiánya és a foglalkoztatás között (**5.11. és 5.12. ábra**).

Enyedi György (1999) egy 1980-ban elvégzett oktatási felmérés alapján beszámol arról, hogy a térség fejlettsége és az ott élők iskolázottsága között anomáliát tapasztaltak: elvált egymástól a térség fejlettsége és iskolázottsága. Mindazok a térségek, amelyeket a hetvenes évek végének, nyolcvanas évek elejének közfelfogása fejlett iparvidéknek tartott (borsodi, salgótarjáni, tatabányai stb.), már akkor igen alacsony iskolázottságúak voltak. Ugyanakkor a fejletlennek tartott mezővárosokban élők (pl. a nagykovácsosok, a hajdúvárosok) iskolázottsága magasabb volt. Tíz évvel később, a kilencvenes évek elejének térségi fejlettsége már sokkal inkább tükrözte – és máig hatóan tükrözi – az iskolázottságot: az előbb említett régi, jobbára nehézipari vidékek válságának egyik magyarázata az alacsony iskolázottság, míg azok a városi körzetek, amelyek társadalma nagyon iskolázott volt, képesnek mutatkozott az innovációra, alkalmazkodásra, nagyon gyorsan kilábalnak az átmenet válságából. (pl.: Székesfehérvár, amely 1992-ben az ország egyik legnagyobb krízisben lévő,

legnagyobb munkanélküliséggel küzdő városa volt, a kilencvenes évek végén pedig már közép-európai sikerpéldának számított.)

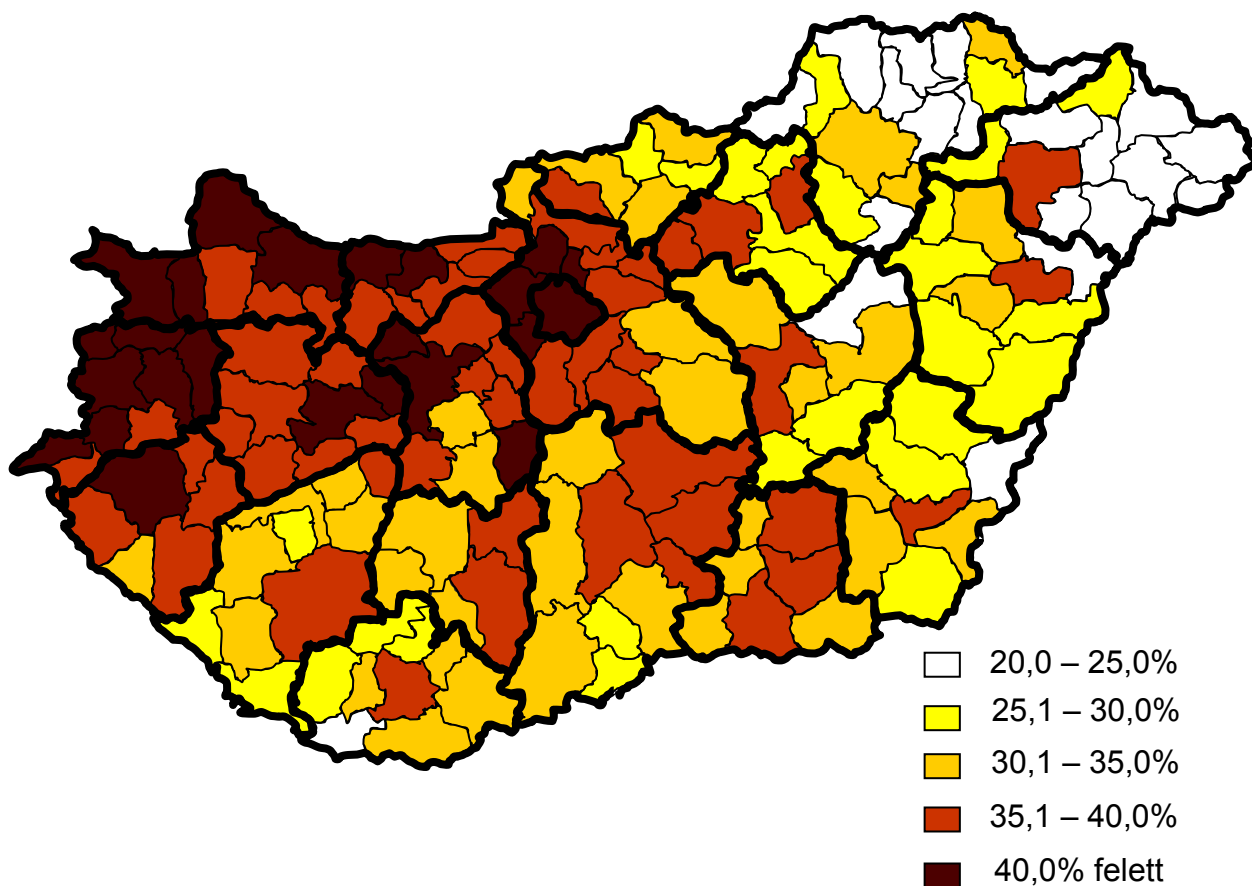
Az **5.11. és 5.12. ábra** is igazolja azt a véleményt, hogy az iskolázottság nagyon fontos eleme a gazdaság fejlettségi különbségeinek (Enyedi Gy., 1999). A bűvös kör: az elmaradott vidékeken alacsonyabb az iskolázottság, és az alacsony iskolázottságú vidékeken a válságból való kilábalás esélyei nagyon rosszak. 2001-ben a legalacsonyabb foglalkoztatottságot a Bodrogi (20,0%) és az Abaúj-Hegyközi (20,1%) kistérségben mérték, ahol 8 általános osztályt el nem végzettek aránya a 15 éves és idősebb népesség körében 22,8% illetve 20,4% volt. A Szombathelyi kistérségben volt a legnagyobb arányú (45,0%) a foglalkoztatottság, itt a 15. életévét betöltött lakosság csupán 7%-a nem fejezte be az általános iskola nyolc osztályát.



Forrás: TEIR Népszámlálás 2001, alapján saját szerkesztés

5.11. ábra: A 8 általános osztályt el nem végzettek aránya a 15 éves és idősebb népesség körében (2001)

Érdekes a **5.11 és 5.12. ábrát** összevetni az **5.8. ábrával**: a magas cigánylakosságú térségekre jellemző a lakosság alacsony iskolázottsága és az alacsony foglalkoztatottság is.



Forrás: KSH Népszámlálási adatok, Területi adatok, 2001, TEIR alapján saját szerkesztés

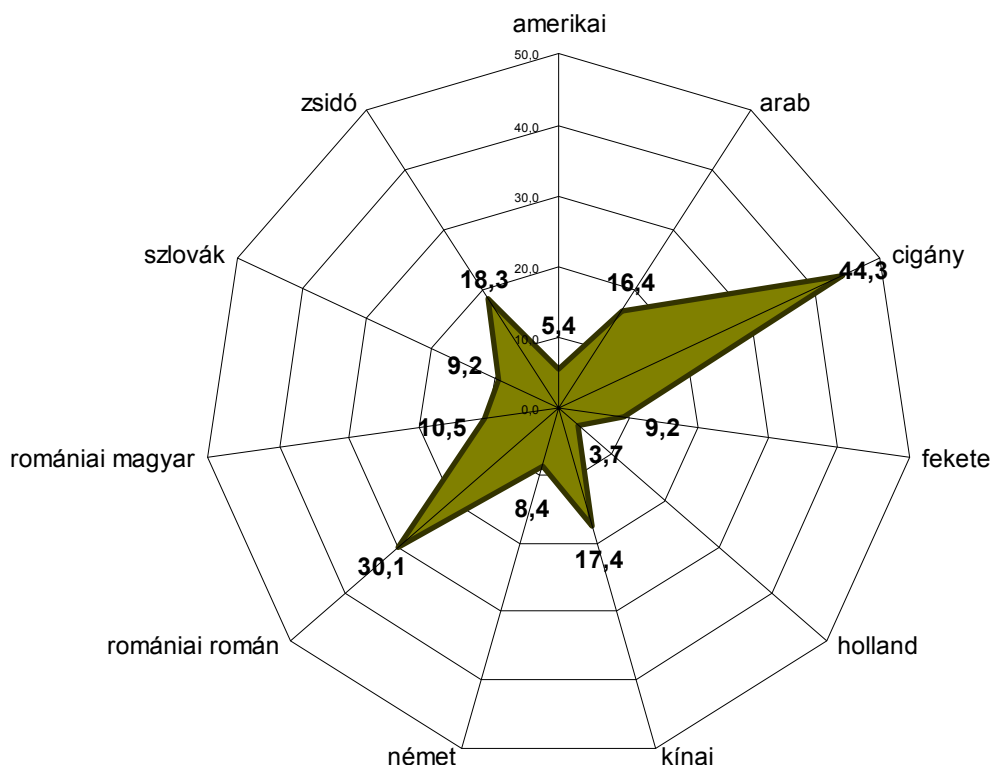
5.12. ábra: A foglalkoztatottak aránya a népességben belül % (gazdasági aktivitás) (2001)

A már hivatkozott Bourdieu (1978) megfigyelése azt mutatta, hogy az iskola az elméleti és a gyakorlati tudáson kívül a tanulók egyéni stílusát, és az önálló képalkotását (fantáziáját) díjazza. Ezek a készségek és képességek viszont a tudáshoz való viszonyból fakadnak, amit pedig a társadalmi hovatartozás, a szocializáció alakít ki. Az oktatási rendszer nyelve, és elvárásai szintje a középosztálybeli rétegeknek megfelelően lett kialakítva. A szociológusok gyakran hivatkoznak Bernsteinre az iskolai kifejezőmód tekintetében: az emberek vagy korlátozott, vagy kidolgozott kommunikációs kóddal rendelkeznek. Egy jelentősen hátrányos helyzetből induló család gyermeke korlátozott módon tudja csak kifejezni magát, míg egy magasabb társadalmi helyzetből érkező gyermek az őt ért sokkal változatosabb, színesebb ingerek hatására nagyobb szókinccsel, választékosabban fejezi ki magát és könnyebben megért bizonyos kódokat.

Egy olyan családban, ahol a tanulás alapvető feltételei nem tudnak teljesülni a szülők képzetlensége, a szegénység vagy a jövőbe vetett hit hiánya miatt, ahol a kulturális különbségek nem teszik lehetővé a nyugalmas, harmonikus fejlődést/tanulást, ott nem meglepő, hogy ezek a tanulók lemorzsolódnak az iskola rendszeréből.

Kérdés persze, hogy a cigány/szegény (ez a két fogalom sokszor összemosódik a közbeszédben) családok gyermekei kiszoruljanak-e a jobbképeségű osztályból? Együtt, integráltan oktassunk, s hagyjuk a felzárkózás, valamint a tolerancia kialakulásának esélyét, vagy szegregáltan (5.13. ábra)? Ma már nyílt titokként kezelik, hogy az egyes kisegítő osztályokba aránytalanul sok cigány gyermeket utaltak, ami nem a gyerekek rossz

képességeivel, hanem a (pedagógiai) hozzáértés hiányával, vagy tudatos szegregálációval magyarázható.



Forrás: International School Psychology Association, 2005. in: Figyelő, 2007 alapján saját szerkesztés

5.13. ábra: A különböző nemzetiségekkel szembeni ellenérzés a középiskolások körében
(Mekkora hányadát zavarná a diákoknak, ha más nemzetiségű lenne a padtársa?
547 középiskolás megkérdezésével végzett felmérés)

A „c” osztályokban tanuló gyerekeknek nagyon sokszor csupán koncentrációs problémáik vannak, a kialakuló helyzetet azonban az egyébként is leterhelt tanárok nem tudják kezelni, így nem ritkán enyhe fogyatékosnak ítélik ezeket a hátrányos helyzetű tanulókat, ami iskolán belüli szegregációval (később társadalmon belüli szegregációval) jár. Az iskola (de elsősorban a kortárcsoport) ebben a korban nagyon nagy hatással van a gyerekek (szellemi) fejlődésére. Ezért is lenne szükség az általános iskolai oktatás megváltoztatására.

Ha a cigány gyerekek integrált osztályba járnak

- a gyerekek empátiával viseltet(het)nek egymás iránt, csökken(het) az előítéletesség,
- segíthetnek egymásnak, ezáltal nő a problémamegoldó képességük,
- más kultúrákkal is találkoznak, és ez érdeklődővé teheti őket egymás – és később esetleg más kultúrák – iránt is.

A tanulás közbeni kudarcok leküzdése/feldolgozása több módon is teljesülhet (például: sport, terápia, más iskolába íratás), amely lehetőségeket azonban egy szegény családnak nem feltétlenül áll módjában kihasználni (erőforrás-, vagy információhiány miatt). Az iskolának nagyon nagy felelőssége van a gyermekek iskolai kudarcának

elkerülésében/leküzdésében. Torgyik (2005) véleménye szerint az iskolákban az emberekben zajló előítéletesség leküzdésére kellene helyezni a hangsúlyt. Ezt az oktatási program kibővítésével lehetne megvalósítani, hiszen az eltérő kultúrából eredő különbségek az oktatás szintjén jelentkeznek, ezekre kell válaszolnia adott esetben az iskolának.

Nehéz beilleszkednie egy olyan gyereknek, akinek teljesen más szokásvilága van a többihez képest, etnikai hovatartozása, vallása, előző lakhelye, mássága miatt. Mindenesetre meg kell szoknia ezt az újat, szembesülnie kell a kirekesztéssel, nehezebbé eshet az alkalmazkodás. Ha szorongását, frusztráltságát nem tudja kivel megosztani, gyakran destruktívvá válhat, ezáltal is céltáblájává válván a „nem is néztünk ki belőled mást” kezdetű mondatokat alkotó gyerekeknek, tanároknak. A meg nem értettség érzése közönyössé, visszahúzódóvá vagy éppen ellenkezően, agresszívá teheti a kirekesztettet.

„A gyerekek fejlődése, szocializációja különböző kultúrákban más és más értékek, hiedelmek mentén szerveződik.” (Szilvási, 2004.) Az iskolai oktatásban és a családban is szükséges a hagyományos és a modern szemlélet megkülönböztetése, hiszen Európában erős az összefüggés a szülők társadalmi-gazdasági helyzete és a gyereknevelési szokásai között. A hagyományos nevelési elvek jellemzője a tekintélyelvűség, a szabálykövetés, míg a moderné az önkifejezés (művészi, intellektuális), a „modern szülők” gyermekeiket önálló személyiségnek tekintik. Persze azt is meg kell jegyezni, hogy valóságban ezek nem ennyire éles határok.

A szegregáció csökkentését, illetve az integráció növelését többféle módon is elő lehetne segíteni. A változtatás lehetséges területei:

iskolai szociális munka (hangsúlyozva a pszichológiai ismereteket), ifjúságsegítő szakember:

A gyerekek kirekesztéssel szembeni „ellenálló képesség”-ének kialakulásában fontos alap a gyerek képességei (és azok fejlesztése) és a szülővel való jó kapcsolata. Ezek a tényezők semlegesíthetik a szegénység negatív hatását az értelemre, illetve a magatartásra.

A kisgyermekes, szegény családoknak segítséget jelenthetnek a különböző terápiák, amikor a szociális szakemberek gondoskodásra „tanítják” a szülőket. A szülők ugyanis sokszor maguk sem képesek érzelmeiket kifejezni – a rájuk tornyosuló anyagi, lelki gondok miatt. A kirekesztődés folyamata leghatékonyabban kisgyermekkorban fordítható meg. Ahhoz, hogy az iskolában sikeresebbek legyenek a gyermekek, már 6 éves kor előtt meg kellene kezdődnie valamiféle felkészítésnek.

pedagógia:

A változásokat a jövődöbéli tanároknál lehetne elkezdni, akikkel meg kellene ismertetni az integrált neveléshez szükséges tananyagokat. Nem látható, hogy a pedagógusok oktatásánál mennyire esik szó a különböző alternatív tanítási tervű programokról. Ezeknek az ismeretében, és gyakorlatában új ötletek születhetnének a már meglévők mellett. A tanárok szerepe tehát a legfontosabb (a szülők, a család után), mert nagy hatással lehetnek a gyerekek értékeinek kialakításában.

Az oktatás hiányából fakadó hátrányokat kiküszöbölendő, Havas Gábor és Kemény István (1997) javaslatai a következők:

- kötelező iskoláztatás időtartamának meghosszabbítása,
- 15-18 éves munkanélküli fiatalok regisztrálásának kötelezettsége a munkaügyi központokon keresztül (adatszolgáltatás az iskolák részéről),
- olyan képzések, programok kidolgozása, amely az érintett önkormányzatok területén létrejövő szükségletekre fókuszál. A roma fiatalok például a szociális szolgáltatások területén is elhelyezkedhetnének, illetve ezen a téren

szisztematikus „tehetségkutatással” kiválasztva, szervezési feladatokat láthatnának el,

- rugalmasabb képzési rendszer, információ.

Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv az esélyegyenlőség jegyében hangsúlyozza, hogy ki kell kerülni az alacsony iskolázottság – rossz szociális helyzet – szegregáció – inaktivitás, munkanélküliség „ördögi” köréből a cigány (és ma már a nem cigány szegény) népesség esetében. Ennek érdekében a következő feladatok látja (www.fejlesztéspolitika.gov.hu):

- a hátrányos helyzetű térségekben élők számára az óvodáztatás feltételeinek megteremtése,
- az integrált oktatásban való részvétel növekedése, az ehhez szükséges pedagógiai módszerek alkalmazásának, valamint a tárgyi és személyi (pl. képesítéssel rendelkező tanárok) feltételek megteremtése,
- képzési, átképzési lehetőségek bővülése,
- a lakáskörülmények javulása, a területi szegregáció csökkenése,
- az egészségi állapot javulása,
- a hátrányos helyzetű régiók és települések infrastrukturális ellátottságának (pl. autópályák, közutak, közművesítés, egészségügyi intézmények) javulása.

Forrás: Esélyegyenlőség Magyarországon – Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Tervhez készített tanulmány – 2005. január 20. --
www.fejlesztéspolitika.gov.hu

Kérdés, hogy legyőzhető-e a társadalmi kirekesztettség, a szegénység...? Kis, átmeneti változások elképzelhetők, de a nagy „paradigma-váltás”-ig még várunk kell. Nem szabad azonban addig is a célt (és a módszereket) a szemünk előtt tévesztetni! A szegénység megelőzi az oktatás területén kialakuló egyenlőtlen viszonyokat, de talán érzékelhető, hogy a legnagyobb változtatásokat az oktatás területén kellene elkezdni, hiszen ez az intézmény, amely nagy hatással lehet az egyén jövőjére (foglalkoztatás, jövedelem, család).

Nők

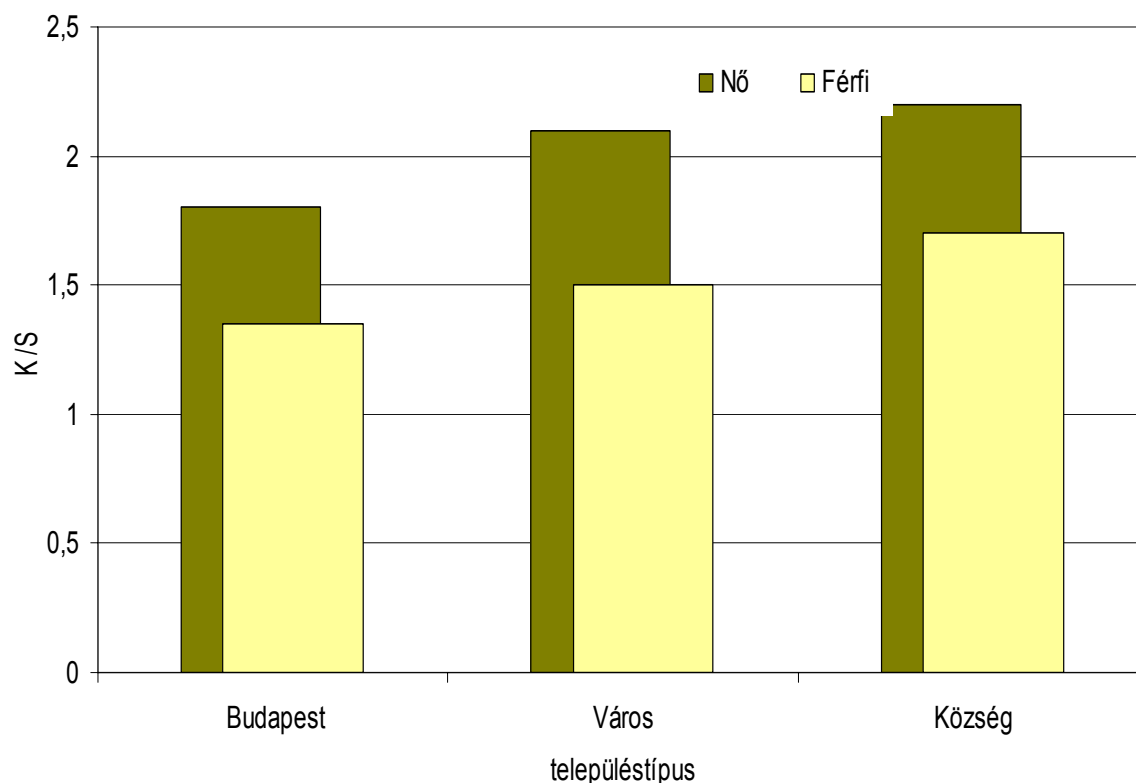
A nők esélyegyenlőségét (méginkább az egyenlőség hiányát) három ábrával szemléltetjük. Mindhárom a TÁRKI (Társadalomkutatási Zrt.) „Női Adattár”-ából származik. Annak ellenére, hogy ezek az adatok nem a legújabb keletűek (gyakorlatilag 1997-ből és 2000-ből származnak), az elmúlt években ezeken a területeken nem történt valódi elmozdulás.

A 5.14. ábra a nők és a férfiak közötti *összmunkaidő-terhelést* mutatja egy átlagos tavaszi napon. A függőleges tengelyen szereplő K/S mutató a munkaterhelés mérésére alkalmazott szintetikus társadalomstatisztikai mutató, amely a *társadalmilag kötött* (K) és a *szabadon felhasználható idő* (S) hányadosát szemlélteti, ami annál magasabb, minél kevesebb a napi 24 órából a szabadon eltölthető idő. Látható, hogy mindhárom településtípusban a nők időbeosztása jóval kötöttebb a férfiakénál.

A 5.15. ábrán egy kétkeresős család tagjainak időbeosztása látható: függetlenül attól, hogy a család kiegészíti-e a jövedelmét a ház körüli gazdaság termékeivel vagy sem, mindkét családtípusban a nők *heti munkaideje* jóval meghaladja a férfiét – és jellemzően a nem fizetett munka jóval nagyobb (mintegy három- három és félszeres) aránya miatt.

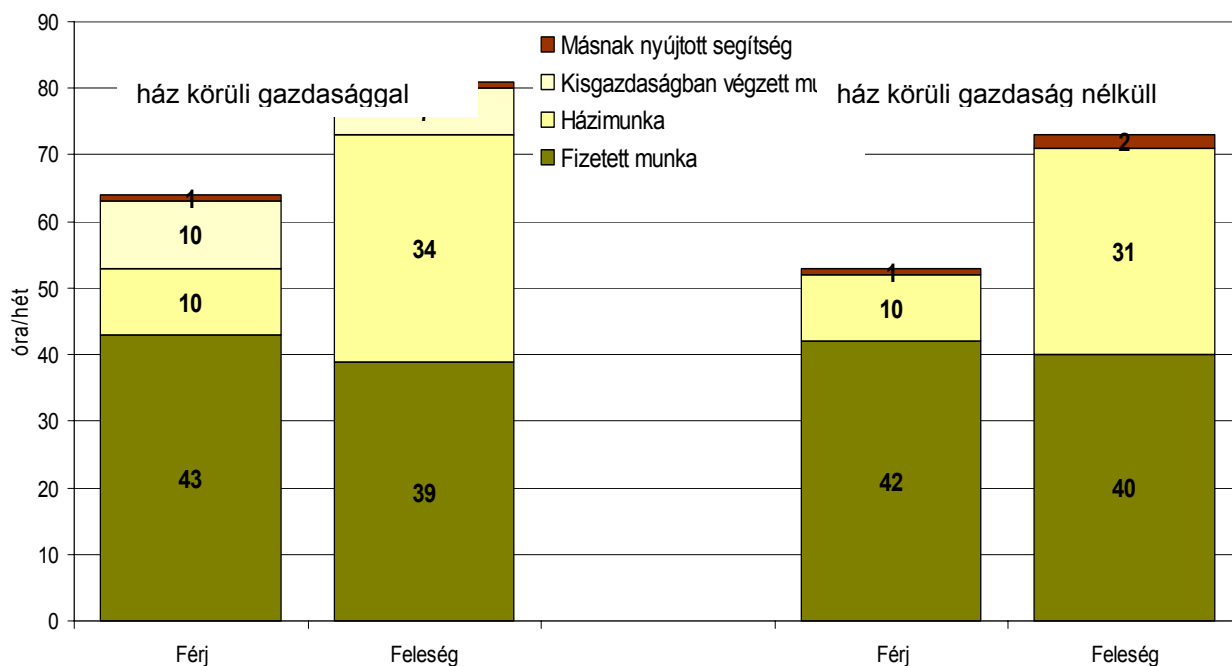
A harmadik TÁRKI-ábra (5.16. ábra) azt mutatja, hogy a megkérdezettek miként vélekednek a nők egyenlő *munkavállalási esélyeiről*. Az 1.500 fős mintában arra kerestek választ: egyetértenek-e azzal, hogy „Magyarországon a férfiak és nők egyforma eséllyel kapnak meg egy állást, ha megvan a megfelelő képzettségük és tapasztalatuk?” Az ábrán jól látható, hogy általában a válaszadók 10-20%-a véli úgy, hogy a munkavállalás terén esélyegyenlőség van a nők és a férfiak között – azaz 80-90%-a nem ért ezzel egyet – és

inkább a férfiak adtak igenlő választ .



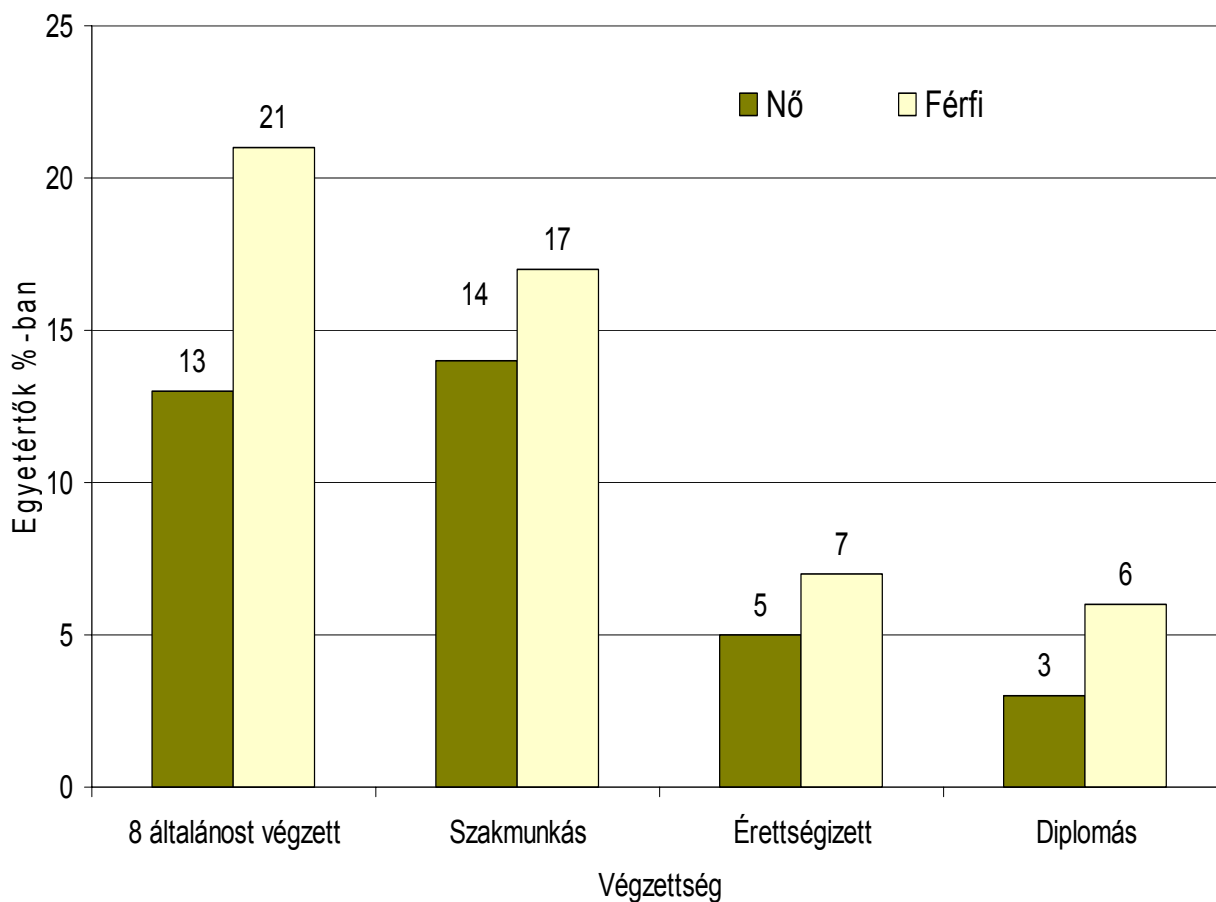
Forrás: TÁRKI – Falusi B (2002): Társadalmi hatások és változások – in. Szerepváltozások 2001 – TÁRKI-SzCsM, Budapest

5.14. ábra: A nők és férfiak napi összmunkaidő-terhelésének különbségei településtípusok szerint, 2000-ben egy átlagos tavaszi napon



Forrás: TÁRKI (Szép K. – Sík E. (2002): A háztartási termelés munka pénzértéke – in. Szerepváltozások 2001 – TÁRKI-SzCsM, Budapest

5.15. ábra: A férj és a feleség átlagos heti munkaideje a kétkeresős háztartásokban 1997



Forrás: TÁRKI- Omnibusz 2000/3. A Miniszterelnöki Hivatal

5.16. ábra: A nők és a férfiak munkához jutási esélyegyenlőségével egyetértők aránya iskolai végzettség szerint 2000

Az ENSZ úgynevezett Nemi Esélyegyenlőségi Indexében (Gender Gap) azt vizsgálja, hogy milyen a nők és férfiak közti egyenlőség a

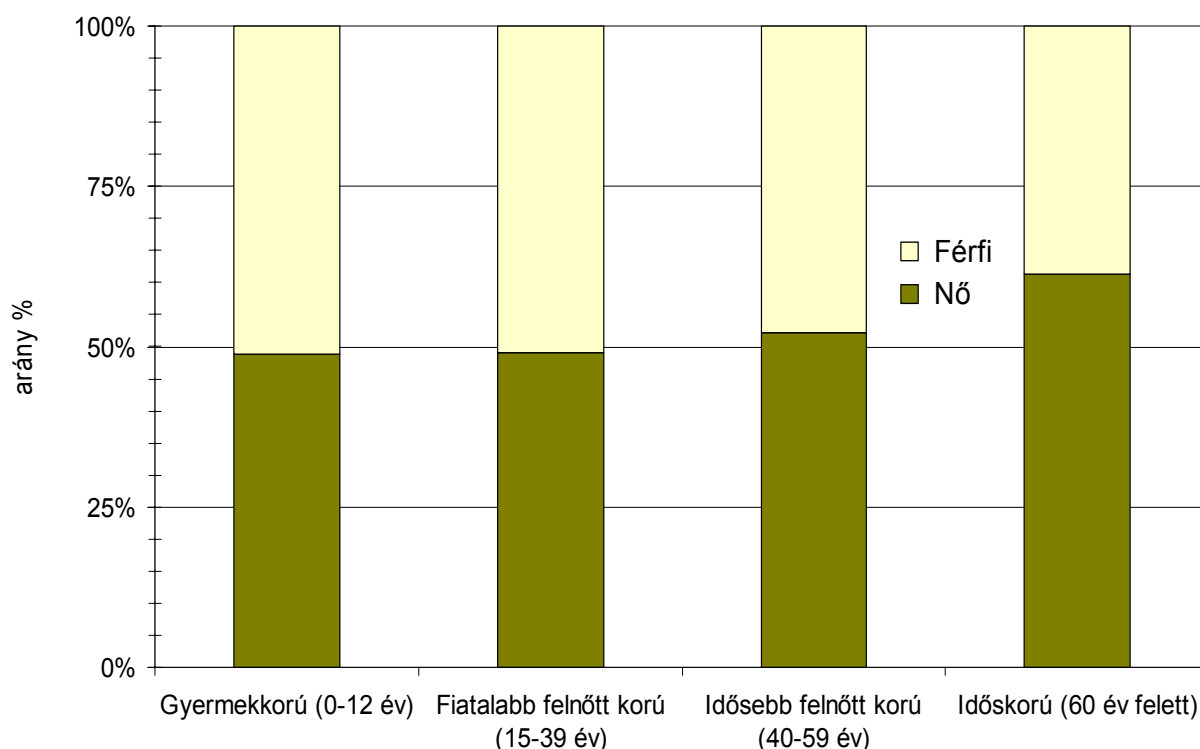
- a gazdasági részvételben és lehetőségekben,
- az oktatási eredményben,
- az egészség és túlélés területén,
- és a politikai döntéshozatalban való részvételben.

A 2006-os felmérés alapján Magyarország – a fenti négy dimenzió összesítése alapján – a középmezőnyben van: a vizsgált 115 ország közül az 55. helyet érte el (Kovács Z. 2007).

A KSH adatai szerint 2005-ben a magyar lakosság lélekszáma közel 10 millió 90 ezer volt. A teljes lakosságon belül a nők és a férfiak aránya 52,5% – 47,5%. (Ez az arány 2007. január 1. is változatlan volt.) Míg gyermekkorban – ha csak csekély mértékben is – a fiúk vannak többségben, a kor előrehaladtával ez az arány megfordul és egyre romlik, az időskorúaknál már a nők vannak jelentős többségben: 61,4 – 38,6% az arány (5.17. ábra) (www.portal.ksh.hu). A 85 év feletti lakosságot már 71%-ban alkotják a nők és 29%-ban a férfiak.

A teljes férfi lakosság 17%-a, míg a nők 25%-a éli meg a 60. életévét. 2005-ben a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 68,5 év, míg a nőknél 76,9 év volt (www.portal.ksh.hu). Ezekből az adatokból kitűnik, hogy az időskorú nők többnyire egyedül

élnek, és ez nem csak a városokban van így, hanem vidéken is, ahol külön gondot jelent az egyedülálló idős emberek ellátása.



Forrás: KSH, 2005

5.17. ábra: Az életkor előrehaladtával növekszik a nők lakosságon belüli aránya

Kovács D. és társai (2006) a vidéki nők helyzetével foglalkozó tanulmányában a munkaerőpiaci esélyeket elemezve arra a megállapításra jutnak, hogy minél kisebb a település, annál alacsonyabb mértékű a nők foglalkoztatottsága. Ennek – a fokozatosan romló és dráguló kistelepülési tömegközlekedés mellett – részben a vidéki nők alacsonyabb képzettsége is oka. További gond, hogy az aprófalvakban, kistelepüléseken nem funkcionálnak azok az intézményrendszerek, szolgáltatások, amelyek segítik a család és a hivatás ellátásának összehangolását, a munkavállalást. Az új helyzet új stratégia kialakítását követelte a családoktól: újra (vagy ismét) felértékelve a háztartási munkát, a család ellátását, a gyereknevelést és a ház körüli (gazdasági) munkát (Kovács D. et al., 2006). Ez a státusz azonban már aktív korban is újabb feszültség forrása lehet (elszigetelődés, anyagi függés, a nem beteljesedő önmegvalósítás), de az öregkorba átlépve ezek a feszültségek tovább mélyülnek: szolgálati és biztosítási idő hiányában alacsony nyugdíj, fokozódó anyagi kiszolgáltatottság (ami ez előzőek alapján többnyire még magánnyal és romló egészségi állapottal is társul).

A vidék tradicionális termelőtevékenységében, a mezőgazdaságban kettős jelenség figyelhető meg: míg a közel egymillió (1.024 ezer) „nem gazdálkodó státuszú családtag” háromnegyede nő, addig ez az arány a piacra termelő gazdálkodóknál éppen az ellenkezőjére fordul: a 956 ezer gazdálkodó háromnegyede férfi (2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai – a Kovács D. et al., 2006). Ez azt mutatja, hogy a vidéki nők a háztartásvezetés, a család ellátása mellett mintegy „másodállásban” még mezőgazdasági

termelést is végeznek, ha jobbára még csak a család ellátására is. A versenyszférában, a piacra termelő gazdaságok vezetésében azonban csak csekély mértékben érvényesülnek a nők.

A nők hátrányos megkülönböztetésének csökkentése, esélyegyenlőségük érdekében a 1089/2006 (IX.25.) Kormányhatározat létrehozta a Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlősége Tanácsot.

Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Terv a következő feladatokat tűzte ki a nők esélyegyenlőségének biztosítására (www.nfu.gov.hu):

- bölcsődei, óvodai szolgáltatások bővülése, színvonalának javulása,
- részmunkaidős foglalkoztatás, távmunka bővülése,
- képzési, átképzési lehetőségek (gyermekgondozási szabadság idején, munkanélküliség esetén) bővülése,
- növekvő részvétel a politikai életben, érdekérvényesítési fórumokon.

Az Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv megközelítése szerint a vidéki térségekben élő nők több speciális problémával szembesülnek, amelyek három fő kérdés köré csoportosíthatóak (www.fvm.hu), s amelyek megoldása (a hátrányok csökkentése) a célkitűzések között szerepel:

- a munkalehetőség hiánya jobban sújtja a nőket mint a férfiakat,
- nehézséget okoz a közeli városok megközelítése az infrastruktúra és a szolgáltatások hiánya miatt,
- hiányoznak az alapvető szolgáltatások a vidéki településeken.

5.1.3 Az esélyegyenlőség intézményrendszere

Az esélyegyenlőséggel kormányzati szinten jelenleg a Szociális és Munkaügyi Minisztérium foglalkozik, több főosztály részvételével (Esélyegyenlőségi; Roma Integrációs; Fogyatékosügyi és Rehabilitációs Főosztály). A szakminisztérium több program keretében más ágazati minisztériummal, állami és civil szervezettel is együttműködik.

Az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség előmozdítása érdekében a fenti kormányzati szereplőkön kívül, több országos szervezetet, hálózatot is létrehozta (ilyen például a *Egyenlő Bánásmód Hatóság*, ill. az *Országos Esélyegyenlőségi Hálózat*), valamint több olyan programot is indítottak, amelynek konkrét célja valamely hátrányokból fakadó egyenlőtlenségek mérséklése, az esélyegyenlőtlenség csökkentése, felszámolása (pl. *"Elhetőbb Faluért" Program*; *Cserehát Program*)

Egyenlő Bánásmód Hatóság

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény kimondja, hogy a Magyar Köztársaság területén az egyenlő bánásmód elvének kell érvényesülnie a foglalkoztatás, a szociális biztonság és egészségügy, a lakhatás, az oktatás, képzés, az áruk forgalma és a szolgáltatások igénybevétele területén.

A törvény rendelkezik az Egyenlő Bánásmód Hatóság és a mellette működő tanácsadó testület létrehozásáról. A Hatóság tevékenységének célja az emberi méltóság védelme.

Országos Esélyegyenlőségi Hálózat

Az Országos Esélyegyenlőségi Hálózatot az Esélyegyenlőségi Koordinációs Iroda - Esélyek Háza láncolata alkotja, melynek kiépítését 2004-ben kezdték el. Jelenleg tizennyolc Esélyek Háza működik (5.18. ábra).

A Hálózat feladata a Szociális és Munkaügyi Minisztérium esélyteremtő programjainak támogatása, megvalósítása. Az érdekvédelemmel foglalkozó civil szervezetek részvételével működtetik az Esélyegyenlőségi Fórumot, lehetőséget biztosítanak szakmai

egyeztetésre, a feladatok összehangolására, koncepciók, stratégiai tervek és jogszabályok véleményezésére.

A Hálózat célcsoportjai a hátrányos helyzetű csoportok (romák, fogyatékkal élő, gyermekek, idősek, nők, hátrányos helyzetű térségben élők) illetve az ezeket a csoportokat segítő szervezetek.



Forrás: www.szmm.gov.hu

5.18. ábra: Esélyek Háza láncolat

Élhetőbb Faluért Program

A tárcaközi összefogást¹³, az integrált szemléletmódot példázza - a vidékfejlesztéssel szorosan összekapcsolódó - "Élhetőbb Faluért" Program (5.19. ábra), melynek célja „az ország leghátrányosabb helyzetű településeinek fejlesztése, a területi hátrányokból fakadó egyenlőtlenségek mérséklése, a halmozottan hátrányos helyzetű településeken élők esélyegyenlőségének megteremtése.”



Forrás: www.szmm.gov.hu

5.19. ábra: Az Élhetőbb Falu Program emblémája

A szociális tárca álláspontja, hogy az „esélyegyenlőségi szempontból kiemelt célcsoportok közé tartoznak a területi különbségek miatt halmozottan hátrányos helyzetű

¹³A Programot 2002-ben a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, valamint a Belügyminisztérium indította el.

települések lakosai, akik a munkalehetőség, az alapellátásokhoz és különböző szolgáltatásokhoz, valamint az információkhoz való hozzáférés - továbbá számos más terület - tekintetében jelentős hátránnyal küzdenek a fejlettebb térségben élőkhez képest. A területi hátrányok fokozzák a javakból, lehetőségekből, jogokból, társadalmi folyamatokból való kirekesztődés veszélyét, különösen a kistelepüléseken, tanyás térségekben, Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon.” (www.szmm.hu).

A halmozottan hátrányos helyzetű településeken élők esélyegyenlőségének előmozdítását az "Élhetőbb Faluért" Program komplex térségfejlesztési szemléletet követve kívánja elérni. A komplex problémakezelést egymást erősítő, kiegészítő intézkedésekkel kívánják biztosítani. Az egyre szélesedő tárcaközi összefogást jelzi, hogy a területi hátrányok mérséklése mellett valamennyi ágazat, minisztérium elkötelezte magát arra, hogy a Program a halmozottan hátrányos helyzetű térségek lakosai számára egy érezhetően "élhetőbb" környezet kialakulását segítse elő. A program fő célkitűzése: a hátrányos helyzetű településeken élők foglalkoztathatóságának javítása, munkanélküliek munkaerő-piaci integrációjának elősegítése, közmunkaprogramok indítása. Fontos hangsúlyt fektet a Program a helyi kulturális és természeti értékek széles körben való megismertetésére, a közösségfejlesztésre, hagyományőrzésre, valamint a helyben előállított tájjellegű termékek népszerűsítésének és széles körű megismertetésének támogatására. Kiemelt cél még a települések, kistérségek alkalmassá tétele uniós források megszerzésére, a foglalkoztatás elősegítése hatékony és fenntartható programok megvalósításával.

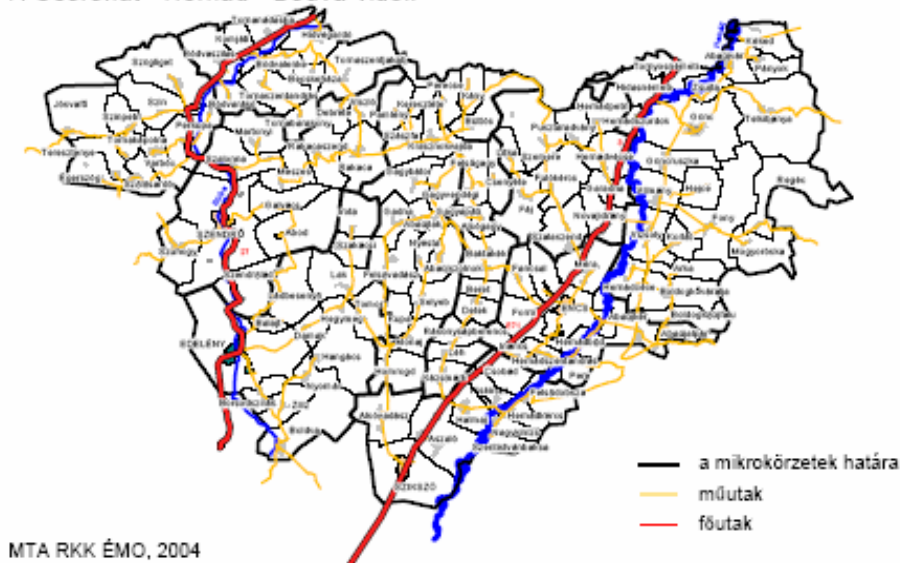
A program célcsoportjait a programhoz tartozó 600 halmozottan hátrányos helyzetű település lakossága alkotja, ezen belül pedig az

- idősek, akik az előregedő települések egyre nagyobb hányadát jelentik,
- gyermekek és pályakezdő fiatalok,
- egyéb esélyegyenlőségi célcsoportok: nők, romák, fogyatékkal élő emberek.

Cserehát Program

A társadalmi és gazdasági szempontból egyik legnehezebb helyzetben lévő kistérség, a Cserehát megsegítésére két évre szóló modellprogramot indított a magyar kormány és az UNDP (ENSZ Fejlesztési Programok).

A Cserehát - Hernád - Bódva-vidék



Forrás: www.cserehat.siteset.hu

5.20. ábra: A Cserehát Program területe

A program részben az Encsi Kistérséget, az Edelényi és a Szikszói Kistérségek legnagyobb részét, valamint az Abaúj-Hegyköz Kistérség Gergely-hegyi földrajzi mikro-térségét, összesen 128 települést foglal magába (5.20. ábra). A Hernád és a Bódva folyók, az Encsi és Szikszói Kistérségek déli határa, illetve a szlovák országhatár által közrefogott területen csaknem százezren élnek. A program célja, hogy egyenlő esélyhez juttassa a legszegényebb térségben élőket is a különböző fejlesztési források elérésében, a térség környezeti, gazdasági és társadalmi szempontból fenntartható fejlődésének elindítása úgy, hogy az alapvetően a térségi, belső erőforrások kiaknázásán alapuljon.

A teljes támogatási keret 156 millió 600 ezer forint, melynek 90%-a nemzeti forrás, 10%-a a UNDP hozzájárulása. A támogatási összeg pályázonként maximum 2 millió forint, a pályázati támogatás mértéke 90%. Amiatt, hogy a pályázónak még a 10% önrész előteremtése se okozzon gondot, lehetőség van az önrész részben vagy egészében önkéntes munkával és ingyenesen felajánlott szolgáltatással való kiváltására. (www.cserehat.siteset.hu).

5.2 MODERN KALÁKÁK, SZÍVESSÉGCSERÉK

Holló Márta

A vidék fejlesztése, az innovációs folyamatok erősítése kapcsán talán érdemes felelevenítenünk a hagyományos kooperációkat, együttműködéseket. A kalákák, különböző szíveösszeváltások a vidéki élet meghatározó részei voltak évszázadokon át és jelentőségük napjainkban sem csökkent. Néhány példával szeretnénk bemutatni, hogy a kalákák modern formái egyes közgazdászok szerint milyen hatással vannak a gazdasági életre.

A vidékfejlesztéstől kicsit elkanyarodva említjük meg Benkler (2004) munkáját, amelyben a modern élet, a technológiai fejlesztések gazdasági „megoszthatóságáról” (the economics of sharing) ír. A „sharing” kifejezést úgy definiálja, hogy ez egy társadalmi kapcsolatokon alapuló gazdasági termelés (social-relations-based economic production). Az ilyen típusú „sharing” nem ritka a mai világban, például („számítógép megosztása”, „személygépkocsik közös használata”) olyan eseteket mutat be, ahol az önkéntes „megosztáson” kívül létezik a piaci modell is.

Első példán az információs világból származik, mivel az információ olyan „jószág”, amely könnyedén, kölcsönösen megosztható. Fontos megemlíteni, hogy azokat a javakat lehet kölcsönösen megosztani, amelyek nem versenyeznek egymással, vagyis ha valaki használja, azzal nem zavarja, nem korlátozza a másik fél használatát.

A világ legnagyobb „szuper számítógépe” nem valamelyik számítástechnikai multi (pl. IBM) tulajdonában van, hanem a Berkeley Egyetem koordinációjában futó önkéntes projekt a SETI@home, ami több mint 4 millió számítógép szabad kapacitását használja fel a világűrbeli érkező rádióhullámok feldolgozására. A projektbe önkéntesen bárki bekapcsolódhat, ha az interneten keresztül letölt egy képernyő-védő programot. Amikor a számítógépet éppen nem használják, a program működésbe lép, és a számítógép tulajdonosa a kutatás „résztvevőjévé” válik. Egyéb kutatási területeken is működnek hasonló „szuper számítógépek”, pl. a Stanford Egyetem fehérjekutatásaiba kapcsolódhat be az ember a Folding@home projekt segítségével vagy küzdhetünk az Aids ellen a FightAids@home projekttel a Scripps Institute kutatásain keresztül. Nagyon hasonló kezdeményezés az ún. „open source movement”, amikor több ezer programozó közösen fejleszt ki egy szoftvert, aminek a használata és további fejlesztése szabadon történik. Az internethasználók számítógépes világában napjainkban a legelterjedtebbek az ún. „peer-to-peer” (P2P) rendszerek, amelyekben a felhasználók különböző alkotások - pl. filmek, zenék – digitális változatait cserélik az interneten keresztül. Több tíz millió ember használja a P2P rendszereket, ami a világ internet forgalmának több mint a felét teszi ki. Miért ilyen népszerű

a számítógépes világban a „megosztott” számítógépek használata? A személyes motivációkon túl azzal magyarázhatnánk, hogy hatalmas a felhasználatlan kapacitás mind a számítógépek memóriájában, mind az internetes sávszélességekben és mivel az internet a megosztott, szabad felhasználásokon keresztül a tranzakciós költségeket igen alacsonyan tartja. Természetesen ezek a rendszerek nagyon sok aggályt, kérdést vettek fel pl. adatvédelmi szempontok, szerzői jogvédelem kérdése, stb.

Az előzőeknél kézzel foghatóbb példa a személygépkocsik közös használata, amikor a gépjármű tulajdonosa nem egyedül használja, hanem a lakóközösségen belül kialakuló „utazó csoportok” együtt járnak a munkahelyükre. Benkler (2004) szerint az USA-ban ez az utazási forma a második helyen szerepel (a gépjármű egyéni használata után), megelőzve a tömegközlekedést. Hazánkban a hosszú távú utazásoknál jól bevált vállalkozás az ún. utasközvetítés (pl. Kenguru), ami nagyon hasonló elveken és szabályokon alapul. Ennek az utazási formának a fő előnye természetesen a költségcsökkentés, de számos egyéb kedvező hatása is van. (pl. környezetvédelem, közösségi kapcsolatok).

Visszatérve a vidéki élethez, falvainkban évszázadokon keresztül élt a közösség tagjai között egy igen erős együttműködés, illetve reciprocitásforma. Ennek egyik megnyilvánulási formája a feladatok közös elvégzésére szerveződött *társas munkák, kalákák*.



Forrás: Néprajzi Múzeum fényképtára – <http://193.225.119.205/emir/ari/>

5.21. ábra: Szénagyűjtés kalákában – Méra, Kolozs megye

(Fotó: Erdődi Mihály, 1941.)

A közös munkáknak nemcsak a feladat hatékonyabb elvégzése a célja, hanem pl. a szórakozás és az ismeretátadás. A közösen végzett munkák révén megvalósulhat az egyéni képességek megismerése és a közösséghez való kapcsolat megteremtése is. Így minden egyes munkaalkalom a közösségtudat erősítését, folyamatos karbantartását is szolgálni hivatott. A hagyományosan *kölcsönbe végzett munkák* a legtöbb esetben periodikusan ismétlődtek és a kötelező, azonos értékű visszadolgozás (reciprocitás) jellemezte azokat (disznóvágás, termény-betakarítás) (5.21. ábra).

A *segítségbe végzett munkák* kevésbé rendszeresek, ezért a résztvevői nem tartották szigorúan számon munkája ellenértékét. Az ilyenfajta kalákát – bár visszasegíteni (visszaadni) kötelező volt – másfajta munkaalkalmakkal is lehetett viszonyozni. A „kalákázók” általában szorosabb kapcsolatban álltak egymással: rokonok, barátok, közeli szomszédok. Ebbe a csoportba tartoznak a még ma is létező *házépítő kalákák* (5.22. ábra), ahol jól szervezett

munkacsoportok hierarchikusan osztják fel a feladatokat (fő- és segédmunka) (Hajdú F. Z., 1986). Hasonlóan elterjedt napjainkban is a *falusi lakodalom* megszervezése, ahol a rokonok a helyi szokásoknak szigorúan megfelelően járulnak hozzá az esküvőhöz (munka, étel, sütemény, stb.). Itt is a kölcsönösségen van a hangsúly, a rokonok „szívességét” egyszer mindenki „visszakapja”. Napjaink társadalmi és gazdasági változásainak következtében ezek az együttműködési formák sajnos meggyengültek, de a kalákák és szívességcserék még mindig részei a vidéki életnek, hatással vannak a helyi gazdaságra.



Forrás: Néprajzi Múzeum fényképtára - <http://193.225.119.205/emir/ari/>

5.22. ábra: Házépítés kalákában – Kiskomárom, Zala megye
(Fotó: Raffay Anna, 1953)

A TÁRKI vizsgálataai szerint (Sík, 2001) a kaláka a XXI. század fordulóján sem tűnt el. Az 1986-ban és 2000-ben végzett háztartáspanel-vizsgálat alapján kimutatható ugyan, hogy az efajta kölcsönösség aránya valamelyest csökkent az elmúlt másfél évtizedben, de még mindig jelentős szereppel bír a háztartások közötti tevékenységben (5.3. táblázat).

5.3. táblázat: A háztartások közötti munkatevékenységet végzők aránya a segítségnyújtás iránya és a munka típusa szerint (%)

Megnevezés	Másnak segített		Más segített neki	
	1986	2000	1986	2000
Háztartási munka	24	29	15	27
Gyermek-, beteggondozás	35	20	22	13
Javítás, karbantartás	24	15	23	20
Építés	29	10	12	7
Mezőgazdasági munka	29	20	27*	34*

* Ahol a háztartás mezőgazdasági munkát folytatott

Forrás: Bocz-Harcsa, 2001 (in. Sik, 2001)

A hagyományos kaláka általában kétoldalú: a segítséget nyújtó és az azt elfogadó kölcsönösségén (reciprocitásán) alapszik. Az együttműködés így viszonylag szűk területen mozog a "párok" között. A segítség sok esetben esetleges, attól függ, hogy a rokon, a barát

vagy a szomszéd mihez ért. A modern kaláka kibővíti a kétoldalú cserét, cserekört, hálózatot hoz létre (Kozák T., 2007). „Minél nagyobb a kör, annál rugalmasabb és növekvő esélyű a csere közöttük. Ezt azonban már tudatosan építeni kell, hogy az igényeket és a felkínált lehetőségeket összhangba hozzassuk.”

A kalákák modern változatainak tekinthetjük az Időbankokat, amelyek először Angliában szerveződtek és innen terjedtek el napjainkra az egész világban. A megalapító Edgar Cahn így írja le a bank működését: „Segíts egy szomszédnak, és akkor, amikor neked lesz szükséged segítségre, egy szomszéd – valószínűleg egy másik szomszéd – fog segíteni neked. A rendszer egyenlőségen alapul: egy órai segítség egy idődollárt jelent, akár bevásárlási feladatról, vagy egy adóbevallás kitöltéséről van szó.” (www.timebanks.org) Az Időbank jellemezhető úgy, mint egy kölcsönösségre építő civil szerveződés, amely önkéntes segítők és rászorulóknak egymásra találását teszi lehetővé. Több magyar próbálkozás is indult az időbank elvén, az első kezdeményezést 1992-ben indították el „Szívesség Bank”-ként, majd 1996-ban „Talentum Kör” néven (Kozák T., 2007). Úgy gondoljuk, a mai világban egyre inkább szükséges a helyi közösség fejlesztése, az Időbankok az egyéni segítségnyújtáson túl hozzájárulnak ahhoz is, hogy egy közösségen belül az emberek megismerjék egymást.

6 KÖRNYEZET ÉS TERMÉSZET

6.1 TERMÉSZETVÉDELEM, ÖKOLÓGIAI FOLYOSÓK, ZÖLDUTAK

Oláh Tímea

A természet károsítása nem napjainkban kezdődött. Már az ipari forradalom idején (a XVIII. század második felétől) folyamatosan igénybe vettük környezetünk megújuló erőforrásait, de a felhasználás csak mostanra érte el azt a szintet, amely már jelentős negatív hatással van közvetlen és tágabb környezetünkre, természeti értékeinkre.

Napjainkra a természet, mint önmagáért való érték háttérbe szorult, a gazdaságilag fejlett államok elsődlegesen a belőle kinyerhető, anyagi javakkal mérhető természeti kincsek pénzértékét tekintik mérvadónak. Úgy vélik, országuk környezeti értékeivel szabadon, korlátok nélkül rendelkezhetnek, és nem veszik figyelembe, hogy a természet nem egy országhatárokkal lezárható, elszigetelhető entitás. A nem egységként kezelt környezet értékei kitermeléssel, bányászattal stb. folyamatosan csökkennek, megbontva ezzel az élővilág kényes egyensúlyát.

Ezt mérlegelve jutottunk el addig a felismerésig, hogy a profittermelés nem lehet a legfőbb cél, saját túlélésünk érdekében a természet és környezetünk sokszínűségének megőrzésével kiemelten kell foglalkoznunk. Egyre többen látják, a természet nem tőlünk független, és mindannyian érdekeltek vagyunk abban, hogy minden eszközt felhasználjunk a további leromlás, kihasználás megakadályozása, az esetleges helyreállítása érdekében.

A természetvédelem célja a bioszféra állapotának, működőképességének, biodiverzitásának¹⁴, valamint ezzel összefüggésben az élőhelyeknek és a természeti tájnak a megőrzése, károsodásainak megelőzése, mérséklése vagy elhárítása.

Többféleképpen definiálják a környezetvédelem és a természetvédelem viszonyát. Egyes vélemények szerint a természetvédelmet a környezetvédelem részének kell tekinteni (Nevelő, 2005). Egy másik nézőpont szerint (Katonáné Gombás, 2002) a természetvédelem és a környezetvédelem nem azonos fogalmak, bár jelentős átfedést tapasztalhatunk köztük. Véleményünk szerint a környezet- és a természetvédelem csak egymást kiegészítve lehet hatékony.

Lényeges különbség, hogy míg a környezetvédelem a társadalom által saját életfeltételeiben okozott károk megelőzésére, mérséklésére vagy elhárítására irányul, elsődlegesen az emberi populáció környezetével foglalkozik, a természetvédelem „célterülete” a bioszféra helyreállítása, a biológiai sokféleség megőrzése, a vadon élő állatfajok és természeti területek védelme. Az átfedést a két terület között a jóléti célú erdők, legelők, folyó- és állóvizek, ivóvízbázisok, települési zöldfelületek, stb. jelentik.

A védelem során nehézséget jelent, hogy míg a problémák és okozott károk akár globális szinten jelentkezhetnek, a megelőzéshez, a keletkezett kár csökkentéséhez szükséges pénzeszközöket lokálisan kell előteremteni.

A természetvédelem, környezetvédelem érdekei csak egy nemzetközi összefogással megteremtett demokratikus politikai hatalom birtokában érvényesíthetők a profit-típusú érdekekkel szemben.

6.1.1 Természetvédelem kezdetei, kialakulása

Az első természetvédelmi mozgalmak a XIX. század második felében kezdték meg működésüket Európában és Észak-Amerikában, jelentősen hozzájárulva a környezetvédelmi együttműködés intézményesítéséhez, a közvélemény formálásához. Később, a XX. század

14 Biológiai sokféleség

közepén a fejlett országokban éles vita bontakozott ki az emberi tevékenységek környezetre és természetire gyakorolt hatásáról.

Egy idő után ellentét alakult ki a fejlett és a fejlődő országok hozzáállásában a természetvédelemmel kapcsolatban. Míg a fejlett országok ráébredtek, hogy a felmerülő problémákat (amelyek a környezetszennyezésből, a természeti erőforrások csökkenéséből, a népességnövekedés, illetve a nagyobb fogyasztási igények által fokozódó nyersanyag- és energiafelhasználásból adódnak) orvosolni kell, meg kell oldani, addig a fejlődő országok úgy vélték, ezek a kérdések kizárólag a „gazdag” északi országokat érintik.

Az első világméretű programot, amely az emberi környezet megóvásával foglalkozott, 1972-ben dolgozták ki az ENSZ által Stockholmban megrendezett *Környezeti Világkonferencián*. A konferencián a résztvevő országok nyilatkozatot fogadtak el a környezetvédelem alapelveiről és nemzetközi feladatairól. Az együttműködés irányítására, a nemzetközi erőfeszítések összehangolására létrehozták az *ENSZ Környezeti Programját* (UNEP). A konferencia legfőbb eredménye az volt, hogy kísérletet tett a fejlett és fejlődő országok között a környezet védelme és a gazdaság fejlesztése kérdéseiben vallott szemléleti különbségek áthidalására, s általánosan elfogadtatta az ökológiaiilag "egészséges" fejlődés érdekében szükséges környezetvédelmi szemlélet és gazdálkodás gondolatát.

Az 1984-ben létrehozott *Környezet és Fejlődés Bizottság* elkészítette a "Közös Jövönk" című jelentést, melyben először definiálták a *fenntartható fejlődés* fogalmát, amely kimondja, hogy a gazdaság csak a környezet megőrzésével növekedhet. A fenntartható fejlődés három pillére, a környezet–gazdaság–társadalom egymással összefügg, a döntéseknél mindhármát figyelembe kell venni.

Az ENSZ 1992-ben Rio de Janeiróban megrendezett *Környezet és Fejlődés Világkonferenciáján* a fenntartható fejlődésre vonatkozó fontos dokumentumokat fogadtak el, "Feladatok a XXI. századra" (Agenda 21) néven, mely a fenntartható fejlődés átfogó programja. A konferencia ideje alatt nyitották meg aláírásra a *Biológiai Sokféleségről szóló Egyezményt* és az *Éghajlatváltozási Keretegyezményt*, melyeket "Riói egyezmények"-nek is neveznek.

A természetvédelem fogalma

A természetvédelem fogalma szűkebb tágabb és szűkebb körűen is értelmezhető. Tágabb értelemben a természetvédelem körébe tartozik minden olyan intézkedés, amely általános védelmet nyújt az ország egész területén, és elősegíti a biológiai sokféleség megőrzését, fenntartását, nem csak védett területekre vonatkozóan. A szűkebb körű értelmezés szerint a természetvédelem a speciálisan védett területek, természetes és természetközeli élőhelyek védelmét jelenti (www.kvvm.hu). Mindkét megfogalmazás helytálló, sőt létezik egy harmadik védelmi kategória is, amely egyedi védelmet biztosít egyes, esetenként akár fokozottan veszélyeztetett fajoknak és természeti objektumoknak.

Más megközelítésben szűkebb körű természetvédelem az a tevékenység, amit a természetvédelmi területeken a terület nélküli védett értékek (azaz a barlangok, a földtani és felszínalaktani-, víztani-, növénytani-, állattani-, kultúrtörténeti és tájképi értékek) védelme érdekében végeznek, és az a munka, amit a védetté nyilvánítandó természeti értékek védelem alá helyezése, megőrzése és fenntartása érdekében folytatnak. Ezt a gondolatot követve a tágabb körű, a természet egészére kiterjedő általános védelem másodlagos feladat, megvalósítása csak más szervezetek, és a társadalom bevonásával érhető el (Katonáné Gombás, 2002)

„Mivel napjainkban korszerűen szinte minden gazdasági és kulturális tevékenység csak a természet általános, szélesebb körűen értelmezett kímélésével végezhető, a természet értékeivel való okszerű, tartalmas gazdálkodás az egész államszervezet és a társadalom közös feladata. Ezt már nem lehet természetvédelemnek nevezni, hanem a "természet védelmének".

Ez azonban még mindig nem azonos a környezetvédelemmel, de már több mint az élővilágvédelem, hiszen az élettelen természeti értékekre is kiterjed.” (Katonáné Gombás, 2002)

6.1.2 Nemzetközi egyezmények

A korábbiakban kifejtettek szerint létrejött egyezmények közül azokat említjük meg ebben a fejezetben, amelyek kapcsolatba hozhatók a természetvédelemmel. Legfontosabb feladatuk a természeti tájak, növény- és állatfajok minél teljesebb körű védelme, az elmúlt fél évszázad gazdasági fellendülése által okozott károk csökkentése, a lehetséges elkövetkező károk megelőzése érdekében.

Rioi Egyezmény a biológiai sokféleség megőrzéséről

Az ENSZ által 1992-ben Rio de Janeiróban rendezett Környezet és Fejlődés Konferenciáján (UNCED), a globális környezeti problémákról folyó tárgyalások után született meg a Biológiai Sokféleség Egyezmény, melynek aláírásával a felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy gondoskodnak természetes élőhelyeik védelméről, az egyes fajok populációinak fenntartásáról, és kidolgozzák azt a szabályozó rendszert, amelynek segítségével meg tudják valósítani a fajok és populációk védelmét. A közös alapelveket a „Rioi nyilatkozatban” rögzítették. Az egyezményt Magyarország 1993-ban írta alá, és 1994-ben lépett hatályba.

„A Biológiai Sokféleség Egyezmény célkitűzése a biológiai sokféleség¹⁵ megőrzése, komponenseinek fenntartható használata¹⁶, a genetikai erőforrások hasznosításából származó előnyök igazságos és méltányos elosztása, beleértve a genetikai erőforrásokhoz való megfelelő hozzáférhetőséget, technológiák átadását és pénzeszközök biztosítását. Az egyezmény egyensúlyra törekszik a három hangsúlyos cél megfogalmazásában a megőrzés, a használat és a hasznok megosztása között”.¹⁷

Washingtoni Egyezmény (Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, CITES) a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről

Az egyezmény azoknak a fajoknak a védelme érdekében jött létre 1973-ban, amelyek a nemzetközi kereskedelem által súlyosan veszélyeztetettek. A CITES a hatálya alá tartozó fajoknál mind az élő állatok és növények, mind pedig azok felismerhető részeire, származékaira is kiterjesztette a védelmet. Az egyezményben 3 függelékbe sorolták be a közel 35.000 állat- és növényfajt, veszélyeztetettségük alapján.

Az egyezmény rendelkezik a függelékben szereplő állatok mesterségesen tenyésztett egyedeiről is, kereskedelmüket nem tiltják, de ellenőrzik. Ennek érdekében a tenyészeteket nyilvántartásba veszik.

A Washingtoni Egyezmény Magyarországon 1985-ban lépett hatályba.

Bonni Egyezmény a vándorló, vadon élő állatfajok védelméről

Az egyezmény szerződő felei elismerik, hogy ezek a vadon élő állatok a Föld természetes rendszereinek nélkülözhetetlen részét képezik, és mint ilyeneket, az emberiség

15 Az Egyezmény értelmében a biológiai sokféleség a bármilyen eredetű élőlények közötti változatosságot jelenti, beleértve többek között a szárazföldi, tengeri és más vízi-ökológiai rendszereket, valamint az e rendszereket magukban foglaló ökológiai komplexumokat; ez magában foglalja a fajokon belüli, a fajok közötti sokféleséget és maguknak az ökológiai rendszereknek a sokféleségét.

16 A fenntartható használat a biológiai sokféleség komponenseinek olyan módon és ütemben történő használatát jelenti, mely nem vezet a biológiai sokféleség hosszú távú csökkenéséhez, ezzel fenntartva a benne lévő lehetőséget a jelen és jövő generációk igényeinek és törekvéseinek kielégítésére.

17 Rioi Egyezmény, 1992.

részére meg kell őrizni, ennek érdekében intézkedéseket kell tenni. Az egyezmény védelme alá tartozó fajokat 2 függelékben sorolják fel.

Az 1979-ben létrejött keretmegállapodáshoz Magyarország 1983-ban csatlakozott.

Berni Egyezmény az európai, vadon élő állat- és növényfajok valamint a természetes élőhelyek védelméről (Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats – Bern Convention)

Az egyezmény 1979-ben jött létre, majd 1982-ben lépett hatályba, célja a vadon élő állat- és növényfajok élőhelyeinek védelme (kiemelt figyelmet fordítva a veszélyeztetett fajokra, melyek listáját 3 függelék tartalmazza), valamint a védelem érdekében elősegíteni az országok együttműködését.

Ez az egyezmény is kiter az európai élővilág védelmét szolgáló kutatási, tájékoztatási és egyéb területeken való együttműködés fontosságára. Itt esik szó először arról, hogy a nem (ös)honos fajok betelepülése, telepítése szigorú ellenőrzés mellett valósulhat csak meg. Azt is rögzíti az egyezmény, hogy a felek az alapelőírásoknál szigorúbb intézkedéseket is hozhatnak.

Magyarország 1989-ben csatlakozott, és 1990-ben hatályba léptette az egyezményt.

Ramsari Egyezmény a vizes élőhelyek, madárvonulási útvonalak védelméről

A megállapodás hivatalos neve "Egyezmény a nemzetközi jelentőségű vizes területekről, különösen, mint a vízimadarak tartózkodási helyéről". A Ramsari Egyezmény célja a vizes élőhelyek megőrzésének elősegítése, és az ehhez szükséges jogi és intézményi keretek megteremtése. Az egyezményt egy iráni kisvárosban, Ramsarban fogalmazták meg 1971-ben, itt fogadták el a szövegét, amely 1975-ben lépett érvénybe. Ez alapján hozták létre a *Nemzetközi Jelentőségű Vadvizek Jegyzékét* (Ramsari lista), amelyben minden résztvevő állam legalább egy, nemzetközi jelentőségű vadvizes területének szerepelnie kell.

A listán ma már több mint 1.600 helyszínen szerepel a világ több mint 140 országából, együttes területük közelíti az 1.500.000 km²-t. Magyarország 1979-ben csatlakozott az egyezményhez, országunk területéről 26 élőhelyet¹⁸ (a teljesség igénye nélkül: pl. Balaton, Kis-Balaton, Baradla barlangrendszer és a hozzá kapcsolódó vizes élőhelyek, Felső-Tisza, Fertőtó, Gemenc, Hortobágy, Ipoly-völgy, Tatai Öreg-tó, Velence-Dinnyés) (www.ramsar.hu) vettek fel.

Az egyezmény titkársága Glandban (Svájc) működik, jogi személyiséggel rendelkező háttérszerve a Nemzetközi Természetvédelmi Szövetség (IUCN).

Párizsi egyezmény a világ kiemelkedő kulturális és természeti örökségének védelméről (World Heritage Convention)

Az egyezményt az ENSZ UNESCO Általános Konferenciáján fogadták el 1972-ben, célja a világritkaságnak számító egyedi kulturális kincsek, a viszonylag zavartalan természeti értékek és a különleges kultúrtájak nemzetközi védelme. Az egyezményhez Magyarország 1985-ben csatlakozott. A csatlakozás önkéntes, a már csatlakozott tagországok joga, hogy egyetemes értékű javaikat világörökségi felvételre javasolják, és ennek fenntartásáról a későbbiekben ők gondoskodnak.

Jelenleg Magyarország 8 helyszíne szerepel a listán:

kulturális értékek:

Budapest Duna-parti látképe, a Budai Várnegyed, az Andrássy út és történelmi környezete (1987);

Hollókő ófalu és táji környezete (1987);

az Ezeréves Pannonhalmi Bencés Főapátság és közvetlen természeti környezete

1996);
Hortobágyi Nemzeti Park - Puszta (1999);
Pécsi ókeresztény sírkamrák (2000);
Fertő / Neusiedlersee kultúrtáj (2001);
a tokaji történelmi borvidék (2002);

természeti érték:

az Aggteleki-karszt és a Szlovák-karszt barlangjai (1995),
azonban a *Várományosi Listán* további 10 helyszín
Tarnóc őslőhely (ipolytarnóci ősmaradványok),
a Komárom/Komarnoi erődrendszer,
"Dunakanyar kultúrtáj", a Visegrádi középkori királyi központ és vadászterület,
illetve Esztergom középkori vára,
a Rózsadombi termál karszt területe,
Lechner Ödön és kortársai, a magyar szecesszió,
a Tihanyi félsziget, a Tapolcai-medence tanúhegyei és a Hévízi tó,
a római limes magyarországi szakasza,
Mezőhegyesi Állami Ménesbirtok,
Tájház hálózat Magyarországon,
valamint az északkeleti Kárpát-medence fatemplomai
vár(nak) arra, hogy a bizottság döntsön azok kulturális örökséggé nyilvánításáról
(www.vilagorokseg.hu).

*New York-i keretegyezmény az éghajlatváltozásról és annak Kiotói jegyzőkönyve az
üvegházhatású gázok kibocsátásának visszafogásáról (ENSZ)*

A résztvevő országok – köztük Magyarország – 1992-ben írták alá az egyezményt, míg a megvalósítás irányelveit tartalmazó jegyzőkönyv 1997-ben jött létre. A dokumentum 2005-ben lépett hatályba. Lényege, hogy az egyes tagországok számára rögzítik a légszennyezőanyagok, pl. szén-dioxid mennyiségének csökkentési kötelezettségeit. A csökkentés érdekében az energiaszektor modernizációja jelentős anyagi támogatást kapott az Európai Unió Strukturális Alapjaiból.

Cartagenai jegyzőkönyv a biológiai biztonságról

Az 1992-ben az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciáján elfogadott Riói Egyezmény kiterjed a genetikailag módosított szervezetekkel kapcsolatos tevékenységekre is, ezért 1995-től öt év alatt kidolgozták az erre vonatkozó szabályozást, és 2000-ben elfogadták Cartagenai Jegyzőkönyv néven (Magyarország is ekkor írta alá). A jegyzőkönyv hatálybalépése 2003 (Magyarországon 2004).

A jegyzőkönyv elsődleges célja az élő, genetikailag módosított szervezetek (amelyeknek esetleg káros hatásai lehetnek a biológiai sokféleség megőrzésére és fenntartható használatára, vagy az emberi egészségre) biztonságos forgalmának, kezelésének, felhasználásának szabályozása, különös tekintettel az országok közötti forgalomra. Hatálya kiterjed minden élő, módosított szervezetre. (Kivételt képeznek a humán felhasználású gyógyszerkészítmények, amelyeket más egyezmények szabályoznak, továbbá egyszerűbb eljárás vonatkozik a tranzit- és a zárt rendszerben felhasználandó, szabad környezetbe nem kerülő, módosított szervezetek szállítmányaira.) (biodiv.kvvm.hu).

6.1.3 Az Európai Unió természetvédelme

Az Európai Unió tagországai megőrzik bizonyos szintű függetlenségüket, alkotmányos hagyományaikat a Közösségben. Ez magyarázza, hogy országonként eltérő lehet

az egyes területek szabályozása: az Unió leggyakrabban irányelveket bocsát ki, amelyek kötelezőek az egyes tagállamokra nézve, azonban szabad kezét ad nekik a megfelelő módszerek kiválasztásában és alkalmazásában. Így történt ez a természetvédelmi szabályozás terén is.

A jelenleg hatályos Unió jogszabályok közül mintegy 300 környezeti vonatkozású irányelv, rendelet, határozat és ajánlás létezik, kiegészítve számos állásfoglalással és politikai nyilatkozattal. Az EU természetvédelmi joganyaga a biológiai sokféleség védelme és fenntartása érdekében hozott irányelvekből és rendeletekből, valamint azok módosításait tartalmazó jogszabályokból áll. A közösségi jogalkotás alapelveként rögzíti a természetvédelmi intézkedések alapkövetelményeit.

Európai Unió természetvédelmi jogszabályok

Az EU legfontosabb természetvédelmi vonatkozású jogszabályai a következők (eur-lex.europa.eu):

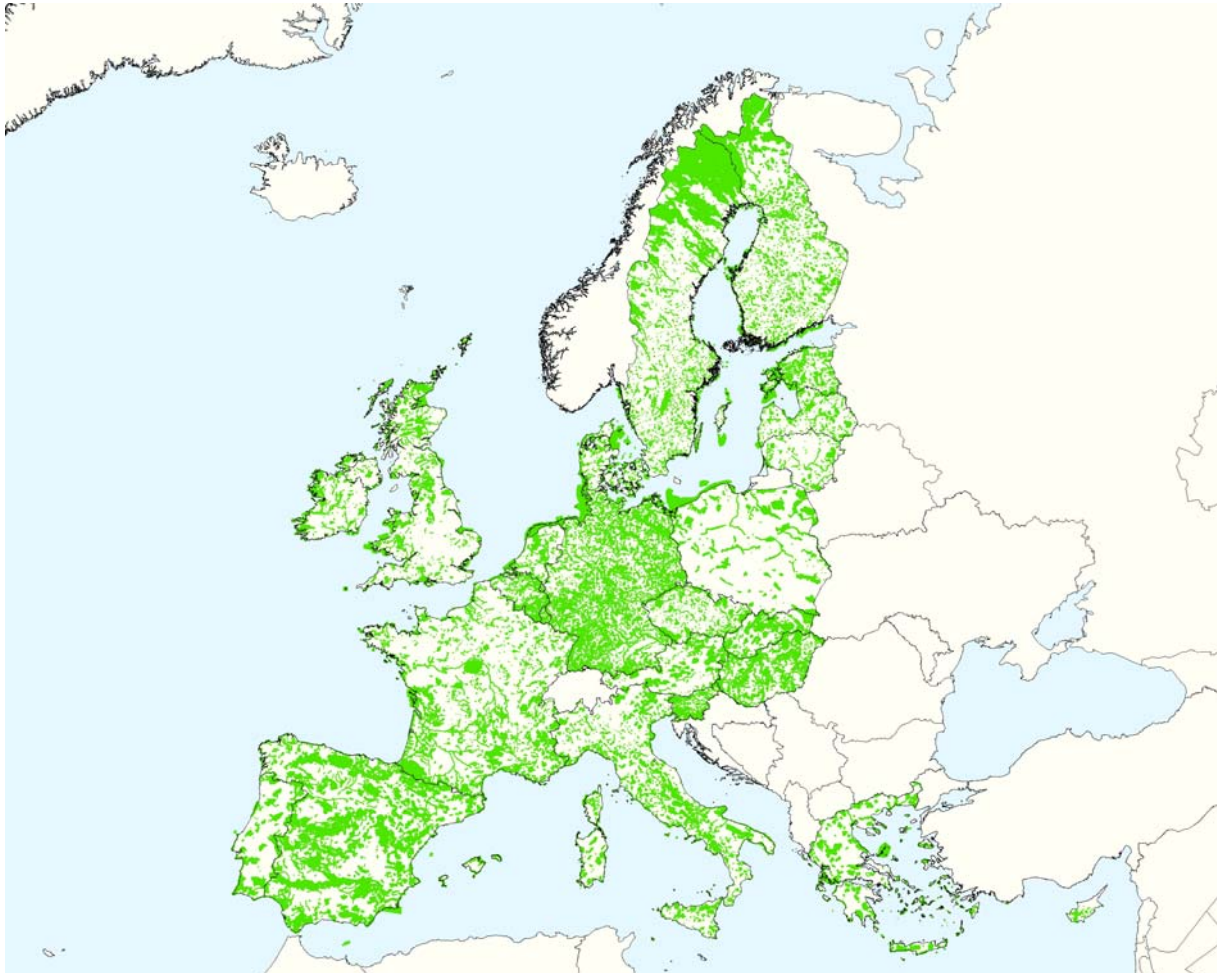
- 338/97/EK rendelet
amely a korábban említett CITES nemzetközi egyezmény végrehajtását segíti, a vadon élő állatok kereskedelmével foglalkozik. A rendeletben meghatározzák, melyek azok a fajok, amelyek kereskedelme tiltott, melyek kereskedelme kötött engedélyhez vagy bizonyítványhoz, meghatározzák az elvárt szigorú feltételeket vagy követelményeket. A rendelet hatálya azokra a fajokra terjed ki, amelyek a CITES I. függelékében szerepelnek.
- Madárvédelmi irányelv (79/409/EGK)
1979-ben jött létre, az Európai Unió első természetvédelmi jogszabályaként. Általános célja a tagállamok területén természetes módon előforduló (elsősorban a vonuló) madárfajok védelme. A szabályozás hatályos a madarakra, azok tojásaira, fészkeire és életterületeire is. További célkitűzése az ún. különleges madárvédelmi területek kijelölése, amik azok a régiók lehetnek amelyek az 1. mellékletben felsorolt, a tagállam területén rendszeresen előforduló és átvonuló fajok nagy állományainak adnak otthont, valamint a vízimadarak szempontjából nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyeket foglalnak magukban.
- Élőhelyvédelmi irányelv (92/43/EGK) – A természetes élőhelyek, valamint a vadon élő állatok és növények védelme
Az irányelvet 1992-ben hozták létre, fő célként a biológiai sokféleség megóvását, a madárvédelmi irányelv hatályán kívül eső, többi veszélyeztetett állat- és növényfaj, valamint azok természetes élőhelyeinek védelmének szabályozását tűzve ki. Ennek érdekében a tagállamoknak közösen kell kiépíteniük a különleges természet-megőrzési területek hálózatát. A korábban már leírt Madárvédelmi Irányelv alapján kijelölt különleges madárvédelmi területek szintén a hálózat részét képezik. Az irányelv előírta egy európai ökológiai hálózat, a későbbiekben részletesebben tárgyalt Natura 2000 létrehozását is, mely napjainkra Magyarországon is megvalósult.
Az Európai Unió a közösség érdekében nagyon fontosnak tartja a természetvédelmi szempontból jelentős területek „kiemelten védett területté” (Special Protection Area, SPA) nyilvánítását.
Az élőhelyvédelmi irányelvvel együtt hozták létre a LIFE közösségi pénzügyi alapot, amely segíti a tagállamokat az irányelv végrehajtásában és a Natura 2000 hálózat létrehozásában (ec.europa.eu/environment/index_en.htm).

Natura 2000, az Európai Unió ökológiai hálózata

A Natura 2000 hálózatot az Európai Unió irányelvei alapján, egységes

szempontrendszer szerint hozták létre.

A hálózat célja egy olyan, európai szintű, összefüggő ökológiai hálózat kialakítása volt, mely magában foglalja Európa közösségi jelentőségű természetvédelmi területeit, az állat- és növényfajok, valamint élőhelyek megőrzése érdekében biztosítja a biodiverzitás védelmét (6.1. ábra). Kialakításában jelentős szerepet kapott a Madárvédelmi (1979) és az Élőhelyvédelmi irányelv (1992), a Natura 2000 területeit a két irányelv alapján védett részek közösen alkotják (Gergely E. é.n.).



Forrás: www.flyingover.net/files/maps/Natura2000_map.jpg

6.1. ábra: Az Európai Unió Natura 2000 hálózata

A Natura 2000 hálózat szemléletében teljesen új a korábbiakhoz képest: eddig a természetvédelem kirekesztette a védett területről az összes többi területhasználót, ezzel szemben a Natura 2000 területeken előfordulhat, hogy kifejezetten szeretnék fenntartani az eddigi területhasználatot – még ha egyes esetekben csak bizonyos megszorításokkal is (Sándor Sz. é.n.). A kijelölés alapjául szolgáló Élőhelyvédelmi irányelv (1992) „egyértelműen kifejezi, hogy a Natura 2000 területek kijelölésével nem a gazdasági fejlődés leállítása, és nem zárt rezervátumok létrehozása a cél – ahol minden tevékenység tiltott – hanem a gazdálkodás bizonyos formái a területen továbbra is folytathatók, ha az összeegyeztethető a védelemmel. A védelmet kizárólag azon fajok és élőhelytípusok szempontjából kell biztosítani, amelyek alapján a területet kijelölték.”

A hálózat jellegzetessége még, hogy nem a teljes ökoszisztémára terjed ki, hanem a

közösségi jelentőségű fajok, élőhelyeik, illetve bizonyos speciális egyéb élőhely-típusok fennmaradását hivatott garantálni.



A területek védelmének megvalósítása a tagállamok hatáskörébe tartozik. Az irányelvek a Natura 2000 területekre monitorozási és kutatási feladatokat is előírnak.

6.1.4 Magyarország és a természetvédelem

A természetvédelem területén hazánk jó eredményeket tud felmutatni: az országban — más európai államokhoz viszonyítva — sok természetes élőhely, magas számú természetes vagy természetközeli társulás, gazdag élővilág található. Állat- és növényfajaink közül sok kizárólag vagy nagyrészt csak Magyarországon honos.

A világon egyre több országban terjed az a vélemény, hogy az emberi tevékenység által okozott kedvezőtlen környezeti és természeti hatásokat a természetvédelem hagyományos (rezervátum-szerű, a problémákat elszigetelten kezelő) szemléletével, az eddigi módszerekkel (amik az egyes fajok, élőhelyek, területek védelmére korlátozódnak) csak lassítani lehet, megállítani nem. A cél egyre inkább az, hogy a természetvédelmi kezelés területileg változó, adott területhez legjobban alkalmazható módszereit és gyakorlatát dolgozzák ki, a természeti értékek és természeti területek fenntartása, állapotuk javítása, a biológiai sokféleség megőrzése érdekében.

Ehhez alkalmazkodva alkották meg hazánkban a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvényt, ami célként határozza meg a természeti értékeink és tájaink általános védelmét, megismerésüknek és fenntartható használatuknak elősegítését, továbbá a társadalom egészséges természet iránti igényének kielégítését. A természetvédelem feladata a törvény szerint, hogy a természeti értékek és a védett természeti területek károsodását megelőzze, a bekövetkezett károsodást csökkentse vagy megszüntesse.

A természetvédelem és a mezőgazdaság

Kezdetben az ember kis része volt a természetes ökoszisztémának, azonban a népesség növekedésével és a termelési módszerek folyamatos és nagymértékű megváltozásával fokozatosan megváltoztatta a növénytakarót, ezáltal a táj képét. A természetes erdők helyett a mezőgazdasági kultúrák terjedése, a beavatkozások fokozatosan átalakították az állat- és növényvilágot, a biológiai sokféleség először fokozatosan nőtt, ám egy idő után nagymértékben csökkent. „Maga ez a folyamat is jelzi a mezőgazdaság és a természet, a biológiai sokféleség megőrzésének szoros kapcsolatát, a védelem és a használat, a környezeti érzékenység és termelési potenciál környezettől függő összehangolásának szükségességét. Különösen igaz ez azokon a védett és érzékeny természeti területeken, amelyeken a mezőgazdasági művelés fenntartása a biodiverzitás és a tájkarakter megőrzésének alapfeltétele. A kölcsönhatás kétirányú.” (Ángyán, 2003.)

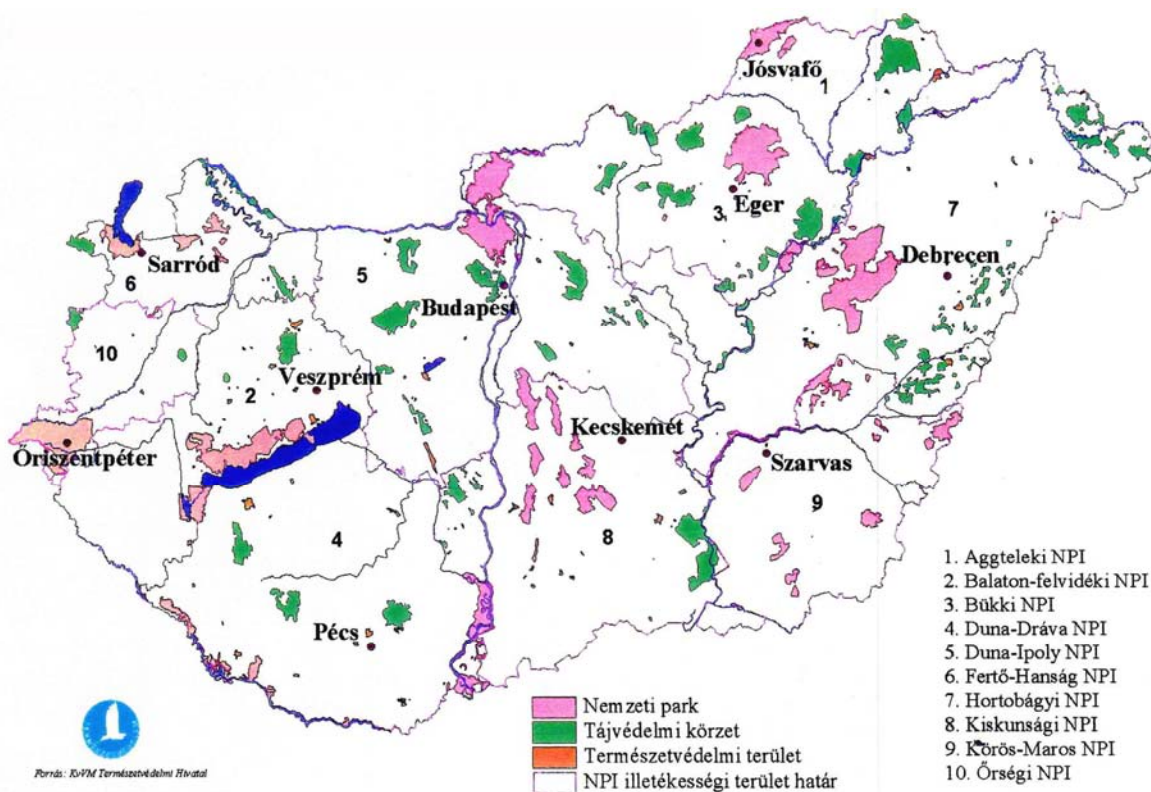
Az 1960-as évektől a rendszerváltásig Magyarország agrártermelését az intenzív

földhasználat és az ún. iparszerű gazdálkodási formák jellemezték, és ezek már nagyobb környezeti terhelést, természetpusztítást és károsodást okoztak. Az elsődleges cél a hozamok folyamatos növelése volt és ez csekély teret hagyott az agrárterületek élővilágának természetvédelmi célú megmentésére. A termelési lehetőségek vélt kibővítése érdekében költséges és kockázatos meliorációs programokba fogtak, amellyel a mezőgazdaság számára addig kedvezőtlen adottságú területeket is megpróbálták bevonni a kemizált nagyüzemi termelésbe. Ezek a kísérletek számos értékes vizes élőhelyet (láprétet, láperdőt, ligeterdőt stb.) tettek tönkre és hozzájárultak számos, gazdaságilag is káros folyamat elmélyüléséhez.

A mezőgazdálkodás természetgazdálkodási jellegének erőteljes csökkenését, a két terület dezintegrációját és az ezzel együtt járó iparszerű, egydimenziós mezőgazdasági modell szinte teljes egyeduralmát kísérő negatív jelenségek vezettek azokhoz az európai felismerésekhez, amelyek előkészítették az egymásra utalt, szervesen egybe tartozó *agrár-, környezet- és vidékpolitika újraegyesítését, a többfunkciós európai agrármodell kialakulását* (Ángyán, 2003.).

A magyarországi természetvédelem rendszere

A természetvédelmi igazgatás feladatait a környezetvédelmi miniszter irányítása alatt álló hivatali szervezet, a nemzeti park igazgatóságok, a települési önkormányzat és szervei, valamint a jegyző látják el. Védelem szempontjából beszélhetünk országos- és helyi védettségű értékekről (6.2.ábra). A helyi jelentőségű védett természeti terület fenntartásáról, természeti állapotának fejlesztéséről a védetté nyilvánító települési önkormányzat köteles gondoskodni.



Forrás: www.kvvm.hu

6.2. ábra: Magyarország védett természeti területei

Magyarországon a *nemzeti parki hálózat* kiépítése az 1970-es években indult, ma 10 Nemzeti Park Igazgatóság működik, amelyek olyan, természetvédelmi kezelési feladatokat

ellátó szervek, amelyek egyben első fokú természetvédelmi hatóságként és természetvédelmi szabálysértési hatóságként is funkcionálnak, valamint természetvédelmi őrszolgálatot működtetnek, amelyek a természeti értékek és területek, különösen a védett természeti értékek és területek őrzése, megóvása, károsításának megelőzése érdekében jöttek létre. Az **6.1. táblázat** alapján jól látható, hogy védett területeink nagysága elérte, sőt meghaladta a kívánatos 10%-ot.

6.1. táblázat: Magyarország védett természeti területei

Védettségi kategóriák	száma		területe		ebből fokozottan védett	
	1990	2002	1990	2002	1990	2002
	darab		hektár		hektár	
Nemzeti parkok	4	10	146.596	484.883	25.331	79.821
Tájvédelmi körzetek	44	36	413.442	309.817	57.691	28.608
Természetvédelmi területek	138	142	35.006	25.927	781	1317
Természeti emlékek	0	1	0	0	0	0
Országos jelentőségű védett természeti területek összesen	186	189	595.044	820.627	83.803	109.745
Ex lege védett lápok				44.359		
Ex lege védett szikes tavak				20.160		
Helyi jelentőségű védett természeti területek	880	1.236	34.720	36.700	0	0
Mindösszesen	1.066	1.425	629.764	921.846	83.803	109.745
Magyarország területe			9.303.000 ha		100%	
Védett természeti területek aránya területéhez képest			629.764	921.846	6,8	11,9

Forrás: KöM-TVH, Ángyán, 2003.

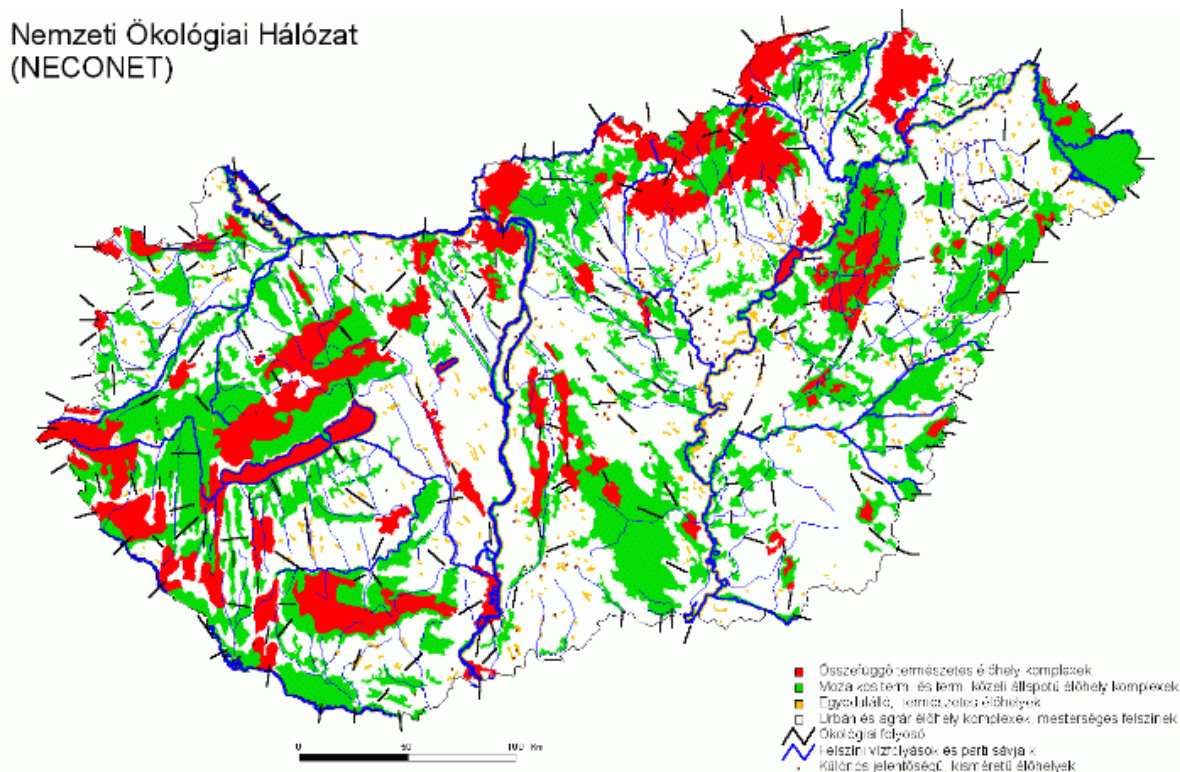
Nemzeti Ökológiai Hálózat

Európában a természetes élőhelyek nagy része az emberi hasznosítás miatt feldarabolódott, sőt néhol egyenesen megsemmisült. Magyarország az átlagnál jobb helyzetben van, területén rendkívül gazdag, az ország méretéhez képest számottevő élőhelytípus tudott kialakulni. A nagyobb kiterjedésű, ám annál értékesebb természeti területek (pl. lápok, szikes tavak, szentély-jellegű holtágak, stb.) képezik biológiai örökségünk értékeit, azonban ezen sokrétű, mozaikos jellegű élőhelyek stabilitása nagyon sérülékeny. Az élőhelyek, a bennük kialakult élő rendszerek folyamatos működése nem biztosítható elemeinek sokfélesége nélkül, amely sokféleséget (a biológiai diverzitást) fenn kell tartani és megőrizni.

Az ország élőhelyeinek, ökológiai értékeinek megóvása nem biztosítható csak az ország területe egy részének jogi védelmével. A védett területeken kívül is, a biológiai diverzitás védelme érdekében az egyes területeket olyan funkcionális rendszerben kell kezelni, hogy az élőhelyek összekapcsolása valamilyen módon megvalósuljon. Ebben minden gazdasági ágazatnak és önkormányzatnak hatékony szerepet kell vállalnia.

A természetben meglévő sokféleség megővésének egyik módja az ökológiai hálózat felépítése, létesítése. Ökológiai hálózaton lényegében a különböző természetes és természetközeli élőhelyek között meglévő, az ökológiai folyosók által biztosított térbeli kapcsolatrendszer értjük, egy olyan rendszert, amelyben az élőlények az elszigetelt, szét darabolódott élőhelyek között a folyosók vagy szigetszerű élőhelyfragmentumok („típegő kövek” – stepping stones) segítségével valamilyen módon képesek vándorolni, terjedni. Ez fennmaradásukban fontos szerepet játszik. Mivel az élőhelyek feldarabolódásának, elszigetelődésének, elszegényedésének veszélye egyre nagyobb, sok intézkedésre van szükség ahhoz, hogy ezt a folyamatot megállítsuk. A nemzetközi kötelezettségek, célok és feladatok [pl. az ENSZ Riói Egyezménye a biológiai sokféleség fenntartására (1992), a Páneurópai Tájékepi és Biodiverzitás Megőrzési Stratégia (Szófia, 1995), az Európai Ökológiai Hálózat (EECONET) létesítéséről szóló deklaráció (Maastricht, 1993)], valamint az Európai Unió irányelveinek alkalmazása a magyar törvényhozásban is elősegíti a folyamat lassítását, megállítását, az élőhelyek sokszínűségének fenntartását. E törekvés fontos mozzanata, hogy a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény kimondja az ökológiai hálózat létrehozásának szükségességét (Ángyán et al., 1999). Magyarországon az első lépés ebben az irányban az Országos Területrendezési Terv létrehozásakor történt, ahol a különböző területhasznosítási elképzelések kialakítása során számoltak a biológiai értékek, élőhelyek védelmével, az megjelent a térszerkezeti struktúrában. A Nemzeti Ökológiai Hálózat tervezése 1993-ban kezdődött meg az IUCN szervezésében (Nagy, 2005).

A Nemzeti Ökológiai Hálózat részét képezik az összefüggő természetes élőhelyek, a mozaikos természetes és természetközeli állapotú élőhelyek, az egyedülálló, természetes élőhelyek, a városi-, mezőgazdasági élőhelyek és mesterséges felszínek, a különös jelentőségű, kis méretű élőhelyek, valamint az ökológiai folyosók (6.3. ábra).



Forrás: <http://www.ktg.gau.hu/~podma/zona/images/map18.gif>

Forrásadatbázis: KTM Természetvédelmi Hivatal térképi adatbázisa, M=1:500 000

6.3. ábra: A Nemzeti Ökológiai Hálózat (NECONET)

Az ökológiai hálózat területei funkcionálisan több részre oszthatók

- a *magterület* tetszőleges kiterjedésű terület, ahol létrejönnek az életközösségek számára ideális élőhelyek
- az *ökológiai folyosók* biztosítják a magterületek közötti kapcsolatot. Lehetnek folytonos, sávós élőhelyek, vagy megszakításokkal bíró élőhely-mozaikok („stepping stones”).
- a *pufferterületek* védőzónát képeznek az előző két területtípus körül, feladatuk a védelem a külső káros hatásoktól
- végül a *rehabilitációs területek*, amelyek a magterület, az ökológiai folyosó vagy a pufferterület folytonosságában megszakításként szerepelnek, azonban ha helyreállítják ökológiai egyensúlyukat, a hálózathoz kapcsolhatók (Érdiné, 2002).

Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) Rendszere

Az Európai Unió rendeletében foglaltaknak megfelelően Magyarországon létrehozták a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Programot, amelyben megfogalmazzák a különböző térségek adottságainak megfelelő, ahhoz igazodó fenntartható mezőgazdasági földhasználat gyakorlatát. A program egyik célja, hogy támogassa az ökológiai adottságokon alapuló, multifunkcionális mezőgazdasági földhasználatot, az EU agrár-vidékfejlesztési politikájával összhangban. A NAKP célprogramjai lehetnek országos hatókörűek, vagy zonális¹⁹ (térégi) célprogramok. A térségi programok célterületei között szerepelhetnek olyan területek, amelyek valamilyen szempontból (ez lehet élővilág-, természet-, talaj- vagy/és vízvédelmi szempont) sérülékenyek, ezért speciális hasznosítást, minden egyes területre különleges gazdálkodási előírások betartását igénylik. Ezek a területek hálózatot alkotnak, így alakul ki az Érzékeny Természeti Területek (ÉTT) rendszere (www.nakp.hu).

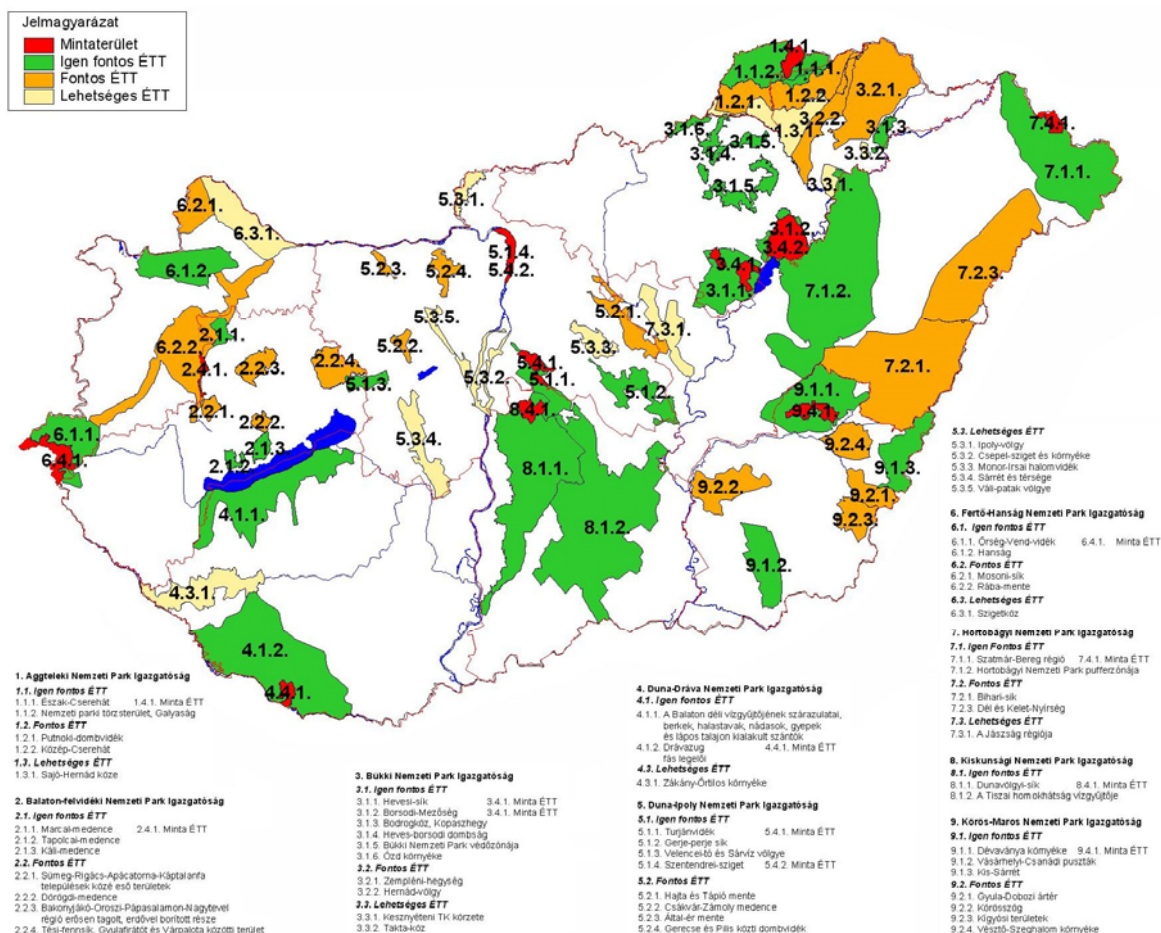
A célprogramokhoz való csatlakozás önkéntes. A csatlakozó gazda szerződést köt az állammal, amely alapján – ha gazdálkodása során teljesíti az ÉTT-kre vonatkozó előírásokat, feltételeket – meghatározott összeget kap. Ez a kifizetés azt a célt szolgálja, hogy fedezze az esetleges jövedelemkiesést, a többletköltségeket, amelyek a speciális gazdálkodási móddal járnak, másrészt ösztönzőként hat, hogy a gazdák környezetbarát gazdálkodási formákat alkalmazzanak.

Magyarországon jellemző, hogy az ÉTT-k túlnyomó része nem védett, mezőgazdasági területen helyezkedik el, de közvetlen kapcsolatban van, érintkezik elszigetelt, védett területekkel, átmeneti zónát képez a természetvédelmi magterületek és az agrártermelés területei között.

Az Érzékeny Természeti Területek három kategóriába tartozhatnak (6.4. ábra):

1. *Kiemelten fontos ÉTT*, ahol nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő természeti, táji és kultúrtörténeti értékek fordulnak elő,
2. *Fontos ÉTT*, ahol országos viszonylatban jelentős kiemelkedő természeti, táji és kultúrtörténeti értékek fordulnak elő,
3. *Tervezett ÉTT*, ahol jelentős az extenzív mezőgazdasági hasznosítású földrészekeken található élőhelyek száma, de a természeti, táji és kultúrtörténeti értékek jelentősége kisebb (2/2002. (I. 23.) Kőm-FVM együttes rendelet)

¹⁹ Meghatározott, jól körülhatárolható területre (pl. Észak Cserehát, Dél-hevesi és Borsodi Mezőség, Turján-vidék, stb.) vonatkozó célprogram.



Forrás: Környezetvédelmi Minisztérium, Természetvédelmi hivatal,
<http://www.kvvm.hu/cimg/documents/ESA.JPG> M=1:500 000

6.4. ábra: Magyarország Érzékeny Természeti Területei (ÉTT)

Ökológiai folyosók, zöldutak

Az ökológiai folyosó a természetvédelemben használatos fogalom, olyan élőszövetet jelent, amely lehetővé teszi az állat- és növényfajok számára a vándorlást, ezzel biztosítja a biológiai sokféleség megőrzését. A védett területek közötti összeköttetésben is fontos szerepet játszanak, mivel a természetvédelmi magterületeken, vagy az ezekről elszigetelődött élőhelyeken élő fajok csoportjai ezeken az ökológiai folyosókon kapcsolatba kerülhetnek egymással, biztosítva közöttük a géncserélődés lehetőségét, ezzel a biodiverzitás elősegítését.

Itt kell megemlítenünk a zöldfolyosókat, amelyek az ökológiai folyosók egy típusaként foghatók fel: a zöldfolyosókat ember alakítja ki (6.5. ábra) a közvetlen környezetében (pl. fasorok, kertvárosi zöldövezetek, stb.), ezzel szemben a klasszikus értelemben vett ökológiai folyosó alkotórészei a természetes élőhelyek. A zöldfolyosók fennmaradásukhoz igénylik a folyamatos karbantartást, de szerepük vitathatatlanul kedvező a biodiverzitás megőrzésében.

Ugyanakkor Magyarországon hiány mutatkozik megfelelő mennyiségű és minőségű ökológiai folyosóból, mivel „a valamikor kedvező "zöldfolyosó-rendszert", amelyet a kisparaszti birtokok határmezsgyéje, a birtokhatárok elkülönítésére használt árkok, fa- és bokorsorok jelentettek, felszámolták a nagyüzemi táblásítás során. Ugyancsak megfogyatkoztak a mezővédő erdősávok illetve az utakat kísérő fa- és bokorsorok.” (Nagy, 2005.)



<http://upload.wikimedia.org/wikipedia>

6.5. ábra: Zöldfolyosók: béka-alagút és vad-átjáró

Fizikailag tekintve ezek a folyosók ritkán tekinthetők folyamatos élőhely-sorozatoknak, legtöbbször egyes élőhelyek „elérhető” közelségben vannak, így alakítva ki az ökológiai „folytonosságot”:

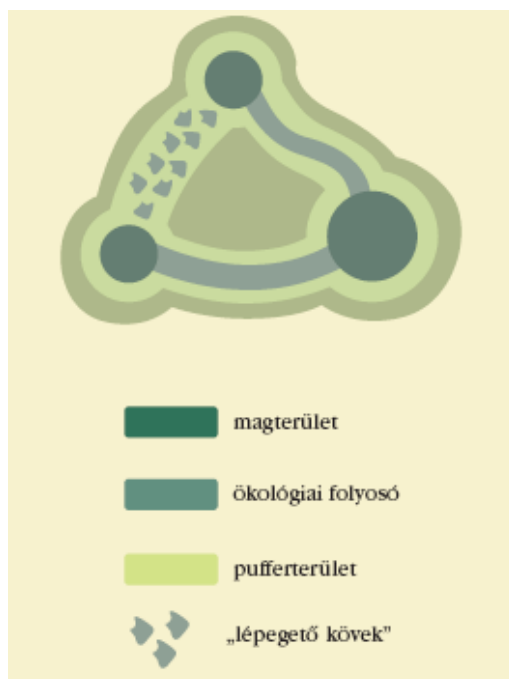
- *Folyamatos ökológiai folyosó:*
Fontos tulajdonsága, hogy magterületek láncolata alkotja, természetes és természetközeli, jelentősen kiterjedt élőhelyekből áll, amelyek fő jellemzőiket tekintve megegyeznek. Jó példa lehet a folyópartok folyamatosan növényzettel borított szakaszai, bizonyos tekintetben maga a vízfelület, vagy egy hegyvidéki völgy (6.6. ábra).



Forrás: www.szcsnp.hu

6.6. ábra: Ökológiai folyosó a Szigetközi Tájvédelmi Körzetben

- *Megszakított, vagy lépegetőkő-jellegű ökológiai folyosó („stepping stones”):*
„A térben elszórt, kisebb-nagyobb kiterjedésű természetes, vagy féltermészetes állapotú élőhelyek rendszere.” Általában úgy jön létre, hogy egy eredetileg összefüggő terület valamely behatás következtében (pl. mezőgazdasági területek térnyerésével) feldarabolódik. (Nagy, 2005.) (6.7. ábra)



Forrás: Érdiné, 2002., G. Bennett nyomán

6.7. ábra: Az ökológiai hálózat sematikus ábrája

A „zöldút” (greenway) mint kezdeményezés Amerikából indult el. Ottani definíciója szerint: „A zöldutak védett területeken kialakított folyosók, amelyek a természetvédelmet és a pihenést egyaránt szolgálják. Gyakran a terület természeti, kulturális vagy turisztikai szempontból érdekes helyeit kötik össze a sűrűbben lakott településekkel. Lehetnek magán vagy közösségi, illetve állami tulajdonban, sok közülük a terület tulajdonosainak és közösségi szervezetek együttműködésének eredményeképpen jött létre.” (Kiss, 2005.) Elsődleges célja, hogy az urbánus életmódot élő embereket közelebb vigye a természethez.

Európában a hangsúly áthelyeződött a környezetvédelemre a zöldutak kialakítása során: „A zöldutak a nem motoros közlekedés céljára létrehozott útvonalak, leginkább a gyalogos, a kerékpáros, a lovas, a lovas kocsis, a görkorcsolyás érdeklődők részére. A zöldutak részlegesen vagy teljesen elhagyott közlekedési útvonalak mentén vezetnek, mint például már nem működő vasútvonalak, folyók és csatornák menti kiszolgáló utak, erdei ösvények, gyalogutak. A zöldutak gyakran a terület továbbfejlődésének alapjai.” (European Greenway Association, www.aevv-egwa.org) Legfontosabb cél a környezetszennyezés, levegőszennyezés, zajterhelés csökkentése, környezetbarát közlekedési módok népszerűsítése, használata.

Magyarországon a legelterjedtebb felfogás szerint: „A zöldutak természeti folyosók, ösvények, útvonalak, melyeket ökológiai funkciójuk figyelembevételével használnak sportra, turizmusra, kikapcsolódásra és mindennapi közlekedésre. Hasznosak a természetvédelem, a kulturális örökségvédelem, az egészségmegőrzés szempontjából, esélyt adnak a helyi gazdaságfejlesztésre azáltal, hogy fenntartható módon használják a helyi természeti erőforrásokat. A zöldutak fontos hozadéka a helyi közösségek megerősítése.”

Természeti folyosók lehetnek: vegetációs és erdősávok, folyók és partjaik, parkok, kertek. A zöldutakon belül a természeti képződmények az ember által épített, kitaposott, előkészített, használt utakkal kiegészítve, vagy azok nélkül is megtalálhatók. (Ökotárs Alapítvány, www.okotars.hu)



Forrás: B. Mossemeneer, www.picturesofengland.com

6.8. ábra: Zöldút Európában (Egyesült Királyság, Dart folyó)

Másik definíció szerint: „A Zöldút kisebb, egy napi járóföldet átfogó tájegységek természeti és kulturális értékeit jelzett úthálózattal összefogó közösségi programja, mely nemcsak bemutató jellegű helyi és turisztikai ajánlatot, hanem a benne résztvevők összefogásával együttműködést is jelent a közös Táj érdekében.” (6.9. ábra). (Castanea Környezetvédelmi Egyesület, www.castanea.hu)

Definiálták azokat a feltételeket, melyeknek teljesülniük kell ahhoz, hogy zöldútról beszélhessünk:

- a zöldutak kialakítása nem utasításra, hanem helyi kezdeményezésre történik, fenntartását is szabad akaratukból vállalják helyi lakosokból alakult csoportok, vagy civil szervezetek, vagy önkormányzatok, esetleg ezek együttműködő szervezetei;
- kialakításukat minden esetben alapos tervezés előzi meg, a tervek tartalmazzák a zöldút kialakításának célját, funkcióit, kiépítésének lépéseit és a lehetséges használati módokat;
- a célok között szerepel, hogy pozitívan hasson a környezetre, és a kialakítás és fenntartás során tartsák szem előtt a fenntartható fejlődés alapelvét;
- pozitív hatással legyen az ott élők életminőségére, segítse a helyi gazdaság fejlődését;
- hasznosítása mindig komplex, több funkcióval felruházható (pl. óvja a környezetet, rekreációs lehetőségeket nyújt, a helyi közlekedést biztonságosabbá teszi, stb.);
- mindenki számára szabadon hozzáférhető, valamint
- közhasznú.



Forrás: www.castanea.hu

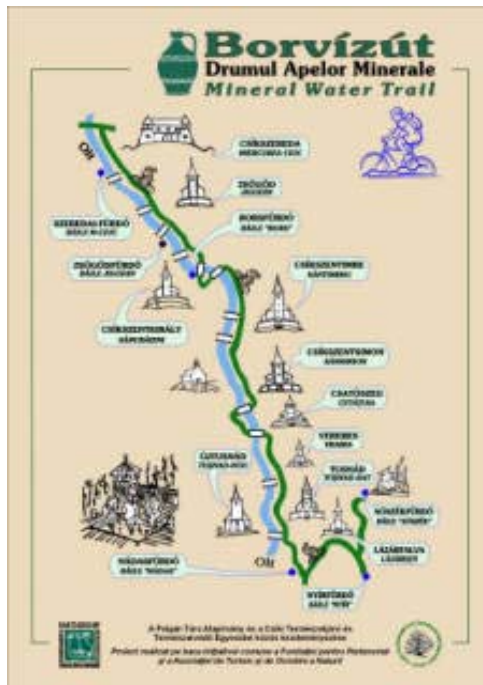
6.9. ábra: Castanea Zöldút (Sopron)

A zöldutak kialakításával számos pozitív hatás jár együtt az ott élők, odalátogatók, helyi vállalkozók számára, így a vidékfejlesztés szempontjából is jelentős tényezővé válhatnak:

- Nő a gyalogos, kerékpáros, lovas, és egyéb, nem-motoros közlekedést választó látogatók száma, akik között gyermekes családok, üdülők, idősök vagy mozgáskorlátozottak is megtalálhatók.
- A zöldutak elősegítik a helyi területfejlesztési tervek céljainak elérését, javítják például a közlekedési ellátottságot, összeköttetést teremtenek a külső, természeti területek és a település között.
- Hozzájárulnak a zöldfelület növeléséhez, a parkok kialakításához, a folyópartok védelméhez és természetbarát használatához, valamint a természeti környezet és a kulturális örökség védelméhez.
- A zöldutak megléte következtében nő az adott terület látogatottsága, azonban ezzel egyidőben biztosítják az érzékeny természeti területek védelmét a látogatók irányításával.
- A kihelyezett tájékoztató táblák, kiadványok segítik a látogatókat abban, hogy megismerjék az útvonal természeti, kulturális és történelmi értékeit (www.civildio.hu).
- A zöldutak elősegítik a helyi vállalkozások működését azzal, hogy alternatívát kínálnak, kis beruházással, tőkével is életképesek tudnak maradni, ezzel erősítve a terület lakosság-megtartó képességét.
- A zöldutak kialakításának fontos hozadéka az együttműködés elérése: már a megvalósítástól kezdve bevonja és mozgósítja a terület minden társadalmi rétegét, ráébresztve őket, hogy kölcsönösen felelősek vagyunk környezetünk, élőhelyünk egészségéért. "Egy-egy zöldút szinte elképzelhetetlen az önkormányzatok, a civil szervezetek, a lelkes magánszemélyek, a helyi vállalkozók és együttműködésük nélkül." (Kiss, 2005.)

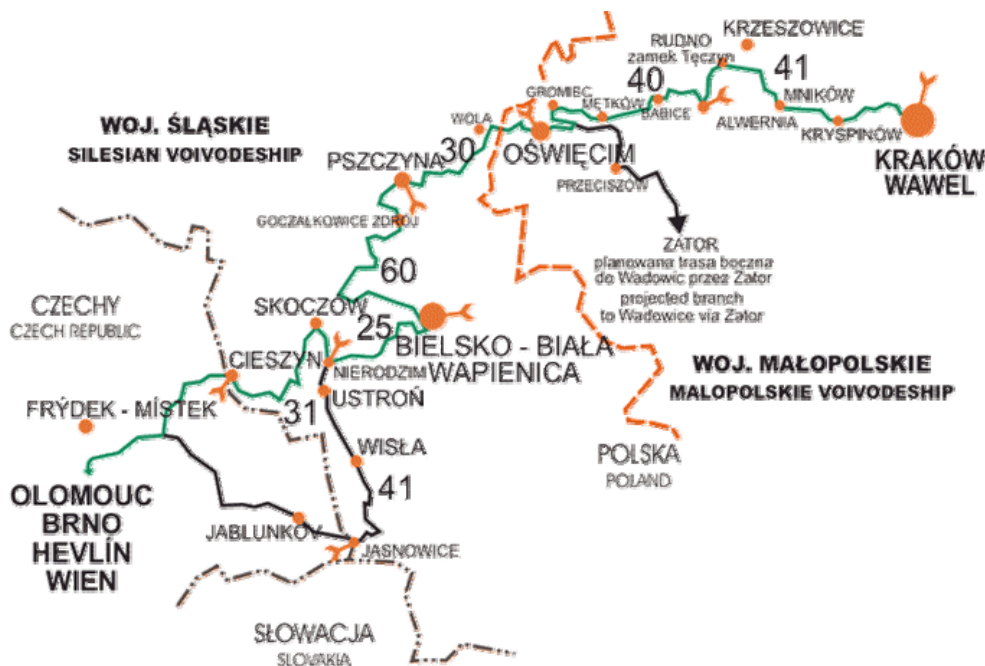
A program fő támogatója az Európai Unió.

Zöldút kialakítás jó példái pl. Erdélyben a Borvíz-út (6.10. ábra) vagy a morva Borút. Magyarországon az első zöldút-vonal a nemzetközivé váló Borostyánkőút volt (amely Krakkót köti össze Szlovákián keresztül Budapesttel, 6.11. ábra), de a 2006-ban elkészült a Duna-Ipoly Zöldút, folyamatban van a Castanea zöldút megvalósítása Sopron környékén és a zselici élményporták létrehozása is.



Forrás: Polgár-Társ Alapítvány honlapja, Románia – www.epce.ro/greenhu.htm

6.10. ábra: Az erdélyi Borvíz-út térképe



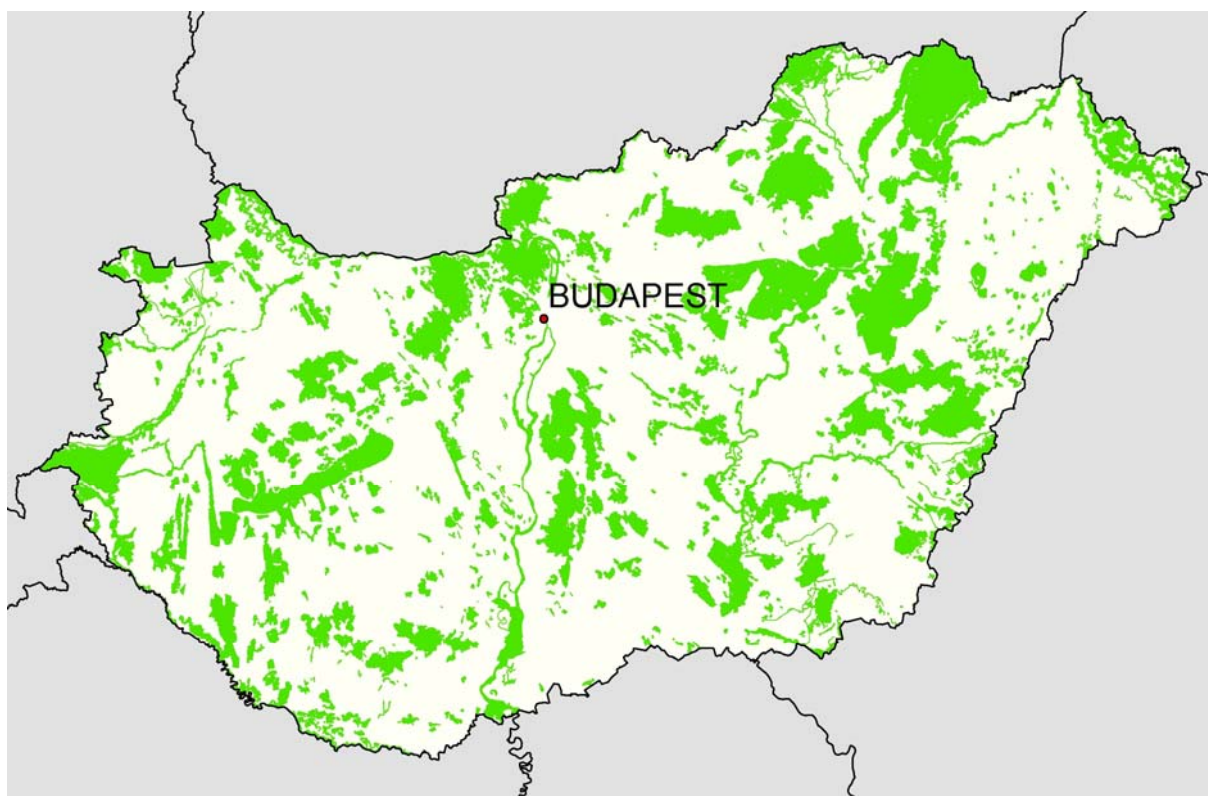
Forrás: www.polska-tourist.info.hu

6.11. ábra: A Borostyán Zöldút lengyelországi szakasza

Natura 2000 Magyarországon

A Natura 2000 hálózat célja olyan – az európai uniós követelményeknek megfelelő – hálózat létrehozása, mely magában foglalja Európa természetvédelmi területeit az ott található, európai jelentőségű fajok és élőhelyeik védelme érdekében (európai jelentőségűnek kell tekinteni minden olyan élőhelyet és fajt, amelyek az Európai Unió területén ritkák, kipusztulással veszélyeztetettek, illetve jellemzőek Európa természeti képére). Magyarország 2004-es csatlakozása az Európai Unióhoz maga után vonta a hazai Natura 2000 hálózat kialakítását és fenntartását.

A hálózat egy része már korábban védett területekből áll (a jelölt területek 39%-a), nagyjából azonban eddig nem védett területeket foglal magába. A kijelölt területek nagysága 1,91 millió hektár, ami az ország területének 20,6%-a (6.12. ábra). A hálózat elemei egyrészt a Madárvédelmi, másrészt az Élőhelyvédelmi irányelv alapján lettek kijelölve, a területek 42%-a mindkét irányelv alapján került be a Natura 2000 területek közé. Mivel Magyarország egyedülálló természeti adottságokkal rendelkezik, valamint természeti adottságai jobban megőrződtek az uniós átlaghoz képest, a területkijelölés nagysága valamivel fölötté van az uniós átlagnak.



Forrás: www.flyingover.net/files/maps/Hungary_N2000_map.jpg

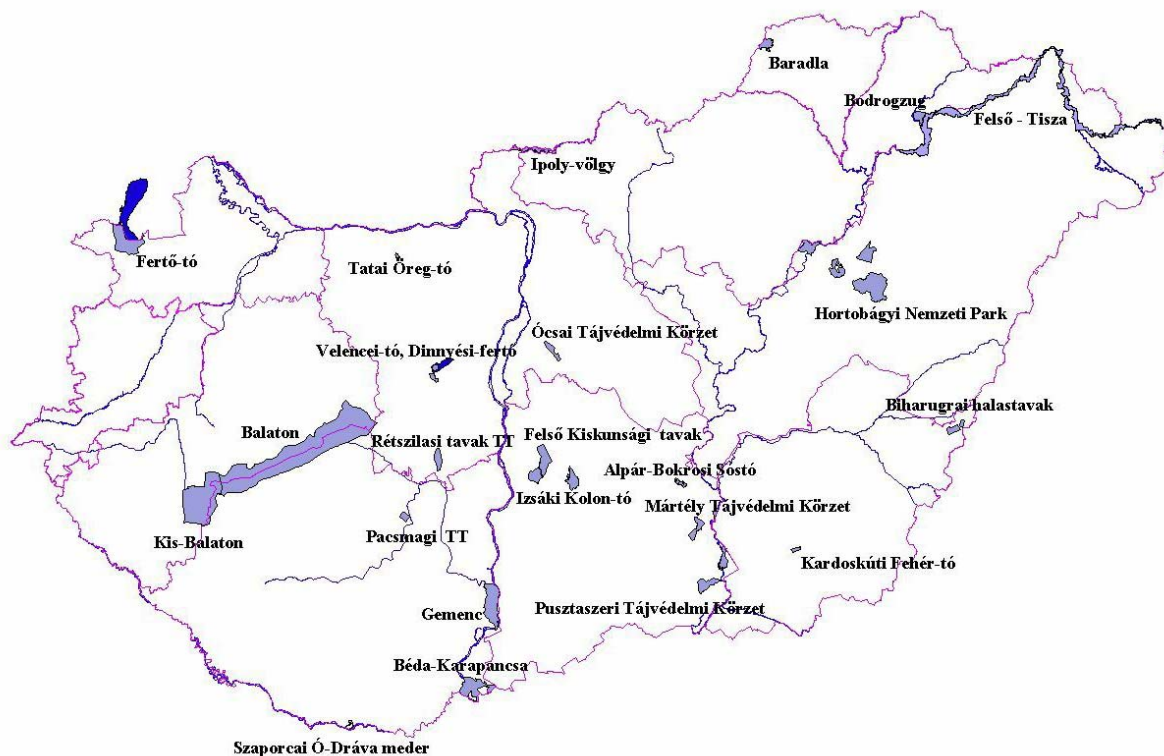
6.12. ábra: A Natura 2000 hálózat területei Magyarországon

A két uniós irányelv alapján 218 élőhelytípus jelölhető ki, amiből hazánk 46-tal rendelkezik, a védendő 195 uniós jelentőségű madárfajból 91 található meg itt, a 302 egyéb állatfajból 105, a 450 növényfajból pedig 36 fordul elő Magyarországon számottevő mértékben, ezek alapján jelölték ki a Natura 2000 területeket.

A kijelölés kizárólag szakmai szempontok szerint történt, gazdasági és társadalmi szempontok nem befolyásolhatták a döntést. A kijelölés – az alapján hogy a Madárvédelmi illetve az Élőhelyvédelmi irányelv alapján végezték-e – kétféleképpen történt:

- Azoknak a különleges madárvédelmi területeknek a kijelölése, amelyeket a Madárvédelmi irányelv alapján kell kijelölni, a tagállamok saját hatáskörében történt. A kijelölésnél figyelembe kellett vennünk a vonuló madarak élőhelyeit, a vonulás során igénybe vett pihenőhelyeket, melyek leginkább a Ramsari Egyezmény alapján kijelölt nemzetközi jelentőségű vizes élőhelyek védelme alá tartoznak (6.13. ábra).
- Az Élőhelyvédelmi irányelv alapján kijelölendő, különleges természetmegőrzési területek esetében csak javaslatot tehattünk a területekre, az irányelv ide vonatkozó mellékletében szereplő kritériumok alapján, a döntés uniós szinten történt – a területek országos és közösségi jelentősége alapján.

Magyarország kedvező helyzetben van abból a szempontból, hogy területén nagy számban élnek olyan – az irányelvek mellékleteiben védendőként szereplő – állat- és növényfajok, amelyeknek hazánkban nem indokolt a védelme, azonban Nyugat-Európában már ritkák és veszélyeztetettek, ezért nagy szerepet kapnak a nyugat-európai állományok megerősítésében. Ugyanakkor a Natura 2000 hálózat egy kiegészítő eszköz a hazai természetvédelem számára, amennyiben kiegészítik – azonban nem helyettesítik – a hazai védett természeti területek rendszerét. (www.kvvm.hu)



Forrás: www.kvvm.hu

6.13. ábra: Kijelölt Ramsari területek Magyarországon

Korábban már említettük, hogy a Natura 2000 területek kijelölésével nem áll le a területek gazdasági fejlődése, van ahol kifejezetten javasolt a korábbi gazdálkodási formák – a természetvédelemmel összeegyeztethető módon történő – fenntartása. A védelmet kizárólag azon fajok és élőhelytípusok szempontjából kell biztosítani, amelyek alapján a területet kijelölték.

A Natura 2000 hálózat jelentős pozitív szerepet játszik a vidék fenntartható fejlődésének elősegítésében, amennyiben növeli a vidéki munkaerő foglalkoztatását,

alternatív jövedelemszerzési lehetőségeket teremti, növeli a vidék turisztikai vonzerejét, lehetővé teszi biotermékek kereskedelmét és előírja az agrár-környezetvédelmi intézkedések, előírások betartását, sok pozitív hazai példával bebizonyítva, hogy a természeti értékek megőrzése és gondozása is járhat gazdasági előnyökkel.

6.2 KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS — KÖRNYEZETPOLITIKA

Oláh Tímea

Az utóbbi évtizedekben kénytelenek voltunk belátni, hogy a környezetvédelem nem választható külön a gazdaság egyik ágazatától sem, hiszen szinte minden szakterületet érint, kölcsönhatásban állnak egymással. Már az Európai Közösség 1972-es Párizsi Csúcskonferenciáján – ahol a tagországok elismerték a környezetvédelem stratégiai fontosságát – a résztvevők a következőt deklarálták: „A gazdasági fejlődés nem önmagáért való cél, ... az élet minőségének, valamint az életszínvonalnak a javulását kell eredményeznie.” (Őri – Bartha, 2002). Ebben a jólétbe bele kell tartoznia az egészséges környezetnek is. Ebből következően a környezetvédelemre minden tevékenységünkben figyelmet kell fordítani, és ezért a hosszú távú döntésekben is figyelmet kell szentelni a környezet megóvására, romlásának megállítására, sőt javítására. Ez csak úgy valósítható meg, ha a fenntartható fejlődést biztosító termelési módszereket helyezzük előtérbe a rövid távú gazdasági előnyökkel szemben. A szemléletmód kiteljesedésének eszköze lehet a *környezetpolitika*, ami országos szinten koordinálja a fentiek alkalmazását egyrészt kormányzati szinten stratégiák kialakításával, másrészt magában foglalja a fenti célok eléréséhez szükséges eszközrendszert.

A magyar környezetpolitikában elsődleges cél a meglévő természeti erőforrásaink és környezeti értékeink megőrzése, leromlásuk megakadályozása, és a lehetőség biztosítása, a javulás lehetőségének illetve feltételeinek megteremtése (Szalay, 1998).

A környezetpolitika kialakulása

A környezetvédelem szükségességének gondolata társadalmi szinten az 1960-as – 70-es években merült fel, az új fogyasztói igények megjelenésével, a fogyasztói társadalom kialakulásával, szinte annak következményeként. Megjelennek társadalmi mozgalmak, igény alakul ki környezetvédelem, a fenntartható fejlődés és az ökológiai egyensúly megteremtése iránt.

6.2.1 Az Európai Unió környezetpolitikája

Az Európai Unió környezetpolitikájának célja a benne élő emberek számára olyan környezet megteremtése, ami a lehető legjobb életfeltételeket nyújtja számukra. Ennek érdekében az első időkben intézkedéseket javasol a tagállamok számára, később határozatokat hoz a környezetvédelmi intézkedések végrehajtására.

Az alapvető célok közé tartozik a környezeti problémák, szennyezések megelőzése, csökkentése, megszüntetése, a bioszféra védelme az ökológiai egyensúly fenntartásával, valamint a fenntartható gazdaság megvalósítása, a természeti erőforrások ésszerű hasznosításával.

Az EU környezetpolitikája etikai-, jóléti- és gazdasági alapokon nyugszik. Meg kell azonban jegyezni, hogy az Európai Unió elsősorban gazdasági szövetség, ezért nem helyezheti mindenek fölé a környezetvédelmet, azonban lehetőségeihez mérten integrálnia kell szempontjai közé. Az *etikai érv* szerint a természet a belőle származó gazdasági érték mellett belső értékkel rendelkezik, ami védelemre érdemes. A *jóléti érv* azon alapszik, hogy a környezet állapotának romlása negatív hatással van az emberek egészségére, ezért a

következő generációk érdekében szükséges környezetünk védelme (Öri – Bartha, 2002).

Az EU környezeti stratégiájának nemzeti politikáktól független fontos eleme, hogy megoldást keres olyan környezetvédelmi problémákra, amelyeket csak nemzetközi szinten lehet megoldani (pl. több országot érintő szennyezések), valamint a globális értékek (pl. ózonréteg) védelmére.

Az Európai Közösség környezetvédelmének alapelveit már 1957-ben lefektették a Római Szerződésben, mely az Európai Gazdasági Közösség alapító dokumentuma. Ezek az alapelvek a következők:

- *a környezetvédelmi szempontok integrálásának elve:* a környezetvédelemben is legfontosabb a megelőzés, ezt leghatékonyabban a gazdasági, társadalmi döntéseknél lehet megvalósítani. Az előző elvvel együtt ez is bekerült az EU alkotmányos követelményei közé (Amszterdami Szerződés, 1997)
- *a káros környezeti hatások megelőzésének elve:* a környezetpolitikának a szennyezés forrására kell irányulnia, egyrészt mivel a megelőző intézkedések lényegesen gazdaságosabbak, mint a későbbi kárcsökkentés, másrészt okozhatók olyan károk, amik helyreállítása lehetetlen, mivel visszafordíthatatlan folyamatokat indítanak el (ez leginkább a természeti értékek károsításánál fordul elő). A megelőzésbe beletartozik a technológiai fejlődés támogatása, ezzel elősegítve környezetbarát technológiák, termékek létrejöttét
- *elővigyázatosság és maximális védelem elve:* az Európai Közösség deklarálja, hogy célja a magas szintű környezetvédelem elérése. Ennek érdekében a döntéshozásban a legkedvezőtlenebb előrejelzés figyelembevételével kell a környezetvédelmi politikát kialakítani, a kockázatok csökkentése érdekében
- *szubszidiaritás elve:* minden döntést a cselekvés optimális szintjén kell meghozni, ahol a leghatékonyabban oldható meg a probléma (helyi, regionális, nemzeti közösségi, nemzetközi szint) A Maastricht-i Szerződésben (1992) ez az elv bekerült az Unió általános politikájába
- *a „szennyező fizet”-elv (PPP – Pollutioner Pays Principle):* aki a környezet-szennyezést okozza, köteles a károk megakadályozásának és megszüntetésének költségeit is magára vállalni, az ellenőrzési kötelezettségen túl
- *az állami felelősség- és kötelezettségvállalás elve:* az államot és szerveit közvetlen és közvetett felelősség terheli
- *a nemzetközi együttműködés elve:* harmonizálni kell a tagállamok környezetpolitikáit és nemzeti környezetvédelmi programjait, valamint a Közösségnek figyelembe kell vennie a fejlődő országok érdekeit is
- *a távlati gondolkodás elve:* a természeti erőforrások ökológiai egyensúlyt nem károsító módon való felhasználását várja el
- *a környezetvédelem tervszerű alakításának elve:* kötelezettséget jelent a tagállamok számára, ki kell dolgozniuk környezetvédelmi koncepciójukat, majd ez alapján nemzeti környezetvédelmi programjukat, és ehhez kapcsolódóan készíteniük kell közép- és hosszú távú cselekvési programokat

6.2.2 Az Európai Unió környezetvédelmi akcióprogramjai

I. Környezetvédelmi Akcióprogram (1973-76)

Az első uniós akcióprogram még nyilatkozat formában jött létre, tehát *ajánlásokat* tartalmazott. Alapelvei máig érvényesek az Európai Unió környezetpolitikájában:

- A szennyezés, illetve a környezeti ártalmak megelőzése.
- A környezeti hatások figyelembe vétele.
- A természeti erőforrások ésszerű hasznosítása.

- A tudomány és a technika környezetvédelmi célú fejlesztése.
- A „szennyező fizet” alapelve.
- Egyik állam sem okozhat környezeti kárt a másik államnak.
- A fejlődő országok érdekeinek figyelembe vétele.
- Az EK és a tagállamok regionális és nemzetközi együttműködése.
- A környezetvédelem a Közösségben mindenki ügye, amelyet minden szinten oktatni kell.
- A környezeti cselekvés megfelelő szintjének meghatározása.
- A tagállamok környezeti politikáinak összehangolása és harmonizálása a Közösségben.

Ehhez a következő eszközök alkalmazását javasolták:

- Közös tudományos-technikai háttér megteremtése.
- Tagállamok jogszabályainak összehasonlítása és harmonizálása, közös jogalkotás (az első Közösségi direktívák létrejötte)
- Közösségi Kutatási Programok.
- Környezetvédelmi Információs és Dokumentációs Rendszer létrehozása.
- A program középpontjában a vízvédelem állt.

II. Környezetvédelmi Akcióprogram (1977-81)

A második és az azt követő akcióprogramokat már *határozatban* fogalmazták meg, ezzel kötelezővé téve azokat a tagállamok részére.

A program főbb feladataiként a következőket határozták meg:

- kidolgozni a környezeti hatásvizsgálatokat és értékelésük rendszerét,
- elemezni a gazdasági eszközök alkalmazási lehetőségeit a környezetvédelemben (környezetvédelmi költségek elosztása, környezetminőség pénzügyi mértéke, „szennyező fizet” elv szigorú alkalmazása),
- kiépíteni a környezetvédelmi információ-szolgáltatás rendszerét,
- együttműködni a Közösségen kívüli államokkal (fejlődő országok környezetvédelmi támogatása, részvétel nemzetközi környezetvédelmi egyezményekben).

Ekkor alakítottak minőségi szabványokat a különböző felhasználású vizekre, és bevonták az intézkedési körbe a természetvédelmet és a zajterhelés elleni védekezést.

III. Környezetvédelmi Akcióprogram (1982-86)

Az akcióprogram ideje alatt súlypontba a környezetpolitika, ettől az időtől kezdve kap fontos szerepet a környezeti vonatkozású döntések előkészítésében.

A korábbiakkal ellentétben a megelőzés alapelve és annak eszközei kerültek középpontba. Elfogadták a környezeti hatásvizsgálatról szóló irányelvet.

A levegővédelem kiemelkedő figyelmet kapott ebben az akcióprogramban.

IV. Környezetvédelmi Akcióprogram (1987-92)

Ennek a programnak az Egységes Európai Okmány (1987) képezte az alapját. Ekkor történt a szemléletváltás a „gazdasági közösségről” a „gazdasági-környezeti közösség” irányába. Ebben az időszakban született meg a Brundland Bizottság „Közös Jövők” című jelentése, amely alapján létrejött a fenntartható fejlődés uniós stratégiája, amelyet helyi és globális szinten is érvényesíteni kell. ("A fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.") (www.ff3.hu).

Ekkor már komplex problémákkal foglalkoztak, ide tartozott a víz- és a levegővédelem, a zajterhelés elleni védekezés, foglalkoztak a hulladékgazdálkodás, a genetikailag módosított növények és a nukleáris biztonság problémájával is. Kimondták, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos információkhoz mindenkinek joga van hozzájutni.

1991-ben létrejött az Európai Környezeti Ügynökség (Koppenhága), amelynek elsődleges feladata a tagországok környezeti adatainak összegyűjtése, állapotjelentések készítése (www.eea.europa.eu).

V. Környezetvédelmi Akcióprogram (1993-2000) — A fenntarthatóság felé

Alapja a Maastricht-i Szerződés (1992) és a Riói konferencia (1992) dokumentumai.

Új hangsúlyokat alakítottak ki, célul tűzték ki:

- a természeti erőforrások kimerülésének megakadályozását,
- a környezetre káros trendek megváltoztatását, és
- a társadalom és tagjainak magatartási szokásainak megváltoztatását.

Az Akcióprogramban konkrét intézkedéseket javasoltak konkrét célok eléréséhez. Céltérületként jelölték ki az ipar, az energetika, a közlekedés, a mezőgazdaság és a turizmus ágazatait. A környezeti elemekre egyenként is alkalmazható környezetpolitikát dolgoztak ki (biodiverzitás megőrzése, genetikailag módosított szervezetek, hulladékgazdálkodás, ipari szennyezés-ellenőrzés és kockázatsökkentés, a környezet elsavasodása, levegővédelem, nukleáris biztonság, az ózonréteg károsodása, üvegház-gázok kibocsátása és globális klímaváltozás, tájvédelem és területhasználat, természetvédelem, tengerek és tengerpartok védelme, vegyi anyagok kezelése, vízvédelem, vízszennyezés és vízfelhasználás, zajvédelem) (eur-lex.europa.eu).

A környezetvédelmi célok eléréséhez javasolták igénybe venni mind a jogi, a piaci alapú, és a horizontális támogatási eszközöket, és alkalmazni kívánták a pénzügyi támogatási mechanizmusokat.

1996 és 98 között felülvizsgálták az addig elért eredményeket, és változatlan alapelvek mellett kibővítették az alkalmazható eszközök skáláját.

VI. Környezetvédelmi Akcióprogram (2001-2010) — „Környezet 2010: Kezünkben a jövőnk!”

Az akcióprogramot az Európai Parlament és a Tanács döntéseként (1600/2002/EK) fogadták el. Az új program az alábbi elsődleges intézkedési területeket jelöli ki:

- a klímaváltozás – Kiotói Jegyzőkönyv,
- a természetvédelem és a biodiverzitás, biológiai egyensúly,
- a környezet és egészség – környezetbiztonság,
- a fenntartható erőforrás-gazdálkodás – hulladékgazdálkodás,
- nemzetközi együttműködés,
- társadalmi együttműködés – szemléletformálás, oktatás.

(ec.europa.eu/comm/environment/newprg/index.htm – 6. Környezetvédelmi Akcióprogram)

A program a következő ajánlásokat fogalmazza meg:
a tagországok

- biztosítsák a meglevő környezeti joganyagok betartását,
- integrálják a környezeti megfontolásokat minden érintett szakpolitikájukba,
- működjenek együtt az üzleti szférával és a fogyasztókkal a megoldások megtalálásáért,
- biztosítsanak jobb és hozzáférhetőbb környezetvédelmi információkat az állampolgároknak,

- és végül, de nem utolsósorban tegyenek lépéseket a környezettudatosság fejlesztésére a földhasználatban.

A korlátozottan rendelkezésre álló környezeti erőforrások miatt hosszú távon célunk csak a következő lehet: a környezeti szempontok maximális figyelembevétele a gazdasági termelés során, valamint a természet biológiai életfeltételeinek biztosítása úgy, hogy a gazdasági tevékenység hatékonysága is biztosítva legyen. Ennek érdekében dolgozták ki a fenntartható fejlődés koncepcióját, amelynek alapja a „közös érdek, az emberiség jelen és jövő generációinak jóléte” (Nádudvari, 1999).

6.3 A KLÍMAVÁLTOZÁS HATÁSAI MAGYARORSZÁGON

Kocsis Márton

Ha a vidékről, vidékfejlesztésről beszélünk, nem mehetünk el szó nélkül a klímaváltozásra utaló jelenségek és az azokkal foglalkozó tanulmányok mellett, hiszen a mezőgazdaság – mint alapanyag- és élelmiszertermelő ágazat – az arra épülő feldolgozóipar, és a vidék alternatív jövedelemszerzési lehetőségeinek többsége egyaránt klíma- és időjárás-függőek.

6.3.1 A klímaváltozás jelei

A legutolsó jégkorszak után a légköri szén-dioxid-koncentráció 270-280 ppm körül stabilizálódott, s a 18. század végéig nem is változott. Majd elkezdődött az ipari forradalom, és a fosszilis energiahordozók (szén, olaj, földgáz) óriási mennyiségét égették el (1950-ben 1.612 millió tonna szén jutott a légkörbe, 2003-ban pedig 6.999 millió tonna). Mindez CO₂-kibocsátással járt, ami a légkörbe került. Kétszáz év alatt egyharmaddal nőtt a széndioxid mennyisége a légkörben, napjainkra elérte a 380 ppm-et, s ez magasabb érték, mint az elmúlt 20 millió évben bármikor. Mindezzel párhuzamosan emelkedett a Föld felszínének átlaghőmérséklete (Láng, 2005). A világ tudósainak döntő többsége egyetért abban, hogy megkezdődött a globális felmelegedés időszaka. Nemzetközi adatok szerint 1950 és 2003 között a Föld felszínének átlaghőmérséklete 13,87°C-ról 14,52°C-ra növekedett. A folyamat nem állt meg, a légkörben meredeken emelkedik az üvegházhatású gázok aránya (szén-dioxid, metán, nitrogén-oxid stb.). Magasabb a hőmérséklet (a legmelegebb tíz esztendő 1990 utánra esik), melegek a tengerek, olvadnak a gleccserek, gyakoribbak az erdő- és bozóttüzek, csökkennek az állóvizek felületei, tartós aszályok és helyenként özönvizek jelennek meg. Csak Európában, 2002-ben az áradások 16 milliárd dollárnyi kárt okoztak. A hegyi patakok elapadnak, korábban tavaszodik és virágoznak a növények, későbbiek az őszy, változnak az élőhelyek és a madárvonulások, vándorolnak a gyomok, a kórokozók, és ami mindenkit közvetlenül érint, 2003-ban Európában 26 ezer ember halálát a hőségnek tudták be. A helyzet további romlása várható, ami a fenntarthatatlan fejlődés jele. A globális éghajlat változása a legutóbbi száz évben nagyobb mértékű volt, mint amire az elmúlt hatszáz évben történt ingadozásából következtetni lehet (Salma, 2006). A viták ma már arra koncentrálnak, hogy a globális felmelegedés csupán természeti jelenség-e, vagy pedig antropogén hatások következménye is. Valószínű, hogy mindkét tényező együttesen érvényesül, és kölcsönösen felerősítik a hatást (a 20. század elején 1,2 milliárd ember élt a Földön, a század végén több mint hatmilliárd – emiatt is felerősödtek az antropogén tényezők). A globális felmelegedés következménye a szélsőséges meteorológiai események számának és intenzitásának növekedése, ami a globális vagy regionális klíma megváltozását eredményezheti. A kedvezőtlen meteorológiai és környezeti események pénzben is kifejezhető káros hatásai számottevőek. Az információk nem teljes körűek, de valószínű, hogy Magyarországon – több év átlagában – a károk, a szükséges védekezés és a helyreállítás költségeinek éves összege

eléri a 150-180 milliárd forintot, ami megközelíti a GDP 1%-át. A globális felmelegedés azzal járhat, hogy bizonyos szélsőséges jelenségek gyakoribbá, intenzívebbé válhatnak, és a károk mértéke jelentősen megemelkedhet. Ezen kívül vannak még közvetett, időben elhúzódó és pénzben nem, vagy nehezen kifejezhető káros hatások is, elsősorban a humánegészségügyben, valamint a természeti környezetben (VAHAVA-jelentés, 2006).

6.3.2 A VAHAVA projekt

A globális felmelegedés és az azt követő éghajlatváltozás növekvő kockázatára való tekintettel, a hazai klímapolitika – elsősorban az alkalmazkodásra való felkészülés – tudományos megalapozása érdekében a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium valamint a Magyar Tudományos Akadémia 2003 júniusában hároméves kutatási projekt indítását határozta el. A projekt neve: „A globális klímaváltozás hazai hatásai és az arra adandó válaszok”, illetve a három kulcsszó (VÁltozás-HATás-VÁlaszadás) első szótagjaiból képezve: a „VAHAVA projekt”. A projekt elsődleges célja a globális klímaváltozás negatív és esetleges pozitív hazai hatásaira való felkészülés, a különféle károk megelőzése, mérséklése és – a károk bekövetkezése esetén – a helyreállítás előmozdítása. A projektben szakemberek széles köre vett részt.

A VAHAVA projekt javasolja, hogy az Országgyűlés határozatot fogadjon el a hosszú távú kibocsátás-szabályozással és az alkalmazkodással is foglalkozó *Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégiáról*. E stratégia jellegzetessége, hogy összhangban a nemzetközi kötelezettségekkel, integrálódik a meglévő, illetve készülő nemzeti fejlesztési tervekbe és koncepciókba, szemléletet formál, prioritásokat jelöl meg, meghatározza a Kormány szerepét és felelősségét a végrehajtásban, folyamatok értékelésében, és ellenőrzésében.

6.3.3 A klímaváltozással kapcsolatos nemzetközi és hazai állásfoglalások

Amióta létezik a Föld, éghajlata folyamatosan változik, néha gyorsabban, máskor lassabban. A mostani helyzet abban új, hogy az emberi tevékenység nemcsak a mikro- és makroklímát, hanem a globális klímát is befolyásolja. Nemzetközi rendezvények témakörei és állásfoglalásai jelzik, hogy felfigyeltek a globális klímaváltozásra, és a különféle állásfoglalások, ajánlások érzékeltetik a témakör súlyát, komolyságát, valamint széles körű összefüggéseit. A klímaváltozással érdemben csak a múlt század 70-es éveitől kezdtek el foglalkozni, bár az üvegházhatás problémáját már 1863-ban felvetette John Tyndall (Harnos, 2005).

ENSZ Konferencia az Emberi Környezetről (Stockholm, 1972)

A rendezvény dokumentumaiban a „climate change” kifejezés mindössze egyszer fordult elő, a javaslatokban azonban megjelent, hogy vizsgálják a természeti erőforrások fokozódó mértékű felhasználásának hatását a meteorológiai folyamatokra. Az ajánlások előirányozták a légköri szennyeződések klimatikus következményeinek és az ember által okozott hatásoknak vizsgálatát.

Környezet és Fejlődés Világbizottsága (Brundtland Bizottság, 1984-1987)

Az ENSZ közgyűlési határozat alapján létrehozott testület jelentését az „Our Common Future” című könyvben publikálta. A Bizottság ténykedése idejére esett 1985-ben, az ausztriai Villachban tartott konferencia, melyet a Meteorológiai Világszervezet (WMO), az ENSZ Környezeti Programja (UNEP) és a Tudományos Uniók Nemzetközi Tanácsa (ICSU) szervezett. Ezen a rendezvényen a tudósok először jutottak arra a következtetésre, hogy az éghajlatváltozást „elfogadható és komoly valószínűségnek” kell tekinteni. A Brundtland

Bizottság azonosult a szakemberek azon körének véleményével, akik szerint ok és okozati összefüggés létezik a légkörben lévő üvegházhatású gázok mennyiségének növekedése és a klímaváltozás között. (A szakemberek egy része viszont még ma sem látja bizonyítotttnak az ok és okozati összefüggést.) A Bizottság a klímaváltozást a fenntartható fejlődés fogalmába integrálta, pontosabban szólva a fenntartható fejlődést akadályozó, lassító tényezők közé sorolta. A CO₂-emisszió csökkentése nemcsak a légkör védelmét, hanem a véges mennyiségű fosszilis energiahordozók megőrzését, lassított ütemű felhasználását is szolgálta. A *Brundtland Bizottság* 1987-ben, a klímaváltozással kapcsolatban az alábbi négyirányú stratégia kialakítását sürgette:

- A kibontakozó jelenségek intenzitásának megfigyelése és értékelése.
- A jelenségek eredetének, működésének és hatásainak alaposabb vizsgálata.
- Az üvegházhatást előidéző gázok csökkentését szolgáló, nemzetközileg egyeztetett irányelvek kialakítása.
- Az éghajlatváltozások és az emelkedő tengerszint okozta veszélyek minimalizálását szolgáló stratégiák elfogadása.

Az „*Our Common Future*” jelentés publikálása után két éghajlati világkonferenciát rendeztek: *Torontó*, 1988 és *Genf*, 1990. Az itt született állásfoglalások olyan energiapolitikák kidolgozását és megvalósítását szorgalmazták, amelyek csökkentik a légkörbe jutó CO₂ mennyiségét. A tudományos bizonytalanságok és kételyek ellensúlyozására formálódott a döntéshozóknak címzett „*elővigyázatosság elve*”, amely szerint nem szabad megvárni a tudományos kételyek eloszlását, hanem kellő időben szükséges meghozni a döntéseket, mert elképzelhető, hogy amikorra minden bizonytalanság megszűnik, már késő lesz.

Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC, 1988)

Az ENSZ Környezeti Programja és a Meteorológiai Világszervezet 1988-ban közösen hívta életre ezt a szervezetet. Az IPCC keretében tevékenykednek – a világ minden tájáról – az éghajlatváltozással foglalkozó legkiválóbb szakemberek, több ezer kutató, valamint egyéb szakértő számos tudományterületről. A testület kormányközi jellegű, amelynek dokumentumait – a tudósok ajánlásainak figyelembevételével – a kormányok felhatalmazott képviselői konszenzussal fogadják el. Az IPCC legfontosabb kiadványai az öt-hatévente megjelentetett értékelő jelentések, amelyek széleskörűen szintetizálják a globális felmelegedéssel, illetve az éghajlatváltozással kapcsolatos tudományos ismereteket. E jelentések világszerte irányadóként szolgálnak a témakörben, mind tudományos, mind politikai téren. Az első ilyen jelentés 1990-ben, a második 1996-ban, a harmadik – és mindeddig utolsó – 2001-ben látott napvilágot (a harmadik jelentés rövid ismertetésére visszatérünk).

ENSZ Konferencia a Környezetről és a Fejlődésről (Rio de Janeiro, 1992)

Ezen a konferencián írták alá az ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményét, amely 1994-ben lépett érvénybe, és amelyhez valamennyi ENSZ tagállam (az Amerikai Egyesült Államok is) csatlakozott. A Keretegyezmény kinyilvánította, hogy cselekedni kell az éghajlatváltozás növekvő kockázata miatt, azonban nem adott jogilag kötelező érvényű irányadó számokat és határidőket az egyes országoknak. Ezen hiányosságok miatt sok bírálat érte a tagállamokat, közöttük is az iparilag legfejlettebbeket. Ezek hatására öt évvel később, 1997-ben, Kiotóban találkoztak a szakértők, ahol részleges megállapodás született.

A Kiotói Jegyzőkönyv (1997)

A Jegyzőkönyv a kibocsátások szabályozását érintő kötelezettségeket rögzítette, de ezek kizárólag a fejlett országokra, illetve a piacgazdaságra áttérő, ún. „átmeneti gazdaságú” közép- és kelet-európai országokra vonatkoztak. A fejlődő országok semmilyen jogilag kötelező korlátozást nem fogadtak el, a saját jólétük kialakításának veszélyeztetése miatt. A

Jegyzőkönyv értelmében az iparosodott államok és az „átmeneti gazdaságú” országok – ezúttal már jogilag kötelező érvénnyel – vállalták, hogy az 1990-es szinthez képest kibocsátásukat átlagosan 5,2%-kal csökkentik a 2008-2012 közötti időszak alatt. A kelet-közép-európai országok eltérhettek a viszonyítási szinttől, így Magyarország esetében ez az 1985-1987 közötti időszak. Az USA aláírta a jegyzőkönyvet, de az amerikai szenátus nem ratifikálta azt. Oroszország csak 2004 második felében döntött arról, hogy csatlakozik a jegyzőkönyvhöz. Ennek következtében 2005. február 16-tól lehet számítani a jogilag érvényes kötelezettségvállalást. 2005 decemberében tartották meg az éghajlatváltozással foglalkozó egyezményben részes államok 11. ülészakát Montrealban. Az eseményt óriási várakozás előzte meg, hiszen hosszú vajúdas után, 2005 februárjában hatályba lépett a Kiotói Jegyzőkönyv, és Montrealban kerülhetett sor a jegyzőkönyvben részes államok első találkozására is. A montreali esemény iránti érdeklődést jól jelzi, hogy arra közel tízezer résztvevő regisztráltatta magát: 183 állam kormányzati delegációi, nemzetközi és nem kormányzati szervezetek képviselői, újságírók. A jegyzőkönyv hatályba lépését követően a legsürgetőbb feladattá vált, hogy elfogadják azt a szabályrendszer, amely alapján a jegyzőkönyv rendelkezései végrehajtandók. E szabályok kiterjednek azokra az eszközökre, amelyek segítségével a fejlett államok költséghatékonyabban teljesíthetik kötelezettségeiket. Ilyen eszköz a nemzetközi emisszió-kereskedelem, amelynek keretében ha egy fejlett állam fejlődő vagy átmeneti gazdaságú országban finanszíroz emisszió-csökkentést szolgáló beruházást – a kiotói kötelezettségvállalása részeként –, akkor azt saját teljesítéseként számolhatja el. A további szabályok a kibocsátások nyomon követésére, a vegetációt érintő emberi beavatkozások – pl. erdőtelepítések – által a légkörből kivont szén-dioxid mennyiség elszámolására, a kötelezettségeiket nem teljesítő államokkal szembeni eljárásokra vonatkoznak. A találkozó egyik alapvető eredménye e szabályrendszer elfogadása. A Kiotói Jegyzőkönyv azonban konkrét kibocsátás-szabályozási előírásokat csak 2012-ig tartalmaz, és sok fejlett állam számára még azok elérése sem látszik egyszerű feladatnak. Az üvegházhatású gázok kibocsátása és az éghajlatváltozás kockázata viszont tovább növekszik, s ezek mérséklésére az eddigieknél határozottabb lépések szükségesek. A fő kérdés az, hogy meg lehet-e állapodni a további teendőkre vonatkozó tárgyalások megkezdéséről, azok kereteiről? Feszült légkörben folyó egyezkedések után sikerült elérni olyan kompromisszumos megállapodásokat, amelyeket minden küldöttség elfogadott. Ezek értelmében egyeztetések kezdődnek:

- a) az egyezmény hatálya alatt – tehát minden állam részvételével – a kibocsátás-szabályozás további teendőiről;
- b) a Kiotói Jegyzőkönyv hatálya alatt az ahhoz csatlakozott fejlett államok további kibocsátás-csökkentési kötelezettségeiről a 2012 utáni időszakra;
- c) azon tárgyalások előkészítéséről, amelyek általában a Kiotói Jegyzőkönyv felülvizsgálatára vonatkoznak (ez a fejlődő országokat is érintheti);
- d) az önkéntes kibocsátás-mérséklési programokra kész országok ilyen irányú kezdeményezéseinek elismeréséről.

A montreali ülészak eredményei egy fontos időszakot zártak le az ember által kiváltott globális környezetváltozás növekvő veszélyével szembeni nemzetközi együttműködésben, és egyúttal megnyitotta az utat ahhoz, hogy új tárgyalások kezdődhessenek a további – remélhetően hathatósabb – közös fellépésről.

Az Európai Unió

Az EU igen következetes a Kiotói Jegyzőkönyv kötelezettségeinek teljesítésében, sőt „túlvállalást” is ígért, nevezetesen – az 5,2%-os csökkentéssel szemben – 8%-os csökkentésre tett ígéretet. Ezt a célt az energiahatékonyság növelésével, energiatakarékossgal és a megújítható természeti erőforrások növekvő felhasználási arányával kívánja megvalósítani. A

vállalás teljesítése érdekében, 2005. január elsejével az EU mind a huszonöt tagállamára véve kötelező jelleggel beindította a kibocsátási jogok kereskedelmét lehetővé tevő saját belső rendszerét. Ennek keretében mintegy tizenkétezer – EU tagállamban működő – ipari létesítmény kereskedhet szabadon a szén-dioxid kibocsátására jogosító engedélyekkel, amelyek egyúttal a korlátozást is magukban foglalják. Az Európai Unióban megkezdődtek az előzetes tárgyalások az üvegházhatású gázok 2012 utáni jelentős, mintegy 15-30%-os csökkentésének lehetőségeiről.

Az Európa Tanács

A 20. század kilencvenes éveinek közepétől kezdve több alkalommal foglalkozott a klímaváltozás problémájával. Állásfoglalásaival követte a hatályos ENSZ egyezmények és az EU direktívák irányvonalait.

Magyarország

Hazánk 6%-os kibocsátás-csökkentést vállalt az 1985-1987 közötti időszak átlagához képest. Az ország leépült nehéziparának csökkenő kibocsátásai miatt különösebb megszorító intézkedések nélkül is teljesíthetők a kiotói kötelezettségek. A megújuló, illetve megújítható energiaforrások arányának növelése szintén fontos feladat, amit az EU előírások is megkövetelnek. Jelenleg az ország energiafelhasználásának 3,5 százalékát fedezik a megújuló erőforrások, amit 2010-ig meg kellene kétszerezni, de ez pillanatnyilag nehezen teljesíthető feladatnak tűnik.

Szükséges megjegyezni, hogy a kiotói kötelezettségek teljes mértékű teljesítésekor sem változik meg a légkör jelenlegi módosulása. A veszélyes mértékű éghajlatváltozás Európában akkor kerülhető el (a 2005. évi „Tavaszi Európai Tanács” állásfoglalása értelmében), ha a földfelszín globális átlaghőmérséklete legfeljebb 2°C-kal haladja meg az ipari forradalom előtti szintet, ami már ma is mintegy 0,6-0,7°C-kal magasabb. A 2°C-t nagy valószínűséggel csak akkor nem lépik túl, ha az üvegházhatású gázok légköri koncentrációja nem haladja meg a 450 ppm szén-dioxid mennyiséget. (1750 tájékán 280 ppm értéket figyeltek meg, 2000-ben 368 ppm-et.) A romlási folyamat mérsékléséhez a fejlett országokban – az 1990-es szinthez képest – 2020-ig 15-30 százalékos globális kibocsátás-csökkentés szükséges. Emellett a gazdaságilag gyorsan növekvő fejlődő országoknak is részt kellene vállalniuk a globális probléma megoldásában. Elmondható, hogy a Kiotói Jegyzőkönyv vállalásainak teljesítése csupán szerény első lépés egy hosszú úton. A nagy kérdés, hogy a döntéshozók és a társadalom széles körei kellő időben felismerik-e a további határozott lépések megtételének szükségességét, és sikerül-e elkerülni egy globális éghajlati katasztrófát?

Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC, 2001)

Az előzőekben már ismertetett IPCC Harmadik Értékelő Jelentését 2001-ben fogadták el. A Jelentés megállapította, hogy a Föld éghajlati rendszere globális és regionális szinten is megváltozott az iparosodás kezdete óta, s új, a korábbinál erősebb bizonyítékok utalnak arra, hogy az elmúlt ötven év során megfigyelt melegedés döntő része az emberi tevékenységeknek tulajdonítható. Az éghajlatváltozás egyaránt befolyásolja a környezeti és a társadalmi-gazdasági rendszereket. E hatások kedvezőtlenek vagy jótékonyak lehetnek, ám minél nagyobb mértékű és minél gyorsabb ütemű az éghajlat módosulása, annál nehezebb az alkalmazkodás, ezért kedvezőtlenebbek a hatások. Alkalmazkodás révén csökkenthetők az éghajlatváltozás káros hatásai, és előnyei gyakran azonnal jelentkeznek. A károk egy része azonban ez esetben is bekövetkezik. Számos megoldás lehetőségét tárták már fel, amelyek az éghajlatváltozás káros hatásait mérsékelhetik és jótékony hatásait pedig felerősíthetik, de ezek

költségekkel járnak. Az alkalmazkodás hasznainak, költségeinek, illetve ezek regionális különbségeinek számszerű értékelése egyelőre még hiányos. Az Értékelő Jelentés megállapítása szerint a klímaváltozás folyamatában nő az egyes szélsőséges időjárási események száma és intenzitása. Az éghajlat nagyobb mértékű és gyorsabb változása megnehezíti az igazodást és nagyobb kockázattal jár. Az éghajlatváltozás mérséklésére irányuló erőfeszítések (elsősorban a szén-dioxid koncentráció csökkentése) és az alkalmazkodási intézkedések együttesen segíthetik a fenntartható fejlődés célkitűzéseinek elérését.

Előzetes információk szerint az IPCC Negyedik Értékelő Jelentése 2007-ben jelenik meg (VAHAVA-jelentés, 2006).

6.3.4 Éghajlati tendenciák Magyarországon

Magyarország éghajlatát az óceáni, mediterrán és kontinentális klíma együttesen határozza meg. Ezek, a Kárpát-medence domborzati hatásaival együtt, változékony éghajlatot eredményeznek. (Az erős ingadozások miatt az éghajlati paraméterek trendjei statisztikailag nem mindig igazolhatók.) A jövőképpen ugyan sok a bizonytalanság, *de a tudományos világ egyértelműen a melegedés folytatódásával számol*, amelynek alakulásában az antropogén tényezők is szerepet játszanak. Nincsen semmiféle garancia arra, hogy a Kárpát-medence éghajlata változatlan marad.

Hazánk időjárásának alakulása az utóbbi néhány évben

Magyarország időjárásának rövid jellemzése (2001-2006) (Forrás: OMSZ, 2007)

2001:

2001-ben az országos évi középhőmérséklet 10,3°C volt, ez az 1961-90-es időszak átlagértékét 0,4 °C haladta meg.

Országos átlagban 610 mm csapadék hullott, ami a sokévi átlag 104%-a.

2002:

A 2002-es év az átlagnál melegebb, kissé szárazabb volt. Az Országos Meteorológiai Szolgálat mérőhálózatának adatai szerint az országos évi középhőmérséklet 11,4°C, amely 1961 óta a harmadik legmelegebb évnek bizonyult. Az 1961-90-es középértéknél 5%-kal kevesebb, országos átlagban 570 mm csapadék hullott.

2003:

A 2003-as év az átlagnál kissé melegebb és jóval szárazabb volt. Az Országos Meteorológiai Szolgálat mérőhálózatának adatai szerint az országos évi középhőmérséklet 10,3°C, amely 0,4°C-kal magasabb az 1961-90 közötti normálnál. A hazánk éghajlatára jellemző változékony időjárás az év folyamán is bővelkedett rendkívüliségekben. A 2003-as esztendő Magyarországon rendkívüli időjárási szélsőségeket hozott, abszolút rekordok sorával, soha nem látott hosszúságú melegekkel és szárazsággal. A május-augusztus közötti időszak átlaghőmérséklete csaknem 1°C-kal volt magasabb a második helyezett 1946-os esztendőnél. A csapadék mennyisége hasonlóan rendkívül alacsony volt, csaknem fele a megszokottnak.

2004:

A 2004. év országos viszonylatban az átlagnál csapadékosabb volt, középhőmérséklete az átlag fölött alakult. Bár az egyes hónapok eltérése a hőmérsékleti normákhoz viszonyítva kis intervallumon belül mozgott, azonban a csapadék tekintetében jelentősebb (többnyire pozitív) anomáliák jellemezték az évet. Az Országos Meteorológiai Szolgálat mérőhálózatának adatai szerint 2004-ben az

országos évi középhőmérséklet $10,1^{\circ}\text{C}$ volt, ami $0,2^{\circ}\text{C}$ -kal meghaladta az 1961-90-es 30 éves átlagot.

Az elmúlt évben országos átlagban 686 mm csapadék hullott, ami az előző évhez képest 210 mm-rel több, a sokévi átlagot pedig mintegy 12%-kal haladja meg. A 2003. évinél kisebb számban ugyan, de 2004 folyamán is előfordultak szélsőségek.

2005:

A 2005. év országos átlagban valamivel hidegebb, és 20%-kal csapadékosabb volt, mint a sokévi átlag, de a csapadék havi értékei rendkívüli változékonyságot mutattak.

Az év folyamán minden évszak szolgált időjárási szélsőségekkel. Január első fele az átlagnál 6-8 fokkal melegebb, február ellenben jóval hidegebb volt. Április 18-án és május 4-én komoly felhőszakadások okoztak hirtelen kialakuló árvizet a Mátrában majd a Zemplénben, május 18-án intenzív jégesővel kísért heves zivatarok vonultak végig az országon, jelentős kárt hátrahagyva. Május végén az ország több pontján megdőlt az évszázados melegrekordok, alig két héttel később viszont már olyan rendkívüli volt a hideg, hogy aki tehetett, visszakapcsolta a fűtést. A nyár szélsőségesen csapadékos volt, augusztusban az ország nagy részén olyan sok eső esett, amire Magyarországon ebben a hónapban a meteorológiai mérések kezdete óta nem volt példa. Az ősz ezzel szemben jóval szárazabb volt az átlagnál: októberben országos átlagban a sokévi mennyiségnek csupán 20%-a hullott.

2006:

A 2006. év országos átlagban $0,6$ fokkal melegebb, és valamivel csapadékszegényebb volt a sokévi átlagnál - azonban mind a hőmérséklet mind pedig a csapadék havi értékei jelentős változékonyságot mutattak.

Az év folyamán minden évszak szolgált időjárási szélsőségekkel. Az év eleji nagy csapadékhozam miatt februárban belvíz, tavasszal pedig az árvíz okozott komoly károkat - az árvízi védekezést nehezítette, hogy a tavasz jóval csapadékosabb volt az átlagnál. Júniusban és júliusban egymást követték a hőségriadók, miközben hirtelen lehulló, nagymennyiségű, lokális csapadékok okoztak sártengert például Budapesten, több alkalommal a nyár folyamán. Az augusztus 20-i orkán erejű (120 km/órát meghaladó) szélben öten veszítették életüket, az anyagi kár milliárdos volt. A 2006-os őszhöz hasonlóan meleg és egyben száraz ősze a mérések kezdete óta nem volt példa Magyarországon, de átlag feletti napi középhőmérsékletek és jóval átlag alatti havi csapadékösszeg jellemezte az év utolsó hónapját is.

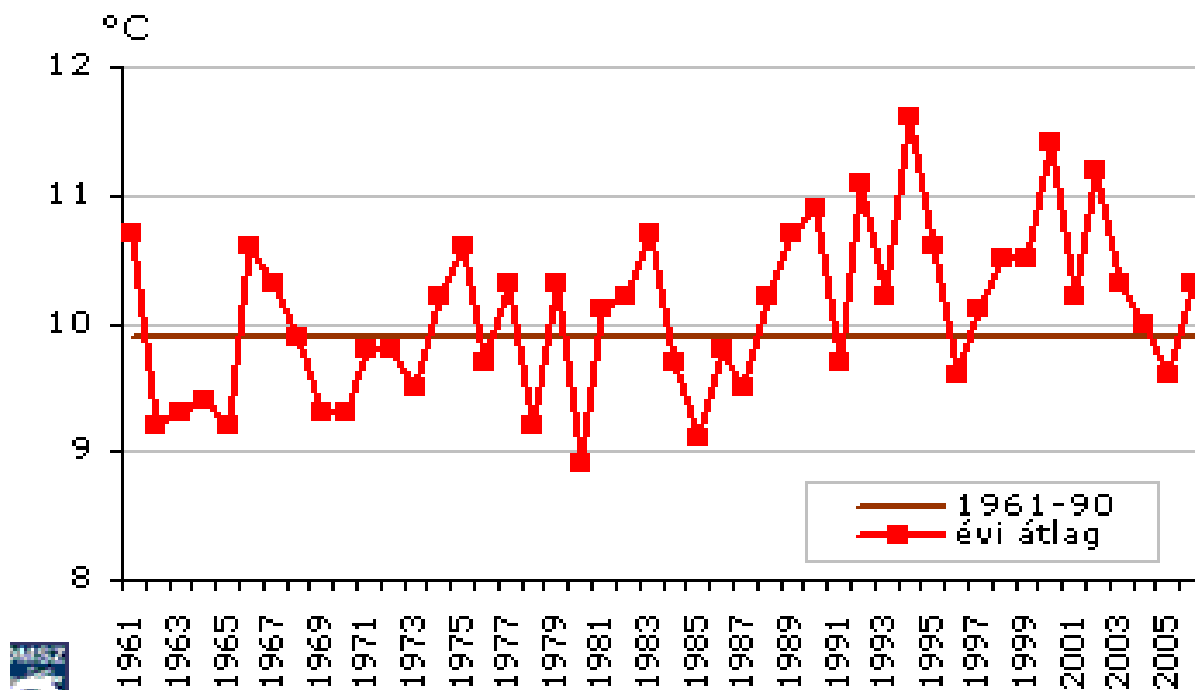
Hőmérséklet

A hőmérséklet-értékek időbeli alakulása az elmúlt 50 évben

A legegyszerűbb változások a *hőmérséklet* tendenciájában tapasztalhatók (6.14. ábra).

Az országos átlag jól követi a globális változásokat, annál valamivel nagyobb melegedési értéket (pontbecslés alapján $0,77^{\circ}\text{C}$) jelez. Ennek évszagos felbontása már nagyobb eltéréseket mutat. Amíg a telek és a tavaszok döntően az éves átlagnak megfelelően melegszenek, addig a nyarak jobban (mintegy 1°C), az őszek kevésbé ($0,4\text{-}0,5^{\circ}\text{C}$) követik ezt a melegedést. *Az elmúlt 30 évben gyorsult a melegedés.* A két utolsó évtized átlaghőmérsékletének különbsége helyenként a fél fokot is meghaladja hazánkban. A melegedés elsősorban a keleti és az északnyugati területeken erőteljesebb. Hazánkban a minimum- és maximum-hőmérsékletek hasonló mértékben növekszenek. Növekszik a különböző hőmérsékleti küszöbértéket meghaladó napok (nyári, hőség és forró) száma, ami jelentősen hat az élőlényekre, például az emberi egészségre. A nyári hőségben nemcsak a szívbetegek halandósága nő, hanem az egészséges embernek is jobban oda kell figyelni a helyes

öltözködésre, mozgásra és étkezésre. A minimumhőmérsékletek növekedésével emelkedik a meleg éjszakák száma. A pihenéshez hűvösebb levegőre van szükség, s ha ez nem adott, akkor az ember éjszaka nem tudja a nappali munka fáradalmait kipihenni. A hőmérsékleti határ a földrajzi szélességtől (azaz az emberek biológiai beállítódásától) függ, hazánkban 20°C a küszöb. *A 20°C feletti minimumhőmérsékletű napok száma növekszik.*



Forrás: (OMSZ, 2007)

6.14. ábra: Az országos évi középhőmérsékletek és a sokévi (1961-90) átlag Magyarországon

A hőmérséklet növekedése – amennyiben megfelelő mennyiségű víz is rendelkezésre áll – növeli a hozamokat. A klímaváltozás, illetve a vele együtt járó hőmérséklet-emelkedés tehát ilyen szempontból kedvező.

A gyümölcstermelés vegetációs időszakának átlaghőmérséklete 14-14,5°C között fordul elő hazánk fő termelési körzeteiben, a keleti országrész átlaghőmérséklete mintegy fél fokkal haladja meg a nyugati országrészre jellemző értékeket. Az elmúlt 50 év során a legmelegebb és leghidegebb vegetációs időszakok átlaghőmérsékletei közötti különbség elérte a 2,6-2,8°C-ot. A nagyobb különbségek a dunántúli területekre jellemzőek, ami azt jelenti, hogy már a nyugati régióban sem számíthatnak a természetők a korábban jellemző kiegyenlített klímára. Az 50 évre vonatkozó hőmérséklet-változás mértéke itt eléri az 1,2-1,3°C-ot, míg a kelet-tiszántúli területen a vegetációs időszak hőmérsékletének növekedése nem haladta meg a 0,6-0,7°C-ot.

A nappali és éjszakai hőmérsékletek alakulása

A napi átlaghőmérséklet mellett célszerű megvizsgálni, hogy a nappali és az éjszakai hőmérséklet miképpen változik. A növényeknél a tömeggyarapodás mértékét ugyanis a fotoszintézis és a légzés egyensúlya határozza meg. A túl magas éjszakai hőmérséklet jelentősen fokozhatja a légzés intenzitását, ami a termés méret csökkenéséhez, valamint minőségi mutatók (cukor/sav arány, fedőszín stb.) romlásához vezethet. Kísérleti eredmények alapján megállapítható, hogy a nappali és éjszakai hőmérséklet-különbségek július-augusztus

hónapban átlagosan 5°C körüli értékkel jellemezhetők, míg télen 1,3,-2,3°C a különbség. A mutató alakulásában az év során kettős maximum figyelhető meg: júliusi fő és szeptemberi másodlagos maximum jellemzi a havonkénti alakulást. A vegetációs időszakra jellemző átlagos nappali és éjszakai hőmérséklet-különbség idősorát vizsgálva megállapítható, hogy az utóbbi évtizedekben a nappali és éjszakai hőmérséklet-különbségek határozottan csökkentek, ami kedvezőtlen folyamat a hazai gyümölcstermelés ökológiai adottságait tekintve. A hőmérsékleti különbségek csökkenése mellett növekedett az egyes évek közötti eltérés is, ami a minőségi árukínálat stabilitását, az évenkénti azonos minőség elérését is nehezíti.

Hőmérséklet-küszöbök átlépésének alakulása

A vegetációs időszak hosszának megítélésénél is hasznos paraméternek tekinthetők a különböző hőmérsékleti küszöbök átlépésének időpontjai és tartamai. A tiszántúli területeken a különböző hőmérsékleti küszöbértékek átlépése 3-4 nappal korábban következik be, mint a dunántúli területeken. Az átlépési időpontok szórása nagyobb a tiszántúli területeken, ami növeli a termesztés kockázatát. A nagyon korai kitavaszkodás esetében jelentősen fokozódik ugyanis a visszahűlés lehetősége, ami jelentős mértékű károsodásokat okozhat az ültetvényekben.

A vegetációs időszak végét az jelzi, hogy a hőmérséklet tartósan egy bizonyos küszöbérték alá süllyed. A vegetációs időszak végének jellemzésénél 1-2 nappal kisebb a szórás, azaz kisebb a bizonytalanság, mint a kezdő időpontnál, ahol a szórás 14-16 nap között fordult elő. A hőmérséklet alapján a vegetációs időszak vége a dunántúli területeken általában 1-3 nappal korábban várható. Megállapítható, hogy az elmúlt 50 év során a tavasszal a legtöbb küszöbhőmérséklet átlépésének időpontja korábbra tolódott. A Kelet-Tiszántúl térségében az utóbbi 50 évben a 8°C-os küszöbhőmérséklet elérésének időpontja 10-12 nappal korábbra tevődött át, a Nyugat-Dunántúlon pedig a 10 fokos napi átlaghőmérséklet alá csökkenés időpontja tolódott 10-12 nappal későbbre.

A nyugalmi időszak hosszának hatásai

A 10°C alatti hőmérsékleti kategóriában mind a nyugati, mind a keleti országrészben csökkent a nyugalmi időszak hossza 1951-2000 között: a csökkenés mértéke a nyugat-dunántúli területeken 12, míg a Kelet-Tiszántúlon 8 nap, továbbá szignifikánsan csökkent a fagyos napok száma is.

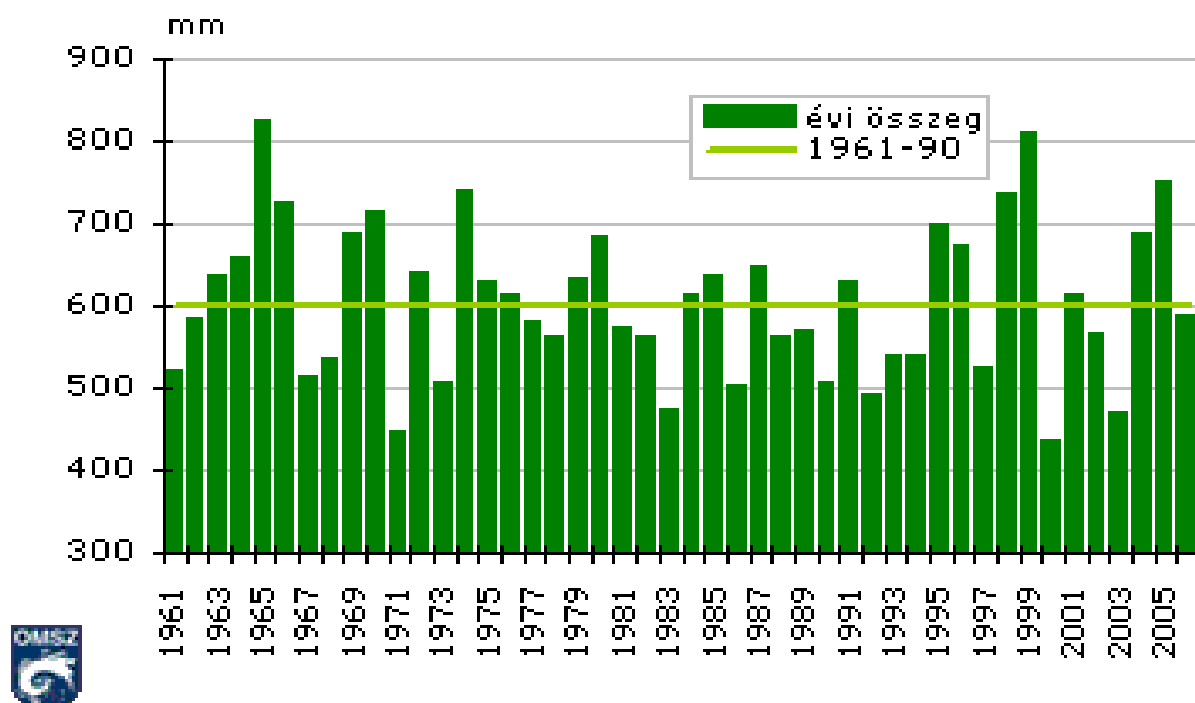
Hőmérséklet-változás a nyugalmi időszakban

Mivel a nyugalmi időszak hőmérsékleti értékeinek variabilitása messze felülmúlja a vegetációs időszakban tapasztalhatót, nagyobb az esélye annak, hogy jelentősen eltérő hőmérsékletű légtömegek érkezzenek a Kárpát-medencébe. Szibéria felől a Keleti-Kárpátok alacsonyabb vonulatain keresztül rendkívül hideg levegő szivároghat be, míg az utóbbi évek melegedése miatt (a nyugalmi időszak átlaghőmérséklete átlagosan 1°C-kal emelkedett az országban) nőtt az esélye annak is, hogy délnyugat felől egy-egy mediterrán ciklon északibb pályára helyeződik át, így enyhe szaharai levegő áraszthatja el az országot. Jelentős kockázati körülmény, hogy a mélynyugalmi időszak első hónapjának hőmérsékleti alakulásában a magas nappali hőmérsékletű (5-10°C közötti) órák számában szignifikáns növekedés figyelhető meg. Ennek az lehet az eredménye, hogy a gyümölcsfák könnyen kényszernyugalmi állapotba kerülnek, így kevésbé lesznek felvértezve az alacsony hőmérsékletekkel szemben. A decemberi hőmérséklet alakulására jellemző még, hogy nemcsak a magas hőmérsékletű órák száma mutat növekedést a hónap során, hanem az igen alacsony, -10 és -20°C közötti órák száma is. Ez azt jelenti, hogy a hőmérsékleti ingadozás fokozódik december hónapban, azaz a szélsőségesen magas és rendkívül alacsony hőmérsékleti értékek előfordulásával számolhatunk (Soltész, 2006). Bizonyos szempontból

szerencsés ugyanakkor, hogy a legalacsonyabb átlaghőmérsékletű hónapban, azaz januárban szélsőségesen csökkent az alacsony hőmérsékletű órák száma az utóbbi évtizedekben.

Csapadékmennyiség és csapadékeloszlás

Az éves *csapadékmennyiség* a XX. században jelentősen csökkent. Elsősorban tavasszal, amikor az évszakos csapadékösszeg a század eleinek mintegy 75%-a. A nyári csapadékmennyiség összege lényegében nem változott az elmúlt száz évben. Régebben is voltak száraz nyarak, azonban a fokozatosan növekvő nyári hőmérséklet miatt az újabb száraz időszakok káros hatása jóval nagyobb. Az őszi és a téli csapadékcsökkenés 12-14%-os. A téli csapadék nem hat komolyan az éves csapadékösszegre (6.15. ábra), hiszen a téli hónapok átlagos csapadékmennyisége a legkisebb a többi évszakhoz viszonyítva. A növényvilágra gyakorolt hatása azonban nagyon jelentős, mert túlnyomó része beszivárog a talajba, ezért a vízháztartásban játszott szerepe nagy. Ha a vegetációs időszak elején a talaj felső rétege nem telítődik vízzel, akkor komoly mezőgazdasági károk várhatóak. Fontos kiemelni, hogy a csapadékcsökkenés hazánk északnyugati területein a legnagyobb. Ez azért nem keltette fel eddig a figyelmet, mert ott a csapadék éves mennyisége jelentős volt, ellentétben az Alfölddel, annak is elsősorban a délkeleti területeivel, ahol a kevesebb csökkenés a kevesebb éves csapadékösszegeből következett be. További problémát okozhat, hogy a kevesebb csapadék *intenzívebben érkezik*. Ez egyrészt a csapadék hasznosulását, vagyis a vízháztartást rontja, mert kevesebb víz szivárog be a talajba, másrészt növeli a lefolyást, ami az árvízveszély fokozódását jelenti. Ha az egész csapadékjelenség hevesen zajlik le (nyári zivatarok) és kis vízgyűjtőn következik be, akkor a felszínborítottság és a domborzat függvényében hirtelen árhullámok alakulhatnak ki, amelyek nemcsak nagy anyagi kárt okozhatnak, hanem váratlanságuknál, hirtelen megjelenésüknél fogva akár emberéleteket is követelhetnek.



Forrás: OMSZ, 2007

6.15. ábra: Az átlagos évi csapadékösszegek és a sokévi (1961-90) átlag Magyarországon

Magyarországon a csapadék mennyisége átlagosan 407-425 mm között fordul elő a vegetációs időszakban. A dunántúli területeken mérnek magasabb, míg a Tiszántúlon alacsonyabb átlagos évenkénti értékeket, a hegyvidéken az időszak csapadékmennyisége pedig elérheti a 430 mm-t. A mennyiségi értékekben – a sokéves átlagokat tekintve – nem jelentősek a különbségek (4-5%), az egyes években azonban jelentős eltérések tapasztalhatóak, különösen a Tiszántúlon. Az elmúlt 50 évben volt olyan év, amikor a vegetációs időszak csapadékösszege alig haladta meg a 200 mm-t (azaz nem érte el a sokéves átlag felét sem), míg más évben közel 750 mm csapadék (a sokéves átlag 180%-a) áztatta a tiszántúli területeket. Nem meglepő ezek után, hogy a szórás a kelet-tiszántúli területeken meghaladja a 100 mm-t, míg a Nyugat-Dunántúlon ez csak 80 mm.

A csapadékmennyiségek időbeli változásánál megállapítható, hogy mind a Tiszántúlon, mind pedig a Dunántúlon a csapadék csökkenése jellemző, a változások azonban 1951-2000 között nem tekinthetők szignifikánsnak. A Nyugat-Dunántúlon mértek erőteljesebb csökkenést, amelynek mértéke 35 mm/50 év. A kisebb mértékű csökkenés magyarázata az, hogy a '90-es évek közepén több évben is 500-600 mm-t elérő csapadékmennyiség fordult elő a térségben, ez megtörte a vegetációs időszak erőteljes csapadékcsökkenési tendenciáját. A Kelet-Tiszántúlon a vegetációs időszakban a csapadékcsökkenés mértéke 18 mm/50 év (Soltész, 2006).

A vízháztartási egyensúly felborulása úgy is bekövetkezhet, hogy a csapadék mennyisége nem, csak időbeli eloszlása módosul, vagy megváltozik a csapadékos periódusok hossza, az egyszerre lehullott csapadék mennyisége. Fontos kérdés, hogy a vegetációs időszakra jellemző 400 mm-es csapadékmennyiség milyen adagokban és milyen időközökben hullik. *Mérhető csapadékról* 0,1 mm fölött beszélhetünk. A 0,1-1 mm között hullott csapadék legfeljebb frissítő hatású lehet a gyümölcstermő növények számára. A gyökérszónába szinte már semmi sem jut ebből a mennyiségből, a levelek általi intercepciós veszteség²⁰ teljesen fel tudja fogni az ilyen mennyiségű csapadékot. *Kis napi csapadékról* akkor beszélünk, ha a napi csapadékösszeg 5 mm alatti. Ez el is párolog a következő nap folyamán. *Közepes napi csapadéknak* az 5-20 mm közötti mennyiség tekinthető, ekkor néhány napi tartalék képződhet a gyökérszónában. *Nagy napi csapadék* akkor fordul elő, ha 20 mm fölötti mennyiséget mérnek 24 óra leforgása alatt.

Hazánkban a vegetációs időszakban nagy gyakorisággal (40-43%) napi 1-5 mm csapadékmennyiségre számíthatunk. Ugyancsak nagy az előfordulási valószínűsége (25-28%) az 1 mm alatti napi csapadékösszegnek. Az 5-10 mm feletti csapadéku napok 17-18%-os, a 10-15 mm közöttiek 7-8%-os, a magasabb csapadékmennyiségű napoknak 3-5%-os a valószínűsége. A csapadék mennyiségének több mint a fele (53%) 5-20 mm közötti napi csapadékból származik. A vegetációs időszak csapadékösszegének 26%-a a 20 mm fölötti, míg 21 %-a az 5 mm alatti napi csapadékösszegekből tevődik össze hazánkban.

A napi csapadékmennyiségek változását vizsgálva megállapítható, hogy a kis napi csapadékmennyiségeknél (1 mm alatt), illetve a közepes mennyiségeknél az 5-10 mm közötti napi összegek előfordulási gyakorisága növekedett, míg 1-5 mm közötti, illetve a 10 mm fölötti csapadéku napok száma csökkent a nyugat-dunántúli és kelet-tiszántúli területeken. Mivel pl. a gyümölcsösök a kis csapadékból nagyobb (levélfelülettől függően 35-55%-ot), a nagyobb csapadékból kisebb (15-25%) arányban képesek levélzetük révén vízmennyiséget felfogni, a gyökérszónába a lehullott mennyiség 70-75%-a érkezik le. Vízbevétel szempontjából tehát a 420 mm helyett kb. 310 mm a hasznos vízmennyiség a vegetációs időszakban.

A kis csapadéku (5 mm alatti) napok száma főleg a Dunántúlon mutat növekedést. Az elmúlt 50 évben 2-3 nappal nőtt az előfordulási gyakorisága. A Tiszántúlon nem változott a

²⁰ a lombzat csapadék-visszatartó hatása: az a vízmennyiség, ami a lombzatra, a törzsre jutva azokat benedvesíti, majd hasznosítatlanul a levegőbe távozik.

vegetációs időszak alatti számuk. Ennek eredményeképpen az ebből származó vízbevitel 4-5 mm-rel növekedett az 1951-2000 közötti időszakban. A közepes (5-10 mm közötti) csapadékú napok száma nem változott hazánkban. A közepes napi csapadékhozamok tenyészidőszak alatti összegének időszora a Nyugat-Dunántúlon 5 mm-es csökkenést, míg a Tiszántúlon 5 mm csapadéknövekedést mutat az elmúlt 50 év során. A nagy csapadékú (20 mm fölötti) napok számának csökkenése a nyugat-dunántúli területeken 1951-2000 között elérte az 1,5 napot. Ennek nyomán a vegetációs időszak csapadékmennyiségének csökkenése a Nyugat-Dunántúlon eléri a 35 mm-t, míg a Kelet-Tiszántúlon 20-25 mm-rel csökkent a nagy csapadékból származó vízbevitel.

A csapadék típusa, mennyisége és eloszlása a nyugalmi időszakban

A csapadék mennyisége a nyugalmi időszak folyamán átlagosan 141-149 mm között fordult elő hazánkban. Az utóbbi 50 évben volt olyan év, amelyben a nyugalmi időszak csapadékösszege nem érte el a 60 mm-t, azaz a sokéves átlag felét sem, míg más évben 250 mm esett. A nyugalmi időszakban a hóval fedett területek lehülése csökken, olvadáskor jelentős átnedvesedés történik a talaj mélyebb rétegeiben is. Ugyanakkor a hótakaróval fedett felszínek felett fokozódik a kisugárzás általi hőveszteség, így csökken a hajnali minimum hőmérséklet, azaz nő a fagyveszély kockázata. Az utóbbi 70 évben 30%-ról 18%-ra esett vissza a hócsapadék mennyisége a teljes téli csapadékban, vagyis a tél havasságának jellege gyengült.

Hazánkban a nyugalmi időszakban a legnagyobb gyakorisággal (40-45 %) napi 1-5 mm csapadékmennyiségre számíthatunk, és nagy a valószínűsége (37 %) az 1 mm alatti napi csapadékösszegnek. A nyugalmi időszakban ezek a kis csapadékmennyiségek felértékelődnek, mivel a párolgás már csekély, a lomboszat visszatartó hatásával – az intercepciós veszteséggel – sem kell számolni. Ezért gyakorlatilag még a legkisebb csapadékmennyiség is teljes mértékben bevitelnek minősül. Az 1951-2000 közötti időszakban mintegy 26-29 mm-rel csökkent a nyugalmi időszak csapadékbevétele, legnagyobb mértékben a Tiszántúlon (Soltész, 2006).

Extremitások és az ellenük való védekezés költségei

Az árvízi védekezés költségei 1998-2002 között 32,2 Mrd Ft-ot, a helyreállítás költségei pedig 15,9 Mrd Ft-ot tettek ki. A belvizek védekezési és fenntartási költségei 1999-2003 között elérték a 17,4 Mrd Ft-ot. Az önkormányzatoknál az árvizek és belvizek központi támogatása 1998-2002 között elérte az 58,6 Mrd Ft-ot.

A 2000. évi belvíznél az előntés nagysága és tartóssága is rendkívüli volt.

2003 nyarán a hőségnapok száma – amikor a napi maximum meghaladja a 30°C-ot – 45 volt, szemben az 1946. évi rekorddal, a 38 hőségnappal.

Az aszály több éven át tetemes termésvesztést okozott.

2004 május–júniusban felhőszakadások okoztak tetemes károkat.

2005 áprilisában Mátrakeresztesen a patakok kiléptek medrükből a nagy esőzések hatására. Az év májusában Mádon 200 házat öntött el a víz és a sár. Zalában júniusban diónyi jég hullott heves széllel, mintegy 10 percen át. Júliusban az egész országban gondot okoztak az esőzések, a júliusi–augusztusi heves zivatarok hatására a hegy-dombvidéki kis vízfolyásokon előntések jöttek létre, amiben a közművek elhanyagolt állapota és más körülmények is közrejátszottak.

Extrém időjárási események és gyakoriságuk változása a vegetációs időszakban

Abszolút minimum hőmérsékletek:

Az abszolút minimum hőmérsékletek tavaszi területi eloszlásánál övezetes jellegű változás figyelhető meg, ami azt jelenti, hogy a DNy-ÉK tengellyel párhuzamosan erőteljes

hőmérséklet-csökkenés állapítható meg. Az övezetes eloszlás kialakulásában a cirkulációs hatásoknak, illetve az akciós centrumoknak van nagy szerepe. Az övezetes területi eloszlás eredményeképpen ebben az évszakban tapasztalható a legerőteljesebb változás, ami hőmérséklet-csökkenésben nyilvánul meg. A legalacsonyabb tavaszi minimum hőmérsékletek a Zalai-dombság térségében, illetve a Kisalföld keleti részén fordultak elő. A Tiszántúl keleti felében, illetve a villányi térségben mérték a legkevésbé alacsony tavaszi abszolút minimumokat az elmúlt 50 év során.

Nyáron az abszolút minimumok 0,3-4,5°C közöttiek voltak. Legalacsonyabb értékek a Kisalföld nyugati részére, a Zalai-dombság területére, illetve a Hernád völgyére jellemzőek. A legmagasabb nyári abszolút minimum hőmérsékleteket a Közép-Tisza vidékén, illetve Cegléd környékén mérték. Erősödni látszik a területi eloszlásban a medencehatás, amely fokozza az igen magas hőmérsékletek fellépését. Ősszel növekszik az abszolút minimumok területi különbsége, mely ebben az évszakban eléri a 7°C-ot. A területi eloszlásban elsősorban a *medencehatás* érvényesül, azaz a medence közepén csendesebb a légmozgás, valamint a leszálló, felhőoszlato áramlás eredményeképpen erőteljesebb a lehűlés mértéke. Ennek megfelelően a Kiskunság (Duna-Tisza közti homokhátság) középső területein, Kecskemét környékén, illetve Somogyban mérték a legalacsonyabb értékeket az elmúlt 50 évben. Ősszel a legkevésbé fagyveszélyes térségnek az Alpokalja, a Zalai-dombság, a Mátra, illetve a Cserehát bizonyult. Az abszolút minimum hőmérsékletek időbeli változása az elmúlt 50 év során nem volt egyirányú. A hőmérséklet-emelkedési tendenciákat lehűlési szakaszok váltották fel, azonban augusztusra jellemző az abszolút minimum hőmérsékletek egyenletes növekedése az utóbbi három évtizedben. Leghatározottabban május hónapban emelkedtek az abszolút minimum hőmérsékletek (a '90-es években komoly májusi fagy nem is fordult elő az országban). A korábbi virágzást hozó korábbi kitavaszkodás miatt egyre inkább a március és az április jelent nagy virágzáskori fagykockázatot. A tavaszi fagyok általában jól körülhatárolható cirkulációs feltételek esetében jönnek létre és komoly károkat okozhatnak a gyümölcsösökben. Amennyiben a Kárpát-medence egy ciklon centrum irányítása alá kerül és ez elmozdul keleti irányba, a hátoldalán északnyugat felől száraz hideg levegő jut a medencébe. Amikor ez a hideg levegő nyugalomba kerül, az alacsony harmatpont miatt a hajnali órákban megnő a kisugárzási fagyok előfordulási valószínűsége. Az elmúlt 50 évben április közepén és végén két fagyhullám szokott előfordulni a Kárpát-medence térségében, ekkor a fagy előfordulási valószínűsége meghaladja a 10 %-ot. Az utóbbi 50 évben még március elején is mértek -25°C alatti hőmérsékletet az országban. Március elején és végén határozott negatív hőmérsékleti anomália figyelhető meg a minimum hőmérsékletek időbeli alakulásában. Határozott hőmérsékleti visszaesés figyelhető meg április 5-9 között is, ami a virágzás szempontjából igen veszélyes időjárási helyzetet teremt.

A tavaszi fagykár fokozódik, ha a tél folyamán a szállító edénynyalábok károsodtak. Ennek eredményeképpen a tartósabb hideghatásnak kitett virágokból fejlődő gyümölcsök kevésbé jól kötődnek, nagyarányú a gyümölchullás és a kisebb a gyümölcsméret is. A tavaszi fagyok – erősségüktől, tartamuktól függően – a virágszervek részleges vagy teljes pusztulását, valamint a rügyalap kambialis barnulását is okozhatják. Ennek eredményeképpen a deformált gyümölcsök előfordulási gyakorisága növekszik az ültetvényekben és jelentősen fokozódhat a gyümölchullás, különösen az almatermésűeknél. Erre a 2005-ös év igen jellemző példa: a tisztuló és júniusi terméshullás szinte összeért a rosszul kötődött termések folyamatos leválása miatt.

Hazánk éghajlati sajátossága, hogy az április 5-10. közötti időszak alatt lecsökken a fagy előfordulási valószínűsége, majd április 10-15., illetve április 20-25. között újra erősödik a fagyveszély. A főbb hazai őszibarack termőtájakon (Mátraalja, Szeged-Szatymaz, Balaton környéke) a leginkább fagyveszélyes időszak éppen az előbb említett április 11-15. közötti szakasz.

Abszolút maximum hőmérsékletek:

Az utóbbi évtizedekben egyértelműen igazolódott, hogy a maximum hőmérsékletek emelkedtek Magyarországon. 2000-ben megdőlt a korábban 5 évtizeden keresztül fennálló abszolút hőmérsékleti rekord hazánkban. Tavasszal az abszolút hőmérsékleti maximumok területi eloszlásánál jól látható az atlanti hatás érvényesülése, ami az izotermák észak-déli lefutásával magyarázható. Az elmúlt 50 évben a Dunántúl középső részének keleti felében, valamint a Duna-Tisza közének középső nyugati peremén mérték a legmagasabb maximum hőmérsékleteket (34-34,5°C). Az Alföld meglehetősen homogén területként viselkedik, 33-34,5°C közöttiek az abszolút hőmérsékleti maximumok a tavaszi időszakban. A Dunántúl nyugati, délnyugati térségében fordultak elő a legkevésbé magas hőmérsékletek (jellemzően 32°C alatti értékek).

Nyáron átveszi az irányítást a kisázsiai magasnyomás, azaz az izoterma vonalak sűrűsödése figyelhető meg a délkeleti országrészben. Ennek eredményeként az izotermák DNY-ÉK-i lefutást vesznek fel. A nyári abszolút maximumok az ország területén 37,5-41,5°C között fordultak elő az elmúlt 50 évben. A hőség a zalai területeken mutatkozott a legmérsékeltebbnek, míg a legforróbb termelési körzetnek a Viharsarok bizonyult.

Az őszi abszolút maximumok területi eloszlásában a mediterrán- és a medence-hatás együtt jelenik meg, azaz az izovonalak zonális, K-Ny-i irányt vesznek fel és a legmagasabb hőmérsékleti értékek eléri a 34,5°C-ot az ország középső ill. déli felében. Hazánkban az őszi abszolút maximumok (32-35°C) kissé meghaladják a tavaszi értékeket (32-34,5°C), emellett ősszel nagyobb a területi hőmérséklet-különbség is (összel 3,3°C, míg tavasszal 2,8°C).

Az elmúlt 50 év abszolút hőmérsékleti maximumai 16,8-41,7°C között fordultak elő hazánkban az év folyamán. A nyári hónapok közül a július a legmelegebb, ennek ellenére a legmagasabb hőmérsékletet augusztusban mérték.

Az elmúlt 50 évet szemlélve a megállapítható, hogy a maximum hőmérsékletek időbeli változása nem volt egyértelmű: a minimum hőmérsékletekhez hasonlóan itt is jellemző volt, hogy emelkedési időszakokat lehűlések követtek. A '90-es évek azonban világviszonylatban is a múlt század legmelegebb éveit voltak, bár ez nem minden hónapban volt megfigyelhető. Az '50-es évek forró nyarai után a hetvenes évek végéig mérséklődött hazánkban a nyár heve, majd a '80-as évektől kezdődően erősebb melegedés kezdődött, ami jól látható az abszolút maximum hőmérsékletek értékeinél.

Abszolút napi csapadékmaximumok:

A bőséges, 20 mm fölötti napi csapadékok sok esetben károsak is lehetnek. Lejtős területen eróziót okozhatnak, kötöttebb területeken belvíz alakulhat ki, a tartós vízterhelés komoly terméseszköket eredményezhet.

Tavasszal a délnyugati, valamint az északkeleti országrészben mérik a legtöbb csapadékokat, értéke eléri, ill. meghaladja a 70 mm-t. A délkeleti valamint az északnyugati országrészben ezzel szemben az eddig mért legnagyobb napi csapadékösszeg alig érte el az 50 mm-t.

Nyáron tapasztalhatók a legnagyobb területi különbségek a napi csapadékhozamokban: elmúlt 50 évben a Kisalföldön és a Dél-Dunántúlon (Somogy, Tolna) fordult elő az legnagyobb (100 mm fölötti) napi csapadék. Délről északra, illetve keletről nyugatra haladva általában nő az egy nap folyamán lehullott csapadék.

Ősszel a délnyugati (100 mm) illetve az északkeleti (80 mm) országrészben fordulnak elő a legnagyobb napi csapadékhozamok.

Az abszolút napi csapadékmaximumok országos eloszlását tekintve az állapítható meg, hogy átlagosan júliusban számíthatunk a legnagyobb csapadékmennyiségekre: ebben az évszakban a magasabb hőmérséklet, a nagyobb labilitás kedvezőbb feltételt jelent a záporok, zivatarok, felhőszakadás méretű esőzések kialakulásához.

Az abszolút napi csapadékmaximumok időbeli alakulását szemlélve megállapítható, hogy a '90-es években nőtt az egy napon belül lehullott csapadék mennyisége. A csapadékmennyiség csökkenése mellett a szélsőségek fokozódása figyelhető meg az utóbbi években. A tavaszi időszak egyik jellemzője, hogy jelentősen fokozódik a labilitás, mely a hőmérséklet emelkedésének következménye.

Extrém időjárási események és gyakoriságuk változása a növények nyugalmi időszakában

Abszolút minimum hőmérsékletek területi eloszlása:

A szélsőségesen alacsony hőmérséklet nyomán fellépő fagykár mértékét nemcsak a fagy erőssége, illetve tartama határozza meg, hanem az is, hogy a növény milyen állapotban (mélynyugalom, kényszernyugalom) van. Sokszor abszolút értékben kisebb méretű fagy is okozhat jelentősebb kártételt, ha a növény már ún. fagyérzékeny periódusba lépett.

A hideg levegő a Kárpát-medencébe a cirkulációs hatások eredményeképp elsősorban az Északkeleti-Kárpátok alacsonyabb hágóin, Szibéria felől, valamint a Kárpátokat keletről megkerülve délkeleti irányból, a Duna völgyéből érkezik. Téli időszakban északnyugat felől inkább enyhébb óceáni, délkeleti irányból enyhébb mediterrán légtömegek érik el az országot. Ennek köszönhető, hogy a Tiszántúlon, annak is elsősorban a déli, ill. északkeleti részén fordultak elő a legalacsonyabb téli abszolút minimum hőmérsékletek az utóbbi 50 évben. Az abszolút minimumok területi átlaga 2°C-kal alacsonyabb a Tiszántúlon, mint a Dunántúlon.

Ugyancsak jelentősek az őszi fagyok, amelyek a fák télre való felkészülését, az előnyugalmi szakasz zavartalan lefolyását akadályozzák meg. A mélyen fekvő, szélvédett területek ezért már ősszel is fagyveszélyt jelentenek. Az őszi fagyok lehetnek *radiációs*²¹ jellegűek, de nem ritka az *advektív típus*²² előfordulása sem, mivel északi áramlási pályán, október második felétől kezdődően gyakran érkezik sarki eredetű levegő a Kárpát-medencébe. Amennyibe a fa nem készül fel kellő mértékben a télre, nemcsak a téli fagy kockázata nő, hanem később az aszályérzékenység fokozódásával is számolni kell (Soltész, 2006).

Következtetések az időjárás-változásra 2050-ig

Az eddigi ismeretek alapján feltételezhető, hogy Magyarországon – hosszú távon – *fokozatos felmelegedés, a csapadék mennyiségének csökkenése és a szélsőséges időjárási események gyakoriságának, valamint intenzitásának növekedése várható*. Erre az „éghajlati jövőképre” alapozható a „VAHAVA” projektben a felkészülés, az alkalmazkodás stratégiája és a különféle döntések, intézkedések.

Antal (2003) szerint 2050-ig az időjárás változásában leginkább a következőkre számíthatunk:

- nyáron 0,8°C-os hőmérséklet-emelkedés,
- télen 1-2,5°C hőmérséklet-emelkedés,
- 10 %-os napfénytartam-növekedés,
- 20-100 mm közötti csapadékcsökkenés, illetve
- a vegetációs periódus 10 napos meghosszabbodása.

6.3.5 A klímaváltozás hatása a vidékre

A klímaváltozás és a vidékfejlesztés

A magyar lakosságot és gazdaságot szükséges tehát felkészíteni egy valószínűsíthető melegebb és szárazabb időszakra, illetve szélsőséges időjárási jelenségekre, valamint ezek

²¹ radiációs fagy = kisugárzott fagy: a levegő – a hőkisugárzás útján – helyben hűl le fagypont alá

²² advektív fagy = szállított fagy: a hideg, fagypont alatti hőmérsékletű levegőáramlik be az adott területre.

várható hatásaira. Magyarországon az ismert *területi egyenlőtlenségek* (például a nyugat-keleti lejtő, a városias térségek egyenlőtlenségei, a város-falu ellentmondásai, valamint a *nagy társadalmi különbségek*, a szegények és jómódúak) a klímaváltozás hatásaira tovább mélyülhetnek, mert az egyes régiók, kistérségek, települési típusok, társadalmi rétegek nem egyformán sérülékenyek a várható időjárási eseményekkel szemben. A kedvezőtlen vagy többszörösen hátrányos térségek, illetve a különböző társadalmi státuscsoportok (a szegények, idősek) reakálási, védekezési lehetőségei sem azonosak. A klímaváltozás hatásaira nőhet a területek gazdasági differenciáltsága, s fokozódhatnak a társadalmi, életmódbeli különbségek, a társadalmi egyenlőtlenségek. A hideg és a hőség a szegényeket, a betegeket, a négy év alatti gyerekeket és az időseket sújtja elsősorban, de komoly károkat okoz az infrastruktúrában, befolyásolja a teljesítményeket és a költségeket.

A magyarországi régiók, kistérségek, a 7 természeti nagytáj és a 35 agroökológiai középtáj (körzet), valamint termőhely a klíma- és időjárás-változás valószínűsíthető hatásaira – adottságaik alapján – nem egyformán érzékeny és sérülékeny. Ez nemcsak a mező- és erdőgazdaság és az ezekre épülő tevékenységek gazdasági esélyeit, lehetőségeit érinti – esetenként igen érzékenyen –, hanem a tájban lévő más gazdasági tevékenységeket, és így természetesen az ott élő népességet is. Általánosságban a szárazodásban egy nyugat-keleti irányzat, a hőmérséklet-emelkedésben pedig egy észak-déli tendencia valószínűsíthető. A mezőgazdaságban az alkalmatlan és gyenge adottságú termőhelyeken (lejtős, degradált, szikes, savanyú és meszes homok felszínek stb.) a szántóföldi növénytermelés helyzetének rosszabbodása várható, eltérően a közepes és jó adottságú területektől, ahol a kedvezőbb talaj és más adottságok a rugalmasabb alkalmazkodásnak bizonyos mozgási lehetőséget nyújtanak.

A települések sem egyformán érzékenyek és sérülékenyek a klímahatásokra. A társadalom érdekének megfelelően, a területcsökkenés lassítása érdekében elkerülhetetlen a *területhasználat* erőteljesebb kontrollja és szabályozása, a településnövekedés felváltása a *fenntartható településfejlődéssel*. A városokban a terület-, a település- és a közlekedés-fejlesztés integrációja mellett, a kisvárosias lakóterületekre jellemző átlagos beépítési intenzitás ajánlható, mert ezzel csökkenthető a munkahelyek és a lakóhelyek közötti távolság, javítható a műszaki és humán infrastruktúra, a városi közszolgáltatások létesítésének és működtetésének hatékonysága, általános értelemben az urbanizációs gazdaság, ami előmozdítja a fenntartható fejlődés megvalósítását. Az alkalmazkodást erősítik továbbá:

- a telkek beépítésénél alsó korlát megadása,
- a fenntartható településszerkezet (terület-felhasználás, település-sűrűség) normatíváinak kidolgozása,
- a területátörölés és -felhasználás módszertani, pénzügyi és jogi szabályozásának megújítása,
- a hatékony és kellő kompetenciával rendelkező intézmények létrehozása.

Meg kell teremteni, illetve tovább kell fejleszteni a váratlanul jelentkező szélsőséges időjárási események káros hatásaira való gyors reagálás humán, szervezési, technikai, szervezeti, pénzügyi feltételeit. *Társadalmi érdek az alkalmazkodásra való felkészülés*, melyben legfontosabb a *társadalom megismertetése a klímaváltozás várható hatásaival és az időjárási extrémítások tényével, valamint azzal, hogy a tétlen várakozás helyett fel lehet és fel kell készülni a meglepetések, a váratlanság pánikkeltő hatásának megelőzésére*. A VAHAVA projekt egyik érdeme és eredménye, hogy konferenciáival, publikációival, hírleveleivel, sajtó, televízió és rádió közleményeivel ráirányította erre a döntéshozók, szakemberek és a széles közvélemény figyelmét ezekre a tényezőkre. Rendkívül fontos, hogy a társadalom, a döntéshozók *elérjék azt az ingerküszöböt*, amikor hajlandók odafigyelni a klímaváltozás jeleire, s megértik, hogy változni, változtatni és áldozatot hozni kénytelenek a potenciálisan lehetséges nagy veszteségek megelőzése érdekében, s hajlandók cselekedni is. Mindez azt is jelzi, hogy a jövőben is szükség lesz intenzív klímapolitikai kommunikációs tevékenységre.

Magyarország lakosságának 65%-a városokban él, s itt használják fel az összes energia 75%-át, ezért a közlekedés károsanyag kibocsátása, a lakóépületek szigetelése, energiafelhasználása, a fogyasztási szokások energiatakarékosság stb. jegyében történő mindennemű javítása egyúttal a légkörvédelem és alkalmazkodás fontos eszköze is. Hasonló jelentőségű a szürkevizek továbbhasznosítása, hiszen szemmel látható az édesvízkészletek rohamos fogyása, szennyeződése és költségnövekedése. Megnő a nyilvános vízfolyások, ivóutak szerepe is. A város- és településtervezésben a klímaváltozás hatásainak fokozottabb figyelembevétele, a természetes légmozgás elősegítése is megoldandó feladat.

A gazdaságban, a társadalomban és a természeti környezetben, a klímaváltozással összefüggésben, az energia problémakör megoldásától remélhetők jelentős változások. Az elkövetkező 20-30 évben, a világ számos térségében – az energiatakarékosság technológiai lehetőségei és a továbbfejlesztett energiagazdálkodás révén – az energiahatékonyság 10-30%-os javítása érhető el minimális költséggel. Az ipari ágazatban 20-25%, a közlekedésben 20-40%, a lakossági és kereskedelmi szektorban hozzávetőleg 25% energiahatékonysági javulással lehet számolni.

Változások remélhetők az *intézményi háttér* fejlesztésétől is, melynek lehetséges módjai: energiahatékonysági központok létrehozása; a lakosság energetikai és környezeti tudatosságának fejlesztése az oktatás minden szintjén; energiagazdálkodási tanácsadó cégek működtetése; együttműködés nemzetközi fejlesztési bankokkal.

A mező-erdőgazdaság és a vidék hozzájárulhat Magyarország energiafüggőségének enyhítéséhez, s ezzel párhuzamosan a káros emissziók csökkentéséhez.

(Ismeretes, hogy a háztartások villamos energia felhasználása a vállalkozásokat messze meghaladóan növekedik. Nem jellemző az „energiatudatos” magatartás, az ésszerűnek többszörösét fogyasztják a háztartások.) *Az ország energiaigénye* évi 1.060 petajoule, ennek mintegy 3%-a származik megújuló forrásból, zömében fából, illetve geotermikus forrásból. A gazdaságos lehetőségek faaprítékból 56 PJ, geotermikus forrásokból mintegy 50 PJ, szélből 7,2, vízből 5, napból 4 PJ, vagyis összesen *120-130 PJ*. A biomasszából – beleértve a biogázt is – *800 PJ állítható elő*. További forrás lehet a *bioetanol, a biodízel és a hőszivattyú*. (A biodízel önköltsége Galgahévízen 70 Ft/liter.)

Biomassza fűtő- és erőművek működnek Magyarország több településén (Szigetvár, Mátészalka, Körmend, Szombathely, Sárospatak, Tata, Szentendre, Balassagyarmat, Papkeszi, Pécs, Kazincbarcika és Ajka). Ezek kapacitása 2 MW és 50 MW között helyezkedik el. Ismeretes a termálvízre alapozott hőcseréléses energianyerés is, amivel kisebb települések háztartásainak, vagy mezőgazdasági, kertészeti üzemek áramellátása oldható meg. A bioenergia nyerés egyik helyi lehetősége, amikor *szennyvízből, trágyából hő- és villamos energiát nyernek* a szervesanyagok rothasztásával. A keletkező metán biogáz toronyba gyűlik, ami majd gázmotor-generátor segítségével elektromos árammá alakítható. Így kisebb települések, településrészek, tanyacsoportok, mezőgazdasági üzemek hő- és áramellátása oldható meg. Érdemes megemlíteni, hogy nemzetközi és hazai tapasztalatok már régen rendelkezésre állnak, sőt a 80-as években egyszerű fóliával borított ágyásokban is állítottak elő biogázt pecsenyecsrke telepek hőellátására. (A biogáz telepek elterjedését Magyarországon a magas beruházási költségek és a felfűtés energiaigénye akadályozta.) A vidéki háztartásokban *a fa, szalma, szár, nyesedékek stb. tüzelésével, a trágya (híg- és szilárd)* és más szerves hulladékok *gázosításával* jelentős fosszilis energia takarítható meg, amihez megfelelő és viszonylag elérhető áron beszerezhető berendezések szükségesek. Vidéki házak *autonóm fűtési rendszereinek kialakítása* – 2-3 millió forint áldozattal – szintén stratégiai feladat. (Egy-egy rendszer napelemekből, szélkerékből, akkumulátor szekrényből állhat. A rendszer kombinálható biomassza égetésére és gázosítására alkalmas berendezéssel.) A vidéki lakások *födémszigetelésével, nyílászárók javításával, szigetelésével, a házak, nyílászárók tájolásával* szintén jelentős energia takarítható meg, ami csökkenti a háztartási kiadásokat és a

kibocsátásokat. *A Károly Róbert Főiskolán* (Gyöngyös) számításokat készítettek, melyből kiderül, hogy Heves megyében 6.366.763 GJ energia állítható elő helyi biomasszából. Ennek 68%-át energiaerdő, 27%-át szántóföldi növények szerves anyagai szolgáltatnák. A gyors megvalósítást segítené, ha a fosszilis energiaforrások felhasználásával okozott környezeti károk becsült értékével indulásként megtámogatnák a biomassza felhasználást. A vidék, a mező- és erdőgazdaság alternatív erőforrásainak feltárására és használatának mozgósítására indokolt *helyi programokat kidolgozni* és támogatást mellérendelni (VAHAVA-jelentés, 2006). (A mező-erdőgazdasági üzemek, a vidéki települések, háztartások a megújuló alternatív energia-előállítással és felhasználással hozzájárulnak a CO₂ kibocsátás csökkenéséhez, így joggal felvethető, hogy vajon hogyan veszik számításba ezeket a CO₂ kereskedelembe?)

Klímaváltozás és az egészségügy

A szélsőséges időjárási jelenségek gyakoriságának fokozódása révén a klímaváltozás hatásai érzékenyen érintik az emberi szervezetet (nemcsak a krónikus betegeket, időseket, hanem az egészségeseket is), mert a szélsőségek – különösen a hőség – érzékeny, majd sérülékeny állapotot idéznek elő. Szerencsére a hazai környezet-egészségügyben előrehaladott kutatások foglalkoznak a klímaváltozásra való felkészüléssel. Az eddigi figyelem *a hőhullámok* egészségkárosító hatásaira (hősokk, hóguta, idő előtti halálozás), az allergén pollentermő növények pollinációjának sajátosságaira, a kullancsok által terjesztett encephalitis és Lyme-kór, valamint az UVB sugárzás okozta melanoma morbiditásra összpontosult. Legfontosabb kihívásnak a *felmelegedés* tekinthető, amit a hazai és nemzetközi tapasztalatok egyaránt bizonyítanak:

- A hőmérséklet okozta káros egészségügyi hatásokra a Franciaországban 2003-ban a *hőhullám* ideje alatt elhalálozott 15 ezer fő hívta fel a figyelmet.
- A hőmérséklet növekedésével gyakoribbá válnak a vektorok (állati közvetítők, mint pl. kullancs) okozta megbetegedések, változik a vektorok elterjedése, ezáltal újabb, az adott területen nem gyakori betegségek léphetnek fel.
- Az allergén növényfajok virágzásának kezdete, időtartama megváltozik, fokozódik a pollenterhelés.
- A klímaváltozás következményeként a lakossági kitelepítéseknel (árvizek, özönvízszerű esők, földcsuszamlások) sérülések, fertőzések, táplálkozási és pszichológiai károsodások léphetnek fel.
- Szignifikáns az összefüggés a globálsugárzás és a rosszindulatú bőrdaganatok (melanomák) előfordulásának gyakoribbá válása között. A bőrrák gyakorisága a korábbi kétszeresére nőtt.

Folyamatos odafigyelést igényel a *hőségriadó* elrendelése, a tennivalók szervezése. Bővíteni szükséges *a légkondicionált helyiségek* számát a kórházakban, szociális otthonokban, a nagy figyelmet és összpontosítást igénylő munkahelyeken dolgozó személyeknél. Másrészt viszont elemzést igényel a „*túlkondicionált*” épületek, helyiségek helyzete, mert megfelelő munkaszervezéssel, tájolási és természetes *szellőztetési lehetőségekkel* jelentős energiatakarékosság érhető el. Az új épületek tervezésénél mérlegelni szükséges a „*racionális légkondicionálás*” elvének megvalósítását. A szakirodalmak szerint a 21. század a „város évszázada” lesz. A világ népességének többsége (2025-ben közel 62 %-a) városlakó lesz. A fejlett térségekben ez az arány már ma is 75 % (Hjerpe, 1998). Magyarországon a népesség 66 %-a városlakó (Szirmai, 2005). A városfejlesztési koncepciók kialakításánál indokolt figyelembe venni a „*városi hősziget*” hatás megelőzését is. A városok belterületén ugyanis bizonyos időjárási helyzetekben több fokkal melegebb van, mint a peremkerületekben, s ez hosszabb idő átlagában is igaz (Mika, 2002.). A mai közép-európai városi építészeti megoldások sokkal jobban felkészültek a hideg, mint a meleg elleni védelemre.

A téli *fagyhalálok, kihűlések* számáról nincsenek pontos adatok, de becslések szerint 200-250 ilyen eset fordul elő a hidegebb teleken.

A szántóföldi növénytermelés alkalmazkodási lehetőségei

Kontinentális szinten jelentősen változhat a termőhely, a földhasználat a klímaváltozás függvényében. Számítás szerint 1°C globális hőmérsékletemelkedés 150-250 km-rel tolja el a termesztési zónákat a sarkok felé. Ez például Magyarországra azt jelenti, hogy már 2°C-os hőmérsékletemelkedés is teljesen megváltoztatja a klimatikus feltételeket, s a mediterrán jellegű klíma a jelenlegitől lényegesen eltérő termőföldhasználatot tesz csak lehetővé (Harnos, 2005). *A szántóföldi növénytermelésben a jövő kulcskérdése a csapadék befogadása és megőrzése, a szárazságot, esetenként a nagy csapadékot egyaránt figyelembe vevő talajművelés*, valamint az öntözés bővítése. A szántóföldi növénytermelésben meghatározó a termőhelyi adottságokhoz és a növény igényeihez igazodó technológia, a szárazságtűrő, illetve a szélsőséges hatásokat jobban tűrő fajták fokozottabb termelésbe vonása, illetve nemesítése, a helyi adottságokhoz alkalmazkodni képes fajták használata, a növénytermelési szerkezet aránymódosításai, a kedvezőbb vetésváltási feltételek előmozdítása.

A növényi növekedési modellek általánosan használtak ma már a kísérlettervezésben, a termeléstervezésben, a mezőgazdasági területek, régiók termőképességének jellemzésére. A legismertebb az IBSNAT modellcsalád, amelyet a legfontosabb szárazföldi növényekre (őszi búza, kukorica, szója stb.) dolgoztak ki és használnak világszerte, többek között a klímaváltozás várható hatásainak az elemzésére is. Európában a legelterjedtebb modellek az AFRCWHEAT és a SIRIUS, illetve ezek adaptált, továbbfejlesztett változatai. Magyarországon az AFRCWHEAT adaptált változatával készültek számítások (Harnos N., 2003.) Ezek alapján elmondható, hogy ha nem következik be jelentős agrotechnikai és genetikai változás, akkor a termelésátlagok jelentős visszaesésével kell számolni. Az AFRCWHEAT modell került felhasználásra a CLIVARA projektben is (Downing et al., 2000), mely szerint Európa búzatermő potenciálja összességében növekszik, ami részben a nagyobb hozamoknak (Európa északi részén) és a potenciálisan növekvő búzatermő területeknek köszönhető.

A melegedés, szárazodás érzékenyen érinti a tápanyagok hasznosulását. Az eddigi gyakorlatban az aszálykárok megelőzésének egyik eszköze a műtrágyázás volt, de a kísérletek azt bizonyítják, hogy tartós aszályban a műtrágya hasznosulás lecsökken, több növénynél pedig termés csökkenéssel járhat. Aszályban a tápanyagbőség hátrányos tápanyagkoncentrációt eredményezhet. Gyengébb termőképességű termőhelyeken *felértékelődik a vetésváltás, a vetésforgó, a zöldtrágyázás szerepe.* A vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a tartós szárazság kára lényegesen súlyosabb a fizikai és biológiai állapotukban leromlott és tápanyagokban elszegényedett talajokon. Fordítva viszont megállapítható, hogy a talajok jó fizikai és biológiai kondíciója javítja a termőhely aszálytűrő képességét.

A szántóföldi növényeknél a magyar búzanemesítés eredményeképpen mind a martonvásári, mind a szegedi fajták között *megtalálhatók szárazságtűrő genotípusok*, amelyek az átlagosnál kevesebb csapadék esetén statisztikailag is igazolhatóan nagyobb termés elérésére képesek, mint a fajták többsége. Az ilyen fajtajelöltek folyamatos nemesítése elengedhetetlen a klímaváltozás okozta károk mérsékléséhez. Kiterjedt alapkutatással, az abiotikus stresszhatások figyelembevételével, továbbá a nemesítést szolgáló technikai fejlesztésekkel indokolt segíteni a növény nemesítőket, hogy ennek a folyamatos kihívásnak eleget tudjanak tenni. Széles körű nemzetközi együttműködés is elengedhetetlen a növény nemesítésben.

A gépesítésben számos egyedi válasz lehetséges a klímaváltozás okozta kihívásokra, de néhány általános jellegű megoldás a következő:

- *technológiai változtatás* (vízgazdálkodást javító eljárások kidolgozása, alkalmazása),

- *művelet-összevonás* vagy *elhagyás* (a kedvezőtlen talajállapot kialakításának megelőzése, csökkentése),
- gyorsabb, flexibilisebb, *hatékonyabb géppark* (az alkalmazástechnikailag optimális időpont kihasználása),
- *biztonsági gépesítés* (speciális, csak időszakonként, veszélyhelyzetben szükséges gépek beszerzése).

A hatékony válasz nagyobb beruházással és csökkentett gépkihhasználással jár, vagyis a klímaváltozás jelentős kihívásainak csak *költségnövekedéssel* lehet eleget tenni.

A *mezőgazdasági logisztika* fejlesztése sürgető, amit a tartalékok képzése és biztonságos tárolása is indokol, gondolva a termelésingadozásokra, a hozamok lehetséges csökkenésére.

A *növényvédelemben* az eddigi tapasztalatok alapján várható, hogy a klímaváltozás következtében új növényi kórokozók és kártevők, illetve gyomok jelennek meg hazánkban is. Ezek a hagyományosokhoz képest agresszívebbek, és tömeges megjelenésük is valószínűsíthető. Viszonylag új folyamatról van szó, ezért az alkalmazkodásban megnő a szaktudás, az előrejelzés, a szervezett szaktanácsadás, az integrált növényvédelem, a korszerű technikai eszközök, valamint a védekezőszer tartalékok szerepe. A növényi betegségek, a kártevő állatok és a gyomnövények elleni védekezésben a precíziós technika, valamint a gyomnövénytan eredményeinek elterjesztése a cél. Így kevesebb hatóanyag, vegyszer kerül kijuttatásra. A biológiai védekezés felkarolása is égetően fontos teendő a felkészülésben.

A *hazai vetőmagtermelés* a feltételezhető klímaváltozásnak egyidejűleg vesztese és haszonélvezője is lehet. Magyarország jelenlegi klimatikus viszonyai lehetővé teszik számos olyan növényfaj vetőmagtermelését, amelyre más országok nem képesek. Ezt ugyan a klímaváltozás módosíthatja, de hazánk viszonylagos előnye valószínű megmarad.

Klimaváltozás és állattenyésztés

A klímaváltozás hatásai számtalan kérdőjelet vetnek fel az állattartásban, az állattenyésztésben, az állati termékek előállításában, a belföldi igények kielégítésében és az exportban egyaránt. A válaszok sürgetőek és bonyolultak, mert a lecsökkent állatállomány, a természetes hatékonysági mutatók kedvezőtlen alakulása, a technikai-technológiai feszültségek, az elhanyagolt legelők jelzik a megoldásra váró feladatok összetettségét. Mindezt súlyosbították az utóbbi évek hőségnapjai és csapadékhiányai, melyek megviselték az állatokat, rontották a szántóföldi takarmányok és gyepek hozamait, valamint minőségét, továbbá rávilágítottak az épületek, technológiák, valamint a takarmányozás hiányosságaira.

Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben készült prognózis szerint nem remélhető az állomány gyors felfutása, bár tokeinjekció és más intézkedések, vállalkozói lépések esetén némi elmozdulás várható. (A várható állomány nagyság a következő: 275 ezer db tehén, 4,0-4,1, illetve jó esetben 5,2-5,3 millió sertés, 200-300 ezer db koca, 215-220 ezer tonna vágócsirke, stagnáló tojástermelés, növekvő egyéb baromfi kibocsátás.)

Mindezekkel számot vetve a válaszadás, a megoldás lehetőségei sokrétűek, egy azonban biztos, hogy meleg és csapadékhiányos körülmények között csak akkor lehet versenyképes a hazai állati termék előállítás, ha a kívánt minőséget kedvező ráfordítás: hozam arányok mellett képesek a termelők előállítani, illetve érdekérvényesítő képességükre támaszkodva a feldolgozókkal ezt el is tudják fogadtatni.

Az állattenyésztés fejlesztési irányait és arányait illetően több alkalommal is éles viták zajlottak hazánkban. A hazai éghajlati adottságok mellett a gabonára alapozott állattartásban általában kisebb az időjárási eredetű kockázat, mint a szálal-lédús takarmányokat fogyasztó állomány körében.

A gabonára alapozott állattartást a meleg-száraz tendencia erősödése kevésbé érinti hátrányosan, a fajlagos hozamok csökkenése és a takarmányok esetleges minőségromlása

ellenére. Az abrakfogyasztó állatállomány csökkenése miatt, jó időjárás esetén gabonafeleslegek halmozódnak fel és okoznak jelentős értékesítési, szállítási, tárolási problémákat. Ilyen esetekben a megoldás többirányú: megfelelő és elegendő tároló kapacitás kiépítése, aktív piackeresés az értékesítéshez, bioenergetikai hasznosítás, illetve az állatállomány növelése, hogy a gabona hússá, illetve állati terméké alakuljon át.

A várható felmelegedés hatásainak ellensúlyozása, a védekezés, megelőzés megnöveli az állattartás költségeit (árnyékolók építése, szellőztetés, szigetelés az állattartó épületekben, legelők, állattartó épületek és telepek környékének fásítása stb.). Némi ellensúlyozást jelenthet a takarmánytermelés helyi adottságainak maximális hasznosítása, kombinálva olcsó kivitelezésű öntözőberendezések alkalmazásával.

Megnő a trágyakezelés és a trágyatelepek fontossága a keletkező gázok csökkentése, a légkörvédelem, a lehetséges környezetszennyezés mérséklése érdekében. Fokozódik a hígtrágya hasznosítás jelentősége is, ami számtalan problémát okozott a közelmúltban.

A biogáz telepek működtetése alternatív energiaforrás – mint említettük –, ami egyúttal a légkörvédelmet és a tápanyag visszapótlást is szolgálja. A trágya erjesztése során keletkező biogáz elsősorban metánt tartalmaz, amely olyan üvegházhatású gáz, melynek hővisszaverő tulajdonsága huszonegyszerese a szén-dioxidénak. A biogáz szén-dioxiddá alakul át a metán elégetése során, s így csökken a kedvezőtlen üvegházhatás mértéke. A visszamaradó anyag kitűnő szervesztrágya.

Az állattartó telepeknél a meleg és a szárazság miatt a vízellátás biztosítása, takarékos felhasználása, tartalékolás előrelátó intézkedéseket igényel.

A klímaváltozás számos állategészségügyi problémát is felvet. Ezek elsősorban a megváltozott epidemiológiai viszonyokat, másrészt az állatállomány terhelhetőségét, védekezési esélyeit érintik. Számolni kell eddig ismeretlen paraziták és kártevők megjelenésével, továbbá a betegségek közvetítő vektorok megváltozásával. Kiemelt fontosságú feladat az állategészségügyi szervezetek megfelelő felkészítése is egy várható klímaváltozás körülményeinek hatékony kezelésére.

A haltermelés, a tavi halgazdaságok felkarolása az egészségesebb táplálkozás, az export, a helyi klíma alakítása és a víztartalékolás miatt égetően fontos. A többcélú víztározók (haltermelés, helyi előfeldolgozás, hűtés-szállítás, helybeni fogyasztás, víztárolás, mikroklima és tájképalakítás, talajvízszint befolyásolás, természetes élőhelyek bővítése, sporthorgászat, üdülőhelyek bővítése, a környezet fásítása stb.) létesítésére – sokoldalú hatása miatt – célszerű országos, regionális programokat kidolgozni, hasznosítva a kedvező terepadottságokat, s a mezőgazdasági művelésből kikerülő területeket.

Miközben társadalmi (vízgazdálkodási, árvízvédelmi, környezet- és természetvédelmi, vidékfejlesztési) és helyi érdekből sürgető a hazai víztározók és halastavak létesítése, a felmelegedéssel és szárazodással egyre élesebben merül fel – különösen kisvizek idején – a tározók, tavak feltöltése, illetve vízutánpótlása. Ezért, továbbá a kedvezőbb mikroklima, temperáló hatás, a botulizmus²³ elkerülése érdekében nagyobb mélységű tavak (10-40 m) szükségesek, melyeket a nagy vízhozamok idején lehet feltölteni.

Ismeretes, hogy a klímaváltozás hat az állattenyésztésre, miközben az állattartás is hat a klímára (elsősorban CO₂, N₂O, CH₄ kibocsátással). Ennek megfelelően a felkészülésben a szellőztetés és a hógazdálkodás feltételeinek megteremtése sürgető. Korszerű építészeti elemekkel az épületek és műtárgyak megvédhetők a szélsőséges időjárás hatásai ellen.

A stratégia kapcsán újra felmerül a több mint 1,1 millió hektár gyepek jelene és jövője, ami hazánk méretei mellett igen tetemes területi arányt jelent. Az éghajlat melegedése és a szárazság fokozódása három irányban is újszerű megközelítést igényel:

- Egyrészt a gyepek területe és minősége is változik, a gyenge adottságú gyepek –

²³ botulizmus (ismertebb nevén kolbászmérgezés) = baktérium okozta ételmérgezés egyik leg súlyosabb formája, okozója a *Clostridium botulinum* által termelt botulotoxin.

a zömében lejtős területek – erdősítésének, fásításának, valamint a kedvezőtlen szántók gyepesítésének egyenlege eredményeképpen.

- Másrészt a gyep funkcióinak köre bővül, mert nemcsak az állattartást szolgálja, hanem talaj- és vízbázis védő, biodiverzitást óvó, tájképi stb. szerepe felértékelődik. Különösen felértékelődik a több mint 300 ezer hektár természetvédelmi oltalom alatt álló gyep biodiverzitást növelő szerepe
- Harmadrészt gyökeres változtatás szükséges a gyepgazdálkodás eddigi elhanyagoltságán (gyepek gondozása, tápanyag-visszapótlás stb.), mert szakértői vélemények szerint további felmelegedést követően is jelentős takarmánybázisa lehet a húsmarha-, juh-, ló-, kecsketartásnak.

A gyepek ápolásában gyökeres fordulatot jelentene a csapadék befogadása érdekében ferdeképes lazítók – a gypavar fellazítására és lehúzására, a gypnemez szellőztetésére –, továbbá a felszín egyengetésére alkalmas gépek beszerzése. A legelők használatában pedig a sávos legeltetés, az árnyékolt pihenő és itatóhelyek létesítése a kívánatos (VAHAVA-jelentés, 2006).

Klímaváltozás és a hazai kertgazdaság

A hazai gyümölcstermelés évszázados harcot folytatott az extrém időjárási jelenségek hatásaival, miközben kielégítette a hazai fogyasztók igényeit, s a külpiacokon is megjelentek a hungarikumok, amit a kiváló minőség (méret, alak, szín, sav-, cukor-, vitamintartalom, húskeménység, tárolhatóság, polctartósság stb.) magyaráz. A hőmérséklet-emelkedés, szárazodás, az extrémítások fokozódása tovább növeli a kockázatot, a hozamok, a minőség és a termésbiztonság várható romlása miatt.

A hazai gyümölcstermesztésre várhatóan nem elsősorban a hőmérséklet-emelkedés lesz döntő befolyással, hanem az extrém időjárási események gyakorisága és kiszámíthatatlansága. Ebből következik, hogy a fajok, fajták megválasztásánál, a termőhelyek kijelölésénél, a művelési rendszerek kidolgozásánál és a termelési technológia korszerűsítésénél a termésbiztonság növelése elsődleges szempont. Ezen szempontok elhanyagolása esetén nem tartható fenn a hazai gyümölcstermelés versenyképessége, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarországon a gyümölcstermelés volumenének 75 %-át az Alföld adja, az alföldi gazdálkodókat pedig a klímamódosulás érzékenyebben érinti. Az éghajlatváltozás során várhatóan leszűkül az alföldi termőhelyeken versenyképesen termeszthető gyümölcsfajok köre és ezek nagy részénél is csak többfunkciós és víztakarékos öntözési mód segítségével, valamint a készenléti technológiák segítségével érhető el megfelelő szintű termésbiztonság.

Valószínűsíthető, hogy a fagykár, jégkár eddigi gyakorisága mintegy 50%-kal emelkedik. *A meggy, a cseresznye, dió, szilva és az alma* – más gyümölcsfélésekhez képest – a jövőben is biztonságosan termelhető. A klímaváltozás hatásainak ellensúlyozásában megnő *a termőhely* megválasztásának a súlya, az ökotoleranciával és ellenálló-képességgel rendelkező *fajták, a növényvédelem, az öntözés, a jégeső elhárítás* (rakétákkal, hálókka), *a művelési mód, sor és tőtávolság, valamint a koronaformák* szerepe (Soltész et al., 2006).

A szőlőtermelésben és a borászatban a zónahatár északabbra tolódása várható, miközben a negatív klímahatások, mint a fagyás, száradás, rothadás, a szőlőtőkék élettartamának csökkenése, a termés és a bor mennyiségi és minőségi romlása is bekövetkezhet. Ezek részben kivédésében megnő a meteorológiai és növényvédelmi *előrejelzések* szerepe. *A fajtaszerkezet* átalakulása valószínűsíthető. Nagyobb szerephez juthatnak a csemegeszőlő fajták, a kései érésű fajták, valamint a vörösbort adó fajták, továbbá az egyes fajták eltérő genotípusai. Fokozódik az aszály- és téltűrő, ún. klímarezisztens fajták szerepe, jelentősége. *A technológiák* változtatását az öntözés, a talaj- és növényvédelem, fitotechnikai műveletek, a csapadék hasznosítása, a hűtés általánossá tétele és a

munkafolyamatok gyorsítása jelzik. Mindez kedvezően hathat a bel- és külpiaci kínálatra a borpiaci versenyben (Botos – Hajdu, 2006).

A zöldségtermelésben 15-20 faj termelése folyik nagyobb mértékben, és további 15-20 faj elő- vagy utónövényként játszik szerepet. Ezek biológiai igényei nagyon változatosak: melegigényűek, hidegtűrők, illetve kisebb-nagyobb vízigényűek. A szabadföldi termelésben a melegigényes fajok – paprika, paradicsom, uborka, görögdinnye, csemegekukorica – termésátlagos az intenzív technológiák alkalmazásával nagyobb mértékben emelkedett, mint a hidegtűrőké, tehát elsősorban az előbbieket termelésére célszerű a továbbiakban összpontosítani. A hidegtűrő fajok – zöldborsó, káposztafélék – esetében a korai, tavaszi termelés perspektivikus, amikor az átlaghőmérséklet még kedvez ezek fejlődésének. Mindenképpen indokolt a hajtató berendezések, elsősorban az olcsóbb fóliaházak területének növelése, melyekben a friss piacra termelt melegigényes fajok – paprika, paradicsom, uborka – biztonságosan, kiváló minőségben és megfelelő időzítéssel termelhetők. A zöldségtermelési gyakorlatban a kedvezőtlen éghajlati jelenségek (hőség, lehülés, hőmérséklet nagy ingadozása, csapadékhány vagy -bőség, jégverés, szél) miatt elengedhetetlen a megfelelő termőhely megválasztása. Emellett az öntözés (csepegtető, szivárogtató, frissítő, vízpótló, párasító), fagyvédelmi öntözés, árnyékolás, edzett, fejlett palánták kiültetése, takarás, trágyázás, vízelvezetés, altalajlazítás, bakhátas művelés, védelem a szélverés ellen (Erdész et al., 2006) segítheti a zöldségtermesztés sikerét.

A gyógy- és aromanövények gyűjtésére és termelésére is érzékenyen hathat a klímaváltozás. Hazánkban 180-200 gyógy- és aromanövény gyűjtése és termelése zajlik. A valószínűsíthető klímaváltozás a gyűjtött fajokat érintheti érzékenyebben, mivel a termelésbe vontak hőigényesek és körülményeik többé-kevésbé befolyásolhatók. A változásokra eltérően reagálnak a fajok mind a biomassza, mind a speciális anyagok csökkenő mennyiségét illetően, de egyes esetekben a speciális anyagok felhalmozódásával is számolni lehet (Bernáth, 2006).

A dísnövényeknél a klímaváltozásra gondolva a jövőben a szárazságtűrésre, a betegségekkel szembeni ellenállásra és a tartós virágzásra való nemesítés a cél. Általában olyan dísnövények a perspektivikusak, amelyek a szélsőségekhez jobban képesek alkalmazkodni. A díszfák-díszcserjék faiskolaiban és a termelésben, illetve a parkokban az aszály és a kemény telek okoztak komoly károkat. A jövőt illetően a szélsőséges termőhelyekre alapozott nemesítés, valamint a mediterrán klíma növényvilága és az USA kontinentális területei nyújthatnak fogódzót a megoldások kereséséhez (Schmidt, 2006). A hazai szabadföldi lágyszárú növények magtermelése mind a jelenben, mind a jövőben jó üzletnek ígérkezik a meleg, száraz klímában, de ebben fontos a rugalmasan reagáló fajták nemesítése, melyben a szélsőséges, klímát tűrő vad növényösök meghatározóak. (A hazai nemesítők mintegy 150 új dísnövényfajtát állítottak elő (Kováts, 2006.)

A kertészetekben szinte mindenütt sürgető a megújuló energiaforrások fokozottabb használata, a takarékosabb vízfelhasználás, a természetes csapadékgyűjtés lehetőségeinek megoldása.

A klímaváltozás turizmusra gyakorolt hatásai és a jövő kilátásai

A turizmust, az idegenforgalmat, a sajnálatos terrorcselekmények mellett, az időjárás és a különféle természeti csapások fokozottabban sújtották az utóbbi években, melyek a klímaváltozás várható hatásait is jelezték. *A turizmus hazánk gazdaságpolitikájának egyik remélt kitörési pontja*, várva, hogy az idegenforgalom jelentősebb mértékben hozzájárul az ország fejlődéséhez, a foglalkoztatás javulásához, a bevételek-kiadások egyenlegének megteremtéséhez. A várakozás megvalósulását pozitív-negatív irányban, közvetve és közvetlenül befolyásolhatja a klímaváltozás, melynek fényében a fenntartható turizmus, a turizmus környezetszennyezése és -terhelése az eddigieknél jobban előtérbe kerül.

A klímaváltozás várhatóan világszerte, és főleg az északi féltekén, elsősorban *a tengerparti és a hegyvidéki turizmust érinti*. A felmelegedés hatására módosulhat Európában az üdülési szezon és változhatnak a turisztikai áramlások: a mediterrán tengerparton a nyári meleg sok turista számára már kellemetlenné válik, ezért inkább északabbi úticélt választ; a hegyekben feljebb vonul a hóhatár, rövidebb lesz a tél és csökken a téli sportok iránti kínálata.

Mindez közvetve Magyarország forgalmát is érintheti, ha erre megfelelő marketinggel és időben felkészül a turizmus. A valószínűsíthető felmelegedés és az azzal összefüggő szárazodás bizonyos előnyökkel kecsegtet. Például kevesebb borús, szeles, lehüléssel és csapadékkal terhelt nap keseríti meg a turisták pihenését. Kitolódik az üdülési szezon. Az őszi, tavaszi, vagy enyhébb téli hónapok növelhetik a vendégváró helyek forgalmát. A Balatonon hosszabbodik a napjainkra 4-5 hétre zsugorodott főszezon, ugyanakkor a hőmérséklet növekedése gyorsítja az algásodást, a szárazság ismét vízszintcsökkenést okozhat. Jellemző adat, hogy 2003 rendkívül napos júniusában a Balaton vizének hőmérséklete 1 m mélységben elérte az eddig még soha nem mért 30,8 fokot (Horváth, 2005). Következésképpen alternatív turizmusformák kifejlesztése szükséges, pl. a Balatonon, a vízparttól távolabbi térségekben a már régebben szorgalmazott, a vizet kevésbé terhelő, illetve kevésbé szezonális jellegű kínálat létrehozása. Ennek jegyében az országban mindenütt ajánlatos a gyógy- és termálvizekre, a kulturális örökségekre, a falusi turizmusra, a védett természeti különlegességekre, illetve ezek kombinációjára alapozott turisztikai termékeket kínálni és fenntartható módon működtetni.

A jövőbeni turizmuson sokat lendíthet *hazánk éghajlati előnyeinek tudatosabb hangsúlyozása*, azok számadatokkal való alátámasztása és reklámozása. Ilyen előny például: a mediterrán üdülőterületekhez képest mérsékelt UV sugárzás, a természeti környezet jó állapota, a kitűnő termál- és gyógyvizekre alapozott gyógy- és wellness turizmus, a köz- és környezetbiztonság, a színvonalas étel-miszer-ellátás, valamint a vendéglátó- és a szálláshelyek széles kínálata stb. Az időjárási kockázatoktól viszonylag mentes *gyógy- és wellness turizmus* növekvő jelentőségű, ezért döntő ezek és környezetük védelme, a szolgáltatások színvonalának emelése és vonzó sokoldalúsága, gondolva a fizetőképes kereslet árnyaltabb megközelítésére. Ezzel egy időben célszerű felkészülni a klímaváltozás negatív hatásainak ellensúlyozására is (száradó vegetáció, tavak, vízfolyások vízszintcsökkenése, kiszáradása, a porosodás, legyek, szúnyogok inváziója stb.), mely egyrészt zömében az előzőekkel elérhető, másrészt azonban mielőbb szükséges meghirdetni *a fenntartható turizmus gyakorlatát*, melyben a klímaváltozás hatásaival számoló kínálat mérlegeli a környezetterhelés csökkentését és a regenerálódás esélyeit. Az eddigieknél sokkal nagyobb figyelmet szükséges fordítani arra, hogy a közlekedéssel, a hulladékkal, szemeteléssel, rongálással, természeti különlegességek gyűjtésével stb., minél kevesebb kárt okozzanak, ezek megelőzése tehát a felkészülés szerves része.

A falusi turizmus – összekapcsolva más különlegességekkel – a vidék egyik vonzereje lehet a jövőben. A kempingekben, folyóparti és tavi üdülőhelyeken a városokhoz hasonló problémák megelőzésére szükséges felkészülni. Fontos a szúnyog-, légy- és kullancsirtás, a portalanítás, a pollenfelhők megszüntetése, a zajvédelem és természetesen a lakóterek stb. természetes és mesterséges úton történő hűtése (VAHAVA-jelentés, 2006).

6.4 ÖKOLÓGIAI GAZDÁLKODÁS, BIOTERMÉKEK PIACAI,

Bálint András – Bálint János – Gál-Berey Tünde

Norman Ernest Borlaug Zöld Forradalmának legfontosabb előnye mellett – vagyis hogy eszközt adott a kevésbé fejlett vidéknek ahhoz, hogy saját termelésből fedezze étel-miszerszükségletét – akadt egy komoly hátránya is: az általa terjesztett modern, kemizált mezőgazdaság ipari méreteket öltő műtrágya és növényvédő-szer felhasználása következtében

az élővilág, a talaj és a természeti környezet állapota romlásnak indult. Mivel ennek következményei minőségbeli romlásban is megmutatkoztak (gondoljunk csak a nem helyes növényvédelmi gyakorlat esetén a termésen előforduló növényvédőszer-maradványra), a fogyasztók úgy döntöttek, hogy az ökológiai termesztés (biotermesztés), mint környezetkímélő mezőgazdaság egy olyan szolgáltatás, amelyért a termeszteket megilleti az ellenszolgáltatás. Erre a fogyasztói igényre épült rá a biotermesztés rendszere, amely elsősorban tehát a környezet megóvására és a fogyasztó által igényelt minőség biztosítására törekszik. Az ökológiai termesztés értéke – a sok irányban működő externális hatások miatt (környezet védelme és helyreállítása, stb.) – a hagyományos közgazdaságtan eszközeivel nem mérhető, és ez nehezíti összehasonlítását a hagyományos és más új termesztési rendszerekkel (integrált termesztés, biotechnológiai módszerekkel nemesített növények termesztése). Az eddigi tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy az ökológiai termesztés – különleges minőségű termékek gyártásán keresztül – fontos szerephez juthat a multifunkcionális mezőgazdaság keretein belül a vidék fejlődéséhez.

Az EU állásfoglalása szerint a biotermelés olyan alternatív jövedelemszerzési forma a mezőgazdaságon belül, amely szerepet játszhat a vidéki területek újjáélesztésében, munkahelyeket teremthet a hanyatló gazdaságú régiókban, lehetőséget ad a fiatal vállalkozók elvándorlásának csökkentésére és visszafoghatja az élelmiszertermelő mezőgazdaság túltermelését. Az Unió szerint tehát az ökológiai gazdálkodás céljai elsősorban a vidékfejlesztési célokkal (Sarudi, 1997), és csak másodsorban a mezőgazdasági célokkal egyeztethetők össze.

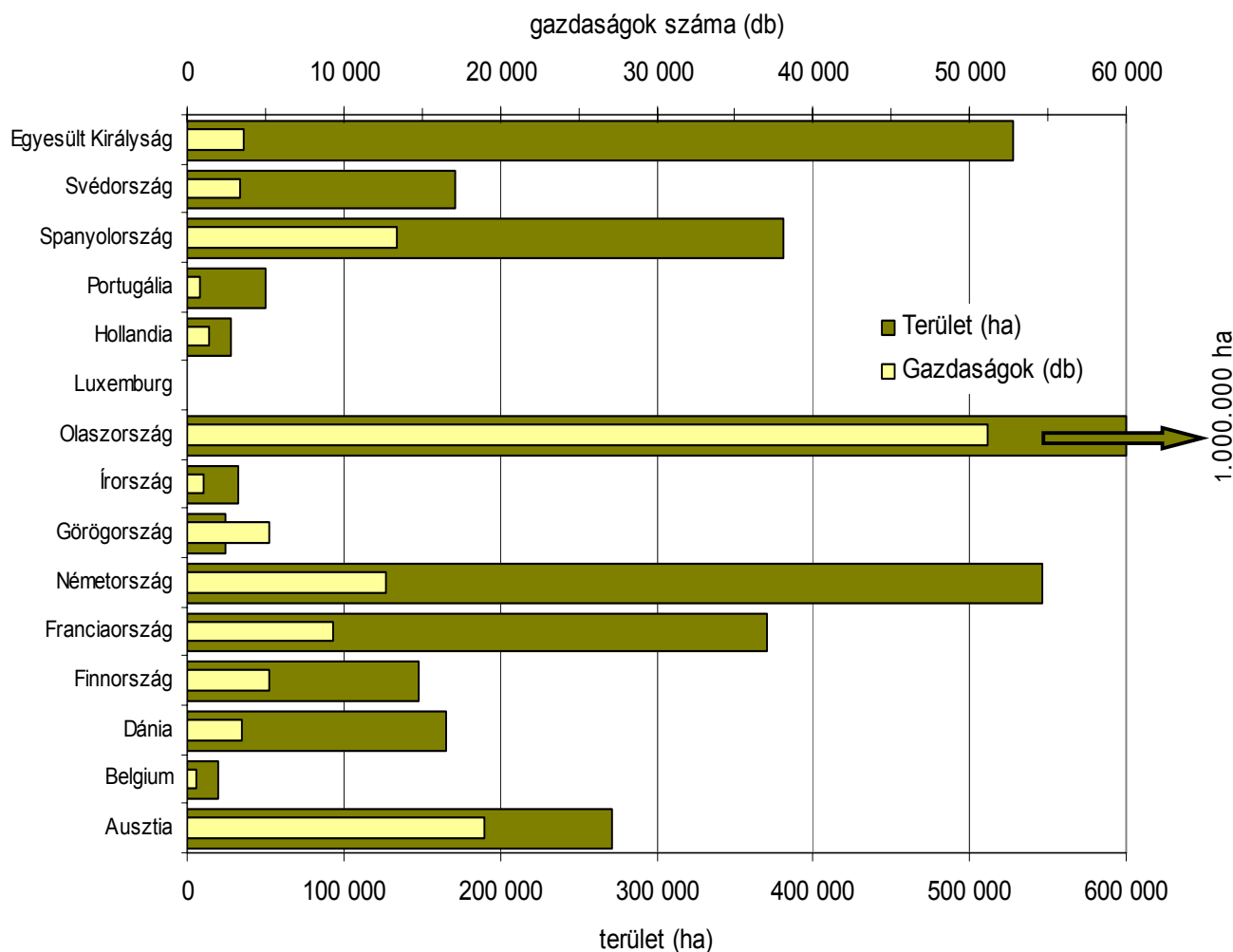
Ökológiai gazdálkodásnak (biogazdálkodásnak, organikus termesztés, „organic farming”) meghatározott elvek és szabályok szerint folytatott gazdálkodási formát nevezzük, amelynek legfontosabb *céljai* a mezőgazdaság környezetre mért terhelésének csökkentése, valamint különleges minőségű élelmiszerek előállítása. Az ökológiai gazdálkodás végterméke a biotermék vagy bio-alapanyag: ebbe beletartoznak a növényi és állati eredetű termékek, élelmiszerek, de olyan különleges termékek is, mint a növényi olajok, rostok vagy ruhaalapanyagok.

6.4.1 Az ökológiai gazdálkodás jelentősége a világon és magyarországi helyzete

Az ökológiai gazdálkodásban élen járó nyugat-európai országokban (Ausztria, Németország, Dánia, Franciaország) 1995 és 1998 között óriási növekedés volt megfigyelhető a biotermékek kínálatában és keresletében. E gyakran citált, „robbanásszerű” növekedés egyrészt az akkor újonnan bevezetett agrártámogatási rendszernek, másrészt a biotermékek a hagyományos termékekhez képest alacsony fogyasztási arányának volt köszönhető. A Közös Agrárpolitikába foglalt agrártámogatási célkitűzések ugyanis a környezeti szempontoknak is megfelelő termelési rendszereket részesítették támogatásban. A támogatások igénybe vételének egyre gyakoribb feltételévé vált a fenntartható, extenzív termelési körülményeket teremtő, a környezetet minél kevésbé megterhelő, valamint az anyagok körforgását tekintve zárt termelési egységekből álló gazdálkodás garanciája.

Az ökológiai gazdálkodás növekedésének szemléletes mivolta a termelés alacsony volumenének tudható be. Az ökológiai gazdálkodás szellemében megművelt területek a teljes mezőgazdaságilag hasznosított terület 0,5-10%-át teszik ki a fejlett iparú európai államokban. Sőt, Ausztria a maga 10%-ával kiemelkedő eredményt ért el, míg az EU többi tagállamára inkább az 1% körüli részarány a jellemző. A területében csekély részarányt képviselő ökogazdálkodás országonkénti néhány száz hektáros növekedése így a terület megduplázódását jelentette, s ezzel az eredménnyel elkápráztatta a (néha kissé elfogult) kutatókat és a téma iránt fogékony közvéleményt.

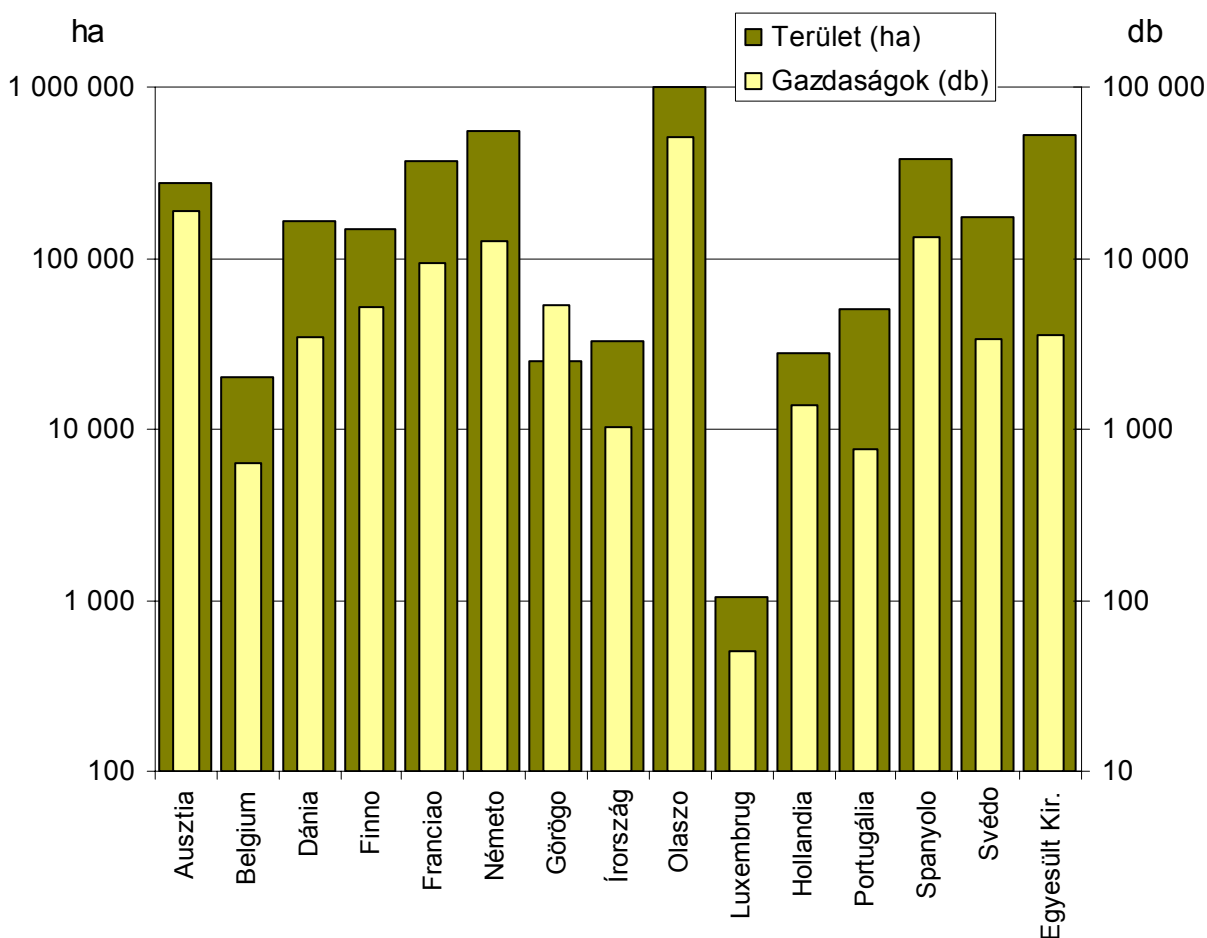
2000-ben 110.000 gazdaság 3 millió hektáron folytatott ökológiai gazdálkodást az Európai Unióban. A terület, valamint a gazdaságok számának növekedése folyamatos. Olaszország rendelkezett a legnagyobb termőterülettel, majd Németország, Spanyolország, Franciaország és Ausztria követte a sorban. A gazdaságok számát tekintve Olaszország után Ausztria, Spanyolország, Németország és Franciaország vezeti a mezőnyt. A hagyományos gazdálkodás területére vetített ökogazdálkodás viszont Ausztriában, Finnországban, Dániában, Svédországban és Olaszországban a legmagasabb. A 6.16. ábra adataiból kitűnik, hogy a legnagyobb területen Olaszországban, Németországban és az Egyesült Királyságban, a legtöbb farmon pedig Olaszországban és Ausztriában foglalkoznak ökológiai gazdálkodással.



Forrás: EU-Stat, 2004.

6.16. ábra: Az Európai Unió egyes tagállamainak biotermesztése 2003-ban (1)

(A közgazdasági témákkal foglalkozó szakirodalomban igen gyakori a 6.16. ábrában szereplő adatokhoz hasonlóak más típusú ábrázolása: a lineáris skála helyett logaritmikus alkalmazása (6.17. ábra). Ez a megközelítés kiküszöböli az eltérő nagyságrendekből fakadó ábrázolási nehézségeket, ezzel szemben az ábra értelmezése nagyobb figyelmet követel az elemzőktől.)



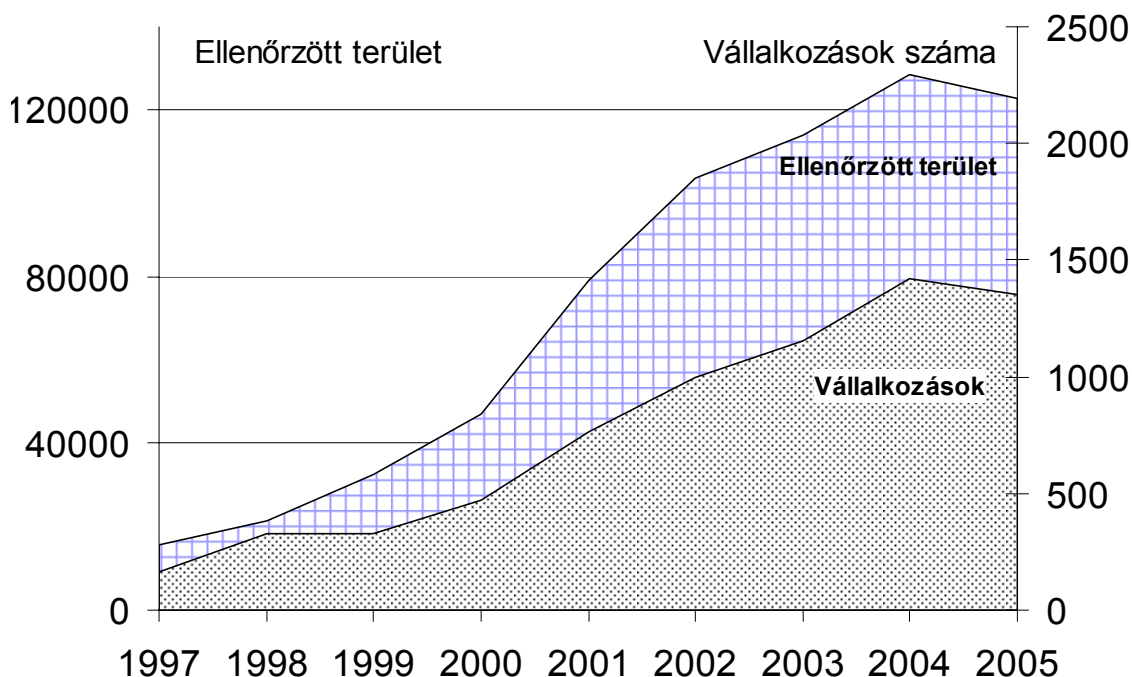
Forrás: EU-Stat, 2004.

6.17. ábra: Az Európai Unió egyes tagállamainak biotermesztése 2003-ban (2)

Az ökológiai gazdálkodás viharos fejlődési szakasza mindenesetre az 1990-es évek végén mértékletes növekedési pályára állt, sőt néhol a kereslet és kínálat gyenge visszaesést is mutatott. Az ágazat jövőjére vonatkozó várakozások és becslések rendkívül sokfélék, csakúgy, mint a követendő irányra vonatkozó ajánlások. A kutatók egy része az ökológiai gazdálkodás fokozott költségvetési támogatásában látja a megoldást, s e megoldás mellett környezetpolitikai szempontokat sorakoztat fel. A szakmai vita látványos gyengéje, hogy kevés gazdasági szempontot, illetve kutatási eredményt képes felmutatni: az ökológiai gazdálkodás gazdaságtana napjainkban is gyenge lábakon áll.

Magyarországon a biotermesztésben hasznosított terület az Európai Unió átlag körül mozgott az elmúlt években (6.18. ábra). 1991-ben Magyarországon csupán 3.000 ha területen folytattak ökológiai gazdálkodást. Az azóta folyamatos növekedésnek köszönhetően 2004-re közel 130.000 ha-ra, a korábbi terület 43-szorosára növekedett az ökológiailag megművelt terület. Ez Magyarország mezőgazdaságilag hasznosított területének nagyjából 2%-át teszi ki. A gazdaságok száma 2004-re meghaladta az 1.400-at. 2005 végén a Biokontroll Hungária ellenőrzésével 123.000 hektáron folyt ökológiai gazdálkodás. A szerződéses partnerek között 1.334 mezőgazdasági termelő, 160 méhészt, 7 vadon termő növény begyűjtőt, 169 feldolgozó és csomagoló, 76 kereskedelmi egységet, valamint 2 importőrt tartottak számon. 2004-ben a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium tervei között még szerepelt a terület 300.000 ha-ra való növelése 2006-ig, amely megfelelt volna a hazai összes mezőgazdasági terület 6%-ának, azonban

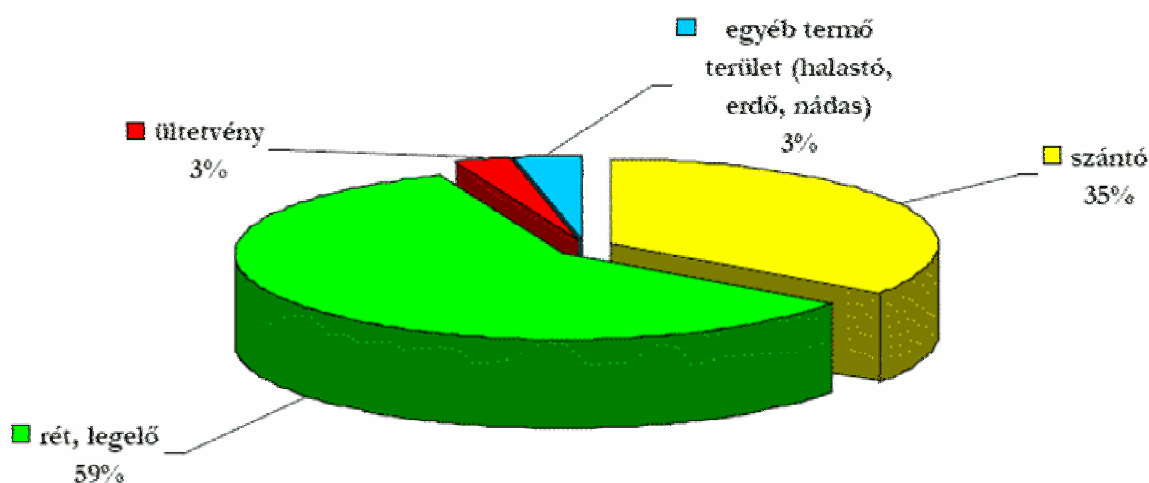
e célkitűzés elérése valószínűleg még (legalább 2010-ig) várat magára.



Forrás: Biokontroll Hungária, 2006.

6.18. ábra: A biogazdálkodás terjedése Magyarországon
(terület és gazdaságszám alapján)

Az **6.19. ábra** azt mutatja, hogy az ökológiai módon megművelt mezőgazdasági terület hogyan oszlik meg az ágazatok között: közel 60%-a rét és legelő, 35%-a pedig szántóterület. Ebből következtethetünk az ökológiai termelés extenzív (nagy területen, jellemzően alacsony ráfordítású) voltára. A biopiacokon elsősorban árusított zöldség- és gyümölcs-termékeket a terület rendkívül alacsony hányadán termelik meg.



Forrás: Biokontroll Hungária, éves jelentés, 2006

6.19. ábra: Az ellenőrzött területek hasznosítás szerinti megoszlása 2005-ben

6.4.2 *A biotermesztés gazdaságtana*

Az ökológiai minőség gazdasági értéke a közgazdaságtan talán egyik legbonyolultabb és legvitatottabb kérdése. Mennyit ér a tiszta levegő? Attól függ, kinek és mikor. Illetve felmerül az a kérdés is, hogy mennyit ér a szennyezett levegő?! A környezeti értékbecslő módszerek általában fordított logikával működnek: azt a kérdést teszik fel, hogy kinek mit ér meg egy-egy természeti elem minőségi javulása vagy romlása. Például, ha a levegő tisztaságánál maradunk, és statisztikai adatokból tudjuk, hogy egy budapesti lakos – a levegő szennyezettsége folytán – két évvel rövidebb életre számíthat, mint az átlagos magyar állampolgár, akkor úgy is feltehetjük a kérdést, hogy mennyit ér a két elvesztett életév. Esetleg beleszámolhatjuk azt is, hogy a társadalombiztosításnak mennyibe kerül a légszennyezés miatt kialakuló légúti megbetegedések gyógyítása. De azt is számba vehetjük, hogy milyen más hatásai vannak azoknak a javaknak, amelyek előteremtése során megnő a levegő szennyezése. Elméletileg akár az is lehetséges, hogy a Budapesten kívül élő lakosság azért él két évvel tovább, mert a légszennyezéssel előállított javak növelik az életminőségüket. Hogy hol húzzuk meg a határt az ökológiai minőség által befolyásolt gazdasági tényezők körül, az inkább filozófiai, mint ökonómiai kérdés.

Az ökológiai minőség és értékek megítélése során a közgazdászt szinte minden lehetséges probléma hátráltatja: a szubjektivitás, a gazdasági-társadalmi, sőt természettudományos összefüggések feltáratlansága, az értékelhető adatok hiánya, a kockázatok becslésének lehetetlensége.

Magyarország múltjában többször előfordult, hogy az ökológiai értékeket a hatástalan bürokrácián túlmenően az egyéni termelőkre bízta, és csak miután természeti botrányok során (erdők felparcellázása majd tarvágása, vegyszerek visszaélészerű használata stb.) a közvélemény számára is világossá vált a rendszer hibája, merült fel a környezeti felelősség kérdése.

Az ökopolitika kialakításakor ügyelni kell tehát arra, hogy a gazda ne kényszerüljön nyereségmaximálásra. A környezet minősége (az állatok jóléte, az esztétikus táj, a veszélytelen élelmiszer stb.) jelentsen számára értéket, amelyért cserébe ebből származó nyereségének csökkenését – kizárólag elvileg – tudomásul veszi. A nyereségnek ugyanis nem célnak, csupán eszköznek kell lennie: a cél az életminőség fokozása. A mezőgazdasági tevékenység a következőképp érheti el ezeket: a) gazdasági sikeren keresztül, b) a természet megóvásán keresztül és c) környezeti felelősségvállaláson keresztül. A gazda feladata, hogy a megoldások közül válasszon, vagy egy neki tetsző kompromisszumot keressen. A választásban az ökopolitika segít.

Az ökológiai gazdálkodásra való támogatott átállás eredményei az Európai Unióban hasonló következtetést sugallnak (Fischler, 1997). Az extenzív gazdálkodásra való – az EU által is támogatott – áttérést az a gazda nézte jó szemmel, akinek ezért nem kellett lemondania gazdasági előnyökről, tehát például eleve extenzív volt a gazdasága, vagy az átállással egy új gazdasági tevékenységre (turizmus, direktmarketing) nyílt módja.

A környezeti károk (közvetve vagy közvetlenül) a mezőgazdaságban a termőföld és az állatok túlzottan intenzív kihasználásának következményei. Az ökológiai gazdálkodásra való áttérés, illetve a mezőgazdaságilag művelt terület egy részének kivonása a művelésből (ahol azután a környezettudatos gazda és a természetes élővilág gondoskodik a fajgazdagság fenntartásáról) megoldást jelenthet a környezeti károk csökkentésére, de egyben a mezőgazdasággal foglalkozni kívánók megélhetésére is: az ökológiai előnyökhöz így szociális előnyök járnak. Az ökológiai gazdálkodás például magasabb emberi munkaráfordítást igényel, és újra szerves egységgé kovácsolja a növénytermesztést és az állattenyésztést. Terjesztése csökkenthetné a gyors struktúraváltozás, modernizálás és az egyre intenzívebbé váló gazdálkodás által keltett magas mezőgazdasági munkanélküliséget.

Mindezek ellenére eddig viszonylag kevés megértésre találtak az ökológiai gazdálkodást folytatók: hiába vált a téma a média kedvencévé, mostanáig a mezőgazdasági termelés alig 3%-át teszi ki termelésük az Európai Unió országainak átlagában, és Magyarországon ez az arány a százalék töredéke. Persze a teljes mezőgazdaság öko-fordulatával is túllőhetünk a célon: egyrészt csak annyi biotermékre van szükség, amennyit felvesz a piac, másrészt nem lenne előnyös, ha a hagyományos mezőgazdaság kerülne kiszolgáltatott helyzetbe.

Az ökológiai szemléletbe persze nem csak az ökológiai gazdálkodás „fér bele”. A jelen mezőgazdaságában – szintén az ökológiai gondolkörben – sokkal nagyobb szerepe van az integrált termelési módszereknek és a géntechnológiának. Az integrált termelés (IP) a mai magyar (és európai) mezőgazdaság nagyobbik hányadára jellemző gazdálkodási forma. Azt jelenti, hogy a gazdálkodás során a termelők minden rendelkezésre álló tudományt felhasználnak annak érdekében, hogy a termelési folyamat ne terhelje meg a kelleténél nagyobb mértékben a környezetet. Az integrált termelés során a tápanyag-utánpótlás és a növényvédelem épp megfelelő mértékű (nem több vagy erősebb, mint szükséges). Az integrált termelésnél is több lehetőséget tartogat a mezőgazdaság számára a géntechnológia, amellyel a terméshozamok fokozhatók, a környezetterhelés pedig (a kisebb inputigény miatt) csökkenthető – kétségkívül némileg kockázatos úton.

A fenntartható (például ökológiai) gazdálkodás termelési költségei a megfelelő etikai alapok betartása következtében magasabbak a hagyományos mezőgazdasági termelés költségeinél. Ezért az ökológiailag fenntartható gazdálkodást folytató gazdák vagy - a termékeiket magasabb árakon is megfizető - új vevőkörre vannak utalva, vagy tartós (költségvetési) támogatást igényelnek. Az új vásárlóréteg, ha még nem is elég erős, de már létezik. Az ökotermékek vásárlói általában ugyanazokat az elveket követik, mint az ökogazda, vagyis hisznek abban, hogy a biotermékek egészségesebbek, illetve legalább nem annyira egészségtelenek, mint a hagyományos termesztésből származók. Tehát a csak speciális piacokon jelentkező kereslet az ökológiai gazdálkodás terjedését ily módon határolja be.

Az agrárpolitikának több lehetősége is van arra, hogy támogassa a fenntartható gazdaságot. Egyik megoldás az, hogy a termelést nem korlátozza, hanem a kereslet növekedésének elősegítésével hagyja azt kibontakozni. A másik megoldás például az ökológiai gazdálkodás gyors terjesztése lenne, esetleg a kereslet növekedését is megelőzve. Az utóbbi esetben előre látható az ökotermékek árának csökkenése: így a termelők kieső hasznát csak állami támogatással lehetne pótolni. Az ökológiai gazdálkodás állami támogatással való terjesztése, a támogató piaci réteg megléte nélkül csak abban az esetben vezethet eredményre, ha a teljes mezőgazdasági területet érintő átállás tartós, hosszú távú céllá válik (Elek, 2002), és ezt a célt agrárpolitikai és anyagi eszközökkel valósítják meg.

Ha intenzív támogatásra nincs mód, akkor tartós megoldást csak az jelenthet, ha a fenntartható gazdálkodást folytató gazdák szervezetekbe tömörülve saját érdekeiknek megfelelően növelik termelésük és értékesítésük hatékonyságát. A hosszú távú cél számukra az, hogy a fenntartható gazdálkodás hívei közül minél több olyan fogyasztót toborozzanak, akik meggyőződésből vásárolják az ökotermékeket. A fogyasztók célja a biotermékek vásárlásával az, hogy saját egészségüket javítsák, illetve hozzájáruljanak a természet megóvásához a fenntartható gazdálkodás környezetkímélő volta által, amely szerencsés esetben átfedésben van a termelő céljaival. Ennek az esetnek a megvalósításához nem csak ökológiai minőség szükséges, hanem ennek a minőségnek a hagyományos termesztésből származó termékekkel szembeni konkurenciaképes ára is. Az Európai Unió agrárpolitikája alapján fontos továbbá a termékek ideológiai és fizikai tulajdonságaihoz igazított értékesítési lánc felépítése is: ne csak ott legyen kínálat, ahol a termelés folyik, hanem elsősorban ott, ahol kereslet van. Ha a fenti feltételek beteljesednek, akkor végül a fogyasztók fogják eldönteni, hogy az ökológiai és ökonómiai fenntarthatóság (Pezzey, 2002) milyen arányban váljon meghatározóvá a mezőgazdaság jövőjében.

„A minőség szociális követelménnyé vált” – terjedt el a szlogen az Európai Unió Mezőgazdasági Főigazgatóságán, az élelmiszerbiztonsággal kapcsolatban. A minőségi élelmiszer iránti növekvő kereslet tehát gyakorlatilag együtt jár Európában az ökológiai gazdálkodásból származó termékek piaci terjedésével és a forgalom növekedésével. Bár ez még csak a hagyományos gazdálkodás 2%-át jelenti, ugyanakkor a piaci trendekből következtethetünk a jövőben előrejelezhető folyamatos növekedésre. A piacon bevezetett védjegy legfőbb konkurense jelenleg az integrált termesztésből (IP) származó termények védjegye. Ez utóbbi ugyan vegyszeres, viszont a tudomány állása szerinti legmodernebb és kizárólag okszerű termesztési technológiát használja a mezőgazdaságban. Mindkét termesztéstechnológiai irányzat esetében fontos a védjegy, ugyanis a termesztői cél közös: a fogyasztók bizalmának elnyerése.

Az ökológiai gazdálkodás jövője szempontjából meghatározó jelentőségű a kereslet folyamatos növekedése. A magyarországi kereslet jelenleg (a hazai ökogazdálkodás kezdetétől egészen napjainkig) csekély és a megtermelt biotermékek legnagyobb részét Nyugat-Európában értékesítik. Ugyanakkor a nyugat-európai fogyasztás növekedése sem töretlen, inkább lassan bővülő tendenciát mutat (különösen a fiatalok körében). A biotermékek egyre kevésbé keresleti piacon értékesülnek, az eladás tehát elsősorban push-stratégiával²⁴ növelhető. E stratégia lehet a hagyományos és biotermékek közötti árkülönbség csökkentése, a disztribúciós csatornák javítása, a termékválaszték és a minőség növelése. Mindezeket az eszközöket célzott kommunikációs stratégiával átszöve érdemes bevetni. Ausztria példáján látható (Kaas, 1993), hogy az ökológiai termékek piaca mesterségesen is kiépíthető: komoly állami támogatás és az ország belső fogyasztásának élénkítése magával hozta a várt hatást. Hasonló célokat tűzött ki maga elé az FVM és az Agrármarketing Centrum, amely 2002-től az ökotermékek fogyasztói csoportjait egyenként fogyasztást ösztönző akciókkal célozta meg.

A belpiac fejletlensége mellett az ökológiai gazdálkodás terjedésének egy másik akadálya a különféle szakmai szövetségek konzervatív, új technológiákat elutasító szemlélete. A vegyszermentes gazdálkodás legújabb irányzatát, a biotechnológiát és a génmódosítást az ökológiai gazdálkodást minősítő szervezetek és segítő egyesületek gondolkodás nélkül elvetik. Holott kívülről szemlélve ezek az irányzatok az alternatív mezőgazdaság éllovasai lehetnének. A tanúsító szervezetek GMO-ellenessége persze részben üzleti megfontolásokból ered: a „tisztán bio” technológiára e szervezetek gyakran igen magas szakértői díjak ellenében nyomják rá pecsétjüket. Ha elismernék a génmódosítással elért nemesítési eredményeket, akkor sok esetben nem maradna mit tanúsítani, így csökkenne szervezetük jelentősége.

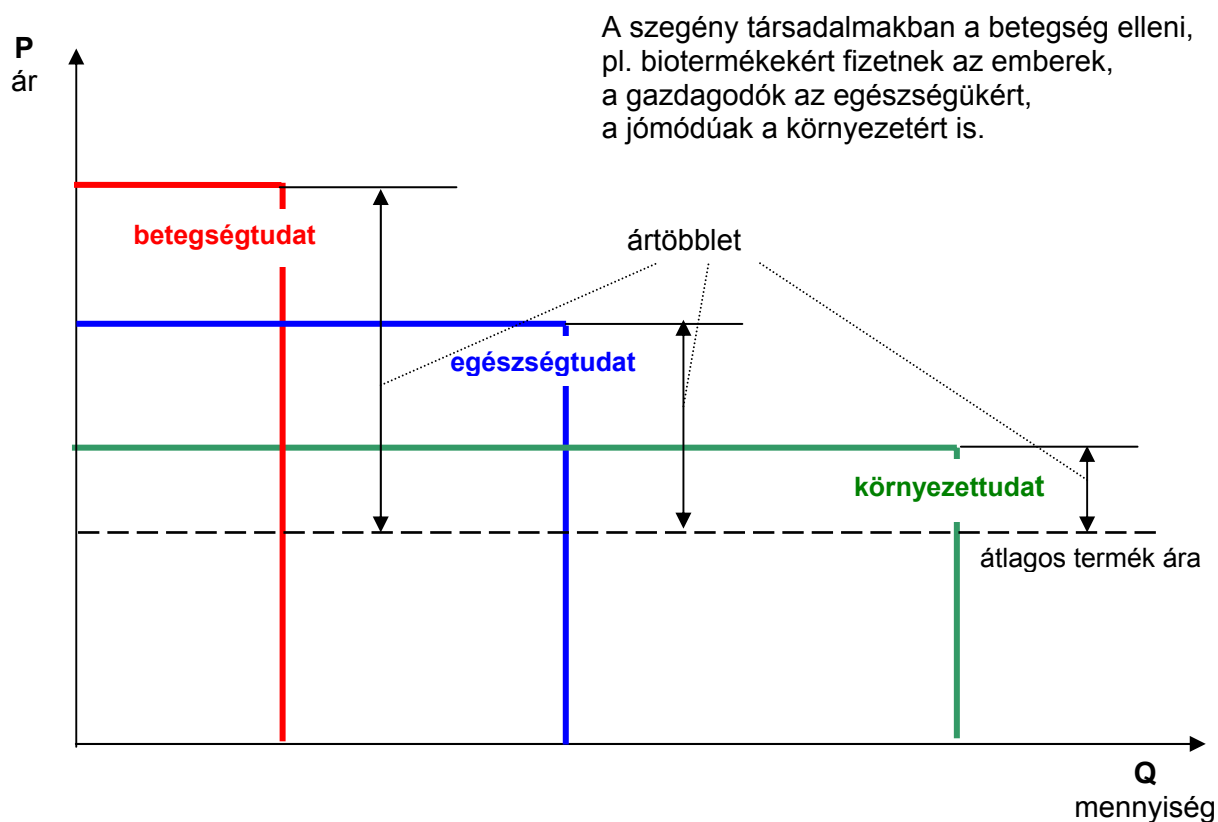
Ezzel párhuzamosan az utóbbi időben napvilágot látott néhány olyan kutatási eredmény, amely a biotermékek egészségre ártalmas voltát hangsúlyozta. Ilyen eset volt az aflatoxinnal fertőzött gabona, vagy a magas csíraszámú gyümölcsle (Bálint-Juhász, 1998). Ez alapján rengette meg a fogyasztók biotermékekbe vetett hitét. Igaz, hogy a biotermékek vásárlása mellett szóló másik érv – a fenntartható mezőgazdasági termelés, munkahelyteremtés, vidéki foglalkoztatás – egyre inkább elfogadottá és elismertté válik. A jövőben is ennek a folyamatnak a folytatódása várható: ugyan a biotermékek egészségessége jelenleg egzakt módon nem bizonyítható, azonban azt senki nem vonja kétségbe, hogy a biotermék vásárlása élménnyel jár, ráadásul a fogyasztó a vásárlással saját – ökológiai és ökonómiai – környezetét támogatja. Az ökológiai gazdálkodás hazai jövőjét elsősorban tehát a fogyasztók hozzáállása határozza meg, csakúgy, mint minden egyéb szektorban.

A közgazdaságtan az erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás tudománya, amelyet a javak szűkösségének felismerése hívott életre. A szűkösség nemcsak fogyasztásunkra vagy

²⁴ push-stratégia = „toló” stratégia: a gyártó különféle eszközökkel – reklám, árengedmény, kedvező fizetési feltételek – a kereskedőket ösztönzi, hogy az ő termékeit vásárolják, a fogyasztók megnyerése s a kereskedő feladata

tőkénkre vonatkozik, hanem természeti környezetünkre is: a tiszta vízre és levegőre, a fajgazdag élővilágra, vagy akár a szemet gyönyörködtető tájra. Ha az imént említett erőforrásokkal ésszerűen bánunk, akkor jól gazdálkodunk, míg ha pazaroljuk őket, akkor rosszul gazdálkodunk. A gondolatmenetet követve megállapíthatjuk, hogy környezet és gazdaság között nem lehet nagy ellentmondás, hiszen a környezettel való ésszerű gazdálkodás szintén a közgazdaságtan része, egész pontosan a környezet-gazdaságtané. Az ökológia és ökonómia szembenállásának sokat emlegetett elmélete tehát lefordítható a környezeti javak és egyéb fogyasztási javak társadalmunkon belüli versenyére.

Az ökológiai termékek fogyasztói – mint minden fogyasztó – különböző motivációk hatására vásárolnak bioterméket. Van, akit a betegség készítet, de van olyan is, aki az egészségét szeretné megőrizni. Sokan pedig a környezet iránt érzett felelősségtudatból válnak biofogyasztóvá. Egy érdekes összefüggést láthatunk az **6.20. számmal** jelölt ábrán:



6.20. ábra: A fogyasztók egyes rétegei hajlandók többet fizetni a környezeti és társadalmi értékekért

A betegségtudat tűnik a legerősebb motivációs tényezőnek, így az ár ebben az esetben játszhatja a legkisebb szerepet a vásárlási döntésben. Minél érzékenyebb a fogyasztó, annál kevésbé törődik az egészségmegőrzéssel és a környezet védelmével, így öko-fogyasztása kizárólag saját élelmiszereire korlátozódhat. Az egészségtudat a módosabb rétegek sajátja, amely akár a családi ételkészítési preferenciákat is befolyásolhatja. Az egészségmegőrzési célzatú fogyasztás ezért nagyobb mennyiségű öko-fogyasztásban nyilvánulhat meg. A környezet egészségéért feltehetőleg az a réteg aggódik, akinek egyéb – alap szintű – igényei már kielégültek. E népcsoport nemcsak a bioélelmiszer, hanem egyéb ökológiai termékek és szolgáltatások fogyasztójává is válhat.

6.4.3 Az ökológiai termelés és a piac

Az ökológia közvetlenül és közvetve minden földlakót érint, ugyanakkor az elemzéshez szükség van arra, hogy meghatározzunk egy szűkebb kört, amelybe az ökológiai piac által az átlagosnál jobban érintettek tartoznak. Az ökopiac szereplői alatt az ökológiai minőség területén üzletszerű tevékenységet folytatókat kell érteni. E szereplők közé tartoznak tehát az ökológiai termékek termelői és vásárlói mellett az ökológiai szolgáltatások nyújtói, az ökológiai piac szabályozásában részt vevő szervezetek, illetve az ökológiai javakkal kereskedő gazdasági szereplők.

A fenti viszonylatban a *termelők* az ökológiai mezőgazdaság földművelői és állattenyésztői. Az ő szerepük az ökológiai irányelvek figyelembevételével való gazdálkodás és a minél nagyobb értékű termékek létrehozása. Ha módjuk van rá, a termelők is részt vehetnek a *kereskedelemben*, például a közvetlen értékesítés módszere révén. Az *ökológiai szolgáltatások* nyújtói olyan módon járulnak hozzá az ökológiai gazdasághoz, hogy a termelők és kereskedők, vagy a kereskedők és fogyasztók közötti úton a termék hozzáadott értékét növelik. Ilyen szolgáltatás lehet a termelők szaktanáccsal való ellátása, továbbképzése, vagy a kereskedelem számára a termékek feldolgozásában való közreműködés.

A kereskedelem legegyszerűbb formája a közvetlen értékesítés, amely során az ökológiai gazdálkodó saját gazdaságában vagy egy piacon szolgáltatja ki fogyasztóit. A kereskedelem tipikus példája a piacon történő, kereskedő általi értékesítés, amikor is a termelő beszállítója a kereskedőnek, aki aztán közvetlenül kapcsolatban áll a vevőkkel. A biotermékek más intézményesülő formái a bioboltokban vagy házhoz szállítással történő értékesítés. Ezekben az esetekben a termelő már nem biztos, hogy kapcsolatban áll a kiskereskedővel, így néha még közvetett kapcsolatot sem teremthet a fogyasztóval. Hasonló a helyzet akkor, ha szuper- és hipermarketek értékesítik a bioterméket: egy-egy termelő csak a legkritikább esetben képes olyan kereskedelmi mennyiséget termelni, amely elegendő egy üzletláncnak. Így a közvetlen kapcsolat az ilyen óriás-kiskereskedelemben megszűnik termelő és fogyasztó között.

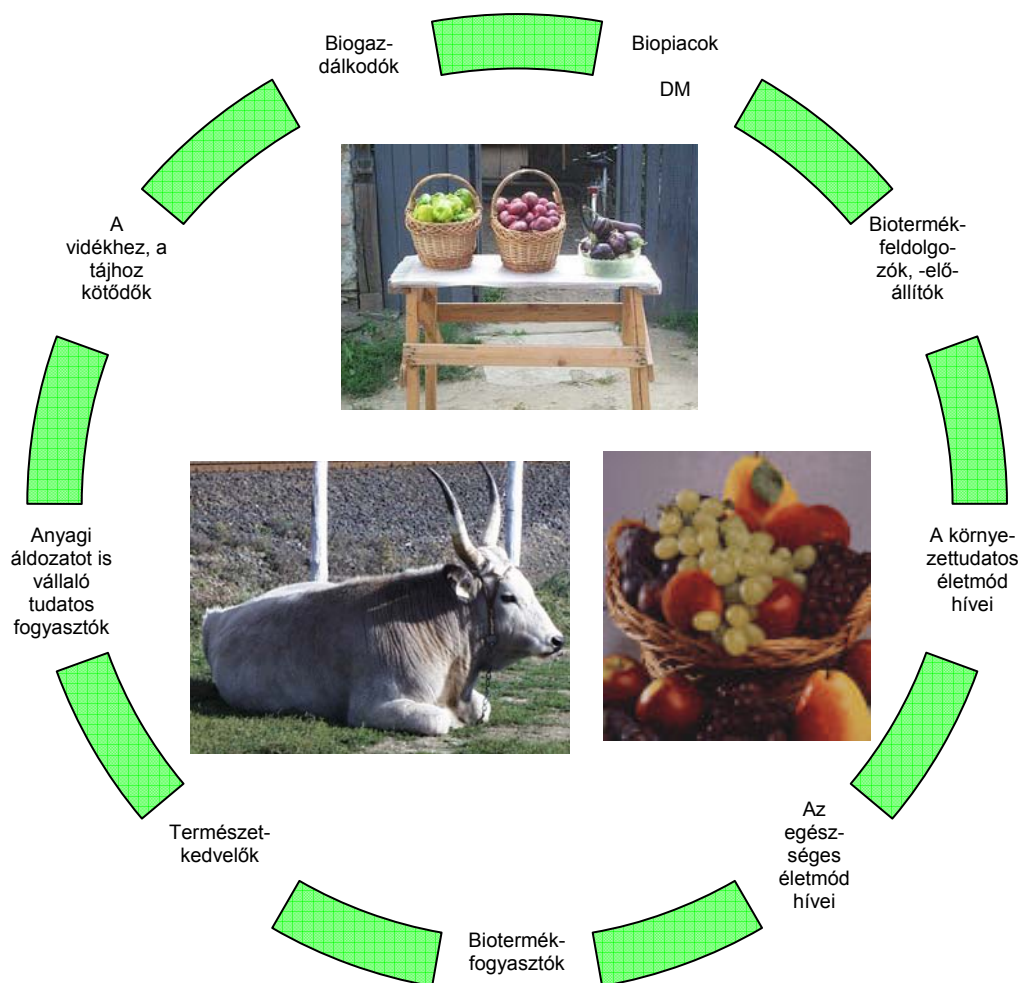
A termelő és fogyasztó közötti bizalmi viszony létrejöttének legnagyobb gátja valószínűleg a termék feldolgozottan történő értékesítése: például az, ha a bio-sárgarépa úgy kerül a hipermarket polcaira, hogy az „csupán” egy gyermektápszer alapanyaga. Ebben az esetben a termelőnek általában nincs visszajelzése arról, hogy az általa létrehozott alapanyag milyen fogadtatásra lelt a vevők (fogyasztók) körében. Hiányzik tehát a visszacsatolás, hogy a termék kedvező vagy kedvezőtlen fogadtatásra talált-e a vásárlók körében. Az ilyen visszacsatolás nem csak a termelő önértékelésének ápolása folytán szükséges, hanem igen fontos információt közvetíthet a termelőnek az éles verseny által meghatározott piacon. Ugyanakkor a feldolgozással keletkező hozzáadott értéktöbbletből a termelő is részesedhet.

Az ökológiai piac fontos szereplői a *piacszabályozó szervezetek*. Az ökológiai minőség általában a vásárló számára nem érzékelhető, tehát azt minősíteni, tanúsítani kell. E certifikációs folyamatot pedig csak gazdasági alapon, jogszabályozással lehet fenntartani. A szabályozó intézményrendszer „csúcsán” hazánkban a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium áll, amely termelési és feldolgozási, élelmezésügyi kérdésekben is meghatározza a gazdasági ág működését.

Ökopiac: a bioterméktől a közösségi eszméig

Ma a biotermékek, az ökológiai gazdálkodás termékeinek szelíd fogyasztói sokszor a termények egészségvédő vagy betegség-elhárító, szinte csodatevő erejében hisznek. Mások, a zöld aktivisták pedig gyakran harcosan küzdenek a környezetszennyező technológiák ellen. Ez a két, részben egymást is átfedő fogyasztói szegmens is kevés a hazai ökológiai gazdálkodás elterjesztéséhez. Helyettük és mellettük szükség lenne arra a lényegesen nagyobb

fogyasztói rétegre, aki azért dönt a biotermék mellett, mert ezzel jó embereket, hagyományosan gazdálkodó parasztokat, jó ügyeket, védendő természetet és környezetet, szép tájakat támogat, és tesz valamit a világ fenntarthatóságáért. A csodavárá hittel és a militáns fellépéssel viszont éppen ezt a szélesebb fogyasztói réteget riaszthatjuk el a biotermékektől, mert többségünk irtózik az irracionális és a harcos nézetektől, pláne az ezzel való azonosítástól. Magyarországon is arra a nyugati szomszédainknál már szépen fejlődő gyűrűs ökopiacra lenne szükség, amelyben az ökológiai gazdálkodás hívei, a biotermékek fogyasztói, a természet rajongói és a mindezekért anyagi áldozatot szívesen vállalók körkörös fogyasztással egyesülnek (6.21. ábra).



6.21. ábra: A gyűrűs ököeszme

A hálózati előnyökből (network externalities) származó gazdasági fenntarthatóságot még tovább erősítheti a fogyasztók tájhoz, vidékhez kötődése. A biokertek közös művelése (CSA = Community Supported Agriculture) ma még csekély érdeklődést kelt az emberekben, de jól szimbolizálja az utat a bioterméktől a közösségi öko-eszméig.

6.4.4 Az ökológiai termesztés és a vidékfejlesztés

Az agrárium a jövőben feloldódik a globális gazdaságban. A földműveléssel már csak

történelmileg rokonítható gazdasági ág jövőjét éppúgy korunk technikai lehetőségei szabják meg, mint az összes többi értékteremtő tevékenység fejlődését. Az elmúlt 50 év társadalmi és politikai eseményei felvillantották a környezeti és társadalmi szempontok előtérbe helyezésének esélyét. A gazdaság azonban ma olyan lehetőségeket kínál, amelyeket megragadva nincs szükség szociális „használdozatra”: egyszerűen két technológiai trendet meglovagolva válhat az agrárium a gazdaság kompetitív szektorává. E két új technológiai trend a biotechnológia és a biogazdálkodás.

A biotechnológia és a biogazdálkodás terjedése nem feltétlen technikai vívmányokon alapul, inkább a bennük rejlő gazdasági lehetőségek válnak egyre hatékonyabban kiaknázhatóvá. A biotechnológia a történelem során először kínál lehetőséget az agrárgazdaság számára a hagyományos élelmiszertermelési technológiáktól való elszakadásra, és a fogyasztói igények minden eddiginél tökéletesebb kielégítésére; azaz akár a személyre szabott élelmiszertermelésre. A biogazdálkodás emellett lehetővé teszi, hogy továbbra is fenntartsuk az agrárgazdaság szociális szerepét, tehát például munkahelyet és megélhetést nyújtó élettérhez juttassuk a vidéki lakosságot. Mindkét irányzat egyben fenntarthatóságot is kínál: a biotechnológia elsősorban ökonómiai, míg a biogazdálkodás mindenekelőtt ökológiai értelemben. A gazdasági-természeti béke három kulcsa a fentiek alapján tehát a hatékonyság, a fenntarthatóság és a foglalkoztatás.

Az információs technológia korszakának agrárgazdasága e három célt tűzi ki maga elé, és a jövő útja feltehetően Magyarországon is e tengelyek által meghatározott térben vezet. E három szempont fogja eldönteni, hogy országunk agrárgazdasága a régiókban versenyképes húzóágazattá, vagy éppen stratégiai szerepét elveszítve nehezen finanszírozható szociális szektorrá válik. A fenti logika szerint az agrárgazdaság említett két új lehetőségét, a biotechnológiát és a biotermelést együttesen, a szinergiákat kihasználva érdemes hasznosítani. Azonban a közös „bio-” előtag ellenére a technológiák köré gyűlt gazdasági érdekcsoportok egyelőre mereven elzárkóznak egymástól. A kormányzat és a társadalom aktív közreműködésével azonban talán kibékíthetők a látszólag ellentétes álláspontok.

Az információs technológia korszakának agrárgazdaságának három célja szerint három jövőképet érdemes átgondolni. A (1) hatékonyság, (2) fenntarthatóság, és (3) foglalkoztatás a biotechnológia (GM) és a biotermelés együttes hatását próbálja modellezni. A hatékonyságra építő modellben a fogyasztók elvetik a biogazdálkodást, mint indokolatlanul drága termelési módszert. A foglalkoztatást hangsúlyozó modell fogyasztói elvetik a biotechnológiát, mint az élelmiszertermelésben indokolatlanul növekvő kockázatot. A fenntartható verzió részletesen vizsgálja a biotechnológia és a biogazdálkodás közös lehetőségeit.

Ha hazánk EU-hoz való csatlakozása után már nem is áll módunkban követni egyiket-másikat a fenti modellek közül, azért az egyes irányok létezését evidenciában tarthatjuk. A magyar mezőgazdaság helyzetét a rendszerváltást követő második évtizedben ugyan már közhelynek számít jellemezni, azonban a lehetőségek mérlegelése során érdemes kiemelni egy további szempontot: szinte nincs mit veszítenünk.

6.5 MULTIFUNKCIONÁLIS ERŐFORRÁS-ANALÍZIS A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Nagy Géza

Napjainkban a területi tudományok a reneszánszukat élik. Hajtóerőt jelent számukra a kiegyensúlyozott területi fejlődés minden eddiginél nagyobb szükségessége. Nem vitatható ugyanis, hogy az információ-technológiák (írott-, hang-, vizuális médiák, internet) korában a társadalomban minden eddiginél könnyebben tudatosulhatnak a fejlettség problémái. Ha ehhez társítjuk azt a tényt, hogy a kereskedelmi-közlekedési mobilitás lehetőségeinek köszönhetően a társadalmi mobilitás is rohamosan fejlődik, aligha kérdéses, hogy új területi fejlesztési konszenzusra van szükség a területi fejlődés valamennyi dimenziójában (települési, térségi, regionális, nemzeti vagy akár nemzetközi téren egyaránt).

Megindult a területi tudományok artikulációja. A területfejlesztés mellett önálló tudománnyá formálódik a vidékfejlesztés, az önkormányzatiság újbóli megszületése után egyéni arculatot kap a településfejlesztés, melyen belül a nagy múltú urbanisztika mellé felsorakoznak a kisebb települések fejlesztésének újszerű tudományos kérdései. Bár lehetnek még olyanok, akik ennek a folyamatnak jogosságát megkérdőjelezzik, remélhetőleg valamennyi szakterület végigmegegy a számára kijelölt úton. Aligha vitatható ugyanis, hogy a területi fejlesztés valamennyi ága fel tud sorakoztatni maga mellé annyi sajátosságot, amellyel önálló identitását igazolja.

A vidék, vidékiség, vidékfejlesztés által jelölt fogalomkör még nem találta meg az őt megillető helyet a mai modern világban. A megindult vidékfejlesztési törekvések, a megújuló vidékpolitika ugyan már elindítottak egy társadalmi összgondolkodást (Glatz, 2005), de ennek még mindig csak nagyon az elején járunk. Ezért fordulhat elő napjainkban – és véleményünk szerint még hosszabb távon is küzdeni kell ezzel a problémával –, hogy a többségi (városi) társadalomban nem tudatosulnak azok az értékek, amelyeket szinte kizárólag csak a vidék tud szolgáltatni a jövő számára. A Vidéki Térségek Európai Kartája közzététele óta a vidéki értékek (anyagi javak, környezeti szolgáltatások, eszmei értékkel bíró kultúrtörténeti hagyaték) teljes körű értelmezést kaptak. Küldetése lett a vidéknek, melynek teljesítése össztársadalmi feladat, megvalósítása, a vidék fejlesztése történelmi felelősség.

A vidékfejlesztés szakmai-tudományos definiálása nagyon nehéz, mind ez ideig nem is alakult ki ezzel kapcsolatban általánosan elfogadott tudományos vélemény. A különböző állásfoglalásokból az azért leszűrhető, hogy ennek lényege a vidéken (vidéki területeken) végzett fejlesztő tevékenység. Tehát már csak a vidék definiálására lenne szükség, ami szintén megosztja a tudományos közvéleményt (e problémáról bővebben szól a **2. fejezet**). Egy korábbi vizsgálódás (Nagy, 2005) alapján úgy gondoljuk, hogy a vidék lényegét, teljességét csak a rendszerszemléletű értelmezés képes visszaadni. Eszerint a vidék egy nagyon összetett erőforrás-rendszer, melyben alapvetően elkülönülnek az anyagi (tárgyasult) és nem anyagi (nem tárgyasult) erőforrások.

A *tárgyasult erőforrásokat* a természetes és a mesterséges (művi) tárgyi valóság jeleníti meg, melyek külön-külön lehetnek vagy az élővilág részei, vagy az élettelen fizikai környezet tárgyai, eszközei.

A vidék *nem anyagi jellegű erőforrásait* azok a folyamatok, szolgáltatások, tevékenységek, eszmei értékek, stb. jelentik, melyek a gazdasági-, társadalmi életben vagy éppen a természetben játszódnak le. Ebben az erőforrás-rendszerben dominálnak a természetes eredetű erőforrások (akár a tárgyi környezetről, akár nem tárgyasult folyamatokról van szó), és ebben az erőforrás-rendszerben a társadalom és az általa létrehozott művi környezet (beépítettség) sejtjei ritkább szövetű területi lefedettséget mutatnak.

A rendszerváltás kezdetén deklarált európai integrációs törekvéseink és az 1996. évi EU konform területfejlesztési törvény, valamint az alapvető agrárgazdasági átalakulás által

reflektorfénybe került vidékfejlesztési kihívásokra gyorsan nyitottá vált a felsőoktatás. (A vidékfejlesztés felsőoktatási palettára való kerülésében úttörő jelentőségű munkát végzett Debrecen. 1993 óta meghirdetett szakirány, 1995 óta tanszék, 2001 óta önálló egyetemi szak foglalkozik a vidékfejlesztés szerteágazó kérdéseivel.) A szerző abban a szerencsés helyzetben van, hogy a kezdetektől fogva részese ennek a fejlesztő munkának. A közel 10 éves vidékfejlesztési felsőoktatási gyakorlatból szerzett tapasztalatai alapján két nehézség nevesíthető: a vidék összetettségének, a vidéki értékek bőségének tudatosítása, továbbá annak megértése, hogy a fenntarthatóság a legtagabb értelmezése (környezeti-, gazdasági-, társadalmi szempontok területén egyidőben) mellett milyen összetett módon kell vizsgálni bármely vidékfejlesztési kezdeményezést. E két nehézség leküzdése során állt össze a vidéki erőforrások multifunkcionális analízise. A továbbiakban ennek a módszertannak a definiálása, a módszer egyes lépéseinek felvázolása történik meg, majd a földhasználati módok példáján keresztül a módszer alkalmazhatóságának esettanulmány-szerű bemutatására kerül sor. Végül pedig röviden utalás történik azokra a lehetőségekre, ahol a multifunkcionális szemlélet sokoldalú előnyeivel szolgáltatja a vidékfejlesztés ügyét az oktatás, a tudatformálás vagy éppen a sikeres programozás és hatékony forrásfelhasználás területén.

6.5.1 ALAPELVEK, DEFINÍCIÓ ÉS MÓDSZERTANI LEÍRÁS

Alapelvek

A multifunkcionális erőforrás-analízis *először* abból az alaptételből indul ki, hogy a *kiegyensúlyozott területi fejlődés előfeltétele a sikeres és hosszútávon is fenntartható gazdasági-társadalmi haladásnak*. Ebben a folyamatban különös szerep hárul a vidéki területekre, mivel csak ezek képesek megfelelni számos össztársadalmi elvárásnak. Ilyen elvárás lehet a városi-ipari életterek környezeti kárainak enyhítése, az egyetemes emberi kultúra örzendő hagyatékának megmentése. Ennek köszönhetően a modern, jóléti társadalmakban küldetést kap a vidék, amelyet komplexen, kellő indoklással közvetít a Vidéki Térségek Európai Kartája (1996). A kérdés az, hogy hogyan kell tekintenünk a vidéki területek küldetését kiteljesítő hármass funkcióra:

- *A gazdasági funkciók* működése a területi fenntarthatóság előfeltétele. Működő gazdaság, helyben történő értékteremtés, az ebből származó bevétel, sőt jövedelem nélkül hosszú távon, biztonsággal nem tartható fenn semmilyen életter. A meghatározóan támogatásra alapozott területi fenntarthatóság jövője még a leggazdagabb országokban is nagyon ingatag.
- *Az ökológiai funkciók* működése a vidéki területeken a globális környezet (élő vagy élettelen) fenntarthatóságának előfeltétele. Ma már nyilvánvaló, hogy a koncentrált városi-ipari életterek környezeti kárait (CO₂ kibocsátás, felmelegedés, stb.) a természetes élővilág (elsősorban növényvilág) gazdája és gondozója, a vidék képes csak mérsékelni, megállítani vagy begyógyítani.
- *A szociális-kulturális funkciók* működése révén valósulhat csak meg számtalan egyetemes kultúrtörténeti érték megmentése a vidéki területeken. Ezen túl a többségi (városi) társadalom csak így juthat olyan szolgáltatásokhoz (pihenés, kikapcsolódás), melyek iránt folyamatosan nőnek az igények.

A multifunkcionális erőforrás-analízis *második alapelveként* azt fogadja el, hogy a *vidékfejlesztés döntően a helyi, vidéki erőforrásokból építkező tevékenység*. Ez különbözteti meg többek között a területfejlesztéstől, amit úgy definiálhatunk, hogy jellemzően a kívülről jövő művi/mesterséges környezet megteremtése. Annak elfogadásával, hogy igen nehéz a területi fejlesztés szakterületei között egyértelmű különbséget tenni, tekintettel a jelentős tartalmi átfedésekre.

Definíció

A multifunkcionális erőforrás-analízis egy rendszerszemléletű módszertan a vidéki területek adottságainak, lehetőségeinek feltárásához a vidékfejlesztésben. Kiindulópontként a legszélesebb értelemben alkalmazza a fenntarthatóságot, mint a hosszú távon kiegyenlített területi fejlődés vezérelvét, tekintettel arra, hogy a gazdasági-, ökológiai- és a szociális-kulturális funkciók érvényesülésének lehetőségeit vizsgálja. Ami az elemzés tárgyát illeti, a módszerrel bármely vidéki adottság, lehetőség, fejlesztési ötlet, elképzelés, vagyis bármely meglévő vagy előteremethető erőforrás vizsgálható.

Módszertani leírás

Egy adott vidéki erőforrás gazdasági-, ökológiai- és szociális-kulturális potenciáljának feltárását végezzük az analízis során. Ahhoz, hogy megalapozott véleményt mondjunk valamely erőforrás potenciáljáról az adott funkciók betöltése területén, több szempontú vizsgálatra van szükség. Ezért meg kell fogalmazni az adott funkcióhoz kapcsolódó úgynevezett kiegészítő kérdéseket. Ezek segítenek abban, hogy megnyugtató ítéletet mondjunk a vizsgált erőforrás lehetőségeiről. A teljesség igénye nélkül a megítélést segítő fontosabb szakmai szempontok/kérdések, melyek segítik a véleményalkotást:

- a gazdasági potenciál megítéléséhez
 - a) befektetési, ráfordítási szempontok
beruházási igények, a ráfordítások nagysága, ezek időbeni jelentkezése, a források elérhetősége, stb.
 - b) bevételi/megtérülési szempontok
hozamértékek, azok időbeni üteme, a várható megtérülési idő
 - c) fogadókésztségi szempontok
működik jelenleg is, van hagyománya, van rá ember, lesz rá jelentkező, megvannak a szükséges szakismeretek
 - d) a piaccal kapcsolatos szempontok
van piaca, megteremthető a piac, létrehoz-e indokolatlan belső konkurenciát
- az ökológiai funkciók megítéléséhez
 - a) a tágabb környezetre (léghkör, talaj, vizek) kifejtett negatív/pozitív hatás
 - b) a humán környezetre (zaj, por, illat, pollen) kifejtett negatív/pozitív hatás
 - c) természetvédelmi szerepe (véd, óv vagy veszélyeztet), minősítése
- a szociális-kulturális funkciók megítéléséhez
 - a) foglalkoztatási szerep,
 - b) ment-e kultúrtörténeti értéket,
 - c) javítja-e a közösségen belüli kapcsolatokat,
 - d) javítja-e a lakóhelyi vonzerőt/kötődést,
 - e) várható demográfiai hatások,
 - f) vidéki jóléti szolgáltatások lehetősége/súlya (táj, üdülés, kikapcsolódás),
 - g) van-e igény, fogadóképesség a dolog iránt

Nagyon fontos megjegyezni, hogy az erőforrás-analízis során nyilvánvalóan megjelennek ezek az általános kérdések és szempontok. Nagyon fontos azonban azt is látni, hogy a vizsgált kérdés jellegéből adódóan szükség lehet úgynevezett témaspecifikus kérdések megfogalmazására is.

A vizsgálat harmadik lépéseként az előbb említett szempontok mérlegelése után az adott kérdéstről értékítéletet mondunk. Ez fejezi ki azt, hogy az adott funkcióra tekintettel milyen potenciállal rendelkezik a felvetett vidékfejlesztési lehetőség, adottság, ötlet. Az alkalmazott minősítési skála egyéni döntéstől függően állítható fel. Tekintettel arra, hogy az iskolai minősítésből megszokott ötös kategória a mindennapi életben is jól értelmezhető,

kézzelfogható ennek használata. Eszerint a vizsgált dolog potenciája az adott funkció érvényesülésében lehet

igen gyenge (*)
 átlag alatti (**)
 átlagos/közepes (***)
 átlag fölötti/jó (****)
 kiemelkedő/nagyon jó (*****)

A szóbeli minősítést utáni zárójelbe írt csillagok a multifunkcionális erőforrás-analízis végeredményét megjelenítő táblázatban könnyű áttekinthetőséget adnak a munka eredményének későbbi felhasználáshoz (lásd később a földhasználati esettanulmány értékelő táblázatát).

6.5.2 A FÖLDHASZNÁLATI MÓDOK ESETTANULMÁNYA

A módszer gyakorlati bemutatása a földhasználati módok vidékfejlesztési potenciájának vizsgálatán keresztül történik, elsősorban a hazai viszonyainkat figyelembe véve (egy-egy esetleges külföldi utalás csak másodlagosan játszott szerepet). A **6.2. táblázatban** közöljük a multifunkcionális erőforrás-analízis végeredményét, aminek indoklásához az egyes funkciók megítélésében használt legfontosabb szempontokról alkotott tömör vélemény összefoglalása következik.

6.2. táblázat: A földhasználati módok vidékfejlesztési potenciálja a vidék funkcióinak ellátásában betölthető szerep alapján

Művelési ág	Területi arány % a termőterületből ¹	Lehetséges szerep a vidék funkcióinak működésében		
		gazdasági	ökológiai	szociális- kulturális
Szántó	58,3	*****	*/**	*
Kert	1,3	***	*	***
Gyümölcsös	1,3	***	*	**
Szőlő	1,2	***	*	****
Gyep	13,7	****	*****	****
Erdő	23,0	**	*****	***
Nádas	0,8	*	***	*
Halastó	0,4	***	***	***

¹Forrás: KSH, 2003.

A *szántó* kiemelkedő gazdasági szerepe vitathatatlan. A szántó művelési ág terjedését a világon mindenütt a területegységre vetített viszonylag nagy lehozható érték ösztönözte. Szántóterületünk aránya magas, a szántóföldi növénytermesztés hagyományai/feltételei megvannak. Viszonylagos egyszerűsége révén ma már túlsúlya van az agrártermelésben.

Ökológiai szerepvállalása csak mérsékelt lehet. A rendszeres művelés révén a talajban lévő szervesanyag- és szénkészleteket csökkenti. Rossz talajvédő földhasználati mód a víz- és szélerózió ellen. Kifejezetten a biodiverzitás és az élőhelyvédelem ellen hat a rendszeres művelés és a kemikáliák használata.

Szociális-kulturális szerepe is átlag alatti. A gépesítés révén nagyon mérsékelt a foglalkoztató képessége. A kézi művelés háttérbe szorulásával halványodnak a szántókhoz kapcsolódó kultúrtörténeti értékek, de ún. jóléti szolgáltatásai is alig vannak a szántónak.

A *kert művelési ágban* területegységre vetítve kiemelkedő értéket lehet előállítani. Vidékfejlesztési potenciálját mérsékli a viszonylag alacsony részesedése a termőterületből. Hagyománya igazán csak a tájtermelő körzetekben van, és a kiemelkedő területhatékonyságú gazdálkodási formák jelentős beruházási igénnyel lépnek fel. Összességében gazdasági potenciálját a magyar vidékfejlesztésben átlagosnak minősíthető.

Ökológiai szerepéről ugyanaz mondható el, mint a szántónál, azzal, hogy kemikália-igénye magasabb, ezért ebből a szempontból vidékfejlesztési potenciálja csak a legalacsonyabb lehet. Szociális-kulturális szerepénél előnyös, hogy élőmunka-lekötő-képessége magas, de a védendő és piacosítható kultúrtörténeti értékei legfeljebb átlagosak. A klasszikus jóléti szolgáltatásai mellett legfeljebb a hobbikert műveléshez kapcsolódó társadalmi előnyök említhetők, így végső minősítése legfeljebb közepes lehet.

A *gyümölcsös művelési ágról* összességében ugyanaz mondható el, mint a kertekről. Gazdasági és társadalmi-kulturális szerepük átlagos, ökológiai szerepük a vidék funkcióinak ellátásában minimális.

A *szőlő művelési ág* lehetséges gazdasági és ökológiai szerepe véleményem szerint azonos lehet a kert és gyümölcsös művelési ágakéval, a minősítésre vonatkozó érvek is ugyanazok. Ezzel szemben a szociális-kulturális szerepét magasabbra kell értékelni az előbbieknél két ok miatt. Borvidégeinken a szürethez a térségi identitást meghatározó hagyományok kötődnek, és a borkultúra piacosíthatósága pedig már elindította a vidéki turizmus egyik nagyreményű ágát, a Borutakat a szőlőtermesztő vidékeinken.

A *gyep* gazdasági potenciálját a vidék funkcióinak ellátásában jelzi a viszonylagos nagy területi aránya, a különösebb ráfordítások nélkül is hasznosítható és a gyakorlati viszonyok között megtöbbszörözhető termése, a tudomány és a szakpolitika által is támogatott előrejelzés, mely szerint már középtávon is várható, hogy számottevően nő a területi aránya a földhasználatban **(6.22. ábra)**. Gazdasági szerepének értékelésénél hátrányként kell figyelembe venni, hogy termékei az állattartáson keresztül, viszonylag lassan térülnek meg, ezért a gazdasági potenciál minősítése nem lehet a legmagasabb kategória.



Forrás: http://grasshabit.hu/_download/teszveszposzter_vegleges.pdf

6.22. ábra: Természetbarát gyepegzálkodás – a hagyományos tájgazdálkodás a jövő záloga

A gyepek ökológiai potenciáját minden szempontból a legmagasabban kell értékelnünk, így e tekintetben a végső minősítés sem lehet más, mint a kiemelkedő.

Szociális-kulturális szerepe – ha a foglalkoztatottságot vesszük figyelembe – mérsékelt lehet a vidékfejlesztésben. A védendő és piacosítható kultúrtörténeti értékek (pl. a pásztorkultúra tárgyi és nem tárgyi néprajzi értékei) és az ún. jóléti szolgáltatások (tájkép, sport-kikapcsolódás, üdülés-pihenés) szempontjából viszont a legmagasabbra kell értékelni, így a gyepek művelési ág végső minősítésének a vidék szociális-kulturális funkcióinak ellátásában átlag fölöttinek kell lennie.

Az erdő művelési ág lehetséges gazdasági szerepénél előnyként kell említeni a viszonylag magas területi arányát, amely a jövőben még növekedni is fog. Hátrány viszont, hogy ez magas hektáronkénti költséggel és nagy támogatási igénnyel valósítható meg, és főképpen azt kell figyelembe venni, hogy az erdészeti befektetések csak hosszú távon térülnek meg, emiatt a bevételi gondokkal küzdő vidéki társadalom eddig is ódzkodott az erdőtelepítésektől. E súlyos ellenérv miatt az erdő gazdasági potenciálját a vidék funkcióinak betöltésében átlag alattinak kell minősíteni.

Az erdő ökológiai potenciálját ugyanakkor kiemelkedőnek kell értékelni, hisz a gyepek mellett ez a jelentős földhasználati mód képes minden szempontból szolgálni a fenntartható természeti erőforrás-hasznosítást, óvni a makroökológiai környezetet, és megfelelni a természetvédelmi elvárásoknak.

Szociális-kulturális szerepe átlagosnak minősíthető, mivel foglalkoztató képessége a telepítés és kezdeti fejlődés időszaka kivételével nagyon mérsékelt. Viszonylag kevés védendő és piacosítható kultúrtörténeti értékekkel is rendelkezik, ugyanakkor jóléti szolgáltatásai a társadalom széles rétegei számára átlag fölöttiek, így szociális-kulturális potenciáljának végső minősítése átlagos lehet.

A nádas gazdasági potenciálja a vidékfejlesztésben átlag alatti lehet csak, mivel viszonylag kis területen szerepel a földhasználatban. A nádhasznosításnak csak elszigetelt kis térségekben vannak hagyományai. Területnővelése nem szerepel az előirányzatokban. Termékei egy szűk piaci szegmenst célozhatnak csak meg. A nádhasznosítást célzó kezdeményezések legfeljebb színesíthetik a vidékfejlesztési törekvéseket.

Ökológiai potenciáljának megítélését sajátosságai nehezítik. Vizes terület révén nem lehet szerepe a legfontosabb vidéki erőforrás, a termőföld védelmében. Természetvédelmi jelentősége ugyanakkor a vizes élőhelyek fenntartása révén kiemelkedő. Szociális-kulturális szerepe mellett érdemi érvek nem igen sorakoztathatók fel, így ebbéli potenciálja a vidék funkcióinak betöltésében erősen átlag alatti.

A halastó, mint földhasználati mód leginkább a nádassal hasonlítható össze. Gazdasági potenciálja a nádasétól lényegesen jobb, mivel nagyon területhatékony földhasználati mód és a ráfordítások megtérülése is viszonylag gyors. A halastó területi arányának növelése ugyanakkor nagy beruházási igényű, ezért az összesített gazdasági potenciál minősítése közepes. Ökológiai potenciáljának megítélésénél ugyanazok érvényesek, mint ami a nádasnál került megemlítésre. A termelés és a természetvédelem nyilvánvaló érdekütközése miatt természetvédelmi szerepe sem érvényesülhet maximálisan, így végső minősítése e tekintetben legfeljebb átlagos lehet.

Szociális-kulturális potenciáljánál pozitívként említendők a halászati hagyományaink, illetve annak lehetősége, hogy a sporthorgászat révén egyre növekvő társadalmi igény kielégítéséhez járulhatunk hozzá. De az ún. jóléti társadalmi szolgáltatásai ebben ki is merülnek, így minősítése legfeljebb közepes lehet.

Összefoglalásként:

A területi tudományok és gyakorlati vetületük, a területi fejlesztés szakterületeinek fejlődésében a legutóbbi időszak látványos eredménye, hogy a szektorális megközelítés helyét

átvette az azokon felülemelkedő integrált, multidiszciplináris, multifunkcionális megközelítési mód. Ezzel ugyan a tudomány és a gyakorlat tett egy helyes lépést az osztársadalmi igények hatékonyabb szolgálata irányába, de beleütközött/szembe találta magát az áttekinthetőség, átláthatóság embert próbáló nehézségeivel. Rendkívül összetett kérésekké váltak a területi fejlődés kérdései. Az adottságok, a lehetőségek, a teendők és az eredmények, a hatások vizsgálatához szükség van olyan algoritmusokra (módszertani segédletekre), melyek megkönnyítik a fejlesztőmunkát. Ilyen segédletnek tekinthetjük a SWOT analízist, amely a jövőt alapozó tervek, projektek, programok, stratégiák ma már rendeletekben rögzített követelménye. Jellegét tekintve ilyennek minősíthetjük a multifunkcionális erőforrás-analízist, amelynek használata számos területen segítheti a vidékfejlesztési törekvéseket:

- A társadalmi tudatformálásban, a vidéki identitás, a vidéki értékek feltárásában szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a rendszerváltás óta magára hagyott, önbizalom hiányban szenvedő, kissé félszeg vidéki társadalom nem ismeri eléggé átfogóan a vidéki valóságot. Képes lemondóan elmenni olyan helyi adottságok, lehetőségek mellett, amelyek pedig értékke csiszolhatók. A most formálódó vidéki akciócsoportok (LEADER) vidéki tudatformálásában hasznos segítség a multifunkcionális erőforrás-analízis.
- Hasonlóan hasznos lehet a vidék osztársadalmi megítélésének javításában. A módszert végigjárva megnyílik annak lehetősége, hogy a szűk, szigorúan piaci elvű gondolkodást – ennyi a befektetés, ennyi a konkrét megtérülés – a vidéki értékek piacon túli skálájára is kiterjessze. Ezzel tudja segíteni a környezet-tudatos és a szociálisan-kulturálisan is érzékeny gondolkodásmód térnyerését a vidékfejlesztésben.
- A felsőoktatásban a módszer gyakorlása nagyon hatékony eszköz a vidék, vidékfejlesztés fogalomkör komplexitásának megértésében, a multifunkcionalitás iránti hallgatói befogadóképesség tágításában. Különösen akkor élénk a hallgatói érdeklődés és figyelem, ha együttgondolkodva (brainstorming), team munkában végezzük az erőforrás-analízist.
- A multifunkcionális erőforrás-analízis a gyakorlati vidékfejlesztési munka során olyan elvárások érvényesüléséhez járul hozzá, mint például a térségi megközelítés, alulról jövő kezdeményezések, a kisebb léptékbeli gondolkodás, együttműködés és partnerség azáltal, hogy az adott vidéki területen meglévő vagy megteremthető helyi erőforrások közösségi elemzését végzi. De javára írható az is, hogy megalapozottabbá teszi a vidékfejlesztési programozást, ugyanezzel számottevően javítja a hatékonyabb forrásfelhasználást.
- Az esettanulmány alapján láthattuk, a vidéki területekkel – köztük elsődlegesen a termőföld használatával – szembeni új társadalmi elvárások más megvilágításba helyezik az eddigi földhasználati gyakorlatot. Az új elvárások alapján történt értékelés szerint a földhasználati módok lehetőségei a multifunkcionális mezőgazdaságban és az integrált vidékfejlesztésben jelentősen különböznek. Összességében igaz, hogy a kevésbé intenzív földhasználati módok (gyep, erdő), melyeket eddig kevésbé használtunk ki, kiegyensúlyozottabb lehetőséget kínálnak az integrált vidékfejlesztésre.

7 MARKETING ÉS KERESKEDELEM

7.1 RÉGIÓ-, TÉRSÉG- ÉS TELEPÜLÉSMARKETING

Juhász Mária

Balaton, Viharsarok, Tisza-tó, Dömsöd, Borsod, Óriszentpéter, Szépasszony-völgye, Mezőkövesd, Sopron, Taljándörög, Homrogd, Nagyszékely.

Ha egy olyan térség, táj vagy település nevét meghalljuk, amellyel valaha is közvetlen kapcsolatunk volt, szinte mindannyiunkban emlékek idéződnek fel: érzések, hangulatok, hangok, ízek, illatok. Jó esetben ezek a benyomások kellemesek, szívesen emlékezünk rájuk, rosszabb esetben kellemetlenek, kínosak, és nem szívesen idézzük fel azokat. Az általunk már látott földrajzi helyek képe, imázsa hosszasan él bennünk, és meglehetősen nehéz megváltoztatni (legalább is a negatív képet pozitívvá fordítani, hiszen a kellemetlen élmények után önként nem térünk vissza rossz tapasztalataink színterére).

A földrajzi helyről (ország, régió, térség, táj, település) kialakított vagy kialakítandó kép tudatos formálása marketingtevékenység. Ugyanolyan marketingtevékenység, mint az eddig megismert klasszikus termék- vagy szolgáltatásmarketing, az eddig megismert törvényszerűségekkel, módszerekkel, eszközrendszerrel. Célja a földrajzi hely, a terület (és társadalmának) „eladása”: versenyképességi tényezőinek feltárása, kiaknázása, vonzerejének növelése vagy annak tudatosítása.

Unalomig hangoztatott tény, hogy a piacgazdaságban verseny folyik a szűkös erőforrásokért. A települések, kistérségek, régiók a történelem során mindig is versenyeztek egymással – árumergézési jog, vásárhely, hídpénz, különböző kiváltságok. Ez a verseny mára felerősödött: versengenek a fejlesztési lehetőségekért, a kedvezőbb gazdasági pozíciókért, a befektetőkért, az odalátogató turistákért, vagy az odaköltöző állandó lakosokért. Ennek a versenynek hatékony eszköze a régió-, térségi- vagy településmarketing. (Mint látható a nevezéktan főként a terület nagyságához igazodik, és valójában nem honosodott még meg a gyűjtőfogalomként használható „hely-”, vagy „területi marketing” kifejezés. Az angol nyelvterületen alkalmazott „place-marketing” sokkal kevesebb körülírást igényel.)

A településmarketing mintegy negyedszázada jelent meg Európában, az Egyesült Államokból átvett tapasztalatok alkalmazásával. Míg az USA-ban inkább a gazdasági, kereskedelmi szempontok domináltak a városmarketing alkalmazása kapcsán, addig az európai alkalmazás többoldalú: a gazdaság mellett a kulturális, egészségügyi szempontok is érvényre jutnak benne (Piskóti et al., 2002). A korszerű településmarketing mindemellett integrálja a művészeti (építészeti, park- és kertépítészeti, közterületi képző- és iparművészeti), térszervezési területeket is.

A piacgazdasági ismeretek mentén a régió- térségi- vagy településmarketing esetében is beszélhetünk termékről, amely az eladók és vevők között „cserél gazdát”, piaci versenyről, amelyben a különböző földrajzi helyek, helységek versengenek egymással a „vevőkért”. Nézzük ezeket a piaci elemeket külön-külön, részletesebben.

7.1.1 A termék

Addig, míg egy klasszikus termékkel vagy szolgáltatással szemben a fogyasztónak jól körülhatárolható elvárásai, és emiatt a termék vagy szolgáltatásmarketingnek jól definiálható eszközei vannak, a területi marketing tárgya jóval összetettebb.

Vásárlási szándékom előtt alaposan körül tudok nézni a piacon, ismereteket szerezhetek a megvenni tervezett termékről, szolgáltatásról. Ha egy főzőalkalmasságot kívánok vásárolni, meg tudom határozni annak fizikai paramétereit (méret, energiaforrás, teljesítmény, energiatakarékosság, stb.), a számomra elfogadható árat, az ár-érték arányt, vagy

egy ilyen termék gyártójaként ki tudom választani azokat a marketing-eszközöket (a termék előnyös tulajdonságai, promóció, stb), amellyel növelni lehet a termékértékesítést. Ugyanez a helyzet a klasszikus szolgáltatásokkal: a varrodában meg tudunk állapodni a céna színében, a szabásvonalban és a határidőben, a fodrásznál a frizura hosszában, színében, fazonjában. Ha a termék valami miatt nem megfelelő, nem veszem meg, ha elégedetlen vagyok vele, reklamálok, visszaviszem, gyártójától nem vásárolok legközelebb, a hibásan teljesítő szolgáltatót nem fizetem ki, vagy nagy ívben elkerülöm. De mi a helyzet azzal a térrel, ahol születtem, élek, dolgozom, vagy ahol csak átutazóban vagyok?

A földrajzi térrel szembeni elvárások részben szintén megfogalmazhatók: elhelyezkedése, *fizikai környezete*, *tárgyi megnyilvánulási formái* többnyire jól definiálhatók. Kevésbé leírhatóak – és az eladótól, szolgáltatótól kevésbé számonkérhetőek – az adott tájhoz, településhez kötődő *gondolati, érzelmi elemek*, amelyek sok esetben racionálisan nem is megmagyarázhatóak. Ebből is látható, hogy a földrajzi tér *összetett, többtényezős termék*, amelynek értékesítése speciális marketingfeladat.

A régió, a (kis)térség vagy a település piaci szempontból *bizalmi termék*: a minőségéről csak a „fogyasztás” során alkothatunk képet, előzetes véleményünk csak később nyerhet megerősítést (vagy állapíthatjuk meg csalódásunkat).

A földrajzi tér „terméke” összességében nem kézzelfogható, de kínálata nagyon sok konkrét termékből, szolgáltatásból, értékből tevődik össze, és mindegyik egy-egy adott fogyasztói réteg szükségleteit elégíti ki. A kínálati termékeknek ez a köre két csoportba sorolható (Piskóti et al., 2002):

- *közjavak*, mint maga a földrajzi helyszín, a természeti adottságok, közösségi terek, középületek, stb., amelyeknek tulajdonosa valamely közösség (az állam, az önkormányzat),
- *magánjavak*, termékek és szolgáltatások, amelyeket a helybéli vállalkozók, magánszemélyek, vagy szervezetek kínálnak az odalátogatóknak,

és ily módon nem is köthető egyetlen tulajdonoshoz. A fentiek miatt a termékértékesítés, a *cserefolyamat is többszintű*.

A régió-, térség vagy település mint termék *megjelenési formája* a róla alkotott kép, *imázs*, amely maga is része, alkotóeleme a terméknek. Ennek a képnek a mentén alakítják ki különböző célcsoportok a térhez való viszonyukat (Piskóti et al., 2002).

Mint a bevezetőben említettük, a hely- vagy területi marketing feladata végső soron az adott földrajzi és társadalmi tér fejlesztése, versenyképességének növelése. A fejlődést segítő tényezők egy része helyspecifikus, az adott térségben vagy településen fellelhető tényező vagy tulajdonság. A gyorsan módosuló/módosítható tényezők hirtelen, gyors fellendülést indíthatnak el, de ugyanilyen gyorsan stagnáláshoz vagy hanyatláshoz is vezethetnek, mert a gyorsan áttelepíthető beruházásoknak kedveznek (adókedvezmények, olcsó munkaerő stb.). Tartós fejlődést, mélyreható változást a nehezen módosítható tényezők eredményezik, azok, amelyek kialakulásához hosszabb időre van szükség (tudás, készségek elsajátítása, szokások, értékrendek változása) (Sarudi Cs. (szerk.), 2004.).

A fenti sajátosságokból következik, hogy az úgynevezett területtermék fejlesztése a hosszú távú eredmény elérése érdekében meglehetősen költséges, időigényes tevékenység: az érintett érdekcsoportok nagy száma és a termék összetett volta miatt (Piskóti et al., 2002). Ez az általánosan elfogadott vélemény azonban árnyalható: sokszor csupán a jó szándékon, vagy az odafigyelésen, a célcsoport fejével történő gondolkodáson múlik, hogy milyen kép alakul ki a „termékünkéről”, a térségünkről vagy településünkről.

A Tisza-menti kis település kellemes vízparti kempingjével, és az igényesen kialakított panziójával várja a turistákat. Napközben, a nyári rekkenő hőségben azonban nem sok program várja az érdeklődőket: a két templom tíz perc alatt megnézhető, újabb fél óra, míg a közvetlen és hamar közlékeny váló

helybeliektől értesülhetünk a falu legfrissebb pletykáiról. Tanszéki kis csapatunkat egy Tájház feliratú öreg vályogház (7.1. ábra) hívogatta a hűvös szobák ígéretével, de ajtaját zárva találtuk. Elolvashattuk viszont a kifüggesztett papírról, hogy bizony nyitva kellene lennie. Míg mi a további teendőkről tanakodtunk, két német rendszámú autó is megállt, de a zárt ajtó és a magyar felirat elbizonytalanította a turistákat. Itt már a mi segítőkészségünk sem használt, a németek beültek az autókba, és továbbhajtottak, vendég-központúbb települések felé. Mi nem adtuk fel ilyen könnyen. Kiderítettük, hogy hol lakik a „kulcsos ember”, aki végül is kinyitotta a tájházat, és nagyon kedvesen elmagyarázott mindent. Rábeszéltük, hogy a magyar felirat mellett kis magyarázó térképpel ellátott német és angol szöveggel is tudassa az arra járókkal, hogy hol lehet megtalálni Őt és a tájház kulcsát. (Fél óra múlva az ajtón volt az udvarias háromnyelvű felirat: „Érdeklődése esetén örömmel kinyitom a házat. A Kossuth utca 3-ban megtalál, kérem, keressen meg!”)



7.1. ábra: A megnyitott tájház előtt üldögélő „anyóka” hívogatja a látogatókat
(Fotó: Juhász M. 2000)

A régi hírnevének visszaszerzésére törekvő borvidék „fővárosának” központjában álló élelmiszerüzletben éppen ennek a borvidéknek a termékeit nem lehetett kapni. A magyar érdekltségű kereskedelmi lánc üzletének polcain egymás mellett sorakoztak a balatoni és tokaji borok, az olasz palackok, de a saját borvidék termékeivel nem találkoztunk. Történt mindez az országos főútvonal mentén fekvő üzletben, az idegenforgalmi szezon kellős közepén. Az egyik környékbeli neves borászat mintaboltjának ajtaján pedig a „Szabadság miatt zárva” tábla állt. Igaz, hogy a dombtetőn egy minden igényt kielégítő, a környék meghatározó borászatainak termékeit árusító mintabolt található, de ezt a város „eltitkolta”, semmilyen útbaigazító tábla nem utalt erre (minek is: az ottlakók ismerik az üzletet....)

A régió-, térségi-, településmarketing egy olyan *közösségi marketingforma*, amelyet az adott helyen, helységben élő és dolgozó közösség érdekében valósítanak meg úgy, hogy a hasonló kínálattal (más térségben, településen élőkkel) szemben megerősítsék saját pozíciójukat.

7.1.2 Az eladó(k), a régió-, térségi- és településmarketing megvalósítói

Mint az előző fejezetben említettük, a területtermék elsődleges megjelenési formája az imázs, amelyet a tudatos marketingtevékenység valamint az akaratlan hatások (szokások, viselkedés- és viszonyulási formák) egyaránt alakíthatnak.

A *tudatos marketingtevékenység* formálói, tervezői és egyben végrehajtói az állam és a közigazgatási szervek (a kormány, a fejlesztési tanácsok, az önkormányzati testület(ek)). A sikeres marketingmunka feltételezi a különböző közösségi szintek együttműködését (a fejlesztési támogatások többsége kötelezően elő is írja az egyes szintek fejlesztési elképzeléseinek koherenciáját). A rendeletek, határozatok, a vállalkozói és lakossági ügyintézés, a helyi adók rendszere, a hivatalok hangneme, szociális érzékenysége, az oktatásszervezés, foglalkoztatáspolitikája, az épített és természeti környezet „kezelése” – csak néhány terület azok közül, amelyek az ott élőkben és dolgozóknak kialakítja a településről, térségről alkotott képet.

E kép szintén tudatos formálói a *közhatalmi szervek és a hatóságok, közszolgáltatók*. Igaz, hogy ezek működését magasabb szintű jogszabályok, intézmények és szervezetek szabályozzák, de a megvalósítás minősége, eszközei hatással vannak a terület imázsára: pl. a közbiztonság, a korrupció mértéke, a különféle hatósági ellenőrzések lefolytatása, az egyenlő mércével mérő jogalkalmazás.

A marketingmódszerek szintén tudatos alkalmazói a területen dolgozó *vállalkozások*, amelyek – bár elsősorban saját termékük, szolgáltatásuk marketingtevékenységét szervezik – áttételesen a térségi kép kialakításán is munkálkodnak.

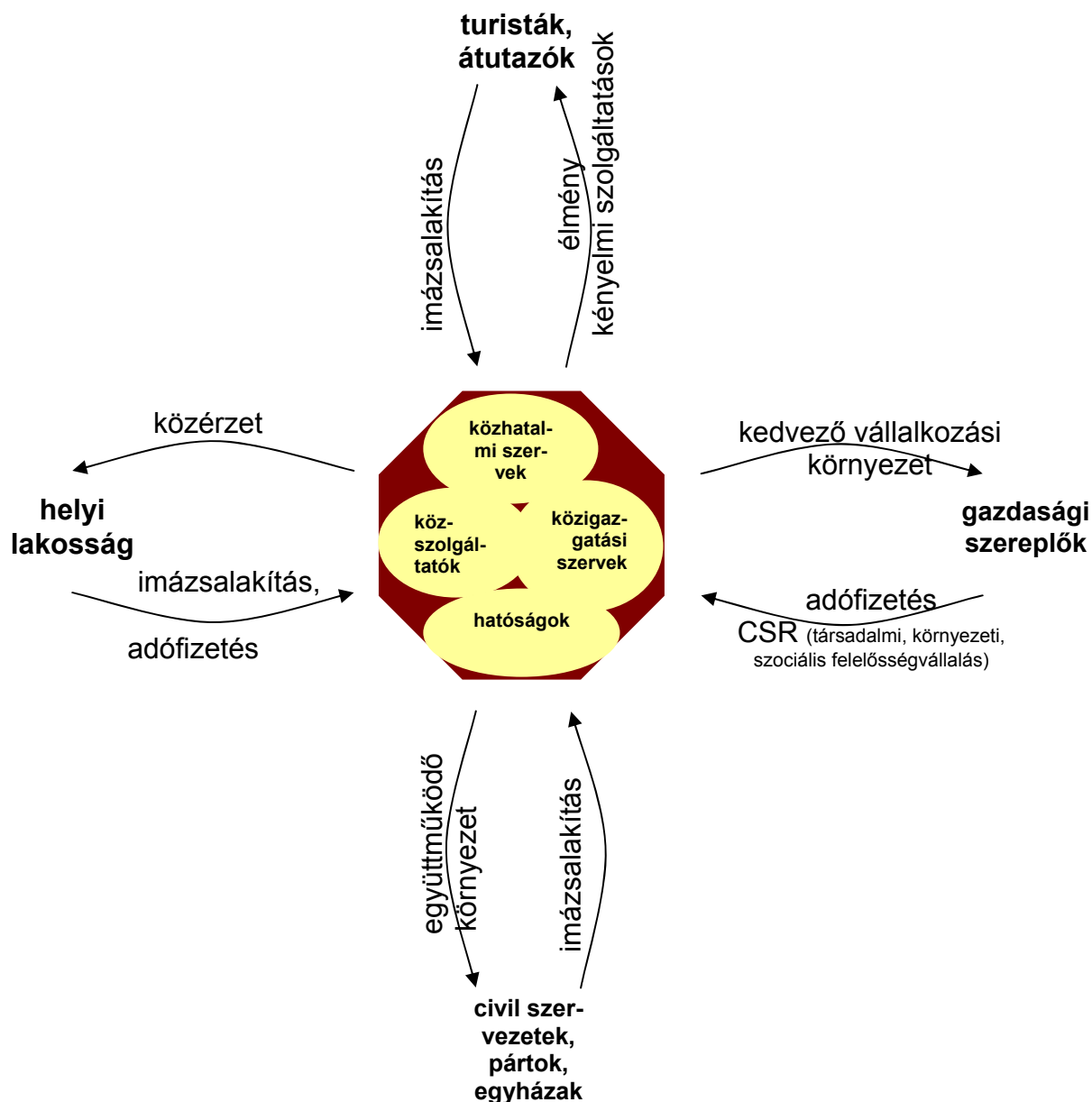
Nem biztos, hogy sokan ismernék Parádsasvár nevét a kristálytermékek vagy Herendét a porcelán nélkül. De hogy ne ilyen egyedi termékekről legyen szó: Mórahalom neve a Mórakert TÉSZ nyomán került be a köztudatba.

A *lakosság, a szervezetek* (civil, üzleti, hivatali) viselkedése, magatartása *spontán, nem tudatos* formálója a hely-imázsnek. Sokszor előfordul, hogy a bennünk élő kép valamilyen sztereotípiához kötődik (hűvös angolok, precíz németek, konok jászok, rátarti matyók stb.) és ezt a véleményt kivetítjük a térségre is. Ha ez a sztereotípiája negatív, nagyon nehéz leküzdeni, nagyon sok időbe és céltudatos munkába kerül a semlegesítése, megfordítása, míg a pozitív sztereotípiák jó felhasználhatók a sikeres marketingtevékenységben.

A régió-, térségi- és településmarketing tudatos tevékenység, amelynek akciói, eszközei akkor hatásosak, ha a helyi szereplők nem tudatos magatartására is hatnak, hosszú távon a kedvező irányba formálva azt.

7.1.3 A célcsoport(ok), vevő(k)

A helymarketing egyik sajátossága, hogy a szereplők egy része a vevői (célcsoporti) és az eladói (megvalósítói) oldalon egyaránt szerepel: a lakosság, a vállalkozói- és civil szféra szervezetei, a turisták nemcsak célcsoportjai a tevékenységnek, hanem – mint az előző fejezetben látható volt – formálói is (7.2. ábra). Ugyanakkor a különböző célcsoportok között jelentős érdekellentétek is feszülhetnek, amint az a következőkben is látható.



7.2. ábra: A régió-, térségi- és településmarketing kapcsolatrendszere

A különböző célcsoportoknál különféle módon érvényesül a termék bizalmi jellege: az ott élők – különösen a magyar lakásmobilitási viszonyok között – nem hagyhatják el egykönnyen azt a települést, amellyel szemben elégedetlenné váltak az életük során. A betelepülő vállalkozók – különösen a könnyen áttelepíthető ipari- és szolgáltatási ágazatokban – könnyen odébállnak, ha az elvárásaik nem teljesültek, azaz csalatkoztak a „termék” iránti bizalmunkban. A helyi vállalkozók (és különösen a helyi kényszer- és kisvállalkozók) helyzete már sokkal nehezebb: őket a munka mellett a lakás is helyhez köti. A legnehezebben a turisták elveszte(gete)tt bizalma hozható helyre, más környéket választanak úticélul ha csak egyszer is csalatkoztak az elvárásaikban.

A marketingtevékenység *elsődleges célcsoportja a helyi lakosság*, akiknek elvárása a hellyel szemben a *jó közérzet*, ami persze megint kézzelfoghatatlan és összetett dolog: legyen jó lakni és élni a településen. Ez azonban különböző korosztályok számára is mást és mást

jelent: a fiatalok tanulási és szórakozási lehetőségeket várnak, a felnőtt lakosság munkalehetőséget, az idősebb korosztály nyugalmat, fizikai és szociális biztonságot. A foglalkoztatás szempontjából inaktív lakosság inkább az imázs-alakításban tud részt venni, míg az aktív, jövedelemmel rendelkező népesség az adófizetésen keresztül anyagilag is hozzájárul a település életéhez. Ebbe a célcsoportba lehet sorolni a *potenciális betelepülőket* is, hiszen lakhelyválasztási döntésükben ugyanazok a tényezők játszanak szerepet, mint a már ott lakók közérzetében.

A következő célcsoport a térség *gazdasági szereplői*: a vállalkozások, a befektetők. Ők hosszú távon *kiszámítható, korrekt vállalkozói környezetre* számítanak. Cserébe munkahelyteremtéssel járulnak hozzá a térség lakosságmegtartó-képességéhez. Az odatelepülő vállalkozások esetleges kedvezményei sérthetik a helyi vállalkozások érdekeit, tevékenységét, a versenyhelyzet kialakulásával viszont kedvez a lakosságnak. Az önkormányzat érdeke a nagyobb adóbevétel, de ezzel elriaszthatja vállalkozásokat. A kedvező vállalkozási környezetet a foglalkoztatás növekedésével, a helyi társadalomba való bekapcsolódással, a társadalmi-, környezeti-, szociális felelősségvállalás akcióival hálálhatja meg a vállalkozás. Természetesen a gazdasági szereplők is hozzájárulnak a helyi imázsának kialakulásához (gondoljunk csak a brit vagy amerikai nagykövetségek/turisták feketelistáján szereplő budapesti vendéglátóhelyek hírnévrömbölő hatására).

Jelentős célcsoportjai a helymarketingnek a *turisták*, az *ideiglenesen*, de hosszabb ideig *ott tartózkodók*, de még az *átutazók* is. Ők többnyire élményekre vágynak, kényelmi szolgáltatásokat várnak el. A turizmussal járó megnövekedett forgalom azonban nem mindig tölti el elégedettséggel a nyugalomra vágyó helyi lakosságot. Sok turista igényelheti az éjszakába nyúló szórakozási lehetőségeket, s ez zavarhatja az öslakosok pihenését, ugyanakkor a turizmusból származó bevételekre a helyi vállalkozásoknak és az önkormányzatnak is szüksége van. A betelepülő vállalkozások mellett a turisták azok, akik messzebbre vihetik a térség, település jó vagy rossz hírét, nagy befolyást gyakorolva így a helyi imázsára.

Külön célcsoportként határozhatók meg a különféle *civil szervezetek*, annak ellenére, hogy a már felsorolt célcsoportok tagjai alkotják ezeket. Az együttműködő környezet megteremtésével nagymértékben kihasználható ezeknek a szervezeteknek imázsformáló hatása, a településen, térségen, régión kívüli kapcsolataik.

7.1.4 Marketingmódszerek és alkalmazásuk

Mint említettük a régió-, térségi-, településmarketing eszközrendszere alapvetően nem különbözik a klasszikus termék- vagy szolgáltatásmarketingtől, csupán a sajátosságok figyelembevételével kell azt alakítani.

Környezet- és szituációelemzés

A környezet- és szituációelemzés folyamatát Piskóti és társai (2002) két tényezőcsoportra bontva tartják célszerűnek elvégezni:

Belső elemzések – a terület saját helyzetének, tényezőinek feltárása, elemzése:

- adottságok (értékaudit)
 - társadalmi, szociális viszonyok,
 - tényezőellátottság,
 - tradíciók
 - teljesítménykompetencia (a különböző funkcióknak való megfelelés képessége)
- imázs (imázsaudit)
 - gazdasági imázs (telephely-, és piaci imázs)

- társadalmi imázs
- ökológiai imázs
- kulturális imázs
- marketingorientált tevékenységek vizsgálata (tevékenységaudit)
 - gazdaságfejlesztési tevékenység
 - turisztikai vonzerő-fejlesztés
 - kommunikáció, PR

Külső tényezők elemzése

- a célcsoportok igényeinek felmérése, elvárásainak elemzése, szegmentálás (célcsoportaudit)
 - természetes személyek
 - az önkormányzat és hivatalai
 - vállalatok, vállalkozások
 - kormányzati szervek
 - egyéb gazdasági, társadalmi szervezetek
 - külföldi speciális szervezetek, intézmények
- a versenytársaként számbajövő területek meghatározása, összehasonlító elemzése (konkurenciaaudit)
 - érték,
 - imázs
 - tevékenység
 - befektetők

Mint látszik, a felmérések, elemzések célja a terület helyzetének felmérése, a kritikus tényezők meghatározása, a lehetséges sikertényezők feltárása, megbízható háttérinformációk szolgáltatása a stratégiai tervezéshez.

A célrendszer megfogalmazása

A kiegyenlített fejlődés célrendszerének megfogalmazása „egyszerű”: a jólét, a jó közérzet elérése a területen társadalmi, gazdasági, kulturális, és ökológiai szempontból. A jólét is összetett fogalom, a térségben, településen élők életminőségét jelenti.

A *társadalmi jólét* fogalmába a kapcsolatrendszerek tudatos építése, a belső kohézió megerősítése mellett a külső kapcsolatrendszer kiépítése tartozik. A intézményrendszer működésének demokratizmusa, az érdekérvényesítés lehetőségei, a korrupciómentes közélet, a jogbiztonság egyaránt szolgálja a terület, település társadalmi jólétét. Ugyanebbe a körbe tartozik a szociális biztonság kérdése, valamint a lakosság mentális és fizikai egészségének megteremtése is.

A *gazdasági jólét* a lakosság jövedelmének növelésével érhető el, amely a gazdaságfejlesztés, a versenyképességi előnyök kihasználása, a hátrányok csökkentése révén valósulhat meg.

A *kulturális jóléthez* járul hozzá az oktatás, képzés vagy továbbképzés (szervezett keretek közötti, vagy az önképzés) formáinak, lehetőségeinek révén a lakosság, a vállalkozások és a különböző szervezetek tudásbázisának megteremtése illetve növelése, a tacit knowledge elemeinek továbbadása. Ugyancsak a kulturális jólét körébe tartozik a kutatás, a művészetek kibontakozási lehetőségeiről való gondoskodás, a sport- és a tudományos élet létrehozása.

A *környezeti, ökológiai jólét* elemei talán kézzelfoghatóbbak, jól leírhatók: a gondozott, ápolott, egészséges környezet, táj, az épített és természetes környezet értékeinek megóvása, ápolása, az infrastrukturális hálózatokba való becsatlakozás.

Addig, míg a célrendszer megfogalmazása viszonylag egyszerű, a megvalósításhoz vezető út kidolgozása azonban már alapos munkát igényel, annál is inkább, mert a

kiegyensúlyozott fejlődés mindegyik terület összehangolt fejlesztését követeli meg, hiszen azok egymást át- meg átfedve egy igen bonyolult rendszert alkotnak.

A kínálati mix elemei

A régió, a térség vagy a település fejlesztésének tervezésénél a kínálati mix kialakítását kell megtervezni. Ennek a kínálati mixnek az alapja a *gazdaságfejlesztési stratégia* (Piskóti et al., 2002) az alábbi fő elemekkel:

- a gazdaságfejlesztés intézményrendszerének felállítása, a működtetési mechanizmus kialakítása,
- befektetés-ösztönző, vállalkozásélénkítő programok (a kínált kedvezmények meghatározásával),
- tulajdonszerzési, területrendezési programok,
- kis- és középvállalkozásokat támogató programok,
- szolgáltatás- és kereskedelemfejlesztő programok,
- mezőgazdasági- és termékfeldolgozási programok,
- turizmusfejlesztés, turisztikai termékfejlesztés,
- infrastruktúra-fejlesztési program,
- logisztikai programok.

A *társadalmi viszonyok* fejlesztése magába foglalja egyrészt a humánerőforrás fejlesztést, ezen belül az oktatás, képzés, továbbképzés koncepcióját és az egészségügyi és szociális ellátórendszer fejlesztését, másrészt a térségi, települési kohézió erősítését a civil szervezeteken és a települési, térségi kapcsolatokon keresztül.

A *köz- és hatósági szolgálatok* fejlesztésekor az önkormányzati munka területén a szolgáltatási csomagok korszerűsítése, az ügyintézés gyorsítása és egyszerűsítése lehet a kitűzendő cél (ez utóbbit napjainkban az internetes ügyintézési lehetőség gyorsítja), míg az önkormányzati alkalmazottak kompetencia-fejlesztése és az önkormányzati munka hiányosságainak feltárása szintén lehet a fejlesztés eszköze. Ebbe a körbe tartozik a különböző hatósági ellenőrzések rendszerének és minőségének, kulturáltságának fejlesztése, a közbiztonság fokozása, a tömegközlekedési rendszerek fejlesztése is.

A *tudományos, kulturális teljesítmény* fejlesztése felöleli a művészeti ágak művelésének, a sport, az oktatás, a tudomány, a kulturálódási lehetőségek és a hagyományápolás intézményrendszerének megteremtését, fejlesztését, és eseményeinek szervezését. A sikeres fejlesztési terv egyaránt figyelemmel kíséri a tömeg- és a réteggkultúra iránti igényeket, és törekszik mindkettő kielégítésére.

A *környezeti értékek védelme, fejlesztése* során elsőbbséget kell élveznie a megelőzésnek, a negatív externális hatások csökkentésének és a pozitív externáliák felerősítésének. Ugyanakkor törekedni kell arra, hogy a terület gazdasági növekedése, fejlődése a környezet károsítása nélkül, fenntartható módon valósuljon meg. A természeti értékek (levegő, víz, talaj, táj) védelme mellett az emberi egészségvédelem, az épített környezet védelme, az energia- és hulladékgazdálkodás is ennek a fejlesztési területnek a része.

A valóban demokratikus intézményrendszerben már a tervezés során felméri az érintettek igényét, kikéri véleményüket és az elkészült terveket *társadalmi vitára* bocsátva alakul ki a végleges, megvalósítandó fejlesztési elképzelés.

A területi marketing valójában a különböző marketing-területek sajátos ötvözet: a termék- és szolgáltatásmarketing, a nonprofit marketing, politikai marketing, a kapcsolati (relationship) marketing módszereit, gyakorlatát alkalmazza és hasznosítja a régió, a térség vagy a település érdekében.

A kommunikációs eszközrendszer alkalmazása a területi marketingben

Bármilyen körülményben történt a térség, település fejlesztésének tervezése, bármily jól sikerült a stratégia, a fejlesztés elemeinek meghatározása, mit sem ér az egész, ha senki nem tud róla, nem jut el az érintettekhez, vagy nem időben jut el a címzettekhez. A fejlődés sikerének egyik fontos alaptényezője a tudatos, hatékonyan alakított marketingkommunikáció: a jól megfogalmazott üzenetek időben történő eljuttatása a célcsoportokhoz, a címzettekhez.

Napjainkban a földrajzi területekhez köthető marketingkommunikáció egyik legfontosabb tere az internet. Egy, az internettel foglalkozó sikeres fiatal vállalkozó szerinti „aki nincs a neten, nem is létezik” markáns megfogalmazás nagyon jól tükrözi a 21. század emberének információ-éhségét és tájékozódási igényét.

A kommunikációs eszközrendszer alkalmazásának célja, hogy a térségről, településről megfelelő imázs alakuljon ki a célcsoportokban. Az imázsépítés alkotóelemei lehetnek a

- design – szimbólumok, arculatai elemek rendszere,
- szlogen – rövid, csattanós jelmondat,
- személyes képviselő, „arc” – a teret, települést megszemélyesítő, többnyire ismert személyiség,
- közvetlen kommunikációs eszközök – hirdetések megjelenítése, tömegkommunikációs eszközök, internet,
- eredendően nem kommunikációs eszközök kommunikációs célra történő alkalmazása – helyi termék, szolgáltatás, létesítmények, események.

A kommunikáció megvalósításának, a kommunikációs mix kialakításának lépései (Piskóti et al., 2002):

- a célcsoportok azonosítása, tulajdonságaik, döntési magatartásuk vizsgálata,
- a kommunikáció céljának, az elérendő hatás azonosítása,
- az üzenet (eljuttatandó információ) tartalmának meghatározása,
- a leghatékonyabb kommunikációs csatornák meghatározása,
- az üzenet adaptálása a kiválasztott csatorná(k)hoz – kreatív és hatékony megjelenítés,
- a szükséges kommunikációs intenzitás meghatározása,
- költségvetés elkészítése,
- a kommunikációs kampány lebonyolítása,
- a hatás mérése, ellenőrzés,
- tapasztalatok összegzése, monitoring, visszacsatolás.

A kommunikáció nem csak a hagyományos média-csatornákon keresztül valósítható meg, hanem az egyéb közvetítő csoportok (szakmai- és civil szervezetek, politikai szervezetek és személyiségek, közigazgatási intézmények, hivatalok) is hatékonyan igénybe vehetők.

7.1.5 Ellenőrzési rendszer, visszacsatolás, kontrolling

A kialakítandó ellenőrzési rendszer feladata, hogy a tervezési, döntés-előkészítési és kivitelezési folyamathoz történő visszacsatolást megteremtse oly módon, hogy elemzi a korábbi döntések hatékonyságát, illetve segítse a szükséges változtatások végrehajtását az információszolgáltatás révén (Piskóti et al., 2002).

A gondosan kialakított stratégia végrehajtása során nem minden körülményt lehet előre jelezni, és a körülmények változása kihat a stratégia, a kommunikáció sikerére. A külső körülmények, környezeti feltételek megváltozása alapvetően befolyásolhatják a versenyképességi tényezőket, a verseny feltételeit, így a sikeresen alkalmazható marketing-eszközrendszert is. Magából a végrehajtandó stratégiából is fakadhatnak változások, ezek

többnyire a stratégia valamely pontjának hiányosságából, hibájából fakadhatnak (hibás helyzetfelmérés, stratégia-alkotás, a hatás-előrejelzés hibái, az eszközszer nem megfelelő megválasztása). A marketing-kontrolling feladata, hogy a végrehajtás és eredményének rendszeresen elvégzett ellenőrzésével, az erre alapozott értékeléssel javaslatot készítsen a döntéshozók számára, hogy a szükséges módosítások elvégezhetők legyenek.

7.2 VIDÉKI TURIZMUS, FALUSI TURIZMUS

Holló Márta

A turizmus napjaink gyors ütemű fejlődésének köszönhetően a XXI. század egyik vezető iparágává nőheti ki magát. Az üdülni vágyó embereknek új motivációk és utazási szokások jelentek meg. Egyre többen választják a klasszikus, tömeges ún. "napfény turizmus" helyett a "szelíd", "zöld" turizmust. Sokan szeretnének elmenekülni a túlszűfolt, zajos városokból és helyette vidéki környezetben, természetben töltenék a szabadságukat. Ezzel egy időben egyre többen kínálják falusi szálláshelyeiket, részben azért, hogy tanult szakmájukként kihasználják az ismert lehetőségeket, részben azért, mert az élet rákényszeríti őket a saját házuk üresen álló helyiségeinek hasznosítására. A falusi turizmust nem kezelhetjük önmagában, hiszen nem egyszerűen csak a falusi környezetben értékesített szálláshelyekről van szó.

Az agrárágazatban Európa szerte bekövetkezett változások és válságok, a jövedelemcsökkenés és a munkanélküliség hatására az erősen mezőgazdasági területek hátrányos helyzetbe kerültek. A helyzet javítására több szempontból is alkalmasnak látszik a falusi turizmus. Elsősorban jövedelem-kiegészítő célokat szolgál, amire azért van szükség, mert a mezőgazdasági termékek értékesítése egyre inkább nehézségekbe ütközik. Az életszínvonal csökkenése miatt csökken a lakossági fogyasztás és a belföldi kereslet. Az Európai Unióban előállított élelmiszerek akadály nélkül áramolnak be az országba. A termelés visszaeséséből következő válság minden termelőt súlyosan érint és hatással van a vidéken élő emberek életminőségére (Krókiné Terbes M., 1999). A falusi turizmus növeli az ország belső exportját azáltal, hogy helyben értékesíti az előállított termékeket.

A vidéki, falusi turizmus hatással van a környezetvédelemre és a tájhasznosításra is. A turizmus e formájának ideológiája van, megfelelő szemléletet igényel (Miklay F-né, 1999). A vidéki környezetben folytatott turizmus (rural turism) az EU-n belül tágabb értelmet nyer, nemcsak a gazdák (farmerek) nyújtotta szállást foglalja magában, hanem mindenféle idegenforgalmi tevékenységet, amely vidéki környezetben zajlik. Egyre nagyobb teret kap az ökológiai termelés, illetve az abból származó termékek árusítása a vendég részére (ökoturizmus). Az agroturizmus nyugaton is a kedvezőtlen termőhelyi adottságokkal rendelkező területek kiegészítő jövedelemforrása. Franciaország, Németország, Ausztria és Spanyolország hazánktól igen eltérő általános gazdasági háttérrel és a falusi turizmus terén nagy múlttal rendelkeznek. A fent említett országok mindegyikére jellemző, hogy a falusi turizmus legtöbbször a mezőgazdasághoz kapcsolódik (agroturizmus) vagy a szállásadó közvetlen termékértékesítése vagy a térség mezőgazdasági termékeinek felhasználása révén. Az állam, a szakmai kamarák és a helyi szervezetek által nyújtott támogatás jelentős. A szerveződés nagyrégiós és kistérségi szinten egyaránt folyik.

7.2.1 A vidéki turizmus formái

A „falusi turizmus”, „agroturizmus”, „ökoturizmus” kifejezések magyarázatot érdemelnek, hiszen a különböző szerzők, különböző országokban eltérően használják. A definíciók tekintetében néhány kivételtől eltekintve két nagy csoportot különböztethetünk

meg:

- Az első esetben a fogalmak megkülönböztetésének alapját a *bevételeknek a vidéki közösségen belüli eloszlása* képi. Ennek alapján beszélhetünk vidéken történő turizmusról (rural tourism) falusi turizmusról, agroturizmusról (mind-egyik kategória az előzőből származtatható). A bevételek megoszlásának megfelelően a hasznát a vidéki lakosság teljes egésze (pl. egy kistérség), vagy egy falu illetve az agroturizmus esetén elsősorban egy konkrét gazdaság, farmer élvezi.
- Második esetben a fogalmak megkülönböztetésének alapjául a *kínálati oldal különböző alkotóelemei* szolgálnak. Azt az idegenforgalmi formát hívják falusi turizmusnak, ahol a felkínált termék fő komponense a falusi kultúra, falusi élet és hagyományok. Az alapvető tevékenységi köröktől függően a következő kifejezések használatosak: agroturizmus (felkínált termék a mezőgazdasághoz köthető kultúra, tevékenység), ökoturizmus, lovas, horgász, vadász, gasztronómiai turizmus, stb. (Holló M. 2001)

A hazai szakirodalomban Fehér I. és Kóródi M. (2006) tett kísérletet a különböző értelmezések egységesítésére. A vidéki turizmust átfogó kategóriának kezelve, azt a különböző turizmus-formák és csoportok halmazaként írják le, amelyek közös jellemzőjük az, hogy

- vidéki környezetben,
- vidéki jellegű fogadókapaacitással,
- sokszor az ott élő családok, a vidéki közösség saját erőforrásainak hasznosításával,
- a vidékre jellemző szolgáltatásokat nyújtó tevékenység, turisztikai termék.

A vidéki turizmuson – mint gyűjtőfogalmon – belül a turizmushoz kapcsolódó tevékenységek alapján különböző turizmuscsoportok definiálhatók. Általánosságban azonban mindegyikről elmondható, hogy a turisztikai kínálat - amellet, hogy a vendégek általános és egyedi elvárásainak egyaránt meg kell felelnie - hangsúlyosan törekszik a természet, a természetesség, a tradíciók, a vidéki élmény teljességének bemutatására.

A tevékenységek – vagy egyéb szempontok – szerinti különbségtételre azért van szükség, hogy a vidék vagy térség ajánlatában szereplő turisztikai termék, szolgáltatás jól meghatározható, és ezáltal koncentráltabban fejleszthető legyen.

A turisztikai kínálat horizontális és vertikális irányban egyaránt fejleszthető (Fehér – Kóródi, 2006): a horizontális bővítés több, jellegében különféle tevékenység lehetőségét nyújtja egy szélesebb célcsoportnak, míg a vertikális fejlesztés egy adott tevékenységcsoporton belül ajánl különböző elfoglaltságot – komplex módon egyetlen terméként kínálva - többnyire meghatározott érdeklődési körű turistának. Egy adott kistérségben gyakran mindkét fejlesztési irányon gondolkodni kell: míg a család férfitagja a vadászatnak hódol, addig a család többi tagja több, kevésbé harcias foglalatossággal töltheti az időt. Optimális esetben tehát a vidékfejlesztési terv turizmussal foglalkozó fejezete a horizontális (szolgáltatás) és a vertikális (termék) fejlesztésre azonos hangsúlyt fektet.

A vidéki turizmus néhány válfaja:

- *hagyományörző falusi turizmus* (Sipos J.-né, 2006) – a vendéglátóhely és környezete hagyományos építészeti stílusú, ill. paraszti építészeti elemeket őriz illetve alkalmaz, berendezése, kertje hagyományos, a vidékre jellemző. Lehetőség van a hagyományos kismesterségek, népszokások, tájjellegű ételkészítés, mezőgazdasági tevékenységek, élelmiszerfeldolgozás aktív megismerésére, személyes meg tapasztalására is.

Ebbe a turisztikai termékcsoportha sorolhatók az alábbi turizmus-fajták:

- agroturizmus
- kézműves turizmus
- gasztroturizmus (tájjellegű ételek)
- kulturális turizmus (néprajzi hagyományok)
- örökség-turizmus
- „csendes” turizmus (pihenés, üdülés)
- *egészségvédő falusi turizmus*: a nagyforgalmú helyektől távoli, friss levegőjű csendes környezetben lévő vendéglátóhely berendezése természetes, nem allergizáló anyagokból készül. A turista ellátása bioélelmiszerekkel történik, érdeklődése esetén elsajátíthatja a biotermesztés alapjait. Az állattartás megfelel az állatjóléti szempontoknak.
 - ökoturizmus,
 - szelíd, zöldszturizmus
 - környezetbarát turizmus
- *sportturizmus* a vidéki környezetben végzett különféle sporttevékenységeknek művelésére alapozott turisztikai kínálat. Ebbe a körbe az aktívabb és csendesebb, kevésbé mozgalmass tevékenységek egyaránt besorolhatóak, a célcsoportoknak megfelelően differenciált környezettel. Csupán néhány példa:
 - víziturizmus
 - kerékpáros turizmus
 - lovasturizmus
 - golf-turizmus
 - síturizmus
 - horgászturizmus
 - vadászturizmus
 - természetjárás, hegymászás
- *a gasztroturizmus* az étel-italkészítés hagyományaira alapozza kínálatát.
 - a népi, tájjellegű gasztronómia rendezvényei
 - jeles napokhoz kapcsolódó rendezvények
 - bor- és pálinkakóstolás

Legjellemzőbbek a borutak, a bográcsételek, a disznóvágás rendezvényei, a gabonák és tészták, a tejtermékek, a zöldségek és gyümölcsök fesztiváljai.
- *az egészségkárosodás megelőzését, szolgáltatásaival a kialakult betegség kezelését végző, a vendégek gyógyulását elősegítő kínálat*
 - wellnes-, spa-turizmus
 - gyógyturizmus
 - gyógylovagoltatás
 - termálturizmus
- *szakmai turizmus* a különböző hivatást, szakmát űző emberek tapasztalatcseréjét, ismeretátadását szolgáló tevékenység
 - tanulmányi-turizmus
 - gazdasági-turizmus
 - konferencia-turizmus
 - kaland-turizmus (a csoportmunka erősítését célozva)
- *élmény- és kaland- turizmus*
 - kalandtúrák
 - kulturális turizmus
 - kastélyturizmus
- *a vallási turizmus* esetében valamely zarándokút vagy zarándokhely közelsége, vagy egyházi iratok, nyilvántartások kutatási lehetősége jelenti a vonzerőt.

A fenti csoportosítás természetesen egyéb szempontok alapján is elvégezhető (pl. a célcsoportok kor szerinti megoszlása szerint). Az eddigiekből is látszik, hogy meglehetősen nehéz a vidéki turizmus és az azon belüli változatok pontos elhatárolása, hiszen meglehetősen sok az átfedés.

A vidéki turizmus fejlesztésénél minden esetben szem előtt kell tartani az esélyegyenlőségi szempontokat (a vendéglátóhely és környezetének baba-barát kialakítása, a fogyatékkal-korlátozással élők szükségleteinek figyelembevétele, az állatbarát vendégek fogadása).

Néhány példával jellemezzük a falusi turizmus változatosságát:

A *Földközi-tenger vidékén* és az EU-hoz tartozó szigeteken a trópusi gyümölcsöt termesztő farmok váltottak ki tekintélyes idegenforgalmi érdeklődést. A farmlátogatás során megtekinthetők a termesztő-központok, az egzotikus fajok bemutató élő múzeum, a különböző művelési rendszerek, technológiák. A bemutatót párosítják a szezonális gyümölcsök és gyümölcslevek kóstolójával, és lehetőség nyílik a farmmunkákban való részvételre is. Tenerifén (Kanári-szigetek) - ahol egy ideje már kialakult a farmturizmus - nagyon sok farm működik ilyen céllal.

Spanyolországban a falusi turizmus sok esetben drágább, mint egy 4 csillagos szálloda. Jellegzetes kúriákat alakítanak át vendégházakká, korhű berendezéssel (7.3. ábra). A többnyire elegáns vendégek ellátására a mezőgazdasági termékeket a gazdaságokból szállítják. Reklámra szinte nem költenek, az egyik vendég hozza a másikat, illetve a vendéglátók szövetségekbe tömörülnek vagy helyi vidékfejlesztési programokon keresztül népszerűsítik magukat.



7.3. ábra: Falusi szálláshely Andalúziában (Spanyolország)
Cortijo Palorma de la Morra (Fotó: Holló M.)

Németország élen jár a környezetbarát és ökoturizmus szervezésében. Hidelang és környéke az ökomodell. A gazda még arra is ügyel, hogy a padlószőnyeg helyett mosható rongyszőnyeget terít le, ahol nem tudnak a poratkák megtelepedni. A boltjában árult sajt a rétek gyógynövényeitől lesz

szép sárga és egészséges. A bio-büfé természetes anyagokból épült, napkollektor fűti, kézmosáshoz esővizet használnak (Sípos J-né, 2000).

Szlovéniában felhagyott bányákat alakítanak ki turisztikai célpontokká. A bányalátogatások során a turisták a múzeumban megismerkedhetnek a bányászattal, a tradicionális bányászérettel, izgalmas kiránduláson vehetnek részt a bánya belsejében, ahol felidézik nekik a letűnt bánya hétköznapjait, hang- és fényhatásokkal mutatják be a korábbi robbantásokat (7.4. ábra). A program után a turisták a helyi éttermeket felkeresve a környékre jellemző hagyományos ételeket is kipróbálhatják és a hegyvidéki falusi szállásokon a paraszti élet elemeit ismerhetik meg.



7.4. ábra: Bányavasút. Bányalátogatás a szlovéniai Mezica régi ólom és cink bányájában.
(Fotó: Holló M.)



www.techno-science.net



www.earthnut.net

7.5. ábra: A Grand Canyon üvegterasza a Skywalk

A *Grand Canyon* skywalk (7.5. ábra), a szakadék fölé 25 méterre kinyúló üvegsétány biztosan fellendíti a fizetőes idegenforgalmat a környéken. A környezetvédő mozgalmak és az indián őslakosság egy része viszont ellenzi a projektet, a szerintük durva beavatkozásnak tekinthető az építkezés miatt, valamint féltik a kanyon épségét is a növekvő turizmustól.

Az árnyaltabb megközelítés szerint a turisztikai árbevétel kell a kanyon állapotmegőrzéséhez. A keretekbe zárt turizmus, a skywalk segít megkímélni a szigorúbban védett részeket a látogatók tömegeitől.

A tudományos kategorizálás szerint a skywalk természetvédelmi pufferzóna, amely a nagyobb turistatömeget távoltartja az érzékeny területektől, de mégis igényes programokat kínál a csak átlagos érdeklődőknek.

Innovatív turizmus ötlet az *erdei tanösvénynek* a lombkoronába vezetése. Húsz méter magasságban egészen más az élővilág, közvetlenül megfigyelhetők a madarak, denevérek, nyüzsögnek a rovarok, más a fák lombja, sok a zuzmó és az élősködő növény (7.6. ábra).

Az őserdei ösvény nélküli változat, a skywalk már inkább extrém sport, amely az alpinista technikát ötvözi a természetbúvársággal.



www.wandern.at

7.6. ábra: Baumwipfelfad, Baumkronenweg, Baumkronenpfad, skywalk

A franciaországi falucska, *Guédelon* 1997. előtt csak sorvadozott. 1997-ben azonban megkezdődött egy építkezés, amely talán 2023-ban be is fejeződik: itt épül – korabeli, XIII. századi technológiával - Franciaország új "középkori" vára. Az archeológia experimentalis²⁵ innovatív alkalmazásával fellendült a

²⁵ kísérleti régészet, az archeológia azon ágazata, amely az eredeti környezet újraálmodásával, eredeti anyagok, technológiák alkalmazásával próbálja az érdeklődőket szórakoztatva tanítani

falucska idegenforgalma: érdeklődő látogatók szinte özönlenek az építkezés helyszínére (7.7. ábra).



www.idealprod.fr

7.7. ábra: A Guédelon-i vár

7.2.2 Falusi turizmus Magyarországon

Magyarországon a falusi turizmus kezdetei az 1920-as, '30-as évekhez vezethetők vissza és a II. világháborúig igen dinamikusan fejlődött. A világháborús pusztítások, majd az '50-es évek agrárpolitikájának, a feszített iparosításnak és a kényszerű szövetkeztetésnek hatására a falusi idegenforgalom szinte teljesen megszűnt. Az 1960-70-es évektől – a hétvégi házak gyarapodásával – inkább az üdülésre, pihenésre alapozódó turizmusról lehetett beszélni belföldön, illetve a szocialista országokból érkező turisták többnyire a kiemelt üdülőkörzeteket keresték fel. Az 1980-as években kezdődött a változás, a vidéki településeken lakók közül sokan kezdték el kiadni házukat turisztikai céllal. A szervezetlenség és az igénytelenség elkerülésére 1989-ben létrehozták a *Falusi és Tanyasi Vendégfogadók Szövetségét*. Ennek a szövetségnek egyéni tagjai is lehetnek. A Szövetség tagjai kimondottan alacsony árfekvéssel dolgoznak, arculatuk megfogalmazásánál fő hangsúlyt a családok azon keresletére helyezik, hogy megismerjék a parasztudvar állatait, növényeit, tevékenységét. Fő feladatuknak tekintik a nyugat-európai módszerek, szervezeti rendszerek megismerését. Ugyancsak nyugat-európai mintára kezdeményezték, hogy a területfejlesztési, az idegenforgalmi, illetve mezőgazdasági fejlesztési alap vegye a támogatási céljai közé a falusi-, tanyai-, és gazda vendégfogadás kiépítését.

1994-ben alakult meg a *Falusi és Agroturizmus Országos Szövetsége* (FATOSZ). A szövetség egy olyan ernyőszervezet, mely az ország különböző részein működő egyesületeket fogja össze, így közösen képviselik a turizmus e formáját. Magánszemélyek közvetlenül nem lehetnek tagjai, csak a regionális szervezeteken keresztül. A tagszervezeteket a jellemző tevékenységük alapján három kategóriába sorolhatjuk. Vannak szervezetek, ahol a szálláshelyeket közvetlenül értékesítik, itt szállás foglalható és más szolgáltatások is

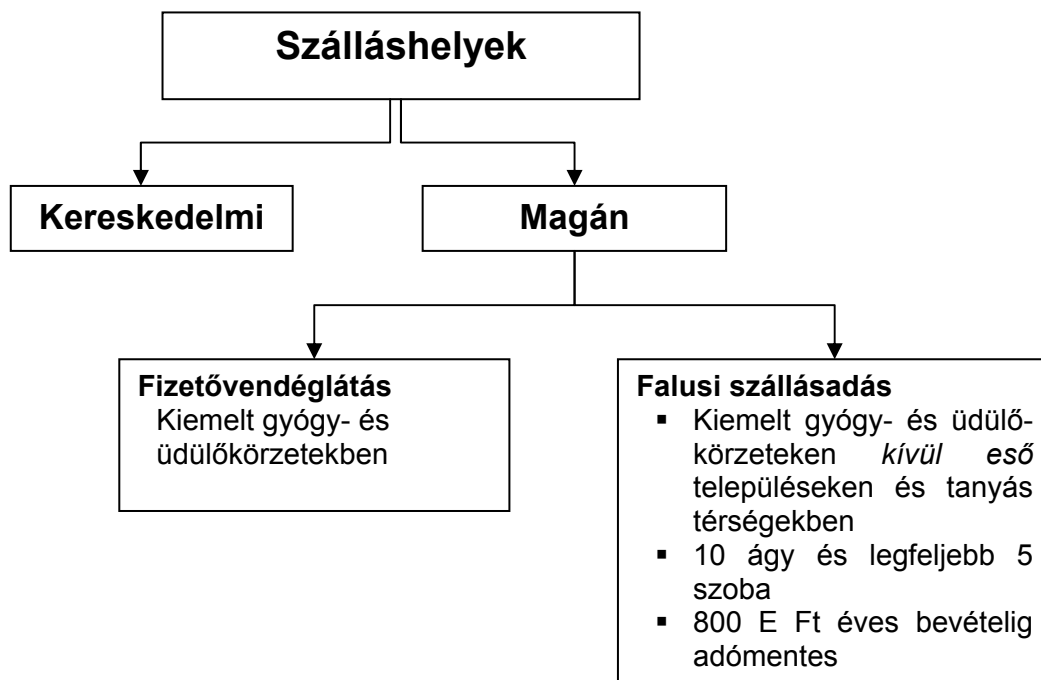
megrendelhetők. A szervezetek egy másik csoportjában elsősorban a szálláshelyekről, programokról adnak információt és a vendégfogadók közötti közvetítést vállalják. A harmadik csoportba a falusi turizmus általános fejlődését segítő tagszervezetek tartoznak (pl. Biokultúra Egyesület, Falufejlesztési Társaság, stb.).

A szövetség felépítését a gyakorlatban egy pákozdi irodán keresztül mutatjuk be. Az irodát egy helyi házaspár alapította 1995-ben önerőből, külső anyagi támogatás nélkül. Közben a megyében több szerveződés jött létre (Csákvári Gazdakör, Vajta, Martonvásár, Enying Önkormányzatának irodája). A Fejér Megyei Tourinform Iroda megkeresésével és összefogásával közösen hozták létre 1995-ben az Egyesület Fejér Megye Falusi Turizmusáért szervezetet. Az alapító tagok között önkormányzatok, vállalkozók és egyéni tagok vettek részt. Mára több mint 100 vendégfogadó tartozik az egyesület tagsági körébe. Számos polgármesteri hivatal is csatlakozott hozzájuk, sőt vendéglők és különböző vállalkozók ismerték meg és léptek be az egyesületükbe. Az egyesület tevékenysége területi elosztásban az egész megyére kiterjed.

7.2.3 A turizmus jogi háttere

Ha egy magánszemély szeretne bekapcsolódni a falusi turizmusba, tisztában kell lennie a turizmus jogi hátterével.

A jogi megfogalmazás szerint - 110/1997.(VI.25.) Kormányrendelet - a turizmus lebonyolódhat ún. *kereskedelmi szálláshelyeken* (szállodák, panziók, stb.) és *magánszálláshelyeken*. Ezek más-más szabályozás alá esnek, más az adózási forma és a követelményrendszer. A magánszálláshelyeknek két formáját különböztetjük meg (7.8. ábra):



7.8. ábra: A falusi turizmus jogi háttere

A “Fizető vendéglátás” a városokban, kiemelt gyógy- és üdülő-körzetekben (ezen helységek nevét a törvény felsorolja) folytatott magánszállásadói tevékenység.

A “Falusi szállásadás” a fent említett helyeken kívül lévő községekben ill. tanyás térségekben folytatott magánszállásadói tevékenység. A magánszálláshely és a kereskedelminek minősülő szálláshely határát a hasznosított ágyak száma dönti el. Tíz ágyig

és legfeljebb 5 szobáig beszélhetünk magánszálláshelyről. Ez esetben 800.000 Ft éves bevételig adómentességet élveznek. Ennyi vendég számára étkeztetést és programszolgáltatást is nyújthatnak.

A szállásadói tevékenységet csak akkor lehet folytatni, ha azt a jegyzőnél bejelentik, majd az APEH-től adószámot kell kérni és be kell szerezni a pénztárkönyvet és a nyugtát. Ezután megtörténik a hatósági nyilvántartásba vétel.

Fizető vendéglátás esetén osztályba sorolást, falusi szálláshely esetén a minősítést tartalmaznia kell a nyilvántartásnak. A minősítés adatlapok kitöltésével “önminősítés” jellegű is lehet, de ha a szállásadó meg akarja szerezni a FATOSZ által történő minősítés eredményeként a “napraforgó” emblémát, akkor már térítés ellenében kell igénybe vennie a Szövetség minősítőjének ill. ellenőrének a munkáját. A Szövetség minősítése garanciát jelent.

A szállásadónak a bejáraton jól látható módon jeleznie kell a magánszálláshely tényét, osztályba sorolását ill. minősítését. Fizető vendéglátóhely osztályba sorolását illetően a 18/1979.(X.17.) BkM rendelet, míg falusi szálláshely esetén a FATOSZ Minősítő Szabályzata az irányadó. A 45/1998.(VI.24.) IKIM rendelet részletesen szól a kereskedelmi és fizető-vendéglátó szálláshelyek osztályba sorolásáról valamint a falusi szálláshelyek minősítéséről (Miklay F-né, 2000.).

Valójában miért is fontos a minősítés jogi háttere? A szálláshelyek komfortfokozatát kifejező egy-négy osztályos jelölés megkönnyíti az értékesítésüket a nemzetközi és hazai piacokon. Pontos tájékoztató alapján a vendégek kiválaszthatják a számukra megfelelő, igényüket kielégítő szálláshelyet. A vendéglátó a komfortfokozata alapján jobb áron értékesítheti vendégszobáit vagy üdülőlakását, üdülőházát. A szálláshelyeknek minőségileg is meg kell felelniük az előírásoknak, s így az osztályba sorolásukkal egyidejűleg az állapotukat, felszereltségüket is ellenőrizni kell és hiányosságaikat, hibáikat időben ki kell javítani.

Az önminősítésnek az előnyeinek túl hátrányai is vannak. A vendéglátó maga határozza meg a komfortfokozatot, ami néhány esetben nem a tényleges minőséget tükrözi. Ezzel ronthatja a falusi vendéglátás egészének a hitelét. Az ilyen problémák kiküszöbölése érdekében alkotta meg a FATOSZ az egységes komfortfokozatokba történő besorolást ill. a minősítés eredményeként a “napraforgó” emblémát. A Szövetség minősítése és emblémája garanciát jelent a vendégeknek.

A falusi szálláshelyek minősítő rendszere (www.fatosz.hu):



1 *napraforgó*: Komfort nélküli, egyszerű felszereltségű szálláshely, sátorozóhelynél nomád kialakítással, parkolási lehetőséggel.

2 *napraforgó*: Szerényebb felszereltségű szálláshely, közösen használható fürdőszobával, WC-vel, étkező- és konyahasználattal, parkolási lehetőséggel.

3 *napraforgó*: A vendégek számára elkülönített fürdőszoba és WC, rendelkezésükre bocsátott étkező, konyha és társalgó, valamint pihenőkert, parkolási lehetőséggel.

4 *napraforgó*: Elkülönített, saját fürdőszobával és WC-vel felszerelt lakóegység, ahol jól felszerelt szoba, étkező, társalgó, konyha és kerti bútorokkal ellátott pihenőkert várja a vendégeket, parkolási lehetőséggel.

A szolgáltatások minőségére is ügyelni kell. A szabadidő-töltési lehetőségek változatossága emeli a szálláshelyek értékét. Szép és esős időben egyaránt gondoskodni kell a vendég szórakoztatásáról, mert az unatkozó vendég hamar otthagyja a házat. Esős idő esetén ajánlott: TV, rádió, könyvek, társasjátékok, újságok, a környéket ismertető füzetek, térképek, programfüzetek, a gyermekeknek játszósarok játékokkal. A háztartási munkákba való bekapcsolódással (kenyér-, kalácssütés, lekvár főzés, helyi ételek készítése, gyümölcs-, gombaaszalás, túró- és sajtkészítés) is gazdagítható a vendégek időtöltése.

A kertben, az udvaron lehet pihenősarok, homokozó, pancsoló medence, hinta, labdázó-hely, grillező, szalonnázó, bográcszóó hely, teke, kerékpározás, stb. A

gazdaságokban: mezőgazdasági, kertészeti munkába való bekapcsolódás, gyümölcszedés, szüretelés, disznóvágás, állatetetés, lovaglás, kocsikázás, stb. A faluban és a tágabb környéken adott szabadidő-töltési lehetőségekről tájékoztatni kell a vendégeket, kirándulóhelyeket személyesen bemutatni, ha szükséges csónak- vagy horgászfelszerelés-kölcsönzést szervezni vagy kézműves tanfolyamokra felhívni a figyelmet.

A falusi turizmushoz kapcsolódó lovas turizmus külön minőségi kategóriákat vezetett



be, amelyek 1-5 patkóig minősítik a létesítményeket. A minősítési szempontok között szerepel a környezet, a lovak tartásával és alkalmasságával kapcsolatos szempontok, a szolgáltatás minősége, személyes tényezők illetve egyéb programok igénybevételének a lehetősége (www.equi.hu).

A vendéglátó ilyen szempontok szerint és a vendég szemével vegye számba a szálláshelyének adottságait, állapítsa meg annak minőségét a hiányosságaival együtt, s ez utóbbiakat igyekezzon kijavítani.

7.2.4 A falusi turizmus a mezőgazdaság egyik bevételi forrása

A mezőgazdaság és a turizmus szorosan kapcsolódik egymáshoz. A szép, érintetlen táj képezi a turizmus sikeres fejlődésének egyik alapját és ugyanez az alaptőkéje a fenntartható mezőgazdaságnak is. A falusi turizmus a családi gazdaságok számára fontos bevételi forrás, mivel egyre több gazda értékesíti közvetlenül a megtermelt és feldolgozott saját termékeit. A mezőgazdasági közvetlen értékesítés a termékeknek fogyasztók részére történő közvetlen – a kereskedelmi és feldolgozó üzemek bekapcsolása nélküli – eladása (Bálint - Juhász - Bálint, 1999).

Az utóbbi időben ennek az értékesítési formának újra egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. A mezőgazdasági jövedelmek alakulása az utóbbi években szükségessé tette új jövedelemforrások feltárását.

A lakosság fogyasztási szokásai is átalakulóban vannak. A házon kívüli gyorsétkezés mellett (pl. munkaközi szünetekben) egyre nagyobb figyelmet fordítanak a tudatos táplálkozásra. A fokozódó egészségtudattal együtt a fogyasztók ismerni szeretnék a napi élelmiszerek eredetét és előállítási módjait. Ezt a mezőgazdasági termelő a saját üzemében bemutathatja és összekapcsolhatja a természet és természetközelség élményével. Mindemellett egyre több fogyasztó igényli azt, hogy a terméket közvetlenül a termelőnél vásárolja meg.

A közvetlen értékesítés azt jelenti, hogy számos funkció újra visszakerül a mezőgazdasági üzembe. Ennek következtében nemcsak a nyersanyagok előállítása, hanem a termékek feldolgozása, szállítása, tárolása és eladása is újból az üzemekben történik.

Az új értékesítési formákba történő bekapcsolódás a korszerű mezőgazdasági üzem számára egyidejűleg szervezési, munkaerő-gazdálkodási, pénzügyi és személyi következményeket von maga után. A közvetlen értékesítést végző gazdának ezen túlmenően foglalkozni kell a marketinggel is, gondoskodnia kell pl. arról, hogy termékei és szolgáltatásai a versenytársakétól megkülönböztethetők legyenek, le kell bonyolítani az értékesítést és biztos piaci pozíciót kell kiépítenie.

A közvetlen értékesítés tehát több mint egy új üzemág. A gazda, mint közvetlen értékesítő az “élelmiszer-előállítási” és “élelmiszer-kereskedői” területeken egyaránt mozog. Az üzem- és háztartásvezetéssel és a személyes elkötelezettséggel szembeni követelmények az eddigi gazdálkodási móddal szemben egyértelműen megnövekednek. A szervezőkézség, ötletgazdagság és kereskedői véna a sikeres közvetlen értékesítéshez nélkülözhetetlen belső adottság.

A mezőgazdasági termékek közvetlen értékesítése az EU számos országában elterjedt:

a gazdák a kiváló minőségű termékeket a falusi turizmus, farmturizmus keretében a házakban megszálló vendégeknek adják el, továbbá a helyi vagy közeli szállodáknak, éttermeknek, a heti gazdapiacot felkereső vásárlóknak, megrendelésre kis- és nagytételekben házhoz szállítják, rendezvényeken értékesítik vagy a városokból a termelőkhez utazó lakosság vásárolja meg náluk.

A farmturizmus itthon is önálló gazdasági ágazattá fejleszthető, s így sok helyen segítheti mezőgazdasági termelés fenntartását. Bár a falusi turizmus nem szolgál receptként a mezőgazdaság problémáinak megoldására, a falusi üdülés jelentős esélyt ad a gazdaságoknak bevételeik biztosításához.

A vidékfejlesztés támogatásával foglalkozó Európai Unió programok illetve az országos fejlesztési stratégiához kapcsolódó egyéb programok támogatják a falusi és egyéb vidéki turizmus-formát, így számos településen eséllyel indulnak (indultak) ilyen jellegű projektekkel. A falusi turizmus azonban nemcsak azt jelenti, hogy a település néhány házára kiteszik a "Kiadó szoba" táblát. A falusi turizmusnak az egész település összefogásán kell alapulnia, közös megegyezéssel a falu egészének a fejlesztését kell maga után vonnia.

Számos településen a falusi turizmustól várják a válságba került mezőgazdaság fellendítését. Kétségtelenül pozitív hatással van a mezőgazdaságra, de önmagában nem lehet a válság megoldásának a kulcsa. A térségfejlesztésnek a falusi turizmuson túl ki kell hatnia a vidéki élet egészére. Értendő ez alatt a mezőgazdaság fenntarthatóságának, a vidéki fejlődés szubszidiaritásának megteremtése. Ilyen irányú változás érhető el pl. a termesztési mód megváltoztatásával (biotermesztés kialakítása), a termékek helyi feldolgozásával, a disztribúció javításával.

A falusi turizmusnak mindenképpen a minőségen kell alapulnia. Színvonalas oktatással olyan szakembereket kell képezni, akik a falusi vendéglátást a szívéükön viselik, ismerik a vidék, a mezőgazdaság problémáit, képesek a feladatokat komplexen megoldani.

A minőségnek az egész vendéglátásra ki kell terjednie. Segíteni kell a gazdákat a piacra jutásban is. Közös elkészített, dekoratív katalógusok, szórólapok a piaci versenyben való hatékony részvételt segítik elő. Az együttműködés nemcsak települési, kistérségi szinten, hanem országos méretekben értendő. Összefogással, közösségi marketinggel a hazai turisztikai kínálat is előnyösebben értékesíthető külföldön.

7.3 DIREKTMARKETING: A MAGYAR VIDÉK TERMÉKEINEK KÖZVETLEN ÉRTÉKESÍTÉSE

Bálint János

Néhány évtizede a magyar parasztember számára még természetes volt, hogy találkozott mezőgazdasági termékeinek fogyasztóival; bemutathatta a gazdaságát a vevőinek, és személyesen tájékozódhatott a vásárlók igényeiről. Az intézményes kereskedelem kiépülésével azonban a termelő és a fogyasztó egyre jobban eltávolodtak egymástól, sőt a főleges köztes elemek (lánc-kereskedelem) a haszon egy részét is elvitték. A DM= direktmarketing eszköztár rendkívül gazdag, az USA-ban számítógépes kézikönyvekből tanulhatja meg a farmer a direktmarketing fogásait. Nyugati szomszédainknál listát kaphat az érdeklődő a környékbeli gazdaságokról, ahol friss terményeket vásárolhat. A jogi, adózási és számlaadási gondokat viszont egyetlen bürokráciában sem egyszerű dolog tisztázni.

Munkánkkal a magyar és Kárpát-medencei mezőgazdasági (kis)termelők közvetítő kereskedelem nélküli, közvetlen termékértékesítését kívánjuk elősegíteni; a direktmarketing legkorszerűbb eszközeinek feltárásával, a nemzetközi tapasztalatok közreadásával, a jogi alapok tisztázásával és a háttérként szolgáló számítógépes adatbázis felépítésével. Több évre tervezett programunk távlati célja a direkt marketing országos hálózatának kiépítése és annak fenntartása, friss, on-line és nyomtatott katalógussal, elektronikus, nyomtatott és személyes

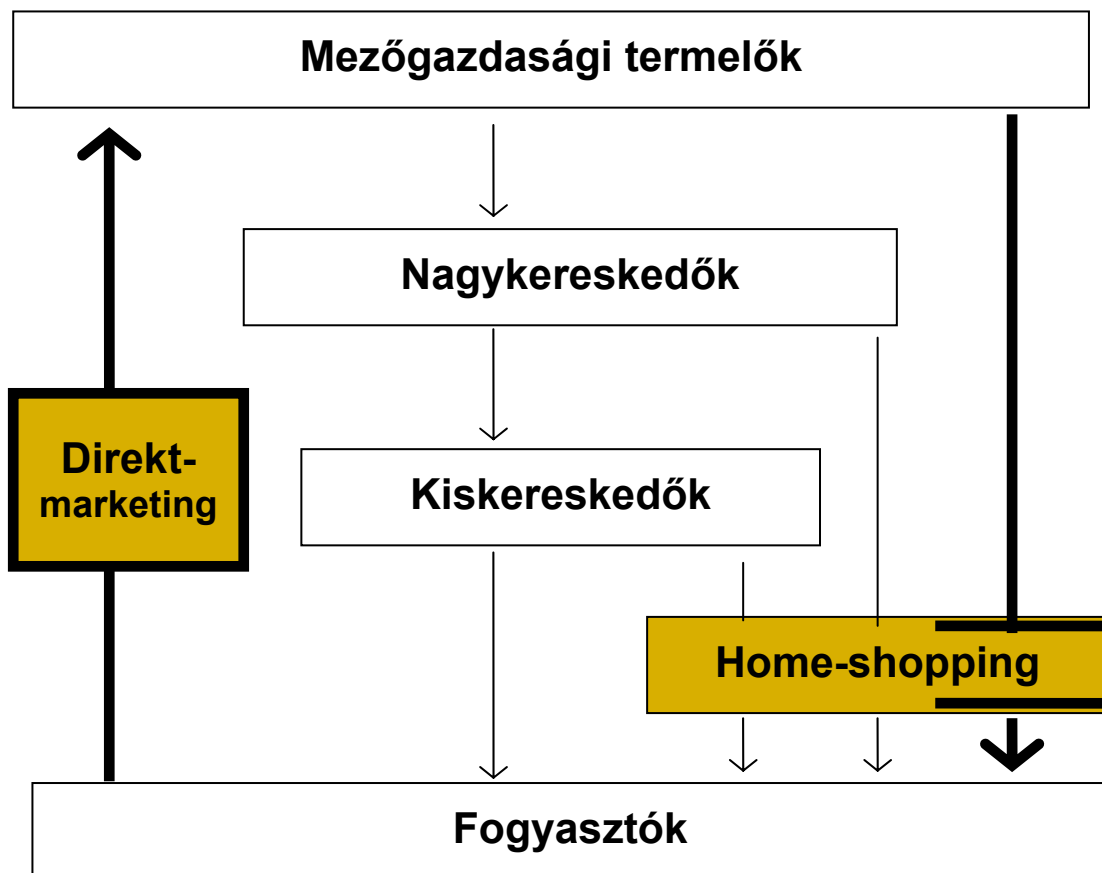
tanácsadással, a gazdálkodók és menedzsereik rendszeres távoktatásával, tréningjével és továbbképzésével.

A *direktmarketing* (= *zéró szintű csatorna*) kifejezés alatt ugyan a marketing tudomány a közvetlen értékesítés mindegyik fajtáját érti, ahol termelő és fogyasztó közvetlenül találkoznak a piacon, de mi szeretnénk ezt pontosítani. A farmerek, mezőgazdák direktmarketingjének egyelőre semmi köze a TV-shopokhoz, a megrendelő cédulák tömegéhez a postaládában és a becsöngető ügynökök látogatásához. A mezőgazdasági (kis)termelő terményei számára a direktmarketing a következőket jelentheti:

- a termelő udvarán, a közeli utcán, téren, útmentén való árusítást, üzletnyitást;
- a termelői közösségek együttesen működtetett piacát, (parasztpiacát), üzletét;
- előfizetéses megrendelésre rendszeres, vagy katalógus-rendelésre alkalmi házhozszállítást;
- levél, e-mail, internet, telefon, fax megrendelésre címre vagy házhozszállítást;
- nagy konyhák, munkahelyi közösségek és dolgozói tanácsok közvetlen ellátását;
- karitatív szervezeteknek (többnyire válsághelyzetekben) való közvetlen szállítást.

(A gyorstalpaló menedzser iskolákban a direktmarketing sajnos nem ezt jelenti, hanem a valóságos és virtuális (e-mail és mobiltelefon) postaládánkban megjelenő kotyvalékot, amely a feladó szerint nekem személyre szabott (pl. női és férfi másodlagos nemi jellegem akár egyidejű fokozását) ajánlatok és persze vírusok keveréke.)

A zéró szintű értékesítési csatorna definíciója alapján direktmarketingnek számít a szedd magad mozgalom is, bár ez annyira speciális változat, hogy inkább csak a kapcsolódó jelenségek között tárgyaljuk, mert nem akarjuk összemosni a dolgokat.



7.9. ábra: Agrártermékek direktmarketing és home-shopping értékesítése

Hasonló direktmarketing a népművészeti vagy kézműipari termékek közvetlen falusi termelői eladása vagy a természetesen szinte csak közvetlenül értékesíthető szolgáltatások - mint a falusi turizmus is, - csak itt nem agrártermékekről van szó, vagy legfeljebb csak a multifunkcionális agrárgazdaság termékeiről. Egy kevésbé szigorú definíció szerint a marketing csatornák rövidítése, egyes közvetítői fokozatok kikapcsolása is direktmarketing, vagy legalábbis egy lépés ebben a irányban. Az otthoni vásárlás vagy házhozszállítás esetében csak a termelő általi közvetlen kiszolgáltatást soroljuk a direktmarketinghez; a rövidített, de a kiskereskedelmet kikapcsoló, a fogyasztó otthonában végződő csatornák esetében a home-shopping a divatos szakkifejezés, ahogy ezt a **7.9. ábránk** mutatja.

A direktmarketingből származó alapvető általános *előnyök*:

- a közvetítői (elosztási csatornák) költségeinek és hasznának megtakarítása, esetleg megosztása a termelő és a fogyasztó között;
- friss, egészséges (főleg zöldség, gyümölcs, tojás és tej) termények gyors eladása;
- bizalom, gyors visszacsatolás, automatikus szabályozás termelő és fogyasztó között.

A konkrét kiváltó ok, ami a direktmarketingre irányíthatja a termelők figyelmét, az élelmiszerkereskedelmi hálózatok egymás közötti harcában érvényesülő árleszorító politika, a mezőgazdasági felvásárlási árak inflációt nem követő növekedése, sőt sokszor az éles verseny miatti áreszkkenés. A hálózati üzletek polcaira jutni persze még ezeken a nyomott árakon sem könnyű, így kézenfekvő, hogy a termelők más, alternatív lehetőségeket keresnek.

A legfontosabb előny azonban a termék és a kapcsolat minőségének a garanciája, nem előírásokkal, EUREP GAP, EMAS és ISO szabványokkal, hanem a termelő személyével, arcával vagy kézfogásával, ami sokszor többet ér a legaprólékosabb dokumentációnál is.

A direktmarketingben ideálisan nyilvánul meg a termelő és fogyasztó kölcsönös ökoszociális (környezeti és társadalmi) felelősségvállalása. A pótlólagos gazdasági és társadalmi haszon a kitörés lehetősége a sok-kis-termelős-fogyasztós ágazatnak a minőséget is rontó költségtakarékos gazdálkodásából. A marketing aranyszabálya szerint a minőség azt jelenti, hogy a vevő tér vissza, nem az áru.

Kutatásunk középpontjában az a gondolat áll, hogy a direktmarketing önmagában nem hordoz elegendő előnyt a farmerek számára, eddig többnyire csak kényszermegoldás volt; a kereskedelmi kiszolgáltatottságtól való menekülés egyik útja. Ha azonban a közvetlen értékesítés technikáit kombináljuk a vidék- és térségfejlesztés Európa-szerte ismert eszközeivel és céljaival, akkor a szinergikus hatások versenyképessé teszik a direktmarketinget. A kombinálandó tényezők a munka világából és a falusi életből a következők:

A munka világa:

- munkahelyteremtés (job creation), a vidéki foglalkoztatás erősítése, életszínvonal növekedés, vásárlóerő- és piacbővülés;
- helyi termékek előnyben részesítése, termelésbővítés, friss-áru-termelés; hagyományos (tradicionális) vagy új innovatív termékek;
- biotermelés, ökológiai gazdálkodás, integrált és fenntartható mezőgazdasági termelés;
- helyi ipar, kézművesség, manufaktúra, speciális helyi szolgáltatások;
- a falusi nők, öregek, fiatalok és más kisebbségek számára extra munkahelyteremtés;
- a parasztgazdaság és a háztartás működésének összekötése, háztartás-gazdaságtan;
- szellemi és testi fogyatékosok, mozgáskorlátozottak számára extra munkahelyteremtés;
- szedd-magad-mozgalom, PYO = pick your own, farmlátogatás, technológia ismertetés;

- a legkisebb parasztgazdaságok életbentartása, a gazdaságtalan méret kompenzálása.

A falusi élet:

- infrastrukturális fejlesztés, víz, villany, csatorna, utak, vasutak, telefon/fax, xDSL;
- városi lakosok, főleg gyerekek falusi oktatása, szórakoztatása (edutainment);
- falu és város ellentétének csökkentése, a jobb megismeréssel alaposabb megértés;
- agroturizmus, agritainment, falusi vendéglátás, zöld turizmus, természetvédelem;
- falusi rendezvények, farm-show, kiállítások, konferenciák, térségfejlesztési rendezvények;
- a falu és a vidék kulturális örökségének felkutatása, fenntartása, megőrzése, népművészet;
- telematika, informatika, intelligens régió, számítógépes internet és e-mail ajánlatok, honlapok.

Azaz a direkt marketinget integrálni kell a multifunkcionális mezőgazdaság, a komplex térség- és vidékfejlesztés eszméjébe és gyakorlatába, meg kell spékelní a 21. század internetes interaktív információ-szolgáltatásaival, és meg kell erősíteni az üzleti etika modern változatával: az ökoszociális felelősség vállalásával.

Az alábbiakban nézzünk meg néhány ilyen szinergikus kombinációt!



Fotó: Juhász M. (2004)



Fotó: Kovács A. (2004)

7.10. ábra: Kertészeti termékek útmenti árusítása (Kibéd – Románia)

Nagyon kicsi gazdaság vagy egy nagyobb üzem kicsi ágazata

A legkisebb termelőknél soha nem gyűlik össze kereskedelmi mennyiségű, egységes minőségű áru, soha nem tudnak megrakni egy kamiont vagy egy vasúti kocsit. Ilyenkor kézenfekvő, hogy nem a nagy kereskedelmi vállalatokat keresik meg az árujukkal, hanem

keresnek egy közeli kiskereskedőt vagy maguk próbálják meg a fogyasztónak eladni a termést. Az árnak kölcsönösen kedvezőnek kell lennie az eladó és a vevő számára is, a megtakarított közvetítői díjat meg kell osztaniuk egymás között.

Közel a forgalmas országút — road-side marketing

Ha a gazdaság bejárata az országútról nyílik vagy van a közelben alkalmas hely az út mentén az arra járó autók megállására és a gazdának a kirakodásra, akkor itt az alkalom az útmenti árusításra. A közlekedés biztonságára persze vigyázni kell. Nem szerencsés, ha standunk a kialakuló közlekedési dugókról vagy balesetokról lesz ismert. Egy színes napernyő, egy látványosan megrakott szekér helyettesítheti a reklámtáblát (7.10. ábra).

A parasztporta jól megközelíthető — farm-shop

Ha takaros a gazda háza vagy gazdasági épülete, és jól megközelíthető autóval vagy tömegközlekedéssel, akkor érdemes otthon boltot nyitni. Ehhez persze olyan gazda vagy gazdasszony kell, aki szeret beszélgetni a vásárlóval, elmagyarázza, hogy mi hogyan készült és hogyan kell felhasználni. A család idősebb tagjai is átvállalhatják a szakértő boltos feladatát, és akkor a fiatalok zavartalanul dolgozhatnak a földeken. Nálunk "Nyitott porták" néven indult a mozgalom.

A tejesember

Reb Tevje, az anatevkai tejesember (Hegedűs a háztetőn) mai utódai nem ember vagy sovány gebe vontatta kordéról árulják a tejterméket, hanem csupa fénylő acél berendezésű, hűtött teherautóról, amelyet a hétvégén a települések legforgalmasabb terein parkolnak le a frissen fejt tejet áruló tehenesgazdák. Hihetetlenül népszerűek; néhány méterre a tejet is áruló élelmiszerüzlettől hosszú sorokban kígyóznak szombat délelőtt a bevásárló háziasszonyok és tejimádó családtagjaik. Esküsznek az egészen más tejízre, a tejföl folyékonyságára és savanykasságára, a túró omlósságra. Persze nem mindenki szereti ezeket az ízeket; aki tartóstejen nőtt fel, annak hiányzik a pasztörizálás karamelles édessége, és van aki nem tudja, hogy a tejföl eredetileg, ha sűrű is, de folyadék volt.

Kézműves vagy népi iparművész

Ha van a családban vagy a faluban kézműves vagy népi iparművész, akkor kosarait, fazekait vagy pulóvereit célszerű a fenti boltban is árusítani, vagy legalább kiállítani, jelezve, hogy ilyesmit is lehet venni a közelben. A tárgyak egy része amúgy is könnyen kapcsolódik az élelmiszerekhez, a többit pedig a helybéliség és az egyediség teszi vonzóvá a faluban vásárlónak. Ideális persze, ha a fonott fűzfakosárban adom el a gyümölcsömet, vagy a helyben készült agyagcsuporban a saját lekváromat vagy mézemet.

Biatermelés

Az egyik legígéretesebb kombináció a biotermékek vagy szerényebben csak az ökológiai gazdálkodás egészséges termékeinek közvetlen értékesítése. A biotermelésnek van minősítési és tanúsítási rendszere, de mivel az áru jó esetben nem különböztethető meg az permetezettől és műtrágyázottól (a kukac nem kívánatos és nem is bizonyíték), a legjobb biztosíték a szavahihető gazda a saját udvarán. A fogyasztó szakmai kíváncsiságát ilyen esetekben is ki kell elégíteni. Biztosan megkérdezik, hogyan lehet természetes anyagokból permetlevelet készíteni, és tényleg hatásos-e az erjesztett csalánlé.

Házhozszállítás (7.11. ábra)

Ha van a családban mozgékony ember, bicikliző gyerek vagy fuvaros, akkor a gazdaság vállalhatja a házhozszállítást is. A reggeli tejet, a friss péksüteményt, a háztartási befőzéshez szükséges nagyobb gyümölcsmennyiséget vagy az állatok takarmányát sokkal kényelmesebb a fogyasztó otthonában átvenni a termelőtől vagy családtagjától. Nyugat-Európában az évszaknak megfelelően összeállított zöldség-gyümölcs kosár a sláger, az éppen

érő fajokból és fajtákból valamint az állandóbb jellegű tejtermékekből és tojásból. Változatossága miatt meglepetés kosárnak is hívják, amiből az első számúca szinte biztos siker, de a friss sósakából készült főzeléket nem biztos, hogy a család minden tagja ajándéknak tekinti.



Forrás: www.nyitottkertfutar.hu, www.ebio.hu

7.11. ábra: Házhoz is jöhet a friss (és bio) zöldség és gyümölcs

Agroturizmus

Ha a gazda valóban ért a szakmájához és szeret is beszélni róla, akkor az árusításhoz szakmai üzemlátogatást kell kapcsolnia. Sok városlakót érdekel a borkészítés tudománya vagy még nem láttak méhészetet. Őket biztosan elvarázsolja és vásárlásra csábítja a pincelátogatás, a sajtkészítés gondos szakmai magyarázata, az érdekes technológia vagy éppen a disznóvágás élménye. Könnyen megközelíthető mellékhelyiség és legalább néhány szabadtéri ülőhely már ehhez a vendégfogadási formához is szükséges.

Falusi vendéglátás

Ha az agroturizmusra érkezők szállást is kaphatnak a gazdaságban vagy az erre szakosodott szomszédnál, akkor az már falusi vendéglátás. A termékárusítás árbevételét alaposan megnövelheti a szolgáltatás és a helyben fogyasztás bevétele. Kevés ember szeret azonban véletlenszerűen megaludni, így az ilyen direktmarketinghez már legalább egy katalógus kell a gazdák címeivel és telefonszámaival, vagy még inkább korszerű számítógépes lekérdezési lehetőség a szállásokról, a szolgáltatásokról, a helyi termékekről és az árakról.

Falusi mulatságok — visiting farm, agritainment

Amerikában sorra nyílnak az úgynevezett visiting farmok, amelyek specializálódtak a vendégfogadásra, biztosan nyitva vannak a látogatók előtt a meghirdetett időpontban tartandó látványos bemutatók alkalmával. Ugyanezt nagyon szórakoztató és gyerekek számára is izgalmas formában agritainment farmnak nevezik, a mezőgazdaság és a szórakozás szavainak összevonásával. Az állatkínzás persze tilos, de az ehhez szoktatott háziállatokat lehet simogatni, meglovagolni. A kisgyerekek is örömmel szedik össze a megvásárlandó tyúktojást, megnézhetik a fejést, a sajtkészítést, vagy a nagyobbacska talán azt is, hogy az állatok hogy „csinálják”. Fontos a gyermekek számára tökéletesen biztonságossá tett környezet, a szoktatott állatok, a szakértő felügyelet és magyarázat. Hungarikum lehetne a disznótor és üldözendő álhagyomány a kakaskaszálás.

Együttműködés

Sajnos kicsi a valószínűsége, hogy mindez egyetlen parasztszalámban együtt legyen, viszont semmi akadálya a szomszédok összefogásának. A kereskedők többnyire kiszorítják a termelőket a piacokról, de ha saját termelői piacot szerveznek, akkor ők vannak otthon és ott más nem árulhat. Egy gazdaságban a specializált termelés miatt általában az áruválaszték sem elég bőséges, ehhez kellenek a falubeli többiek, akik kiegészítik a kínálatot a közös boltban vagy az egyikük portáján. A közelben nyíló második árusítóhelyet először biztosan kellemetlen konkurenciaként érzékeljük, pedig a verseny mellett az együttműködés is fontos. Két gazdaság áru kínálatának valószínűleg nagyobb a vonzereje, mint a kettőé külön-külön. Az okos marketing mondás szerint kocsmát ott kell nyitni, ahol még egy sincs, vagy ott, ahol már három működik. Ott biztosan megtelik a negyedik is.

Ahogy régebben az állami gazdaságoknak voltak saját élelmiszerboltjaik a nagyobb városokban, úgy ma az egyre növekvő TÉSZ-ek, és egyéb termelői értékesítő szervezetek nyithatnának reklám célokból is városi élelmiszerüzleteket.



Forrás: www.ama.at

7.12. ábra: Az Agrarmarkt Austria nyitólapja

Az Agrarmarkt Austria (7.12. ábra) az osztrák gazdák ajánlatait tartalmazó internetes portál, amely iskolázza a termelőket, elterjeszti a legjobb ötleteket, felkutatja a jogi és higiéniai szabályozás buktatóit, keresi a használható megoldásokat, téli továbbképzéseket szervez, piaci információkat nyújt. A fogyasztók számára megkeresi a kívánt árucsoport

legjobb termelőit, útvonalat tervez a meglátogatásukra, reklámozza Ausztria termékeit, áruismertetőket tartalmaz, támogatja az egészséges táplálkozást, WebShopot, azaz internetes boltot, fogyasztói klubokat üzemeltet.

Parasztpiac — farmer's market

Szerte a világ városaiban, ahol nincs mindennapos piac, működnek a hétvégi parasztpiacok (7.13. ábra).



7.13. ábra: A székszárdi piac termelői standjai (Fotó: Bálint J., 2003)

Ezek legkorábban péntek este nyithatnak, hiszen a paraszt hétközben és nappal a földeken dolgozik, a csúcsidő többnyire szombat vagy vasárnap délelőttre esik. Nem kereskedők árulnak, hanem a termelők maguk vagy a családtagjaik, nem a város szélén, hanem a főtéren. A parasztgazdaságot és a városi vásárlót sokszor több nemzedéknyi barátság köti össze. Valami ilyesmi kapcsolat szövődik nálunk is mostanában az utóbbi években nyílt biopiacokon. A magyar városok többségében mindennapos piac működik, külön termelői standokkal, ami nem zárná ki a szombat délelőtti Kossuth téri országos parasztpiacot.

Szedd magad — PYO = pick your own

A szedd magad mozgalom Magyarországon is közismert lehetőség a többnyire üzemi méretű gyümölcsösök vásárlói szüretelésére. Alapos megfontolást, sok hírverést, fegyelmezett szedőket, pontos mérlegeket, jó közlekedést igényel. A vásárló garantáltan azt szedi, amire szüksége van, hol nagyszemű cseresznyét a befőthöz, vagy éppen apró szamócát a dzsemhez, nagyobb szilvát friss fogyasztásra, Beszterceit a lekvárfőzéshez, és így tovább. A vásárló a családi szüret után a kapunál kifelé mérlegelés után fizet, a göngyöleg saját, bérelt vagy megvásárolt, az ár mérsékelt, a nap fárasztó, de örömteli. Újabban virággal is kísérleteznek.

Teikei és CSA — *CSA = community-supported agriculture*

Akinek a szedd magad sem elég intenzív kapcsolat a mezőgazdasággal, az folyamatos barátságba is kerülhet a termelővel. Nem csak alkalmi szüretre, hanem folyamatos vásárlásra, hetenkénti szedésre, élvezetes kapálásra is szövetkezhetnek a termelők és fogyasztók.



Forrás: www.nyitottkert.hu

7.14. ábra: CSA = A közösség által támogatott mezőgazdálkodás – Gödöllő, 1998

Bécs tízezeres toronyházaitól néhány méterre a szántóföldek felé néhány hektáros parcellákat béreltek a földműves nosztalgiával megáldott és gyermekbarát közösségre vágyó lakótelepek. A bekerített kertben egyedi ágyásokat alakítottak ki, amelyeket a családok műveltek. Estére együtt sütötték a szalonnát a közös tábortűz mellett, a gyerekeik is összebarátkoztak, a felfogadott “intézőjük” kertészkedésre tanította őket. A megzabolázhatatlan kölykök miatt igazi mérgekkel nem lehetett permetezni, így hamarosan rájöttek, hogy a biokertészet az egyetlen megoldás. Gyorsan kialakult a közösség, német nyelvterületen Selbsternste az elterjedt neve, de nem felejtették el a száz éves sikeres előd Dr. Schreber kertjeinek (-garten) nevét sem. A japán eredeti a teikei, az akár lakó- és életközösségig fejleszthető változat az amerikai CSA, ígéretes magyarázata a szivárvány gazdaság (7.14. ábra).

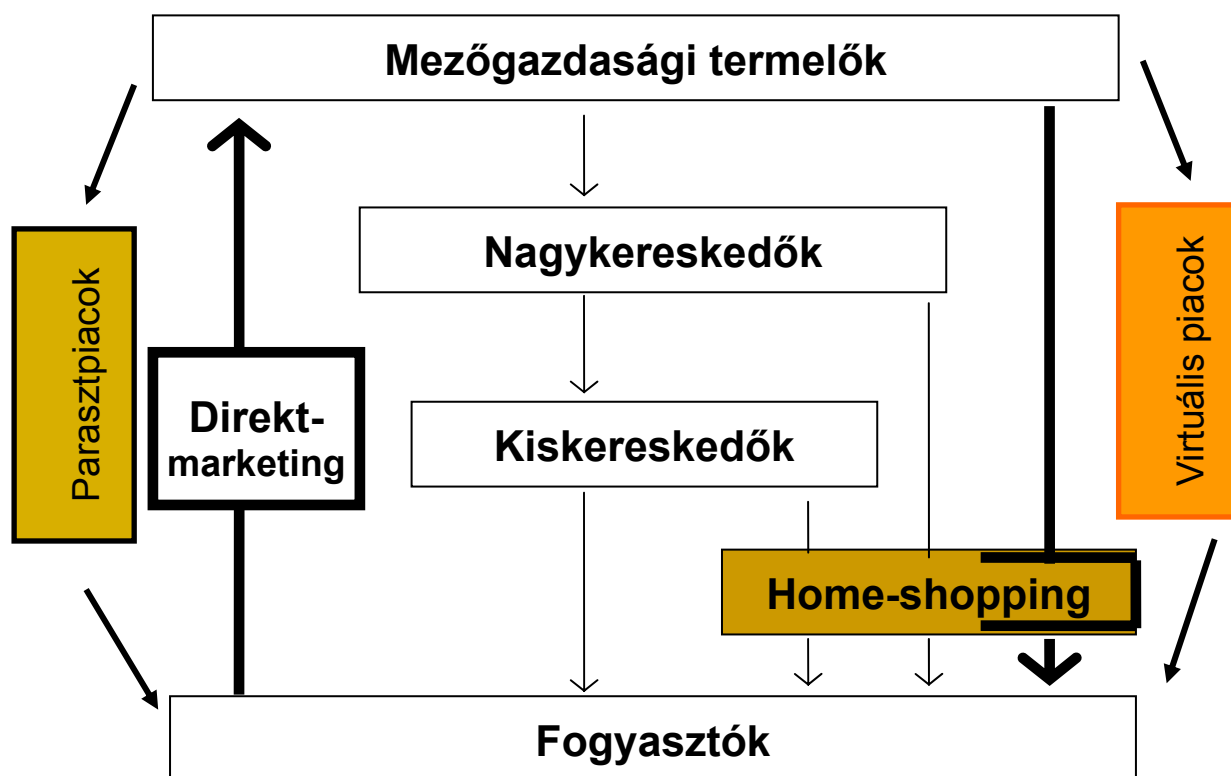
Likviditás — *fizetőképesség*

A hagyomány szerint a jó vincernek (szőlész-borász) egy évi termése van a szőlőtőkén, egy hordóban a pincében, és egy a bankban. Ez szép eszme, de sajnos ritkán valósul meg a magyar mezőgazdaságban, a többség gazdasági kényszerből (szegénység) hitelből gazdálkodik. Egy borászati üzemet vezető ismerősünk is ezt panaszkolta, hogy egész évben költ és vásárol, de csak télen és tavasszal értékesít, közben mindig eladósodik az egyébként baráti kiszolgálást nyújtó bankjánál. Próbáltuk rábeszélni, hogy áruljon bort kis tételben a pince előterében az év minden napján és fogadjon rendszeresen turista csoportokat,

borkóstolóval és vásárlási lehetőséggel, így mindig lesz készpénze, likviditása. Ha csak a kölcsönpénz banki kamatait megtakarítja, már megérte. Vincellérünk tiltakozott és elvetette az ötletet; ő nem köt nyakkendőt a vendégekhez, nem hordószónokol a borhoz nem értő városiaknak és nem gyámolítja a részeg távozókat. Megnyugtattuk, hogy nagyon jól áll neki a borász kötény, nem kell sokat magyaráznia, inkább mutassa meg a vendégeknek, hogy mászik be százkilós termétével a hordóba takarítani, és a borturisták is kulturlények. Azóta ritkábban vesz igénybe bankkölcsönt, szereti a vendégeit, visszaudvarol a borissza asszonyoknak, akik rajonganak érte, és sokat vásárolnak nála. Ennek az üzemnek a DM árbevétele csak 2–4 százaléka a nagy hordós tételeknek, a kedvezőbb likviditás miatt mégis megéri.

Virtuális piacok — Internet

Az informatikailag támogatott mezőgazdasági direktmarketing úgy működne, hogy először létrehozunk egy adatbázist a kínálatból. Az ország (vagy a Kárpát-medence) területén élő parasztgazdaságok alapvető adatai (név, cím, telefonszám, e-mail, megközelíthetőség) bekerülnek egy egyszerű nyilvántartásba. Az alapadatok mellé kerül a kínálatuk, azaz hogy milyen terméket vagy szolgáltatást kínálnak, mikor és milyen mennyiségben. Ez az adatbázis később listázható termékeként vagy termékcsoportonként (pl. sajt, tejtermék), településenként, az irányítószám alapján. A következő lépés egy útvonal szerinti csoportosítás lenne, pl. a 64-es út mentén milyen a kínálat. A sikeres mezőgazdasági vállalkozók persze saját honlapot is készítenének vagy csináltatnának, ami a nevükre vagy üzemükre kattintással nyílna ki. Az egyedi honlap bemutatná az üzemet és a gazdát, valamint a termékeit (7.15. ábra).



7.15. ábra: Agrártermékek direktmarketing és home-shopping értékesítése (2)

Ha ezek a szinergikus hatások a legújyszerűbb összetételben sem elég erősek, akkor kezdetben szükséges az állami támogatás, az indítási segítség. Ausztriában, Németországban és az USA-ban a direkt marketing állami és tartományi támogatást élvez, Washingtonban még

a minisztériumok előtti tereken is rendeznek farmer piacokat. E programok részleteinek alapos hazai ismerete nagymértékben fokozná esélyeinket az európai integrációs folyamatban, az EU strukturális alapok forrásainak megnyeréséért folyó nemzetközi versenyben.

A direktmarketingnek kétségtelen hátrányai is lehetnek, mint például a profi kereskedők korlátozása és piacvesztése, a megnövekedett falusi forgalomból származó környezetszennyezés, de ezek kezelhetők, kézbe tarthatók és eltörpülnek az előnyökkel szemben. A direktmarketinget nem a nagy- és kiskereskedelem helyett ajánljuk, hanem csak azok kiegészítéseként, néha csak a változatosság kedvéért, néha gazdasági és társadalmi tekintetben is életmentőként. Bármelyik lehet sikeres, de sajnos a kudarc sem kizárt.

A már jól működő – OECD, USDA, Európai Parlament ENESD, az EU DGs., EU LEADER, a német CMA – mintákat követve, a módszerek továbbfejlesztésével, innovatív hazai adaptációjával, tudományos elemzésével, gyakorlati ismertetésével, valamint a számítógépes adatbázis és tapasztalatcsere megszervezésével lehet megteremteni a termelők számára a lehetőségeket. A direktmarketing számos előnye ellenére sem képes önállóan elterjedni, ezért kombinálni kell a térség- és vidékfejlesztés elemeivel. A kezdeti állami támogatás után a kedvező komplex szinergikus hatások már képesek megteremteni a rendszer fenntarthatóságát.

7.4 KERESKEDELEM ÉS MÁRKA

Bálint János

A kereskedelemben sajnos a kedvezőtlen változások dominálnak. Kezdetben örültünk a nemzetközi kiskereskedelmi üzletláncok hódításának, mert nagy mennyiségű hazai áru biztos piacát reméltük tőlük. Mára már ismerjük a kíméletlen beszerzési politikájukat, szerte a világban közismertté váltak az általuk gyakorolt "kutyasstratégiák", az egész élelmiszer-gazdaság megszenvedti a bezáródó versenypiacok árleszorító és minőségrontó spirálját. A kiskereskedő óriások egyáltalán nincsenek tekintettel a termelőre, ha tönkremegy az üzleti partner, majd lesz helyette más. Elég nagyok és nemzetköziek ahhoz, hogy bármelyik országban vásárolhassanak, nem fűződik közvetlen érdekük a beszállítóik életbentartásához vagy felvirágoztatásához. Reméljük, hogy ők is változni fognak, és a termelők is egyre gyakrabban fognak össze, így kialakulnak az alternatív értékesítési csatornák. El fog terjedni az élelmiszerek helyi feldolgozása, a vidéki turizmus, a falusi vendéglátás, a termékek közvetlen értékesítése, a direktmarketing. El kell érni, hogy az áruházban is magyar árut vásároljunk, de erre a kereskedelmet nehéz lenne kényszeríteni; a fogyasztói viselkedést kell megváltoztatnunk, a magyar munkahelyek érdekében.

7.4.1 Kereskedelmi márkák

A kereskedelmi márka, private label vagy kevésbé szerencsés elnevezéssel saját márka a kiskereskedelem rohamosan terjedő irányzata. Az ilyen termék nem a gyártó, hanem a kereskedő márkanevén kerül a fogyasztóhoz:

- a kereskedő gyártja vagy gyártatja, vagy a kereskedő számára csomagolja,
- a kereskedő ráteszi a nevét vagy márkáját, a gyártóé mellé vagy helyett,
- elsősorban tömegcikk kategóriában terjed, a korábbi "fehér termékek" mintájára,
- alacsony marketing támogatással forgalmazza, csakis a saját üzlethálózatban,
- a márkatudatosság a hazai fogyasztóknál magasfokú, a márkahűség azonban nem,
- a fogyasztói érzékenység az egyik legfontosabb mozgatója,
- elsősorban az FMCG = élelmiszer, kozmetikum, háztartási vegyiáru cikkek körében,

- van akinek jó, van akinek rossz és sajnos van akit büntetnek vele,
- a legcsúnyább formája, ha a termelőnek a saját márkás árujával kell versenyeznie,
- néha nem lehet azonosítani a termelőt, gyártót, származást, eredetet.

Újabban már a kereskedelmi márkák is tagozódnak; az eredeti gyártót és terméket még valamennyire felismerhetően tartalmazó, de annál valamivel olcsóbb termékekre, és a felismerhetetlenségig egyszerű „egyenruhába” bújtatott, többnyire garantáltan legolcsóbbra. Számos óriás-kiskereskedő a saját nevét adja az általa forgalmazott termékeknek, mások független fantázianeveket találnak ki az egyes termékcsoportjaiknak, valamint a kombinációk is léteznek. Mindezek közben természetesen a kereskedelem is márkává válik.

7.4.2 Márkaképzés, branding

A kereskedelmi márkával éppen ellentétes, de azzal egyidejűleg erősödő tendencia a márkaképzés vagy nemzetközi marketing kifejezéssel a branding. Az erős, ismert, bevezetett márkanév a termékbe vetett fogyasztói bizalom alapja. Még a globalizált óriásvállalatok is a tulajdonukban lévő márkanéveket, védjegyeket tartják a legnagyobb kincsüknek, a szinte felmérhetetlen egyéb vagyonukkal szemben. Éppen ezért a globalizáció ellen harcoló zöld szervezetek nem véletlenül ezeken az érzékeny pontjaikon támadják őket. Plakátokon és filmekben hirdetik, hogy NO LOGO, azaz meneküljünk a világmárkák megtévesztő csapdájából. A magyar mezőgazdáknek ennek ellenére csak az ellenkező utat tudjuk ajánlani: egyre több terméket kell márkázni. Egyelőre kirívó példa, de Franciaországban egy termelőnek sikerült a saját – szerinte különleges minőségű – szénáját is márkanévvel levédenie, sőt a három kaszálásból származó terméket is megkülönbözteti. A magyar gazdák számára is érdekes külföldi piacok közül egyelőre a gyümölcstermelésben terjed a márkázás, klub almafajták formájában.

A klub gyümölcsfajták (Clubsorten) először a világ almatermelésében terjedtek el. Ilyenek a 'Caudle' (Cameo®) 'Golden Delicious' x 'Red Delicious'; 'Civni' (Rubens®) 'Gala' x 'Elstar'; 'Cripps Pink' (Pink Lady®) 'Golden Delicious' x 'Lady Williams'; amelyet Chilében illegálisan állítólag már ezer hektáron termesztene. A 'Delblush' (Tentation®) 'Golden Delicious' x 'Blushing Golden' megbukott, mert nem eléggé különbözik a Goldentől, azaz a piacon szinte megkülönböztethetetlen. A 'Brak' (Kiku® 8) 'Fuji' színmutációja, amely Fuji néven szabadon forgalmazható, azaz ez így nem termelési hanem forgalmazási klub. Amerikában japán-amerikai szilvák/ringlók sorozataként állították elő az 'Estiva' (sorozatmárka, Dachmarke) 'TC Sun', 'October Suns' fajtákat, valamint a King Midas sorozatot, amely nagyon hasonló gyümölcsöket produkál, közel kéthónapos ciklusban, annak ellenére, hogy a fák, a termesztési tulajdonságok és persze főleg az érési idő a sorozaton belül nagyon eltérő. A klub gyümölcsök esetében a fajta helyett tehát a márka lesz a fontos.

- márkanév kifelé átveszi a fajtanév szerepét, mert a fajta nem védhető ugyanúgy,
- tervezett telepítés, szervezett forgalmazás, a termelők összefogásával,
- az újdonság varázsának a megőrzése, (megkülönböztethetőség),
- bőséges kínálat, de némi mesterséges hiányteremtés,
- friss gyümölcsnél érési időben eltérő (nagy hasonlóságú) fajtásorok,
- keresletbővítés erős termelői szövetségi reklámozással.

Porter szerint hiba két alapvető stratégia közé beszorulni, azaz vagy olcsón nagy tömegben termékek megbízható minőségű tömegterméket (gabonát, húst, tejet, gyümölcsöt), vagy meg kell különböztetnem magam és a termékemet például a földrajzi eredetjelzőkkel (GI), a termőhellyel, a különleges minőséggel és a márkanévvel. A boroknál ez természetes; van fajtájuk, típusuk, borvidékük, településük, sőt néha még dűlőjük is, valamint a pince vagy

a tulajdonos neve is megkülönbözteti őket. Ugyanez a teendő minden egyéb mezőgazdasági és élelmiszer terméknel; legendát kell köré keríteni, minél összetettebb, nehezen utánozható ismérvekből, például egy sonkánál a helység, a sertés fajtája, a pácok különlegessége, a csomagolás, de még az érlelő széljárás is védhető specialitás.

A márkázáshoz hasonló, azt megközelítő technikák persze eddig is voltak az agráriumban, hiszen a borokon eddig is fel kellett/lehetett tüntetni a fajta, a borvidék, a dűlő, a termelő és a forgalmazó nevét. Hasonló védelmet élveznek a hungarikum zöltségek, fűszerek, ételek stb., bár itt már az első kudarcot is megélte az ország a pálinka szóval. Hosszú harcban hungarikummá vált, de olyan szigorúak a saját előírásaink, hogy a hazai szeszesitalok zöméről törölni kellett a pálinka feliratot, a italos pultokon azóta alma, szilva, körte stb. ízű szeszesitalok sorakoznak.

7.5 PROTEKCIONIZMUS, FAIR TRADE

Bálint János

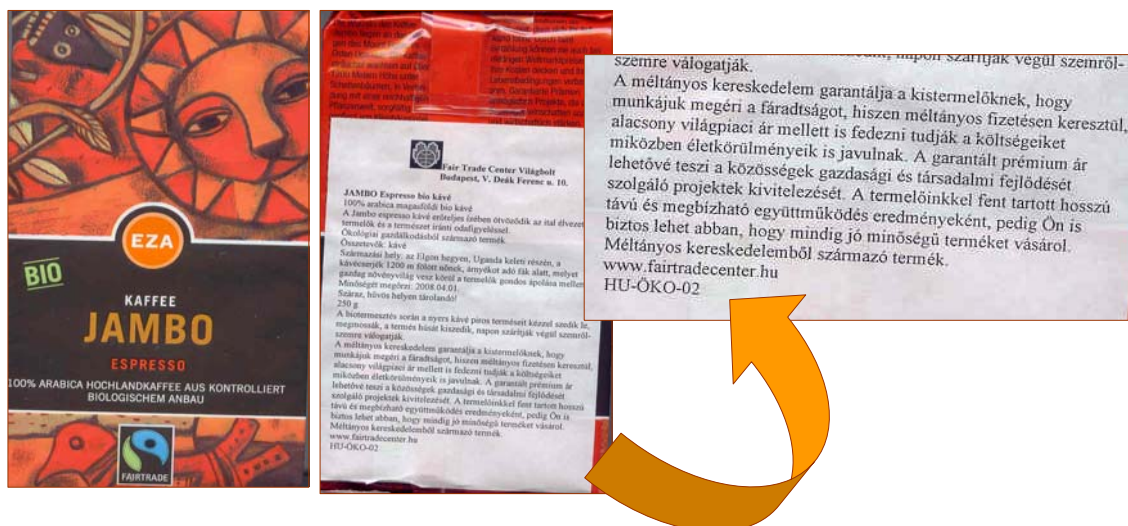
A napjainkban tapasztalható állami-, agrár-, öko- és etikai protekcionista tendenciák vizsgálata előtt szükséges néhány szóval kitérnünk a Fair Trade (tisztességes kereskedelem) illetve a Free Trade (szabadkereskedelem) fogalmára.

Az agrárstratégia kialakításában kiemelt szerepe lehet az elsőnek (Fair Trade), hiszen alkalmazása, annak megjelenítése és tudatosítása a fogyasztókban jelentős versenyelőnyt építhet ki termékeink számára. A *Free Trade* pedig a GATT/WTO tárgyalások Uruguay-i fordulója után kapott egyre nagyobb hangsúlyt, ahol a mezőgazdaság már a kezdet kezdetén a viták középpontjába került olyan kérdésekben, mint az export támogatások csökkentése, a fizikai termeléssel kapcsolatos támogatások – beleértve az ártámogatásokat is – megszüntetése. A WTO-megállapodások hazánk számára is kötelező érvényűek, ezért az agrártermelés támogatása során - az uniós támogatási rendszer mellett - ezekre is figyelemmel kell lennünk. Külön figyelmet érdemelnek ezen belül a „kék-doboz” rendelkezései (azon támogatási fajták, amelyek nem függetlenek ugyan a termelési szinttől, de rájuk mégsem vonatkozik csökkentési kötelezettség) és különösen a „zöld-doboz” (az oktatás, a kutatás, a fejlesztés, a szaktanácsadás támogatása; a növényvédelmi és az állategészségügyi szolgáltatás; a marketing, a promóciós tevékenység, a vidékfejlesztés stb) támogatásai. (Az úgynevezett „sárga dobozba” azok a támogatások tartoznak, amelyek a termeléshez kapcsolódnak, és azokat vagy közvetlenül a költségvetésből, vagy közvetetten, a magas árak miatt, a fogyasztók finanszírozzák).

A *Fair Trade* magyar megfelelője a tisztességes kereskedelem (7.16. ábra), amely szerint a becsületes (eredetileg gyarmatáru) kereskedő

- annyit fizet az áruért, hogy az ár fedezze a termelő és családja létszükségleteit, gyermekei taníttatását, orvosi ellátását,
- akár előre is fizet, vagy hitelt ad, hogy a termelőnek ne kelljen uzsorakamatra kölcsönt felvennie,
- hosszú távú kapcsolatokat alakít ki, segít hozzáférni a (világ)piaci információkhoz,
- együttműködik a termelők szövetkezéseivel, a civil mozgalmakkal, nőszerkezetekkel, környezetvédőkkel,
- kihagyja a fölösleges közvetítőkereskedelmet az üzletből.

A termelők szövetkezései a többlet-ár egy részéből közösségi pénz-alapot képeznek; környezetvédelemre, iskolára, orvosi rendelőre, segélyalapot működtetnek, beruházási támogatást adnak. Egyes világvállalatok, mint például a Sara Lee (Douwe Egberts, Omnia, Pickwick) elutasítják a fair trade eszméjét, mert szerintük csak a túltermelést fokozná.



7.16. ábra: A fair-trade egyik példája

A fogyasztói mozgalmaknak kiemelt szerepük van a vállalati felelősségvállalás kialakításában, esetleg kikényszerítésében. A fogyasztónak joga van megtudni az áru, a csomagolás, a szállítás és a kereskedelem által érintett földrajzi helyeket, országokat, régiókat, a környezeti-, vallási-, etikai vonatkozásokat, az esetleges (állami) támogatásokat. A sikeres gazdaság és társadalom alapvető feltétele az erős fogyasztóvédelem. A fogyasztónak joga és kötelessége tájékozódni – a megvásárolandó áruk használati tulajdonságai mellett;

- a termelő, a tulajdonos, a kereskedő, a régió és az ország szociális (társadalmi) felelősségvállalásáról;
- a környezeti, az etikai-erkölcsi, vallási, politikai, foglalkoztatási vonatkozásokról, (a termék által megtett útról, a recycling lehetőségekről) a veszélyekről és az érdemeikről.

A fogyasztónak vásárlási döntéseivel büntetnie kell a (saját szempontjából) rosszakat, és jutalmaznia kell a jókat.

A free trade globális szabadkereskedelmet jelent, amely a globalizációt elősegítő, a fejletteket bizonyosan, a fejlődőket (fejletleneket) talán támogató nemzetközi mozgalom, hivatalosan a WTO = World Trade Organization (Világkereskedelmi Szervezet) keretei között, és inkább csak célként, mint elérhető eredményként megjelölve a teljesen szabad kereskedelmet.

A *protekcionizmus* a fair trade igazi gazdasági alternatívája, a saját piacok védelme minden szóba jöhető eszközzel. Az állami, agrár-, öko- és etikai protekcionizmus nem egészen új jelenségek, de a szerepük és az ellenük való harc azonban felerősödött a századfordulón. Az agrárváltozat lényege, hogy a mezőgazdasági támogatások az alacsonyabb élelmiszerárakon keresztül kedveznek ugyan az egész lakosságnak, de többre kerülnek az adófizetőnek, mint amennyi hasznot hoznak a termelőnek. A különbség a jobbik esetben csak a rossz hatékonyság és a pénzelosztás költsége. A nálunk is megvalósuló rosszabbik esetben azonban az állami protekcionizmussal kombinálódik az ügy, és zűrös szabályozást, korrupciót, bizonytalanságot politika- és államfüggőséget eredményez.

A piac — a hiedelmekkel ellentétben — magától nem eléggé serkenti az elmaradott gazdaságot, az államnak is be kell avatkoznia. Ma ezt többnyire jogalkotással és új intézmények létrehozásával teszi, ami vitathatatlanul fontos, de nem meghatározó a vállalkozások életében. A működési szabályok alapján nehéz lenne megismerni egy rendszer működését, azok legfeljebb a határokat és a kereteket jelölik ki. A vállalkozások élete és

működése sokkal inkább öntörvényű, belülről vezérelt, korábban tanult mintákat követ, a bennünk megtestesülő tudás hallgatolagos jellegű, nehezen leírható és iskolában alig tanítható. Pénzzel viszont befolyásolható. A mezőgazdasági támogatás forrása a fejlett országokban a jól működő ipar és a szolgáltatás, a célja pedig elsősorban politikai, vagy több jóindulattal fogalmazva a táj és a vidéki környezet fenntartása. Nálunk az ipar aligha lehet pénzforrás, hiszen maga is támogatásra szorul, a cél viszont sokkal fontosabb, mert egy alig funkcionáló gazdaságban legalább a mezőgazdaság működjön, ami viszont a táplálkozásunkat és a kiskertünket leszámítva is minden negyedik polgárt érint.

Az *állami serkentésnek* három kipróbált módja van. Az első a teljesen *demokratikus elvű*, amely szerint szinte minden vállalkozás hozzájuthat a támogatáshoz, egységes, mindenkire érvényes elvek alapján. Ennek a legfőbb hátránya a kevés pénz vékony és biztosan hatástalan terítése, szétkenése.

A második mód a *vállalkozók versenyeztetése* a hitellehetőségért, amely versengést többnyire nem a szolid szakértő vállalkozás nyeri meg, hanem a pénzt visszafizetni soha nem szándékozó szélhámosság.

A harmadik mód az alaposan *szabályozott mutatórendszer*, azaz a bürokrácia, amely elég jól egyesíti az első kettő hátrányait, és alkalmazásával a profi pályázó bűvészek viszik el a pénzt, érdekérvényesítő képességüktől függően, esetleg még a pályázati kiírást is számukra kedvezően befolyásolva.

Szerintünk az egyetlen járható út a *célzott támogatás* az árutermelő versenyszférában dolgozó, az önmagán is segítő, igazán sikerkereső vállalkozónak vagy programnak. Az ő kiválasztásuk az igazi vezetői feladat, melynek a felelősségét kevesen vállalják, és amely sajnos nagyon csábít a korrupcióra, de amíg a pénz a legszűkebb keresztmetszeti tényező, addig azt kell hatékonyan felhasználni. Az esetleg – de nem szükségszerűen – korrumpálódott vezetőt pedig le lehet cserélni. Az alkalmas és döntésképes vezető viszont éppen az ilyen helyzetben tudna kibontakozni és bizonyítani.

Változásokat elérni csak a szándék nagyon pontos megfogalmazásával, állandó célkövetéssel, egyszerre több kritikus ponton beavatkozva lehet, így sem biztosan, mert sokszor tévedhetünk, és mindig lesznek, akik betartanak.

Az *ökoprotekcionizmus* számos esetben a piacvédelem trükkös formájának bizonyult, mint a delfinkímélő tonhalászat, amelynek emblémája mára szinte minden tonhalas konzerv díszé lett. Bennünket is fenyeget viszont a tojásokra rakandó svájci "szégyenbélyeg", hogy ezt a tojást "állatkínzó" ketrecben tojták, valamint számos hasonló "sötétzöld" ötlet, amelyet bármikor felhasználhatnak a magyar termékek ellen, az élelmiszerbiztonságot hangoztatva, de inkább csak "non-tariff-barrier"²⁶-ként. Az állatvédelmet és az állati jóllét fogalmát a magyar gazdálkodóknak előbb kell komolyan venniük, minthogy számon kérnék rajtunk a kereskedelmi partnerek és a fogyasztók.

Az *etikai protekcionizmus* a WTO világkonferencián már főszerepet kapott; kiderült, hogy a fejlődő országok női, gyermek- és általában az alulfizetett munkája elleni tiltakozás is főleg csak a gazdag országok piacait védi az olcsó termékektől, és nem kínál igazi megoldásokat a szegénység elleni küzdelemben. Valószínűleg ebben is kompromisszumra kell törekedni, azaz meg kell nyitni az európai piacokat a fejlődők előtt, de vigyázni kell, hogy a versenyképességük alapja ne az emberi kizsákmányolás legyen. A régi EU ugyanígy fél a csatlakozók munkaerejétől, amelynek alacsony bére, ha olcsó termékbe beépítve utazik, akkor dumpingnek számít, ha személyesen vándorol, akkor social dumping.

²⁶ non-tariff-barrier = a kereskedelem úgynevezett nem vámjellegű akadályai (pl.: az egyes országok által alkalmazott műszaki szabványok közötti különbség, eltérés a jövedéki és egyéb adók nemzeti mértékei között, az áruk szállítására vonatkozó eltérő nemzeti igazgatási eljárások, stb.)

7.6 ÁRUK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK TESTRESZABÁSA, PRECÍZIÓS MARKETING

Bálint János

A marketing is megváltozik a 21. században. A huszadikat a tömegtermelés sikere jellemezte, azzal a törekvéssel, hogy az azonos terméket minél több fogyasztónak eladják. Ford jelmondata "Any color you want so long as it's black" egyértelműen fogalmaz, hogy nála csak az egységesen fekete, és egyébként is azonos "bádogböskét" lehet kapni, de a tömeggyártásból fakadó olcsó áron. Az új század a testre szabott, egyénített, precíziós termékeké (customization, individualization, just-for-you), amelyeket az informatika segítségével lehet nagy tömegben, tehát olcsón, és mégis egyedi változatban előállítani. A jelenlegi divatos trend a 1:1 (one-to-one) marketing, amely egy fogyasztónak, minden egyes háztartásnak szándékozik minél több és minél többféle terméket eladni. Remélhetőleg lefékeződnek az ezzel ellentétes tendenciák, a kereskedelmi márkák (privat label) és az OEM (original equipment manufacturer) termékek terjedése, és újra a termelői márkák fognak tündökölni, legalábbis az igényes piacokon. (A rossznyelvek szerint a fenti "kutyastratégiák" egyike, hogy a büntetésben lévő márkás beszállítót megversenyeztetik a saját, de az óriás-kiskereskedő márkanevével olcsóbban pultra helyezett termékével. Néhány termékről teljesen eltűnt a gyártó neve és címe, de ez szerintünk nem globális jelenség, csak a magyar élelmiszer törvény pongyolaságának a jele.) A direkt marketing (DM), a mezőgazdaság és a vidék termékeinek közvetlen értékesítése új lendületet kap az informatika térhódításával. Az évezredes módszer kombinálódik az internetes informálódás, megrendelés és a házhozszállítás (home-shopping) újszerű technikáival. Az üzletfelek közötti kapcsolattartásban (B2B = business-to-business), a beszerzésben, a logisztikában általánossá válik az internet használat. A precíziós marketing tehát a termékek, szolgáltatások és árak testreszabása (personalization, mass customization, dynamic pricing), – nem azonos a modularizációval (az azonos elemekből felépülő eltérő termékekkel), – nem azonos a számítógépesítéssel, ezek csak eszközök a megvalósításhoz. A lényeg az egyedi igények kielégítése, a tömegtermelés méret-előnyeiből fakadó, alacsonyabb, egyedi árakon.

7.7 AZ ÉLELMISZER ÉS AZ ÜZLET

Bálint János

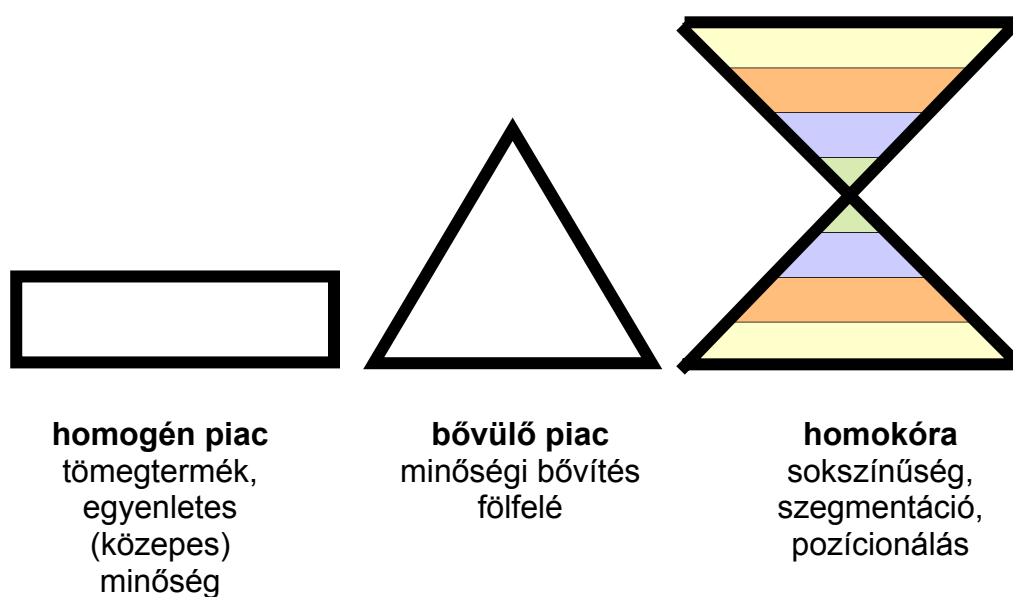
7.7.1 A fogyasztói attitűd változása

A fogyasztói attitűd napjainkban végbemenő változása befolyásolja a vidékfejlesztési koncepciókat is.

A fogyasztói szokások elsősorban a *divat, a demográfiai, a gerontológiai és a gender változások* miatt módosulnak. A legfőbb tényező a magyar társadalom előregeredése, az ettől és a világdivattól is erősödő egészségtudatos táplálkozás. A nők társadalmi szerepének változása és az otthoni főzési tudomány eltűnése szintén megváltoztatja az élelmiszervásárlási szokásokat és az ehhez remélhetőleg alkalmazkodó mezőgazdaságot. Két párhuzamos irányt látunk kibontakozni; a biotermékek és a dúsított élelmiszerek fogyasztása iránti érdeklődést. Az első pillantásra ezek két különböző lakossági réteget érintenek. A *bioélelmiszerek* fogyasztói az ökológiai gazdálkodás környezet- és egészségtudatos támogatói, **alternatív**, a szerintük túl gyors ütemben modernizálódó társadalomhoz képest inkább konzervatív emberek, a genetikai módosítást következetesen elutasítják. A *dúsított vagy funkcionális* élelmiszerek fogyasztói ezzel szemben valószínűleg elfogadják a genetikai módosítást, hiszen ettől várható a legintenzívebb hatás, magukat modern embernek tartják, akik igénylik a tudomány legújabb eredményeit. Mindkét piac elérheti a tíz-húsz százalékos részesedést, ami a hazai mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlődése szempontjából nagyon kívánatos lenne.

Pesszimista nézetünk szerint viszont ez a látszólagos két piac valójában átfedi egymást, ugyanazt a fogyasztói réteget érinti: amelyik hisz a tudatos táplálkozás egészségvédő és teljesítményfokozó hatásában. Kivételesen örülnénk, ha ebben nem lenne igazunk, hiszen ez dupla piacot jelentene a magyar mezőgazdaság legértékesebb termékeinek. Véleményünk szerint a non-food szektorban, a rost-, színezék, polimer és olajnövények (biodízel) piacán is összenő a természetes alapanyag iránti igény a génmódosítás adta jobb ipari felhasználhatósággal.

A régebbi vásárlási szokásokat a kínálat diktálta, amely néha hiányos vagy tömeges, de általában közepes és egyenletes minőségű volt. Azaz a hagyományos piac homogén, amit később minőségi bővítéssel tágítanak felfelé, de ez csak sovány lehetőség. A fejlett országok mai vásárlási szokásait a homokórával jellemzik; alul és felül széles, középen nagyon karcsú (7.17. ábra).



7.17. ábra: Piaci formák

Sokan vásárolnak egyszerű, diszkont termékeket, nagy mennyiségben, alacsony árakon, és szintén viszonylag sokan értékes, kiváló minőségű árut, magas árakon. A középszerre egyre csökken a kereslet. A homokórát egyidejűleg a sokszínűség is jellemezheti, azaz piaci szegmentálással és a termék pozicionálásával próbálnak számos igényt kelteni és kielégíteni.

7.7.2 Étkezési szokásaink

A jobb keresetűek nem feltétlenül esznek többet, hanem inkább minőségben értékesebbet, néha egészségesebbet, különlegesebb ételeket, míg a leszakadó, szegényebb rétegek kenyéren, tésztán, krumplin, zöldségen élnek. A Gfk. kutatása Hivatkozás??? szerint a családok negyven százaléka jövedelmének legalább felét költi ételmisszerre, ami az európai nemzetközi összehasonlításban szegénységi paraméternek számít. A felmérés szerint a hazai háztartások egyharmadában naponta főznek, a felében csak a hétvégeken, míg egyötöd rész sohasem főz, de ettől persze még ők is esznek meleget. A magyar lakosság fogyasztása alapvetően konzervatív, mégis meglehetősen jól differenciálható kereset, lakóhely, iskolai végzettség és kor szerint.

A **Gfk. felmérés** szerinti legnagyobb lakossági csoport – a felnőttek közel negyven százaléka – hagyományosan táplálkozik, gyakran eszik házilag előállított élelmiszereket, szereti a fehér kenyeret, rendszeresen kávézik. A második legnépesebb csoport huszonöt százalékkal részesedik, étrendjükben nagy szerepet kapnak az állati eredetű fehérjék, nem idegenkednek a félkész termékektől, és szívesen főznek, közöttük legnagyobb az elhízottak aránya. A Gfk. által megkérdezettek tizenöt százaléka szívesen vásárol gyorsfagyasztott termékeket, levesporokból készült és készételeket, szeretik a sertéshúst, a müzlit, a teát, gyümölcslevet és a szénsavas üdítőket, általában fiatalok, városlakók, nincs túlsúlyuk. Mindössze tíz százalék az egészségesen táplálkozó részaránya, ők középkorú vagy idősebb városi nők, magasabb iskolai végzettséggel és átlag fölötti családi jövedelemmel. Étrendjük választékos, szeretik a barna kenyeret, sajtot, zöldséget, gyümölcsöt és salátát, kerülik az édességet, az édes szénsavas italokat, és a kevés hús, amit vásárolnak, az inkább baromfi. Öt százalék – elsősorban nagyvárosi diákok – rendszertelenül étkezik, de ez nem aggasztja őket. A maradék szintén öt százalék körüli megkérdezett igazi ingyenc, főként fiatal, magas jövedelmű városi férfiak, akik szeretik a különleges húsokat, borjút, bányát, vadat, halat.

7.7.3 Funkcionális élelmiszerek

A modern üzlet vizet, levegőt és hitet ad el az embereknek. Persze nem így hirdetik; a szeletelhető vizet párizsinak és üvegházi paradicsomnak hívjuk, a levegőbuborékot jégkrémnek, joghurt-habnak és korszerű csomagolásnak. A hit neve pedig novel food, például az egyre újabb és újabb funkcionális táplálék (dúsított, functional, nutraceutical, nutriceutical, medical, super, designer, pharm, pharma, natural, fortified food). Míg a diéta hagyományosan valamilyen táplálék vagy összetevő elhagyását jelenti, pl.: sómentes, vega, ovo-lakto, koleszterin-mentes, "cukros", addig a funkcionális táplálék valamilyen kiegészítést tartalmaz, pl.: vitaminok, folsav, szelén, kalcium, fehérje, és mindezt gyógyszerek helyett, az egészségünk védelmében vagy a teljesítményünk fokozására esszük és isszuk. (A jódozott só persze régi dolog a tengeri herkentyűket nem fogyasztó hegyi és pusztai népeknél, és reméljük, hogy Czeizel doktor magzatvédő folsavas kenyér vagy liszt újdonságára később még büszkéek lehetünk. **7.18. ábra**)



7.18. ábra: Folsavval dúsított liszt

Az adalékok egy része természetes vagy úgynevezett "természetazonos" vagy olyan mesterséges dúsítás, amit a feldolgozási veszteség pótlási mennyiségéig nem kötelező feltüntetnie a gyártónak. A már előre látható csúcspanakció a genetikai módosítással "gazdagított" termék.

A legújabb divat pedig az élőflórás probiotikus vagy bioaktív élelmiszer, amely élő baktériumokat (*Lactobacillus acidophilus*, *L. plantarum*, vagy *L. casei* vagy a még divatosabb *Bifidobacterium bifidum*) tartalmaz. Minthogy az élőflórás segítségre rászoruló fogyasztók gyakran egyidejűleg antibiotikus kezelés alatt is állnak, a gyártók próbálkoznak a baktériumok leváltásával, illetve élesztőkkel (*Sacharomyces boulardii*) való helyettesítésével, amelyek kevésbé érzékenyek a gyógyszerekre. A következő lépés, hogy - mivel ezek a mikrobák nehezen maradnak életben a gyomorsavas kezelés után a beleinkben - tovább kell etetnünk őket Prä- vagy prebiotikával, ami jelenleg még az ártalmatlan csicsóka inulin, de már biztosan dolgoznak az újabb ötleteken, amivel még meg lehet etetni bennünket. Így a legfrissebb kutatási eredmények a szinbiotika (synbiotic), amely a pro- és prebiotika együttese, a magzat-táplálás, a testreszabott diéta, azaz a génjeinkhez igazított táplálkozás. Emberbaráti célja ezeknek a speciális igényű (beteg, betegségre hajlamos, veszélyeztetett, különleges teljesítményű) fogyasztói csoportok kiszolgálása számukra készült élelmiszerekkel; üzleti céljuk természetesen a piacteremtés és bővítés, amelyhez a magyar agráriumnak alkalmazkodnia kell, különben kimaradunk erről a piacról. A lisztérzékenységtől szenvedő betegek gluténmentes cereáliái például importcikk Magyarországon, holott innovatív gabonatermékekben állítolag nagyok vagyunk.

7.7.4 *A perspektivikus termékek*

A perspektivikus termékekhez kötődő tévhitekről röviden szoltunk már. E termékek – mindig mástól remélt – listája egyrészt régi, szocializmus-beli emlékeket ébreszt, hogy vannak okos hivatalnokok, akik meg tudják mondani az "egyszerű embereknek", hogy mit kell vagy érdemes termelniük; másrészt újabban a piramisjátékokat juttatja eszünkbe. Mindig valamilyen csodanövényt vagy -állatot kiáltunk ki perspektivikusnak, amelynek korlátlan európai, sőt világpiaca van. Ami persze ritkán bizonyul igaznak. A kereslethez igazodó termelés amúgyis múlt századi marketing elmélet, valamint a csodatermékek elterjesztőiről többnyire kiderül, hogy egyszerű piramisépítők, de ők a csúcson vannak. A bio-gilisza a leghírhedtebb példa, ami jó pénzt hozott a szaporítóknak, és senkinek nem kellett a végtermék, a komposzt. Sikersztorik persze léteznek, de sikernövények és -állatok aligha.

Igen elterjedt illúzió, hogy képesek vagyunk kiválasztani az úgynevezett "perspektivikus" termékeket, amelyeknek távlatilag is lesz jól fizető piaca, vagy azokat a különleges, de kis volumenű termékeket (akár „hungarikumok”-at), amelyek sokaságára "szinte korlátlan a piac". Szerintünk sajnos egyik állítás sem igaz. A nagy, perspektivikus, korábban stratégiainak is nevezett termékek, mint a gabona, a hús és egyéb alapvető élelmiszerek néha tényleg nagyon vonzó exportcikk, de a keresletük általunk befolyásolhatatlanul nagy méretű piacokon ingadozik, többnyire számunkra kedvezőtlenül. A kellemes kivételek közé tartozik, ha a hazai termésingadozás kizökken a nemzetközi ritmusból, és a mások rossz évjáráta, a mi legalább közepesünkkel találkozik, ami tíz évben, ha egyszer fordul elő. Erre a forgandó szerencsére azonban nem lehet gazdaságot alapozni. Az apró termékek sokaságát termelni már sokkal vonzóbb koncepció. A siker valószínűsége ugyanis lényegesen nagyobb, mint tízből az egy, és az esetleges kudarc szinte mindig csak néhány termékre szorítkozik, így nemzetgazdasági szinten elviselhető, az érintettek vesztesége pedig kompenzálható. A korlátlan piac persze badarság, hiszen csak apró résekről van szó, amelyek az esetleg sikeres offenzíva után hamar telítődnek.

Ezek után jogos a kérdés, hogy akkor mit termeljünk a magyar mezőgazdaságban.

Szerintünk csak egyetlen eladható termék van vagy lesz a jövőben a világ piacain, mindegy, hogy mezőgazdaságról vagy iparról van-e szó, és ez az emberi elme terméke. Korszerűbben vagy divatosabban, ahogy már említettük, ezt hívják "knowledge management"-nek vagy tudásiparnak. E kreatív tevékenység eredményeként versenyképes lehet bármi, amelyben eredeti ötlet, komplex termékként vagy még inkább szolgáltatásként piacképesen valósul meg.

Bármit, a leghagyományosabb gabonát is lehet jól, korszerűen és piacra termelni, és a legdivatosabb új fajtával is befürödhethet a termelő. A marketing alapszabálya a 21. századra megváltozott: keresletet kelteni olyan szolgáltatások iránt, amelyeket mi tudunk a legjobban kielégíteni és meg tudunk védeni a konkurenciától. Az ügyfeleket hálózatokba szervezni, bevonni őket a szolgáltatás-, termék- és vállalatfejlesztésbe, és így megelégedett és hűséges fogyasztókat szerezni. Tehát nem termelésről, azaz állatról vagy növényről van szó, még csak nem is termékről, hanem komplex szolgáltatásról, és a keresletet nem kielégíteni kell, hanem megteremteni. Ugyan hol volt kereslet televízióra a feltalálása előtt, ki akart Pink Lady almát enni mielőtt kóstolta volna, mégis megszervezték a nemesítők és a forgalmazók, a zárt klubszerű termesztését. A kínálat – a hiedelmekkel szemben – maga is keresletet generál.

Nézzünk egy szélsőséges példát: egy marketing szakember feltette magának a logikus kérdést, hogy a hálóban árult, földdel szennyezett, márka és fajtanév nélküli krumpli miként lehet ilyen formában élelmiszer. Elkezdett termeltetni speciálisan sütésre, főzésre, salátának való fajtákat, méretre válogatás után tisztára mosta, "újrapi" zacskóba előre csomagolta a burgonyát, ráírta a termelő nevét, a felhasználás módját, néhány újszerű receptet, dicsérte a termelés és a csomagolás környezetbarátságát, a termék egészségességét, és megnyerte a piaci csatákat. Kár, hogy mindez először nem itthon történt, pedig a krumplink és a szürkeállományunk meglelt volna hozzá.

7.7.5 Táplálkozásunk és az élelmiszerbiztonság

7.7.5.1 Új trendek a táplálkozásban

A magyar vidéknek, minden fejlődés és modernizáció ellenére még mindig a legnagyobb üzletága az élelmiszertermeléssel, a táplálkozásunkkal és az élelmiszerbiztonsággal kapcsolatos.

A táplálkozási szokásaink biztosan, és állítólag a táplálkozástudomány, a diétetika is változóban vannak. "Hámozd meg, főzd meg vagy dobd el!" hangzott a brit világbirodalom általános táplálkozási tanácsa a forró égöv zöldségeire és gyümölcsseire; arra utalva, hogy ami nem hámozható vagy főzhető, azt inkább ne egye meg a fehér ember. Azt mondani sem kellett, hogy vizet ne igyanak a gyarmatosítók, mert akkoriban Angliában is csak a sör, a whisky és a forralt vízzel készült tea volt a biztonságos ital. Az ehhez hasonló félelem ma is előfordul; az USA nagyhatalmú Szövetségi Élelmiszer- és Gyógyszerügyi Hivatala, az FDA újabb meg akarja címkéztetni a nem pasztörizált gyümölcsleveket:

"WARNING: This product has not been pasteurized and therefore may contain harmful bacteria that can cause serious illness in children, the elderly and persons with weakened immune systems."

„FIGYELEM: Ezt a terméket nem pasztörizálták, és ezért tartalmazhat olyan baktériumokat, amelyek komoly megbetegedést okozhatnak gyerekeknek, időseknek és meggyengült immunrendszerű személyeknek.”

A fenyegető szöveg kísértetiesen hasonlít a cigarettásdobozok és dohányreklámok feliratára. Szerencsére halálfejet még nem kell rajzolni a nem

teljesen steril élelmiszerekre. Az ok, ami kiváltotta ezt a kötelező feliratozást, állítólag egyetlen kóli (*E. coli* 0157:H7) bacilus, ami a hidegen préselt gyümölcsleveknél szinte elkerülhetetlen, hacsak tényleg nem hámozzuk meg előre. Nem szabad meglepődnünk, de a boltban kapható málnás vagy epresjoghurtunkban hiába keresünk gyümölcsdarabokat. Egy ilyen barázdás, szőrös gyümölcsfelszín ma még semmilyen technikával nem lehet sterilre mosni. Ezért a biztonságunk érdekében nem tesznek bele, maradnak a hámozható nagyobb gyümölcsök kockái, vagy eperlekvár, rosszabb esetben a „természetazonos” aroma.

A marketing kutatások szerint kényelmesen, gyorsan, élvezetesen és egészségesen akarunk táplálkozni, de a kérdőívekkel lekérdezhetetlen valóságban inkább a félelem, az érzelm és az üzleti érdek alakítja az étkezési szokásainkat. Félünk a betegségektől amióta az évtizedes lappangású BSE kergemarhakór (Bovine Spongiform Encephalopathy) és különösen az újabban felfedezett BASE azonosnak tűnik az emberi CJD-vel (Creutzfeldt–Jakob Disease). Félünk a táplálkozással kapcsolatos zoonózisként azonosított ázsiai SARS influenzától, amely a Kínában fogyasztott cibetmacskától származó halálos betegség. Orvosi becslés szerint az utóbbi húsz évben feltűnt humán betegségek hatvan százaléka állati eredetű zoonózis, köztük az AIDS (HIV) is. Félünk amióta a Nipah vírus encephalitis miatt Malajziában és Szingapurbán egymillió sertést, és madárinfluenza miatt több millió víziszárnyast irtottak ki, amióta dioxinos a csirke, ochratoxinos a biogabona, kadmiumos a tej, hormonos és antibiotikus a hús, halálosan liszteriózis a sertéspástétom. A fagylalt, a közétkeztetés és a forrónyári maradék a korábbi évtizedekben is szalmonellás volt, de azt még többnyire túléltük. Az angolok mindezek ellenére eszik a marhát, mert az érzelmgazdag nemzettudatuk szerint a keszeg franciákkal szemben a marhaszelettől erősek és szabadok a britek (Beef and Liberty!). Nálunk persze nincs pánik, mert a jóvérű magyar embernek nem árthatnak ezek a modern nyugati nyavalyák. Máris felhívjuk a figyelmet a következő évek egyik témájára, a tejjel is terjedő Johné-féle szarvasmarha és az emberi Crohn betegség esetleges azonosságára.

A félelmek és a tényleges kockázatok nem teljesen esnek egybe, az átlagember tájékozottsága felületes. A legnagyobb hisztéria az E betűvel jelzett adalékanyagok miatt van, holott ezek hiánya lenne a legveszélyesebb a fogyasztó számára. A legtöbbjük tartósít, mikrobiális fertőzést gátol, felismerhetővé tesz stb., azaz nélkülözhetetlen, a többségük ártalmatlan.

Az élelmiszerfogyasztással járó kockázatok

A köztudat szerint

- vegyszerek
- adalékanyagok
- zsír és koleszterin
- romlott étel
- cukor, édesség

A szakértők szerint

- mikrobák
- túltápláltság
- toxinok
- agrokémikáliák
- konyhatechnika

Az érzelmek persze nálunk is hatnak, nem véletlen a ragaszkodásunk a mákos és paprikás ételekhez és számos sütés-főzési technikához. Például a bogrács vagy a kerti grill-parti divatossága szinte teljes bizonyossággal a tábortűz melegéhez kötődik az érzelmekben; jól kihasználható az ezzel kapcsolatos eszközök, tüzelőanyagok, félkész (hús)ételek, fűszerek gazdag kínálatával. Ez a piac még messze nem telítődött; várja az újabb ötleteket, termékeket és szolgáltatásokat a mezőgazdától és az élelmiszertermelőktől. Szerencsére ritkán, de ellenérzelmek is előfordulnak; amikor a franciák hivatalosan is elleneztek az amerikaiak iraki

háborúját, akkor a french fries sültkrumpliból néhány nap alatt civil kezdeményezésre freedom fries lett az amerikai utcákon.

A kényelmes, gyors, élvezetes, egészséges, biztonságos táplálkozás vágyára az utóbbi évtizedekben ráépült egy-egy üzletág, amelyeknek még nincs kiforrott magyar nevük, de maga az üzlet nálunk is virágzik: convenience, fast, slow, health, safety food és még egy sorozat, amelyekre a kérdőíveken sem kérdeznak rá: Food On The Move, Fit for Kids, Embryonic Nutrition, Organic & Natural Products, Ethnic & Cultural Foods, Speciality & Regional Food. A magyar mezőgazdának és élelmiszertermelőnek viszont ismernie kell ezeket a világszerte divatos és egyre jelentősebb piaci szegmenseket. Mindegyikben jó adag érzelem, félelem és ígéretes üzlet keveredik.

Convenience food, szó szerint *kényelmi ételeket* jelent, nálunk régebben készételnek és félkész ételnek hívták, és a dolgozó nő időmegtakarítására szolgált. Ma ez szélesebb, inkább kínálatbővítő kategória, ide tartozik a hámozott vagy szeletelt, nyers vagy elősütött burgonya, az előre csomagolt salátakeverék, amelyre csak a tízféle öntet egyikét kell rászórni. A tartósítószer nélkül a hűtőpultokon tárolt változataikat a technológia miatt chilled food-nak is nevezik, mint például a pasztörizálatlanul dobozba töltött, 10 fok alatt kínált gyümölcsleveket. Az egyik legtipikusabb fogyasztói marketing csoport a DINKs (double income no kids), a jó állású, dupla jövedelmű fiatal pár, még gyerek nélkül, akiknél a pénz nem akadály, viszont a sok munka melletti kevés szabadidő nagyon értékes még a konyhában is. Ezek a mesterségesen képzett, jól rövidíthetően kitalált marketing szegmensek sohasem fedik le a teljes fogyasztói réteget, csak segítenek szemléletessé tenni a társadalmi csoportokat. Az újmagyarul dinkának nevezett csoport természetesen nem csak másképp táplálkozik és vásárol élelmiszert, hanem például sportosabb az autója is, márkásabb az öltözéke, mozgalmasabb a nyaralása stb.

A *fast food*, magyarul *gyorsétterem* már régen meghódította Európát, sőt a sikerei miatt gyakran az antiglobalisták céltáblája. Az eredetileg hamburgerekkel és sültkrumplival induló hálózatok mára szendvicseket, csirke-ételeket, kávéspecialitásokat is kínálnak, és ismerjük el, hogy az övék a világ legnagyobb salátakínálata is. Az más kérdés, hogy nálunk ez utóbbi termékek iránt szerényebb az érdeklődés. Az elhízás elleni küzdelemben a hamburgerre osztották a fő ellenség szerepét, de ez szinte minden reális alapot nélkülöz. Egyik gyorsétteremben sem kell egynél több szendvicset megenni, és lehet helyette salátát is választani. A tipikus fogyasztó a diák, az irodista, a városi turista.

A *slow food* szó szerint lassú, de inkább hagyományos és *komótos étkezést* jelent. Eredetileg olasz, mára globális ellenmozgalom a gyors-étkezéssel szemben, de mostanra önállóan is megállja a helyét. Természetes, gyakran bio alapanyagokból, tradicionális helyi receptek szerint, közösen és örömmel főznek, a család vagy a baráti társaság együtt eszik, nagyot beszélgetnek, élvezik az étkezést és az életet. Hagyománytisztelő emberek.

Az *egészséges étkezés (health food)* alapesetben csak annyit jelent, hogy figyelek a táplálékomra, olvasom a vonatkozó népszerű szakirodalmat, nem eszem nagyon hízlaló vagy túlédésített, agyonsózott, gazdagon fűszerezett ételeket. Tipikus fogyasztói csoport a LOHAS (Lifestyles of Health and Sustainability), az egészség- és környezettudatos tehetősök marketing kategóriája. Sokan viszont túlzásba viszik az egészségtudatukat, mára a leggyakoribb betegség lett az orthorexia, az egész életet betöltő helyes táplálkozás. A szó vége ismerősen cseng az anorexiából, ami a végletes soványsághoz vezető fogyókúra neve. (A gorging a zabálás, a bulimia a falánkosság, hánytatás, fogyás periódusok betegsége.)

A francia paradoxon és a zöldség-gyümölcs fogyasztás

A franciák naponta sokszor és sokat esznek-isznak, nem túl zsírszegények az ételeik, mégis karcsúbbak, mint az amerikaiak, és kevesebben szenvednek közülük szív- és érrendszeri betegségekben. Majdnem két évtizede egy amerikai

híradóműsorban ezt a rendszeres vörösbor-fogyasztással hozták összefüggésbe. Magát a „sok evés és mégis egészség” ellentmondást nevezték el francia paradoxonnak.

Az európai borászoknak nagyon megtetszett az elmélet, és azóta egész borászati és egészségügyi üzletág alakult ki a tudományos bizonyítékok megszerzésére. Így ma már minden borívó tudja, hogy a vörösboroknak magas az antioxidáns tartalma, és a különlegesen hatékony antioxidánst rezveratrolnak nevezik. Persze más borászok is akarnak profitálni a tudományos felfedezésből, és ma már minden fehérborban is találtak valamilyen egészségvédő anyagot.

Az olajfaültetvényesek és az olívaágyártók szerint a francia paradoxon igazsága kivételesen nem a borban lakozik, hanem az olívaolaj rendszeres konyhai használatában. Főzésre, salátaöntetnek valóban kitűnő, sütéshez nem elég hőálló. A halkereskedők szerint a tenger gyümölcseiben van az a csodaszer, amely megvédi a betegségektől, a csodát mostanában omega-3 zsírsavaknak hívják. A legfrissebb statisztikai felmérés és elemzés szerint a mediterrán sziesztában rejlik a francia paradoxon titka, az ebéd utáni szunyókálás mindennél értékesebb hozzájárulás a hosszú és egészséges élethez.

A zöldség- és gyümölcstermesztők is hisznek az antioxidánsok fantasztikus hatásában, lekötik a fölös szabad-gyököket, segítenek a vitaminok és mikroelemek hasznosulásában. Az amerikai mezőgazdasági minisztérium jelszava, hogy naponta ötször együnk zöldséget és gyümölcsöt (7.19. ábra).



7.19. ábra: Az amerikai „5 A Day” és a magyar „Naponta 3x3 az egészségért”

A „5 A Day” kölcsönzött jelszó, Henry Ford majd száz évvel korábban a gyáraiban 5 dollárt fizetett az autógyártó futószalag mellett dolgozó munkásainak, ami akkor sokkal magasabb volt az ipari átlagnál. A napi ötöt tartotta meg a munkásokat és tiltotta ki a szakszervezeteket a gyáraiból. A hasonló európai zöldség-gyümölcs promóciók csak a napi háromszorit szorgalmazták, de ezzel is inkább csak a szegényebb családokat idegesítették fel, mert kellemetlen érzést keltettek abban az anyában, aki nem tudta gyermekeit naponta háromszor zöldséggel-gyümölccsel megkínálni. A magyar reklám mostanában háromszor háromfelét hirdeti. A világhírű levesgyáros most egy bögrére való tasakos levesport reklámoz azzal a szöveggel, hogy az a napi öt adag zöldségből akár kettőt is kivált. A leves finom, de azért mi maradjunk a friss gyümölcsnél és zöldségnél.

Sok ember olyan gyorsan akar enni, hogy meg sem áll evés közben. Az ő divatos táplálkozási csoportjuk a *Food On The Move*, vagy még rövidebben *Food2Go*. Amerikai filmekben a tipikus eset a papírpohárral a kezében sétáló fiatal. A pohár legyen hőszigetelt, kiömlésbiztos, komposztálható, a kávé benne tűzforró és mentes mindentől, ami árt. A magyar változat a szopogató üdítő palack, garantáltan cukor- és buborékmentes szintetikus ízesítésű rózsaszín itallal. Tágabb értelemben a menetközbeni vagy mozgó étkezéshez tartozik az autós gyorsétterem, a pizzafutár, az irodába szállított meleg étel és a természetjáró úticsomagja is. A csúcs (technical sophistication vagy cutting edge) a kinyitáskor önmagát felmelegítő poharas kávé.

Smoothie, a tökéletes gyümölcsital

A feltalálója, Stephen Kuhnau az 1960-as évek Amerikájában tejes turmixot (milkshake) szolgált fel egy vendéglőben, de ő maga nem ihatott belőle a tejérzékenysége és az egyéb allergiái miatt. Ugyanakkor az alacsony vércukorszintjétől is szenvedett, azaz gyakori cukorutánpótlásra volt szüksége a szervezetének az állandó munkavégzéshez. Így saját szükségletére feltalálta a tejmentes gyümölcsital-keveréket, illetve ennek széleskörű forgalmazására a Smoothie King franchise hálózatot.

A szokásos smoothie, néha smoothee néven is, pürévé turmixolt banánból, rostos narancsléből és esetleg szamócaléből, a helyszínen, a fogyasztó szeme láttára készült sűrű keverék, amelyet jégkockákra öntenek, és szívószállal szűrőszigetnek a sétálásra is alkalmas zárt pohárból. A héjon, a magvakon és a kocsányon kívül minden belekerül a gyümölcsből és a zöldségből, tehát nem csak a kifacsart lé. A neve a tökéletesen simára turmixolt keverékre utal, amely tejtermékek nélkül is krémesnek tűnik. A smoothie-árus közelében többnyire egészséges szendvicseket is árulnak, így a nagyvárosi irodistának nem kell az ebédszünetben újra leülnie, a legközelebbi utcasarkon is kaphat egészséges, könnyű, vitamindús ebédet vagy uzsonnát. A szokás Európában is hódít, Londonból Berlinen keresztül terjed kelet felé.

A smoothie készítés utcai látványosság is, a fogyasztót bevonják a receptírásba, a gyerekek is beleszólhatnak, hogy az ő poharukban mi legyen, mindenki személyes keveréket kaphat, és ha rendszeresen visszajár, akkor csak a szokásosat rendeli. Néhány friss gyümölcs mindig kell hozzá, de a másik tízféle gyümölcs és zöldség lehet fagyasztott is. Sokan kérnek bele egy kis csurgatott mézet, mások szódával hígítják, a törzsvendégeknek, ha más nem látja, egy csipetnyi alkohol is megengedett. Sőt a legújabb divat, hogy tejet vagy joghurtot is adnak hozzá, nem emlékezve már az eredeti koncepcióra. A fogyózóknak persze zsírmentes sovány tej jár, mert a szükséges fehérjét és kalciumot ez is tartalmazza. A joghurt alkalmasabb a bekeverésre, mert a tej narancs- vagy citromlével rögtön kicsapódik, de a kivétel még a joghurt sem boldogul.

A smoothie a dietetikusok szerint is nagyon egészséges, magas a rosttartalma, gazdag vitaminokban és antioxidánsokban. Az egyéni keverés miatt szinte mindenki fogyaszthatja. Nagyon ajánlott az otthoni keverés is, a smoothie az ideális reggeli ébresztő ital. Az ajánlott napi ötszöri zöldség-gyümölcs adagból kettőt helyettesíthet.

A smoothie italokat ma már palackozva is árulják, „Dr. Smoothie” (7.20. ábra) a legnagyobb forgalmazó, az egészségtudatos, nagyvárosi fiatal dolgozó nő a tipikus fogyasztó. Meleg napsütésben, délben és uzsannaidőben a legnagyobb a forgalom.





Forrás: www.vegfamily.com www.powershack.com www.hopewellrx.com

7.20. ábra: „Dr. Smoothie” -termékek

A *bébi- és gyermekétel (Fit for Kids)* olyan általánossá és megszokottá vált, hogy magyarázatot legfeljebb csak abban a tekintetben igényel, hogy ez óriási piac, és az úrhajósoké után rögtön a legbiztonságosabb élelmiszerek tartoznak ide. Magyarországon is a bébiételeknél vált először kötelezővé a biztonsági tanúsítás, a HACCP. A Hazard Analysis Critical Control Points (Veszélyelemzés Kritikus Szabályozási Pontok), újmagyarul hancinak nevezett élelmiszerbiztonság a fizikai, kémiai, biológiai és információs veszélyekre koncentrál, és ma már a piaci lángossütőre is kiteszik a HACCP táblát. Később állítólag integrálható lesz az ISO 22000 nemzetközi szabványba. A Helyes Mezőgazdasági Gyakorlatot, valamint a EUREP-GAP, IFS, BRC, QS minőségi tanúsításokat az élelmiszeriparba és kereskedelembe beszállító mezőgazdáktól követelik meg.

Viszonylag új divat a *tudatos magzattáplálás (Embryonic Nutrition)*, aminek a lényege persze mindig ismert volt; a várandós anyának jól kell táplálkoznia elsősorban a magzat érdekében, de önmagáért is, mert az embrió elveszi, amire szüksége van. A legújabb orvosi megfigyelések szerint számos későbbi betegségünk oka vagy hajlamosító tényezője a terhes vagy szoptatós anyának táplálkozásával kapcsolatos. A felnőtt sorsot és egészséget a gének és a magzatkori táplálás egyaránt befolyásolják. Az éhező magzataból később nagyfejű, tunya, mohó, elhízott, keringési betegségektől szenvedő felnőtt lesz. Kiemelt szerepe van a fehérjék, vitaminok, mikrotápanyagok és ásványi elemek mennyiségének és minőségének. Ebben a szegmensben terjednek leginkább a funkcionális élelmiszerek, azaz az előzőekkel mesterségesen dúsított (fortification) táplálékok. A kertészeknek nagy lehetőség az Eat up your greens !!! orvosi felhívás, hogy sok zöldet együnk.

Magzattáplálási történetként kezdődött napjaink egyik marketing slágere az Ω -3 sztori is. Amerikai és később európai orvosok is tizenöt éven át óva intették a terhesanyákat a tenger gyümölcseitől, mondván hogy a hal és egyéb tengeri herkentyűk nehézfém szennyezettsége olyan veszélyes a magzatra, hogy inkább tartózkodjanak ezektől az ételektől. Napjainkra kiderült, hogy a szófogadó mamák az omega-3 zsírsav hiánya (és a szójafogyasztás miatti omega-6 túltengés következtében) kisebb termetű, átlagosan 3 (6) IQ-val kisebb intelligenciájú, gyengébb szociális képességű gyerekeket neveltek. Azóta újra ajánlott a hal, és a magyar üzletek is tele vannak omega-3 dúsítású divatos élelmiszerekkel.

Az ezredforduló nagy fordulat az emberiség táplálkozástörténetében is, az ENSZ statisztikák szerint 2000-ig többségben volt, és meghaladta az egymilliárdot az éhezők és alutápláltak száma a világon. Azóta ez a szám egy kicsivel csökkent, viszont meghaladja a milliárdot a túltápláltak és túlsúlyosak létszáma. A kövér embert politikai korrektséggel testsúlyproblémákkal küszködőnek, orvosilag újmagyarul obéznek, a kezelendő társadalmi gondot obezitásnak, a táplálkozási üzletet pedig diétának vagy fogyókúrának nevezik.

Atkins és GI diéták

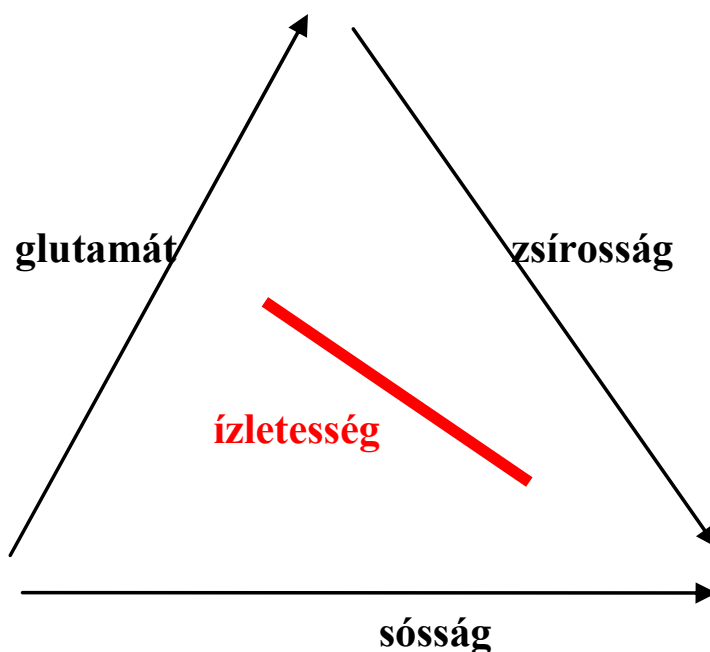
A tudomány és a józan ész szerint csak kevesebb evéssel és több mozgással lehet lefogyni, mégis minden évben feltalálnak egy csodás új diétát, amely azt állítja, hogy a fogyókúra másképpen is lehetséges. Az persze tény, hogy az első változat az emberi természet miatt szinte megvalósíthatatlan, egyikünk sem bírja az éhezést, pláne ha még mozogni is kell hozzá. A divatos csodák viszont azt ígérik, hogy nem kell éheznünk, sőt néhány dologból akár sokat is ehetünk, persze csak gondos időzítéssel és számos tilalommal. Ezek az átlagember számára is legalább megvalósíthatók, elviselhetők.

Dr. Robert C. Atkins a legnagyobb társadalmi hatású, és róla elnevezett diéta feltalálója azért belepusztult; a rossznyelvek szerint mázsán felüli testsúlya és komoly vérkeringési panaszai okozták a halálát, a lelkes rajongói szerint csak elcsúszott a jeges utcán, és beverte a fejét. Atkins találmányának a lényege, hogy a fogyózó annyi húst ehet, amennyit csak akar, de szénhidrátból mákszemnyit sem, az első hetekben még a zöldség és gyümölcs is tilos. Az Atkins diéta valóban nagyon gyorsan hat, a szervezet zsírégetéssel tartja fenn a vércukorszintet, a zsírpárnák tényleg eltűnedeznek. A fogyókúrázók a sok hús miatt nem szenvednek annyira az éhezéstől, ami a munkahelyeken nagyon fontos, hiszen rosszkedvű, ingerlékeny, minden apró kellemetlenségtől rikácsoló alkalmazottakkal nem könnyű együtt dolgozni. Cserébe a nem kielégítő vércukor szint miatt persze csökken a munkaképesség, különösen a szellemi munka lassul le, valamint a ketózis miatt rossz szagú a fogyózók lehelete. A cég reklámja Bridget Jones alias Renée Zellweger, aki Atkins diétával fogyott vissza a film után dundi szingliből karcsú bombázóvá.

A celebek új divatörülete a GI diéta, amely a glikémiás indexük alapján kategorizálja az ételeket. A néha egyszerűbben glükóz indexnek nevezett mutató azon alapul, hogy melyik táplálék milyen gyorsan és milyen mértékben növeli meg a vércukorszintet. A glükóz, a szőlőcukor a leggyorsabb és a leghatásosabb, az indexe 100, a rostokba, fehérjékbe, zsírba ágyazott egyéb szénhidrátok lassabban és kevésbé hatnak a vércukor szintre, így azok a fogyókúrázók számára is megengedettek. A hatás lényege, hogy az alacsonyabb G indexű ételektől tartósabban jóllakottnak érezzük magunkat, nem kell gyorsan ismételnünk az étkezést vagy a nassolást. A kertészek szerencséjére a zöldségféléknek és a gyümölcsöknek többnyire 50 alatt van a GI-je, ezek a leginkább ajánlottak. Néhány visszásság azért van a dologban, mert például a csokoládé a cukortartalmához képest alacsony GI-jű, a lassabban emésztődő magas fehérje és zsírtartalma miatt, de legalább boldogok a fogyókúrázók. Angolszász országokban minden élelmiszer viseli a GI címkéket, és a tudatos fogyasztó ennek ismeretében táplálkozik. Kellemes a lehelete, fog az agya, sőt GI számolgotással edzésben tartja azt, bírja a munkát, nem fogy olyan gyorsan, de annál biztosabban. Sok gyümölcsöt és zöldséget eszik. A feltaláló dr. David Jenkins sovány és él, a diétázó híresség Kylie Minogue gyönyörű.

Iskolában oktatott *táplálkozási hiedelem* vagy akár vaskos tévedés, hogy az ember csak négy alapvető ízt érzékel; sósat, édeset, savanyút és keserűt, minden egyebet ezekből rakunk vagy keverünk össze. A hitnek van némi valóságalapja, ugyanis nagyon könnyű becsapni bennünket, ami egyszerű komponensekre utal. Például a cukor elnyomja a savat a gyümölcsök és a borok ízlelésében. A másik ok, hogy a valóban bonyolult ízekről régen kiderült, hogy illatkompozíciót is tartalmaznak, amit ízként észlelünk ugyan, de az orrunk nélkül nem biztos, hogy meg tudjuk különböztetni a nyelvünkre helyezett hagymakarikát a

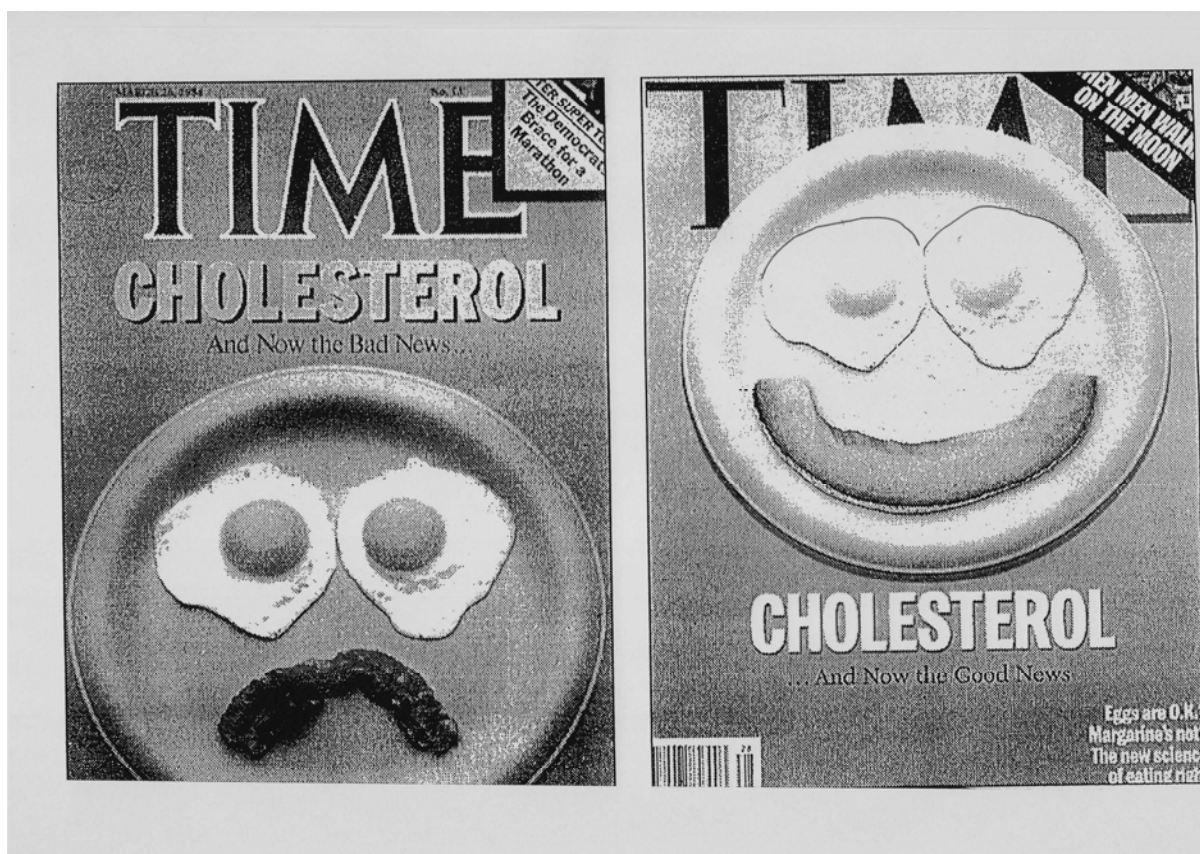
narancsgerezdtől. Az újrafelfedezett 5. íz az umami, másnéven ízesség vagy ízletesség, amit a korszerű tudomány nátrium glutamát, vagy MSG (monosodium glutamate) néven ismer. Azért újra, mert állítólag már az ókori Európában is ismert ízfokozó volt, persze nem vegyszerként állították elő. Az umami a japán konyha nélkülözhetetlen hagyományos eleme, amely ma már szinte minden modern készételben megtalálható nálunk is, E621 jelöléssel. Egyes akciócsoportok szerint ártalmas, az FDA szerint ez nem bizonyított, viszont segít az idős embereknek, pl. az ételek sómentesítésben. A 6. íz a zsírosság, mert kiderült, hogy a zsírmentes ételeket unalmasnak, íztelennek érzékeljük. Ha a reklámban azt halljuk, hogy a joghurtunk vagy a fagyaltunk milyen észvesztően krémes, akkor a valóságban zsírról van szó, csak ezzel a szóval ma nem lehetne ételeket eladni. Több próbálkozás volt már emészthetetlen zsírhelyettesítők (pl. Olestra) alkalmazására, amelyek a kíváncsú ízt adták, de emészthetetlenként nem hízlaltak. **7.21. ábránk** azt mutatja, hogy a glutamát valamennyire helyettesíti a zsírt és a sót az ízesség kifejtésében.



7.21. ábra: Ízesebbnek érezzük az ételt a glutamáttal

A margarin is egy zsírtörténet. Kezdetben ez a főleg növényi eredetű olajból szilárdított mesterséges kence és főző-zsíradék egyszerűen olcsó háborús vajpótlék volt. A több évtizedes marketing munka viszont magasra emelte, igazi egészség táplálék lett belőle, magára valamit is adó ember margarinnal keni a kenyerét és diétásan süt-főz vele. A margarin fő előnye az lett volna, hogy az állati zsíradék kiváltásával csökkenti a táplálékaink koleszterin tartalmát. Mára a koleszterinről is kiderült, hogy inkább lebontási, mint beviteli történet, több benne az üzlet, mint a megbízható tudomány. Az emberi hiszékenységek végtelen. A magas transz-zsír tartalmú margarint ma veszélyes élelmiszernek tartják. Az utóvédharcokat a legdrágább médiahirdetéseken vívja, változatlanul szuperegészséget ígérve.

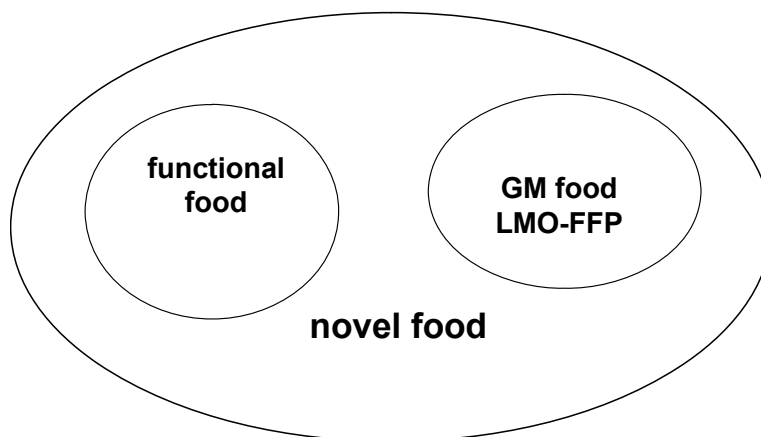
A 80-as és a 90-es évek között nagyot változott a koleszterin megítélése **(7.22. ábra)**.



7.22. ábra: Ne együk ? (1984) Együk ? (1999)

Hasonló sztori a kalciumé, éveken át mérték a munkahelyeken a negyven fölötti nők csontjainak mésztartalmát osteoporózis ügyben. Erről is kiderült, hogy a hiányzó kalcium nehezen pótolható magas mésztartalmú táplálékkal. A magas kalciumtartalmú ételek üzlete persze virágzik.

A *novel food*, új élelmiszert jelent, ami alatt nem feltétlenül azt értjük, hogy egy szakács friss innovációjával jött létre a napokban. Általában a funkcionális, azaz dúsított és a genetikailag módosított alapanyagokból készült élelmiszerek tartoznak ebbe a körbe (7.23. ábra). Novel foodnak számít az is, ha valahol ezer éve ismerik, de az európai konyhában frissen bevezetett termék.



7.23. ábra: Novel food

Egy ilyen történet a ketchup is, amely valaha idegen volt, ma sokak szerint túl általánosan használt, egészen más, mint az eredeti volt, valamint kiderült, hogy magas likopintartalma miatt akár funkcionálisnak is nevezhetjük.

Ketchup

A ketchup vagy magyarosan kecsöp sűrűn folyós, fűszeres paradicsompüré. Az eredetileg kínai találmány nem tartalmazott paradicsomot, hanem gomba vagy hal alapú fűszeres lé volt, a mai tudományos sejtésünk szerint magas nátriumglutamát (umami, MSG) tartalmú, általános ízfokozó hatású fűszeres szósz. A paradicsom a XIX. század elején, Amerikában került bele, az első és máig leghíresebb gyártó Heinz, aki a különleges, szögletes üvegpalackot is kitalálta hozzá. Ma a modern világ legelterjedtebb konyhai és asztali szósa, különösen, ha a majonézes salátaöntet változatát az Ezerszigetet (Thousand Island) is hozzávesszük. A többi piros szósz is sok ketchupot vagy sűrített paradicsomot tartalmaz. Mostanában a legdivatosabbak a kerti grillpartikhoz ajánlott barbecue szószok. Gyakori az előre ízesített ketchup, az erős-csípős (hot), a curry-s, az olaszos stb. A zöld, narancsszínű és rózsaszín változatok csak néhány hónapig voltak keresettek.

A Heinz cég nem csak a ketchupjával volt sikeres, ma a világ vezető élelmiszergyártói közé tartozik. Jelmondata a kissé suta magyar fordításban: A szokásos dolgot szokatlanul jól csinálni, meghozza a sikert. ("To do a common thing uncommonly well brings success."). Magyarországon a kecskeméti konzervgyárat működtette egy ideig a Heinz. Az utolsó amerikai elnökválasztásnál pedig kevés híján First Lady lett Teresa Heinz Kerry, a cég örököse.

A szögletes Heinz üveg marketingnek bevált, de nehéz volt kiszedni belőle a ketchupot. Különleges technikákat fejlesztettek ki a palack fenekének ütügetésére, az ügyes rázogatóra. A ketchup ellenállt, vagy alig mozdult, vagy kifolyt az egész. A jelenség tudományos tanulmányozására a fizika tixotrópia nevű ága alkalmas, de a gyakorlatban az üveget inkább leváltották a rugalmas műanyag palackok. Később ezek is a fejükre álltak, hogy a püré közel legyen a nyíláshoz. Végül a felirat is megfordult, hogy az asztalon is célszerűen álljanak a palackok.

A ketchup a paradicsomból származó, de a sűrítés miatt négyszeres likopin tartalma miatt igazi egészségtáplálékká vált. A likopin remek színanyag, valamint antioxidáns forrás. A bio-ketchup pedig valószínűleg gyógyyszer, az egészséges és hosszú élet titka.

A ketchup nagy karriert csinált a véres filmjelenetekben, valamint kiterjedten használják ellenszenves politikusok szobrainak leöntésére. Élő politikusoknál inkább a nyers alapanyagot, a túlérett paradicsomot részesítik előnyben a harcias tüntetők.

Az *ethno food* azt jelenti, hogy egyre nyitottabbak vagyunk más népek nemzeti ételeire, és például a falafel, kebab, döner, gyros meghódította az európai utcákat. Ugyanilyen karriert csináltak néhány évtizede a hamburger és a pizza, amelyek ma már inkább a *global food* kategóriába tartoznak, azaz a világ minden pontján megtalálhatóak. A valóságban ezek az ételek ma már csak minimális rokonságot mutatnak az eredetivel, a születésük helyén talán fel sem ismernék őket, de azért büszkéek a származásukra. Az *Ethnic & Cultural Foods* néha az előzővel azonos fogalmat takar, máskor viszont a vallási különbözőség eufémizmusa. Magyar élelmiszeripari üzemből is előfordul egymás mellett az ISO, kóser és halal minősítés,

ami a mi szemünkben esetleg csak a meghatározott technológia betartását és új piacok meghódítását jelenti, de az izrealita vagy mohamedán fogyasztónak vallási előírást.

A regionalitás vagy EU-s szóhasználatnál a *földrajzi eredetjelzők* (GIs = geographic indicators vagy guarantee of origin) fogalma a fentiekkel némileg ellentétes. Itt is kíváncsi a megjelenés világszerte, de az eredeti formában, az eredeti technológia vagy a termőhely megőrzésével. Három változatát szabályozta az EU (7.24. ábra):

Oltalom alatt álló eredetmegjelölés – OEM

Protected Designation of Origin – PDO

geschützte Ursprungsbezeichnung – g.U.

Oltalom alatt álló földrajzi jelzés – OFJ

Protected Geographical Indication – PGI

geschützte geographische Angabe – g.g.A.

Hagyományos különleges termék – HKT

Traditional Speciality Guaranteed – TSG

garantiert traditionelle Spezialität – g.t.S.



7.24. ábra: A földrajzi eredetjelzők három változatának magyar jelölése

LEADER+ és Spreewald

A Spreewald a mai Németország keleti részén fekvő terület, a volt NDK egyik kedvenc kirándulós helye, zöldségtermesztési körzete. A neve az inkább Berlinben híres, Marlene Dietrich dalaival szinte világhírű Spree folyó mocsárterdjére utal. A Spree kanyargó ágait övező erdőség egy nemzeti kisebbség, a szorbok hagyományos élőhelye. A német rendszerváltás után a környék elszegényedett, de a mai vidékfejlesztők felkarolták. Egyrészt a turizmust próbálják helyreállítani, a régi fényét a vízi kirándulások, a folyón való páros kajakozás és az akár 30 fős óriás ladikkal való csoportos kirándulások adták.

A kertészek számára is izgalmas vállalkozás az uborkatermesztés hagyományainak a felélesztése. Az átlag német ételkészítő-fogyasztó a berlini Humboldt Egyetem marketing szakértőinek felmérése szerint a Spreewald szóról egyből az uborkára asszociál. A helyi LEADER+ vidékfejlesztő csoport központi programja az uborkatermesztés fellendítése, új konzervgyárak építése, a „Spreewaldgurke” szó (spreewaldi uborka) európai uniós levédése. A három lehetőség közül a középsőt, az oltalom alatt álló földrajzi jelzést választották, mert az OEM túlzott kötöttséget jelent (a termőhelynek és a feldolgozásnak is a jól körülhatárolt térségben kell lennie), a HKT pedig területtől független árujelző. Az OFJ esetében, a sovány esztendő áruihiányakor kívülről is érkezik némi segítség. A nagyon sokféle uborka konzerv mellett ma már

egyéb savanyúságokat, zöldség- és gyümölcsfélét is forgalmaznak Spreewald logóval. A legújabb termékük az egy szem uborkát a levével együtt 250 ml-es dobozban tartalmazó diszkó ital, amely az energia és koffein italok konkurenseként a diszkó-éjszaka utáni kijózanodást segíti.

A földrajzi eredetjelzők talán legszebb példája a Champagne vagy Cognac, amely tényleg kizárólagos lett, más pezsgőkre, más brandykre nem szabad használni a francia helyneveket. A magyar Tokaji még nem ilyen bizonyos, mert Szlovákiától nem lehet megvonni az átnyúló termőhely megjelölését. A pálinka szó túl szigorú használati előírásaival pedig magunk estünk a verembe, azóta fűtülős szeszesitalnak hívják a kecskeméti barackot. A tengeren túli újvilág, Ausztrália és Amerikai lakói viszont hallani sem akarnak ezekről a korlátozásokról, szerintük az őseik a bevándorlaskor nem csak a szőlővesszőket vitték magukkal, hanem a névhasználat jogait is. Az EU ajánlata, hogy minél összetettebb az ismérv, annál védhetőbb az eredetmegjelölés, például a hely, széljárás, sertésfajta, adalék, csomagolás stb. mind fontos lehet pl. a pármai sonka leírásánál. (A parmezán sajt is Parma városából származik.)

7.7.5.2 Címke, állítás (claim), ígéret

Az élelmiszereket a szigorú előírások szerint is jelölni kell, az már más kérdés, hogy ezt a gyártók és forgalmazók hogyan oldják meg. A legfontosabb szabály a nyomomonkövethetőség, azaz azonosíthatónak kell lennie a teljes termékpályának és azon minden eseménynek, a szántóföldtől az asztalig. Mit ígérnek az élelmiszerek? Egészséget, szépséget, teljesítményt, magyarságot, környezet-, ember- és állatbarátságot, hagyományos technológiát, természetes összetevőket, boldogságot stb. Hol ígérik? A címkén, a reklámban, az (ál)tudományos hirdetésekben. Mit nem ígérhetnek, állíthatnak? Tilos ígérniük: gyógyulást, betegség elmulasztását, megelőzését. Természetesen ezt mégis megteszik, csak ügyes trükkökkel. Ezt hívják gúnyosan "creative labelling"-nek. A fő csel, hogy csak a betegség elkerülését, az egészségügyi kockázat csökkentését állítják. Hogyan ígérnek? Szöveggel, képekkel, érzelmekkel, nyelviileg, hangulattal stb. teszik, többnyire nagyon sikeresen. Talán csak egyedül az afrodiziákum hatást nem szokták ráírni a termékre, ezek a szerelmi és szexuális ígéretetek inkább csendes szájhagyomány útján terjednek a mézzel, kakaóval, spárgával, articsókával és a pezsgőhöz evett számócaszemekkel kapcsolatban. A rossz hír alkohol ügyben, hogy az Amerikában elterjedt figyelmeztetés bármikor globalizálódhat az italos palackok hátoldalán.

GOVERNMENT WARNING: (1) According to the Surgeon General, women should not drink alcoholic beverages during pregnancy because of the risk of birth defects. (2) Consumption of alcoholic beverages impairs your ability to drive a car or operate machinery and may cause health problems.

A KORMÁNY FIGYELMEZTETÉSE: (1) Az országos tisztifőorvos szerint nők ne fogyasszanak alkoholt a terhességük idején, a születési rendellenességek kockázata miatt. (2) Az alkoholfogyasztás korlátozza a gépjárművezetési és gépkezelési képességeket, valamint egészségügyi gondokat okozhat.

Tortagyár

Az alföldi városkában mindig volt néhány ügyes tortakészítő asszony, név- és születésnapokra szívesen készítettek egyedi ehető csodákat, esküvőkre akár egy

sorozatot is. Üzemszerűen azonban nem dolgozhattak, hiszen a torta romlandó élelmiszer, előrerendelésre készül, és a cukrászdai vagy a háztartási hűtőben is legfeljebb egy napig illik tárolni. Alapvető változást az új technológia, a torta fagyasztása és mélyhűtött tárolása hozott, valamint főleg az, hogy ezt az innovációt a fogyasztók elfogadták. Jelentős a fogyasztói előny, hiszen így nem kell előre rendelni, a hűtőpultból többféle tortából lehet szemre választani, és néhány órán belül otthon felenged a fagy.

Az új technológia megváltoztatta a tortakészítő hölgyek életét. Céget alapítottak, megkezdődhetett az üzemszerű gyártás. Csak kézi munkát alkalmaznak, mindent maguk készítenek, hagyományos alapanyagokat használnak. Már több tucatnyian dolgoznak a manukaktúrában. Legszívesebben negyven és ötven fölötti asszonytársaikat foglalkoztatják, akik már kiszorulóban vannak az egyéb munkaerő-piacról, de itt bebizonyíthatják, hogy ők a legjobb munkaerők, ügyes a kezük és fantasztikus a munkabírásuk. Igazi vidékfejlesztési sikertörténet.

Prosecco

Az osztrák Alpok kisvárosában él egy innovatív turisztikai szakember, aki megalkotta a 2000-es évek legsikeresebb italát. A szőlőt Olaszországban termelteti, a fajta neve Prosecco, a termék a pezsgőhöz nagyon hasonló habzóbor. Óriási tartálykocsi-kamionok szállítják éjjelente a hágókon keresztül a lehűtött bort Tirolba. A két decis fémdobozokat Amerikában gyártatják millió számra, mert Európában nem találtak megfelelő nyomásálló dobozt. Az arany színű, Prosecco feliratú dobozos pezsgőt az egész kontinensen sikeresen árulják, már az első hónapban egymilliót adtak el belőle (7.25. ábra).



7.25. ábra: Ki hitte volna, hogy a fémdobozos pezsgő világsiker lesz ?

Hihetetlen mértékű és minőségű marketing kampány is tartozik a termékhez. A híres modell Paris Hilton lett a pezsgő arca, a szállodaláncos szülők is beszálltak a befektetésbe. Fél év alatt harminc hasonmás termék született, a Prosecco nevet nem lehetett levédeni, hiszen szőlőfajta. A feltaláló Günther Aloys jogi eszközökkel is harcol a hamisítók ellen, de legsikeresebben a gyors termékfejlesztéssel. Már árulják a csökkentett alkoholtartalmú, 3,5 %-os

gyümölcsös ízesítésű változatokat, az utazási hűtőszekrénykéket. Kár, hogy Hilton kisasszonyt éppen alkoholos gépjárművezetés visszaeső vétkével üldözi az amerikai rendőrség. Aloys úr már a következő innovációján, a fedett sípályán töri a fejét. A legfőbb tanulság számunkra, hogy bormarketinget nem csak hagyományőrzéssel, bársonypalástban felvonuló borrendekkel lehet csinálni, hanem modern, innovatív módon is. Az egyetlen szerencsénk, hogy az átlag magyar borivó főleg a sajátját issza, a falubeliét kóstolgatja, a szomszédos borvidéken csak évente egyszer turistáskodik. A következő korosztálynak már alapvetően más kell majd.

8 A KÖZÖSSÉG ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉSI INTÉZMÉNYRENDSZER HELYI ELEMEI

8.1 AZ APRÓFALVAK ÉS A TANYAVILÁG SPECIÁLIS PROBLÉMÁI

Kostyál L. Árpád

A vidék – és különösen az elmaradott vidék – a gazdasági gondok mellett szociális problémákkal is küzd. A lakóhelyből fakadó szociális egyenlőtlenségek leginkább az aprófalvakban és a tanyavilágban érzékelhetőek, és ezek csökkentésének egyik útja a falugondnoki szolgálat kiépítése. Ma már országszerte köztudott, hogy az élet minősége egyébként azonos helyzetű aprófalvak között ott jobb, ahol (jól) működő falugondnoki szolgálat van.

A mai magyar szociálpolitikai ellátórendszer speciális eleme a falugondnoki szolgálat, amely kifejezetten a kistelepülési szociális alapszolgáltatások működését próbálja elősegíteni. Célja az aprófalvak és a külterületi lakott helyek intézményhiányból eredő települési hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, egyes alapszolgáltatások való hozzájutás biztosítása.

8.1.1 Aprófalvaink helyzete, jellemzői

Ahhoz, hogy tanulmányozni lehessen a falugondnoki szolgálatok rendszerét, fontos vizsgálni azt a környezetet, ahol maga a szolgáltatás nyújtása történik, azaz ahol a falugondnokok munkájukat végzik. A falugondnoki szolgáltatás egyik kimondott célja a kistelepülési hátrányok csökkentése, ezért fontos felsorolni, hogy melyek is azok: minél kisebb egy település, általában

- annál kedvezőtlenebb a demográfiai szerkezete (magasabb az idősök aránya),
- annál kevésbé iskolázott a lakosság,
- annál alacsonyabb a foglalkoztatottság az első gazdaságban, vagyis magasabb az inaktivitás mértéke és a fekete gazdaságból élők száma,
- annál kisebbek a családi jövedelmek.

Az aprófalvas területek további jellemző problémái:

- a periférikus, gyakran határ-menti elhelyezkedés,
- az infrastrukturális hiányok, amelyek megnehezítik a központokkal való kapcsolattartást (utak, közlekedési hálózatok hiánya) (Hoffmann I. és Serafin J. 2006).

A kistelepüléseken élők – bár korábban a szocialista állam kiterjedt szociális hálót hozott létre – már a rendszerváltást megelőző időszakban is hátrányokat szenvedtek, nehezen, vagy szinte egyáltalán nem jutottak hozzá a minimális szolgáltatásokhoz sem. Ez annak a központi akaratnak volt a következménye, ami az akkori hivatalos ideológiának megfelelően próbálta elszorvasztani a kistelepüléseket: a modernebb, komfortosabb, kényelmesebb élet ígéretével akarta a városokban letelepíteni a kistelepülések lakóit. Így az infrastruktúra-fejlesztés és a szolgáltató intézmények szinte teljesen elkerülték a falvak közel felét (Enyedi, 1980).

A város-vidék közti különbségek tovább fokozódtak a hetvenes-nyolcvanas években megvalósult településfejlesztési politika hatására. E tudatos beavatkozás következményeként a kistelepülések elveszítették intézményeiket. Ennek a körzetesítési – és eredményében elszorvasztó – politikának jelentős szerepe volt többek között abban is, hogy az aprófalvak lakosságának jelentős része elvándorolt s így ezeken a területeken a népesség az 1980-as évekre erőteljesen megfogyatkozott és előregedett.

A rendszerváltást követő időszakban – a politikai irányváltásnak köszönhetően – előtérbe került a szociális ellátási egyenlőtlenségek valamilyen módon történő csökkentése a vidéki településeken. Ennek ellenére napjainkra a szociális ellátási egyenlőtlenségek tovább fokozódtak. A jelenlegi helyzetet jól mutatják a nemrég elkészült Új Magyarország Vidékfejlesztési Program megállapításai: „A vidéki lakosság szolgáltatásokhoz való hozzáférési lehetősége korlátozott, továbbra sem megfelelő színvonalú. A vidéki településeken és ezen belül is az aprófalvas térségekben a közösségi szolgáltatások nehezen elérhetőek, vagy az elmúlt évtizedek elmaradt beruházásaiból, vagy a kis mérethatékonyságból következően rossz minőségűek, ezért a falvak lakói kénytelenek sokszor lakóhelyük és a térség központi települései között ingázni.”

Az inaktívok, a társadalom perifériájára szorultak területi koncentrációja tovább növekszik, és elsősorban Észak-Magyarország és Dél-Dunántúl településein halmozódnak a problémák. A cigány lakosság jelentős része társadalmilag és területileg is perifériára szorult, mivel nehezen tudott alkalmazkodni a gazdasági szerkezetváltáshoz. Ennek következtében olyan mélyszegény térségek alakultak ki, ahol magas a cigány lakosság aránya. A társadalmi problémák területi koncentrációja együtt jár a jóléti és közszolgáltatásokhoz való nehezebb hozzáféréssel. Ez különösen az aprófalvas (8.1. táblázat) és a határ menti, városi központtal nem rendelkező (perifériális) térségekben jelent problémát, ahová tömegközlekedéssel is csak nehezen lehet eljutni. Az ilyen területeken élőknek és gyermekeik életminőségének javítására az állami szolgáltatások kevés lehetőséget nyújtanak.

8.1. táblázat: Az törpe- és aprófalvak száma a kiemelt megyékben

Megye	499 és kevesebb lakosú falvak száma	Összes 1000 fő alatti település a megyében
Baranya	202	251
Borsod-Abaúj-Zemplén	135	218
Győr–Moson-Sopron	51	100
Nógrád	28	75
Somogy	107	177
Szabolcs–Szatmár-Bereg	34	99
Tolna	28	54
Vas	131	183
Veszprém	99	155
Zala	155	211

Forrás: KSH, 2003. január 1.

A Budapesttől távol eső és a periferikus térségek fejlődésének egyik akadálya az infrastruktúra fejletlensége. Így gondot okoz az is, hogy ahol volna munkalehetőség (vagyis a megyeközpontokban és a nagyvárosokban) oda nehéz távolsági tömegközlekedéssel eljutni.

A fejlődés akadálya azonban nemcsak a periferikus elhelyezkedés lehet. A kis méretekből és a szabdalt térszerkezetből is adódhatnak hatékonysági problémák, hisz minél kisebb egy település, annál kedvezőtlenebb a demográfiai szerkezete, annál kevésbé iskolázott a lakossága. Megfigyelhető az is, hogy az aprófalvakban élők foglalkoztatottsága az első gazdaságban igen alacsony, vagyis magasabb az inaktivitás mértéke és többen élnek a fekete gazdaságból. Így alacsonyabbak a családi jövedelmek is. Ezek az összetevők pedig éppúgy gátat szabnak a személyi szolgáltatások fejlődésének, mint a közszolgáltatásokénak.

A felsoroltakon kívül hátrányt jelent még, hogy a vidéki települések jelentős részében nem található modern, korszerű közösségi és szolgáltató tér. Olyan tér, ahol a lakosság szociális, egészségügyi alapszolgáltatásokat vehet igénybe, intézheti mindennapos ügyeit,

továbbá megfelelő körülmények között szervezheti közösségi életét.

Meg kell még említeni az úgynevezett tanyás térségeken élők problémáit is, mivel speciális problémát jelent a külterületi lakosok megfelelő ellátása. Magyarországon leginkább a Duna-Tisza köze, Csongrád megye, a Kiskunság, a Nyírség és Békés megye településeinek külterületén találhatók tanyák. A 20. század második felében, a kollektivizálás és körzetesítések miatt a tanyák lakossága számottevően csökkent, gazdasági funkciójuk mérséklődött. A rendszerváltást követően ismét nőtt a tanyai népesség, kialakítva az alábbi tanyatípusokat: gazdálkodó, hobbi, szociális tanyák. Főként a szociális tanyákon élők küzdenek leginkább anyagi, társadalmi problémákkal, hátrányokkal (Kovács I. - Nagy Kalamász A., 2006). Nem ritka az olyan tanya, amelyen magát szinte ellátni képtelen idős házaspár, vagy egyedülálló személy él. Az idős tanyalakók általában őslakos tanyasiak, hajdan gazdálkodtak, s a tanyákon rekedek. A szociálisan hátrányos helyzetű családok az olcsóbb lakáskörülmények és létfenntartás miatt költöznek külterületekre. Sorsuk a teljes társadalmi kirekesztődés, és égető szociális gondot jelentenek a településeknek (Csatári, 2005).

Összegezve a kistelepüléseken, tanyákon élő lakosság megfelelő ellátásához és megtartásához elengedhetetlenül szükséges a szolgáltatások minőségének javítása illetve a szolgáltatások elérhetőségének és az infrastruktúra fejlesztése.

Ezeknek a problémáknak az orvoslására született meg és indult el falugondnoki hálózat kialakítása.

8.1.2 A falugondnokság, falugondnoki szolgálat

A falugondnoki szolgálatkialakulása

A falugondnoki szolgálatok Kemény Bertalan (1928-2007) ötlete alapján – civil kezdeményezésre – a '80-as évek végén, a '90-es évek elején kezdték el működésüket.

Az első falugondnoki szolgálatok – az akkori Népjóléti Minisztérium támogatásával – Borsod-Abaúj-Zemplén megyében jöttek létre. A modellprogram sikerét mutatja, hogy annak tapasztalatai alapján a Minisztérium szakmai és pénzügyi támogatása mellett megkezdődhetett az országos hálózat kiépítése.

A falugondnoki szolgáltatás

A falugondnoki szolgáltatás olyan alapszolgáltatási forma, amelyet egy főállásban, teljes munkaidőben (heti 40 óra), közalkalmazotti jogviszonyban foglalkoztatott falugondnok alkalmazásával működtetnek. A falugondnok többnyire rendelkezik egy – a szolgáltatás jellegéhez igazodó – gépjárművel, így csökkentve az aprófalvak és a külterületi lakott helyek szolgáltatás- és intézményhiányból eredő hátrányait (www.falugondnok.hu). (A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény módosításai kapcsán a szociális szolgáltatásokra vonatkozó rész megváltozott: az alapszolgáltatások megszervezésével a települési önkormányzat segítséget nyújt a szociálisan nehéz helyzetben lévő egyéneknek, hogy otthonukban, lakókörnyezetükben önálló életvitelüket fenntarthassák, valamint egészségi-, mentális állapotukból vagy más okból származó problémáikat megoldhassák.)

A falugondnoki szabályozás az „aprófalvak” kifejezést használja a szolgálatok bevezetésével kapcsolatos leírásában. Állami támogatással (többnyire pályázat révén) azokban az aprófalvakban hozható létre falugondnokság, amelynek lakossága nem haladja meg a 660 főt. A pályázati lehetőség többnyire a gépjármű beszerzéséhez, majd az elhasználódást követően gépjárműcsere részfinanszírozására vehető igénybe, illetve a szolgálat működtetéséhez kiegészítő hozzájárulásra is jogosult az a település, amely az aprófaluk kritériumnak megfelel.

A falugondnoki szolgáltatás célja

A személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 1/2000. (I. 7.) SZCSM-rendelet szabályozza a falugondnoki szolgáltatás szakmai követelményeit, amelynek 39. §-ának első bekezdése kimondja, hogy: „A falugondnoki *szolgáltatás célja* az aprófalvak és a külterületi lakott helyek intézményhiányból eredő települési hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, egyes alapellátásokhoz való hozzájutás biztosítása.”

A falugondnok, tanyagondnok

A *falugondnok* egy olyan – aprófaluban dolgozó, legtöbb esetben ott is élő, gépjárművel rendelkező, szociális szolgáltatást végző – személy, aki előbb-utóbb a település egyik informális vezetőjévé is válhat, hiszen igen sok információ kerül a birtokába, formálja a település közvéleményét. Szorosan vett munkája mellett azon dolgozik, hogy újra működjön, újra életképes legyen a falu közössége.

A *tanyagondnokság* főként vagy elsősorban, tanyás térségek, külterületek lakosságának ellátását szolgálja. A tanyagondnok az a gépjárművel rendelkező, egyszemélyes szociális szolgáltató, aki legfeljebb 400 külterületi lakossal tart rendszeres kapcsolatot, naponta átlag 80 km utat megtéve. A tanyagondnok egyszersmind a koordinátor szerepét is betölti a külterületek lakossága, az ott illetékes önkormányzat, hatóságok, intézmények, szervezetek között is. Munkáltatója a helyi viszonyok függvényében lehet a képviselőtestület (polgármester), az önkormányzat szervei, intézményei, vagy e feladatot felvállaló non-profit szervezet (www.falugondnok.hu).

A falu, illetve tanyagondnokság értelemszerűen több ponton különbözik egymástól **(8.2. táblázat)**, de célkitűzéseik, alapértékeik megegyeznek, közös problémákkal küzdenek, így a falugondnoki rendszerre tett megállapítások a tanyagondnokságra is értelmezhetők.

8.2. táblázat: A falugondnoki és tanyagondnoki szolgálatok eltérései.

Falugondnoki szolgálat	Tanyagondnoki szolgálat
Indítható bármely 660 főt meg nem haladó településen	Indítható ott, ahol legalább 70 ill. legfeljebb 400 fő él külterületen
A szolgálatot végző személy „helyi lakos” volta egyértelmű. A pályázat és a lakosság bizalom-nyilvántartó szavazása* elvileg korrekt módon lehetséges	Egy több ezer fős település belterületén lakó tanyagondnok nem valószínű, hogy ismert és elfogadott lehet a külterületen élők körében
A szolgálat működésével kapcsolatos irányítási, illetve adminisztrációs feladatokat a polgármesteri hivatal végzi	A tanyagondnoki szolgálat rendszerint egy meglévő intézménybe (pl. gondozási központ, családsegítő központ) van integrálva
Egy településen a szolgálatot egy fő látja el	Egy településen több tanyagondnok is dolgozhat, 400 fő külterületi lakos ellátása oldható meg egy szolgálattal. Az egy tanyagondnok által ellátandó terület behatárolandó

* = A falugondnoki szolgáltatás bevezetéséhez a törvény ajánlja, hogy a falugondnok személyét a falugyűlés válassza meg

Forrás: www.falugondnok.hu

A falugondnok feladatköre

A már fent említett 1/2000. (I. 7.) SZCSM-rendelet meghatározza a falugondnoki feladatokat is, ezek az alábbiak:

A falugondnoki szolgáltatás körébe tartozó *alapellátási feladatok* (A Magyar Országgyűlés a 2004. évi CXXXVI. Törvénnyel - több ponton is módosította a „Szociális Törvényt”, így Szt. 57.§-a (1) bekezdése helyébe új rendelkezés lépett. A módosítás értelmében a törvény – a fent említett szociális alapellátási formák helyett – a *szociális alapszolgáltatások* fogalmát vezette be):

- a) egyes szociális alapellátási feladatok biztosítása,
- b) egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás biztosítása (gyógyszerkiváltás, orvosi rendelésre szállítás stb.),
- c) óvodáskorú, iskoláskorú gyermekek intézménybe történő szállítása, egyéb gyermekszállítás (szakköri foglalkozás, úszás, nyelvoktatás, rendezvények stb.),
- d) a helyi szociális szükségletek, egyéb szolgáltatási igények, információk közvetítése az önkormányzat és a lakosság között.

A falugondnoki szolgáltatás körébe tartozó *egyéb szolgáltatási feladatok*, különösen:

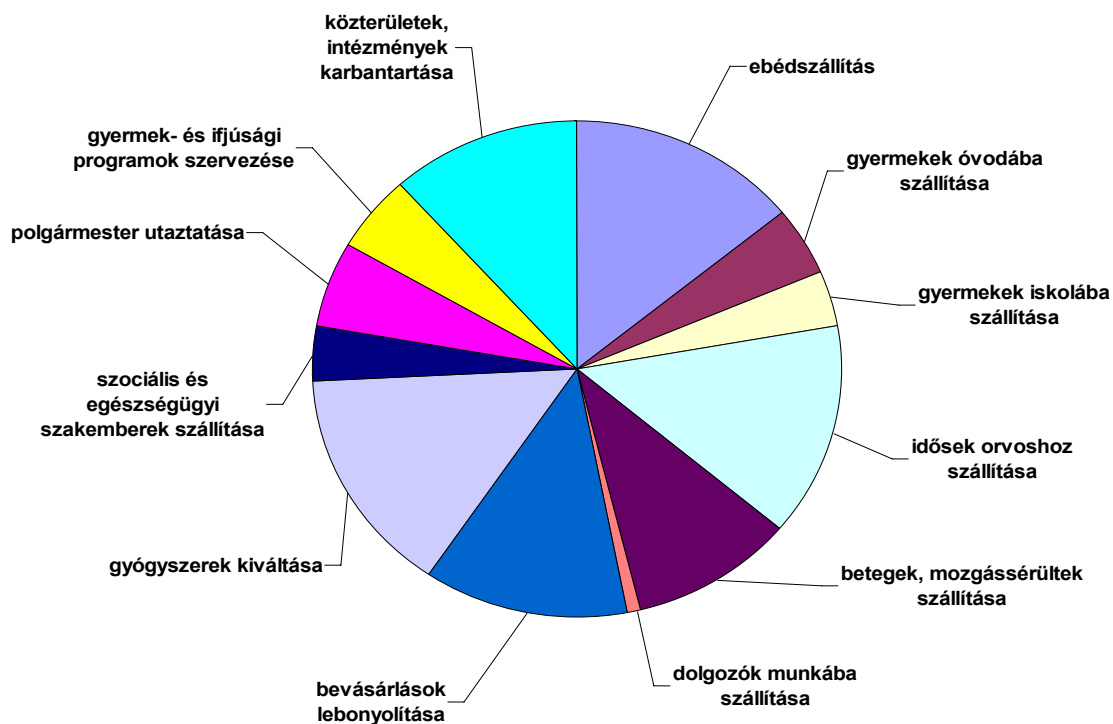
- a) művelődés, sport, szabadidős tevékenység szervezése, segítése (színház, kirándulás, helyi rendezvények, könyvtári kölcsönzés stb.),
- b) lakossági szolgáltatások (bevásárlóutak szervezése, háztartási gépek javításának intézése, táp-, és terménybeszerzés, különféle ügyintézés stb.),
- c) közreműködés az önkormányzati feladatok megoldásában (árubeszerzés önkormányzati intézmények részére, közhasznú munkások irányítása, tájékoztatás, információkövetítés),
- d) az egyéni és az önkormányzati hivatalos ügyek intézésének segítése.

A gyakorlatban a falugondnokok a népesség igényeire, szükségleteikre próbálnak reflektálni. Ahány település, annyi igény lehet, bár a már említett kistépülési hátrányokból adódó helyzetek, hasonló problémákat, illetve szükségleteket szülnék. Ezek az igények határozzák meg azokat feladattípusokat, amelyeket a falugondnokok a leggyakrabban végeznek.

A **8.1. ábra** egy Zala megyében készült falugondnoki vizsgálat eredményeit mutatja (Herpainé Márkus Á., 2004), amely – többek között – a falugondnokok tevékenységét is felmérte. A kördiagramon látható, hogy a megyében dolgozó falugondnokok zömmel a következő tevékenységeket végzik: ebédszállítás, idősek orvoshoz szállítása, gyógyszerkiváltás és más bevásárlások lebonyolítása. Ezt követi a közterületek, intézmények karbantartása, betegek, mozgássérültek szállítása a település vezetőjének szállítása. A gyerekekre, fiatalokra irányuló tevékenységek ennél ritkábbak, aminél csak a szociális szakemberekkel való együttműködés és az aktív népesség ellátása marad le jobban a feladatok sorrendjében

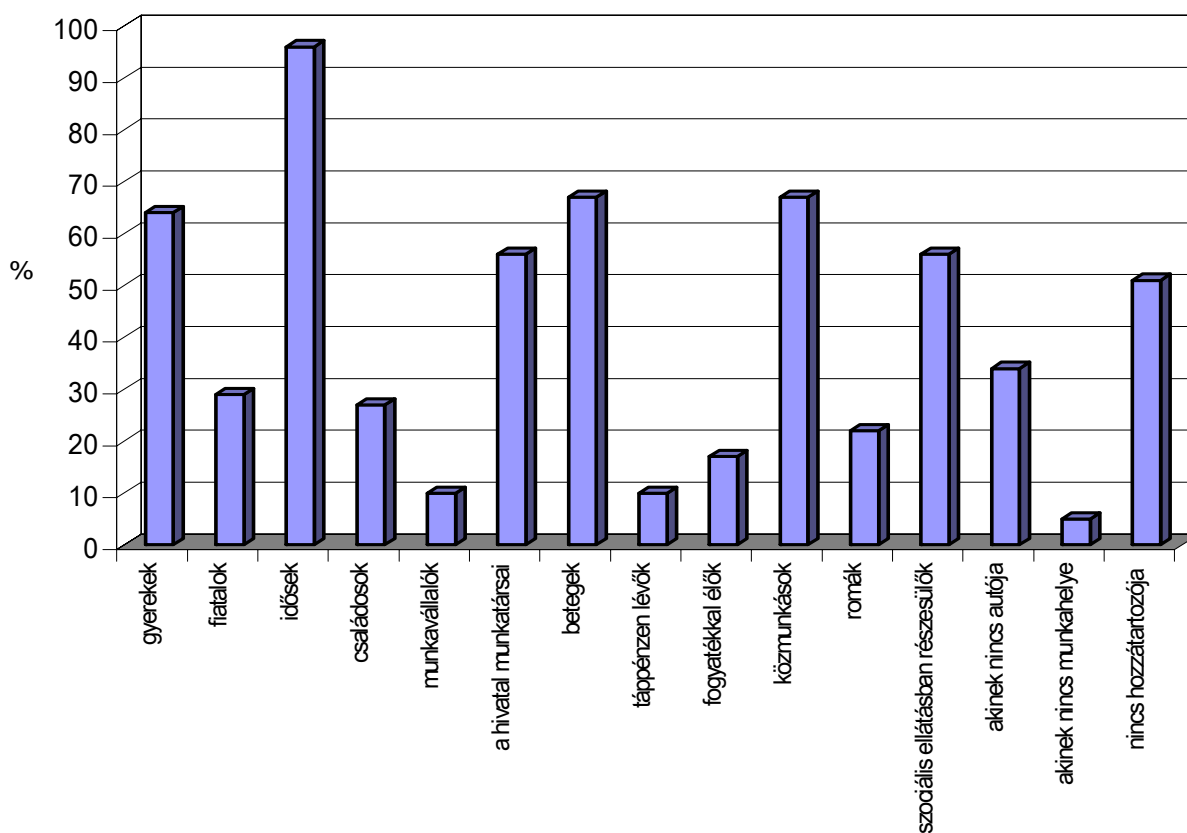
A tevékenység típusokat vizsgálva nem meglepő az az eredmény, melyet a falugondnoki tevékenység *célcsoportjait* összegző ábra mutat (**8.2. ábra**). Jól látható, hogy a vizsgált megyében a falugondnokok szolgáltatásainak célcsoportja döntően az aprófalvakban élő idősek, betegek, de tevékenységük gyakorlatilag a település minden korosztályát érintheti.

A falugondnoki ellátásban való részesedést alapvetően befolyásolja a rászorultak egészségi állapota és szociális helyzete: kiemelt célcsoportként szerepelnek a betegek, a fogyatékkal élők, a szociális ellátottak és a hozzátartozó nélkül élők. Természetesen a fenti célcsoportok között igen nagy lehet az átfedés: pl.: az idős emberek többségének már megrendült az egészsége, többnyire magányosak és rossz a szociális helyzetük.



Forrás: Herpainé Márkus Á., (2004) alapján saját szerkesztés

8.1. ábra: A Zala megyei falugondnokok által ellátott feladatok



Forrás: Herpainé Márkus Á., (2004)

8.2. ábra: A falugondnoki szolgálat célcsoportjai

A kutatók megállapítása szerint általában a zömmel cigányok lakta falvakban kevesebb falugondnoki szolgálat működik és ez hozzájárul az amúgy is többszörös hátránnyal sújtott rétegek további kirekesztődéséhez (Herpainé Márkus Á., 2004). Arra is volt példa, hogy a falugondnok – saját diszkriminatív döntése alapján, vagy a falu többségi véleményének való megfelelés miatt – nem szállít cigányokat a település járművén.

A **8.2. ábrán** meglehetősen magas értéket elérő „célcsoport” a helyi, polgármesteri hivatal munkatársai. A válaszokból nem derült ki, hogy ez az önkormányzati feladatok ellátásából fakadó igénybevétel volt-e, vagy az önkormányzat tisztségviselői, alkalmazottai az erős érdekérvényesítésük miatt rátelepedtek-e a szolgálatra. (Valószínűleg mindkét esetre található példa.)

Ahogy azt már említettük, az idézett kutatás adatfelvétele csak a Zala megyei aprófalvakban történt, mégis – kisebb eltérésektől eltekintve – a megállapítások az ország legtöbb falugondnokságára érvényesek.

A falugondnoki rendszer struktúrája, szereplői

A rendszer kialakulása, elterjedése nem a megszokott, felülről kezdeményezett, kiépített, támogatott és irányított módon történt, mivel maga az alapötlet, a szolgáltatások bevezetésének, majd országos elterjesztésének ösztönzése is civil kezdeményezésnek köszönhető: „A hálózat számszerű és földrajzi növekedésének záloga a minisztérium anyagi támogatása mellett a megyei és regionális civil szervezetek létrejötte és működése volt és jelenleg is az” (Fekete G. (szerk), 2006).

A Népjóléti Minisztérium egy civil szervezet, a Falufejlesztési Társaság kezdeményezésére indította el modellkísérleti programját, amely kezdettől fogva „kiemelt feladatként kezeli a falugondnoki szolgálat bővítésében, működtetésében, a benne rejlő lehetőségek kiaknázásában a hálózathoz kapcsolódó civil szféra erősítését, támogatását.” (www.eum.hu/eum)

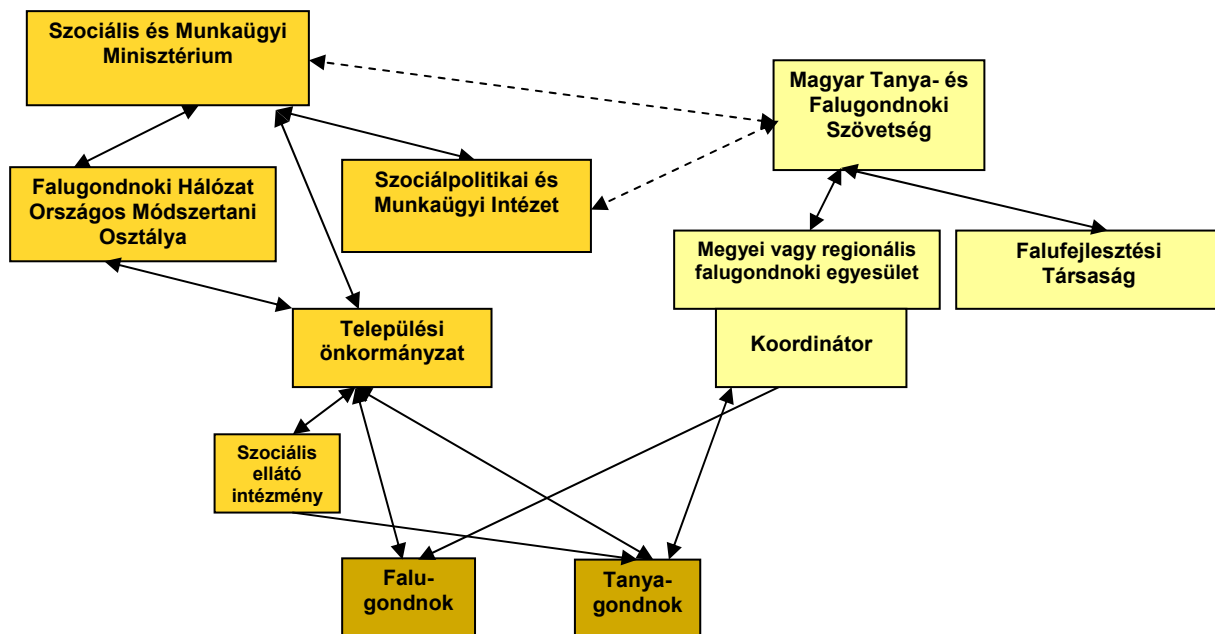
A szolgáltatást maguk a *faluk ill. tanyagondnokok* nyújtják, akik általában közalkalmazotti státuszban végzik munkájukat. Néhány kivételtől eltekintve a szolgálatok működtetői a *települési önkormányzatok*, ezért a strukturális ábrán (**8.3. ábra**) a falugondnokok fölött helyezkednek el.

Állami szereplőnek minősül még a *Falugondnoki hálózat országos módszertana*: a falugondnoki hálózat 2001. tavaszától módszertani osztállyal rendelkezik, melynek feladata a hálózat minőségi fejlesztése, és a törvényi keretekben meghatározott szakmai feladatok elvégzése.

2006-ig a teljes hálózat fenntartásának finanszírozása a szociális ágazatot irányító minisztérium költségvetéséből történt, de napjainkban a rendszer átalakulóban van: 2006-tól regionális szintre kerültek az új szolgáltatások indításához nyújtható pénzeszközök. Ezentúl a megyei területfejlesztési és a regionális fejlesztési tanácsoknál kell pályáznia azoknak a kistépülési önkormányzatoknak, amelyek a törvény, a szabályozás szerint jogosultak, vagy jogosultságot szerezhetnek a falugondnoki szolgálat bevezetésére, illetve más fejlesztési forrásokra.

A szolgálatok szakmai ellenőrzését illetve jogi szabályozását jelenleg a *Szociális és Munkaügyi Minisztérium* végzi.

A minisztérium háttérintézményeként működik a *Szociálpolitikai- és Munkaügyi Intézet* (jogelőd: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet), amely több funkciót is ellát. Többek között segítséget nyújt a stratégiai tervezésben, valamint jelentős szerepet vállal a falugondnoki rendszert érintő döntések előkészítésében, szakmai anyagok véleményezésében, elkészítésében is. Az intézet munkatársai végzik – több esetben – a háttéranyagok előállítását, falugondnoki kutatások megszervezését és lebonyolítását is.



Forrás: Herpainé Márkus Á., (2004)

8.3. ábra: A magyar tanya- és falugondnoki rendszer szervezeti ábrája

A falugondnoki szolgáltatás rendszerének kialakításában, elterjedésében, s jelenlegi működtetésében jelentős szerepet tölt be gondnokságokhoz kapcsolódó *civil oldal*, melynek szereplői a következők:

Megyei falugondnoki egyesületek: a falugondnoki hálózatot megyénként, a megyei falugondnoki egyesületek szervezik, támogatják, s a közösségépítésen túl szakmai-fejlesztő feladatokat is ellátnak. A létrejövő falugondnoki egyesületek célja a helyi igényeknek és lehetőségeknek megfelelően eltérő, de alapelemeiben hasonló:

- a falugondnokok érdekképviselése,
- problémáik feltárása és közös megoldása,
- kapcsolattartás, találkozók és közös programok szervezése,
- bekapcsolódás az országos szintű információáramlásba, az irányító szervekkel való kapcsolat fenntartása,
- a hálózat terjesztésének és fejlesztésének segítése. (Forrás: A megyei falugondnoki egyesületek érvényes szervezeti és működési szabályzatainak kivonata.)

Az egyesületek alkotják tehát az „összekötő láncszemet a Minisztérium, a Falufejlesztési Társaság és minden, a falugondnoksággal foglalkozó szervezet között, elsősorban pedig segítik a szolgálatok működését, szervezik a falugondnoki programokat és biztosítják az információáramlást.” (Faludi Erika, www.baranyafalu.hu)

Falugondnoki szolgálatok koordinátori hálózata: A megyei falugondnoki civil szervezetek tagjai általában falu, illetve tanyagondnokok. Így az egyesületek elnöke is egy, a tagok által választott falugondnok. Mivel az egyesületi tagok falugondnokok, akik a saját „területükön” dolgoznak, szükség van egy olyan munkatársra is, aki teljes munkaidőben foglalkozik a szervezet ügyeivel, koordinálja, szervezi, vezeti azt. Ezek a munkatársak az úgynevezett *koordinátorok*, akik kivétel nélkül felsőfokú diplomával rendelkeznek, s településfejlesztésben, közművelődésben, szociálpolitikában dolgoztak korábban. Szinte mindegyiküknek van civil elköteleződése és a kistelepülésekhez való kapcsolódása. A koordinátori hálózat így fontos szereplője a rendszer civil oldalának. A koordinátorok feladataikat a falugondnoki egyesületek alkalmazottjaiként végzik, ezért ékelődnek be a **8.3 ábrán** a

falugondnokok és az egyesületek közé. „Tevékenységük hasonlít a falugondnokokéra: megcselekszik, amire az általuk segítettéknek szüksége van, és amit maguk nem tudnak megtenni. Pályázatot írnak, ellenőriznek, könyvelnek, programokat szerveznek, önkormányzattal tárgyalnak, odafigyelnek, reagálnak és képeznek. Istápolják az egyesületeket szervezetként, és támogatják a falugondnokokat emberként” (Jakab J., 2005).

A megalakuló falugondnoki szolgálatok 2000-ben alapították meg a *Magyar Tanya és Falugondnoki Szövetséget*, amelynek jelenleg 14 megyei és térségi falugondnoki egyesület a tagja. A szövetség kiemelten közhasznú szervezetként működik. Szervezeti és működési Szabályzatában az alábbi célokat tűzi maga elé:

- a tanya- és falugondnoki szolgálatok tevékenységének megismertetése, együttműködésük, hálózattá szerveződésük elősegítése, közös szakmai feladatok, fejlesztési programok megvalósítása,
- a falugondnoki szolgálatok érdekérvényesítő képességének erősítése,
- a falugondnoki ellátás területén és a társterületeken szakmai érdekképviselő és érdekegyeztetés a szükséges nyilvánosság megteremtésével, a szakterület társadalmi presztízsének növelése.

A Szövetség feladatai közé tartozik a falugondnokok képzése, kutatás, közvetítés a kormányzati döntéshozók közötti folyamatokban, forrás- és intézményfejlesztés, szakmai támogató programok szervezése.

A Szövetség kiemelt feladata – a mindenkori, szociális ágazatot irányító minisztérium megbízásából – a falugondnoki képzés szervezése és lebonyolítása a jelenleg Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet Képzési Központjával (Salgótarján) együttműködve. Így a Szövetség megkerülhetetlen szereplője lett a hálózat fejlődését szolgáló képzések, képzési rendszerek kialakításában, megvalósításában. A Szövetség a falugondnoki rendszer civil oldalának hierarchiájának tetején helyezkedik el.

A falugondnoki hálózat

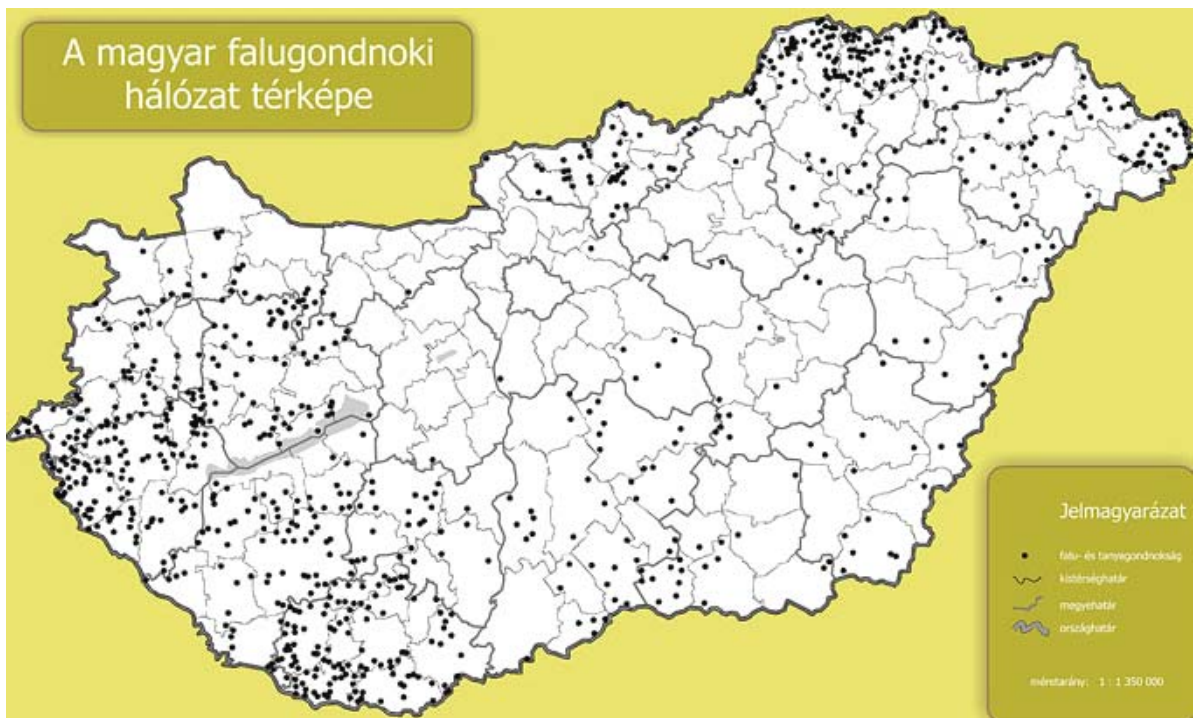
A 2003-ban mintegy 790 településen működött falugondnok (8.3. táblázat, 8.4 ábra).

8.3. táblázat: A falugondnoki szolgálatok működtetői

Ellátott települések összesen	Az önkormányzat kizárólagos fenntartásában	Más önkormányzattal közös fenntartásban,		Ellátási szerződéssel			
		Társulásban gazdasági tevékenységként	Társulásban bevonott településként	más önkormányzat által fenntartott módon	nem állami szervezettel összesen	ebből	
						nonprofit szervezettel	Egyéni vagy társas vállalkozás
784	646	87	48	3	5	4	1

Forrás: KSH, 2003

A KSH adatai szerint 2003-ban Magyarországon 1.014 olyan település volt, amelyben ötszáznál kevesebben élnek, és újabb 694 település lakóinak száma nem érte el az ezret (mint azt a 3.38. és 3.39. ábrákban már szemléltettük). A falugondnoki szolgálat (állam által támogatott) kialakításának feltétele, hogy legfeljebb hatszázhatvanan éljenek a szóban forgó településen (természetesen annak nincs akadálya, hogy az önkormányzat saját erejéből megvalósítsa azt). Az adatokból látható, hogy még korántsem teljes a hálózat kialakítása.



Forrás: www.tanyagondnok.hu

8.4. ábra: A magyarországi falugondnok hálózat

8.1.3 A falugondnokság és az Európai Unió

A falugondnoki szolgálat kifejezetten magyar kezdeményezés, és sikerként könyvelhető el az a tény, hogy az Európai Unió is felfigyelt rá. A Kirekesztés elleni Közösségi Akcióprogram keretében működő „peer review” magyarországi szemináriumán hazánk falugondnoki hálózatát több külföldi szakértő vizsgálta. A szakemberek a 2005. nyarán, Miskolcon megrendezett, a „Hátrányos helyzetű kistérségeken élők alapszolgáltatásokhoz való hozzáférése – Falu-és tanyagondnoki szolgáltatás” című előadáson vitatták meg az elkészült szakértői anyagokat. A cél a jó gyakorlatok elterjesztése, hatékonyságuk értékelése, más országban való alkalmazási lehetőségük vizsgálata.

A szeminárium témaválasztása is különleges, mivel az Európai Unióban csak a közelmúltban került reflektorfénybe az elmaradott vidéki térségekben élők kérdése, mint a társadalmi kirekesztődés egyik fontos aspektusa. Az Európai Bizottság felkért egy külföldi és egy magyar szakértőt, hogy nemzetközi kontextusban írjon vitaindító anyagot az adott programról/szolgáltatásról. John Halloran és Kerstin Calderón Vera (European Social Network – Európai Szociális Hálózat): Alapellátásokhoz való hozzáférés a vidéki településeken – A tanya és falugondnoki szolgáltatás címmel írtak témaszakértői jelentést. A tanácskozáson a résztvevő hazai és külföldi szakértők összességében sikeresnek ítélték meg a magyar falugondnoki rendszert. De a szeminárium rávilágított azokra a kihívásokra is, melyekkel a központi és a helyi kormányzat, az önkéntes szervezetek és a falvak szembesülnek a tekintetben, hogy elérhető és jó minőségű szolgáltatásokat nyújtsanak a vidéki térségekben élők számára. A kutatásokban és a szemináriumon számos olyan pontot megjelöltek, amelyeket érdemes lenne figyelembe venni, nem csak a falugondnoki rendszer, hanem a vidékfejlesztés más területein is szükséges jövőbeli fejlesztések során, ezek az alábbiak a teljesség igénye nélkül:

- Szükség van egy biztos *információs bázisra*, amely alapján a szolgáltatásokat

tervezik és megvalósítják. Ebbe beletartozik, hogy jobban ismerjük és megértsük a lakosság igényeit, nemcsak a társadalmi és gazdasági adatok szintjén, hanem azáltal, hogy az állampolgárok és a szolgáltatást igénybevevők véleményét is kikérjük.

- A falugondnoki rendszer, vagy bármely más vidéki (vagy városi) szolgáltatás fejlesztésekor fontos az *integrált megközelítés* az egészségügyi, lakhatási, a foglalkoztatási- és szociális szolgáltatások és a lakosság közt. A helyi hálózatfejlesztés és az együttműködés a legfontosabb tényezők a minőségi és elérhető szolgáltatások nyújtásában.
- Az *oktatás* és különösen a *továbbképzés* elengedhetetlen a szolgáltatásnyújtásban és a falugondnokok megerősítésében.
- A megfelelő *jogi szabályozás*nak kimondottan utalnia kell a társadalmi kirekesztődésre, és tisztázni kell a falugondnok pontos szerepét, illetve a szolgáltatáshoz való jogokat, hogy a lakosság tudatában legyen jogosultságának, illetve annak, hogy milyen szolgáltatásokat kell nyújtani.

Ha országos viszonylatban akarjuk mérlegelni a falugondnoki szolgálatok eddigi eredményeit, elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy több mint nyolcszáz aprófaluba és tanyakörzetbe jutott el az a kapcsolati és információs lehetőség, a személyes gondoskodás megnyugtató közelsége, amely addig elérhetetlen volt ezen elszigetelt területek számára. A falvakban nyolcszáz munkahely létesült, olyan településeken, ahol szinte nincs helyi foglalkoztatás. 200-300 ezer ember életét könnyíti meg a falu- és tanyagondnokok munkája, figyelme, segítsége, olyan emberekét, akik számára kilátás sem volt addig a nagyobb településeken élők esélyeinek megközelítésére. A falugondnoki szolgálatok utolsó szalmaszálat nyújtottak az előregedő, szociális gondokkal küzdő településeken a lemaradás csökkentésére, a helyi energiák megmozdítására, a remény felkeltésére. A szolgálatok elindítóinak és a hálózat gondozóinak talán ez a legfontosabb üzenetük: fontos számunkra minden ember, minden kis vergődő közösség. Ott kell segíteni, ahol a legnagyobb a baj. Ez a segítség, ez a figyelem talán visszaadhatja a "végeken" élők önbecsülését, küzdeni akarását (Faludi Erika, www.baranyafalu.hu).

A vidékfejlesztési programok az elmúlt években még kevésbé terjedtek ki a szociális ágazatra pedig három kapcsolódási pont is elképzelhető ezen a téren: a falugondnoki rendszer, a kistérségi felzárkóztató programok és a szociális földprogramok. A falugondnoki hálózat egyfajta híd lehet a vidékfejlesztés és a szociális szféra között.

8.2 TELEHÁZAK A VIDÉKFEJLESZTÉS SZOLGÁLATÁBAN

Juhász Mária

Egy évtizeddel, de akár csak néhány évvel ezelőtt is, ha kimondtuk azt a szót, „teleház”, többnyire csodálkozó és kérdő tekintetekkel találoztunk. A fogalom ma már bevonult a köztudatba, legalább is a vidéken élők többsége és a vidékfejlesztéssel foglalkozók körében.

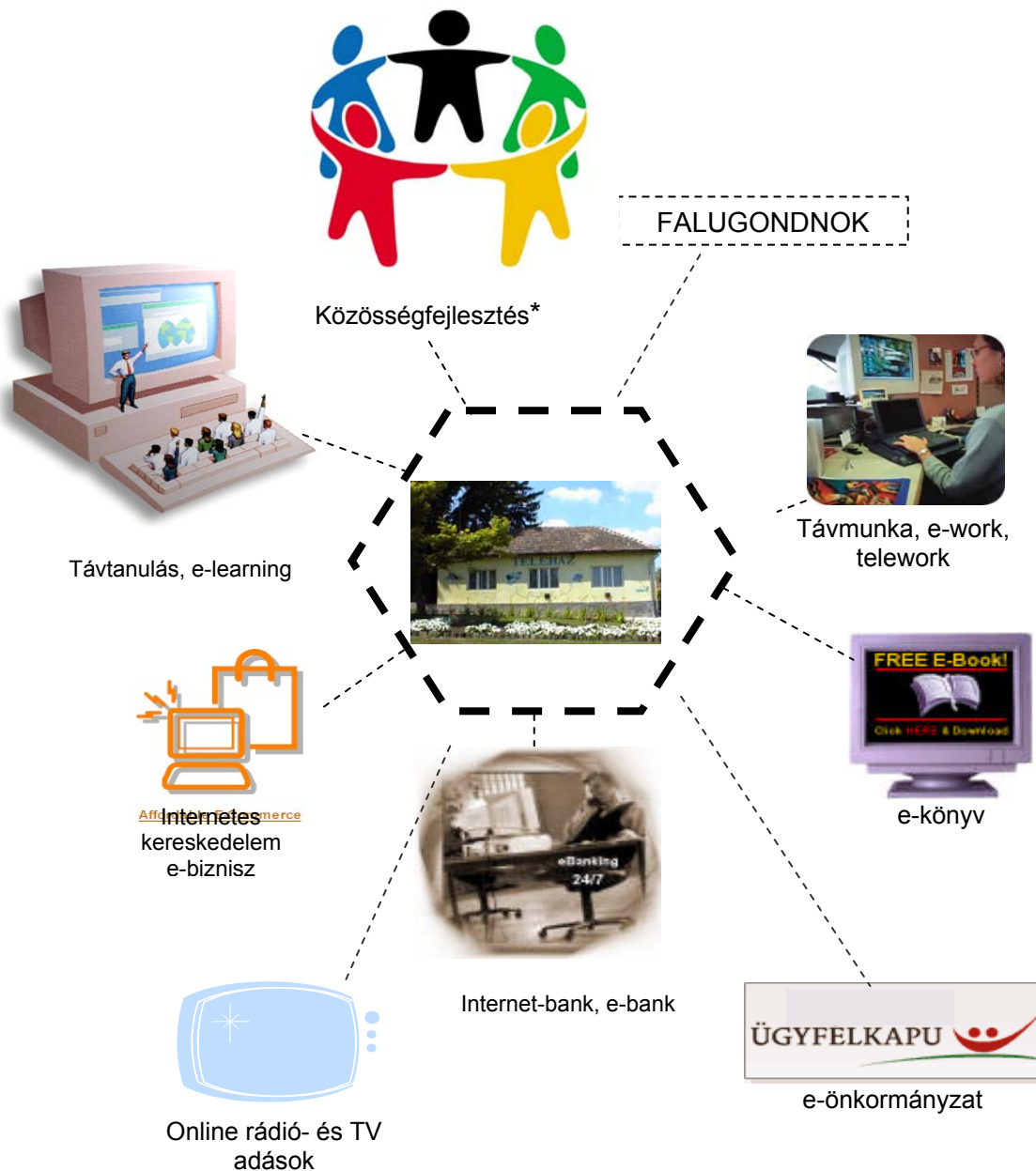
8.2.1 Teleházak

A Magyar Teleház Szövetség meghatározása szerint „.....a teleház egy sajátos infrastruktúra, intelligencia a közösség szolgálatában, melynek elemei:

- modern kommunikációtechnika és vele együttműködő
- modern irodai, számítás-, oktatás- és egyéb technika,
- közösségi tér,

- szervezési készség, kapacitás,
- lehívható szakértelem, tudás, információk,” (Bihari G. szerk., 1999.)

melyeket sajátos szolgáltatásként kínálnak a közösség számára, annak aktív közreműködésével. A meghatározás egy része (pl.: kommunikációtechnika) a teleház mellett jellemző lehet az e-Magyarország-pontokra, másik része (irodatechnika, szakértelem, információk) az egyre szaporodó internet-kávézókra is. A különbség éppen a közösségben játszott szerepükben van: a teleházak által megvalósított közösségi informatika jóval több, mint az egymás mellett elhelyezett és dolgozó internetcsatlakozású számítógépek halmaza (8.5. ábra).

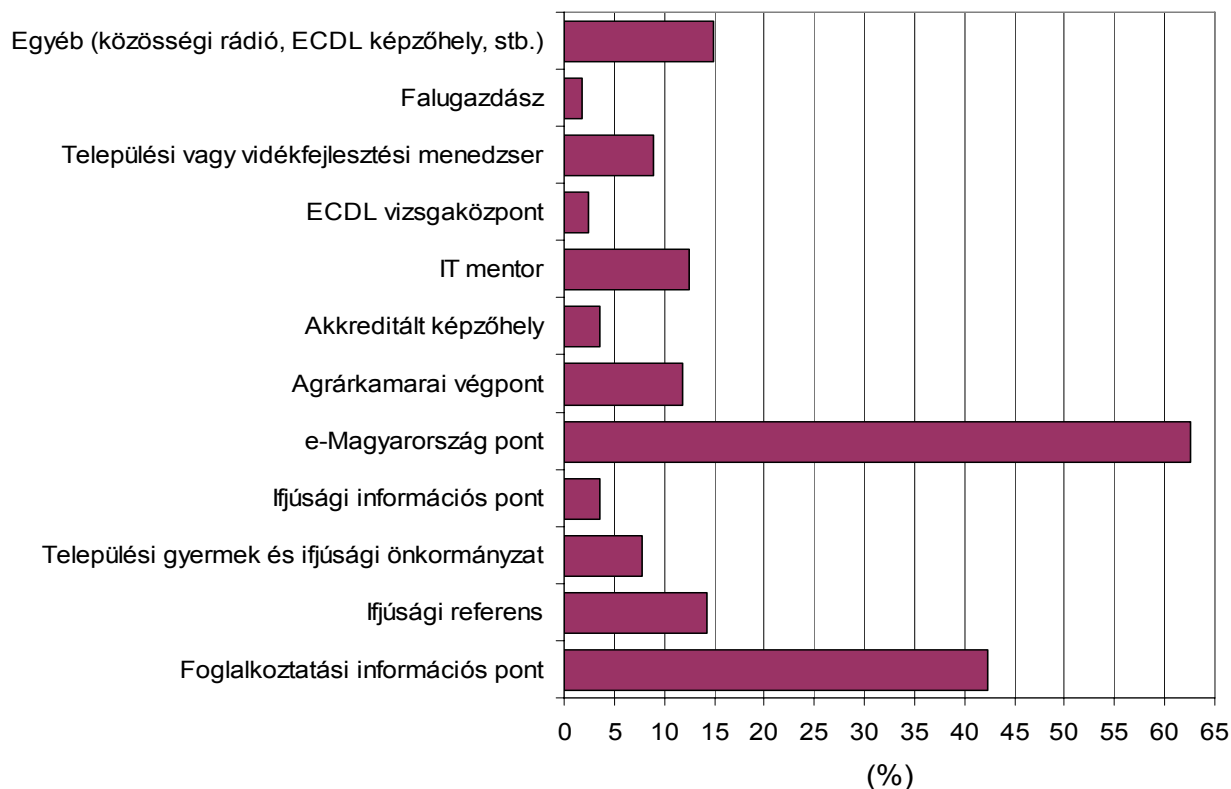


*= egy amerikai közösségi képzés emblémája –

forrása: <http://www.edina.k12.mn.us/community/crp/index.htm>

8.5. ábra: A teleházak feladatainak jelentős része az internethez kötődik

A Magyar Teleház Szövetség megbízásából 2006-ban elvégzett kutatás (Alternatíva Egyesület, 2006) felmérte a teleházak működési körülményeit, területeit. A magyarországi teleházak közül 168 küldte vissza a kitöltött kérdőíveket. Az alapszolgáltatáson túli szolgáltatásokat vizsgáló kérdéssorra a következő válaszok érkeztek (8.6. ábra):



Forrás: Alternatíva Egyesület

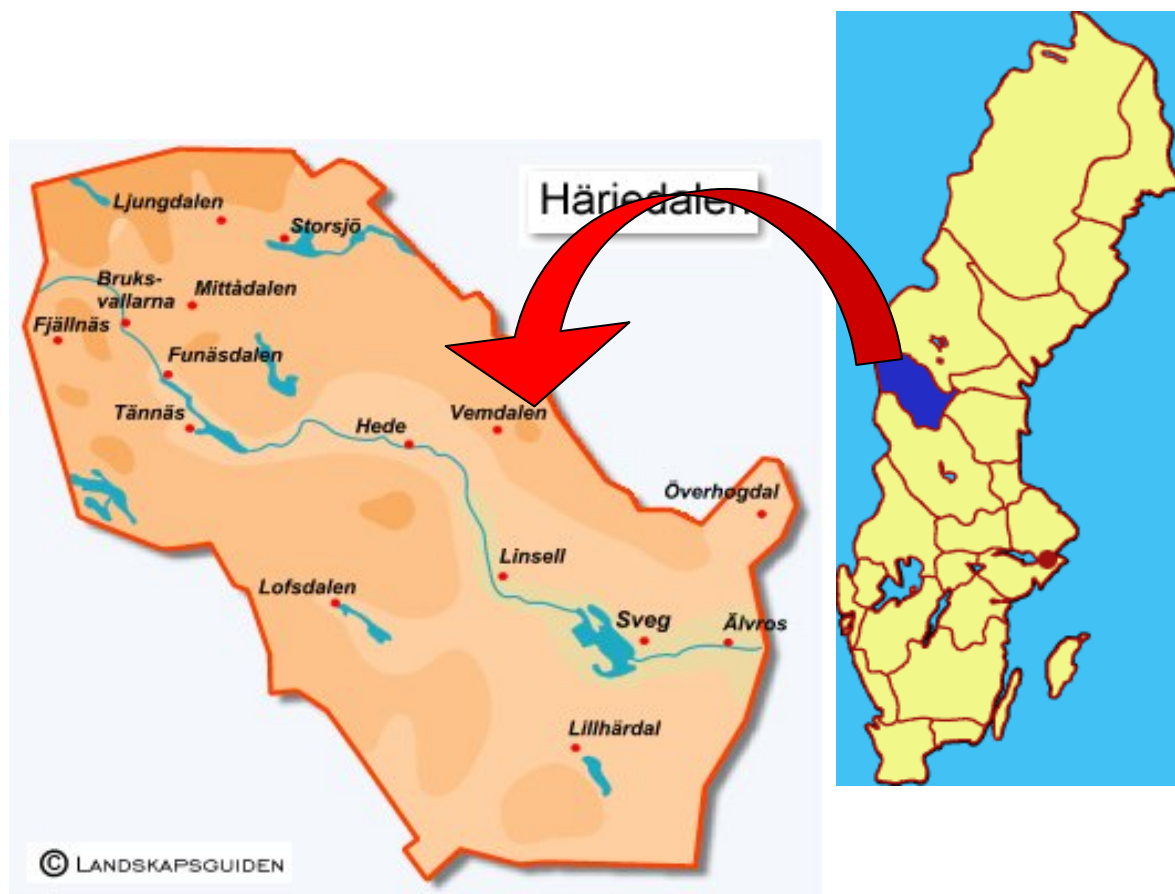
8.6. ábra: Milyen arányban foglalkoznak az alaptevékenységen túl egyéb szolgáltatásokkal a teleházak ?

Egy kis teleház-történelem

Az első teleházat egy dániai születésű tolmács, Henning Albrechtsen hozta létre 1985-ben Svédország Vemdalen nevű településén. A 850 lelket számláló Vemdalen olyan környezetben fekszik, ahol 13.000 km²-en, 12.000 ember él (8.7. ábra). Albrechtsen úr eredetileg Stockholmban élt és dolgozott, nyugdíjasként költözött a 450 kilométerre lévő Vemdalenbe. Szeretett volna továbbra is igen aktív életet élni, tovább dolgozni, de új lakhelye ezt nem tette lehetővé: hiányzott az üzleti élet. Albrechtsen úr úgy gondolta, mindennek a térség elszigeteltsége az oka: a működő kisvállalkozások – külső kapcsolatok hiányában – csak vegetálnak, emiatt még az a kevés fiatal is elmenekül a vidékről.

Nem sokkal korábban Albrechtsen egy vidékfejlesztési szemináriumon vett részt, ahol különböző fejlesztési lehetőségekről hallott, ezek alapján fogalmazódott meg az ötlet: a 19 számítógéppel, és egyéb telekommunikációs eszközökkel (telefon, fax) felszerelt „teleházat” (Härjedalens Telestuga) egy áruház emeletén alakította ki, három embert alkalmazott a működtetéséhez. Ő maga is ebben az irodában folytatta fordítói, tolmács-munkáját, és a vemdaleniek előtt is megnyitotta azt. A kommunikációs lehetőség, a külvilágra való nyitás meghozta gyümölcsét: egyre több munkához jutottak a helyi vállalkozások, fellendült a vidék gazdasága, új vállalkozások, szolgáltatások települtek a térségbe. A teleház indulótökéjét –

mintegy egymillió svéd koronát – az állam, a legnagyobb távközlési vállalat és a helyi önkormányzat együttesen teremtette elő, de a teleház igen gyorsan öfenntartóvá vált (Németh S., 2005).



Forrás: www.ur.se/landskap/harjedalen/braattveta.php
www.sverigeguiden.com/landskap/harjkart.htm

8.7. ábra: Az első teleházat Svédország nagyon ritkán lakott vidékén hozták létre

A különböző források megemlítik, hogy az 1980-as évek elején több országban (Franciaország, Nagy-Britannia) is próbálkoztak hasonló, főként távmunkára alkalmas irodák létrehozásával, de ezek többnyire gazdaságfejlesztési célból létesültek és nem (vagy kevésbé) volt közösségi szerepük. Svédországban is létrehoztak korábban egy teleházat, de a vemdalen-i elsősége maradt meg a köztudatban (Németh S., 2005).

Bár a teleház fogalma ma már összefonódik az internettel, az első teleház kialakításakor a világháló valójában még nem működött. Mint nagyon sok – ma már a hétköznapi életben közhatalú – technika, technológia, az internet is a katonai kutatásoknak, fejlesztéseknek köszönheti létét.

Az 1960-as években az amerikai Védelmi Minisztérium kezdeményezte azt a kutatást, amelynek célja a különböző helyeken lévő számítógépek összekapcsolása, a biztonságos levelezés, file-csere megoldása volt. Ebbe a munkába kapcsolódott be a Vinton Cerf és Bob Kahn informatikus mérnökök által irányított, több egyetem kutatóiból verbuválódott csoport. Kutatási eredményeiket Cerf 1974-ben publikálta. Ma Vinton Cerf-et az internet atyjának tartják. Az internet mai elterjedésében további két ember játszott

kiemelkedő szerepet: *Jonathan Postel*, aki megalkotta a domain-nevek rendszerét, és *Tim Berners-Lee* angol informatikus (8.8. ábra), a mindenki számára szabad és ingyenes www (World Wide Web) kitalálója (1990). Ez utóbbiban már az informatikai cégek is meglátták az üzleti lehetőséget, és a polgári, mindennapi internet-alkalmazások robbanásszerű fejlődésnek indultak (Máray T., 2003).



Vinton Cerf (1943-)
www.cs.utah.edu



Jonathan Postel (1943-1998)
www.usc.edu



Sir Tim Berners-Lee (1955-)
blogs.telegraph.co.uk

8.8. ábra: Ennek a három embernek köszönhetjük az internet mai elterjedését

A teleházakról szóló első hazai beszámoló Kovács Emőke nevéhez fűződik, aki a kilencvenes évek elején az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának vezetője volt. Külföldi tanulmányútjai és szakirodalmi munkák során találkozott a már működő teleházakkal, amelyekről a «“Telekunyhók” a vidék fejlesztéséért. Hogyan építsünk tájékoztató állomást?» címen egy tanulmány részeként számolt be 1992-ben. A könyvtáros szakember ezt a módszert alkalmasnak tartotta a vidéki kiskönyvtárak információbázisaként, s ezáltal a szolgáltatásaik modernizálására, megerősítésére. Ebből a célból hozták létre először a nagymágocsi (Csongrád megye) könyvtárban a „telesarkot”, ami több okból (leginkább a telefonvonal hiánya, az önkormányzat passzivitása miatt) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.



8.9. ábra: A csákvári teleház (Fotó: Szelényi D., 2001)

Az első sikeres – és még ma is működő – teleház Csákszentimre-n (Fejér megye) nyílt meg 1994-ben (Németh S., 2005). A csákszentimreiak már régebb óta kerestek olyan közösségi helyiséget, ahol rendelkezésükre áll a megfelelő infrastruktúra a fejlesztési tervek és pályázatok elkészítéséhez. Jó ötletnek bizonyult a csaknem száz éves öreg házikó felújítása erre a célra (8.9. ábra).

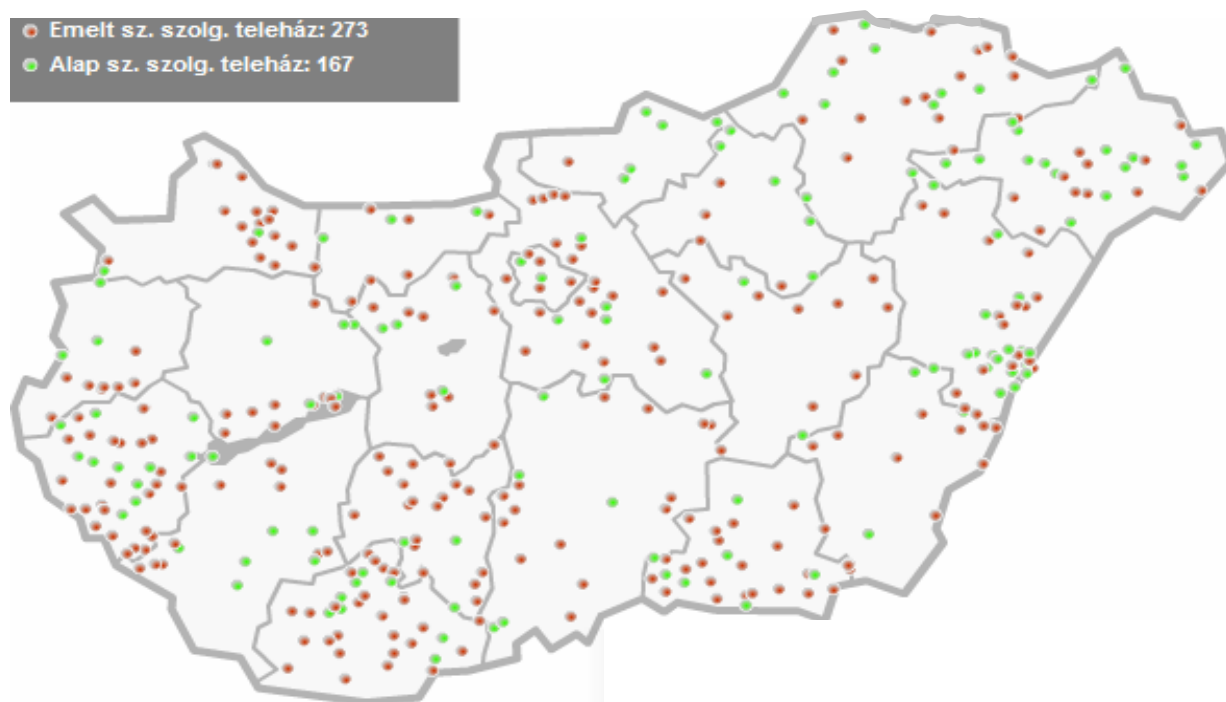
1994-ben még éppenhogy elindult az internet-szolgáltatás Magyarországon, ezért alapvetően nem is on-line alkalmazásokra alapozták a teleház működését. Az ötlet gazdája Gáspár Máttyás volt, aki később (1995) a Magyar Teleház Szövetség megalapításában és működtetésében is aktív szerepet vállalt. Az alulról jövő (bottom up) kezdeményezés mellé állt a helyi önkormányzat is, majd egyre több szakember csatlakozott hozzá (pl.: Kovács Győző, Neumann-díjas informatikus).

A teleházak hazai elterjedésében nagy szerepe volt az amerikai Hálózat a Demokráciáért (DemNet) támogatásának, amely segítségével 1996-97 közötti két évben 31 teleházat létesítettek.

A teleházak számának növekedésére, a mozgalomra a kormányzat is felfigyelt, és a további fejlesztés érdekében létrehozták a *Nemzeti Teleház Programot* (1997/98), ígéretet adva a pályázatokon keresztül történő anyagi támogatásra is (Németh S., 2005).

Bár Magyarországon az utóbbi években szinte robbanásszerűen megnőtt az internet-előfizetők száma, és a hozzáférés költségei – az erősödő verseny miatt – fokozatosan csökkennek, főképp a gazdaságilag elmaradott vidékeken változatlanul jelentős szerepet töltenek be a közösségi hozzáférési-pontok: a teleházak, az internet-kávézók, vagy az állami támogatottságú e-Magyarország pontok, amelyek nagyon különböző szolgáltatásokat nyújtanak. E három lehetőség közötti lényeges különbség, hogy a teleház közösség-formáló szerepe meghatározó lehet a (kis)település életében.

2007 elején már 167 alapszintű szolgáltatást nyújtó teleház van az országban, és mellettük 273 emelt szintű szolgáltató működik (8.10. ábra).

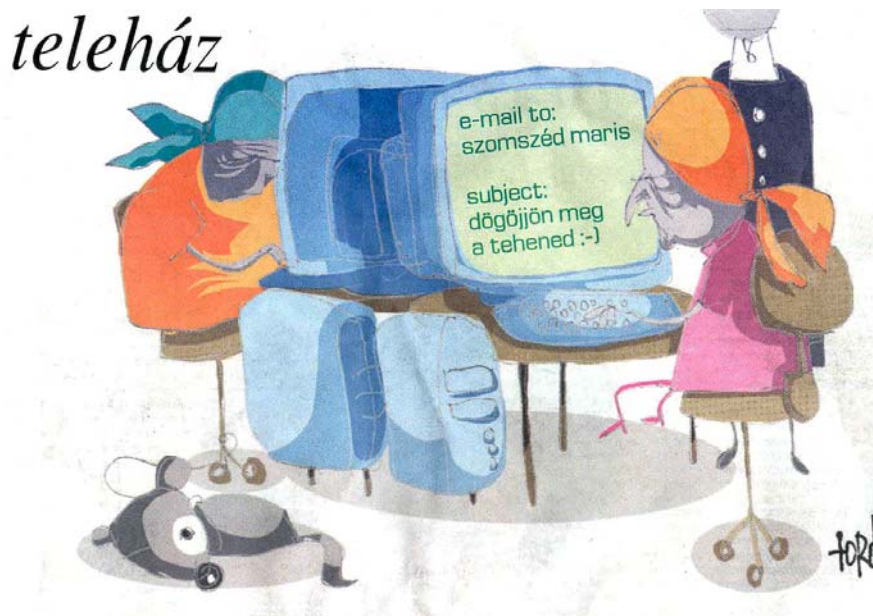


Forrás: www.telehaz.hu

8.10. ábra: Teleházak Magyarországon (2007)

A **8.10. ábrán** is nyomon követhetően a teleházak jó része a kistelepüléseken működik. A már említett kutatás (Alternatíva Egyesület, 2006) szerint a magyarországi teleházak 81%-a 5.000 fő alatti lakosú településeken található (bár a felmérésben csupán 168 teleház vett részt).

A teleházak még a humoristákat is megihlették. Illusztrációként szolgáljon a Magyar Hírlapban 2002. június 22-én megjelent karikatúra (**8.11. ábra**):



Forrás: Magyar Hírlapban 2002. június 22.

8.11. ábra.: A teleház működése a humorista szemével

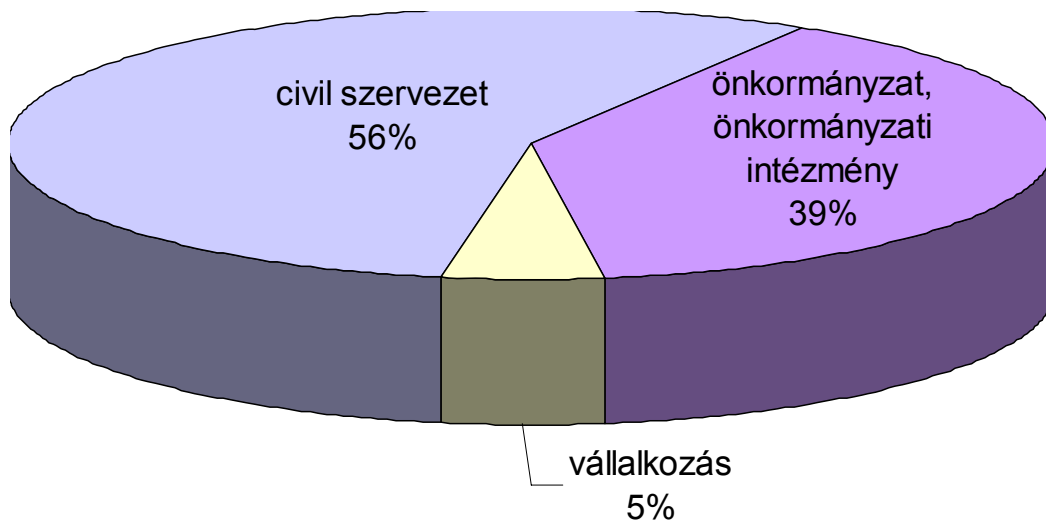
8.2.2 A teleházak működtetése

Kezdetben a teleházak szinte egytől-egyig nonprofit alapon működtek: többnyire civil szervezetek, önkormányzatok, sőt néhol valamelyik egyház adott otthont és működtette a központokat. Így szinte magától értetődő volt, hogy a teleházak betöltötték közösségi szerepüket. A teleházmozgalom terebélyesedését segítették azok a – különböző forrásból származó – támogatások, amelyek többnyire a technikai háttér megteremtéséhez járultak hozzá, tartalommal pedig a fenntartók töltötték/töltik meg. A működtetésnek ez a formája azonban nem mindig volt fenntartható: a támogatási összeg fogytával sok helyütt szűkült a szolgáltatások köre, sőt akár be is zárt a teleház. Nem tudták megfizetni a szakember állandó jelenlétét, önkéntes munkaként pedig nem várható el az állandó, rendszeres munkavégzés. A Magyar Teleház Szövetség tapasztalata szerint a helyi önkormányzat sok helyütt „rátelepedett” a teleházakra, korlátozva azok működését.

A működtetés ilyen nehézségeit igyekeztek kiküszöbölni azzal, hogy több teleházat vállalkozói működtetésbe adtak. 2006-ban a működő (és a teleház-felmérésben részt vett) teleházak mintegy 5%-a működött ilyen módon (**8.12. ábra**).

Teleház működtetésébe többnyire olyan vállalkozók fogtak bele, akik a már eddig is működő vállalkozásuk szolgáltatásait ki tudták egészíteni a teleházas szolgáltatásokkal (pl. teázót vagy kávézót, művelődési házat, klubot üzemeltetnek vállalkozásban). A vállalkozónak úgy kell meghatározni szolgáltatások árát, hogy az tisztességes nyereséget hozzon, de még ne riassza el a szolgáltatás igénybevevőit. A profitorientált üzemeltetés gyakran hozzájárult, hogy egy-egy – működtetési gondokkal küzdő – teleház újjáéledjen. Így valójában egy összetett viszonyrendszer alakulhat ki a teleházat befogadó szervezet (pl. kultúrotthon,

faluház), a tulajdonos (önkormányzat, alapítvány, magánszemély) és az üzemeltető között. Ez a heterogén struktúra biztosítéka lehet a társadalmi kontroll melletti hatékony működésnek.



Forrás: Alternatíva Egyesület alapján saját szerkesztés

8.12. ábra: A teleházak működtetése (2006)

Maga a „Teleház” név bejegyzett védjegy, használatának feltétele: tagság a Magyar Teleház Szövetségben, és a Szövetség által – 2005-ben – meghatározott feltételeknek való megfelelés (8.13. ábra).



8.13. ábra: Teleház Magyarakeszin (Tolna megye) (Fotó: Bálint A., 2000)

Az úgynevezett TELEHÁZMINIMUM-ban szolgáltatási, technikai és működési feltételeket szabnak meg az alábbiak szerint (www.telehaz.hu):

Szolgáltatási minimum:

- internet használat biztosítása,
- elektronikus levelezés (e-mail cím) biztosítása,
- számítógép használat biztosítása,
- számítógépes munkák végzése (szövegszerkesztés, nyomtatás, scannelés, gépelés, szórólap-, plakát-készítés, névjegykártya-készítés),
- számítógépes játék,
- fax küldés/fogadás,
- ügyintézéshez segítségnyújtás és közreműködés,
- civil szervezetek kiszolgálása, civil központi funkciók,
- közhasznú tájékoztatás,
- prospektustár, tájékoztató lapok szolgáltatása,
- helyi hirdetési és hírközpont,
- pályázatfigyelés, -írás és pályázati tanácsadás,
- oktatás és képzések szervezése (nem csak számítógépes).

A szolgáltatásokat a teleház mindenki számára (korra, nemre, vagy bármilyen más szempontra tekintet nélkül) nyilvánosan meghirdetett módon, egyenlő feltételekkel nyújtja.

Technikai minimum:

- internet csatlakozás,
- telefon fővonal,
- számítógépes rendszer:
 - 1.500 fő alatti településen minimum: 3 db (minimum Pentium II) hálózatba kötve,
 - 1.500-3.000 fő közötti településen minimum: 5 db (minimum Pentium II) hálózatba kötve,
 - 3.000 fő fölötti településen minimum: 6 db (minimum Pentium II) hálózatba kötve ,
 - + szervergép ,
- a szolgáltatások ellátásához szükséges jogtisztá szoftverek,
- CD író-olvasó,
- scanner,
- nyomtató A/4 (fekete-fehér),
- fax-os telefonkészülék,
- hirdetőtábla.

Működési minimum:

- a működés civil kontrollja,
- minimum egy fő képzett alkalmazott,
- minimum 2 helyiség, mosdó és WC használati lehetőséggel, (min. öt éves szerződés a helyiség használatáról),
- megfelelő bútorzat,
- nyilvánosan közzétett szolgáltatási és árjegyzék,
- minimum heti 20 óra nyitvatartás – nyilvánosan meghirdetve. A törzs nyitvatartási idő munkanapokon 14-16 óráig – többi idő a helyi igények szerint),
- épületbiztosítás, az eszközökre vagyongarancia,
- közzétett postacím, telefon/fax szám, e-mail cím,
- belső szabályzatok és nyilvántartások a működéshez.

(Magyar Teleház Szövetség, www.telehaz.hu).

A Szövetséghez való szervezeti tartozás minimuma

- teleházas e-mail cím használata (településnév@telehaz.hu),
- szükséges statisztikák biztosítása,
- tagdíjfizetés,
- elérhetőségi adatok folyamatos frissítése (www.erte.hu).

8.2.3 Távoktatás, távtanulás, távmunka

Távoktatás, távtanulás, e-Learning

A teleházakban rejlő egyik legfontosabb lehetőség, hogy a település lakói az internet felhasználásával képezhetik, vagy továbbképezhetik magukat. Erre kiváló alkalmat nyújt a távoktatási forma, ami nem csupán az oktató és a tanuló közötti nagy távolság és az internethasználat miatt kapta a nevét (távoktatás, e-learning). Valójában speciálisan kialakított tananyagról, oktatási módszerről van szó, amely a tananyag egyéni ütemezését, feldolgozását teszi lehetővé, és állandó visszacsatolás történik az oktató és a diák között. Erre az oktatási formára általában az az ismeretanyag alkalmas, amely nem igényel manuális munkát, műhelyben vagy szabadban végzendő hosszadalmas munkavégzést. A hallgató/tanuló a saját életviteléhez igazítva tanulhat, s ha nehézsége támad az elsajátítandó anyaggal kapcsolatban, tanára segítségét kérheti. Az oktató nem a hagyományos értelemben tanítja diákját, hanem igyekszik rávezetni a megoldásra, kijavítja az esetleges hibákat, tévedéseket és inkább ösztönzés, motiválás a feladata. Mindez nagyon erősen épít a hallgató tudásvágyára, önállóságára és erős motivációira. Ilyen alapfeltételek miatt a távoktatásnak a felnőttképzésben van jelentős szerepe (felsőfokú végzettség megszerzése akár a világ túlsó felén működő egyetemen is, posztgraduális képzés, továbbképzések), de a határon túli fiatalok középfokú képzésében is sikeresen alkalmazzák. A nyelvoktatás, az informatikai oktatás, a vállalkozói vagy akár a gazdaképzés számára számtalan lehetőséget nyújt a távoktatás.

A fentiekben túl a távoktatás-távtanulás esélyt jelenthet azoknak a foggyatékkal élőknek, akik valamilyen oknál fogva nem, vagy csak nagy nehézségek árán juthatnak el az oktatási intézményekbe, és emiatt kevésbé vehetik igénybe a különböző oktatási formákat.

Távmunka, eMunka, eWork

„A távmunka olyan munkaszervezési és/vagy munkavégzési forma, mely a számítástechnikát egy munkaviszony keretei között veszi igénybe, illetve ahol a munkát, mely a munkaadó telephelyén is végezhető lenne, rendszeresen attól távol végzik.” – szól a 2002-ben Brüsszelben megkötött „Európai távmunka megállapodás” meghatározása (www.szmm.gov.hu).

A távmunka lehetősége a munkáltató önkéntes elhatározása alapján jön létre, és a munkavállaló számára is önkéntes a távmunka-végzés elvállalása. A távmunkára való áttérés a munkavállaló eredeti munkajogi státuszát nem változtatja meg, hiszen csak a munkavégzés módja változott meg (www.szmm.gov.hu).

Wesselényi Andrea – a távmunka egyik hazai szakértője és propagálója – a fenti megállapításnál tágabban értelmezi a távmunkát, az Ő megfogalmazásába már az önállóan, vállalkozóként végzett munka is beleérthető. Wesselényi (www.wesselenyi.com) szerint távmunka az, amelyet

- „*alternatív munkahelyen* (otthon, teleház, távmunka-központ, teleiroda, közlekedési eszközök) végeznek,
- *önállóan és rendszeresen*, azaz heti egy-két alkalommal vagy mindennap a munkahelyétől távol történik a munkavégzés, (ebbe a meghatározásba azonban nem értendő bele a munkaidő után hazavitt és otthon, túlórában befejezett irodai munka);

- a munkaadó és a munkavállaló között *elektronikus úton* történik a kapcsolattartás. A távmunka elsősorban szellemi tevékenységet, íróasztal vagy számítógép mellett végzett munkavégzést jelent, melynek eredményét elektronikus formában juttatják el a munkaadóhoz”.

Wesselényi Andrea által működtetett távmunka-honlap összegyűjtötte azoknak a tevékenységeknek a sorát, amelyek távmunkában végezhetőek (www.tavmunkainfo.hu):

• adatbázisfejlesztés	• jogi tanácsadás	• szoftverfejlesztés
• adatbázis programozás	• képfeldolgozás	• szoftversegítés (support, help desk)
• adatfeldolgozás	• kiadványszerkesztés	• szövegfeldolgozás
• adatgyűjtés	• könyvelés	• szövegleírás
• adatrögzítés	• korrektúra	• szövegszerkesztés
• adminisztráció	• közvéleménykutatás	• tanácsadás
• adótanácsadás	• lektorálás	• távdiagnosztizálás
• arculattervezés	• levelezés	• távfelügyelet
• asszisztensi munka	• logo tervezés	• távoktatás
• asztrológiai tanácsadás	• mentor tevékenység	• technikai tanácsadás
• audio anyagok gépelése	• mérnöki munkák	• telefonon keresztüli adatgyűjtés
• befektetési tanácsadás	• minőségellenőrzés	• telefonügyelet
• digitalizálás	• műszaki szöveg írás	• telemarketing
• elemzés	• önéletrajz készítés	• tervezés
• értékesítéssel kapcsolatos ügyintézés	• pénzügyi tanácsadás	• titkárnői munka
• fejevadászat	• piackutatás	• tőzsdei tevékenység
• filmfeldolgozás	• PR tevékenység	• ügyfélszolgálat
• fordítás	• programozás	• ügyvitel
• forgatókönyv írás	• publicisztika	• újságírás
• hálózatfejlesztés	• rendszer-analizálás	• webdesign
• hálózat-felügyelet	• rendszerelemzés	• weblaptervezés
• hirdetés-figyelés	• rendszergazda-szolgálat	• webmarketing
• információkutatás	• sajtófigyelés	• webprogramozás
• írói munka	• szakírás	
	• szoftver lokalizálás	

A távmunkában végezhető tevékenységek köre – a technikai környezet korszerűsödésével, és a technikai lehetőségek további bővülésével – folyamatosan emelkedik.

A Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium (ma Szociális és Munkaügyi Minisztérium) *vizsgálta a távmunka SWOT-analízisét* a munkaadó, munkavállaló és társadalom szemszögéből (www.szmm.gov.hu):

Az elemzők abban látják a távmunka legfőbb erősségét, hogy a rugalmasabb munkavégzés következtében kevesebb a munkahelyi hiányzás, és hatékonyabb a munkavégzés. A legtöbb tanulmány azt emeli ki, hogy a távmunka segítségével a gyermeküket nevelő nők tudása nem amortizálódik, mert a távmunka révén változatlanul kapcsolatban maradnak munkáltatóikkal. Véleményük szerint a távmunka ugyancsak jól összehangolható a tanulással, valamint foglalkoztatási esélyt jelenthet a megváltozott munkaképességűek számára.

Külön meg kell említeni, – bár a SWOT-analízisben is utalnak erre a szakértők – hogy nem mindenki alkalmas a távmunka-végzésre: a depresszióra vagy munk(a)alkoholizmusra hajlamos személyiségeknek szerencsésebb inkább másfajta, közösségben végzett munkát választaniuk. Ugyancsak érdemes a távmunkára való alkalmasságáról elgondolkodni azoknak a munkavállalóknak, akiknél „szétfolyik az idő” (mint Dalí festményein), állandó időzavarban

vannak.

A munkaadók szempontjából:

Erősségek • Elkötelezettebb munkaerő – kisebb fluktuáció • Kevesebb hiányzás • Hatékonyabb munkaidő kihasználás – magasabb termelékenység • Alacsonyabb irodabérleti költségek	Gyengeségek • Magasabb képzési költségek • A munkahelyek kialakítása drága • Magas kommunikációs költségek
Lehetőségek • Új munkamódszerek • Szélesebb munkaerő-merítési kör • Nagyobb közmegebecsülés, jó munkaadói imázs	Fenyegetések • Tisztázatlan munkajogi kérdések • Adatvédelem • Újfajta vezetési módszerekre van szükség, a változás feszültségeket okozhat

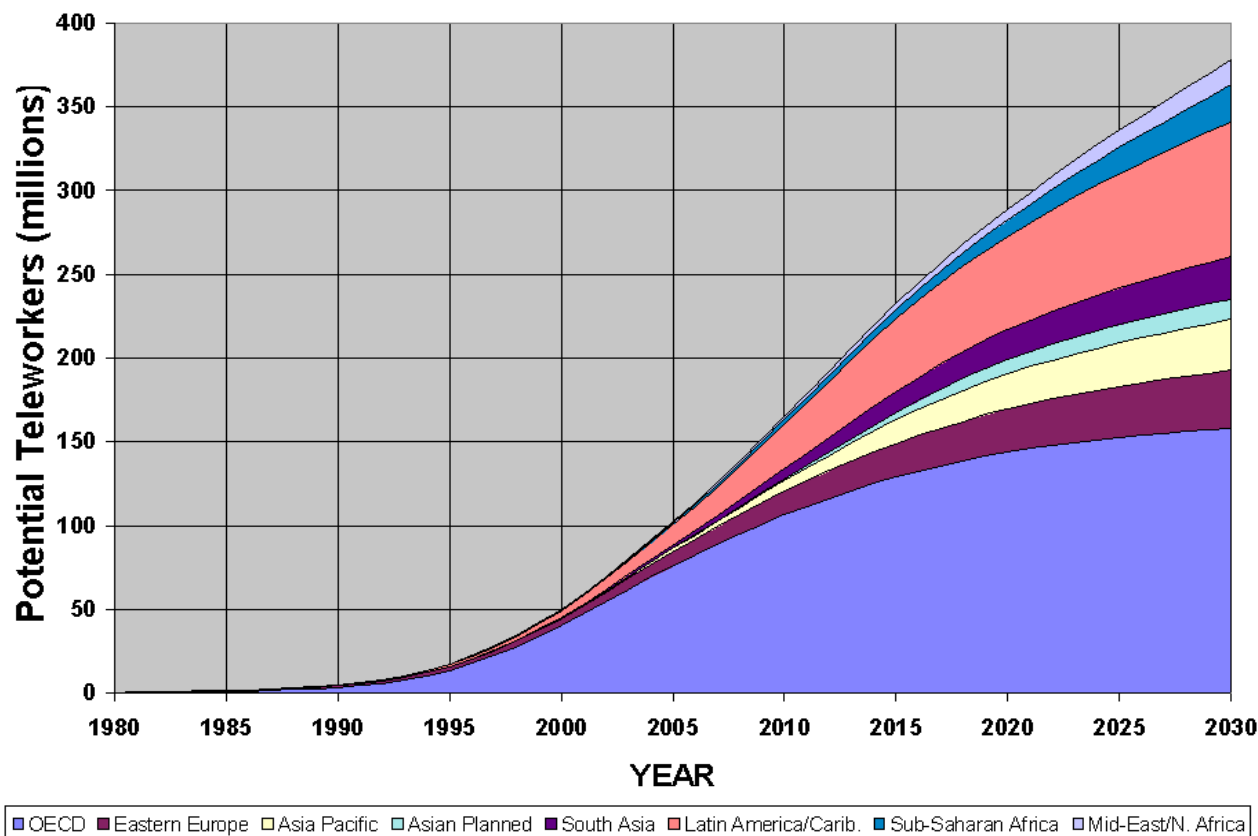
A munkavállalók szempontjából:

Erősségek • A közlekedéssel járó stressz, költség és idő csökkenése • Nagyobb rugalmasság a munka-beosztásban • Kevesebb megszakítás a munkavégzés során	Gyengeségek • Gyengülő emberi és szakmai kapcsolatok, elszigeteltség-érzet
Lehetőségek • Jobban harmonizálható a családi élet és a munka • Javuló munkamorál, nagyobb megelégedettség	Fenyegetések • Bizonytalan munkajogi háttér • Kevesebb munkahelyi információ, a lehetőségekről való lemaradás veszélye • A munka és a magánélet határainak elmosódása, túlterheltség

A társadalom szempontjából:

Erősségek • Csökkenő környezetszennyezés, kevesebb dugó, kevesebb baleset, kisebb egészségügyi ráfordítások, kisebb útfenntartási költségek • Újfajta munkaadói és munkavállalói készségek elterjedése	Gyengeségek • A belvárosi üzletek romló jövedelmezősége
Lehetőségek • Hátrányos helyzetű régiók felzárkóztatása • Esélyteremtés hátrányos helyzetű csoportok számára • Csökkenő munkanélküliség	Fenyegetések • Szakszervezeti aggodalmak befolyásuk visszaszorulása miatt • Gyengülő társadalmi kapcsolatok

Míg a munkáltatók és munkavállalók közvetlenül élvezhetik a távmunkából származó előnyöket (vagy szenvedik el annak hátrányait) a társadalom valójában csak akkor részesül ezekből, ha állampolgárai tömegesen vesznek részt a távfoglalkoztatásban. A távmunkában résztvevők száma 2002-től robbanásszerűen emelkedik, és további rohamos növekedést prognosztizálnak (8.14. ábra).



Forrás: www.jala.com/worldf1.gif

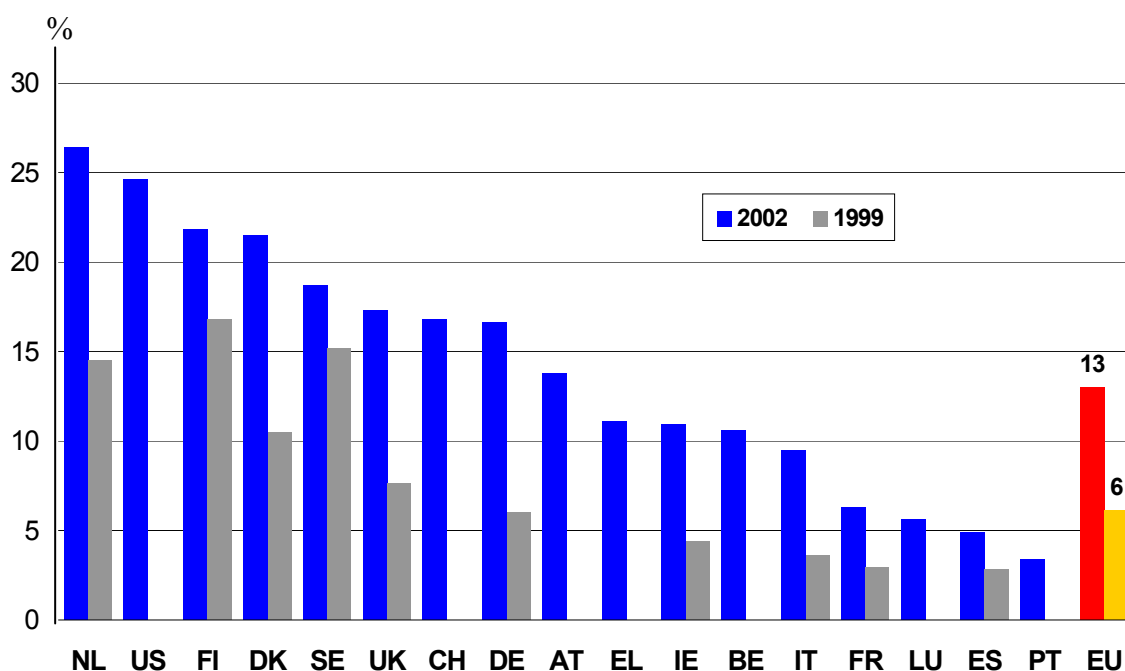
8.14. ábra: A távmunkában foglalkoztatottak számának várható alakulása

Magyarországon – főleg a politikai programok szintjén – évek óta napirenden vannak a távmunka-programok: több tervezet is készült a távmunka-lehetőségek központi, államilag támogatott bővítésére. A kormányzati oldalon utóbbi években megalakult a Távmunka Tanács (2004), mely jelenleg a Szociális és Munkaügyi Minisztériumon belül működik, illetve a civil oldalon munkálkodik a Magyar Távmunka Szövetség (szintén 2004 óta). A törvényhozás a 2004. évi XXVIII. törvénnyel módosította a Munka Törvénykönyvét (1992. évi XXII. törvény) oly módon, hogy az figyelembe veszi a távfoglalkoztatás specialitásait is. A statisztikák is szépen alakulnak: elmondható, hogy két év alatt több, mint negyven százalékkal nőtt azok száma, akik rendszeresen végeznek távmunkát (8.4. táblázat). Ezeknek a statisztikáknak a szépséghibája, hogy – a valóban jelentős növekedés mellett – a távmunkában foglalkoztatottak száma az alkalmi munkavállalókkal együtt sem éri el a nyolcvanezret, ami nemzetközi összehasonlításban igen alacsony arány: Magyarországon a foglalkoztatottak alig 2%-a dolgozik így, míg Nyugat-Európában már 2002-ben is több olyan ország volt, amelyben a távmunkások aránya meghaladta a 20%-ot (8.15. ábra).

8.4. táblázat: A távmunkával rendszeresen foglalkozó munkavállalók száma (2003-2005)

Év	Férfi	Nő	Összesen
2003	15.733	8.846	24.579
2004	21.680	13.868	35.548
2005	20.315	14.996	35.313
2005/2003	+29%	+ 70,0%	+ 43,7%

Forrás: Makó Cs. 2006.



Forrás: EUROSTAT in Kovács I. B. (2004)

8.15. ábra: A távmunkások aránya (%-ban) a foglalkoztatottak között

Végül is elmondható, hogy Magyarországon a kormányzati szándék és a civil akarat ellenére sincs megfelelő távmunkakínálat, sőt meglehetősen sok a nagy keresletet kihasználó szélhámos és félrevezető ajánlat (melyről a komolyabb távmunkalapok fekete-listát készítenek). Pedig a távtanulás és a távmunka egyaránt hozzájárulhat a vidéken élők életminőségének javulásához, az ott lakók képzettségének, foglalkoztathatóságának és foglalkoztatottságának növeléséhez. Néhány kistélepülésen felismerve ennek fontosságát, nem vártak a kormányzati cselekvésre, maguk léptek, mint például az alig 1.200 lakosú Aparhanton (Tolna megye) is, ahol a polgármester és az önkormányzat fejlesztési koncepciója következtében a lakások csaknem fele szélessávú internethozzáféréssel rendelkezik (Halaska G. – Milhofer T., 2006).

A távmunka, távoktatás terjedését elősegítheti a WiFi vagy WiMax térhódítása, a hotspot-ok számának növekedése, és az informatika, a telekommunikáció napról-napra tapasztalható fejlődése.

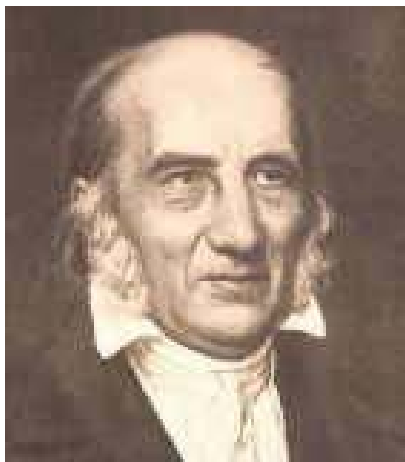
8.3 FELNÖTTOKTATÁS ÉS NÉPFŐISKOLÁK A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Holló Márta

Több fejezetben is utaltunk arra, hogy az agrárpolitikán túl kulcskérdéssé vált a vidékfejlesztés, s míg korábban az elmaradottság alapján ítélték támogatandónak az egyes területeket, mára általános érvényűvé vált az a szemlélet, hogy a vidéket sajátos tulajdonságaik alapján kell a várostól eltérően, speciális módon segíteni (rural preference). A modern térségfejlesztés a vidéki embert állítja a középpontba, a helybeli innovatív kezdeményezések támogatásával a vidék emberi erőforrásának jobb vagy újszerűbb kihasználására ösztönöz. Hisszük, hogy napjaink tudás- és információs társadalmában az egész életen át tartó tanulás az egyén, a gazdaság és a társadalom szempontjából is döntő jelentőségű tényező. Gyorsan változó világunkban az egyszer megtanult dolgok már nem elegendők az egyes ember számára: elengedhetetlen, hogy a technológiai és társadalmi fejlődés megváltozott körülményei miatt állandóan tovább képezzük magunkat.

Az egész életen át tartó tanulás (*life long learning*) a 21. század egyik alapvető követelménye, hiszen a jövőben a térségek, a régiók és az ország fejlődése, gazdasági és társadalmi szerepe a „tudás”, a továbbképzés színvonalától függ majd. Mindez feltételezi, hogy az iskolarendszerű oktatás mellett egyre nagyobb szerepet tölt be a felnőttoktatás, amelynek egyik elterjedt formája a népfőiskola.

Az első *népfőiskolák* a XIX. században Dániában szerveződtek, alapítójuk Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) lelkes, költő és népművelő volt (8.16. ábra), aki megalapozta az egész életen át tartó tanulás hagyományait (nem véletlenül viseli az ő nevét az Európai Unió felnőttképzési programja).



www.caplex.no



www.adressa.no

8.16. ábra: Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872)

Grundtvig útmutatásai alapján alapították az első bentlakásos dán népfőiskolát az 1850-es években. A népfőiskolai mozgalom innen terjedt el az egész skandináv térségben, napjainkra ismertté vált Európa nagy részén és az észak-amerikai kontinensen is, mint az iskolán kívüli tanulás egyik legjelentősebb intézménye. A skandináv típusú népfőiskolák egyházi, társadalmi vagy civil szervezetek illetve helyi önkormányzatok tulajdonában állnak vagy ezek felelősek a működtetésükért. Az iskoláknak az ismeretek átadásán túl közösségépítő szerepe is van, de fontos részt vállalhatnak olyan emberek képzésében is, akik alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, továbbá tanulási lehetőséget biztosítanak fogyatékosoknak és bevándorlóknak. Az elmúlt években a népfőiskolák bekapcsolódtak a

munkanélküliek képzésébe is. A skandináv népfőiskolai rendszer jellemzője, hogy az iskolák – a rájuk vonatkozó szabályok keretein belül – szabadon határozzák meg kurzusaik típusát és a tananyagot. Az iskolák szabadsága lehetővé teszi az oktatáson belüli új tapasztalatok megszerzését és az innovációt. Nagyon népszerűek a hosszabb-rövidebb távú, problémaorientált és tematikus tanulási formák. Az iskolák többsége bentlakásos, ami igen fontos közösség-összetartó szereppel bír, és lehetőség nyílik a gondolatok, eszmék hatékonyabb kicserélésére. Emellett az iskolák kulturális és sportolási lehetőségeket nyújtanak a helyi közösségeknek is.

Magyarországon a népfőiskolák az 1930-as években élték virágkorukat, vallási alapon nyugvó általános és nemzeti nevelés mellett közvetlen gazdasági jellegű képzést is folytattak. Számos iskola külön gazdasággal is rendelkezett, ahol a modern gazdálkodás és a korszerű kertészet módszereit is oktatták. Tanfolyamok sora foglalkozott a parasztok kereskedői ismereteinek oktatásával, a modern biztosítás, az árugazdálkodás kérdéseinek gyakorlati megismertetésével. A népfőiskolák céljai között szerepelt fiatalok faluvezetőkké való képzése, akik jól felkészültek, és felelősségtudó tagjai lehetnek a községi vezetésnek. A mozgalom hazai elindításában és támogatásában az egyházi szervezetek döntő szerepet játszottak. 1936-ban kezdte meg működését Sárospatakon a református népfőiskola, melynek több hónapos bentlakásos tanfolyamain 12 év alatt 460 hallgató vett részt. Ugyanebben az évben kezdték meg építeni, majd 1938 novemberében Nagytarcsán megnyitotta kapuit az első önálló épülettel rendelkező népfőiskola, mely Tessedik Sámuel nevét vette fel. A Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet Testülete (KALOT) mozgalom 1940-ben nyitotta meg első népfőiskoláját Érden, majd hamarosan több mint 20 KALOT és KALÁSZ (leány szervezet) népfőiskola hálózta be az országot és ezek működésük során több mint 30 ezer fiút és lányt oktattak több hetes, több hónapos tanfolyamokon. Érdemes megemlíteni, hogy léteztek államilag támogatott és népművelés által gondozott népfőiskolák is, melyek közül a legismertebb a tatai népfőiskola volt. (www.nepfoiskola.hu)

1948-ban betiltották a népfőiskolákat, a mozgalom csak az 1980-as években éledt újra. A Magyar Népfőiskolai Társaság – mint a magyar népfőiskolák ernyőszervezete – 1988-ban alakult meg (8.17. ábra).



Forrás: www.nepfoiskola.hu

8.17. ábra: A Magyar Népfőiskolai Társaság emblémája

Az 1997. évi CXL. számú törvényben elismerést nyert a mozgalom, mint „olyan felnőttoktatási célú tanfolyamokat szervező, helyi önszerveződés alapján létrejött szervezet, amelynek pedagógiai programja a szakismeretek átadásán túl személyiségfejlesztő (állampolgári, közéleti) elemeket is tartalmaz, s melynek lebonyolítási, oktatási rendszerét a résztvevők maguk is alakíthatják”. A skandináv minta alapján elméletben a népfőiskolák egyik jellegzetes vonása hazánkban is az, hogy nem kapcsolódnak kizárólagosan egyetlen nagy társadalmi csoporthoz sem, hanem elsősorban a helyi közösségre támaszkodik, s

politikai tagozódástól függetlenül, leginkább az önkormányzatokhoz, helyi civil szervezetekhez kötődik. Gyakorlatban ez ritkán valósul meg, sőt sokszor a politikai semlegesség sem érvényesül.

A népfőiskolák általában nem tartják közvetlenül fő céljuknak a szakirányú képzést és a felnőtt szak-, valamint továbbképzést, de bekapcsolódnak a munkanélküliek átképzésébe is, bár elsősorban olyan tudást adnak, ami emberi együttérzést, közösségi felelősségérzetet, általános műveltséget jelent. Az észak-európai népfőiskolák többségükben ellenzik a vizsgáztatást és a bizonyítvány adást, azonban hazánkban a népfőiskolák – alkalmazkodva a magyar gyakorlathoz – kénytelenek bizonyítványt, államilag elismert szakképesítést nyújtó oklevelet kiadni.

A hazai népfőiskolák működése kapcsán fontos kiemelni, hogy ezen intézmények szociokulturális munkája igen kiemelkedő lehet. Gyakori, hogy hátrányos helyzetű térségekbe könnyebben eljutnak a népfőiskolák helyi szervezetei, mint a formális felnőttoktatási intézmények. Ilyen szerepet töltenek be az 1990-es évek elején alakult *cigány népfőiskolák*. Elsődleges céljuk az ún. *animátorképzés*: olyan véleményirányítók képzése, akik hitelesen tudnak szólni saját etnikumuk körében, és megfelelően tudják képviselni a romák véleményét „kifelé”, a hatóságok, közösség egyéb tagjai felé. Ugyancsak célja a cigány népfőiskoláknak az önbizalom erősítése és a cigány azonosságtudat elmélyítése, ezért a tantervekben szerepel a romák eredetének, történetének bemutatása és a hagyományaik ismerete: dalok, táncok, népmesék, kismesterségek bemutatása. Ugyancsak kiemelendő a népfőiskolák hazai „vidékfejlesztő” munkái során az „*Alapképzés felnőtteknek – visszaút a társadalomba*” című projekt, mely az Európai Bizottság Phare-Lien támogatásával valósult meg és a brüsszeli bizottság referenciaértékű modellnek ítélte. A program a hátrányos helyzet és a kirekesztettség enyhítésére irányul és alapját az a szomorú tény adja, hogy hazánk felnőtt lakosságának egy rétege igen alacsony írás-olvasási kézséggel és szövegmegértési képességgel rendelkezik. Ezek az emberek az egyébként is nehézségekkel küzdő elmaradott térségekben élnek, és munkaerő, szakképzettség szempontjából egyre kevésbé lesznek versenyképesek a munkahelyek betöltésekor (még ha azok alacsony képesítést igényelnek is). A képzés alapműveltségi oktatást és munkaerő-piaci tréninget foglal magába. Népfőiskolák képzései közül említést érdemel, hogy tőlünk nyugatabbra a népfőiskolai képzések egyik jelentős területe az időseknek hirdetett tanfolyamok, melyek nálunk még gyermekcipőben járnak. A „*nyugdíjasok népfőiskolájának*” célja az egészségesebb, aktívabb időskorhoz való segítségnyújtás, az életminőség javítása és a közösség igényeinek kielégítése (irodalom, művészet, kertészkedés, közös utazások szervezése). Speciális területei a hazai népfőiskolai mozgalomnak az ún. *börtön-népfőiskolák*. A 2001-2002-es évben az Európai Unió csatlakozást megelőzően az egész országra kiterjedő program volt az „*Aktív állampolgárság és a nem-formális felnőttoktatás*” című projekt. A program céljának olyan fiatalok képzését tekintették, akik tisztában vannak demokratikus jogaik gyakorlásának és a közösségszervezés lehetőségeivel. Már korábban említettük, hogy a népfőiskoláknak nem célja a szakirányú képzés, de a legfejlettebb népfőiskolák képesek a helyi munkaügyi központokkal közösen akár akkreditált OKJ-s tanfolyamok lebonyolítására: elsősorban számítástechnikai, idegen nyelvi oktatások, de teret kaphatnak a történelmi hagyományokhoz kötődő mezőgazdasági képzések, környezetvédelmi, vállalkozói ismeretekkel kiegészítve (Hargitai L. 2005).

Magyarországon jelenleg a 2001. évi CI. törvény a felnőttképzésről és annak módosítása, a 2003. évi CVI. törvény hatályos, amely meghatározza a felnőttoktatásban érintett intézmények körét: hagyományos oktatási intézmények (közoktatási, szakképzési, felsőoktatási intézmények) szerveznek tanfolyamokat, továbbképzéseket és ezen kívül vállalkozások, egyesületek, civil szervezetek illetve ezek társulásai is foglalkoznak hivatásszerűen felnőttképzéssel. A felnőttképzés irányítási feladatai a Szociális és Munkaügyi Minisztériumhoz tartoznak, az Országos Felnőttképzési Tanács a minisztérium felnőttképzési

feladatait segítő, szakmai döntés-előkészítő, véleményező és javaslattevő országos testületként működik. A felnőttképzés szakmai, módszertani feladatainak fejlesztésére, a kutatások támogatására Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézetet hozott létre a minisztérium.

Az élethosszig tartó tanulás követelménye a jövőben egyre nagyobb szerepet kap: a gyors technológiai változások, a foglalkozási szerkezet változásai – és az ebből fakadó strukturális munkanélküliség – a már megszerzett tudás gyorsabb avulása, a globalizációból fakadó erősödő gazdasági verseny mind kényszerítő erőként hat. „... a *tanulási képesség* veszi át azt a szerepet, amelyet korábban az írni és olvasni tudás jelentett, azaz az újat befogadni nem tudók lesznek a jövő funkcionális analfabétái” – állapítja meg Mártonfi György (1997).

Európa már felismerte az élethossziglani tanulás fontosságát: az Európai Egyetemek Szövetsége (EUA) 2001-ben megfogalmazta az Élethosszig Tartó Tanulás Nyilatkozatát (The Memorandum on Longlife Learning), amely megfogalmazza a felsőoktatási intézmények feladatait ezen a téren:

- a tanuláshoz és a továbbképzéshez a korlátlan hozzáférés lehetőségének megteremtése,
- az emberi erőforrások Longlife Learning (LLL)-re eső részére szánt támogatási összeg növelése,
- az LLL-t segítő tanulási és tanítási módszerek (ki)fejlesztése,
- a tanulás megbecsülésének növelése és népszerűsítése (különösen a közvetett és a nem formális területeken),
- a minőségi adat-hozzáférés lehetőségének megteremtése, és a tanulási lehetőségek megismertetése,
- az LLL-lel kapcsolatos ismereteket eljuttatása a tanulni vágyókhöz, az információs technológia által nyújtott lehetőségek felhasználása (www.kepzeslista.hu – Kéry T.).

8.4 NEMZETI VIDÉKI HÁLÓZAT, HELYI VIDÉKFEJLESZTÉSI IRODÁK

Juhász Mária

Jegyzetünkben már többször is szó esett arról, hogy a vidékfejlesztés mint politika, mint tevékenység 1989-et – a rendszerváltást – követően intézményesült Magyarországon. Az azóta eltelt idő alatt a vidékfejlesztés helyi intézményrendszere többször is átalakult. Kezdetben a vidékfejlesztési menedzsereket többnyire a kistérségek választották ki és alkalmazták, majd megjelentek a kistérségi megbízottak, mint állami alkalmazottak. Az ezek mellett működő szaktanácsadást előbb a falugazdászok, később a gazdajegyzők, majd ismét a falugazdászok végezték (lásd 8.5. fejezet), akik mellett utóbb megjelentek az NVT-tanácsadók is. Ez a többszöri átalakítás/átalakulás sokszor az aktuálpolitikai összecsapásoktól sem volt mentes.

Az intézményi rendszer átalakulásának újabb fejezete a Helyi Vidékfejlesztési Irodák és az azokat átfogó Nemzeti Vidéki Hálózat kialakítása, megszervezése.

2007-2013 között az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) végrehajtásán keresztül mintegy 180 milliárd forint áll rendelkezésre a vidéki területek fejlesztésére az Európai Unió vidékfejlesztési alapjából finanszírozva. Az ÚMVP elsődleges célja: a falu és város lakóinak életminősége közötti különbségek csökkentése, a köz- és egyéb szolgáltatásokhoz való hozzáférésük esélyegyenlőségének javítása, megteremtése. Ezek a célkitűzések különösen a 35 leghátrányosabb helyzetű kistérségekben kapnak kiemelt hangsúlyt. A fenti vidékfejlesztési célok megvalósulását két jól elkülöníthető támogatástípus köré lehet csoportosítani: egyrészt munkahelyteremtés a mikrovállalkozások támogatásán keresztül, másrészt a helyi közösségek megszervezése és bevonása a kistérségi szintű

döntéshozatali folyamatokba. Az Európai Unió vidékfejlesztési (harmadik tengelyes) támogatásait azonban csak akkor tudjuk igénybe venni, ha feláll az ezt előkészítő vidéki intézményhálózat, elkészülnek a Helyi Vidékfejlesztési Tervek (amelyek során az eddigi LEADER-tapasztalatok felhasználására törekszenek) (Gógös Z., 2007).

A tervekészítés, programozás folyamatában, kommunikációjában jelentős szerepet szánunk a *Helyi Vidékfejlesztési Iroda (HVI)* intézményének. A statisztikai kistérségenként felállított Irodák egyik feladata, hogy a helyi kormányzati, önkormányzati, civil, illetve üzleti szereplőit – a LEADER Akciócsoportokhoz hasonló – tevékeny *Helyi Vidékfejlesztési Közösségbe (HVK)* szervezzék. Az Irodák segítik az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program megvalósítását, a Helyi Vidékfejlesztési Tervek programozását, katalizálják azok helyi társadalmi vitáját, elfogadását és hozzájárulnak a helyi közösség vidékfejlesztési elképzeléseinek sikeres megvalósításához. Mindemellett a fejlesztési forrásokhoz kapcsolódó tájékoztatási és információ-szolgáltatási tevékenységet is ellátnak.

A Helyi Vidékfejlesztési Iroda címet pályázat útján lehetett elnyerni: a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) által 2007-ben kiírt pályázaton a kistérségekben székhellyel (vagy telephellyel) rendelkező egyéni vállalkozók, mikro- és kisvállalkozások, civil szervezetek (alapítvány, egyesület), közhasznú társaságok, önkormányzati társulások és termelői csoportok (TÉSZ) indulhattak.

Az Iroda működtetése a címet elnyert szervezet feladata, amelyről együttműködési megállapodást ír alá az FVM-mel (kezdetben 2008. június 30-ig tartó működésre, amely a későbbiek során meghosszabbítható). A szükséges infrastruktúrával (megfelelő helyiség, műszaki és informatikai háttér) rendelkeznie kell a szervezetnek, de a működéshez támogatást kap az FVM-en keresztül. Az Iroda munkáját az irodavezető irányítja. Az irodavezetővel kapcsolatos elvárások között kiemelt jelentőségű felsőfokú végzettség (ezen belül előny a közgazdasági-, jogi-, államigazgatási-, agrár-, geográfus- vagy egyéb, a vidékfejlesztéshez kapcsolódó szakirányú felsőfokú iskolai végzettség), az európai uniós projekt megvalósításában szerzett tapasztalat, különös tekintettel a vidékfejlesztési típusú pályázatokra. További előnyt jelent, ha a pályázó vidékfejlesztési menedzseri, kistérségi megbízotti tapasztalattal rendelkezik.

A Helyi Vidékfejlesztési Irodákat a *Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózatba (NVH)* szervezik egybe. Az NVH fogja össze azokat a kormányzati, közigazgatási és társadalmi szervezeteket, és a helyi akciócsoportokat, amelyek a vidékfejlesztési politika alakításában érintettek vagy részt vesznek az egyes programokban. Az NVH intézményének kapcsolódnia kell az európai hálózathoz, és figyelnie kell a vidékfejlesztési gyakorlati tapasztalatokra, amelyeket képzési programokkal és egyéb módon át kell adnia a gazdasági szereplőknek. Az NVH az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap technikai segítségnyújtási forrásaiból működik majd, és erre várhatóan a technikai pénzek 45 százalékát fordítja Magyarország.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózat négy szintből áll:

1. a központi irányítást és koordinációt: az ÚMVP megvalósítását Irányító Hatóságon (FVM) belül, annak egyik szervezeti egységeként felállított a *központi irányító egység* végzi,
2. a hálózat *regionális koordinációs egységei*, melyek képzés-szervezési és képző feladatokat látnak el,
3. a hálózat kistérségi szintű koordinációs egységei, illetve
4. szakmai támogatók.

Nemzeti Vidékfejlesztési Hálózat alapfeladatait az Irányító Hatóság határozta meg az érintettek bevonásával:

- a hálózat működtetéséhez szükséges infrastruktúra kialakítása és működtetésének megszervezése, ütemezése, szabályainak kialakítása,
- a hálózat irányítására vonatkozó - jogszabályi vagy az Irányító Hatóságon belül

- meghatározott – rendelkezések,
 - az Európai Vidékfejlesztési Hálózathoz való kapcsolódás módja, az arra vonatkozó szabályok, az Irányító Hatóság, a regionális és a kistérségi koordinációs egységek szerepe és feladatai,
 - a vidékfejlesztés helyes gyakorlatának, hazai és uniós gyakorlati tapasztalatainak (intézkedéscsoportok szerinti és horizontális témakörök szerint elkülönített) összegzése és a hálózat tagjai, valamint az érintett szereplők részére történő átadása,
 - képzési, mentorálási programok készítése a hazai helyi akciócsoportok számára,
 - technikai segítségnyújtás a területek, valamint a nemzetek közötti együttműködések elősegítése terén,
 - a vidékfejlesztési politika értékelése, annak módszertanának, a vidékfejlesztésre vonatkozó információk – különös tekintettel a vidékfejlesztési szereplők igényeinek felmérésére – összegyűjtése, elemzése.
- (www.strategia.fvm.hu/videkfejlesztési_terv)

8.5 FALUGAZDÁSZOK

Juhász Mária

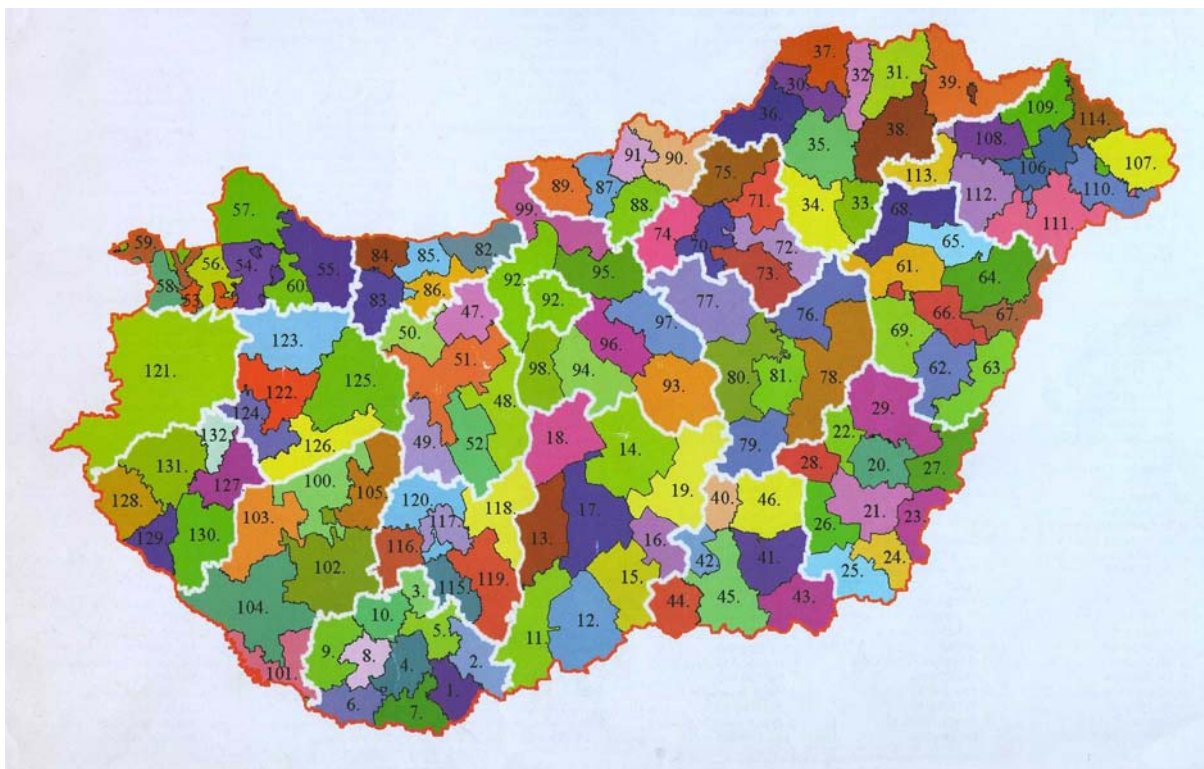
A rendszerváltást követően a mezőgazdaságban végbemenő folyamatok (a termelészövetkezetek és az állami gazdaságok átalakulása, majd privatizációja, a kárpótlás) olyan tulajdoni és szervezeti változásokat eredményeztek, amelyek újabb gondokat generáltak az agráriumban: az évtizedeken keresztül jellemzően egyöntetű, nagyüzemi gazdálkodást felváltotta az elaprózott területű és termelési szerkezetű magán-gazdálkodás. Az új tulajdonosok többsége nem volt birtokában sem a szükséges szakmai ismereteknek, sem a technológiai felszereltségnek (igen sokan közülük inkább érzelmi indítatásból váltak földtulajdonossá). Az érem másik oldalán pedig ott voltak azok a képzett szakemberek, akik már több éves gyakorlatra tettek szert a termelészövetkezetekben és állami gazdaságokban, a nagyüzemek megszűntével viszont elvesztették munkahelyüket. Erre a két oldalról is jelentkező problémára kívánt megoldást találni az a kormányzati elképzelés, amely a 2003/1994 (I.17.) Kormányhatározattal létrehozta a falugazdász-hálózatot, az alábbi feladatokat ellátásáta:

- a korszerű piaci igényeknek megfelelő termelés elősegítése,
- naprakész szakmai és piaci információk, szakismeret továbbadása, terjesztése,
- a vállalkozói és egzisztenciális biztonság megteremtése.

A falugazdászokat pályázat útján választották ki, három alapkövetelmény alapján: mezőgazdasági felsőfokú végzettség, több éves szakmai gyakorlat, és helyben- (vagy közelben) lakás.

Megalakulása óta a falugazdász-hálózat többször átalakult: kezdetben a megyei földművelésügyi hivatalokon keresztül szervezték meg a működését, majd 1995-ben – újabb pályázat kiírásával – az Agrárkamara irányítása alá kerültek gazdajegyző néven. 1998-ban a hálózat visszakerült az FVM fennhatósága alá (A falugazdász-hálózatról szóló 1163/1998. (XII. 19.) Korm. határozat), míg 2006 végétől – a közigazgatási rendszer átalakítás kapcsán – a működtetés a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatalokhoz került.

A falugazdász-hálózat körzetei lefedik az ország teljes egészét (8.18. ábra), bár az évek során ezeket a területi központokat is több ízben átszervezték. Egy-egy falugazdász által ellátott körzet több települést ölel fel, az adott megyében működő falugazdászok tevékenységét pedig a főfalugazdász fogja össze.



Forrás: Komlósi S. (2005)

8.18. ábra: Falugazdász területi központok*

(* = a központok száma 2006. augusztusi állapot szerint 115)

A falugazdászok fő feladatai, amelyeket kötelezően vagy a kialakult szokások alapján el kell látniuk (Komlósi, 2005):

a gazdálkodók segítése:

- az agrártámogatások igénylésében, a pályázatok elkészítésében,
- a föld alapú támogatások igénylésében,
- a jogszabályok értelmezésében, a családi gazdaságok kialakításában,
- a piaci viszonyokkal kapcsolatos információk szolgáltatásával,
- az elemi károk felmérésében,
- a beszerző- és értékesítési szervezetek, gépkörök létrehozásában,
- továbbképzések, szaktanácsadások szervezésében,
- adózási kérdésekben (APEH ügyek, visszaigénylések),

az agrárszakigazgatás segítése azáltal, hogy:

- folyamatosan tájékoztatja a gazdálkodókat a kormányzati döntésektől,
- tájékoztatja a szakigazgatást a mezőgazdaság napi helyzetéről (vetés, aratás, állattenyésztés, ár- és belvíz, stb.),
- részt vesz a térségi, regionális programokban, illetve
- a megyei fejlesztési programok elkészítésében, végrehajtásában,
- statisztikai jelentések, havi tájékoztatók, ad hoc kérdőívek kitöltése,
- igénybe vett támogatások jogszerűségének ellenőrzése,
- segíti a települési mezőgazdasági bizottság munkáját

továbbá feladata:

- az őstermelői igazolványok kiállítása, érvényesítése és nyilvántartása,
- a termelők regisztrálása,

- a föld alapú támogatások adminisztrációja.
- oktatásügy, vizsgáztatás
- a támogatások igénybevételevel kapcsolatos adminisztratív feladatok ellátása
- stb.

A falugazdászok feladatainak előbbi felsorolásából is szembetűnő, hogy meglehetősen komplex munkát végeznek, ámbar eredeti feladatuk – a szaktanácsadás – egyre inkább háttérbe szorult, és mára szinte csak az agrár szakigazgatási- és szakhatósági feladatok, az adminisztráció, a hivatalnokság tölti ki idejük nagy részét. A legutóbbi – 2006 végi – átalakításra a hivatalos érvelés szerint azért volt szükség, mert az EU előírásai szerint a kifizetési és ellenőrzési munka nem egyeztethető össze a tanácsadással.

Hazánkban napjainkban területi koncentráció megy végbe a mezőgazdaságban, és a termelői együttműködések száma is egyre nő. Ennek ellenére változatlanul szükség lenne egy jól képzett, naprakész felkészültségű, könnyen elérhető szaktanácsadói hálózatra.

8.6 SZOCIÁLIS FÖLDPROGRAMOK

Juhász Mária

Az előző fejezetekben már volt szó arról, hogy az 1989-et követő társadalmi és gazdasági változások igen sok vidéki településen, kistérségben kedvezőtlen folyamatokat indítottak el: a munkahelyek elvesztése, az egyre fokozódó kilátástalanság sok családot krízishelyzetbe sodort. Ez a felismerés indította el 1992-ben a szociális földprogramot, (először két megye: Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod - Abaúj- Zemplén egy-egy kistérségében) amelynek fő célja nem a mezőgazdasági termelés támogatása, hanem a szociális problémák megoldására való törekvés a mezőgazdasági tevékenységen keresztül.

A szociális földprogramot *aktív szociálpolitikai eszköznek* nevezik, mert maguknak a kedvezményezetteknek is hozzá kell tenniük „valamit”, így aktivizáló, munkára „nevelő”, új értéket teremtő tevékenységekkel jutnak többletjövedelemhez (szemben pl.: a segélyezéssel, mint passzív szociálpolitikai eszközzel). Elősegíti az egyéni vagy családi tevékenységet, melynek eredménye pénzben vagy fogyasztásra alkalmas termékben jelentkezik a kedvezményezetteknek, így jelentős mértékben hozzájárul a vidéki térségekben élő hátrányos helyzetű családok, háztartások megélhetési biztonságához.

A szociális földprogram *tartalmában* olyan helyi tevékenység, amely a mezőgazdasági termelésre alkalmas környezetben élő, de mezőgazdasági termelésre alkalmas feltételekkel nem rendelkező, – vagy azt szűkös mértékben ugyan bíró, de azt hatékonyan kihasználni nem képes – szociálisan hátrányos helyzetű, rászoruló családok számára juttat termelőeszközöket, alapanyagot, vagy mezőgazdasági szolgáltatásokat, azzal a céllal, hogy lehetővé (vagy hatékonyabbá) tegye számukra az önfogyasztásra, vagy kiegészítő jövedelemszerzésre irányuló mezőgazdasági kistermelést.

A fentiekből következik, hogy a szociális földprogramok *célcsoportjai* a

- halmozottan hátrányos helyzetű, nagy létszámú családok,
- különböző szociális okok miatt perifériára került családok,
- kisebbséghez tartozó (főként roma), szociálisan rászoruló családok.

Mit is kívánnak elérni a szociális földprogram révén? A *célkitűzéseknek* különböző fokozatai lehetnek (helyi igények és a megvalósítás lehetőségeinek figyelembevételével):

- a résztvevő családok önellátásának megvalósítása (természetbeli ellátás),
- az önellátás mellett némi kiegészítő jövedelem elérése,
- az önellátás és kiegészítő jövedelem mellett a családok gépi szolgáltatáshoz is jutnak (ingyenesen vagy kedvezményes áron)

- több célú támogatások megvalósítása (az önellátástól, a kiegészítő jövedelem biztosításán át az árutermelésig, illetve az őstermelővé válás elősegítéséig, azaz jelentős pénzbeli jövedelem eléréséig)

A helyi szociális földprogramok működésében a következő *alapelvek* érvényesülnek (Serafin J., 1999):

- *Szociális jelleg:* a program által nyújtott kedvezményekből szociális rászorultság alapján (jövedelemvizsgálat), hátrányos élethelyzetben részesülnek az érintettek.
- *Illeszkedés a helyi szociálpolitikához:* a kedvezmények rendszere, a végrehajtás a helyi szociális segítő rendszer része: a települési önkormányzat rendeletben szabályozza a működés alapvető szabályait. Etnikai csoportok – itt főként cigányokról van szó – jelentős arányú részvétele esetén fontos elvárás a kisebbségi önkormányzat bevonása az érdemi döntésekbe.
- *Aktivizálás:* a természetbeni támogatások igénybeviteléhez az érintettek aktív közreműködése szükséges: az elfogyasztható, felélhető eredmény eléréséhez a kedvezményezett családnak munkát kell végeznie.
- *Egzisztencia-teremtés:* program a család képességei és készségei tudatos felhasználásával ad lehetőséget arra, hogy fokozatosan kikerüljenek a szociálisan támogatott helyzetből (pl.: olyan termelési eljárásokat alkalmaznak, amelyek révén jelentős kiegészítő jövedelemhez juthatnak).
- *A helyi sajátosságok érvényesülése:* a helyi programok kialakításában és lebonyolításában nagy önállósága van a megvalósító szervezetnek (szervezeti forma, szabályozás, a gazdálkodási tevékenység)
- *Családi önállóság:* a program alanya a rászorult önálló család, háztartás. A kedvezmények az önálló családi gazdaság működését segítik elő.
- *Szerződéses viszonyok:* a kedvezmények a megvalósító szervezet és a családok között létrejött támogatási szerződés alapján vehetők igénybe
- *Helyi erőforrások kihasználása:* a program működését a rendelkezésre álló emberi munkaerő, hagyományos és korszerű termelői tudás, a mezőgazdasági földterület, a táj adottságai, a meglévő gazdasági szervezetek, infrastruktúra, eszközpark alapozza meg.
- *Környezetvédelem:* a kézimunka-igényes termelési eljárások mellett a programok megvalósításában nagy hangsúlyt kap a biotermesztés, a környezetkímélő termelési módok.

A program által nyújtott *kedvezmények* formái (<http://szmm.gov.hu>, 2005):

- *Termelést szolgáló juttatás, szolgáltatás:* földhasználat, ill. bérlet, szaporítóanyag, kemikália, gépi talajmunkák, az állattartás, növénytermesztés támogatása.
- *Termelésszervezés:* gépkölcsönzés, termeltetés, értékesítés szervezése, terményfeldolgozás, tárolás, szállítás, az intenzív termelés vagy a háziipar eszközeinek biztosítása.
- *Résztvevőkre irányuló szolgáltatások:* szaktanácsadás, képzések, rendezvények, közösségfejlesztés, önszorgató csoportok, háztartás és életmód-alakítás, termelési és egyéb célú szövetkezés segítése.

A szociális földprogramtól *elvárt eredmények* (<http://szmm.gov.hu>, 2005):

- a képzettebb és a munka szempontjából aktívan tartott család, személy esélye növekszik a munkaerőpiacra való visszajutásra, vagy az önálló megélhetés elérésére,
- javul a hátrányos helyzetű rétegek megélhetési biztonsága,
- nő a település népességmegtartó ereje, csökken az elvándorlási kényszer,

- hasznosulnak azok a helyi társadalmi erőforrások, amelyeket a piacgazdaság nem tud hasznosítani,
- erősödik a társadalmi tolerancia, különösen roma kisebbséggel kapcsolatban,
- az önálló megélhetés megteremtése munkavállalással, vállalkozással, és így módon a kedvezményezett családok kikerülnek a szociális gondoskodás köréből.

A földprogramok legnagyobb részét közvetlenül az önkormányzatok *működtetik*. Az operatív irányításban a polgármester, önkormányzati dolgozó, falugazdász vesz részt. A működés felügyeletére gyakran bizottságot hoznak létre. A működtetés második leggyakoribb formája a közalapítvány, illetve 7-8 közhasznú társaság működik az országban, főleg térségi programok lebonyolítására. A közhasznú szervezetekben sok esetben több önkormányzat is együttműködik.

A helyi programok összetettségükben is eltérőek: egyes településeken az *önellátásra*, másutt a *piaci értékesítésre* helyezik a hangsúlyt. A szervezett piacra termelés gyakran intenzív termelési rendszerek kialakításával valósul meg, ami összetettebb helyi programszervezési munkát igényel, és a termelés kockázata is nagyobb. A termelési szerkezet is változatos: van, ahol csak egy fajta tevékenység folyik a programon belül, (pl. önellátásra szolgáló konyhakerti növénytermesztés, vagy fólia alatti intenzív paprikatermesztés), másutt diverzifikálják a termelést, akár 6-8 féle, eltérő jellegű növénytermesztési és állattartási tevékenység folyik egy programon belül. A *növénytermesztés* területén leggyakoribb a konyhakerti és takarmánynövények termelése, de igyekeznek alkalmazkodni a piaci igényekhez: így a burgonya és a kukorica mellett az utóbbi években megjelent olajtök, vagy az intenzív uborka, paradicsom, paprikatermesztés is. Támogatásként a növénytermesztéshez szükséges földterülethez, vetőmaghoz (palántához) és a gépi szolgáltatásokhoz juthatnak a kedvezményezettek a program révén.

Az *állattartás* területén jellemző háztáji kisállatok kihelyezése: elsősorban a sertés, vagy az előnevelt csirke, kacs, liba. Néhol – a helyi hagyományoknak megfelelően – jelentős a pulyka-, gyöngytyúk-, nyúl-, kecske-, juh-, esetleg a szarvasmarhatartás megszervezése is. Nagyon jók a tapasztalatok a vemhes kocák kihelyezésével is. Az állatok tartása mellett az szól, hogy a hagyományos háztáji állattartásban is ezeket tartották a leggyakrabban, valamint, hogy ezek tartása viszonylag könnyen megtanulható. Az állatok mellé sok esetben takarmányt is kapnak a családok, mivel azok kezdetben többnyire nincsenek felkészülve (vagy csak igen kis mértékben), anyagi feltételeik sem adták a takarmány beszerzésére. Sok programban azonban a takarmányt a kedvezményezett családoknak kell megtermelniük a juttatásként kapott földterületen.

A fentiekből is látható, hogy a szociális földprogramok sok közös vonása mellett számos lényeges eltérés is van az elveket, a gyakorlati megvalósítást tekintve. A helyi programok működésében nagy változatosság tapasztalható: az eltérő területeken élő, eltérő szociális, kulturális jellemzőkkel rendelkező családokat más-más tevékenységbe vonják be a helyi működtetők.

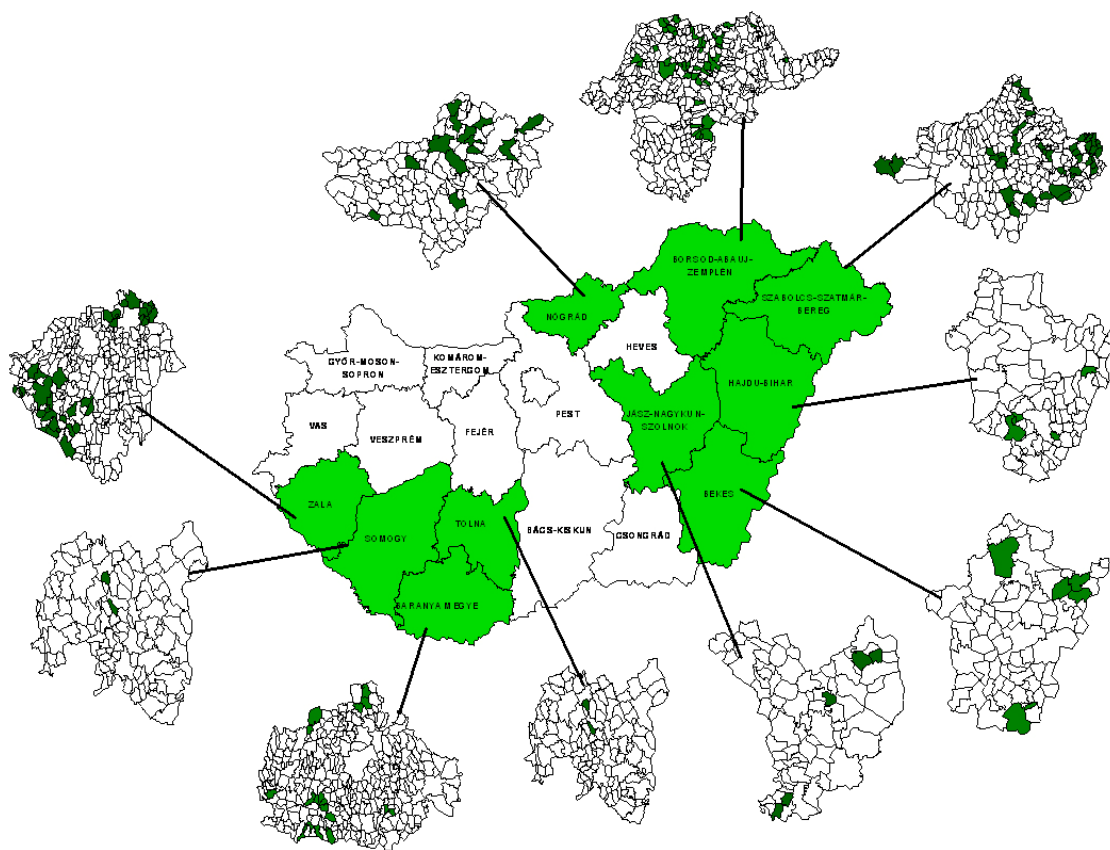
A támogatási rendszer szereplői (Serafin J., 2007):

- Szociális és Munkaügyi Minisztérium (finanszírozás)
- Országos Módszertani Osztály (módszertani feladatok)
- Területi Menedzser Szervezetek (a támogatási folyamat lebonyolítása a megyén belül: pályázati kiírástól a megvalósított projektek végső értékeléséig)
- ESZA Kht. (pályázati program lebonyolítása: pénzügyi adminisztrációs feladatok)

2006-ban a „Szociális földprogramok működésének és komplex fejlesztésének támogatása” című pályázat révén lehetett a támogatásokhoz jutni, amely az alábbi részterületekre, alprogramokra terjedt ki (www.szmm.gov.hu):

1. A szociális földprogram működtetése
2. Háztartás-gazdálkodáshoz kapcsolódó tevékenységek támogatása
3. Falusi-agroturisztikai tevékenységben való részvétel kialakítása, fenntartása
4. Tanyák egyes gazdasági funkcióinak helyreállítása
5. Szociális intézmények önellátó tevékenységének támogatása
6. Kiegészítő tevékenységek
 - a. integrálás termelési rendszerbe,
 - b. szövetkezés támogatása,
 - c. termelő-fogyasztó kapcsolatépítés,
 - d. mintahely kialakítása

2006. évi adatok szerint 10 megye 250 településén működik szociális földprogram (8.19. ábra), az érintettek száma közel 40 ezer fő, ami mintegy 13 ezer családot jelent. Országos átlagban a kedvezményezett családok közel fele roma származású (www.szmm.gov.hu).



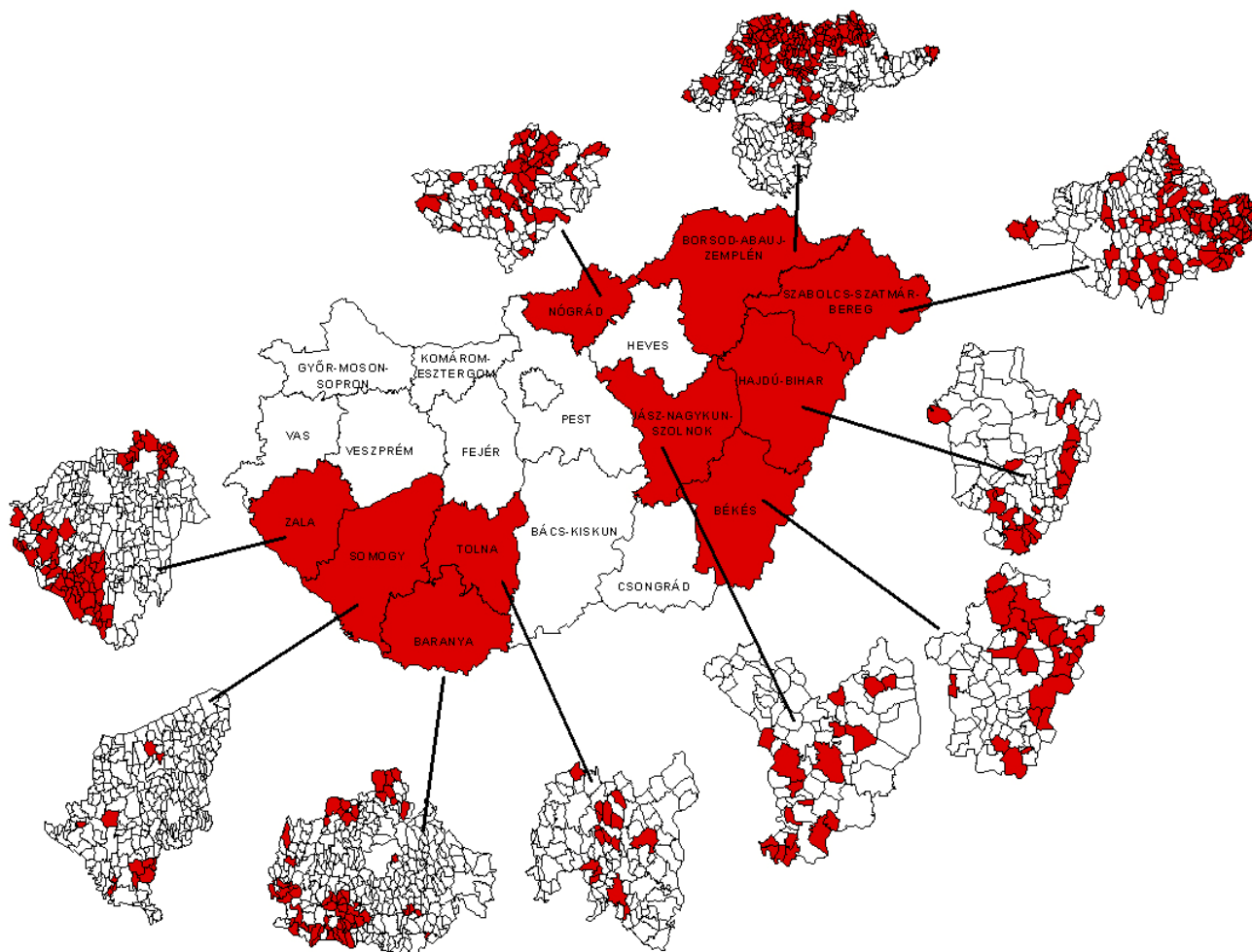
Forrás: Serafin, 2007

8.19. ábra: 2006-ban a szociális földprogramokban részvevő megyék és települések

A szociális földprogram működésének eddigi 15 éves története alatt kedvező tapasztalatok mellett természetesen kudarcok is bekövetkeztek. Előfordult, hogy a kedvezményezettek idő előtt megették, vagy eladták a kihelyezett állatokat, vagy eladták a támogatásként kapott takarmányt. A programban résztvevő önkormányzatok vagy szervezetek azonban többnyire megtalálják a problémák áthidalására alkalmas megoldásokat.

A program hatásaként a *pénzbeli segélyek* csökkenése általában nem számszerűsíthető, de a programok nagyban hozzájárulnak a kedvezményezett, hátrányos helyzetű családok *megélhetési gondjainak* enyhítéséhez. Szintén kevésbé mérhető az a hatás, amelyet a résztvevők *mentális állapotára* fejt ki a program: a hasznosság tudata, az önbecsülés növekedése, a családról való gondoskodás képességének tudata jelentős tényező.

A **8.20. ábra** azt szemlélteti, hogy a szociális földprogramok elindítása óta mely települések vettek részt benne.



Forrás: Serafin, 2007

8.20. ábra: 1992 és 2006 között szociális földprogramot működtető települések

9 ESETTANULMÁNYOK: TÉRSÉGI INNOVÁCIÓ A GYAKORLATBAN

Bálint András – Bálint János – Holló Márta – Juhász Mária

A vidéki környezetre hagyományosan jellemző a konzervatizmus az új dolgok létrehozásában, illetve elfogadásában. A történéseket leggyakrabban nem maga a néha már katasztrofális helyzet váltja ki, a közvetlen kiváltó ok általában egy “friss szemmel” néző betelepülő vagy azok csoportja. A helyiek sokszor már nem képesek a helyzet érzékelésére, még kevésbé a változtatásra, ami pedig a helyzet megoldásának alapja. Az ötlet, avagy a változás igénye kezdetben gyakran egyetlen személyhez kötődik. Az innovátor személyét hamarosan kisebb csoport támogatja, ez a csoport azonban könnyen szembekerülhet a falu többi részével. Az ötlet valósággá csak akkor válik, ha a közösség elfogadja és átveszi azt.

9.1 VIDÉK- ÉS AGRÁRFEJLESZTÉSI PROGRAM TOLNA MEGYE HÁROM EGYÜTTMŰKÖDŐ KISTÉRSÉGÉBEN (TORCH = TOLNA COUNTY RURAL CHANGE PROGRAM)

Bálint János – Juhász Mária

Az 1998-ban SAPARD pilot-programként elkészített vidékfejlesztési terv Tolna megye három területére épült (9.1. ábra). (A terv elkészítésekor még nem volt kötelező feltétel, hogy a program összefüggő területekre készüljön).

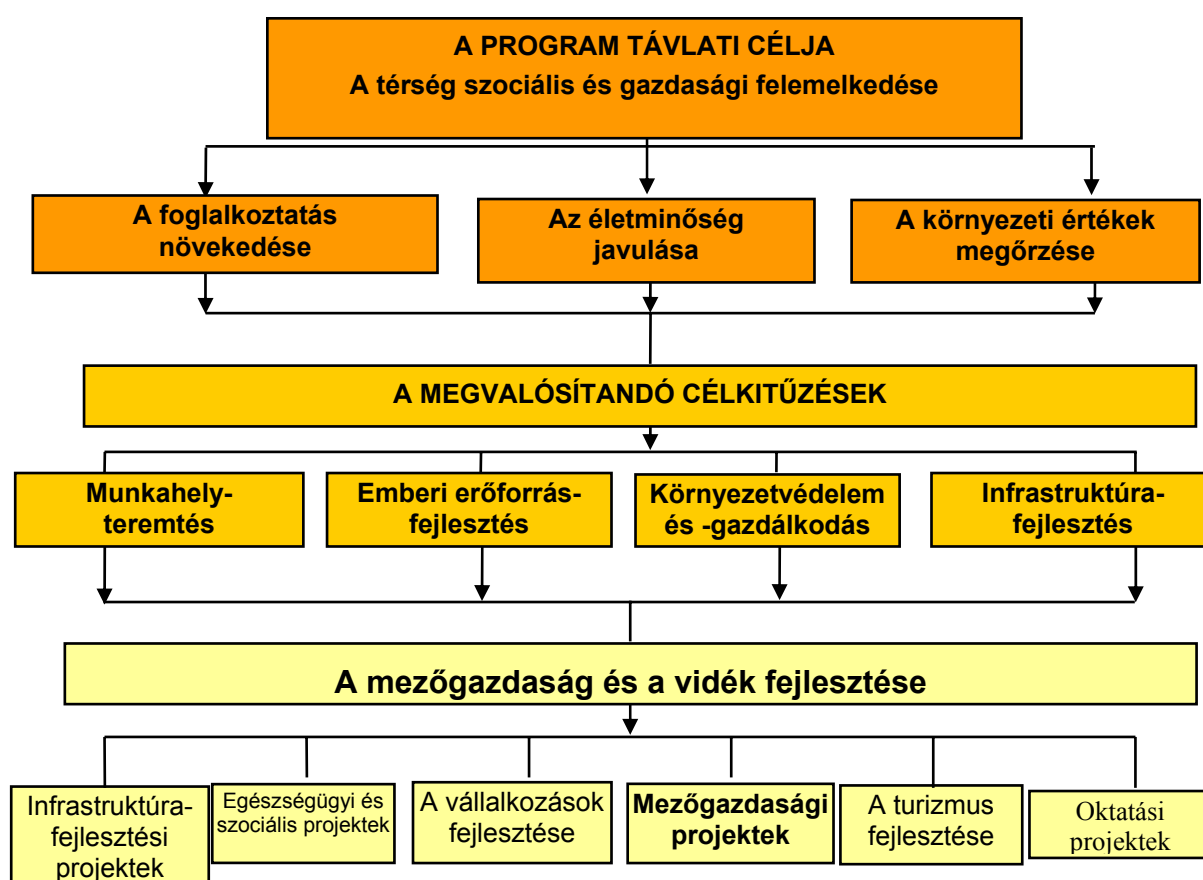


9.1. ábra: A TORCH program érintett területe

A mintegy 650 km² terület 24 településén közel 18.000 ember él. A települések méretére jellemző, hogy a 24 község közül a legnagyobb 3.030 lakost számlálalt, legnagyobb, míg a legkisebben 225-en éltek.

A területet korábban sajátos kulturális, gazdasági és társadalmi szerkezet, erdőkkel, kertekkel és szántóföldekkel tarkított változatos táj, érintetlen természet, virágzó falvak, helyi központok és élénk kisipar jellemezte. Sajnos ez mára alaposan megváltozott. A térség fő gondja ma a visszafejlődött, hátrányos helyzetű terület, amely a munkanélküliség, a népesség elvándorlása, a mezőgazdaság hanyatlása, a fejletlen infrastruktúra, az alapvető szolgáltatások hiánya, a természeti értékek elvesztése, az alkoholizmus és a cigány kisebbség gondjaitól terhelt.

Programunk fő célkitűzése (9.2. ábra), hogy a terület szociális és gazdasági helyzete tartósan javuljon. Ezen belül célunk munkalehetőségek teremtése, az életszínvonal javítása valamint a környezeti és a természeti értékek megtartása.



9.2. ábra: A Tolna megyei vidékfejlesztési program célkitűzései

Programunk komplex és egymást részben átfedő projektjei:

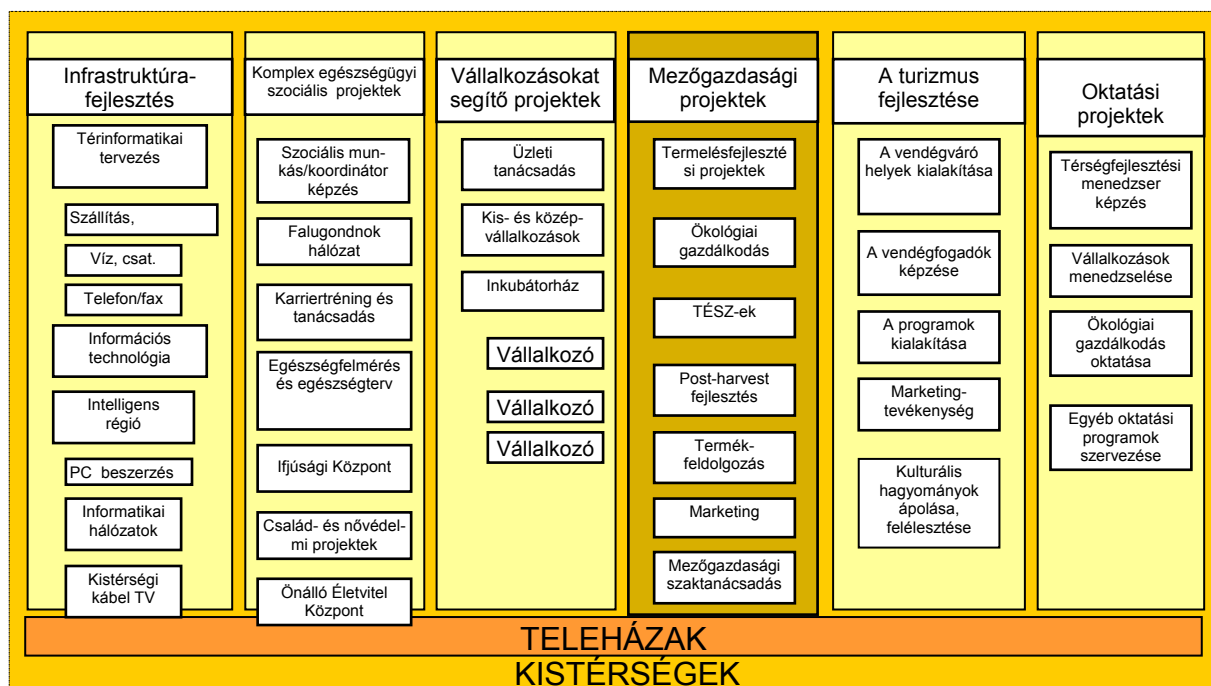
- komplex szociális, egészségügyi és önálló életviteli projektek indítása a hátrányos helyzetű emberek és családok számára;
- nők szociális helyzetét javító projektek, gyermekgondozási, háztartásvezetési, krízis- és konfliktuskezelési tanácsadás;
- a pályakezdő és a fiatal munkanélküliek válságkezelése, tehetséggondozás, krízisszálló;
- a közlekedési, a vízügyi és a telefonhálózatnak csak a (térinformatikai GIS) tervezése, mert a megvalósítás költségesebb, mint amit ez a pályázat nyújthat;

- interaktív kábeltévé és az inter- és intranet infrastruktúra fejlesztése;
- az előbbin alapuló informatikai fejlesztés megkezdése, amely az interaktív hálózatokkal megteremti az “intelligens régiót”;
- a mezőgazdasági termelés, értékesítés hatékonyságának növelése, termelői szervezetek, ökológiai gazdálkodás segítése;
- a helyi ipart és kézművességet, a kis- és középvállalkozásokat üzleti tanácsadással segítő szaktanácsadói rendszer kialakítása, inkubátor ház;
- az emberi erőforrás fejlesztésére és különösen az innovációs képességek fokozására oktatási központ kialakítása;
- szociális munkások (diakónusok/diakonisszák) és falugondnokok képzése, továbbképzése;
- a meglévők mellett még legalább két TELEHÁZ építése és a továbbiak megalapozása;
- a népi kultúra és a hagyományok ápolása és felélesztése, kulturális napok, alkotótáborok szervezése;
- a vidéki, falusi és az agroturizmus fejlesztése. (9.3. ábra)

TOLNA megye három együttműködő kistérségének vidék- és agrárfejlesztési programja TORCH

Térségfejlesztési Oktatási és Tanácsadó Központ

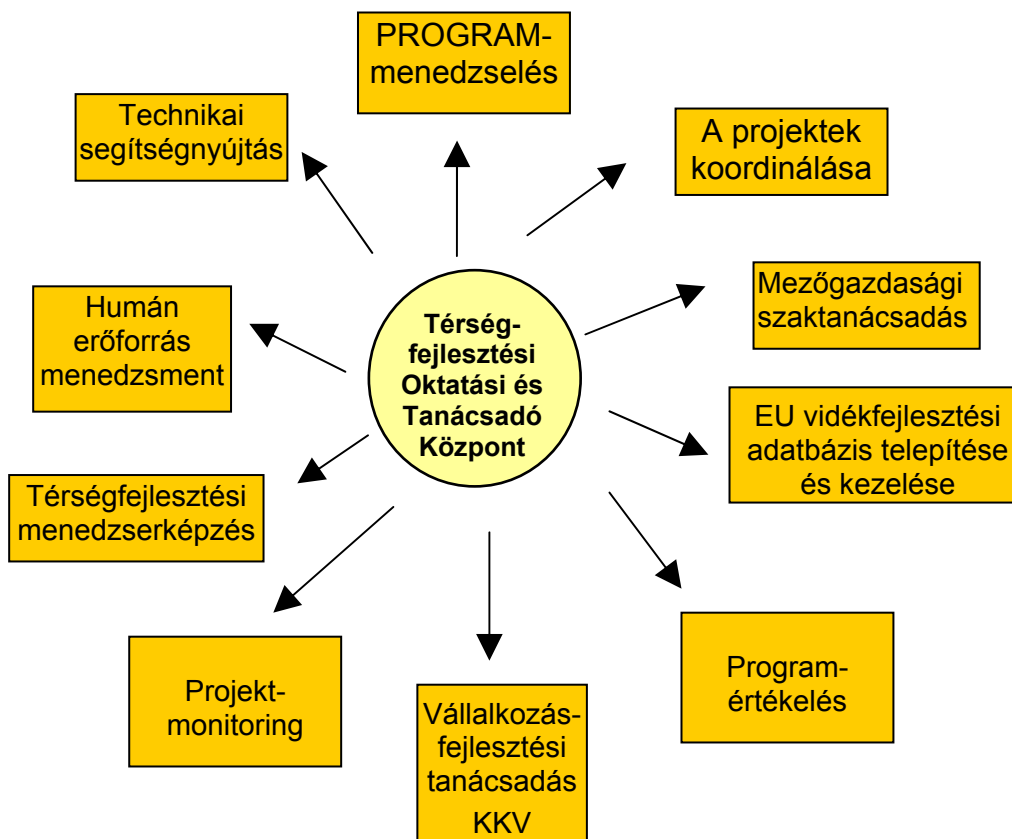
REACT



9.3. ábra: A Tolna megyei vidékfejlesztési program projektjei

A kitűzött célokat csak a helyi lakosság együttműködésével, integrált megközelítéssel, a program komplexitásából adódó szinergikus hatások kihasználásával lehet megvalósítani. Ezek összehangolását, a kistérségek részvételének koordinációját, a megvalósításhoz szükséges források elnyerését célzó pályázatok elkészítését a Térségfejlesztési Oktatási és Tanácsadási Központ végzi (Rural Education and Advisory Centre in Tolna county = REACT). A REACT a három összefogó mikro-térség összehangolását végző irányítóközpont a következő feladatokkal (9.4. ábra):

- a teljes TORCH program átfogó irányítása, az összefonódó projektek koordinálása,
- mezőgazdasági és vidékfejlesztési beruházásokban nyújtott folyamatos technikai és tervezési segítség,
- emberi erőforrás-gazdálkodás, tréningek szervezése,
- kis- és középvállalkozások üzleti-stratégiai tervezése, tanácsadás,
- mezőgazdasági szaktanácsadás és kapcsolódó szolgáltatások,
- térségfejlesztési menedzserek képzése,
- az EU térségfejlesztési adatbázisának telepítése és kezelése,
- a projektek és a teljes program nyomon követése (monitoring), dokumentációja és kiértékelése.



9.4. ábra: A Tolna megyei vidékfejlesztési program összehangolását végző központ

A siker kulcsai a TORCH programban:

- gondos tervezés, szakértő vezetők, szakmai segítségnyújtás,
- alulról szerveződő hálózat, a lakosság motiváltsága, részvétele,
- kedvező finanszírozási feltételek, EU és magyar támogatások elnyerése,
- az egyes projektek szinergikus és multiplikátor hatásai, pozitív visszacsatolás,
- a program és a projektek nyomonkövetése és folyamatos értékelése.

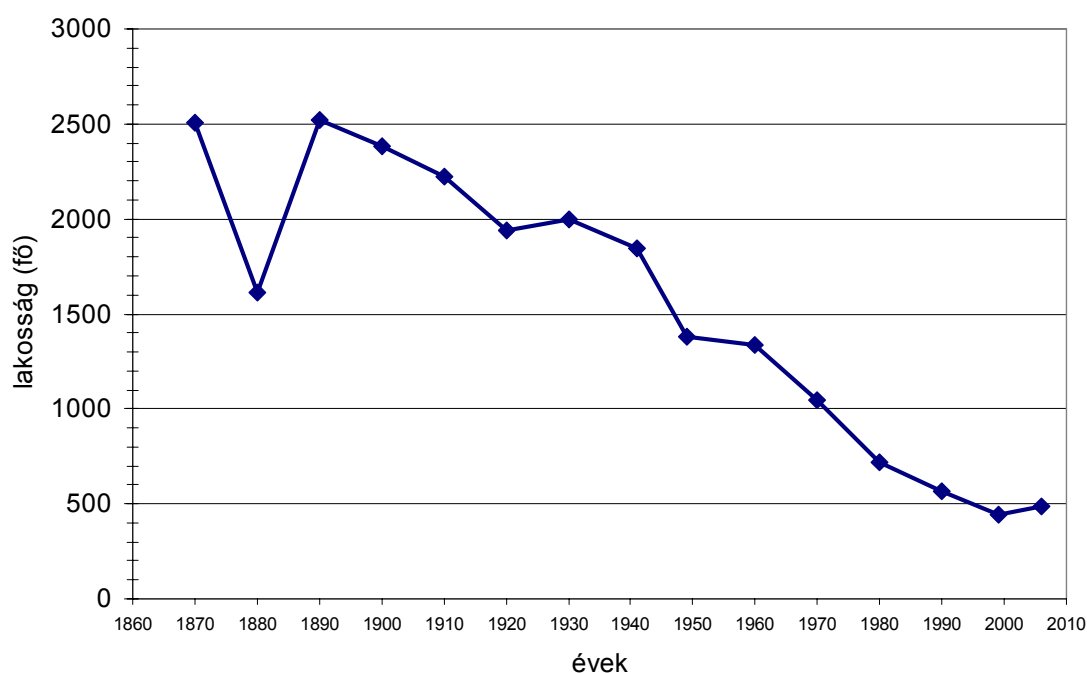
9.2 NAGYSZÉKELY

Holló Márta

A TORCH-program egyik központi települése az alig 500 főt számláló Nagyszékely volt, amely a Tolna megyei Hegyhát egyik igen nagy múlttal rendelkező települése, már a

bronzkortól lakott volt. Történelmi források szerint a település elnevezése székely törzsek betelepedéséhez köthető, akik a honfoglalás előtt érkeztek a falu jelenlegi területére (a középkorban Püspökszékely néven említették a települést). A törökök kiűzése után az elnéptelenedett faluba hesseni tartományból toboroztak német anyanyelvű, református vallású családokat. Az új betelepülők elkezdték a falu felvirágoztatását, iskolát alapítottak és templomot építettek. Elsősorban mezőgazdasággal foglalkoztak, szőlőt termeltek és állatokat tartottak, de megjelentek az iparosok (kovács, bognár, takács, asztalos) is. A falu gazdasági és kulturális életét bizonyítja, hogy a XX. század elején a faluban volt malom, gyógyszerár, orvos, állatorvos és hotel is, mely fontos szerepet töltött be a falu társasági életében.

A falu életében a kedvezőtlen változások már az első világháborút követően elkezdődtek, a gazdasági változások következtében a népesség csökkenése is elkezdődött. A második világháborút követően a német lakosság jelentős részét kitelepítették és helyükre a Felvidékről, illetve az Alföldről (Békésszentandrás környéke) érkeztek új lakosok. Az új betelepülők nehezen tudtak beilleszkedni a falu életébe, hiszen a korábban főleg napszámosként dolgozó emberek nem ismerték az önálló gazdálkodás fortélyait. Sajnos ennek következményeként felbomlott a régi faluközösség, a hagyományok és szokások is eltűntek. A szocializmus évei alatt a fiatalok jelentős része elvándorolt, elkezdődött az előregedés és az elszegényedés folyamata, amely a mai napig jellemző a falura (9.5. ábra). (www.nagyszekely.hu)



Forrás: Tamási Kistérség Honlapja, VÁTI Közhasznú Társaság adatai alapján

9.5. ábra: Nagyszékely lakosságának változása (1870-2006)

A rendszerváltást követő bizonytalan helyzetet a falu lelkésznője (Donáth J., 1995) így fogalmazta meg: az egykor „..... 3000-es településből 500 lelkes falu lett mára. Iskoláját elvették, illetve most csak alsótagozat van. Gazdaság nulla, csak az idősek vannak, illetve azoknak a beköltöző kubikusoknak a leszármazottai, akik soha nem gazdálkodtak. Tehát most úgy néz ki Nagyszékely, hogy van 50 gyerek körülbelül az 500 lakosból. 150 körüli az idős, a nyugdíjas, méghozzá hetven fölöttiek inkább. A többiek? Negyven-valahány évesen sorban temetem el őket, mert sokan csak a kocsmáig jutnak el, illetve a szétbomló téeszig.”

Nagyszékely területe 1999-ben 3.771 hektár (2006 jan. 1-én 3.670 ha), ebből belterület

150 hektár, a lakosság száma 441 fő (2006 január 1-én 484 fő), a lakások száma 251 (2006 január 1-én 233). 1999-ben új lakás nem épült, a természetes fogyás 4 (3 születés, 7 halálozás), a vándorlási különbözet -3. A lakások villamos energiával 100%-osan el vannak látva, s minden lakásba be van vezetve a víz is, szennyvízcsatorna azonban nincs a településen. 27 lakásban használják a vezetékes gázt, a távbeszélő fővonalak száma 171, a személygépkocsik száma 56. A kommunális hulladékot havonta egyszer szervezetten gyűjteti össze az önkormányzat, és azt a pincehelyi szeméttelre szállítják. A községi óvodában a 18 gyereket 2 óvónő látja el, az iskolában csak alsó tagozat van, 1999-ben 19 tanulóval és 3 pedagógussal, 17 gyermek napközi ellátásban is részesült. A felső tagozatos gyermekek a tolnanémedi iskolába járnak. A konyha – az óvodás és iskolás gyermekek mellett – a rászoruló idős embereket is ellátja. Az önkormányzati könyvtárnak 3 ezer kötete van, a kultúrházban működik a nyugdíjas klub is. A faluban sportélet nincs. A házi orvos hetente két alkalommal jár ki rendelni Pincehelyről a minimálisan felszerelt orvosi rendelőbe, szakképzett ápolónő azonban állandóan a lakosság rendelkezésére áll. A legközelebbi kórház a 11 km-re lévő Pincehelyen van. A lakosság többsége katolikus, majd a reformátusok következnek, de megtalálhatók a Jehova tanúi és a mormon vallás követői is. 1999-ben a működő vállalkozások száma 13, ebből 1 korlátolt felelősségű társaság és 12 egyéni vállalkozás. Az 5 kiskereskedelmi egységből 2 élelmiszerüzlet, és egy vendéglátóhely van a faluban. A vállalkozások hiánya is oka a munkanélküliségnek (9.1. táblázat).

9.1. táblázat: A munkanélküliségi arány alakulása Nagyszékelyben

Évek	Munkanélküliségi ráta (%)
1994	11,9
1995	17,1
1996	13,3
1997	11,9
1998	14,9
1999	13,0
2000	16,5

Forrás: Tamási Kistérség Honlapja, VATI Közhasznú Társaság

Az adatsor csak a regisztrált munkanélküliek arányát mutatja, a valóságos számok jóval nagyobbak. 1999-ben 9 személy részesült jövedelem pótló támogatásban. 2000-ben volt olyan időszak, amikor 20 fő kapta ezt a támogatást. A községben egy-két megüresedett lakóépület üdülés, pihenés céljára való megvásárlásával spontán indult el az üdülés. Néhányan felfedezték a szép környezetet, a kirándulásra kedvező környéket, a Kisszékelyig nyúló erdő vadban is gazdag. Nagyszékely és a környező többi település zsákközség jellegének megszüntetésére Miszla, Nagyszékely, Kisszékely, Belecska, Sárszentlőrinc, Keszőhidegkút területfejlesztési társulást hozott létre, a jobb közlekedési lehetőség ugyanis a munkanélküliség csökkentését is segítené.

A faluban az egyetlen műemlék jellegű épület a református templom, a gyülekezet 1801-ben a régi templomromot részben lebontotta, és a gótikus szentély egy részét felhasználva késő barokk hajóval egészítette ki. Berendezése, intarziás szószéke szintén a késő barokk kor ízlését tükrözi. Sok régi német ház oszlopos tornáccal még elhanyagolt állapotában is a valamikori szorgalomról, jómódról tanúskodik (Tamási Kistérség Honlapja).

A falu egyetlen burkolt úttal rendelkező zsáktelepülés, erősen öregedő népességgel és nagyarányú, reménytelen munkanélküliséggel. Maguk a fiatalok is kilátástalannak ítélték meg a helyzetet, a helybeliek passzivitását csak erősítette a segélyezési rendszer. A falu elhagyott,

leromlott volta szöges ellentétben áll a település valamikori gazdagságát jelző hatalmas sváb házakkal, a díszes tornácoszlopokkal, a marhacsorda terelésére kialakított széles utcával, a mészárszék és a marhakereskedőket valaha fogadó hotel málló elhagyatottságában is szép épülete.

Változást a település életébe a '90-es évek elején odaköltözött református lelkészasszony hozott. Az ő személyisége elsősorban a szociális területre fogékony, első ötletei (szociális tanácsadás, falugondnoki szolgálat, idősgondozás, munkaügyi felzárkóztató programok) is ehhez a területhez kötődnek. Hamarosan kis csapat gyűlt köré, 1994-ben létrehozták a Nagyszékely Alapítványt, így szervezeti keretek között indult el az ötletek megvalósítása, a projektek kidolgozása. Bármilyen ügyesen próbálják is a változtatás igényét a falu többi lakójába ültetni, a passzivitás, sőt az újjal szembeni ellenállás igen erős volt, de kitartással, erős akarattal újabb és újabb projekteket indítottak el, ezzel gerjesztve az innovációs folyamatot.

A helyzet felismerése, új ötletek, cselekvési tervek és megvalósult projektek jellemzik a munkájukat. Számos kudarc ellenére sem törnek le, a nagyszékelyi álmok is eljutottak a megvalósulás fázisáig: működik a falugondnoki hálózat, a helyi asszonyoknak szövő- és varrótanfolyamot szerveztek, elindultak a családsegítő és válságkezelő programok, valamint folyamatos az idősek gondozása. A munkanélküliség enyhítésére Szociális Közmunka-program keretében néhány hektár gyümölcsöst is telepítettek.

Félő azonban, hogy ezek a tevékenysége – bár a helybeliek életét nagyban segítik – hosszútávon nem lesznek fenntarthatóak. Ezt a lelkészasszony is megérezte, és a kezdetben tisztán szociális célokat követő tervek helyett újabb ötletei bevétel termelésére is alkalmas létesítményekre irányulnak, a vendégházban például azoknak a turistáknak nyújt szállást, akik a “Kék Házban” (teleház, inkubátorház) **(9.6. ábra)** működő szövő- és korongozóműhelyben folyó oktatás, vagy a tervezési fázisban lévő gyógylovagoltatás, Önálló Életvitel Központ miatt jönnek a faluba.



Forrás: Nagyszékely Alapítvány



Fotó: Juhász M. (2000)

9.6. ábra: Egy felújított sváb ház ad helyet az inkubátorháznak

Az egykor legelőként hasznosított, ma elhagyott völgykatlanokba játszóparkot tervez gyerektáboroztatáshoz, sőt aszalóházat épít a termőre forduló almás gyümölcsének jobb hasznosítására. Létrehozták a helyi piacot, egyházi dokumentációs központot, kutatói vendégszobákat alakítottak ki és elkezdődött a helyi pincék felújítása. Vagyis a szociális célokkal induló innováció egyre inkább gazdaságivá válik, persze az eredeti célokat szem előtt tartva.

9.3 KISVEJKE

Holló Márta

A közelben levő, és adottságaiban is hasonló Kisvejkei Kistérségben más utat választottak a problémák megoldására. A településsel tanszékünk az 1990-es évek végén ismerkedett meg az akkor induló SAPARD pilote-program kapcsán. Kisvejke hat másik településsel együtt a SAPARD programba való bekapcsolódáshoz önkéntes kistérségi társulást hozott létre. A hét településből hat (Kisdorog, Kisvejke, Lengyel, Mucsfa, Tevel, Závod) a hivatalos statisztikai területbeosztás szerint a bonyhádi statisztikai kistérséghez, egy település (Mucsi) a tamási statisztikai kistérséghez (LAU II.) tartozik. A hét település közül a legkisebb lélekszámú Závodon mindössze 373 lakos él, míg a legnagyobb lakónépességgel Tevel rendelkezik (1.597 fő). A kistérség a települések számát tekintve a 108 településsel rendelkező Tolna megyének 6,5 %-át, a területét tekintve 3,4 %-át, lakosságát figyelembe véve viszont csak 1,9 %-át teszi ki. Tolna a maga 67 fő/km² népsűrűségével csak a tizennyolcadik a megyék között, míg a kistérség népsűrűsége még a megyén belül is feltűnően alacsony, a megyei átlag csupán 55,2 %-a. Legritkábban lakott települése Mucsi (20 fő/km²) a megye településeinek listáján a 96. helyet foglalja el, de a 63 fő/km² népsűrűségű Tevel hiába emelkedik ki arányaival a kistérségből, a megyén belül ez csak a középmezőny alsó feléhez elegendő.

A jelenlegi statisztikai célú kistérségi besorolás és adatok alapján a településekhez tartozó kistérségek a következő adatokkal jellemezhetők (9.2. és 9.3. táblázat):

Mindkét kistérségben nagyon alacsony a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (az országos átlag alig fele), még a középfokú végzettséggel rendelkező száma is jóval elmarad az országos átlagtól, annak ellenére, hogy a kistérségekben több középfokú oktatási intézmény is található (9.2. táblázat).

9.2. táblázat: Kistérségi statisztikai adatok*: Iskolázottság

Megnevezés	Népesség (fő)	Népesség iskolai végzettsége a megfelelő korúak %-ában		
		15-X éves, legalább általános iskola 8. évfolyamát végezte	18-X éves, legalább középiskolai érettségivel	25-X éves, egyetemi, főiskolai végzettséggel
Bonyhádi Kistérség	30.566	86,4	24,7	6,9
Tamási Kistérség	43.188	81,4	22,0	6,0
Tolna megye	249.683	85,9	29,2	9,0
Dél-Dunántúl	992.368	87,4	32,0	9,9
Ország összesen	10.198.315	88,8	38,2	12,6

* A kistérségek 2002 évi fontosabb adatai a 2004. január 1-jei területbeosztás alapján

Forrás: KSH: A területfejlesztési-statisztikai kistérségek fontosabb adatai

A 9.3 táblázat adatai alapján elmondhatjuk, hogy a Bonyhádi Kistérség esetében az

országos átlagnak (5,3%) nagyjából megfelelő munkanélküliségi ráta (5,8%) jellemző, míg a Tamási Kistérségben (8,2%) ez a szám az országos és a régiós átlagot is jóval meghaladja.

9.3. táblázat: Kistérségi statisztikai adatok*: Foglalkoztatottság

Megnevezés	Munkanélküliek aránya**	Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	Ipar és az építőipar	Szolgáltatás jellegű ágazatok
		foglalkoztatottai az összes foglalkoztatott %-ában		
Bonyhádi Kistérség	5,8	9,6	46,6	43,9
Tamási Kistérség	8,2	12,6	39,5	47,9
Tolna megye	6,1	9,8	38,4	51,8
Dél-Dunántúl	7,0	8,2	32,7	59,1
Ország összesen	5,3	5,5	32,9	61,6

* A kistérségek 2002 évi fontosabb adatai a 2004. január 1-jei területbeosztás alapján

** Regisztrált munkanélküliek a munkavállalási korú állandó népességhez viszonyítva

Forrás: KSH: A területfejlesztési-statisztikai kistérségek fontosabb adatai

A kistérség egészére a mező- és erdőgazdálkodás a jellemző, a térségben egyedül a téglakészítésre alkalmas agyag és agyagos lösz kitermelése jelentett némi iparosodást Tevel, Kisdorog és Lengyel községben, de az előbbi két településen a rendszerváltás után ez is megszűnt. Hagyományos kézműipari termékek léteznek a kistérségben, de ezek elsősorban helyi igényeket elégítettek ki, mivel a kereskedelmi útvonalaktól a térség települései mindig is távol estek.

A kistérség földjei általánosságban hagyományosan jó mezőgazdasági területnek mondható (9.4. táblázat). Bizonyos növények kimagasló eredménnyel termeszthetők a kedvező ökológiai feltételek következtében. A kistérség szántóterületeinek átlagos aranykorona értéke 22,5, igaz ez nagy szóródást mutat: a legalacsonyabb Kisvejke határában, ahol 11,8 AK, míg a legmagasabb Tevelnél, 23,1 AK. A mezőgazdasági területek átlagos aranykorona értéke hasonló képet mutat: a kistérségben 21,2 AK, Kisvejkén 12,0 AK, míg Tevelen 21,4 AK.

9.4. táblázat: A kistérség területének művelési ágak szerinti megoszlása

Művelési ág	1895	1913	1935	1962	1966	1997
szántó	6.712	7.201	7.410	7.622	7.451	6.137
kert, gyümölcs	136	140	143	246	350	94
szőlő	813	543	401	151	179	299
rét, legelő	1.799	1.665	1.564	1.881	1.817	1.661
mezőgazdasági terület	9.459	9.549	9.518	9.900	9.797	8.191
erdő	1.525	1.415	1.453	2.098	2.172	3.389
nádas	0	0	0	13	13	34
halastó	0	0	0	0	0	14
termőterület	10.984	10.964	10.971	12.011	11.982	11.629
kivett	490	528	490	677	705	1.076
Összes terület	11.474	11.492	11.461	12.688	12.688	12.705

Forrás: térségi SAPARD terv

A kisvejkei újítások a rendszerváltást követően, már a kezdetektől is inkább gazdasági

jellegűek. A hét falut összefogó kistérségnek 57%-a halmozottan hátrányos helyzetűnek mondott, a munkanélküliség itt is látványosan nagy arányú, a népesség pedig fogy. A terület további fejlődését meghatározta, hogy a kisvejkei Szabadság MGTSZ megszűnése előtt kajszi ültetvényt telepített, s a gyümölcsöt az első években igen jó áron értékesítették az új tulajdonosok. Ehhez járult még, hogy a '94-es év különösen nagy termést (és jövedelmet) adott, így a következő években a gazdák állami segítséggel újabb telepítésekbe vágtak. A fejlődés további erősítője a termesztéshez szükséges szakértelmet nyújtó lengyeli Apponyi Sándor Mezőgazdasági Szakközépiskola, amelynek diákjai és tanárai is többnyire a térségből kerülnek ki. Hamarosan azonban problémák adódtak a kajszi eladásával, eleinte a gyümölcs hámozott, felezett értékesítése ígérkezett megoldásnak – a falu apraja-nagyja dolgozott vele. Az újonnan alakult szövetkezet elnöke és egyben térségi menedzser határozott egyénisége fogta össze a gazdákat. Ötletei elsősorban gazdasági jellegűek: a területen termelt összes gyümölcsöt befogadó hűtőházra (9.7. ábra) és fagyasztókamrákra, kombájnnra és más gépekre vonatkoztak. Nem volt könnyű összefogásra bírni a gazdákat, itt is voltak ingadozók, a szövetkezetből kilépők és a sikerre féltékeny ellendrukkerek.



9.7. ábra: A gyümölcstároló és –feldolgozó a falu határában (Fotó: Juhász M., 2000)

Az ötlet akkor válik cselekvési tervvé, amikor a szimpatizáns személyek szerepe konkretizálódni kezd. Az innovációt képviselő kis csoport “szövetségesek” keresésére indul. Általában minél többféle és minél szilárdabb kapcsolatra tesznek szert, annál biztosabb, hogy képesek lesznek megvalósítani innovatív elképzeléseiket. A Kisvejkei Kistérség innovátorai szövetségesaik közt tudják a kistérség hét falvának polgármestereit és ez sokban segíti tevékenységüket.

A helyzet felismerése, a résztvevők aktív szerepvállalása és a külső kapcsolatok már elindíthatják a konkrét terv, a projekt kidolgozását, amely már csak egyetlen lépésre van a megvalósítástól. Kisvejke történetében ez elsősorban egy gépkör, majd a szövetkezet alakulását jelentette. A helyi gazdák büszkesége és összetartozásuk szimbóluma a megépült fagyasztóház, és a közösen vásárolt kombájn. Tovább folyik az ültetvénytelepítés és kisebb gépek vásárlása, a hűtőház fejlesztése. A gazdák belátták az együttműködés fontosságát, megalapították a helyi TÉSZ-t, amely már az export lehetőségét is fontolgatja.

A folyamat megállíthatatlanul gördül előre, annál is inkább, mert hamarosan jelentkezik az innovációból származó első valódi, tehát általa termelt bevétel. A kisvejkei

folyamat jó eséllyel eljut majd az utolsó szakaszba, vagyis további támogatás nélkül is életképes, ökonomiailag fenntartható lesz. Kisvejke fejlődésének természetesen szociális vonzatai is vannak: a munkanélkülieknek valamilyen keresetet nyújt a napszám (ugyan ennek helyi megítélése elég ellentmondásos), a kultúrházak leszázalékoltakat foglalkoztató szövőműhellyé alakították, tanfolyamok szervezésére és a néptánc-csoportok támogatására is van lehetőség.

A sikeres térségi innováció legfőbb kritériuma a fenntarthatóság, s ez egyben az innovációs folyamat egyik legkritikusabb pontja is. A fenntarthatóság teljes gazdasági, technológiai és ökológiai összhangjának megteremtése meglehetősen nehéz feladat, inkább az optimális kombináció megtalálására lehet törekedni. Gazdasági szempontból hosszú távon nem lehet fenntartható az az innováció, amely mindig újabb és újabb tőkeinjekcióra szorul. Az ilyen fejlesztések előbb-utóbb az elsorvadás sorsára jutnak, s végső soron kárba vész az addigi szellemi és anyagi befektetés.

A nagyszékelyi és kisvejkei folyamat tulajdonképpen konvergál: ugyanazon cél felé, a gazdasági-társadalmi fejlődés irányába tart. Ez nem is csoda, hiszen ugyanazokra a kérdésekre, Tolna megye előregedő, elnéptelenedő falvainak problémáira keresik a megoldást (Holló – Fazekas – Bálint, 2002).

9.4 HIGH-TECH ÁFONYA

The Economist. Dec. 16th 2004. nyomán Bálint András

Hogyan vált az amerikai áfonya vidékfejlesztési esettanulmánnyá?

Az innováció, a mindig megújulásra való képesség révén. Igaz, maga az áfonya is olyan különleges növény, amelynek tulajdonságai a hazai áfonyaismerőket is meglepi.

Az amerikai tőzegáfonya, a cranberry a karácsony szimbóluma; élénkpiros színével és édeskés-kesernyős ízével a pulykasült elengedhetetlen kísérője és az asztalterítő rettegett ellensége. Emellett az élelmiszeripar állatorvosi lovává is vált, így az üzleti iskolákban a gyümölcs történetével példázzák a modern táplálkozás-tudomány lehetőségeit és dilemmáit. Az amerikai áfonya nem az a kis kék bogyó, mint amit itthon ismerünk, hanem a cseresznyéhez hasonló méretű, kultikus csemege (9.8. ábra).



Forrás: www.gaiaherb.com

9.8. ábra: Az amerikai áfonya (*Vaccinium macrocarpon*)

Az amerikai áfonya (tőzegáfonya, latin nevén *Vaccinium macrocarpon*) a fekete áfonya és a szőlő mellett egyike a három őshonos észak-amerikai gyümölcsnek (a többi fajt a betelepülő emberek hozták magukkal). Betakarítása és válogatása a gyümölcs különleges fizikai jellemzőire épül, az úszásra és a pattogásra Erősen festő leve miatt az észak-amerikai mosóporreklámban nem vörösbort vagy pörkölt fröccsen a terítőre, hanem a karácsonyi pulyka mellé felszolgált áfonyaszósz. Édességként nem csak áfonya ízű, hanem narancsos, mangós, málnás is lehet.

Az áfonyabiznisz hajtóereje ugyanaz, mint a tömegtermelésbe vont egyéb termékeké. A növekvő kereslet kiegyensúlyozott és olcsó kínálatot követelt. A megnövekvő kínálat új piacok feltárását tette szükségessé. Így az új piacok kereslete tovább nőtt, és ezzel be is zárult a kör. Az áfonya pedig csak fogy.

Az őslakos indiánok főleg a péppé zúzott áfonyát fogyasztották, de használták festékként és gyógyszerként is. Már a korai telepesek felfedezték, hogy ha az áfonyát a juharszirupban felfőzik, akkor a kesernyés gyümölcs édes szósszá válik, ami a sült húsok páratlan kiegészítője lehet.

Az áfonya a függetlenségi háborúban új szerepkört kapott. Ami a brit hadsereg számára a citrom, az az amerikai haditengerészetnek az áfonya lett. A hajók fedélzetén hordókban tárolt áfonya óvta meg a hosszú utazások elszenvedőit a C-vitamin hiányától, a skorbuttól. A gyorsan meggazdagodó áfonyakereskedők egyetlen problémája az volt, hogy gyűjtetniük **(9.9. ábra)** kellett a gyümölcsöt. A termesztésbe vonás ugyanis sehogy sem sikerült.



Forrás: www.wikipedia.com

9.9. ábra: Az áfonya begyűjtése – J. E. Johnson (1880): Cranberry harvest

A termesztés legfőbb problémája az áfonya különleges talajigénye volt. Szokatlan módon ez a növény a nedves, rossz vízelvezetésű, erősen savas, tőzeges-agyagos talajokat kedveli. Ilyen talajok a gleccserek által letarolt területeken képződnek. De az áfonyának még ez sem elég, és egészen az 1800-as évek elejéig senki sem tudta megfejtetni, mi hiányzik neki. Végül egy szemfüles farmer megfigyelte, hogy a legszebb gyümölcsű áfonyák ott teremnek, ahol a szél több különböző homokréteget fúj a növényekre. Amikor a homok rétegzését mesterségesen utánozták, megtörtént az áttörés, és a vad áfonya megszelídült.

Az amerikai áfonya a 20. századra a leghatékonyabban gépesített termesztésű kultúrnövény lett. Különleges betakarítógépeket fejlesztettek hozzá, de a két legnagyobb újítás az áfonyabogyó természetes tulajdonságainak megfigyeléséből adódott. Az áfonya pattog, mint a labda. E tulajdonság felfedezője az egyik első termesztő, John Webb volt, aki történetesen egyetemi tanár, és balszerencséjére féllábú volt. Nehezen járt, és még nehezebben birkózott meg azzal a feladattal, hogy a dobozokba szedett áfonyát lecipelje a pincébe, a szortírozás és tárolás helyére. Ezért a pince bejáratánál egyszerűen legurította az áfonyabogyókat a lépcsőn. Az ép, egészséges szemek lepattogtak a pince padlójára, míg a romlott vagy sérült szemek fennmaradtak az első pár lépcsőfokon. Ez az ötlet, illetve a bogyók pattogása alapozta meg később az automata áfonyaválogató gépek kifejlesztését.

Az áfonyabogyó úszni is tud. A pattogást lehetővé tevő, a bogyó belsejét bélelő légpárnái a vízen is fenntartják. Ez adta az ötletet az 1960-as években az áfonyafarmereknek, hogy földjeik elárasztásával takarítsák be terményüket (9.10. ábra). Egy óriási, habverőhöz hasonló eszközzel csapkodják le a bogyókat a kocsányukról, majd óriási seprűkkel terelgetik a felúszó bogyókat a rendeltetési helyükre. Az eljárás nemcsak hogy megduplázta a betakarítás hatékonyságát, de az elárasztott földön termő növények még a téli fagyokat is jobban átvészelték. Már csak a friss fogyasztásra szánt 15%-nyi áfonyát takarítják be szárazon; a gyümölcslének, szósznak és egyéb célokra szánt mennyiséget az árasztásos technikával, nedvesen szüretelik.



Forrás: www.wfbf.com

9.10. ábra: A termesztett áfonya árasztásos betakarítása

Az áfonyát a feldolgozóipar álmává varázsoló cég, az *Ocean Spray*, a közel ezer termesztő által birtokolt szövetkezet. Az 1930-ban, három áfonyafarmer összefogásával alapított szervezet lassú növekedésnek indult, és egészen 1959-ig sikeresen értékesítették termékeiket: friss áfonyát évközben, és áfonyaszószot karácsonykor. Ekkor azonban az amerikai kormány váratlanul bejelentette, hogy növényvédőszer-maradványokat találtak az áfonyaszószban. A rémhír gyorsan terjedt: sok termesztő termékét visszavonták a piacról és az *Ocean Spray* elvesztette egy teljes év forgalmát. Ez adta meg a végső lökést: a cég elhatározta, hogy *olyan termékeket fejleszt ki*, amelyek egész évben árusíthatók lesznek. Az első ötletük a gyümölcslé volt, amely olyan sokáig tárolható, mint semelyik másik termék a

piacon, ráadásul sokkal jobban szállítható és raktározható, mint a friss gyümölcs.

A friss gyümölcslé készítésében nem a tárolhatóság a legfontosabb – azt a pasztörizálás és a csomagolás megoldja – hanem a szín és a homogenitás megőrzése. A legtöbb gyümölcslé ugyanis nemcsak megbarnul néhány hét tárolás alatt, hanem a bennük úszó rostok és egyéb anyagok kiválva és leülepedve rontják a megjelenésüket is. Az Ocean Spray szerencséjére az áfonyaitalt pirosító természetes festékanyagok a gyümölcsök világában a legstabilabbak közé tartoznak (ezért szinte lehetetlen kimosni őket az asztalterítőtől). Speciális szűrési és csomagolási eljárásokkal sikerült megoldaniuk, hogy az általuk készített gyümölcslé egy teljes évig megőrzi tetszetős tulajdonságait. Ezzel el is érték céljukat.

Amikor 1963-ban megjelent a piacon az áfonyalé, az Ocean Spray egy újabb gonddal szembesült: meg kellett nyerniük az embereket, hogy vásárolják a terméket. Egyszerre kellett megbirkózniuk a *márka és a kereslet felépítésével*. És ezzel váltak az élelmiszer-marketing oktatók kedvenc példameséjévé is. Az élelmiszergyártók szokásos hirdetési fogásai - a fülbe-mászó dallamok, szlogenek és étvágygerjesztő képek - mellett az Ocean Spray azon tűnődött, hogyan kóstoltassa meg termékeit az emberekkel. A feladatban végül két csoport sietett segítségükre: a vendéglősök és az orvosok. A vendéglátóipar, különösen a bárók, eleve keresték az új italokat - mint új lehetőségeket - a szűk választéktól megcsömörlött vendégeik csalogatására. Az Ocean Spray tehát az áfonyából készült koktélok népszerűsítésébe fogott. Az orvosokat pedig kutatási eredményekkel, konferenciákon győzték meg, hogy az áfonya hatásosan alkalmazható belső, különösen húgyúti gyulladások kezelésére. Az áfonya hatóanyagai ugyanis rontják a baktériumok testen belüli életfeltételeit. Az Ocean Spray 40 éve őrzi piaci vezető pozícióját ezzel a jól bevált stratégiával.

De az áfonya egyéb módon is értékesíthető. 1980 óta az Ocean Spray aszalt és szárított áfonyát is árul, mégpedig pékségeknek és müzligyártóknak. De az innováció itt sem állt meg. A gyümöcslégyártás során az áfonya héját összezúzzák, hogy kinyerjék a benne lévő gyümöcslhúst. Kifejlesztettek egy olyan eljárást, amellyel a gyümöcslé a héj szétroncsolása nélkül is kinyerhető. Az áfonya héja alá desztillált vizet juttatnak, így a gyümöcslé a héjon át ozmotikusan távozik. Megmarad a gyümöcslé és a teljes, vízzel teli gyümöcslhéj is. Az eljárás szépsége abban rejlik, hogy visszafelé is működik: az áfonya héja újból megtölthető mangó, narancs, szamóca vagy málna levével. Az így nyert különlegességnek két előnyös tulajdonsága is van. Egyrészt az áfonya jól tárolható és süteménybe süthető, míg más gyümöcsök gyorsan romlanak és szétfőnek a süteményekben. Másrészt az áfonyalé, mint melléktermék, biztos piaccal rendelkezik, amely kalkulálható bevételt hoz a konyhára, nem úgy, mint más gyümöcsök esetén, ahol a termés mennyisége határozza meg a szezonális árakat.

Az 1960-as évek óta az áfonyatermesztés mennyisége megötszöröződött. Ez a különleges kis gyümöcs eddig átúszott minden akadályon és szélesebben pattog tovább a siker útján.

10 A VIDÉKFEJLESZTÉS NAGY EGYÉNISÉGEI

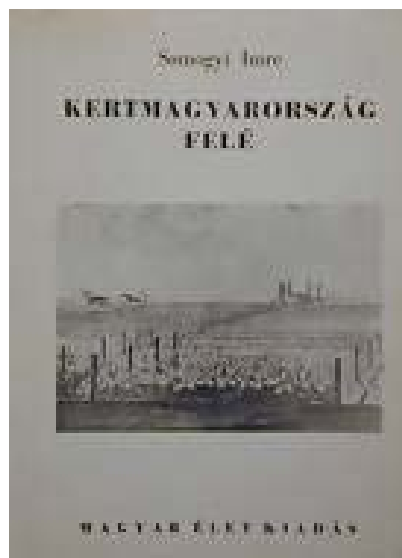
Gál-Berey Tünde – Bálint János

10.1 SOMOGYI IMRE

Somogyi Imre (10.1. ábra) a „Kertmagyarország” eszméjének atyja 1902-ben, egy betyár fiaként született Abonyban. Korai halála és korát meghaladó gondolkodásának ellentmondásos fogadtatása miatt életében sajnos nem kapta meg a méltó elismerést.

A kertészetet Bulgáriában szerette meg, ahova néprajzi kutatásai nyomán jutott el. A magyar falusi életet tanulmányozva a paraszti gazdálkodás praktikáit is igyekezett ellesni. Bulgáriában a hagyományos kertészeti módszerekről és a zöldségtermesztésről tanult sok újat.

Nevét először a hasura²⁷-gazdálkodás kapcsán említették, amelynek tapasztalatait Bulgáriában szedte magára. Hazatérve az itthoni parasztoknak, főleg a Duna-Tisza közén és Észak-Magyarországon tanított modern kertészeti módszereket, köztük a hasura-gazdálkodást is (Tóbiás, 2001). A hasura helyét mára átvette a fólia, de Somogyi idejében komoly változást hozott a kertészeti termelésben, hogy a kora tavaszi és a késő őszi fagyoktól meg tudták védeni a növényeket.



Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC13280/13991.htm> www.antikvarium.hu

10.1. ábra: Somogyi Imre (1902-1947) 10.2. ábra: A könyv 1943-as kiadása

Sok országban megfordult néprajzi- és kertészeti témájú kutatásai kapcsán és hazatérve meghirdette a „Kertmagyarország” eszméjét. Az 1942-ben megjelent „Kertmagyarország felé” (10.2. ábra) című könyvével népi mozgalmat indított el. Hirdette egyrészt, hogy az akkori magyar gazdasági formák nem segítik egy új, fejlettebb gazdaság kialakulását; kutatásai az üzemszervezéstől, a gazdálkodási módszertanon át a társadalmi kérdésekig sok területet lefedtek. Megfogalmazta, hogy elkerülhetetlen egy gazdasági szemléletváltás, hogy Magyarország helyt állhasson a gazdasági háborúban, amely a világháború után következik el (Vass, 1992). Versenyképességről, piaci háborúról beszél, amely miatt saját korában igen sok kritika érte.

²⁷ a hasura egy nádból vagy gyékényből készült szövet, amellyel a melegágyakat takarták be

A Somogyi-féle „Kertmagyarország” elképzelés alapszemléletét hazánk – szerinte – kiemelkedő adottságaira építette. Utazásai során többször megállapította, hogy sok nálunk jobban kertészkedő nép van, de olyan ország, ahol ennyi napfény éri a növényeket, nincs még egy. Ma már tudjuk, hogy közel sem ilyen egyértelmű ez a feltételezés, egy agrárreform megalapozásához azonban az efféle optimizmus mindig jól jött.

Tudományos következtetéseinek többsége azonban nemhogy napjainkban is megállja a helyét, de sokuk most vált igazán aktuálissá. Somogyi – bár idejében még nem létezett az ökológiai szemlélet kifejezés – kíméletes, a természeti erőforrásokkal okosan és fenntarthatón bántó kertészeket képzelt „Kertmagyarországa” élére. Könyvében a természetes élőhelyek védelmét kiemelten kezeli. Felismeri – vagy megtanulja a bolgároktól – hogy kertészeti termelés öntözés nélkül nem létezhet – ehhez azonban szerinte nem kell folyókat szabályozni, helyette a környezetet kímélő megoldásokat javasol (1992, Vass).

Komplex látásmódja kiterjedt a gazdasági és a társadalmi fenntarthatóság kérdéseire is. Modern szemlélete kiemelte őt korának gondolkodói, a kertészet modernizációján dolgozó szakemberek közül. Méltó elismerését halála után kapta meg. Szülőhelyén az Általános Iskola, a Kertészeti Egyetem jogutódjának számító Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Karának Kollégiuma is büszkén viseli Somogyi Imre nevét.

10.2 ERDEI FERENC

Erdei Ferencet **(10.3. ábra)** elsősorban falukutatóként emlegetik; szociográfus, agrárszakember, hagymatermesztő és politikus. Erdei életével és munkásságával arra kereste a választ, hogyan lehet a magyar parasztot képzett, európai agrárszakemberré formálni úgy, hogy közben megtarthassa büszkeségét származása iránt. A paraszt otthonát, a falut, a tanyát pedig szeretne volna eredeti állapotában megőrizni.



Forrás: www.mako.hu/files/tur_erdei.jpg

10.3. ábra: Erdei Ferenc (1910-1971)

1910-ben, Makón hagymatermesztő család sarjaként látja meg a napvilágot. A makói hagymatermesztők összefogása, és a családi összetartás segítette őt a Szegedi Tudomány-

egyetemre. Mindenki arra számított, hogy visszatér majd Makóra, hogy a helyi termeszítő szövetkezet érdekeit képviselje.

Első művét „Futóhomok” címmel 27 évesen írja a Duna-Tisza-közén élő parasztok szociográfiai elemzéséből (Romány P., 1986). Erdei a parasztok, a vidéki emberek számára egyetlen célt jelöl ki: „emberül élni”. Elemzései pontosak, valóságűek és mindig a haladás irányába mutatnak.

Az egyetlen járható útként, amely a falvak és a vidék felemelkedését hozhatja, a parasztok polgárosodását jelöli meg. S hogy eszméinek keretet adhasson, az 1930-as évek végén megalapítja a Nemzeti Parasztpártot. A második világháborúban öccsével együtt igyekszik közel kerülni az eseményekhez, 1944-ben Debrecenben, az alakuló Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere lesz. 1949-től a földművelésügyi tárcát kapja meg, végre helyére kerül. Miniszterként siettetni a földreformot, a parasztokat újra fölhöz akarja juttatni.

Munkájában sok kritikára lelt, kortársai és utódai is átkozták, amiért erőltette a szövetkezetesítést. Erdei mindvégig abban hitt, hogy a parasztok összefogásának ezen módja fogja szebbé és gazdagabbá tenni a magyar falvakat.

Erdei sok külföldi tanulmányútja között a Szovjetunióban gyűjtött tapasztalatait tartotta leg többre. Egyéni – sokat támadott – véleménye, hogy a szövetkezés mellett a parasztoknak meg kell tartani a háztájt is (Romány, 1986).

Erdei Ferenc nevéhez fűződik a Gödöllői Agrártudományi Egyetem kihelyezése Budapestről, és a főleg felnőttképzéssel foglalkozó Gödöllői Mezőgazdasági Akadémia megalapítása is. 1953-tól igazságügyi miniszter, 1954-ben a Minisztertanács elnökhelyettese, majd 1967-től a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára.

Kivételes jelleme és sokszínű személyisége mellett, maga is parasztként élt, élete másik részében pedig róluk, értük írt (Romány, 1986). Felismerte – talán először a magyar történelemben – hogy a falu megszűnt a paraszt otthona lenni. Nemcsak felismerte, üdvözölte is e tény. A falunak szerinte befogadónak kell lennie, hogy tovább élhessen. Be kell engednie a mezőgazdaság mellett egyéb tevékenységeket. Mi ez, ha nem a multifunkcionalitás igen kezdetleges megfogalmazása? Erdei vizsgálta az autók és a falu kapcsolatát, modern szemléletet tanított a parasztoknak.

Közgazdászként is alkotott: az önköltség, a jövedelem és az ár kapcsolatát tanulmányozta a szocialista agrárökonómiában (Romány, 1986), de kutatta a különböző ágazatok ökonómiájának módszertanát is.

Műveivel átfogja a parasztság és a vidék fejlődésének összes fontos momentumát: az egyéni parasztok korszakát, a szövetkezetesítést, a mezőgazdaság iparosodásától szenvedő parasztok időszakát, és látni vélte a vidéki lakosság gazdagodását és társadalmi fejlődését, amelyben a fennmaradás kulcsát látta.

10.3 WANGARI MUTA MAATHAI

Az utóbbi évtizedek két legnagyobbra értékelt vidékfejlesztőjét szeretnénk bemutatni, akik maguk is – azokhoz az emberekhez hasonlóan, akiknek a segítségére siettek – szegény sorsú vidékről származnak. A 2004. évi Nobel Békédíjat elnyert afrikai hölgy, Wangari Muta Maathai, a „Fák Asszonya” (10.4. ábra) (1940-ben a kenyai Ihithe nevű falucskában született) a hazájában élő nők helyzetének javítását tűzte ki céljául.

Természetesen nem Maathai professzor az első, aki nagyszabású tervvel próbált segíteni az afrikai szegények helyzetén, viszont ilyen komplex, a kenyai nők sorsán változtatni próbáló tervet senki más nem készített.

Maathai asszony már életével történelmet írt: az első közép- és kelet-afrikai doktori fokozatot szerző nő volt. Egyetemi tanulmányait az Amerikai Egyesült Államokban végezte biológia szakosként, de több állami oktatási intézményben is megfordult. Doktori

tanulmányaihoz hazatért Afrikába és állatorvosi anatómiát tanult a Nairobi-i egyetemen. Németországi egyetemekre is áthallgatott egy évet. Többé nem akarta elhagyni Afrikát, munkát is itt vállalt: egyetemi tanári állást kapott. Állhatatossága hamarosan meghozta gyümölcsét, tanszékvezetővé választották a Nairobi-i Egyetem Állatorvosi Anatómia Tanszékén, szintén első nőként Afrikában.



Forrás: <http://greenbeltmovement.org> (Fotó: Martin Rowe, 2006)

10.4. ábra: Wangari Muta Maathai



Forrás: http://www.state.gov/cms_images/kenya_map.jpg

10.5. ábra: Kenya

Maathai professzor kezdetben csak az afrikai szegény nők helyzetével foglalkozott. A Kenyai Nők Nemzeti Tanácsának aktív tagja, majd elnöke: munkássága és kutatásai alatt döbben rá, mennyire kilátástalan a súlyos szegénységgel sújtott nők élete. Afrikában a nők a családfenntartók, ők művelik a földet, gondozzák a gyerekeket és keresik a pénzt. Gyermekkorának emlékeiben és a szülői, nagyszülői mesékben az afrikai táj még gazdag és élhető közeg volt. A környezet állapota azonban sokat romlott az elmúlt pár évtized alatt. A

talaj – egyébként is alacsony – szervesanyag-tartalma tovább csökkent, a mértéktelen erdő kivágások nyomán a talajerózió hatása is felerősödött. Wangari Maathai kezdetben minden problémát a környezetkárosításnak tulajdonított, amellyel ennek a szegény sorsú vidéknek meg kell küzdenie. Az erdő kivágások nyomán kialakult fahiány miatt nem tudnak többé tüzet gyújtani, így nincs lehetőségük felforralni az ételt fogyasztás előtt, ami ezért lenne fontos, hogy legalább az étellel ne kerüljenek gyermekeik szervezetébe életüket veszélyeztető baktériumok. A fa egy afrikai nő életében létfontosságú, állítja Maathai. Mindennap használatos eszközök, edények, vízhordó palackok készülnek belőle, tüzelnek és főznek vele, valamint kezdetleges gépeket is hajtanak a fából nyert energia segítségével. Fák nélkül a talaj tönkremegy, lehetetlenné válik az élelmiszertermelés. Maathai asszony felismerte, hogy maguk a nők is rombolják saját környezetüket, ezért a fejlődéshez az első lépés a környezettudatos életmódra való nevelés.

A szegény embert, aki gyermekének nem tud nap mint nap ételt adni, elkeseredettsége törvényszegésre kényszeríti. A bűnözés mértékének növekedése a szegény régiókban mindig megfigyelhető, s az ott élő emberek helyzetének javulásával legtöbbször átlagos szintre csökken.

Az afrikai vidék problémáit tehát a nőkön keresztül érdemes megoldani, de ehhez Maathainak meg kell győznie őket, hogy nem kívülről érkező segítségre kell várni, saját maguk vehetik kezükbe sorsukat. Oktatást szervezett azoknak a nőknek, akik partnernek mutatkoztak a kezdeményezésben, s megtanította nekik, hogyan használják okosan a még meglévő erőforrásokat. Azt is elmesélte nekik, hogy szerinte a megoldás kulcsa a fa. A fa tiszta levegőt ad, megvédi a talajt, tűzifát, üzemanyagot és alapanyagot szolgáltat. Ezért nekik – az afrikai nőknek, akik valódi áldozatai a fahiánynak - egyetlen dolguk van: ültessenek fát. A fák ültetését és gondozását könnyedén megtanulják az asszonyok, amely tudást később máshol is hasznosíthatják (10.6. ábra).



Forrás: <http://www.wangarimaathai.or.ke/w.php?id=61>

10.6. ábra: Ms Maathai segítőivel, amint egy erősen erodált domboldalon (ahonnan egy komolyabb esőzés lavinaként zúdítja a sarat az alatt lakókra) fákat ültet.

Hogy hatékonyabbá és ismertebbé tegye eszméit, megalapította a Zöld Öv Mozgalmat, (10.7. ábra) amelynek tagjai a kenyai szegény sorsú emberek közül kerülnek ki; a nők aktívabb közreműködőknek bizonyultak. A Zöld Öv Mozgalom fennállása óta több mint 30 millió fát ültetett el Kenyában.

Maathai mozgalma hamar ismertté vált Kenyában, s már ebben az időszakban is

akadtak szép számmal kritikusai. Vajon tényleg nincsenek Afrikában olyan férfiak, akik szívesen tennének valamit a kenyai környezet fejlesztéséért? Valóban csak a nők érintettek és kizárólag az ő segítségükkel lehet javítani a helyzeten? Szabad-e ilyen drasztikusan átformálni egy ősi civilizáció társadalmi szerkezetét?



Forrás: <http://www.wangarimaathai.or.ke>

10.7. ábra: A Zöld Öv mozgalom

A faültetésbe kezdő nők számára Wangari Maathai munkát adott: feladatuk nem csupán abból állt, hogy fákat ültessenek, de gondozniuk kellett: életben tartani a lehető legtovább. Így némi pénzhez is jutottak, miközben tudatos környezetvédelmet és –fenntartást tanultak és gyakoroltak. Maathai professzor a Nobel Békédíj átadásakor azt magyarázta, hogy 10-12 fa elégséges egy ember élete során kilélegzett széndioxid-mennyiség levegőből történő kivonásához, s ha mindenki életben tartja ezt a néhány fát, máris jobb és élhetőbb lesz világ.

Az ültetett erdei fáknak ezt a széndioxid-egyensúlyt teremtő értéket ma számos tudós kétségbe vonja, mert az első 15 évben bizonyosan negatív a mérleg, azaz nagyobb a széndioxid emisszió, mint a cseperedő fák széndioxid megkötése. Optimális esetben, évtizedekkel később esetleg fordul a helyzet. Adott esetben viszont a fára, mint építő- és tüzelőanyagra is szükség van, valamint a legfőbb pozitív externália a munka(hely)teremtés, illetve az asszonyok ezen alapuló részleges egyenjogúsítása.

Politikai támogatás nélkül azonban nem sokra jutott. A kenyai politika az ősi törzsi rendszerre épül, amelyben a nőknek nem jut hatalom vagy döntési lehetőség. A környezetvédelmet nem kezelik problémaként, kritizálta Maathai asszony a rendszert. Sok megaláztatás és céltalannak tűnő harc után bejutott a politikai életbe. Nőként azonban nem könnyű érvényesülni Afrikában; elveiért többször börtönbe került az évek során, most azonban a világ figyel rá, véghezviheti nagyszabású terveit. A demokratikus rendszer hiánya az elszegényedett vidéken lehetetlenné teszi, hogy fejlett gazdaság és társadalom alakuljon ki. Céljai egyre komplexebbé váltak: saját életének nehézségei, valamint eddig megszerzett

tapasztalatai alapján rájött, hogy a demokratizmus hiánya és a környezet állapota között összefüggés van. Érvéle szerint a hagyományos afrikai társadalmi rend alapján a nőknek igen kevés beleszólásuk van saját sorsuk irányítására, így kisodródnak a társadalom periferiájára. Életük nap mint nap az élelemszerzésről, a harcról szól, hogy gyermekeiket életben tartsák; ilyen körülmények között a környezet megóvása sokadrangú szemponttá válna mindannyiunk számára. Béke sem létezik elégedett lakosok nélkül. A társadalom különböző szegmensei között kiélesedő versengés polgárháborúhoz is vezethet, ahogy az Nyugat-Szudán Darfur nevű régiójában is történik. A jelenlegi állapot kialakulásához természetesen hozzájárul a megfelelő oktatás hiánya és az állami szinten zajló környezetpusztító tevékenység (tömeges illegális erdőkivágások); eredmény: egyre degradálódó, az élethez szükséges legalapvetőbb feltételeket sem nyújtó közeg, a kenyai vidék.

Végül 2003-ban megalakította a Kenyai Mazingira Zöld Pártot, amelynek képviselőjeként végre kezébe vehette az általa felismert és fontosnak vélt problémák kezelését a politika színterén is.

Mozgalma, amely a kenyai környezet állapotának javítása mellett a nők hatalommal való felruházását (empowerment) is hirdette sok kritikusra talált, akik főleg kenyai politikusok voltak.

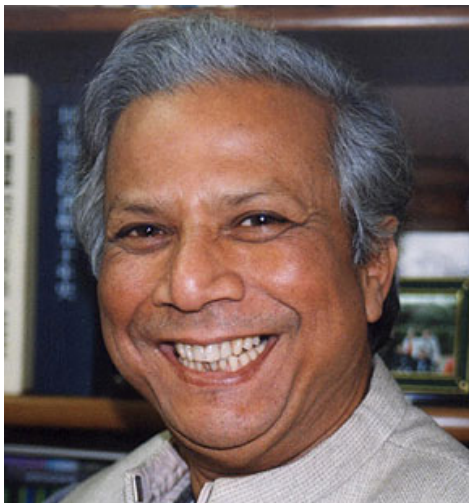
Az „empowerment” divatos amerikai kifejezésre még nem ismerjük a megfelelő hazai változatot, de magyarázni már tudjuk, hogy az egyének vagy csoportok szellemi, politikai, társadalmi és/vagy gazdasági erejének megteremtését, illetve a már meglévő, csak önmagunk vagy mások által (f)el nem ismert erő tudatosítását jelenti. A kifejezést leggyakrabban a korábban kirekesztett csoportok egyenjogúsításakor hangsúlyozzák. Az adott kenyai esetben látszólag apróságról, pl. nem a politikai választójog módosításáról van szó, hanem csak a munkájáért egész életében most először szerény fizetést kapó asszonyok családon belüli megbecsüléséről; talán most először szólhat bele egy háztartási beszerzésbe, netán először fizethet a közös bevásárlásnál. Empowerment: a felelős döntés hatalma, azt jelenti, hogy a döntésekbe be kell vonni azokat a személyeket is, akikre az közvetlen hatással van, legyen ez munkavállaló egy nagy multinál, afro-amerikai az Egyesült Államokbeli gettóban, afrikai nő vagy szegény bangladesi.

A Nobel Békédíj sok kaput kinyitott számára, vidékfejlesztő tevékenységét most komoly PR-munka és sok szponzor segíti. Továbbra is hirdeti, hogy a vidéki lakosság magára van utalva a természeti erőforrások védelméért folytatott harcban, de kis lépésekkel és összefogással sokat lehet javítani a helyzeten. Nyilvánossághoz jutását sajnos arra is használta, hogy ne csak a faültetésről vagy a környezetvédelemről nyilatkozzék. 2004 októberében ellentmondásos kijelentést tett, amellyel kockára tette idáig jogos hírnevét. Maathai professzor nem kevesebbet állított, mint hogy az AIDS, napjaink Afrikáját különösen sújtó halálos kór nem véletlenül keletkezett. Elmélete szerint az AIDS vírusát szándékosan állították elő, hogy kiirtsák vele a nem kívánatos népeket, különösen a feketéket. A világon élő 38 milliós HIV-fertőzött betegből 25 millió Afrikában él, ennek is nagy százaléka nő. Az afrikai hölgy összeesküvés elméletét egy olyan kijelentéssel fejelte meg, amely miatt jogosan bírálható vált eddig megszerzett összes elismerése. Állítása szerint az óvszerhasználat nem akadályozza meg a HIV vírus terjedését.

Az AIDS elleni harc leghatékonyabb és legolcsóbb módja az óvszer alkalmazása, ezért arra sarkallni a fertőzésnek leginkább kitett vidéki lakosságot, hogy ne használjanak óvszert érthetetlen és felelőtlen cselekedet, amelyet a 30 millió elültetett fával zöldébbé tett Afrika sem tehet jóvá.

10.4 MUHAMMAD YUNUS (JUNUS)

A bangladesi közgazdász (10.8. ábra) nevétől 2006-ban vált hangossá a média, amikor Nobel Békédíjjal jutalmazták szegénység ellen folytatott küzdelmének elismeréseként.



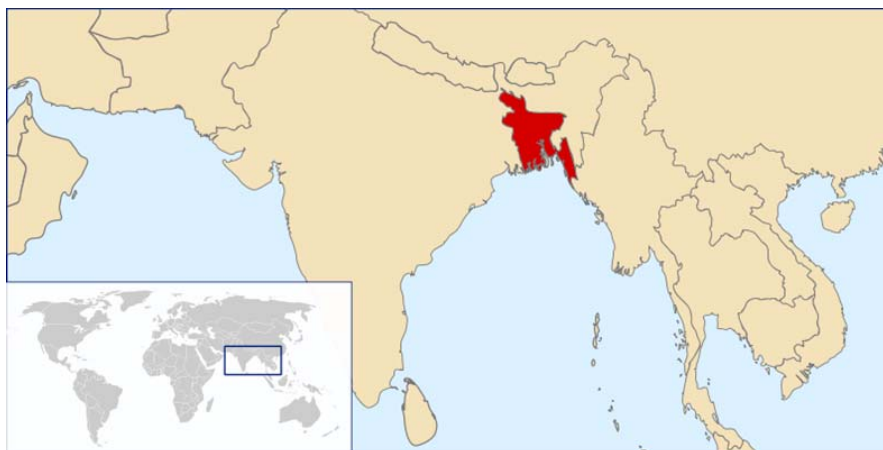
Forrás: www.worldfoodprize.org/laureates/Past/1994.htm

10.8. ábra: A „szegények bankára”

A „szegények bankárja” a mikrohitelezés (microcredit, microloan, microfinance) gyakorlati alkalmazásáért kapta elismerését; a mikrohitelezés azt jelenti, hogy az igazán szegény emberek – akik valódi banki kölcsönöket nem kapnak – jutnak kis összegű hitelekhez. A legtöbbjüknek ez a kis segítség kell ahhoz, hogy az anyagi helyzete stabilá váljon, így akár arra is lehetősége lesz később, hogy valódi banki hitelekre pályázzon.

Yunus az Amerikai Egyesült Államokban szerezte közgazdász diplomáját és doktori címét is, majd visszatért szülőföldjére, Bangladesbe és az ottani egyetemen kezdett tanítani. Gyermekkorából származó, a szegénység borzalmaival kapcsolatos emlékeit is felülmúlta az akkori helyzet. Az utcákat nincstelenek lepték el, alig találkozott működő vállalkozással. A szegényeket a gazdag (gyakran bűnöző) réteg uzorakölcsönökkel tartotta sakkban, amelyeknek kamata is hatalmas volt, ráadásul arra kötelezték a hitelezőt, hogy a megtermelt árut nekik adják el egy előre megszabott, a piacinál jóval alacsonyabb áron. Yunus professzor felismerte a helyzet kilátástalanságát, és úgy döntött, hogy segítségére siet a bangladesi szegényeknek. A tény, hogy maga is bangladesiként nőtt föl (1940-ben született Bathuaban, Bangladesben, a Bengáli-öböl torkolatában található kis falucskában) és helyzetismerete segítségével volt a mikrohitelezési rendszer kidolgozásakor.

Az ország 1947-ig a Nagy-Britanniához tartozó India gyarmat része volt. Ekkor a gyarmati terület két részre szakadt, Indiára és Pakisztánra, ez utóbbinak lett a keleti része Banglades. Az ország végül 1971-ben nyerte el függetlenségét (10.9. ábra).



Forrás: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:LocationBangladesh.svg>

10.9. ábra: Banglades

Kezdetben maga Yunus volt a bank: kölcsönt vett fel és ezt adta tovább azoknak a szegényeknek, akik egyéb banki hitelt nem voltak képesek felvenni. A hitelek összege nagyon kicsi (az első kölcsön 27 dolláros volt, de a később adott kölcsönösszegek átlaga sem haladta meg a 100 dollárt), nem uzorálaton osztja őket, az igénybevételhez sem kell jogi vagy pénzügyi garancia (nincs szükség fedezetre) – a rendszer a kölcsönös bizalom elvén alapszik alappillére a rendszernek a közösségi szellem erősítését megcélzó csoportos hitelezés volt. A hitelígyénlők mindegyike vállalkozásfejlesztéshez használta a pénzt (gyakran ez csupán egy varrógépet jelentett), hitelígyénlő-csoportokat alkottak, amelyen belül a hitel összege a tagok között „körbejár”. Amint az első igénylő visszafizette a pénzt, megkapja azt a következő és így tovább. Ennek eredménye az, hogy közös érdekekkel rendelkező, összetartó kisebb közösségek alakulnak, ahol mindenkinek érdeke, hogy visszafizesse a hitel összegét. Így egymást is segítik a mindennapi boldogulásban.

Később bankot alapított, mely már nevében is – Grameen – a vidéket hordozza, bengáli nyelven ugyanis vidékit, falusit jelent. A Grameen bank azóta több földrészen nyitott irodát (10.10. ábra).

Forrás: <http://www.grameen-info.org/index.html>

10.10. ábra: A Grameen Bank

Yunus professzor minden nyilatkozatában hangsúlyozza: nem jótékonykodni akar; szeretne egy lökést adni a bajba jutott embereknek, akik a kapott hitel segítségével olyan vállalkozásba kezdenének – vagy a meglévőt oly módon fejlesztenék – hogy ne legyen többé szükségük külső segítségre, önfenntartóvá lesznek. A példa kedvéért képzeljük el, hogy a hitel összegéből egy indiai asszony vesz 10 csirkét, a tojásaikat pedig elkezdi eladni, párat azonban kiköltet és a naposcsibék nagy részét eladja, a maradékot pedig ismét befogja tojásokat tojni. Így kialakul egy olyan vállalkozás, amely már elég profitot termel a család fenntartásához és a folyamatos, kismértékű fejlesztéséhez. Kicsi segítségnek tűnik, azonban Bangladesben, ahol a legszegényebbek kevesebb, mint 1 dollárból élnek naponta, ilyen kis segítségek is kihúzhatnak egy családot a nyomorból.

Yunus nagyon érzékenyen látta az elszegényedett vidék gender (esélyegyenlőségi) problémáit. Bangladesben – csakúgy, mint korábban Afrika esetében említettük – a nők a gondosabb családfenntartók. A bankoktól felvett hitelek azonban 99%-ban férfiak kapták. Yunus ezért célul tűzte ki, hogy az ő mikrohiteleiből minél több nő kaphasson. Elmélete szerint a nőkön keresztül a családba jutott pénz sokkal jobban hasznosul, mint ha a férfi vitte volna haza. A nők jobban vigyáznak rá, jobban meg tudják ítélni a család szükségleteit és ehhez igazítják a kiadásokat. A megszerzett profit újra befektetésében is jobbnak tűnnek a nők. Várakozásait felülmúlták az eredmények – a mikrohitelek 97%-át nők vették fel (10.11 ábra).

A Grameen bank nem egyszerűen pénzt osztogat a szegényeknek, de azt is ellenőrzi, hogy hitelei nyomán milyen változások következtek be a család életében. Ha egy családnak például már fémtetővel rendelkező háza van, vagy annak minden tagja ágyon alszik, tisztított vizet iszik és latrinát használ, van napi viseletre és télre elég meleg ruházata, moszkítóktól védő hálójaja, a család egyik tagja sem éhez, illetve betegség esetén egészségügyi ellátást tud igénybe venni, akkor a bank értelmezésében kijutottak a tartós szegénységből.



Forrás: <http://www.greenbeltmovement.org>

10.11. ábra: A Grameen Bank egyik ügyfele

A visszafizetési arány Yunus elveit és elképzeléseit igazolta: 5 millió dollárt adott kölcsön több, mint 5 millió embernek, akiknek 90%-a vissza is fizette vagy szabályosan

törleszti hiteleit. Optimizmusa odáig terjed, hogy a Nobel Békédíj által nyert nyilvánosság segítségével próbálja meggyőzni a hatalmas multikat, szálljanak be a bizniszbe – szerinte nem jótékonykodni és adományozni kell, hanem befektetni a társadalomba, s bár a profit csak minimális, közben súlyos szociális problémákat oldanak meg. Az adományozásnál mindenképpen jobb: míg az adományozáskor a cégek legfeljebb némi adót írhatnak le, addig a mikrohitelzés valódi üzlet, miközben tényleges segítséget jelent a hitelt felvevőknek is.

Junus bankjának ma már komoly versennyel kell szembenéznie a mikrohitelzés terén. Pénzügyintézmények százai kínálnak hasonló hiteleket az ügyfeleknek. Junus professzor azonban különbséget érez és tesz a különböző mikrohiteltek között, igyekszik megtartani a Grameen Bank mikrohitelének presztízsét. A többi bank ugyanis szerinte nem kifejezetten a szegényeket, az ő felemelkedésüket, esetleg esélyegyenlőségi problémáik megoldását szolgálja kis összegű hiteleivel. Bírálata szerint a legtöbb versenytársa hiteligenléskor ugyan nem követel fedezetet nehéz körülmények között élő ügyfeleitől, a kamataik azonban túl magasak ahhoz egy szegény család számára, hogy elő tudják teremteni azt; még akkor sem, ha a hitelből beindított vállalkozás hatására az anyagi helyzetük kicsit stabilabbá vált.

Mr Yunus bankjával tehát komoly üzletágot teremtett. Korántsem Ő volt az első, aki azzal próbálkozott, hogy szegényeknek is elérhető hitelt szolgáltatott. A korábbi kezdeményezések, mint a BRAC (Alleviation of poverty and empowerment of the poor) vagy az ASA (Globally renowned specialized microfinance institution) nem lettek sikeresek. Junus sikerét gyors lehetőség-felismerő tehetségének, a bank erőltetett terjeszkedésének és annak tulajdonítják, hogy nem próbált a szegények mellett – nagyobb profittal kecsegtető – célcsoportot keresni bankjának.

Manapság már olyan nagy bankok is szolgáltatnak mikrohitelt, mint a Deutsche Bank, a Citigroup vagy az ABM AMRO, akik az elmúlt évben 100 millió dollárokat fektettek be mikrohitel businesssekbe. És valóban befektetésről van szó: a megtérülési arány és a Grameen Bank tapasztalatai a visszafizetési mérlegről is igen kecsegtetőek.

A mikrohitelzés elve és hatékonysága a mai napig vitatott. Kritikus szakértők szerint a hitel nem oldja meg a szegények problémáit, helyette hitelcsapdába esnek, mert a megtakarítások helyett minden befolyó összeg a hitel törlesztésére megy. Sudhirendar Sharma, indiai fejlesztőmérnök szerint a mikrohitelzés csak arra jó, hogy a bankok felszabaduljanak az alól a vád alól, hogy a vidéken élő szegényeket diszkriminálják a hitelbírálatkor. A szegények bankárát érő leggyakoribb kritika, hogy bankja nem valódi bank, hiszen tőkéjének 3 %-át rendszeres adományokból szerzi, többnyire kormánytámogatásokból, civil szervezetektől, feminista mozgalmaktól.

A kérdést bizonyára mindenki felteszi magában: hogyan kaphat egy bank békédíjat? Yunus szerint a szegénység olyan elkeseredetté teszi az embert, hogy minden mindegy alapon a bűnözésben próbálja megtalálni megélhetését. Ezeknek az eseti bűnözőknek nagy része soha nem vált volna törvénysértővé, ha legalább családja számára elég jövedelmet tudna termelni. Így Yunus professzor nem csak az elmaradott vidékek fejlődéséért tett sokat, hanem közvetett módon a békéért is harcol.

10.5 FRANZ FISCHLER

A jelenlegi európai vidékfejlesztési politika megfogalmazója, Franz Fischler (10.12. ábra) vidéki farmerként kezdte pályafutását. 1946-ban Ausztriában született, egy tiroli kis faluban és ott is nevelkedett, 14 évesen már a nagyszülei farmján dolgozott. A bécsi egyetemen agrártudományt tanult, s az egyetem alatt sem szakadt el a mezőgazdaság gyakorlásától: kertészetekben és sertéstelepen is dolgozott. Az egyetemen regionális politikával foglalkozott, akkoriban a „vidékfejlesztés” kifejezés nem létezett.

Szakmai pályafutása ettől fogva csak felfelé ívelt: először a tiroli agrárkamaránál

dolgozott, majd annak elnöke lett, egészen 1989-ig maradt ebben a pozícióban.



<http://www.franz-fischler-consult.co.at/21.0.html>

10.12. ábra: Franz Fischler

A következő négy évben Ausztria mező- és erdőgazdálkodásért felelős minisztere lett, ahonnan egyenesen Brüsszelbe vezetett útja, mint az Európai Unió mezőgazdasági és vidékfejlesztési biztosa (1999-ben a halászatot is besorolták feladatai közé). Az Európai Unió mezőgazdasági biztosaként adódott lehetőség számára, hogy az európai agrárpolitika ne csak elveiben áldozzon a vidékfejlesztésre.

Az Európai Unió Közös Agrárpolitikája (KAP) a kezdetektől fogva igyekszik követni az agrárágazatban bekövetkező változásokat, és ezekhez igazítja intézkedéseit. A 2000-2006 KAP költségvetési ciklus, az Agenda 2000 – Franz Fischler közreműködése nyomán – a vidékfejlesztés köré épült. A Közös Agrárpolitika korábbi egysíkú (termelés-orientált) stratégiáját két pillérre osztja: első pillérében továbbra is piacpolitikai intézkedéseket tartalmaz, de a vidékfejlesztést második pillérként emeli mellé. Az európai agrárpolitikát alapjaiban megrengető reformot 1999-ben, a berlini csúcson fogadták el. A reform az agrártámogatások átcsoportosítását, és egy komplex módon kidolgozott vidékfejlesztési stratégiát tartalmaz.

Fischler nevéhez fűződnek olyan kulcsszavak és elvek érvényesítése, mint a fenntartható fejlődés vagy a multifunkcionális mezőgazdaság. Az európai vidékfejlesztési politika kidolgozásakor bölcsen felismerte, hogy a vidékért az ott lakók tehetnek a legtöbbet, ők érzékelik a problémákat és tudnak megoldást keresni. Szavainak paraszti származása és a mezőgazdaságban eltöltött szakmai évei adnak hitelt.

A reform értelmében tehát az egyes tagállamok maguk felelnek saját vidékfejlesztési programjuk kidolgozásáért. A „bottom-up approach” bevezetése - amely egy alulról jövő kezdeményezéseken alapuló stratégiát takar - szintén neki köszönhető.

Franz Fischlernek nem volt könnyű dolga, amikor egy ilyen komoly változtatásokat tartalmazó reformot akart véghezvinni, hiszen az EU mezőgazdaságra szánt pénzét a korábbinál is jobban szétosztotta, ez pedig sok tagország érdekeivel ütközött. Tervét nyíltan kommunikálta az elejétől kezdve: célja az volt, hogy a vidéki területekre pumpálja a pénzt, de nem hatalmas projektek, hanem kisebb támogatások formájában, így a vidéki gazdálkodók az új vidékfejlesztési elvekre építve valódi fenntartható vállalkozásokat építhetnek.

10.6 NORMAN ERNEST BORLAUG



<http://natural-resources.ncsu.edu/images/normanborlaug.jpg>

10.13. ábra: Norman Ernest Borlaug

N. E. Borlaug (*10.13. ábra*) a szó mai értelmében nem vidékfejlesztő, de a nevével fémjelzett Zöld Forradalom az agrártörténet egyik legjelentősebb időszaka, amelynek nagy hatása volt a vidékre és a vidéken élő emberekre.

Az 1914-ben született Borlaug norvég emigránsok unokájaként nőtt föl, hatéves korától szülei Iowa-i birtokán dolgozott, ahol megtanulta a vadászat, a halászat, sertésenyésztés, valamint a kukorica- és rozstermesztés praktikáit. Hogy egyetemi tanulmányait finanszírozza, a fiatal Borlaug munkát vállalt; többek között civil szervezetnek is dolgozott, ahol sok éhezővel találkozott, és ez mély nyomott hagyott benne. Közéről megtapasztalta, hogyan változik meg egy ember személyisége, ha éheznek.

Borlaug életében sorsfordító volt, amikor egyik tanára a termesztett növények kórokozóiról szóló előadásán olyan technológiáról mesélt, amelynek segítségével a betegségeknek ellenálló növényeket lehet előállítani. A nemesítésről van szó természetesen, amely számunkra már az egyik legtermészetesebb összetevője a növénytermesztésnek.

Mikrobiológusként az Amerikai Egyesült Államok hadseregének kutatásaiban is részt vett, dolgozott többek között a DDT-vel (diklór-difenil-triklór-etán), mint a malária ellenszerével és több fertőtlenítő-szert is tesztelt. A mexikói mezőgazdasági termelés hatékonyabbá tételén munkálkodó, 1940-es években alakult Rockefeller Alapítvány felkérésére 1964-ben Mexikóba költözött néhány gabonatermesztéssel foglalkozó társával együtt. A mexikói Földművelésügyi Minisztérium és az Alapítvány egy összetett kutatással bízta meg a munkacsoportot; a cél, hogy a mexikói természeti, technológiai és emberi erőforrás-adottságok mellett korszerű búzatermesztés indulhasson be. Borlaug a korábbi hosszúszerű - a legkisebb szél hatására földre fekvő, így nehezen betakarítható - európai búzafajták helyett rövidszárú, Japánból származó fajták termesztését honosította meg Mexikóban (www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1970/borlaug-bio.html).

Borlaug és csapata Mexikó után Indiába és több afrikai országba is eljutott, mindenütt megtanították a vidéki parasztnak a búzatermesztés minden csínját-bínját, maga mögött a korábbi termésátlagok sokszorosát és működő kutatóintézményeket hagyva. 1970-ben Nobel Békédíjat kapott, amiért hozzájárult a világ éhezéssel sújtott országainak biztonságos élelmiszerellátásához. Borlaug abból az alapgondolatból indult ki, hogy sok globális problémára a termelés hatékonyságának növelése a pragmatikus megoldás, hiszen így nem lesz szükség újabb termőterületek bevonására, nem kell még több erdőt kivágni; elegendő

élelmiszer terem, hogy a vidéki elszegényedett lakosok is jóllakhassanak, mert „üres gyomorral nincs béke sem”.

Borlaug módszere – amit ma valószínűleg „knowledge transfer”-nek, tudástranszfernek neveznék – tehát azon alapszik, hogy nem azzal segítünk, ha az élelmiszert adjuk az éhezők kezébe, hanem ha megtanítjuk őket, hogyan állítsák ők maguk elő, amire szükségük van („hal helyett háló”) (www.vetesforgo.hu). Borlaug a biotechnológiát tekinti zöld forradalma folytatásának. Hagyományos keresztezéses nemesítéssel nem lehet többé elég hatékony fajtákat előállítani, de a biotechnológia módszereinek segítségével, minőségi és mennyiségi fejlődéssel az élelmiszertermelés talán lépést tud tartani az egyre növekvő népességgel. Borlaug még 80-es éveinek közepén is tanácsadóként dolgozott több nemesítő intézetben (www.actionbioscience.org/biotech/borlaug/html).

Azt sem szabad elhallgatni, hogy Borlaug Zöld Forradalmának bőséggel akadtak kritikusai is. Borlaug többször is nyíltan szembeszállt a kompromisszumképes környezetvédő mozgalmaktól elhatárolódó „sötétzöld” nézeteket hirdető civilekkel, amiért azok – véleménye szerint – veszélyeztetik a Föld élelmiszerellátásának biztonságát.

Borlaug által terjesztett intenzív termelési rendszerek nagy mennyiségű műtrágyázásra, permetezésre, monokultúrára épültek, amelyek természetesen bőséggel teremtettek újabb problémákat is: bizonyosan nőtt a mezőgazdaság környezetszennyezése, miközben egy másik, súlyosabb problémát kezelt. Nemesítői munkájával szembeni kritikák hasonlóak (valószínűleg a tiltakozók személye is azonos), mint amelyek ma a biotechnológiát helytelenítik, például, hogy átszeli a genetika korlátait és ezzel beleavatkozik a természet rendjébe, csökkenti a biodiverzitást az egysíkú fajtahasználat és a vidéki területek infrastruktúrájának fejlesztése miatt.

Borlaug nem tört meg a támadások tüzeiben, egész életében a haladást, az innovációt támogatta, miközben realizmusa sem hagyta el. Úgy vélte, hogy zöld forradalmával a világnak a helyes irányt mutatta meg, s nem utópiát teremtett.

10.7 BJORN LOMBORG

Bjorn Lomborg (10.14. ábra) talán minden eddig tárgyalt nagy vidékfejlesztő személyiségtől különbözik. A dán statisztikus pragmatikus hozzáállása a környezetvédelemhez az egész világot megrengette.



Forrás: www.wto.org/images/img_dda/img_symp02/bjorn_lomborg.jpg

10.14. ábra: Bjorn Lomborg

A környezeti állapot romlásának következményei elsősorban az elszegényedett vidéki területeken élőkét sújtják. Vajon sorrendbe lehet-e állítani a különböző globális környezeti problémákat? S ha igen, a besorolásnál döntő tényező az érintettek száma, a statisztikai adatok vagy az állapot helyreállításának költségei legyenek? Lomborg a jóléti közgazdaságtan („welfare economics”) alaptételeire hivatkozva a környezetvédelmi problémák kezelésének eddig elfogadott fontossági sorrendjét teljesen felborította. Igazán híressé „The Skeptical Environmentalist” című, 2001-ben kiadott könyve tette, amely - szándéka szerint - lerántja a leplet a zöld szervezetek által terjesztett hisztériakeltő állításokról. Tényfeltáró könyvében a világot behálózó környezeti érdekcsoportok hisztériakeltő állításait alátámasztó adatokat ellenőrzi, és rámutat, hogy sok esetben hamis bizonyítékok segítségével vagy források nélkül születnek meg a világvégét sejtető jelentések. (www.lomborg.com)

A fiatal tudós az 1990-es években végezte iskoláit, Amerikában és Dániában tanult politikatudományt, doktori fokozatát is megszerezte. Mr Lomborgtól nem idegenek a számok: a dán tudós a University of Aarhus statisztikatanáráként, majd professzorként dolgozott, 2005-től a Copenhagen Business School vendégprofesszora.

Néhány érdekes példával lehet legjobban megmagyarázni, milyen ferdtésekre, torz értelmezésekre lelt Lomborg kutatásai során. A legtöbb sötétzöld civilszervezet állítása szerint az erdővel borított terület évről évre csökken. Lomborg az ENSZ-től kért adatokat megvizsgálva azt találta, hogy az 1950-es évektől kezdve nemhogy csökkent, de nőtt az erdős területek aránya. A Worldwatch Institute – Világfigyelő Intézet, a világ környezeti problémáit feltárni hivatott közhasznú szervezet – egyik sajtótájékoztatóján azt nyilatkozta, hogy Kanadában az erdővel borított felület minden évben 200 ezer hektárral csökken. Lomborg az általuk idézett forrást megkeresve arra a következtetésre jutott, hogy Kanadában 174 ezer hektárral több erdő lesz minden évben.

A dán statisztikus jóval többet tett a statisztikai elemzéseknél: könyvében kijelenti, hogy a globális felmelegedés jelentőségét a zöldek eltúlozzák, a klímaváltozás elleni küzdelemre fordított pénzek nem hasznosulnak hatékonyan. (www.edenkert.hu/index.php?menu=cikk&cikkid=819)

Lomborg számításai azt mutatják, hogy ezekből az összegekből sok egyéb kérdést lehetne megoldani. Napjainkban a legtöbb pénz a globális felmelegedés elleni küzdelem kapcsán folyik be a környezetvédelembe. A kialakulásáért felelőssé tett széndioxid gáz kibocsátását limitáló Kiotói Egyezmény által előírt szabályok teljesítése hatalmas költségekkel jár az aláíró országok számára. Még az ENSZ is elismeri, hogy 2030 előtt a klímaváltozás ügyében nem tehetünk semmit, ami lényeges változást (javulást) hozna. A megoldáskeresésre fordított összegből viszont az afrikai szegények tiszta ivóvízzel való vízellátását tartósan meg lehetne oldani.

(www.fn.hu/hetilap/0702/bj_m_lomborg_eghajlat_hiszteria_156332.php)

Mr Lomborg – a Cambridge Egyetem tudósaival közösen kiadott Coppenhágai Egyezményben (Copenhagen Consensus) – azt állítja, hogy a klímaváltozásnál fontosabb a malária és az AIDS elleni küzdelem, az élelmiszerhiány pótlása, a szegénység elleni harc. Pragmatizmusa – mely szerint költség-haszonelemzést nem csak gazdasági tevékenységnél, de a környezetvédelmi tevékenység kapcsán is alkalmazni kell – kettéosztotta a világot és a tudóstársadalmat. A vidéki területek fejlesztése hasonló tevékenység, mint a környezetvédelem: több problémát kell egyszerre kezelni, a fejlesztésekre érkező támogatások elosztása nem mindig megfelelő. Lomborg megtanította nekünk, hogy olyan témáknál is, mint a környezetvédelem vagy a vidékfejlesztés - amelyek szenvedélyes támogatókkal bírnak, közhasznúak és az emberiség nagyobb részét érintik - meg kell fontolni, hogy melyik beavatkozásnak van a legnagyobb haszna. Nem mindig a legsúlyosabb problémát lehet a leghatékonyabban kezelni, ez esetben pedig a költséghatékonyság elveit figyelembe véve kell döntést hozni.

[Home CCC](#) | [Home '04](#) | [Contact](#) | [News](#) | 

COPENHAGEN
CONSENSUS 2004


[About CC](#) | [The Participants](#) | [The 10 Challenges](#) | [Pressroom](#) | [Youth Forum](#) | [Summaries](#)



The Experts' List

Very good projects

1. Diseases:
Control of HIV / AIDS

2. Malnutrition:
Providing micronutrients

3. Subsidies and Trade Barriers:
Trade liberalization

4. Diseases:
Control of Malaria

Good projects

5. Malnutrition:
Development of new agricultural technologies

6. Water and Sanitation:
Small-scale water technology for livelihoods

7. Water and Sanitation:
Community-managed water supply and sanitation

8. Water and Sanitation:
Research on water productivity in food production

9. Governance and Corruption:
Lowering the cost of starting a

About the CC04 web pages

Please note that the CC04 pages are not updated, but provide the documents from the CC04 process. For updates on the Copenhagen Consensus process and development please go to the main page of Copenhagen Consensus Center.

Copenhagen Consensus 2004

Today's challenge - Tomorrow's opportunity

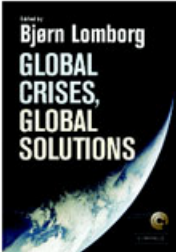
Global Crises, Global Solutions

- New book on Copenhagen Consensus for anyone who wants to set the world to rights

On October 28th Cambridge University Press published "Global Crises, Global Solutions" edited by Bjørn Lomborg.

→ [Read press release from Cambridge University Press](#)

→ [Link to Cambridge University Press](#)



10.15. ábra: www.copenhagenconsensus.com

11IRODALOMJEGYZÉK

1. 1995. évi LIII. törvény a környezet védelméről
2. 1996. évi LIII. törvény a természet védelméről
3. 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és területrendezésről
4. 2/2002. (I. 23.) Köm-FVM együttes rendelet az érzékeny természeti területekre vonatkozó szabályokról
5. 2004. évi XXVIII. törvény a foglalkoztatással összefüggő egyes törvények módosításáról – A Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény módosítása <http://www.tavmunka.org/content/view/28/>
6. 2081/1993 EC rendelet a Strukturális Alapok felhasználásáról
7. 64/2004. (IV. 15.) Korm. rendelet a területfejlesztés kedvezményezett térségeinek jegyzékéről
8. 96/2005. (XII. 25.) OGY határozat az Országos Fejlesztéspolitikai Konceptióról <http://net.jogtar.hu>
9. A falusi szálláshelyek minősítő rendszere (www.fatosz.hu)
10. A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYA: Beszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről, Budapest, 2001. október – www.mkogy.hu/irom37/0641/0641.htm
11. A Magyar Köztársaság Kormánya: Beszámoló a Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről (2003. február-2005. február) – Budapest, 2005 – www.szmm.gov.hu
12. A régiók szolgálatában – Európai Közösségek, 2003 – Belgium
13. Alternatíva Egyesület (2006): Átfogó teleházas kutatás – <http://teszt.niidk.hu/fajlok/kutatasok/42/>
14. Andacs N. (2006): Harc az inváziós fajok ellen. National Geographic Magyarország. www.geographic.hu – Letöltve: 2007. február 14.
15. Andorka R (1999): Gazdasági, társadalmi változások és problémák a mai magyar falvakban. In: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 19-38.
16. Ángyán J. (2003): Védett és érzékeny természeti területek mezőgazdálkodásának alapjai. Mezőgazda Kiadó. – www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b10103
17. Ángyán J. et al. (1999): Magyarország földhasználati zónarendszerének kidolgozása a EU-csatlakozási tárgyalások megalapozásához. A Nemzeti Ökológiai Hálózat (NECONET). Gödöllő. – www.ktg.gau.hu/~podma/zona/10.html
18. Antal E. (2003): Az éghajlatváltozás és a növényállományok vízellátottságának kérdőjelei a XXI. század elején. "AGRO-21" Füzetek 32: 25-48.pp
19. Az EU vidékfejlesztési politikája 2007-2013 között – Európai Közösségek, 2006, Luxembourg - http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/hu_2007.pdf
20. Az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó szerződés (1957. március 25.)

<http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/11957E/word/11957E.doc> letöltve:
2005.05.06.

21. Bálint J. – Juhász M. (1998): A magyar mezőgazdaság lehetséges fejlesztési jövőképei. – www.vetesforgo.hu
22. Bálint J. – Juhász M. (1998): Térségfejlesztés és versenyképesség. PATE XL. Georgikon Napok, Keszthely – www.georgikon.pate.hu/gnapok/balint.htm
23. Bálint J. – Juhász M. (1998): Vidék- és agrárfejlesztési program Tolna megye három együttműködő kistérségében = Tolna county Rural Change and Agricultural Development program in three co-operating micro-regions (TORCH). Pilot Project Under the SPP for Hungary for the preparation of SAPARD programme. FVM EU Integrációs Főosztály, PHARE Iroda. Budapest. 1998.
24. Bálint J. – Juhász M. – Bálint A. (1999.) Közvetlen értékesítés és térségfejlesztés. Budapest. Kistermelők Lapja. 43.évf. 9.szám 24-25
25. Bálint J. et al. (2000): Javaslat a TEP = Technológiai Előrettekintési Program Magyarországon térség- és vidékfejlesztési fejezetére <http://www.nkth.gov.hu/letolt/kutat/tep/balint.pdf>
26. Bálint J. – Juhász M. – Bálint A. – Fazekas Zs. (2001/a): Térségfejlesztési és sorsválasztó döntések = Agrárágazat. 2001./4. II. évf. 4. szám
27. Bálint J. – Juhász M. – Bálint A. – Fazekas Zs. (2001/b): Térségi sorsválasztások. = Falu Város Régió. 2001./7. szám.
28. Bálint J. – Juhász M. (2002): Térségi versenyképesség és agglomerációs hatások (Rural competitiveness and agglomeration effects) Vetésforgó Online <http://www.vetesforgo.hu/index.php?menu=cikkek&temaid=5&cikkid=41>
29. Bálint J. – Ferenczy T. – Juhász M. (2005): Üzleti tervezés. – DE ATC AVK. Debrecen.
30. Bálint J. – Gál-Berey T (2006): Növényi génmódosítások gazdasági és társadalmi hatásai. = Kertgazdaság. 38. évf. 2. szám.
31. Baranyi B. (2004): Gondolatok a periféria képződés történeti előzményeiről és következményeiről. – Tér és Társadalom XVIII. 2. 1-21.
32. Bartholy Judit: Az éghajlat változása – bizonyosságok és bizonytalanságok (2004). Mindentudás Egyeteme előadás 2004. 09. 13. – www.mindentudas.hu/bartholy
33. Bartke I. (1999): A globalizáció regionális vetületei (A területi kutatások újabb szférái) = Tér és Társadalom 1999/4. 1-16.
34. Bihari G. (szerk.) (1999): Teleházak és távmunka Magyarországon – Teleház Kht, Budapest
35. biodiv.kvvm.hu – a Biológiai Sokféleség honlapja (Letöltés ideje: 2006. nov)
36. blogs.telegraph.co.uk
37. Bódi F. (1999): Szociális ellátó rendszerek és a humán erőforrások keretei falun. In: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 83-99.
38. Bodnár D. – Hortobágyi A. (2007): Gondolatok az Új Magyarország

- Vidékfejlesztési Program keretében megvalósuló komplex vidékfejlesztési tervezésről – www.agroinform.com – letöltve: 2007. 04. 29.
39. Bodnár D. (2007): A vidékfejlesztés kitörési pontjai 2007-2013 közötti tervezési időszakban – előadás – 2007. május 11 – www.cserehat.siteset.hu
 40. Bohman, M et al. (1999): The Use and abuse of Multifunctionality. Economic Research Service. – www.usda.com
 41. Boon, de H.: A világ kertészeti piacáról - előadás a Magyar Kertészeti Tanács ülésén, Budapest, 1995
 42. Böhm A. (1999): A helyi társadalomfejlődés dilemmái. (1998) In: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99 között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 61-71.
 43. Buckwell, A. (1997): Towards a common agricultural and rural policy for Europe. European Economy, Report of an expert group EC. Brussels, DG. VI.
 44. Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió — Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
 45. CAP 2000 Working Document. Rural Developments. Situation and Outlook. EC. DG. VI. 1997 July.
 46. Cloke, P.J. (1983): An introduction to rural settlement planning, London.
 47. Csatári B. (2001): Az európai vidékiség és az Alföld. Alföldi tanulmányok, XVIII. Békéscsaba.
 48. Csatári B. (2004): A magyarországi vidékiségről, annak kritériumairól és krízisjelenségeiről. Területi Statisztika 7. 44. évf. 6. szám, 532-543.
 49. Csörsz Zelenák K. (2004.): A falugondnokság – a vidékfejlesztés szelíd módszere. – Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség, Kecskemét.
 50. de Lacroix, E. L. (2005): Az EU közös agrárpolitikájának bemutatása – Európai Bizottság, Mezőgazdasági Főigazgatóság <http://europa.eu.int>
 51. DeVries, B. (2000): Multifunctional Agriculture in International Context: a Review. The Land Stewardship Project www.landstewardshipproject.org/mba/MFAReview.pdf –:2003. dec. 10.
 52. Diamond, J. (1999): Guns, Germs and Steel. The Fates of Human Societies. W. W. Norton & Company, New York, London
 53. Donáth J. (1995): Nagyszékely és kistérsége. A település, közösség, fejlesztés konferencián elhangzott előadás. Parola folyóirat. 3. szám. 15. p. (www.adata.hu/_062568cf006c1954.nsf/0/96775fd76498cba98525663b007edfd8?OpenDocument&Highlight=0,Nagysz%C3%A9kely, letöltés: 2006-06-12)
 54. Dorgai L. (1997): A vidékfejlesztés néhány agrárgazdasági vonatkozása Magyarországon. Regionális Agrárkutató és Vidékfejlesztési workshop. (szerk.: Csete L.) Kompolt, GATE Fleischmann Rudolf Mg. Kutatóintézet, 34-42.
 55. Dorgai L. (1998): Néhány gondolat a „mi tekinthető vidéknek” c. vitacikkhez. Gazdálkodás, XLII. 5. 60-64.

56. Dorgai L. (1999): Az agrárgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. In: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai kutatások. A falu és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 35-41.
57. Dorgai L. - Miskó K. (1999): A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban. AKII 12. sz.
58. Duró A. (1998): Gondolatok a tanyarendszer múltjáról és jelenéről = A falu, 1998/2.
59. Duró A. (2005): A tanyagondnoki munka, mint segítő hivatás = Szakdolgozat, kézirat. Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet, Budapest
60. ec.europa.eu/comm/environment/newprg/index.htm – a 6. Környezetvédelmi Akcióprogram – letöltés: 2006. február
61. ec.europa.eu/environment/index_en.htm – az Európai Unió környezetvédelemmel foglalkozó honlapja – letöltés: 2007. január
62. Elek S. - Nemes G. (2000): Az agrárpolitika és a vidékfejlesztés néhány összefüggése. Agrárgazdasági kutatások II. Budapest.
63. Elek S – Nemes G. (2002): Az agrárpolitika és a vidékfejlesztés néhány összefüggése. Agrárgazdasági kutatások. Budapest.
64. Enyedi Gy. (1972): A társadalom és földrajzi környezete. Földrajzi közlemények XX. évf. 4. 293-301.
65. Enyedi Gy. (1980): Falvaink sorsa. Magvető Kiadó, Budapest.
66. Enyedi György (1997): A sikeres város, Tér és Társadalom 4. pp. 1–7.
67. Enyedi Gy. (1999): A regionalitás értékei – www.nepinfo.hu/
68. Enyedi Gy (2004). Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon = Magyar Tudomány, 2004/9 935. o.
69. Érdiné Szekeres R. (2002): Magyarország és a Páneurópai Ökológiai Hálózat. Nemzeti Ökológiai Hálózat. Környezetvédelmi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala. Budapest
70. Esélyegyenlőség Magyarországon – Az Új Magyarország Nemzeti Fejlesztési Tervhez készített tanulmány – 2005. január 20. – www.fejlesztéspolitika.gov.hu
71. eur-lex.europa.eu/hu/index.htm – Az Európai Unió jogi oldala – letöltés: 2007. február
72. European Charter for Rural Areas (Vidéki Térségek Európai Kartája). Council of Europe. Strasbourg, 29 January, 1996.
73. Faludi E., – www.baranyafalu.hu
74. Falusi B (2002): Társadalmi hatások és változások – in. Szerepváltozások 2001 – TÁRKI-SzCsM, Budapest
75. Faluvégi A. (2004): Kistérségeink helyzete az EU küszöbén = Területi Statisztika 7. (44.) évf.
76. Fehér A. – Bíró Sz. (2005): A multifunkcionális mezőgazdaság megteremtésének esélyei és teendői FVM, Integrációs és Fejlesztési Munkacsoport, Agrár- és Vidékfejlesztési Témacsoport, – www.strategia.fvm.hu/dl/Hatteranyagok_4.pdf letöltés: 2005. 11. 15.

77. Fehér A. (1997): Agrárfejlesztési stratégia és vidékfejlesztés Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Gazdálkodás, XLI. 2. 1-7.
78. Fehér A. (1998/a): A vidék fogalmáról és a vidéki területek lehatárolásáról. Gazdálkodás, XLII. 5. 54-59.
79. Fehér A. (1998/b): Mezőgazdaság és vidékfejlesztés. Gazdálkodás, XLII. 1. 72-79.
80. Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Budapest, Agroinform Kiadó. 204-215 p.
81. Fehér I. – Kóródi M. (2006): A vidéki turizmus diverzifikációs sajátosságai = A Falu. XXI. évf. 4. sz. 49-59 p.
82. Fehér I. (1993): Vidékfejlesztés az Európai Közösségben. Falu, VIII. 1. 7-20.
83. Fekete F. – Dzúr M. (szerk.) (1986): Erdei Ferenc összegyűjtött munkái – Agrárproblémák 3. 503-519. p.
84. Fekete G. (szerk.) (2006): Módszertani Hírlevél, I. évfolyam 1. szám, – a Falugondnoki Hálózat Országos Módszertani Osztálya, 2006.
85. Fischler, F. (1997): A new Community Initiative for the Development of rural areas; Closing speech on the LEADER Symposium Brussels. Rural Europe's <http://www.europa.eu.int>.
86. Gergely E. (é.n.): Magyarország és a NATURA 2000. – MTvSz/ÖKO Rt. www.mtvsh.hu/programok_sublist.php?which=21
87. Gilbert, A. (1992): Agriculture and rural society. In: Agriculture in Europe, Commission of the European Communities, Brussels.
88. Glatz F. (2005): A vidéki Magyarország jövője. Vitaanyag – www.mtatk.hu/pdf/parb_tervtan.pdf
89. Goodman, A. (2006): Does Values Research Explain Where Global Opportunity Lies? = www.traffick.com/2006/02/does-values-research... – letöltve: 2006. 05. 17.
90. Gögös Z. (2007): Válasz Kovács Zoltán (Fidesz) interpellációjára – 2007. május 7. (67/95). – www.mkogy.hu
91. Hajdú Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza – Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
92. Halaska G. – Milhofer T. (2006): A falu WiFi-je – www.fn.hu
93. Halloran, J. – Kerstin Caledrón V. (2005): Alapellátásokhoz való hozzáférés a vidéki településeken – A tanya- és falugondnoki szolgáltatás. „Peer Review” nemzetközi szeminárium: Hátrányos helyzetű kistelepüléseken élők alapszolgáltatáshoz való hozzáférése –Falu- és tanyagondnoki szolgáltatás. Miskolc, 2005
94. Hankiss E. (2000): A világ újraravazsolása – A Minőség Teremtése Konferencia, Keszthely, 2000 május – www.gallup.hu/oktatas/Conf_prog/ – letöltve: 2007.01.17.
95. Harangi László: Népfőiskolák Magyarországon a XXI. század küszöbén, Országos Közoktatási intézet Honlapja: www.oki.hu/printerFriendly.php?kod=felnottkepzes-Harangi-Nepfoiskolak.html, – letöltés: 2005. 07. 06.
96. Harza L. – Tanka E. (1999): A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere. AKII. 3. sz.

97. Heilig, G. K. (2001): Dimensions of Rural Development in Europe: A Synthesis of Research Perspectives, Banska Bystrica, Scientific Script, Vol. 4. 2001.
98. Hekliné H. K. (2002): A mezőgazdasági erőforrások többirányú hasznosítása a vidékfejlesztésben. PhD értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen. 139.p.
99. Hermann I. – Dániel A. – Zsubori E. (szerk). (2007): Részletkérdések – Magyarország számokban = Figyelő, 7.sz. 24-47.o.
100. Herpainé Márkus Á. (2004.): A falugondnoki szolgálatok és az aprófalvas vidéken élők kirekesztődése = kézirat, ESZCSM kutatás, Budapest.
101. Hoffmann I. – Serafin J. (2006): Az ifjúsági, szociális és családvédelmi feladatok szervezése a kistérségekben – in: Németh Jenő (szerk): Kistérségi tervezési módszertan, Mackensen KFT, Budapest, 2006.
102. Holló M. – Bálint J.– Gál-Berey T. – Juhász M. (2006): A szénhidrogén gazdaságtól a szénhidrát gazdaság felé. Napjaink környezeti problémái - globálistól lokálisig nemzetközi konferencia, Keszthely, 2006. november 30 – december 1.
103. Holló M. (2001): Falusi turizmus, mint a multifunkcionális mezőgazdaság egyik lehetősége = Kertgazdaság, 33. évfolyam 2. szám 47-52. oldal
104. Holló M.(2002): Felnőttoktatás és civil szervezetek a térségfejlesztésben. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös 2002 március 26-27. 2. kötet. 26-30 p.
105. <http://138.253.199.114> – The Applied Vegetation Dynamics Laboratory
106. <http://cepa.newschool.edu>
107. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/why/gdp-large.gi
108. <http://europa.eu.int/scadplus/leg/en/lvb/l60013.htm>
109. <http://fvmhb.freeweb.hu/falugazdasz2.htm> – FVM Hajdú-Bihar megyei Földművelésügyi Hivatal
110. <http://greenbeltmovement.org>
111. <http://natural-resources.ncsu.edu/images/normanborlaug.jpg>
112. <http://taggart.glg.msu.edu>
113. Ingelhart, R. (1997): Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies. Princeton University Press. Princeton, New Jersey. pp. 93.
114. Interjú Kemény Bertalannal (2006)
115. IPCC Third Assessment Report - Climate Change (2001). (<http://www.ipcc.ch/pub/online.htm>)
116. Jakab J. (2005/a): Civil értékek a falugondnokság történetében. Tanulmánykötet. Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség, Kecskemét
117. Jakab J. (2005/b): Együttműködés a szociális ellátórendszerben: a falugondnokság lehetőségei és útjai – Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség, Kecskemét
118. Jánossy F.: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1966.

119. Jánossy F.: Az akkumulációs lavina megindulása. Gyorsuló idő. Magvető Kiadó. Budapest. 1979.
120. Jávor K. (1999): Fenntarthatóság-területfejlesztés-vidékfejlesztés. A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 175-178.
121. Jávor K. (2000): Az Európai Unió vidékfejlesztési politikája. In: FVM, A SAPARD előcsatlakozási programra felkészítő képzés tananyaga kistérségek számára. Scolar Kiadó, 2.
122. Józán P. – Katona T. (2002) : A magyar népesedési folyamatok az ezredfordulón STRATEK füzetek 13.sz.2002.
123. Józán P. (2005): A XXI. század első éveinek népesedési viszonyai Magyarországon KSH 2005.
124. Juhász Cs: Táj- és környezetgazdálkodás II. Debreceni Egyetem, Agrártudományi Centrum, Mezőgazdaságtudományi Kar, Víz- és Környezetgazdálkodási Tanszék. PowerPoint prezentáció
125. Kaas, K. P. (1993): Informationsprobleme auf Märkten für umweltfreundliche Produkte. Betriebswirtschaft und Umweltschutz. Stuttgart.
126. Katonáné Gombás K. (2002): Környezet- és Természetvédelem. Egyetemi jegyzet. Nyugat-magyarországi Egyetem, Geoinformatikai Főiskolai Kar. Székesfehérvár
127. Kemény I.- Janky B. – Lengyel G. (2004): A magyarországi cigányság, 1971-2003 – Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004, 192 o.
128. Kennedy, P. J. J., – Haris, I., – Tett, S.F.B. – Jones, P.D. (2006): "Uncertainty estimates in regional and global observed temperature changes: a new dataset from 1850". *J. Geophysical Research* 111
129. Kenyeres A. (2007): Veszélyben a falugazdászok – Debrecen Online 2007. 04. 04. www.deol.hu
130. Kéry T.: Tanulás az iskolapadban és utána -- www.kepzeslista.hu
131. Kiss R. (2005): Zöldutak Magyarországon. Iránytű útkeresőknek. Ökotárs Alapítvány. Budapest
132. Komlósi S. (2005): A falugazdász-hálózat – szóbeli információ, Baja
133. Kopasz M. (2004): A fenntartható magyar mezőgazdaság lehetőségei és esélyei, PhD. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Agrárközgazdasági PhD. Program
134. Koppányi M. (1993): Mikroökonómia. Aula Kiadó. Budapest.
135. Kórikné Terbes M. (1999): A falvak és a vidékfejlesztés stratégiai kérdései = Falusi Turizmus Tájékoztató. VI évf. 3.szám 2-3
136. Kovách I et al. (2003): A vidék helyzete Magyarországon – Agrár Európa Tanácsadó Iroda Kft
137. Kovách I. (szerk.) (2006): Társadalmi metszetek. Érdek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon — Napvilág Kiadó, Budapest

138. Kovács D. – Kovács K. – Váradi M. M. (2006): A nők helyzete vidéken – vidéki nők – A falu, 2006. ősz 43-55. o.
139. Kovács F. (1999): Előszó. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. „Magyarország az ezredfordulón”. Stratégiai kutatások az MTA-n. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 5-6.
140. Kovács F. – Dimény I. – Szűcs I. (1998): Kihívások és válaszok. In: Az Agrártermelés tudományos alapozása. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások az MTA-n. II. Az agrárium helyzete és jövője (szerk.: Glatz F.) MTA Budapest, 11-39.
141. Kovács I. B. (2004): A távmunka lehetőségei, az ICT fejlődésének hatása a foglalkoztatásra – www.tavmunka.org
142. Kovács T. (1997): A vidékfejlesztés problémái és feladatai. In: A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. Falukonferencia, MTA RKK, Pécs, 19.
143. Kovács T. (1998): Mi tekinthető vidéknek? Gazdálkodás, XLII. 5. 39-46.
144. Kovács T. (2000): Vidék, vidékfejlesztés, vidékpolitika. Gazdálkodás, XLIV. 3. 11-20.
145. Kovács T. (2004): A foglalkoztatás növelése, mint a vidékfejlesztési stratégia központi kérdése. Kézirat, készült az új magyar vidékpolitikai stratégia tudományos megalapozásához. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.
146. Kovács Z. (2007): Hidegen hagyja a magyart a munkahelyi zaklatás – Menedzsment Fórum 2007. március 26. – <http://www.mfor.hu/cikk.php?article=34545&pat=30>
147. Kozák T. (2007): Kaláka Körök (LETS) – www.greenfo.hu/hirek/
148. Krémer B. (2002): Három kérdés, 10+1 tézis – a szegénységről és a globalizációról =Szociológiai Szemle, 4. sz. 190-202.
149. Krolopp A. – Martics J. – Francia R. (2005) A vidékfejlesztés európai jelene és jövője Várható változások az uniós vidékfejlesztési szabályozási rendszerben, és ezek valószínű következményei - Ceeweb-
www.ceeweb.org/publications/magyar/videkf.pdf
150. KSH (2006): Magyarország nemzeti számlái 2003 – 2004 – KSH, Budapest
151. Kulcsár L. (1999): Falvaink fejlesztési stratégiái az EU csatlakozás tükrében. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései (szerk: Kovács F.-Kovács J.). „Magyarország az ezredfordulón”. Stratégiai kutatások a MTA-n. 25-33.
152. Kurucsa Cs. (1998): A regionalizmus útja a Regionális Önkormányzat Európai Chartája tervezéséig – in: Nemes Nagy J.(szerk): Régiók távolról és közelről – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest
(http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_12/REF_RTT_12_OK.pdf)
153. Laczkó I. (1999): Vidék, vidékfejlesztés. Gazdálkodás, XLIII. 1. 65-71.
154. Ladányi L. (2005): Klímaváltozás: tervek és gondok Kiotó után – www.origo.hu/tudomany/fold/20050222klimavaltozas.html?pldx=3 – 2005. február 22., – letöltve: 2006.02.24.
155. Laki L. (1999): Falvaink fejlesztési stratégiái az EU csatlakozás tükrében. In: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és

- vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 25-33.
156. LEADER + LEADER Hírlevél, 1. szám
 157. Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről, Közgazdasági Szemle 12. pp. 962–987.
 158. Lengyel I. (2003): Verseny és területi fejlődés. Térségek versenyképessége Magyarországon – JATEPress, Szeged – www.eco.u-szeged.hu/region_gazdfejl_szcs/pdf/konyv6/
 159. Letenyei L (szerk.) (2004): Településkutatás I.-II. — L'Harmattan – Ráció Kiadó. Budapest
 160. Lévai I. (2005): Globalitás - regionalitás, modernitás - komplexitás: a globális és regionális politikai gazdaságtan alapvonalai – Műhelytanulmányok 2005/6 – Digitális archívum -v <http://mek.oszk.hu/03400/03401/03401.htm#1>
 161. Lomborg, B. (2001): The Skeptical Environmentalist: Measuring the Real State of the World. — University Press, Cambridge
 162. Lukács Gergely S. (2004): A vidékfejlesztés kézikönyve — Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
 163. Lukács Gergely S. (2006): Kisvállalkozások a vidékfejlesztésért — Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
 164. Madarász I. – Farkas T. – Obádovics Cs. – Kulcsár L. (1998): A vidéki sokszínűség területi dimenziói Magyarországon és hatása a vidékfejlesztésre. In: Vision-2000, Gödöllő, GATE GTK, 99-110.
 165. Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.
 166. Magyar Népfőiskolai Társaság Honlapja: Kis magyarországi népfőiskola történet, http://www.nepfoiskola.hu/MNT_hu/magunkrol_html, letöltés: 2007. 06. 12.
 167. Magyar Szókinctár. Rokont értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. (Főszerk.: Kiss G.) Tinta Könyvkiadó, Budapest, 1999.
 168. Makó Cs. (2006): A munkavégzés új formái a XXI. században. (Nemzetközi kitekintés, hazai tapasztalatok) – <http://tavmunkakonferencia.bmik.hu>
 169. Máray T. (2003): Hálózatok hálózata: az internet – www.mindentudas.hu/maray/
 170. Márczis M. (2002): A vidékfejlesztés szerint a világ. A falu, XVII. évf. 2. sz. 5-30. (42)
 171. Mártonfi Gy. (1997): Fedőneve: élethossziglani tanulás – Educatio 1997/2
 172. Meddig folytatható bolygónk kizsákmányolása? WWF Magyarország. Sajtóközlemény. – www.wwf.hu/sajtokozlemeney.php?id=352
 173. Mika J. (2002): A globális klímaváltozásról – Egy meteorológus kutató szemszögéből Fizikai Szemle, 2002/9. p. 258.
 174. Miklay F-né. (2000): Falusi turizmus-ökoturizmus, fogalmak, jogi szabályozás = Biokultúra. XI.évf. 1.szám 7
 175. Minősítési szempontrendszer. Magyar Lovas Turisztikai Szövetség. = www.equi.hu

176. Nádudvari Z. (1999): A fenntartható fejlődés, az energiaellátás és a környezet kapcsolata. Környezetvédelmi füzetek. 1999/4. szám. OMIKK, Budapest
177. Nagy D. (2005): Az ökológiai hálózat védelme – a természetvédelem új kihívása. Környezetállapot értékelés Program, Pályázati tanulmányok 2003-2004. www.kep.taki.iif.hu
178. Nagy G. – Pető K. (2000): Társadalmi igények és forráselosztási szempontok a vidékfejlesztésben. Régiók vidék- és mezőgazdaság fejlesztése, VII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, SZIE, Gazdálkodási Főiskolai Kar 5. kötet, 63-67.
179. Nagy G. (2002): A gyepgazdálkodás és vidékfejlesztés összefüggései. Előadás a „Legelőgazdálkodásunk helyzete és lehetőségei” c. tudományos tanácskozáson. MTA Gyepgazdálkodási Bizottsága, Budapest, MTA, 2002. november 25.
180. Nagy S.- Trombitás Z. (szerk.) (2004): Kulcs a sikeres EU-pályázatokhoz. Európai Unió Munkacsoport Közhasznú Egyesület. Budapest. pp. 117-123.
181. Nemes Nagy J. (2005): Regionális elemzési módszerek – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest -- http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11
182. Nemessályi Zs. (2000): A vidéki térségek fejlettségének megítélése és a vidékfejlesztés tartalékai. Régiók vidék- és mezőgazdaság fejlesztése, VII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, SZIE, Gazdálkodási Főiskolai Kar 5. kötet, 63-67.
183. Németh S. (2005): Ember és technológia közös hálózatban: Finn és magyar helyi kezdeményezések egymásra találása – ESRS XXI Congress, 22-27 August 2005, Keszthely, – www.telefalu.hu
184. Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (1999) = FVM agrár-környezetgazdálkodási tanulmánykötetek, Budapest, <http://www.fvm.hu/doc/upload/200407/nakp.pdf> – letöltés: 2007-01-17
185. Néprajzi Múzeum fényképtára – <http://193.225.119.205/emir/ari/>
186. Nevelő Á. I. (2005): Megvédhetjük-e természeti értékeinket? Természet- és madárvédelmi szabályok hazánkban és az EU-ban. Miskolci Egyetem. Állam- és Jogtudományi Kar. Agrár- és Munkajogi Tanszék. Diplomadolgozat
187. Nyíri K. (1998): Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában = előadás a Leibhaft vernetzt: Neue Erfahrungen mit Kommunikationstechnologien c. konferencián, Rothenburg o. d. Tauber = www.hunfi.hu/nyiri/titzingh.htm — letöltve: 2005.07.06.
188. Obádovics Cs. (1999): A kistérségek elemzéséhez használható magyar és EU adatbázisok jellemzői és hozzáférése. In: SAPARD előcsatlakozási programra való felkészítés tananyaga a kistérségek számára. FVM, Budapest.
189. OECD (1993): What future for our country side? OECD Paris.
190. Oláh Tímea – Bálint János – Kupán Edith (2006): Etikus gazdálkodás: környezeti és társadalmi felelősségvállalás a vidéki és agrárgazdasági vállalkozások működésében. = Napjaink környezeti problémái - globálistól lokálisig. (Ecological problems of our days - from global to local scale.) Nemzetközi konferencia. Pannon Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar. Keszthely. 2006.

191. Őri I. - Bartha P. (2002): Környezetvédelem és EU-csatlakozás. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. Budapest
192. Papócsi L. (1999): A magyar agrártudomány és a vidékfejlesztés. A falu és vidékfejlesztés stratégiai kérdései (szerk.: Kovács F. – Kovács J.) „Magyarország az ezredfordulón” Stratégiai kutatások az MTA-n. 7-24.
193. Pécsi P. – László Cs. (2000): A hídon túl miért nem? A zöldfolyosó tiszai szakasza = Tisza-pályázat, kézirat
194. Pető K. – Nagy G. (1999): Vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. II. Alföldi Tudományos Tájékoztató Napok, Mezőtúr, 45-51.
195. Petrás E. (2005): Lokalizáció és lokális identitás a globalizáció korában = Szociológiai Szemle 2005/4. 85-98-
196. Pezzey, J. C. V.– Toman, M. A. (2002): Progress and problems in the economics of sustainability, in T. Tietenberg and H. Folmer, eds., International Yearbook of Environmental and Resource Economics 2002/3, 265-232. p.
197. Ploeg, J. D. van der – Roep, D. (2003): Multifunctionality and rural development: the actual situation in Europe. In: Huylenbroeck, G. van – Durand, G. 'Multifunctionality: A new paradigm for European agriculture and rural development?' 2003. Aldershot. Ashgate
198. Prikkelné Fekete E. (2004): A Szociális Törvény. = előadás elhangzott: Falugondnoki alapképzés, Kecskemét, 2004. február 11.
199. Radács E. (2006): Regionális üzleti trendek - http://www.sc.bme.hu/karrier/static/regionalis/regionalis_uzleti_trendek_20060511_3.ppt#2 – letöltve: 2006.09.05.
200. Radics L. et al (2006): Ökológiai gazdálkodás a felsőfokú szakképzés hallgatói számára. Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 13-20., 244-254. p.
201. Rajnai G. (1999): Pénzügyi szolgáltatások vidéken. In: Magyarország az ezredfordulón. MTA Stratégiai Kutatások. A falu- és vidékfejlesztés stratégiai kérdései. MTA Agrártudományok Osztálya, Budapest, 55-64.
202. Rák V. (2002): Regionalizmus az Európai Unióban – Új generáció a közigazgatásban – Tanulmánykötet – Tempus Közalapítvány, Budapest
203. Rechnitzer, J. (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 348.
204. Régiók és városok a növekedés és a munkahelyteremtés szolgálatában: A kohéziós és regionális politikával kapcsolatos, 2007–2013 közötti időszakra vonatkozó rendeletek áttekintése MEMO/06/281 Brüsszel, 2006 13 július <http://europa.eu/.../06/281&format=PDF&aged=1&language=HU&guiLanguage=en>
205. **Romány P. (1986) – Utószó: Erdei Ferenc és a magyar agrárfejlődés – in:**
206. Romány P. (1998): Miért fontos a vidék? Gazdálkodás, XLII. 5. sz. 49-53.
207. Sándor Sz. (é.n.): Mi a Natura 2000? Magyar Természetvédők Szövetsége. www.mtvsh.hu/programok_sublist.php?which=17
208. Sántha A. (1997): A térségfejlesztés aktuális kérdései, szempontjai. Regionális Agrárkutató és Vidékfejlesztési workshop (Szerk.: Csete L.) Kompolt, GATE Fleischmann R. Mg. Kutatóintézet, 199-208

209. Sarudi Cs. (1999): Az állam szerepe a vidékfejlesztésben. Állami szerepvállalás az agrárszférában (szerk.: Sárosi A. – Szűcs I.). „Magyarország az ezredfordulón”. Stratégiai kutatások a MTA-n. 67-81.
210. Sarudi Cs. (2003): Térség- és vidékfejlesztés – A magyar térgazdaság és az európai integráció – AGROINFORM Kiadó és Nyomd Kft, Kaposvár
211. Sarudi Cs. (szerk.) (2004): Régió- és településmarketing — AGROINFORM Kiadó, Kaposvár
212. Sarudi Cs. – Szabó G. (1997): A vidékfejlesztés kérdései az Európai Unióban és Magyarországon. Regionális Agrárkutatási és Vidékfejlesztési Workshop. GATE Fleischman Rudolf Kutatóintézet, Kompolt, 189-198.
213. Sarudi Cs. – Szabó G. (1997): A vidékfejlesztés prioritásainak és eszközrendszerének EU-konform harmonizációjáról. Gazdálkodás. 1997. 41. 4. 55-67. p.
214. Serafin J. (1999): A szociális földprogram jellemzői – Hírlevél – 1. évfolyam 1. szám 1999. január – Szociális Földprogramok Hálózatfejlesztő Központja, Szolnok
215. Serafin J. (2006): Szociális földprogram 2006 – előadás 2007.04. 18. – www.eselyfk.hu
216. Sík E. (2001): A kaláka – <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a751.pdf> – letöltve: 2003. május 6.
217. Sárosi A. (1998): Az Agrártermelés alapozásának közgazdasági tényezői. In: Az Agrártermelés tudományos alapozása. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások az MTA-n. II. Az agrárium helyzete és jövője (szerk.: Glatz F.) MTA Budapest, 49-61.
218. Sárosi J-né (2000): Agroturizmus-ökoturizmus Európában = Biokultúra. XI.évf. 2. szám 8-9
219. Sárosi J-né (2006): Falusi és agroturizmus szolgáltatásainak specializációja – <http://www.utikonyv.hu/0-release-2/documentum.php?id=1092> – Letöltve: 2007. 03. 05.
220. Solt O. (1998): Interjúzni muszáj. In: Méltóságot mindenkinek. Összegejtött írások I. Budapest: Beszélő, p: 29–48.
221. Somogyi G. (2004): Falusi turizmus – vidéki turizmus. Kézirat, készült az új magyar vidékpolitikai stratégia tudományos megalapozásához. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.
222. Stefanovits P. (1998): A termőföld szerepe az agrárgazdaságban. In: Az Agrártermelés tudományos alapozása. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások az MTA-n. II. Az agrárium helyzete és jövője (szerk.: Glatz F.) MTA Budapest, 63-70.
223. Stern, N. (2006): What is the Economics of Climate Change? = http://www.hm-treasury.gov.uk/newsroom_and_speeches/press/2006/press_sternreview_310106.cfm letöltés: 2006. 11. 29.
224. Szabó M (2004): Európai környezetpolitika, európai civil társadalom – Európai Füzetek www.nfu.gov.hu/index.nfh?r=&v=&l=&d=&mf=&p=-letoltes_EUF63.pdf

225. Szabó P. (2005): Régió: meghatározott területi egység – in: Nemes Nagy J.(szerk): Régiók távolról és közelről – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest (http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_12/REF_RTT_12_OK.pdf)
226. Szakál F. (1999): A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. A falu. Nyár. 23-28.
227. Szalay Z. (1998): Környezetpolitika. Széchenyi István Főiskola, Környezetmérnöki Tanszék, Győr
228. Szociális Felzárkóztató Programok – támogatások elemzése – <http://szmm.gov.hu>, 2005
229. Szörényiné Kukorelli I. (2001): Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel. Tér és társadalom. XV. évf. 2001/2, 71-85. (60)
230. The Cork Declaration - A living countryside - The European Conference on Rural Development http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm
231. The European Spatial Development Perspective – The European Consultative Forum on Environment and Sustainable Development, Bruxelles, Belgium - http://ec.europa.eu/environment/forum/spatreport_en.pdf
232. The Future of Rural Society (1998) EK Brussels
233. Tóbiás Á. (2001): Édenkert-teremtő álmok. Németh László reálutópiái. = Ökotáj. 27-28. 2001. 21-25.
234. Tomcsányi P. (2000): Általános kutatómódszertan, Szent István Egyetem, Gödöllő
235. Tóthné Bobonka M. (2005): Megyei kistérségi többcélú társulások, kistérségi fejlesztések [http:// 193.225.140.3/HBMKWeb/tothne.ppt](http://193.225.140.3/HBMKWeb/tothne.ppt) – letöltve: 2006.04.07.
236. Török T. (2007): Piactör a magyar energianád – Népszabadság Online, 2007. április 13. – www.nol.hu
237. Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013
238. Új Magyarország Vidékfejlesztési Stratégiai Terv 2007-2013 – www.strategia.fvm.hu
239. Ury I.: (1992): Mácsai István válogatott képei = Vigadó Galéria, Budapest
240. Varga Gy. (2004): A magyar mezőgazdaság és a vidékfejlesztés kapcsolata. Kézirat, készült az új magyar vidékpolitikai stratégia tudományos megalapozásához. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete, Kecskemét.
241. Varga Zs. (2001): (Anti)globalizáció, vagy (a)mit is akartok ? = Élet és Irodalom 46. sz. (2001. 11. 16.)
242. Vass Csaba (1992): Kertmagyarország felé (?) – Somogyi Imre könyvéről. = <http://www.okotaj.hu/szamok/02/gazd4.html>
243. Vidék- és agrárstruktúra fejlesztés az EU-ban, FM EU-integrációs sorozat, 14. füzet. FVM, Budapest, 1998. 32.
244. White Paper (1994): Growth, Competitiveness, Employment. The challenges and ways forward into the 21st century. European Commission, Brussels.
245. Winkler Gy. (1999): Területfejlesztés. Kistérségek. Egyetemi jegyzet — ELTE Eötvös Kiadó, Budapest

- 246. www.abcgallery.com/B/bruegel/bruegel.html
- 247. www.aevv-egwa.org - European Greenway Association (Európai Zöldút Egyesület) honlapja –letöltés: 2006. március
- 248. www.agrener.hu/bioetanol3.php
- 249. www.atkearney.com/
- 250. www.bangladesch.org/content.php?id=bangladesch&uid=junus
- 251. www.baranyafalu.hu/szolghun.html
- 252. www.brac.net
- 253. www.castanea.hu – a Castanea Környezetvédelmi Egyesület honlapja letöltés: 2006. november
- 254. www.ceeweb.org/publications/magyar/LEADER.pdf#search=%22leader%22 – LEADER.pdf
- 255. www.celodin.org/read.php?lang=ro&pid=2792%20-%2099k
- 256. www.christusrex.org/www2/berry/f3v.html
- 257. www.civildio.hu – Fiatalok Diósjenőért Egyesület honlapja – letöltés: 2007. február
- 258. www.copenhagenconsensus.com/
- 259. www.cs.utah.edu
- 260. www.cserehat.siteset.hu
- 261. www.delattinia.de/Asclepias_syriaca_1024.jpg
- 262. www.economist.com/opinion/displaystory.cfm?story_id=E1_PNRGVSN, – letöltve: 2004.10.14.
- 263. www.economist.com/people/displaystory.cfm?story_id=E1_RDQJRNJ
- 264. www.edenkert.hu/index.php?menu=cikk&cikkid=819)
www.fn.hu/hetilap/0702/bj_m_lomborg_eghajlat_hiszteria_156332.php)
- 265. www.eea.europa.eu - az Európai Környezetvédelmi Ügynökség honlapja – letöltés: 2006. december
- 266. www.erte.hu
- 267. www.eum.hu/eum
- 268. www.falugondnok.hu
- 269. www.falugondnoksag.hu
- 270. www.ff3.hu – a Fenntartható fejlődés honlapja – letöltés: 2006. november
- 271. www.fomi.hu/honlap/magyar/projektek/leirasok/parlagfu – letöltve: 2007. 02. 14.
- 272. www.grameen-info.org/bank/WhatisMicrocredit.htm
- 273. www.jala.com/worldf1.gif
- 274. www.kvvm.hu – a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium honlapja – letöltés: 2006. április – 2007. február
- 275. www.leader.co.hu/ptPortal/index.php?mod=Repository&action=showFile&nodeID=24060

- 276. www.lomborg.com
- 277. www.magosfa.hu – a Magosfa Környezeti, Nevelési és Ökoturisztikai Alapítvány honlapja – letöltés: 2006. szeptember
- 278. www.middlebury.edu
- 279. www.nakp.hu – a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program honlapja – letöltés: 2005. október
- 280. www.ncsszi.hu = Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet honlapja (2007. január 1-től Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, www.szmi)
- 281. www.nobelprize.org/mobel_prizes/peace/laureates/2004/maathai-bio.htm – letöltve: 2007.02.13.
- 282. www.nobelprize.org/mobel_prizes/peace/laureates/2004/maathai-lecture.html
- 283. www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1970/borlaug-bio.html – letöltve: 2007.02.14.
- 284. www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2006/yunus_interview.html – letöltve: 2007.02.10.
- 285. www.nogradkozig.helyinfo.hu/domain100/files/modules/module15/124510E6555459B8B.doc
- 286. www.okotars.hu – az Ökotárs Alapítvány honlapja letöltés: 2005.november – 2006.december)
- 287. www.pannonpower.hu
- 288. www.prof.iif.hu/iucn/ – a Környezeti Nevelési és Kommunikációs Programiroda honlapja – letöltés: 2005. november
- 289. www.ramsar.hu – a Ramsari Egyezmény honlapja – letöltés: 2006. augusztus
- 290. www.strategia.fvm.hu/vidékfejlesztési_terv
- 291. www.sverigeguiden.com/landskap/harjkart.htm
- 292. www.szcsnp.hu – Megvalósíthatósági tanulmány közös szlovák-magyar nemzeti park kialakításáról – letöltés: 2005. november
- 293. www.szmi.hu = Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet honlapja (2007. január 1-e előtt Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, www.ncsszi)
- 294. www.szmm.gov.hu
- 295. www.szmm.hu
- 296. www.tanyagondnok.hu
- 297. www.tavmunkainfo.hu
- 298. www.telefalu.hu
- 299. www.telehaz.hu
- 300. www.theatlantic.com/doc/prem/200601/american-values – letöltve: 2006. 05. 17.
- 301. www.ur.se/landskap/harjedalen/braattveta.php
- 302. www.usc.edu

303. www.vilagorokseg.hu – letöltés: 2006. február – 2007. január
304. www.wangarimaathai.or.ke/w.php?id=61
305. www.wesselenyi.com
306. www.womenhistory.about.com/od/wangarimaathai/p/wangari_maathai.htm, –
letöltve: 2007.02.10.
307. www.worldfoodprize.org/laureates/Past/1994.htm – letöltve: 2007.02.10.
308. www.worldvaluessurvey.org
309. www.wto.org/images/img_dda/img_symp02/bjorn_lomborg.jpg
310. www.zalaifalvak.hu
311. www.chic.hu/konz/images/geomontan.jpg
312. www.copenhagenconsensus.com
313. www.esf.hu/sa/program/jogszabalyok/ec/1784_1999%20ESZA.pdf
314. [www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNQ%3D%3D&f=.%20C3%A9pmozgalom%20\(2\).doc](http://www.nepinfo.hu/doc.php?doc=MjcyNQ%3D%3D&f=.%20C3%A9pmozgalom%20(2).doc)
315. www.notre-planete.info/actualites/actu_784.php
316. www.tavmunka.org/content/view/127/219/
317. www.hindounnet.com/businessline/2002/09/25/stories/2002092500810900.htm –
letöltve: 2007.03.02.)
318. www.fvm.hu/doc/upload/200412/leader2004.pdf 2004. szeptember 20.
319. www.eum.hu/eum, letöltve 2006.03.10.
320. www.flyingover.net – letöltés: 2006. október
321. www.picturesofengland.com – letöltés: 2007. február
322. www.actionbioscience.org/biotech/ – letöltve: 2007.03.01.
323. www.grameen-info-org – letöltve: 2007.03.02.
324. www.franz-fischler-consult.co.at/21.0.html